

ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
II
BİLDİRİLER

CİLT 1

Üsküdar Belediye Başkanlığı
Üsküdar Araştırmaları Merkezi
Yayın No: 16

ISBN Takım No: 975-92019-4-1
ISBN Cilt 1: 975-92019-5-X

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör
Seyfettin Ünlü

Mart 2005, İstanbul

TEKNİK HAZIRLIK: KAKNÜS AJANS
KAPAK DÜZENİ: KAKNÜS AJANS
İÇ BASKI: ALEMDAR OFSET
KAPAK BASKI: MILSAN
CILT: DİLEK MÜCELLİT

Üsküdar Sempozyumu

Yer: Üsküdar Belediyesi Çamlıca Eğitim Merkezi

Tarih: 12-13 Mart 2004

Düzenleyen: Üsküdar Belediyesi

ÜSKÜDAR

SEMPOZYUMU

II

12 - 13 Mart 2004

BİLDİRİLER

CİLT 1

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör
Seyfettin Ünlü

Tel. 0216 341 05 00
Fax 0216 391 60 61

Onursal Başkan**Yılmaz Bayat**

Üsküdar Belediye Başkanı

Bilim Kurulu

Halil Inalcık, Prof. Dr.

Ahmet Yüksel Özemre, Prof. Dr.

Semavi Eyice, Prof. Dr.

Orhan Okay, Prof. Dr.

Selçuk Mülayim, Prof. Dr.

Korkut Tuna, Prof. Dr.

Nazif Gürdoğan, Prof. Dr.

Bilal Eryılmaz, Prof. Dr.

Zekeriya Kurşun, Prof. Dr.

Raşit Küçük, Prof. Dr.

Davut Dursun, Prof. Dr.

Ahmet Emre Bilgili, Prof. Dr.

Nihat Öztoprak, Doç. Dr.

Alim Kahraman, Dr.

Kemal Kahraman, Dr.

Sempozyum Koordinatörü

Zekeriya Kurşun

Düzenleme Kurulu

Ahmet Emre Bilgili

Ali Yeşildal

Bülent Arı

Celil Güngör

Hamza Elmas

Kemal Kahraman

Necdet Atasoy

Seyfettin Ünlü

Zekeriya Kurşun

İçindekiler

Sunuş	7
Mehmet Çakır, Üsküdar Belediye Başkanı	
Editörden	9
Zekeriya Kurşun, Prof. Dr.	
Ahmet Bilgili, Doç. Dr.	
Kemal Kahraman, Dr.	
Celil Güngör	
Seyfettin Ünlü	
Açış Konferansı	11
Yılmaz Bayat	
Açış Konferansı	13
İlber Ortaylı, Prof. Dr.	
TARİH İÇİNDE ÜSKÜDAR	
1513-1520 TARİHLİ ÜSKÜDAR KADI SİCİLİNE GÖRE KAÇKIN KÖLELER	19
Ekrem Tak, Arş. Gör.,	
15. ve 16. YÜZYIL SEYAHATNAMELERİNDE ÜSKÜDAR	29
Hasan Boynukara, Doç. Dr.,	
YABANCI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE İSTANBUL VE ÜSKÜDAR	35
Muvaffak Duranlı, Uzman	
16-17. YÜZYILLARDA ÜSKÜDAR HAVALİSİNDEKİ KÖYLERİN SOSYAL VE EKONOMİK AHVALİNE DAİR BİR ÖRNEK	43
Ahmet Güneş, Doç. Dr.,	
ÜSKÜDAR MATBAASI VE BURADA BASILAN ESERLER LİSTESİ (1802-1824)	52
Kemal Beydilli, Prof. Dr.,	
ÜSKÜDAR İSKELELERİ VE ÜSKÜDAR KAYIKÇILARININ DEMOGRAFİK YAPISI	63
Mehmet Mazak, Araştırmacı	
NİZAM-I CEDİD'İN KENTSEL ÖLÇEKTEKİ SİMGESİ: ÜSKÜDAR SELİMİYE YERLEŞİMİ	69
Gözde Ramazanoğlu, Dr.,	
ÜSKÜDAR'DA HALICILIK: SELİMİYE SANDALCI (İPEKLİ DOKUMA) HANLARI	74
Gözde Ramazanoğlu, Dr.,	
ÖKÜZ LİMANI ZAHİRE AMBARLARI	78
Talip Mert, Öğr. Gör.,	
1890'LARDAN SONRA ÂLEM DAĞI VE CIVARINDAKİ ERMENİLERİN BAZI FAALİYETLERİ	93
Fethi Gedikli, Doç. Dr.,	
ÜSKÜDARIN ULAŞIMI	105
Bülent Arı, Dr.,	
İSTANBUL'UN ANADOLU YAKASINDA İLK TRAMVAY HATTI ÜSKÜDAR-KISIKLI	121
Vahdettin Ergin, Prof. Dr.,	
FLORENCE NIGHTINGALE ÜSKÜDAR'DA	127
Mustafa Armağan, Araştırmacı-Yazar,	
İKİ BELEDİYE BAŞKANI ÇIKARAN BİR ŞİFA YUVASI: "ZEYNEP KÂMİL HASTAHÂNESİ"	132
Süleyman Beyoğlu, Prof. Dr.,	
19. YÜZYILDA ÜSKÜDAR	138
Selçuk Mülayim, Prof. Dr.,	
MİLLİ MÜCADELE'DE ÜSKÜDAR	151
Ercan Karakoç, Arş. Gör.,	
ÜSKÜDAR'DA TARİHİ YER ADLARI	160
Davut Hut, Arş. Gör.,	

ÜSKÜDAR'DA VAKIFLAR VE EĞİTİM KURUMLARI

VAKFIYELERİN DİLİNDEN HÜDÂYÎ MAHMUD EFENDİ VAKFI	173
<i>Hasan Kamil Yılmaz, Prof. Dr.,</i>	
ŞEMSI PAŞA VAKFIYESİ	182
<i>Mehmet İnbaşı, Doç. Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR'DA ZÜLFİKÂR EFENDİ IBN ABDURRAHMAN VAKFIYESİ	191
<i>Mustafa Güler, Yrd. Doç. Dr.,</i>	
III. AHMET'İN KIZI ZEYNEP SULTAN'IN HAYATI VE ÜSKÜDAR'DAKİ VAKFIYESİ	198
<i>Ahmet Yaramış, Yrd. Doç. Dr.</i>	
ÜSKÜDAR'DA SÂDİLİK VE SÂDÎ TEKKELERİ	202
<i>Mahmut Yücer, Dr.</i>	
HÜDÂYÎ TEKKESİ VAKFI VE İMÂRETHÂNESİ KAYITLARI İLE BAZI YEMEK TÂRİFLERİ	226
<i>Ferdâ Olbak Mazak, Araştırmacı,</i>	
ÜSKÜDAR KIZ SANAYİ MEKTEBİ (1890-1928)	237
<i>Cemil Öztürk, Prof. Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR'DA BİR ASKERİ OKUL KULELİ ASKERİ LİSESİ	248
<i>Hasan Fehmi Öz,</i>	
ATATÜRK DÖNEMİNDE ÜSKÜDAR HALKEVİNİN FAALİYETLERİ	254
<i>Orhan Özacun, Av. Dr.,</i>	
KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ	268
<i>Hülya Alper, Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR'DAKİ ÖZEL OKULLAR VE SOSYO-PEDAGOJİK AÇIDAN TAHLİLİ	284
<i>Osman Sezgin, Yrd. Doç. Dr.,</i>	
OSMANLI SON DÖNEMİNDE YAHUDİLERİN ÜSKÜDAR'DAKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ	291
<i>Ali Arslan, Doç. Dr.,</i>	

ÜSKÜDAR'DA SOSYAL HAYAT VE ÇEVRE

ÜSKÜDAR'IN KURULUŞ VE GELİŞMESİNDE DOĞAL ETKENLER	303
<i>Ali Selçuk Bircik, Prof. Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR'DA SOSYO-EKONOMİK YAPI VE ÖZELLİKLERİ	318
<i>Naci Şahin-Meral Şahin, Yrd. Doç. Dr., Uzman,</i>	
XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ÜSKÜDAR ESNAFI VE MESELELERİ	334
<i>Nahide Şimşir, Yrd. Doç. Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR'DA ŞEKERCİ VE ŞEKERLEMECİLER	343
<i>Ahmet Uçar, Tarihçi-Yazar,</i>	
DÜNDEN BUGÜNE BAĞLARBAŞI, ALTUNIZADE VE KISIKLI'DAKİ KÜLTÜR MİRASIMIZ	354
<i>İsmail Hakkı Kurtuluş, Arş. Gör.,</i>	
ÜSKÜDAR'DA GENEL SEÇİMLERDE SEÇMEN DAVRANIŞI ÜZERİNE GENEL GÖZLEMLER	369
<i>Davut Dursun, Doç. Dr.,</i>	
MEZARLARDA AİDİYET VE KENTLİLEŞME SORUNLARI	382
<i>Ahmet Emre Bilgili, Doç. Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR'IN GELİŞME SÜRECİ İÇİNDE MAHALLE OLGUSUNUN İRDELENMESİ	396
<i>Hüseyin Cengiz, Ebru Seçkin, Prof. Dr., Arş. Gör.,</i>	
ŞEHRE GÖÇ EDENLERİN ŞEHİRLE BÜTÜNLEŞMESİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ	409
<i>Ali Rıza Abay, Doç. Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR'DA YAŞAYAN BİR KÜLTÜR: DEĞİŞİM VE GELENEK EKSENİNDE KANAAT LOKANTASI	426
<i>Kemal Kahraman-Ahmet Emre Bilgili, Dr., Doç. Dr.,</i>	
ÜSKÜDAR ŞEHİR MÜZESİ	437
<i>Onur Halil, Yük. Mim.,</i>	
ÜSKÜDAR'DA YERLEŞİK HALKIN FOLKLORİK DEĞERLERİ	446
<i>Uğur Ural, Araştırmacı,</i>	

Sunuş

Üsküdar'a hizmet yoluna aşkla çıktığımızı söylemiştik. Çünkü Üsküdar ve Üsküdarlılar buna layıktı. Üsküdar İstanbul'un yeni kurulan semtlerinden birisi değildi. Bütün o kentsel sorunlarının yanında, dikkate alınması gereken koca bir kültürel mirası vardı.

Biz bütün yolların, kubbelerin, mezarlıkların, kütüphanelerin, duvarların, ve bütün bunları yapan insanların farkında olarak, onlar için, onların mirasçıları için bir şeyler yapmaya talip olduk. Mesajımızın alındığını gördük. Bunun ne kadar büyük bir sorumluluk olduğunun farkındayız.

Belediye olarak Üsküdar'daki kültürel ortama etkili bir şekilde katkı sağlamak, kültür ve eğitim faaliyetleriyle Üsküdarlılara hizmet etmek istiyoruz. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelmiş bir nüfusu Üsküdar potasında eritmek, ortak bir kimlik, bir hemşehrilik duygusu oluşturmak istiyoruz. Öyle ki artık Üsküdar, bir kent ortamında yaşamının gereklerini hazmetmiş, katılımcı, kültür ve eğitim seviyesi yüksek, duyarlı, bilinçli insanların yaşadığı bir ilçe haline gelsin.

Üsküdar insanı zaten kendine özgü özellikleri, erdemleri ile tanınmıştır. Göçler ve nüfus patlamasıyla beraber bu ortam, tüm İstanbul'da olduğu gibi kaybolmaya yüz tutmuştur. Biz eskiden kalan iyi şeyleri, yüksek insani değerleri, tarihi birikimi tanıtmak ve korumak istiyoruz. Bunun için de eğitim kuruluşları ve üniversitelerle işbirliğine büyük önem veriyoruz.

Üsküdar Sempozyumu, akademik çevrelerle işbirliği içinde tarihi ve kültürel mirası gün yüzüne çıkaran, ülkemize ve dünyaya tanıtan önemli bir faaliyettir. Bu geleneğin devam etmesi düşüncesiyle, yeni bir sempozyum için start vermiş durumdayız.

Geçen yıl yapılan sempozyumda sunulan bildiriler kitap haline getirilerek bilim dünyasına sunulamamıştı. Bunu gerçekleştirmek bize nasip oldu. Elinizdeki eseri sizlerin ve tüm bilim dünyasının hizmetine sunarken, başta bilim komisyonu olmak üzere bu eserin hazırlanmasında tüm emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Mehmet Çakır

Üsküdar Belediye Başkanı

Editör'den

İlk sempozyumun İstanbul, Anadolu ve yurt dışındaki akademik ve kültürel çevrelerden gördüğü yoğun ilgiden sonra, tebliğler de iki cilt halinde bilim ve kültür dünyasının hizmetine sunuldu. Böylece Üsküdar'ın ne ölçüde tarihi ve kültürel bir birikime, mirasa sahip olduğunu bir kez daha görme imkanı bulduk. Katılımcı ve izleyicilerle yaptığımız anket ve görüşmeler, ikinci bir sempozyumun ne kadar gerekli olduğunu ortaya koyuyordu.

Bu doğrultuda, 2003 yılının yaz aylarında Üniversitelerle temasımız başladı. Tebliğ özetleri için davetler gönderildi. Yapılan görüşmelere ve gelen özetlere bakarak, yoğun bir katılım olacağı anlaşılınca, bir önceki gibi, tek bir temaya bağlı kalmayan, genel içerikli ve paralel oturma odalardan oluşan sistemin devamında karar kılındı. İki günde, 4 salonda, 29 oturumda, 120 sunucu ve 2000 kadar izleyicinin söz konusu olduğu bir sempozyumdan sonra gelen talepleri geri çevirmek istemedik. Özellikle, akademisyenlerin birikimlerini ortaya koymalarını istedik. Üsküdar'la ilgili ne kadar bilgi ve araştırma ortaya çıkarsa o kadar iyi olacaktı. Ne de olsa Üsküdar araştırmaları için çok fazla bir platform yoktu. Aynı sistemin uygulanması, gelecek yıllarda ise belli bir konu üzerinde durulması kararlaştırıldı. Takvim olarak ise 12 – 14 Mart 2004 tarihi benimsendi.

Üsküdar Belediye Başkanlığı'nın himayesinde, Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un koordinatörlüğünde, Bilim Kurulu ve Düzenleme Kurulu oluşturularak çalışmalar başlatıldı. Bilimsel anlamda sempozyumu himaye etmek, Bilim Kurulu Başkanlığı yapmak ve bir açış konferansı vermek üzere Bilkent Üniversitesi'nden ünlü tarihçi Prof. Dr. İlber Ortaylı ile görüşüldü. İstanbul'a ve Üsküdar'a ayrı bir ilgisi olan sayın hocamız teklifimizi kabul etti.

Bildiri özetleri için verdiğimiz son tarihte (Aralık 2003), özetlerin hemen hemen tamamı elimizdeydi.

Geçen sempozyum bildirimlerini kitaplaşma safhasında ne kadar zor toplayabildiğimizi düşünerek bu defa sempozyumdan en çok bir ay önceye kadar bildirimleri toplamayı hedefledik. Bu hedefimize büyük ölçüde de ulaştık. Böylece sempozyuma bildirimleri kitap halinde yetiştirmek istedik. Fakat katılımcıların önemli bir kısmını içine almayan kitapla sempozyuma ulaşmak istemedik. Zaten bir önceki sempozyumun kitapları dağıtılacaktı. Bu düşüncelerle elinizdeki kitap sempozyumdan sonraki bir tarihe ertelendi. Böylece mümkün olduğu kadar tamamlamak için yeterli zamanımız oldu.

Sempozyum açılışımızı 12 Mart Cuma günü Altunizade Kültür Merkezi'nde yaptık. Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın açış konferansı ilgiyle izlendi. Daha sonra bir konser ve açış kokteyli vardı. Akademisyenler, resmi ve sivil kuruluş temsilcileri ve Üsküdarlı misafirler oradaydı. Üsküdar Kaymakamı Saim Saffet Karahisarlı da misafirler arasındaydı ve bir açış konuşmasıyla katkı sağladı.

13 – 14 Mart Cumartesi – Pazar günleri Üsküdar Belediyesi Çamlıca Sabahattin Zaim Eğitim Merkezi'nde düzenlediğimiz dört ayrı salonda oturumlar yapıldı. Bu salonların adları da özel olarak konmuştu ; Kandilli, Beylerbeyi, Kızkulesi, Boğaziçi. 13 Mart Cumartesi günü toplam 16, 14 Mart Pazar günü toplam 13 oturum olmak üzere toplam 29 oturum gerçekleşti.

14 Mart Pazar günü Kandilli salonunda yapılan ortak toplantı, kapanış oturumu mahiyetindeydi ve burada sempozyum genelinin bir değerlendirmesi ve kritiği yapıldı. Prof. Zekeriya Kurşun başkanlığındaki oturuma Belediye Başkanı, Prof.Dr. Korkut Tuna, Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Prof. Dr. Selçuk Mülâyim ve Prof. Dr. Tuncer Baykara katıldı.

İki gün boyunca akademisyen ve izleyiciler, salonlarda düşünce ve bilgilerini sunma, yemek ve çay aralarında bir araya gelerek sohbet etme imkanı buldu. Sunucu ve oturum başkanları itibarıyla toplam 150 akademisyen katılımcı oldu. 120 adet bildiri sunuldu. İzleyici sayısı da geçen yıla göre daha fazlaydı ; 2000'den fazla olduğu söylenebilir. Edirne'den Van'a kadar ülkemizin birçok üniversitesinden katılımcılarımız vardı. Akademik bir toplantı için hiç de az rakamlar değildi bunlar. İstanbul'da bu ilgiyi göreceğiz bir iki ilçeden daha söz edilebilir, o kadar. Fakat Eyüp dışında benzeri bir etkinlikten söz edemiyoruz.

Sempozyumun ardından, önemli bir kısmı toplanmış olan bildirilerin kalan kısmıyla ilgili çalışma başladı. Bildirilerin tasnifinde oturumlar esas alınmadı, yeni ve daha genel başlıklar oluşturuldu. Sunulan tüm bildiriler elimize ulaşmadı. Bu nedenle bize ulaşan ve büyük çoğunluğu oluşturan bildirileri tasnif ederek bilim ve kültür dünyasına sunmayı hedefledik. Bize ulaşmada yaşanan gecikmeler ve bazı bildirilerin yeniden gözden geçirilmesi gibi nedenlerle belli bir gecikme yaşandı. Fakat biz geçen yıl olduğu gibi, gecikmeyi göze alarak mümkün olduğu kadar büyük oranda bildirin bu esere katılmasını tercih ettik. Birinci Sempozyum kitabından farklı olarak bu kitabımızın sonuna oturum düzeni ve katılımcılar listesini ekledik.

Bu arada İkinci Sempozyumun gerçekleşmesinden sonra yerel seçimler yaşandı ve Üsküdar, Başkanını değiştirdi. Sempozyum önceki Başkan Yılmaz Bayat zamanında yapıldı. Elinizdeki kitabın yayımlanma safhası yeni Başkan Sayın Mehmet Çakır'a nasip oldu. Böylece aynı sempozyuma iki başkan katkı sağlamış oldu. Bu da Üsküdar'da sosyal ve kültürel hayattaki devamlılığın, Üsküdar sehavetinin iyi bir örneği oldu.

İkinci Üsküdar Sempozyumu bildirileri kitabını bilim ve kültür dünyamızın dikkatine sunarken, Üsküdar Belediye Başkanı Mehmet Çakır başta olmak üzere, Bilkent Üniversitesinden Prof. Dr. İlber Ortaylı, Marmara Üniversitesinden Prof. Dr. Mustafa Fayda, Prof. Dr. A. Yüksel Özemre, TÜBİTAK'dan Prof. Dr. Orhan Türkoğlan, İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Kemal Beydilli gibi, bu sempozyumun gerçekleşmesine ve elinizdeki kitabın yayımına katkı sağlayan, himaye eden tüm bilim adamlarına ve çalışanlara teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör
Seyfettin Ünlü

Açış Konferansı

Yılmaz Bayat

Sayın Kaymakamım,

Değerli akademisyenler ve misafirler,

İkincisini düzenlediğimiz Üsküdar Sempozyumu'na hoş geldiniz.

İlk sempozyum büyük bir ilgiyle karşılanmış ve bunun bir gelenek haline gelmesi istenmişti. Biz de hazırlıklarımızı ona göre yaptık ve bu güne geldik. Geçen yıla göre daha büyük bir katılım bekliyoruz. Akademik çevreler, izleyicilerimiz ve Üsküdarlılar sürekli takip ederek beklentilerini ile getirdi. Bildiri olarak önemli bir artış gerçekleşti. Bu sempozyumun da ilkinde olduğu gibi bilim ve sanat dünyamıza, özellikle de Üsküdar'a bilim, sanat ve edebiyat açısından büyük katkılar sağlamasını ümit ediyorum.

Sempozyumlar bize Üsküdar'ın ne kadar zengin bir tarihi ve kültürel mirasa sahip olduğunu bir kere daha gösterdi. Kavimler göçünden Roma'ya oradan Bizans ve Osmanlıya geçen binlerce yıl içinde nice milletler, kültürler Üsküdar'a yerleşmiş, burada eserler meydana getirmiş ve kendinden sonra gelenlere bırakmış. Üsküdar adı, en kuvvetli rivayete göre Roma dönemindeki bir askeri karargah anlamına gelen Skutari'den geliyor. Anı karargahtan bir de Arnavutluk'ta varmış ve onun a adı Skutari imiş. Zamanla orada yaşayanlar kendi dillerine göre değiştirerek İşkodra demişler. Biz de kendimize göre, Üsküdar demişiz. Bizimle aynı ismi paylaşan İşkodra, yüzyıllarca bir Osmanlı şehriydi ve bizimle aynı kültürü paylaşıyordu. Bunu dikkate alarak İşkodrayla kardeş şehir olmaya karar verdik. İşkodra Belediye Başkanı bir heyetle misafirimiz oldu ve kardeş şehir protokolünü imzaladık.

Üsküdar yalnız ülkemizde değil Dünyada tanınan bir şehir olduğundan kültürel faaliyetleri Türkiye ile sınırlı kalmaz, kalmamalıdır. Üsküdar İstanbul'un bir ilçesi olmakla beraber dışarıda ve ülkemizde adeta ayrı bir şehir gibi algılanmaktadır. Bir şarkıda biliyorsunuz "İstanbul'dan Üsküdar'a yol gider" denir. Coğrafi konumu Üsküdar'ın bağımsız algılanmasına yardımcı olur. Geçen sempozyumda Prof. Dr. Halil İnalçık hoca bahsetti. Osmanlı döneminde Üsküdar, sınırları Kastamonu'ya uzanan ayrı bir vilayetmiş. Üsküdar sınırları içinde bulunan Kız Kulesi aynı zamanda bütün İstanbul'u temsil eder. Aynı şekilde, İstanbul'dan bir müzik denince Dünya'da sadece Katibim şarkısı bilinir. Şarkılarda Üsküdar'ın yeri bir başkadır. Bunu dikkate alarak Üsküdar şarkılarını bir kitapçık ve iki cd halinde hazırladık ve kültür ve sanat dünyamızın ilgisine sunduk.

Halil İnalçık hoca, Türklerin Üsküdar'a İstanbul'dan yaklaşık yüz yıl önce yerleştiğini belgelere dayanarak anlatmıştı. Bu bilgileri I. Üsküdar Sempozyumu kitabında bulabilirsiniz. Üsküdar'da işte o döneme ait bir eser var : Eski Üsküdar Mahkemesi veya Fatih'in Mahkemesi olarak bilinen bu bina Aziz Mahmut Hüdayi külliyesinin altında ana caddenin arka sokağındadır. Nasılsa özel bir şahsa verilmiş olan bu tarihi binayı o şahıstan satın aldık ve şehir müzesi haline getirmeye çalışıyoruz. Üsküdar'da buna benzer sahip çıkılması gereken mekan ve eserler say-

makla bitmez.Yetki ve sorumlulukları farklı kamu kuruluşlarında olan bu tarihi mekanların bakımını, onarımı ve sosyal hayata kazandırılması için ortak bir irade ve koordinasyon gerekiyor.

Üsküdar mezarlıkların da sosyal hayatın bir parçası olduğu özel bir bölgedir. Bilindiği gibi İstanbul'un en büyük mezarlığı olan Karacaahmet Üsküdar'dadır. Dönme mezarlığı olarak bilinen Bülbülderesi Mezarlığının bile burada olması Üsküdar'ın kendine özgü sosyal ve kültürel birikiminin bir sonucudur. Üsküdar, insanların huzuru aradığı ve bulduğu bir beldedir. Tekkeleri, dergahları, mesire yerleri, bağ ve bostanları, değişik dinlere mensup cemaatleriyle Üsküdar, huzur içinde birlikte yaşamının formülünün bulunduğu bir yerdir. Bugün de insanlar karşıya daha çok çalışmak ve kazanmak için geçiyor fakat huzur içinde oturmak için bu tarafı tercih ediyor. Bu sosyal ve kültürel birikim de araştırmacılar için tükenmez imkanlar sunuyor. Mesela bir Özbekler tekkesi, tekke olmasının yanında, Milli Mücadele'deki rolüyle yakından tanınıyor. İstanbul'dan Anadolu'ya asker ve silah sevkiyatı buradan organize ediliyor. İstanbul'un işgali sırasında yapılan Sultanahmet Mitingi'nin yanında bir de Üsküdar Doğancılar'da miting yapıldığını biliyor musunuz?

İşte bütün bu sosyal hadiseler, inançlar, duygular, sevinçler, üzüntüler nice eserlere konu olmuş. Onlarında bir bir ortaya çıkarılması, Üsküdar'ın, ülkemizin ve dünyanın dikkatine sunulması gerekiyor. Biz kendi imkanlarımız çerçevesinde bazı eserler ortaya koymaya çalışıyoruz. Daha önce Üsküdar'a özgü yayın olarak Konyalı'nın Üsküdar Tarihi biliniyordu. Şimdi elimizde A. Mermi Haskan'ın hazırladığı üç ciltlik kapsamlı bir eser var : Yüzyıllar Boyunca Üsküdar. Geçen sempozyumda tüm katılımcı akademisyenlere verme imkanını bulduk. Kütüphanelerde ve literatürdeki yerini aldı. Üsküdar gravür ve fotoğraflarını Üsküdar Hatırası adlı Türkçe – İngilizce kitapta topladık. Üsküdar şiirleri, dergahları, anıt ağaçları hep ayrı ayrı kitaplar haline geldi. Üsküdar'la ilgili belge, fotoğraf, resim gibi malzemeleri toplayarak sergilerle Üsküdarlıların dikkatine sunduk. Bütün bu faaliyetler için bir de Üsküdar Araştırmaları Merkezi kurduk. Yayınlarımız ve araştırma faaliyetlerimiz bu merkezden yürütülüyor.

Üsküdar'da kent kimliğinin oluşmasına ve Üsküdar'ın tanıtılmasına katkıda bulunmak bizim hem yasal olarak hem de bir Üsküdarlı olarak görevlerimiz arasındadır. Tanıtma sorumluluğu, burada oturanlardan başlıyor, karşı yakaya, ülkemize ve dünyaya doğru genişliyor. Bilimsel ve kültürel faaliyetlerin yanında organizasyonlar da yapmamız gerekiyor. Katibim Festivali ve ramazan çadırı, en önemli geleneklerimiz arasında yer alıyor. Yurt dışı tanıtımı içinse kardeş şehirler ilişkilerimiz tabii zemini oluşturuyor. Bosna Hersek'teki kardeş şehrimiz olan Zenica'da Üsküdar Günleri adı altında kapsamlı bir program düzenledik. Zenica sokaklarında folklorümüz izlendi, konser salonunda müziğimiz dinlendi. Bunlar bizim için ilk örnekler olması bakımından plot çalışmalarıdır. Katibim Festivaline ise yerli ve yabancı grupların katılımı aynı amaca hizmet etmektedir.

Bilim ve kültür dünyamıza ve dış dünyaya karşı Üsküdar'ı bütün boyutlarıyla tanıtan en önemli faaliyetimiz ise sempozyumlarımızdır. Bu nedenle çok önem veriyor ve üzerimize düşeni yapmaya çalışıyoruz. Katılımcı akademisyenler memnuniyetlerini ile birlikte beklentilerini de dile getirerek bize yol gösteriyorlar, kendilerine teşekkür ediyorum. Burada esas işi yürüten, bilim kurulu ve katılımcı akademisyenlerdir. Onların katkıları olmasa sempozyum yapmamız mümkün olmazdı. Biz imkanlarımızı ortaya koyarak altyapıyı hazırlıyoruz.

Geçen yıl Birinci Sempozyuma ve şimdi ikinci Üsküdar Sempozyumuna akademisyenlerimizin ve siz değerli Üsküdarlıların gösterdiği yoğun ilgiye teşekkür ediyorum.

Açış Konferansı

ÜSKÜDAR'IN TARİHTEKİ ÖNEMİ

İlber Ortaylı*

Saygıdeğer kaymakam bey, Sayın Belediye Başkanı,
Sayın milletvekilleri, hanımlar, beyler, değerli Üsküdar halkı,

Üsküdar'da ilk defa bir sempozyuma katılıyorum. Geçen sene burada değildim. Nasipse inşaallah devamını temenni ediyorum. Eyüp'te Eyüp Belediyesi de böyle sempozyumlar yapıyor. Galata yani Beyoğlu da bu işe başlar ise biladi selase birbirini tamamlamış olur. İstanbul'un üç kapısı okullarla beraber işte o zaman bu işi bitirecektir.

Üsküdar Bizans devrinden beri Asya'yı büyük şehre, metropole bağlayan bir bölgedir. Bu çok önemli ve bu yüzden de ahalişi karışıktır her zaman için. Yani bütün dünyanın insanları burada adeta temsil edilmekte idi. Osmanlı devrinde ise Üsküdar başka türlü bir önem kazandı. Büyük şehrin burnunun dibinde şehirle günlük irtibatı olan birtakım umeranın, memurun burada yaşadığı, karşı tarafa kolaylıkla gidip geldiği bir yer. Çünkü topografyada baktığımız zaman İstanbul bugün Marmara'ya bakan Kadıköy'e nispetle şehre daha yakın ve ulaşımı daha kolaydır. Bu açıktır. Bundan dolayı da burası oturan bir yerdi. Fakat oturmanın da kendine göre bir yapısı vardı. Çünkü bir dinlence yeri idi. Yani burada büyük hanlar yoktu. İstanbul'daki büyük çarşılar yoktu. Büyük devlet ofisleri yoktu. Vardı ama büyük devlet ofisleri yoktu.

Burası Üsküdarlıların İstanbul'da ikamet ettiği bir yerdi ve bu ikamet ölümden sonra da düşünül müştür. Onun için Üsküdar bizim tarihimizin bir nevi künyesidir. Bu ne içindir? Mezarlıkları sayesinde. Ne yazık ki Türkler buraya gereken itina'yı göstermediler. Halen de göstermiyorlar. Sorumluluk sadece belediyenin değil çünkü hiçbir şey ifade etmez belediyenin böyle bir gayreti. Halkın böyle bir şevk duyması lazım ki Üsküdar halkı hiçbir zaman bu hamiyeti göstermiyor. Kimse kusura bakmasın. Bu mezarlıkların korunması lazımdı. Koruyamadılar. Ve koruyamadığı için talan, dünyada görülmeyen bir tarzda cereyan ediyor.

Gidip öyle taşları yıkma, satma falan yok öyle şey o yalan. Yani bu çok nadir örneklerin dışında görülmeyen bir şey. Buradan taşları alacaklar da kıracaklar da micir yapacaklar. Böyle hikayeleri insanlar hikaye diye anlatıyor. Bunlar istisnaidir. Örnekleri çok azdır. Olmamış değildir. Bir kere kıymet bilenler çalışıyor tabii. Onu söyleyeyim. Yani Üsküdar mezar taşları tarihi eser olmalarından dolayı, güzelliklerinden dolayı, ustaların elinden çıkmasından dolayı yabancı hırsızlar tarafından alınıyor. İkincisi maalesef bu mezarlığa atfedilen kutsiyetten dolayı meydana gelmektedir. Bunu anlamak mümkün değil. İnsanlar buraya gömülmek istiyorlar. Bu saçma bir şey. Bizim dinde yeri olamayan birşey. Vahhabi değilim yani, mezarların ortadan kaldırılmasına taraftar değilim ama bu işin de bir ölçüsü olmalı. İslamiyet'te mezara tapılmaz.

* Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi.

Ülkeler fetheden büyük padişahlarımız bile ne kadar mütevazı türbelerde gömüldüler. Yani görüyorsunuz işte Yavuz Sultan Selim Han'dı, Kanuni Sultan Süleyman Han'dı Fatih hazretleriydi ne kadar mütevazı türbelerdir bunlar aslında. O zaman maalesef Kuzguncuk-Beylerbeyi arasındaki mezarlığı anlamak mümkün değildir. Bu hem Müslümana yakışmayacak tarzda bir mezardır, kabristan biçimidir. Hem de çirkindir. Çünkü bizim anlayışımızda böyle bir mezar olmadığı için süsleyip yapmasını da bilmeyiz. Bunun kadar normal yoktur. Buna niye müsaade ediliyor. Yani Belediye değil insanlar buna niye müsaade ediyor. Ben bunu anlamıyorum. Bu iş için bir kampanya başlatmamız lazım. Parantez içinde söyleyeyim.

Tabi çok önemli bir biçimde de Üsküdar dergahlar şehridir. Osmanlı tarihinin ve cemiyetinin en önemli dergahları buradadır. Aziz Mahmut Hüdayi Hazretleri, sonradan Celveti mürsidi halinde devam etmiştir. Mevlevi tekkeleri, Naakşibendi tekkeleri. Bir tanesi bizim evin yanında. İstiklal savaşı tarihimizde Özbekler Tekkesi önemli. İstanbul'da tek Özbekler Tekkesi değil bu arada. Tabi biliyorsunuz karşıda da var. Bunlar kısmen tamir ediliyor. Kısmen de harap haldedir. Mesela bence Üsküdar için Çinili Camii denilen yerin, Kösem Sultan Külliyesi'nin hali utanılacak birşeydir. Orada oturan halkımız dar gelirlidir. Bunlar burası için gereken masrafları yapamıyorlar. Camiyi bir parça korumaya çalışıyorlar ama etraftaki mahalle yetişmeleri mümkün değil. Bir de oradaki o Kadiri olduğunu zannettiğim yanılmıyorsam terkedilmiş dergah için bunların birşey yapacak halleri yoktur. O zaman buraya el atmak gerekiyor.

Ve bütün o külliyenin dışında şimdi orada görüyorsunuz Üsküdar'ın Ermeni ve Rum-Ortodoks nüfusunun da oturduğu yer vardır. Ne kadar büyük bir kültürel birlik göze çarpıyor. Bunları korumak lazım. Yani mahiyet itibariyle mesela Balkanlar'da bu kadar kültürel geçişe rağmen Hıristiyan mahallesi ile Müslüman mahallesi her şehirde fark eder. Halbuki Üsküdar'da öyle birşey yok. Yani kilise olmasa, o kilisenin de üzerindeki yazılar, kitabeler olmasa adeta biz Ermeni mi Rum mu ve mahalleye göre Müslüman mı gayrimüslim mi fark etmiyoruz. Hakikaten Üsküdar'ın Ermenisi ve Rum Ortodoksu o derecede Osmanlı kültürünün bir parçasıdır. Onun için bu mahalleleri son derecede de iyi korumamız gerekiyor.

Tabi Üsküdar çok az sayıda devlet ofisinin bulunduğu yerdir. Ama en enteresan örnekler vardır. Bunlardan bir tanesi İhsaniye Mahallesi ve Selimiye'dir. Yani Türkiye tarihinin ve bütün İslam tarihinin aslında ilk barok büyük kışlasının bulunduğu yer. O kışla gösteriyor zaten Türkiye'nin ne olduğunu. Bu askeri bir toplumdur. Bu militarist bir toplumdur. Ordusu son derece de erken modernize olmuştur. Ve bu sayede de imparatorluk kurarak idaresini devam ettirebilmiştir. Bunların hepsini şöyle küçük bir Üsküdar gezisi yaptığımız zaman görürsünüz.

Hiç bir yerde birkaç camilik bir gezintiyle Osmanlı mimari tarihinin renklerini birarada göremezsiniz. Mümkün değil. Mesela Rum Mehmet Paşa Camii'nden başlayın. Geç Bizans devrinin etkileri var. Onun biraz aşağısına baktığımız zaman Şemsi Paşa'nın kuşkonmaz'ı, bir Sinan biblosu gibidir. Beri tarafta Mihrimah Sultan göze çarpıyor. İki asır sonrası Gülnuş Sultan'ın yeni validesi... Osmanlı mimari şaheserleri hemen önünüzde. Ve ne kadar büyük bir karakter uyuşması. Şemsi Paşa'ya, Mihrimah'a bakarken görüyorsunuz. Hiçbir yerde böyle tevazu ve uyum göremezsiniz. Ayazma'ya çıktığımız zaman ki 3. Mustafa burada bir sürü cami yaptırmış. Hiçbiri kendi adını taşıyor. Orada hiçbir yerde göremeyeceğiniz şeyleri görüyorsunuz. Silah-tarağa mezarlarını görürsünüz.

İstanbul için çok enteresan kıyı köşe semti olduğu için bazı şeyler de gözden kaçmış. Ve herşeye rağmen bugün Üsküdar'da eski mahalle dokusunu birçok yerlerde görürsünüz. Bunları da korumamız lazım. Yani nasıl yaşadı orada Türker? Mütevazı yaşıyorlardı, kendilerine özgü

yaşıyorlardı. Ve Üsküdar'a Türk semti diyorlardı. Diyorlardı çünkü burada Osmanlılık hakimdi. Uzun asırlar boyunca, Osmanlı asırları boyunca Üsküdar İstanbul'un ilk Türkleşen yeri de deniliyor. Bunu sırf nüfus anlamında almıyoruz. Fetihten çok önce buranın hakimiyeti Türklerin eline geçtiği için burada artık hakikaten Osmanlılar hükmediyordu. Ve durum çok acayipti o zaman. Bugünkü Avrupa Birliğinden daha geçişgen demekki. İnsanlar şu iskeleden kayığa atlar, karşıya imparatorluğa geçer. O çok enteresan. Orada zaten biliyorsunuz bugünkü Unkapanı'yla Cibali arasında bir Türk kadı otururdu. Türklerin davalarına bakan. Buradan devamlı geçiş vardı. Burası Türk mıntıkasıydı.

Ve o günlerden beri Üsküdar bir askeri tesis merkezi. Yani bir nevi müstemilat. Bu ona ve halkına ayrı bir özellik vermiştir. İnsanlar burada İstanbul hayatına ve lisanına göre yaşarlardı. Şimdi artık bunun hiçbir anlamı kalmadı. Ve maalesef bizde Dil Kurumu Türkçe'yi sadeleştirmekle uğraştığı için başka hiçbirşey yapamadı. Bu kayıtları almadı fonetik laboratuvarı kurup. Ben çocukken yani buluş çağına vasil olana kadar, yani henüz daha piri fani değilim, burada İstanbul Türkçe'si konuşulurdu.

O İstanbul Türkçe'sinin özellikleri neydi? Gelecek denmez gelicek denirdi. Pensembe... Pensemeden bozma pensembe diyor. Ve bunu daha çok ev kadınları konuşurdu her yaştan. Yani memuriyete ve ictimai hayata yazılı Türkçe'ye çok bulaşmayan takım. Mesela yıkıyor yıkıyor hakikaten mantıklı. Çamaşırı yıkayorsun, duvarı yıkıyorsun. İkisi farklı şey. Ve şöyle böyle seksen kişi vapurla gelor. Geliyor değil gelor. Yani böyle bir Türkçe konuşulurdu burada. Bu kayboldu. Bunun fonetik kayıtları yok. Ve bu kaybolup gitti. Çok önemli birşey bu. Cengiz Han'ın bisikleti adlı oyun Salacak'ta geçer. Bir yalıda. Oranın dilinin konuşulması lazım, nereden bulacaksın onu. Artistlerin önüne koyacağın Üsküdar Türkçe'si yok. Kaybolup gitmiş ve kaydetmemişsin.

Bu manevi medeniyetin arkasında maalesef maddi medeniyetin son kalıntıları da gitmek üzere. Ve bunun üzerinde hiç kimsenin hassasiyet göstermediğini görüyoruz. Bu çok feci birşeydir. Hiçbir memleket birkaç abidenin etrafını donatmakla zengin olmaz. Bunları yıkmakla da fakir olmaz. Türkiye çoktan bu safhayı geçmiş. Bunların tazmin edip yıkılması lazım. Bu çok açık birşey. Yani biz denizden baktığımız zaman Mihrimah Sultan'ı, Rum Mehmet Paşa Camii'ni Yunus Emetullah'ı ve Ayazma'yı bu durumda seyretmek zorunda değiliz. Nasıl olsa etmeyeceğiz. Yani biz etsek çocuklarımız tahammül etmeyecek. Ama bize budalalar ve zevksizler dedirteceğimize ileride, gelin şu işi şimdi yapalım. Bu kadar açık birşey bu. Bunların üzerinde durulması gerekiyor. Çünkü Türklerin biraz farkı olması lazım. Yani eğer biz Selanik'teki Yunanlılar gibiyseniz her tarafını yüksek binalarla donatan, öyle bir açgözlülükle. Ve çirkinlik yaratmakta usta isek, ona bir diyeceğim yok.

Ama biz bu medeniyeti yaratan bir kavimiz. Biz devam ettirmek zorundayız. Biz korumak zorundayız. Bu çok açık birşey. Osmanlı medeniyetinin eserlerini korumakta Macarlar bizim önümüze geçiyorsa bu utanılacak birşeydir. Bunun üzerinde ısrarla durmamız gerekiyor. Bunları niye konuşuyorum? Çünkü şuna inanıyorum ki Üsküdar herşeye rağmen Üsküdardır. Üsküdarlılar vardı ve bu Üsküdarlı insanlar ne kadar istediğini kaybeden yeni gelenler olsalar da o havaya intibak edecek kimselerdir. Yani bu memlekette bu işe düşkün insanlardır. Kastamonu'ludur, Karadeniz'den gelmiştir, Orta Anadolu'dan gelmiştir. Ama bu medeniyete yakın çevrenin insanlarıdır. Ve bu sorumluluğu bu havayı duyup hissedebilecek bir halktır da. Bir Üsküdarlılık vardır hakikaten. Yani baktığımız zaman Üsküdar ne Bakırköy'e benzer ne Beyoğlu'na benzer. Yani bütün buralar mahvolmuş yerlerdir. Efendime söylüyüm, ne Fatih Şehzadebeşi'nde; benim çocukluğumun geçtiği yer. Orada bulamazsın, onda birini bulamazsın o havanın: geçmiş gitmiştir. Ne de efendime söylüyüm boğazın iki yakasındaki birtakım yerlere ben-

zer. Her şeye rağmen laf anlattığında ve hadi dediğinde birşey olabilecek biryer. Onun için bizim temennimiz bunların ele geçirilmesidir, yönetilmesidir.

Tabii ki burası mütevezi, fakir bir semt değildi. Bir kere bütün Anadolu kervanları buraya gelirdi. Mihrimah Sultan merhumenin camii yaptırdığı yer zengin yerdir. O Edirnekapı'da Avrupa'dan gelenleri burada da Asya'dan gelenleri karşılayan otantik bir eser. Ve benim çocukluğumda bile Üsküdar meydanı 3. Ahmet çeşmesinin orada biterdi. Oradan otobüslerle araba vapurları karşıya geçiyordu. Yine Anadolu'dan gelen otobüsler oradan karşıya geçirdi. Bu son derece de enteresan bir şeydi. Devam ediyordu. Ve Üsküdar meydanı da onun için çok garip bir şey. Onun kültürüne baktığımız zaman bütün Asya kıtasına açık bir meydandı. Kahvelerdeki koşmalar mesela...Halk, şair, gazi ve vasıf, bunun defterleri kaybolup gidiyor. Eğer bazı fragmanlar kaldıysa fedakar çalışmalara borçluyuz. Görüyorsunuz ki o küçük Üsküdar Meydanı küçüklüğüne rağmen bütün dünyaya açık bir nevi agora gibi birşeydi. Valla çok enteresan. Ve bu devam ediyor.

Mesela 18. Yy'da bir adet olmuş bütün valide sultanlar ve hasekiler buraya camii yaptırıyorlar. Hürrem Sultan'ın yoktur ama Kösem Sultan'ın vardır. Kanuni'nin ikinci gözdesi Gülfem'in ancak küçük bir mescidi vardır. Efendime söyleyim Safiye Sultan'ın vardır yukarıda biliyorsunuz. Valide-i Atik Safiye Sultan'ın mı değil mi belli değil münakaşılı. Çünkü vakfı hangisi bilinmiyor. Bizim bildiğimiz yukardaki 2. Selim'in haremi olan sultan'ın yaptırdığıdır. Ve diğeri, işte Kösem Sultan tabii buradadır. En uzun ve tarihli bir hasekilik 4. Mehmet'in eşi çünkü. Ve iki padişahın annesi olan her ikisi de tahttan indirilse de Yunus Emetullah Sultan buradadır. Dolayısıyla böyle hanedanın kadın üyelerinin yarattığı bir yerdir. Bu çok önemli birşey. Bir huzur köşesidir.

Kısacası bir zenginlik vardır, yok değildir. Şimdi bugünkü Üsküdar'da herşeye rağmen çok katlı yapılaşmayı görmüyorsunuz. Bu çok önemlidir. Yani o çok katlı yapılaşma dediğimiz olay burada görülüyor. Bu bir şans bir talih. Yani o kadar ki Kadıköy'de bile olan şey burada görünmüyor. Bunun üzerinde durmak lazım. Bu bir parça daha geriletebilir. 19. Yy'da ise büyük kargir binalar yapılmamış. Tek istisna işte sahildeki reji binaları. 3. Selim'den sonrası. Büyük binalar yapılmamış. Var ama hiç yok değil. Ve olanlar da kalmış. Kaymakamlık binamız bile bugün elimizdedir. Olanlar da kalmış. Bunlar üzerinde çok durulacak şeyler ve bir yerde beldenin şansı. Bütün koruma ameliyelerini nasıl geliştirebiliriz? Bence Üsküdarlıların bu kenti korumaları, biladi selaseden üçüncüsünü korumaları için Kültür Bakanlığının himmetini beklemekle olacak şey değildir. Mahallelerin kendi seceresinden belirli izci kültür gruplarını kurması gerekiyor. Yani bunlar her türlü hırsızlık ve tahribata karşı binayı koruyacaklar ve belediyeyi ve beldenin, ilçenin idaresini haberdar edecekler. Ve belirgin sermaye grupları, belirgin fonlar, vakıflar bu işe doğru yöneltilecek.

Yani Üsküdar'ı Üsküdarlılar kendileri koruyacaklar. Ve illa ki eski eserlerin tahribinin durdurulması gerek. Karacaahmet Mezarlığı'nı artık lütfen tarihe bırakalım. Kendimize başka bir ebedi uyku yeri arayalım. Bunu kaçınılmaz olarak görüyorum. Çok şeyler yapılabilir. Yapılabileceğine inanıyorum. En büyük inancım da bu beldede yaşayanların herşeye rağmen bu beldeden hoşlanmalarındır. Yani Üsküdar'dan Üsküdarlılar hoşlanıyor. Gün geçtikçe, yıl geçtikçe daha çok bağlanıyorlar. Bunu da bir talih olarak görüyorum. İnşallah yeni seçimlerden sonra seçilecek belediye başkanımıza da sabır diliyorum, enerji diliyorum. Bunun böyle devam etmesini istiyorum. Kendim bir son altı aydır kötü hemşehri olduğum için de muhtara kaydedilmedim. Sayın başkan kusura bakma. O yüzden muhtardan kaydını yaptırmayan adam oyunu da veremez tabii. Böyle bir kusurum var ama ümit ediyorum ki hayırlısı olur.

ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU

TARİH İÇİNDE ÜSKÜDAR

1513-1520 TARİHLİ ÜSKÜDAR KADI SİCİLİNE GÖRE KAÇKIN KÖLELER

Ekrem Tak*

Osmanlı mahkemelerinin idari ve hukuki faaliyetlerini belgeleyen kadı sicilleri Osmanlı tarihi araştırmalarının en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. En eskileri XV. yüzyıla ait olan kadı sicilleri, kölelerin Osmanlı toplum hayatındaki yerine dair de epeyce zengin malzeme ihtiva etmektedir. Özellikle XV. yüzyıl Bursa kadı sicilleri köleler konusunda bir çok araştırmaya kaynaklık etmiştir.¹ İstanbul bölgesinin en eski tarihli kadı sicilleri olan Üsküdar sicilleri ise henüz bu açıdan yeterince incelenmemiştir.

XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Üsküdar mahkeme sicilleri incelendiğinde, kaçak kölelere ait kayıt işlemlerinin, Üsküdar Mahkemesi'nin en yoğun faaliyet sahalarından birini teşkil ettiği görülmektedir. Çoğu savaş esiri olan köleler, kölelikten kurtulmak ve memleketine dönmek için kaçmayı deniyorlardı. Elinde azilnâmesi veya itknâmesi olmayan kaçak köleler yakalandıkları zaman yakalandığı bölgenin amil veya eminine teslim edilerek mahkemeye sevkolunmaktaydılar. Üsküdar Kadılığı'nın sorumluluk sahası içinde yakalanan kaçak köleler de Üsküdar Mahkemesi tarafından kayıt altına alınmakta idi.

Üsküdar kadılığı 1 numaralı şer'îye sicilinde toplam 810 adet hüccet kaydedilmiş olup, bu 810 kayıt içerisinde şahsi şikayetlerle ilgili 113 ve ticarî davalarla ilgili 111 adet kayıt varken kaçkın kölelere ait kayıt sayısı 204'tür. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde kaçkın köleler ile ilgili kayıtların bu kadar fazla olması, dönemin şartları ile irtibatlandırılabilir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde köle ticareti tam olarak yaygınlık kazanmadığı için, kölelerin esas kaynağını savaş esirleri oluşturmaktaydı. Sicilin ihtiva ettiği seneler içerisinde (919-927/1513-1520) Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Yavuz Sultan Selim (1512-1520) bulunmaktaydı.

* Araş. Gör., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

¹ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri" *ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı*, (1979-1980), s. 67-138. Halil Sahillioğlu çalışmasında Bursa Şer'îye Sicillerinden hareketle, Bursa'da kölelerin istihdam edildiği sanayi alanlarını tespit etmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik müessesinin işleyişi üzerinde durmuş, köle kaynakları, gayrimüslimlerin köleleri ve kölelerin o dönemdeki ekonomik değeri üzerinde de durulmuştur. Çalışmada veriler tablolar halinde sunulmuş, istatistik değerlendirmeler yapılmıştır.

Genel olarak kölelerin kaçtıkları bölgeler incelendiğinde, Üsküdar sınırları içinde oturanlar olduğu gibi, Bursa İzmit gibi yakın şehir veya kazalardan olanlara da rastlanmaktadır. Bu kölelerin sahipleri reayadan kimseler olduğu gibi, ender olarak da resmi görevliler veya yöneticiler de olabilmektedir.

Sicilde kayıtlı bulunan kölelerin milliyetleri dikkate alındığında, bunların Rus asıllı olanları dışında tamamına yakınının Balkan devletlerinden olduğu görülmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki, bu köleler Yavuz Sultan Selim döneminden önce ve Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yapılan seferlerde ele geçen esirlerden müteşekkildir. Bilindiği gibi Fatih ve II. Bayezid dönemleri, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yoğun fetih faaliyetlerinde bulunduğu bir dönemdir.

Üsküdar kadılığının ilk sicilinde kölelik ile ilgili kayıtlar, sadece kaçkın kölelerle (abd-i âbık) ilgilidir. Bunun haricinde köle ticareti veya köle azadı gibi konularda herhangi bir kayıt yoktur.

Kaçkın Kölelerle İlgili Hüccetlerin Tanzim Şekli ve Belgelerin Diplomatik Özellikleri

Kaçık kölelerle ilgili hüccetlerde ilki kölenin yakalanması ve ikincisi sahibinin bulunup teslim edilmesine veyahut müddet-i örfiyyesi (bekleme müddeti) tamamlanıp satılmasına dair iki farklı kayıt bulunmaktadır. Birinci kayıt, belgenin niçin tanzim edildiğini gösteren “sebeb-i tahrir” kaydı ve kölenin nerede ve kim tarafından tutulduğunu gösteren bir cümle ile başlamaktadır. Köleyi yakalayan şahsın ismi zikredildikten sonra, kölenin tanınmasına yarayacak bütün fiziksel özellikleri ve giyim-kuşamına ait bütün ayrıntılar kayda geçirilmektedir. Bundan sonra kölenin milliyeti zikredilmekte ve yakalandığı tarih verilmektedir. Bu bilgilerden sonra kölenin teslim edildiği görevlinin köle için yapabileceği günlük harcama miktarı; kölenin teslim edildiği görevlinin, görevi ve ismi ve sicile kaydedildiğine dair bilgi zikredilmektedir. Hüccetin sonunda tarih Arapça olarak verilmektedir. Aşağıda bu üç bölümden oluşan bir hüccet görülmektedir.

“Sebeb-i tahrir-i kitâb budur ki²

Mahmud nâm yolcu bir kısa boylu çatuk kaşlı koyun gözlü kumral kösecü'ş-şekil başına keçe takke ve egnine kebe giyur Rusiyyu'l-asl abd-i abıkı sene selâse ve ısrîn ve tis'a mie şa'banının on sekizinci gününde dutup yevmî nafakası ve hıfzı için ikişer akçe takdîr olunub âmil Resul'e bi'l-vâsita teslim olundukda deftere sebt olundu tahrîren fi evâsıt-ı Şa'ban sene 923”

Fakat bu belgelerin düzenlenmesinde, olayı nakleden cümleler her zaman aynı sırayı takip etmeyebilmektedir. Aşağıda farklı tanzim edilmiş bir hüccet görülmektedir.

“Sebeb-i tahrir-i hurûf budur ki³

Nefs-i Üsküdar'da Muharrem nâm berber iki köse sakallı açuk kaşlı ikisi dahi koyun elâ gözlü arkalarında âsumâni eskileri var birinin adı İskender ve birinin adı Süleyman nâm abd-i abıkları dutub cümâdi'l-âhir ayının yedinci günü iş eri olan Mehmed b. Bekir'e teslim idüb yevmî ikişer akçe nafaka takdîr olunub deftere ketb olundu tahrîren fi evâyil-i âhiru'l-cümâdi sene 920”

² Varak no: 83B.

³ Varak no: 26A.

Hüccetin ikinci kısmında, kölenin sahibi bulunmuş ise buna ait bilgiler yer almaktadır. Bu kısımda kaçak kölenin sahibinin ikâmet ettiği kadılık ve köy, kölenin sahibinin ismi ve teslim kaydı yazılmaktadır. İkinci kısmın sonunda da kölenin sahibine teslim tarihi yazılmaktadır. Ayrıca bazı kayıtlarda, kölenin teslim edildiğine şahitlik edenlerin isimleri de (şu-hûdu'l hâl) kaydedilmektedir.

“Mezkûr-ı mevsûf abd-i âbıkın sâhibi İznikmid'de Çakır Hacı İvaz'ın imiş teslim olunduğunda deftere sebt olundu tahrîren fi 28 Şa'banu'l-mua'zzam sene 923”

Kölenin sahibi bulunamamış ise, köle muayyen bir müddet (müddet-i örfiyye) bekletilmekte ve müzayede yolu ile satılmaktadır. Bu süre kanunname ile 90 gün olarak tespit edilmiştir.

Bazı kayıtlarda kölenin kaç akçeye satıldığı kaydedilmişse de, bazılarında bu bilgi verilmemiştir. Kölenin satılması ile ilgili bu bilgiler de hüccetin ikinci kısmında, kaydın sonunda satıldığı tarihle birlikte verilmektedir. Aşağıda satılan bir kölenin kaydı görülmektedir.

“Mezkûr-u mevsûf abd-i abıkın müddet-i örfiyyesi tamam olduktan sonra Emin Sinan Bey ile âmil Mehmed Bey satdıklarında deftere sebt olundu tahrîren fi evâyl-i Şa'banu'l-muazzam sene 921”

Ayrıca bu kayıttan, kölelerin satış işlemlerinin Üsküdar emini ve âmili tarafından yapıldığını da anlamaktayız.

Osmanlı İmparatorluğu'nda köleleri sosyal ve ekonomik hayatın her alanında görmemiz mümkündür. Fakat incelenilen defterde kayda geçen kaçkın kölelerin, o dönemde hangi amaçlar için kullanıldıkları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak, kaçış yerleri göz önüne alındığında, kölelerin şehirlerin yanısıra, daha ziyade kasaba ve köylerden hatta meralardan kaçtıkları görülmektedir. Bu bilgi de bize, kölelerin buralarda sahiplerinin her türlü işlerinde, özellikle de toprak ve hayvancılık işlerinde kullanıldıklarını gösterir. Ayrıca köle sahiplerinin genelde reayadan olmaları da bu fikri kuvvetlendirmektedir.

Kaçak kölelerin bulunmasından sahibine teslim edilmesine kadar yapılan ödemeler ve harcamalar Üsküdar'ın iktisadi hayatı açısından da dikkate değerdir. Bir köle yakalandığı zaman, yakalayan kişi köleyi Üsküdar'ın âmiline veya eminine teslim ediyordu. Amil veya emin köleyi yakalayan kişiye “müjdegâne” isminde bir ücret ödüyordu. Bununla ilgili kayıtlar sadece iki belge⁴ de “dutana 50 akçe” şeklinde zikredilmektedir. Bundan sonra yakalanan köle için mahkeme günlük belli bir nafaka takdir ediyordu. Bu nafakayı Üsküdar'ın âmili veya emini karşılıyordu. Bu nafakanın miktarı incelenen dönemde önceleri günlük 2 akçe iken 924 tarihinden sonra 1.5 akçeye düşürülmüştür. Köle için yapılan bu harcamalar, sahibi bulunduğu zaman sahibinden tahsil ediliyordu veya satıldığı zaman tahsil edilen akçenin içinden alınıyordu.

Sahibi bulunamayan kaçak kölelerin satılması Üsküdar'da bir ticari hareketlilik oluşturuyordu. Ancak, iktisadi açıdan bakıldığı zaman, kaçak köle satışı normal köle satışı kadar kârlı bir iş değildi. Kaçak köleler her zaman kaçma temayülünde olabilecekleri için, alan kişi için bir risk teşkil ediyordu. Bu sebepten dolayı da kaçak kölelerin fiyatları diğer kölelere nazaran daha düşük oluyordu.

⁴ 80B ve 111A numaralı varaklar.

1 Numaralı Şer'îye Sicili'nde Kayıtlı Bulunan Kaçkın Köleler:

1 Numaralı Şer'îye Sicili'nde kaçkın kölelerle ilgili 204 hüccet kaydedilmiştir. Ancak bazı kayıtlarda, aynı şahıs tarafından yakalanan birden fazla köle bir hüccet içerisinde gösterilmiştir. Bu sebeple toplam kaçkın köle sayısı 214'tür. Bu kaçkın kölelerin milliyetlerine göre dağılımları şöyledir:

Kölenin Milliyeti	Adedi	Hırvat	14
Abaza	1	İngiliz	1
Acem	1	Leh	2
Arab	14	Macar	1
Arnavut	1	Rum	3
Boğdan	4	Rus	98
Bosna	38	Sırp	6
Çerkez	6	Belirsiz	16
Eflak	8		

Rus Asıllı Kaçkın Köleler:

920-925 yılları arasında kaçan 98 adet Rus asıllı kölelerin kaçtıkları yıllara göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
919	1
920	21
921	22
922	9
923	15
924	18
925	12

Rus kölelerin bu dönemde bu kadar yoğun olması dikkat çekicidir. Ancak 16. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Ruslarla olan münasebetleri savaştan ziyade ticari idi.

Rus asıllı kaçkın kölelerin Üsküdar'da fazlaca yakalanmasının sebebi, bu kölelerin kaçtıktan sonra, Üsküdar'dan Boğaziçi yoluyla Karadeniz'e çıkıp, oradan da kendi memleketlerine ulaşmak istediklerini akla getirmektedir. Aşağıda bunu teyid edici bir hüccet görülmektedir.

“Sebeb-i tahrîr-i kitâp budur ki

Deveciler bir orta boylu açık kaşlı ela gözlü sarışın başına takke ve egnin kızıl yelek ile kebe giyor Rusiyyu'l- asl abd-i abıkı erba'a selâse ve tis'a mie rebî'u'l-âhîrinin yigirmi ikinci gününde dutup yevmî nafakası ve hıfzı için birer buçuk akçe takdir olunub Üsküdar'ı mukata'aya dutan âmil Resul bin Mustafa'ya teslim olundukda deftere sebt olundu tahrîren fi evâhir-i rebî'u'l-âhir sene 924

Mezkûr-u mevsûf abd-i abık denizde dutuldu deyu Kapudan aldırdı. İki yüz akçesi bulundu.” (Varak no 87A)

Rus asıllı 98 kaçkın köleden 67'sinin sahibi bulunup teslim edilmiştir. Ancak bunlardan 11 tanesinin sahiplerinin nerede oturdukları veya kölelerin nereden kaçtıkları belirtilmemiştir. Sahipleri bulunan diğer 56 kaçkın kölenin kaçış yerlerine göre ise dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet
Akhisar	1
Akşehir	1
Akyazı	4
Bakırkirası ?	1
Beypazarı	1
Bursa	1
Gekivize	2
Geyve	1
Göynük	1
Herekedon	1
Hisarköy	1
İstanbul	3
İznikmid	18
Karaman	1

Karamürsel	1
Kirasköy	1
Kütahya	2
Malkara	1
Mudurnu	2
Reisli	1
Sivrihisar	1
Sultanönü	2
Tamaliç ?	2
Tavşancıl	1
Üsküdar	1
Yenice	1
Yenişehir	1
Yoros	2

Rus milliyetine tabi kaçkın kölelerden 13 tanesi muayyen bekleme sürelerini (müddet-i örfiye) tamamlamış ve bu süre içinde sahipleri bulunamadığı için, Üsküdar'ın Amili veya Emiri tarafından satılmışlardır. Satılan Rus asıllı kaçkın kölelerin, yıllara göre dağılımı ve satış fiyatları ise şöyledir:

Satıldığı Yıl	Adet	Fiyatı
920	1	Belirsiz
920	1	1100 akçe
920	1	18 Efrenci filori ve 10 akçe
921	3	Belirsiz
921	1	1250
922	1	900 akçe
922	1	1500 akçe
922	1	1000 akçe
923	1	Belirsiz
923	1	1200 akçe
924	1	1500 akçe

Hüccetlerde, Rus milliyetine tabi kaçkın kölelerden 18 tanesinin sadece yakalandıkları belirtilmiştir. Bu kölelerin sonradan sahiplerinin bulunduğu veya müddet-i örfiyelerini tamamlayıp satıldıklarına dair her hangi bir bilgi verilmemiştir.

Hüccet kayıtlarında, kaçkın Rus köleler fiziki özellikleri ve üzerlerindeki giyim kuşamları ile tarif edilirken bazı ortak noktalar dikkat çekmektedir. Rus kölelerin çoğunluğu sarışın ve bir kısmı da kumral olarak tarif edilmektedir. Giyim kuşamları tarif edilirken de, genelde başlarına külah veya keçe takke, üzerlerine de kebe veya aba giydikleri yazılmaktadır.

Bosna Asıllı Kaçkın Köleler:

Sicilde kayıtlı Bosna asıllı 38 kaçkın köle bulunmaktadır. Bunların kaçtıkları yıllara göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
919	2
920	8
921	7
922	6
923	5
924	10

Bosna asıllı 38 kaçkın kölenin 31 tanesinin sahibi bulunup teslim edilmiş, 1 tanesi ise gözaltında iken vefat etmiştir. Sahibine teslim edilen kölelerin ikamet yerlerine göre dağılımı ise şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet	Mihaliç ?	Adet
Akkilise	1	Şile	1
Akyazı	1	Yabanovası	1
Bursa	1	Yenice	1
Gekivize	2	Yenişehir	4
Göynük	4	Yoros	1
İznikmid	5	Belirsiz	6
Kütahya	1		

Bosna asıllı kaçkın kölelerden 4 tanesinin müddet-i örfiyyelerini tamamlanmış, bu süre içinde sahipleri bulunamadığı için satılmışlardır. Satılan kölelerin yıllara göre dağılımı ve satış fiyatları şu şöyledir:

Satıldığı Yıl	Adet	Fiyatı
922	2	800'er
923	1	Belirsiz
924	1	1000

Hırvat Asıllı Kaçkın Köleler:

Sicilde kayıtlı kaçkın kölelerden 14 tanesi Hırvat asıllıdır. Bunların yıllara göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
919	1
920	4
921	4
922	2
923	2
925	1

14 Hırvat asıllı kaçkın kölenin 12 tanesinin sahibi bulunup teslim edilmiştir. Bunların kaçtıkları yerlere göre dağılımı ise şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet
Akhisar	2
Akyazı	1
Gekivize	1
Gürderesi	1
İznikmid	1
Yenice	1
Belirsiz	5

Hırvat asıllı 1 kaçkın köle 923 yılında yakalandıktan sonra sahibi bulunamadığı için 1260 akçeye satılmıştır.

Eflak Asıllı Kaçkın Köleler:

Sicilde kayıtlı kaçkın kölelerden 8 tanesi Eflak asıllıdır. Eflak asıllı kaçkın kölelerin yıllara göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
921	1
922	5
923	2

Eflak asıllı kaçkın kölelerin hepsinin sahipleri bulunarak teslim edilmiştir. Bu kölelerin kaçtıkları yerlere göre dağılımları şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet
Akyazı	1
İznikmid	1
Gekivize	1
Konrapa	2
Belirsiz	3

Arap Asıllı Kaçkın Köleler:

Sicilde kayıtlı kaçkın kölelerden 14 tanesi Arap asıllıdır. Bunların kaçtıkları yıllara göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
920	4
921	3
923	2
924	5

Arap asıllı kaçkın kölelerden 11 tanesinin sahibi bulunup teslim edilmiştir. Sahiplerine teslim edilen kaçkın kölelerin kaçtıkları yerlere göre dağılımları şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet
Bursa	1
Eğridir	1
Galata	2

Gekivize	1
İznikmid	3
Belirsiz	3

Ayrıca 920 yılında Ilıca'da yakalanan Arap kölenin müddet-i örfiyyesini tamamlayarak satıldığı kaydedilmiştir.

Boğdan Asıllı Kaçak Köleler:

Sicilde 4 tane Boğdan asıllı kaçkın köle kayıtlıdır. Bunların kaçtıkları yıllara göre dağılım şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
920	1
922	3

Boğdan asıllı kaçkın kölelerin tamamı sahiplerine teslim edilmiştir. Bunlardan 3 tanesi Sivrihisar, Uşak ve Yoros kadılıklarından kaçmışlardır. Ancak diğeri 1 tanesi sahibine teslim edildiği halde, nerede ikamet ettiği kaydedilmemiştir. Sahibine teslim edilen kölelerin teslim edilmiş günlerine göre dağılımı şöyledir:

Sırp Asıllı Kaçkın Köle:

Sicilde 6 tane Sırp asıllı kaçkın köle kayıtlıdır. Bu kölelerin kaçtıkları yıllara göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
921	3
922	2
925	1

Sırp asıllı kölelerden 4 tanesinin sahibi bulunup teslim edilmiştir. Bunların kaçtıkları yerlere göre dağılımları şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet
Şile	1
İzmikmid	1
Konrapa	?1
Bursa	1

Ayrıca, 922 yılında yakalanan Sırp asıllı kaçkın kölelerden 1 tanesinin müddet-i örfiyyesi tamamladığı için, sahibi bulunamadığından yakalandıktan 94 gün sonra 1200 akçeye satıldığı kaydedilmiştir.

Çerkez Asıllı Kaçkın Köleler:

Sicilde 6 tane Çerkez asıllı kaçkın köle kayıtlıdır. Bunların kaçtıkları yıllara göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
919	1
920	3
921	1
922	1

Bu kölelerden 4 tanesinin sahibi bulunup teslim edilmiştir. Bunların kaçtıkları yerlere göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet
Gekivize	1
Yenice	1
Bursa	1
Belirsiz	1

Bir kölenin nereden kaçtığı hüccette kaydedilmemiştir. Ancak kendi sahibini itiraf ettiği için, sahibine aynı gün teslim edilmiştir. Sahibine aynı gün teslim edilmiş olmasından dolayı, kölenin ya Üsküdar'dan, ya da Üsküdar'a yakın kazalardan birinden kaçmış olma ihtimali vardır.

Çerkez asıllı kölelerden 2 tanesinin sadece yakalandığını bildiren hüccet kaydı tutulmuştur. Bu kölenin daha sonra sahibine teslim edildiğine veya satıldığına dair herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir.

Leh Asıllı Kaçkın Köleler:

Sicilde biri 920 diğeri de 923 yılına ait olmak üzere 2 tane Leh asıllı kaçkın köle kaydı bulunmaktadır. Leh asıllı kölelerin sahipleri İznikmid'de bulunmuş ve 1 hafta içinde teslim edilmişlerdir.

Acem Asıllı Kaçkın Köle:

Sicilinde 1 tane Acem asıllı kaçkın köle kaydedilmiştir. Sahibi bulunup 10 gün içerisinde teslim edilmiştir, ancak sahibinin nerede oturduğu hüccette kaydedilmemiştir.

Arnavut Asıllı Kaçkın Köle:

Sicilde 1 tane Arnavut asıllı kaçkın köle kaydedilmiştir. Bu kölenin Sultanönü'nden kaçtığı tespit edilmiş ve kaçtıktan 37 gün sonra sahibine teslim edilmiştir.

Rum Asıllı Kaçkın Köle:

Sicilde 921, 922 ve 924 yıllarına 3 tane Rum asıllı kaçkın köle kaydedilmiştir. 921 ve 922 yılında yakalanan kölelerin müddet-i örfiyeleri tamamlandıktan sonra satıldıkları kaydedilmiştir. 921 yılında satılan kölenin satış fiyatı belirtilmezken, 922 yılında kaçan köle 900 akçe'ye satılmıştır. Rum asıllı kaçkın kölelerden bir tanesinin sahibi de İstanbul'da bulunmuş ve 21 gün sonra teslim edilmiştir.

Sicillerde milliyetleri belirtilmiş bu kölelerin dışında, birer adet İngiliz (921), Macar (922), Abaza (924) asıllı kaçkın kölelerin yakalandığı ve sahiplerine teslim edildikleri kaydedilmiştir. Bu kölelerden Abaza olan Eyüp'te, İngiliz de İznik'te ikamet eden sahiplerine teslim edilmişlerdir. Diğer kölenin ise sahibinin nerede ikamet ettiği belirtilmemiştir.

Milliyeti Belli Olmayan Kaçkın Köleler:

Sicilde 14 tane kaçkın kölenin hangi milliyete mensup olduğu kaydedilmemiştir. Bunlardan 9 tanesinin sahipleri bulunarak teslim edilmişlerdir. Milliyeti belli olmayan kaçkın kölelerden sahibi bulunup teslim edilen 9 tanesinin kaçış yıllarına göre dağılımı şöyledir:

Kaçtığı Yıl	Adet
920	4
924	2
925	3

Sahibine teslim edilen kaçak kölelerin kaçtukları yerlere göre dağılımları ise şöyledir:

Kaçtığı Yer	Adet
Akyazı	1
Bolu	1
Borlu?	1
İstanbul	1
İzmiknid	3
Belirsiz	2

Milliyetleri belli olmayan kölelerden 5 tanesinin, sadece yakalandıklarına dair bilgi verilmiştir. Ayrıca 920 yılında yakalanan bir köle müddet-i örfiyyesini tamamlayarak 800 akçeye, 922 yılında bir köle de 600 akçeye satılmıştır.

15. VE 16. YÜZYIL YABANCI SEYAHATNAMLERDE ÜSKÜDAR

Hasan Boynukara*

Bu bildirinin amacı 15. ve 16. Yüzyıl yabancı seyyahlardan Üsküdar'la ilgili yazanların ve Eserlerinin bir tanıtımını yapmaktır. Her disiplinin kendi uzmanlarının olduğunun ve böyle bir bildiri konusunun daha çok tarihçilerin ilgi alanına girdiğinin farkındayım. Benim yapmaya çalışacağım şey daha çok teknikle ilgilidir. Bu bildiriyle, anılan yüzyıllarda Osmanlı topraklarına yapılan seyahatlerden Üsküdar'la ilgili olanların bir bibliyografyasını sunmaya çalışmaktır.

Yaptığımız küçük bir araştırma 15 ve 16. yüzyıllara ait seyahatnamelerden Türkçe'ye kazandırılanların sayısı son derece sınırlı olduğunu göstermiştir. Bunun olası nedenlerinden biri, belki de en önemlisi bu kaynaklara ulaşma zorluğudur.

Söz konusu kaynakları dört kategoriye ayırmak olasıdır. Birincisi genel olarak Osmanlı topraklarına yapılan seyahatleri kapsamaktadır. İkincisi Anadolu'ya yapılan seyahatleri, üçüncüsü İstanbul'la ilgili olanları ve dördüncü grup Üsküdar'a yapılan seyahatleri kapsamaktadır. Birinci grupta yer alanlar Balkanlardan Ortadoğu'ya çeşitli yollardan, farklı sürelerle yapılanlardır. Bu seyahatlerde İstanbul bazen yalnızca bir güzergah, bazen de birkaç semtiyle ilgili bilgi verilen bir şehir olarak yer almaktadır. İkinci gruptaki seyahatlerde de benzer durum söz konusudur ve çoğunlukla Anadolu'ya seyahatlerde bir güzergah olarak kullanılmıştır. İstanbul esas alınarak yapılan seyahatlerde semtler, kapılar, kiliseler vb. yerler hakkında bilgiler verilmiştir. Üsküdar'la ilgili yazılar doğal olarak İstanbul'la ilgili yazıların bir parçasıdır. Üsküdar İstanbul yazılarının hepsinde yer almaz. Bunun muhtemel nedenlerinden biri şu olabilir; seyyahların tamamına yakınının Avrupalı olması ve Üsküdar'ın, dinsel ve etnik kimlik açısından, onlara çok fazla malzeme sunmamasıdır.

Sonuç olarak, bu bildiride özellikle Avrupalı seyyahlardan Üsküdar'la ilgili yazmış olanların seyahatnameleri, bu seyahatnamelerin bulunduğu ülke ve kütüphaneler tanıtılacaktır. Bu bildiri daha büyük bir projenin bir ilk adımı veya vesilesi olabilir. Tanıtılan kaynakların bulunup Türkçe'ye çevrilmesi kayda ve takdire değer bir gayret olacaktır.

Kaynaklar birkaç dildedir ve bunlar özgün biçimleriyle verilecektir. Kitap başlıkları oldukları için konunun uzmanları tarafından anlaşılmasında fazla bir sorun olmayacaktır.

* Doç.Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

1. Jean Chesneau: (1547-1552) (1553-1555)

-Le voyage de Monsieur d'Aramon.." in Leon Menard, Pièces fugitives pour servir a l'histoire de France, Paris, 1759, Vol. I er

-Idem., in Revue rétrospective, Tome XIX, 1838, p. 341-371.

Le Voyage de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le Roy en Levant escript par noble homme Jean Chesneau l'un des secretaries dudict seigneur ambassadeur: Publie et annote par M. Ch. Schefer, membre de l'Institut, Paris, 1887, LXI + 295p.

Seyahat başlangıç Tarihi: 13.03.1547

Scutary (Üsküdar) 02-06/05/1548

2. Hans Dernschwam: (1553-1555)

-Franz Babinger, Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555) nach der Urschrift in Fugger Archiv, herausgegeben und erläutert von Franz Babinger, Munchen-Leipzig, 1923, 314 p (Reprint 1984).

22/06/1553 départ de Vienne

Skutar (Üsküdar): 09/03/1555

(Bu çalışma *Istanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Ankara, 1987; olarak Türkçeye çevrilmiştir)

3. Andre Thevet: (1549-1552)

-Cosmographie du Levant par F André Thevet, Lyon, 1554, 214 p.

-Cosmographie du Levant par F. André Thevet... revue et augmentée de plusieurs figures, Lyon 1556

-La Cosmographie universelle..., Tome Ier Afrique-Asie, Paris 1575.

-Reprint, (Ed presentee et annotée par Franck Lestringant Genève, 1984.

Traduction allemande

Andreas Thevetus, Cosmographia Orientis d.i. Beschreibung des genzen Morgenlandes in Teutsche Sprache Versetz durch Gregor Horst, Giessen, 1617:2 3/06/1549 embarquement a Venise

02/09/1550 Scutary (Üsküdar)

3. Ludwig von Ranter: (1568-1569) Arif

-Cf. Reinhold Rahrhicht, Heinrich Meisner, Deutsche Pilgerreisen nach dem Heilige ,Lande, Berlin, 1880, p.430-4451

08/06/1568 depart de Constantinople

4. Luigi Graziani: (av. 1570)

-Antonius Maria Gratiani, Antonii Marine Gratiani a Burgo S. Sepulcri Episcopi Amerini de scriptis invita Minerva ad Aloysium Fratren Libri XX . Nunc primum editi cum adnotationibus Hieronymi Lagomarsini a soc.Jesu, 1744.

Itinéraire 08.06.1568 depart de Constantinople (Üsküdar).

5. Augier Ghislain de Busbeck: (1554-1555, 1555-1562

-Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislenio Busbequii etc.

D. Ad Solimanum Turcarum Imperatorem C.M Oratore confecta. Eiusdem Busbequii De Acie contra Turcam Instruenda Concilium, Antverpiae, 1582.

(Bu çalışma; *Kanuni Devrinde Bir Sefirin Hatıratı*, Ankara, 1953 ve *Türk Mektupları*, İstanbul, 1939; olarak Türkçeye çevrilmiştir.

Itinéaire 03.11.1554.

Scutary (Üsküdar) 09.03.1554

6. Marcantonio Pigafetta: (1567-1568)

-Itinerario di Marc' Antonio Pigafetta gentil'huomo vicentino 1585

-P. Matkovic, "Putopis Marka Antuna Pigafetta v Carigrad od god. 1567 in Starine Vol. XXII, Zagreb, 1890, p. 70-194. Itinéaire 01/07/1567

Scutary (Üsküdar) 01.11. 1567

7. Jacques de Bracle: 1570

-"Memoire du voyage de Constantinople faict par Jacques de Bracle escuier Sr de Bassecourt et (ecrit) de sa main en l'an 1570". MS Bruxelles, Archives generales du Royaume, Fonds Lalaing 692, (2 ex.) 8f. 16/06/1570'de Scutary (Üsküdar)

8. Carlo Ranzo: (1575-1576)

.Relatione di Carlo Ranzo gentil'huomo di Vercelli d'un viaggio fatto de Venettia in Constantinopoli. Ritornaato, che fu della Battaglia Navale assai curioso per i molti accidenti occorsi ove si possono imparare strategemme di Guerra, humori d'Humini e diversita di genti e di Paesi, Torino, 1616, 89p. (1-56, 75-83, 86-89).

03/05/1575 dipart de Venise Scutary (Üsküdar p.46-47)

9. Salomon Schweiger: (1577-1581)

1.Hodoeporicon sive Itinerarium D.Solomonis Sultzensis, qui Constantinopoli in aula legati Imperatoris Romani aliquot annos ecclesiasta fuit, et e Thracia in Aegypto Palaestina, Arabia atque Syria peregrinatus est, conscriptum a Martino Crusio, professore utriusq. Eloquentiae, celebri in Academia Tubingensi, s. 1.(1586) 25ff

2. Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel u. Jerusalem., Nürnberg, 1608, 341p.

-Idem, in Reyssbuch dess Heyligen Lands., Franckfurt, 1609 Vol.II, p.1-137.

Itineraire

10.11.1577 depart de Vienne

01.01.1578 Scutari (Üsküdar)

10. Carlier de Pinon: (1579)

-Voyage en Orient publie des notes historiques et geographiques par E.Bloch, Paris, 1920, 322p.
Itinéraire, fevr. 3 0/04 1579 Venise
Scutary (Üsküdar): 22/06 1579

11. Henricus Porsius: 1579-1581)

-Historia Belli Persici gesti inter Murathem III, Turcarum et Mehemetem Hodabende, Persarum Regem, breviter ac vere conscripta ab Henrico Porsio K.Sacr.Maiest. et Epistolis in Camera Aulica et Poeseos professore publico in Archigymnasio Viennens, Francofurti, 1583, 29/10/1579 depart de Vienne
23/12/1579 Chrysopolis (Üsküdar)

12. Franco Sivori: (1581-1585)

MDLXXX. Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova l'anno 1581 par andar in Vallachia. " in Ștefan Pascu Petru Cerel si tara romaneasca la sfarsitul sec. XVI, Sibiu, 1944, p. 135-277. Itineraire Fevr. 1581.
08/04/1581 –Scuttari (Üsküdar)

13. Levyn Rym: ~1583-1585)

Levini Rijm Iter constantinopolitanum lingua Belgica. Reyse van Weenen in Hoosteryc Te Constantinopels in Thracyen Hoofstat varden turcschen Kayser" S.de Vriendt Reyse van Bruussele uyt Brabant te Constantinopels im Thracyen en Reyse van Weenen in Hoosteryc te Constantinopels in Thracyen. Twee Reijjounaals vit de Jaren 1570-1585, Gent, 1971, 260p.

Itinéraire 27/07/1583 d'Epart de Vienne
22/09/1583 –Schutere (Üsküdar)

14. Francois de Pavie: (1585-1586)

-"Relations de Francois de Pavie, seigneur de Forquevauls d'un sien voyage fait en l'an 1585 aux terres du Turc et aux divers lieux de l'Europe", Ms. Paris, Bibliothique Nationale, Ms. Français, N.A.N 6277, 236p.

Itinéraire 15/06/1585 d'Epart de Venise
08/04/1586 Scutari (Üsküdar)

15. Diego Galan: (1589-1600)

-Cautiverio y trabajos de Diego Galan, natural de Consuegra y vecino de Toledo, 1589 a 1600, Madrid, 1913, XCV + 448p. (Titre du manuscrit) ~Religion del Cautiverio y Trabajos de Diego Galan, natural de Consuegra y vecino de Toledo, donde se refieren las Costumbres y ceremonias de los Turcos, Algunas conquistas en que se hallo el Autor, con Otras Muchas cosas notables que vio y le sucedieron en el Asia y otras provincial de Europa sujetas al Turco."

Itiniraire, depart de Malaga sept.
Print.1591 –Scudaret (Üsküdar)

16. Pierre Lescalopier: (1574-?)

Voyage fait par moy, Pierre Lescalopier l'an 1574 a Venise a Constantinople par mer jusques a Raguse et le reste par terre et le retour par Thrace, Bulgarie, Walach, Transylvanie ou Dace, Hongrie, Allemagne, Friul et Marche Trevisane jusques a Venise, Ms.Montpellier, Bibliothèque de la Faculte de Midecine, N H 385.

-“Le voyage de Pierre Lescalopier, parisien” in Revue d’Histoire diplomatique, VOI.XXXV (1921), N 1, p 21-55.

-Bistra Cvetkova: “Edni Frenski pitepis ot XVI v. za bilgarskiti zeml (Pier Leskalopie-1574)”, in Bulletin de la societe hisorique bulgare, Vol.XXVI, Sofiya, 1968, p.251-260.

-Paul I. Cernovodeanu, “Calatoria a lui Pierre Lescalopier in tara Romineasca și Transilvania la 1574”, in Studii și materiale de historie medie, Vol.IV (1960), p.433-463.

-Paul I. Cernovodeanu, “Le voyage de Pierre Lescalopier ~ travers l’Europe Centrale” in Revue Roumaine d’Histoire, Vol.VII (1968), N03, p.371-383.

01/02/1574 dipart de Venise Itiniaire:

17. Jacques Gassot: (1547-1549)

-*Le discours du voyage de Venise a Constantinople contenant la querelle du grand seigneur contre le Sophi avec élégante description de plusieurs lieux, villes et icelle de la Grace et choses admirables en icelle. Par maître Plaques Gassot dedie et ennoye a maistre Iaques Thoust esquier Seineur de Quantilly Notaire et secrétaire du Roy et son Esleu en Berry Paris, 1550, 33 f.

-Idem., Paris, 1606.

-Lettre écrite dealer en Surie par Jacque Gassot seigneur dd Deffens a Jacques Thiboust seigneur de Quantilly Notaire et secrétaire du Roy et son Elu en Berry ; contenant son voyage de Venise a Constantinople, de la Tauris en Perse et son retour audit Alep, Bourges 1674.

-Idem., Bourges, 1684.

Itinénaire : 17/12/1547 départ de Venise

02/05/1548 Scutari (Üsküdar)

18. Diario.. Đ : (1575-1576)

-Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli fatto da M. Jacopo Soranzo, ambasciatore straordinario della serenissima repubblica di Venezia al Sultano Murad III in compagnia di M. Giovanni Correr Bailo alla porta Ottomana disritto da anonimo che fu al seguito del Soranzo MDLXXV, Venezia, 1856, 63p.

Itinénaire : 05/05/1575 départ de Venise

Scutari (Shkodra-Üsküdar)

-Beschreibung dir Reisen des Reinhold Lubenau, vol. 1, Königsberg 1912, p. 1-152. Vol.2 1914, p. 153-321. Vol. 3, 1915, p. 1-160. Vol. 4 1920, p. 161-229. Vol. 5, 1930, p. 230-349.

Itinénaire: 13/02 ? départ de Vienne’ Scutari (Usküdar) p. 222-223

19. Haydar Çelebi: (1514-1518)

-in Feridun Bey, Mecmu'a-i Münşeat el-Selatin, Vol.I, İstanbul.

-Haydar Celebi Riuznamesi, s.l.n.d. (İstanbul), 221p

1857'de 20/04 Üsküdar (Üsküdar) 23/04 oradan Maltepeye (Maltepe)

20. Abu al-Barakat Muhammad Badr al-Din al Ghazzi: (1530-1531)

“al-Matali al-badriya fi al-manazil al-rumiya”.

London, Biritish Library, Or.3621;70fo1.

16.05.1530'da Şamda başlar 03-05.11.1530'da iki gün 09-10.06.1531'de 1 gün olmak üzere Üsküdarı iki kez ziyaret eder. Bu çalışma Türk Semineri Dergisi'nde (İstanbul,1937,1-2)'de ‘Hicri Onuncu, Miladi Onaltıncı asırda Yurdumuzu dolaşan Arab Seyyahlarından Gazzi-Mekki Seyahatnamesi” olarak yer alır.

YABANCI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE İSTANBUL VE ÜSKÜDAR

Muvaffak Duranlı*

Bir ülkeyi veya bir bölgeyi tanımak için elbette o bölge veya ülkedeki kaynaklar birinci sırada yer almaktadır. Fakat bütün çalışmaların bu birinci dereceli kaynaklarla yapılmış olması bazı eksiklikleri taşımaktadır... Bu eksikliklerden biri, incelenen bölgeye tek taraflı bir yaklaşımın sergilenmiş olmasıdır. Bu nedenle seyyah olarak adlandırılmış yabancı araştırmacıların geride bıraktıkları çalışmalar önem taşımaktadır. Seyyahlar bizim yabancı gözlerimize. Onlardan bize kalan her belge kesin olarak inanılması zorunlu öğeler taşımamaktadır. Çünkü seyyahlar bazen küçümseyici, kırıncı yaklaşımlarını ortaya koyarken bazen de bir nedenle aşırı derecede olumlu abartılara baş vurabilmektedirler. Burada tanıtmaya çalışacağımız seyyahların kitapları bize nasıl bakıldığını anlamaya yardımcı olacak birer belge olarak anlaşılmalı, ne övgüler ne de kırıncı sözler mantık süzgecinden geçirilmeden kabul edilmemelidir.

Tebliğimizin başlığı “Yabancı Seyyahların Gözüyle İstanbul ve Üsküdar” . Eğer bu çalışmaya ikinci bir başlık daha koymak mümkün olsaydı, bu “İki Farklı Kişi, İki Farklı Zaman, İki Farklı Bakış, İki Farklı İstanbul” olabilirdi. Çünkü burada iki farklı ülke ve kültürden İstanbul’a gelmiş iki yabancının gözlemlerinden hareketle kendimize bakmaya ve bize nasıl bakıldığını anlamaya çalışacağız.

Birinci seyyahımız A. P. Levaşov’dur. Doğum tarihi üzerine kesin bir bilgiye ulaşamadığımız Levaşov 1763- 1771 yılları arasında İstanbul’daki Rus Elçiliğinde danışmanlık görevinde bulunmuştur. Bu görevi sırasındaki izlenimlerini ülkesine döndükten sonra “Tsargrad Mektupları” adıyla yayınlar. Levaşov’un bu çalışmasıyla İstanbul adlarına bir ad daha eklenir: “Tsargrad”, Türkçe söyleyişle “Çargrad” veya Türkçe’ye çevirisi “Çarların Şehri” . Levaşov’un mektuplar şeklinde yazdığı bu çalışma, bir Rus diplomatın gözüyle İstanbul ve Türk hayatının tasviridir. Bu tasvirde olumsuzluklar ilk sıradadır. Çalışmada Üsküdar adı tek bir yerde geçmektedir. değinilmektedir. Çalışmanın, yazıldığı tarih ve bir Rus’un yaklaşımını göstermesi açısından ayrı bir öneme sahip olabileceğini düşünmekteyiz.

İkinci seyyah Şarl Edward Jannere’dir. 1911 yılında pek çok Avrupa ülkesinin yanı sıra İstanbul’da da bulunan araştırmacıda bir kent bilimcinin yaklaşımı görülmektedir. 1914 yılında yayınlanması planlanan çalışma, ne yazık ki savaş nedeniyle tozlu raflarda kalmış, ancak 1965 yılında

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

yayınlanabilmiştir. Aynı çalışma 1991 yılında M. V. Predteçenskiy tarafından Fransızca'dan Rusça'ya çevrilmiş ve Moskova'da yayınlanmıştır. Tebliğimizde bu eserin Rusça çevirisini kullanacağız.

İki çalışma gerek birbirinden çok uzak tarihlerde yazılmış olması, gerekse farklı kültürdeki (iki farklı ülke vatandaşı ve iki farklı görevdeki) insanların İstanbul'a ve onun çevresine bakışlarını yansıtması açısından önem taşımaktadır.

Rus seyyah P. A. Levaşov'un eğitimiyle ilgili belirgin bir bilgi yoktur, fakat onun İtalyanca, Fransızca ve Almanca bilen eğitilmiş bir kişi olduğu düşünülmektedir. 1750 yılında Kont A. P. Bostujev-Ryumin onu askeri okuldan almış ve Dış İşleri Koleji'ne göndermiştir. Daha sonra Levaşov Dış işlerindeki eğitimi için Kopenhagen'deki Rus Elçiliği'ne gönderilmiştir. Üst düzey pek çok görevin yanı sıra Levaşov'un edebiyatla uğraştığı da bilinmektedir. 1772'de N. I. Novikov'un yayınladığı "Opıt kritičeskogo slovarya o rossijskih pisatelyah" adlı çalışmada onun şiirleri zikredilmiştir.

19 ağustos 1763'de Levaşov danışman göreviyle İstanbul'a gönderilir. Bu dönemde İstanbul'daki elçi A. M. Obreskov'dur.

15 Kasım 1771'de II. Ekaterina'nın emriyle Levaşov Dış İşleri Koleji'nde sefaret tercümanlarının eğitimiyle görevlendirilmiştir.

Levaşov'un İstanbul'da gördükleri etkisiyle yazdığı tek çalışma "Tsargrad Mektupları" dergidir. Onun diğer iki çalışması 1790'lı yıllarda yayınlanır. Birinci çalışma, 1790 yılında "Plen i stradanie rossiyan u turok" (Rusların Türklerin yanındaki Esirliği ve Izdırabı) adıyla yayınlanır. Bu çalışmanın gördüğü ilgi sonucunda yazar 1792'de "Kartina ili opisanie vseh naşestviy na Rossiyu tatar i turkov" (Tatar ve Türklerin Rusya'ya Bütün Saldırılarının Tasviri veya Tablosu) adlı kitabını yayımlar. Araştırmacı A. A. Vigasin, Levaşov'un bu çalışması için "1768- 1774 Rus-Türk Savaşı'nın araştırmacıları tarafından onun günlüğü tarihi bir kaynak olarak kabul edilmektedir"¹ demektedir.

Tsargrad Mektupları, bu iki çalışmadan daha önce 1789 yılında Petr Bodanoviç basımevinde yayınlanır, fakat yazarın adı çalışmada yer almamıştır. Orta Doğu üzerine çalışan araştırmacılarından B. M. Dantsig, bu çalışmanın yazarını ortaya çıkaran kişidir. Onun hareket noktası Levaşov'un diğer çalışmalarındaki stil benzerliğidir. Dantsig, bu konuya "Russkie puteşestvenniki na Blijnom Vostoke" (Moskova, 1965) adlı çalışmasında değinir.

Levaşov'un eserleri üzerinde çalışan A. A. Vigasin de B. M. Dantsig'le aynı görüşü paylaşmakta ve bu kitap için şu açıklamayı yapmaktadır. "Kitap Avrupa'da Montesquieu zamanından beri çok popüler olan 'mektup' formunda yazılmıştır. Fransız filozofun etkisi kitapta hissedilmektedir. Yazarımızda Türklerin hayatıyla ilgili belirgin tablolara onun 'Oriental' yaklaşımı belirgin derecede hissedilmektedir"².

P. A. Levaşov'un bu çalışmasını adını vermeden yayınlamış olması ilgi çekicidir. Toplum içinde belirli bir yeri olan bir kişinin bu çalışmasını anonim olarak yayınlamasının nedenleri nelerdir? Bu sorunun ileride yapılacak araştırmalarla aydınlatılabileceğini umut ediyoruz.

Tsaregradskie Pisma on iki mektuptan oluşan bir kitaptır. Her mektup bir konu üzerine yoğunlaşmış gözlemleri içeren inceleme niteliğindedir.

¹ Puteşestvie po Vostoku v epohu Ekaterini II, Moskova 1995, s. 11.

² Age., s. 37.

Tebliğimizde mektupların genel özelliklerinden bahsedecek ve gerek İstanbul gerekse Üsküdar için ilginç bir veri bulursak bunları değerlendirmeye çalışacağız. Çünkü Levaşov'un çalışması tarihi bir öneme sahip olsa da Üsküdar'a çok az değinmektedir.

Bu açıdan bakıldığında birinci mektup, bildik tarihi genel hatlarıyla tekrarlamaktan öteye gidememektedir. Bu bölümde verilen bilgiler, başlıkla uyum içinde değildir. Yazar yeni bir şey söylememekte bilinenleri kısaca tekrar etmektedir.

Yaklaşık dört sayfadan oluşan ikinci mektup daha doyurucu niteliktedir. Mektubun giriş kısmından birkaç cümle şu açıklamaları vermektedir.

“Hükümdarım!

Hemen hemen bütün Avrupa'yı dolaşan ben gerek güzellik gerekse yararlılık konumu açısından Konstantinopol'ün benzerini görmedim.

Şimdiki Türkler tarafından İslambul* ya da sadece Stambul olarak adlandırılan bu şehir bin yıldan fazla Yunan imparatorlarının başkentiydi, 1454 yılından itibaren burada Osmanlılar kendi tahtlarını güçlendirdiler. Şehir, uzun bir üçgen görünümüne sahiptir ve kara tarafından Moskova Belograd'a benzeyen kuleli, taçlı çift kale duvarlarıyla çevrilidir, deniz tarafından yarısına dek yıkılmış tek bir kale duvarı vardır...”³.

Yazar bu sayfanın sonunda yıldız işaretiyle verdiği İslambul adını şu cümleyle açıklar “... İslambul ‘Kutsal Büyük Şehir’ anlamına gelmektedir”.

Ayrıca yazar tarafından 1454 tarihinin verilmesi ilginçti. Çünkü çalışmanın daha sonraki bölümlerinde 1453 tarihi verilmektedir.

Yazar bu bölüm içinde Ayasofya, Süleymaniye gibi camilerden hayranlıkla bahsettikten sonra aynı durumun kiliseler için söz konusu olmadığını vurgulamaktadır.

“Konstantinopol'de şimdi var olan Hristiyan kiliseleri hemen hemen hepsi harabe olmuştur, onların tamir emri verilmemiş, bazıları kullanılmamakta ve kötü bir görünüme sahiptirler”⁴.

Daha sonra Levaşov, At Meydanı'nda dört kalıntı olduğunu söylemektedir. Bu kalıntılar arasında yer alan ve günümüzde Burmalı (veya Yılanlı) Sütun adıyla bilinen tarihi sütunla ilgili olarak verdiği bilgi ilginçtir. “Çevresine üç yılan dolanmış bakır dökme obeliskteki yılanların büyü gücüyle yapıldığını anlatırlar, bir zamanlar Konstantinopol'de çok yılan varmış ve insanlar yılanlardan zarar görünce bu üç yılanı tahrip etmişler”⁵.

Bilindiği gibi bu sütunun, Yunanlıların İÖ. 479'da kazandığı Plataia zaferinden sonra Perslerin silahlarından dökülüp Delpha'daki Apollon Tapınağı'nın önüne dikildiği ve I.Constantinus zamanında (4. yüzyıl) Bizans'a getirildiği⁶ kaynaklarda zikredilmektedir. O zaman Levaşov'un bilgisi, ilgi çekmek amacıyla uydurulmuş bir hikaye midir yoksa yazarın İstanbul'da bulunduğu sıralarda halk arasında yaygın olan bir efsane midir?

Yazar, daha sonra çeşitli bedesten ve pazarları tanıtır. Bunlar arasında Esir Pazar'ı da zikredilmektedir.

³ A. P. Levaşov, *Tsaregradskie pisma*, s. 40.

⁴ Age., s. 42.

⁵ Age., s. 42.

⁶ “Atmeydanı”, *AnaBritannica*, cilt 3, s. 298.

“Çoğunluğu Arap ve Gürcü olmak üzere burada kadın ve erkek köleler satılmaktadır. Daha önce gerek Müslümanlar gerekse Hristiyanlar köle satın alırlarmış, fakat benim Konstantinopol’de bulunduğum sırada Hristiyanların köle satın almasına izin verilmiyordu... fakat tanıdık bir Türk’ün adına bazı Hristiyanlar onları alıyordu; bunlar arasında İngiliz Lord Waltimor iki Gürcü kadın almıştı”⁷ denilmektedir. Sanırım bu tarihi kayıtlara geçmemiş bir dedikodu olabilir.

Aynı mektupta İstanbul hamamları da tanıtılmakta ve toplumdaki ekonomik farkın hamamlara yansımada üzüntüyle bahsedilmektedir.

Üçüncü mektup saray yaşamına ayrılmıştır. Saray anlatılırken yiyeceği de kısaca değinilmiştir.

“Burada her yıl kırk binin üzerinde boğa yenildiğini söylerler; müteahhitler her gün 200 koyun, 100 kuzu, 10 buzağı, 200 tavuk, 200 çift piliç, 100 çift güvercin, 50 kaz ve o kadar hindi vermek zorundadırlar”⁸.

Bu mektupta sultanın ve onun çevresindeki insanların eş seçimi ve devlet adamlarının padişaha kız hediyesi şu cümlelerle anlatılmaktadır. “Bütün paşalar ve diğer yöneticiler, şehir başkanları ve ordu başkanları büyük paralara aldıkları en iyi kızları birbiri ardına sultana hediye ederler; birinci neden sultanın teveccühünü almak; ikincisi ise, diğer kadınların arasında kendi arkadaşları olması için, bu kadınlar özellikle sultanın favorisi olanlardan bazıları sultanın karısı olur, çünkü bu bir tek sultanın zevkine ve keyfine bağlıdır”. Yazar bir yabancı olmasına karşın saray çevresinde dönen entrikaları ve bu entrikalarda kadınların rolünü iyi değerlendirebilmektedir.

Dördüncü mektup İstanbul ve çevresinin, özellikle de Boğaz’ın güzelliğine ayrılmış bir tasvir niteliğindedir.

Beşinci mektup, diplomatik ilişkilere ayrılmıştır.

Altıncı mektup aşk hayatıyla ilgilidir. Yazar küçük bir sözlük vermekte ve bu sözlüğün oluşma nedenini açıklamaktadır.

“Asya’da aşk ilişkilerindeki bu zorluk ve tehlike, Avrupa’da hemen hemen anlamı hiç bilinmeyen kurnazlıkların uydurulmasına neden olmuştur: meyvalar ve çiçekler ve başka şeyler kullanılır, bunlar aşağıda vereceğimiz çeşitli kelimeleri veya konuşma biçimlerini verir, örneğin:

Gül (Kadınım gül),

Elma (Geç kalma)”.

Fakat bütününü vermediğimiz bu sözlükten seyyahın Türkçe’yi çok iyi bilmediğini anlamaktayız. Çünkü Türkçe yazılımlardaki yanlışların yanı sıra çevri hataları da bulunmaktadır.

Yedinci mektupta Türklerin genel karakteri üzerinde durulmaktadır.

Sekizinci mektupta genel olarak boğazlar tanıtılmakta, dokuzuncu mektupta ise halkın alışkanlıkları arasında tütün içme alışkanlığına değinilmekte ve “Her yerde tütün içerler ve hemen hemen her zaman ağızlıkla uyurlar...”⁹.

Onuncu mektupta saray çalışanları ve onların sorumlulukları anlatılmaktadır. Levaşov saray çalışanlarının çokluğunu şu cümlelerle belirtir. “Hiçbir Avrupa sarayı, İran ve Avar hükümdarlarının

⁷ Age., s. 42.

⁸ Age., s. 45.

⁹ Age., s. 70.

zevkine uyarlanmış, Yunan krallarının eski görkem ve lüksünün olduğu Tsargrad kadar çok sayıda görevliyle dolu değildir, bu sayı ölçüsüzlük derecesinde çoktur ve gereksizliğe varmıştır.”¹⁰.

Herhalde günümüzdeki kadro fazlalığı, bize geçmişten kalan bir hastalık olsa gerek.

On birinci ve on ikinci mektuplar kitap içinde yer almamıştır.

On üçüncü mektup, bir Hristiyanın yaklaşımını sergilemesi açısından önem taşımaktadır. Mektuptan bazı bölümler.

“1453 yılında Tsar- grad’ın II. Mahmut tarafından alınmasından sonra Yunan kilisesi iflasa geçmiş ve acınası bir duruma ulaşmıştır...”¹¹.

“Becerikli ve eğitilmiş Yunanlılar başkentlerini kaybedince çeşitli Hristiyan ülkelerine gitmişler ve yanlarında bütün bilgi ve bilimlerini, kendileriyle birlikte erdemleri götürmüşlerdir. Onların Türk topraklarında kalan halefleri kendi dillerini öğrenme ve Yunan yazarlarını okuma alıştırmalarını bırakmışlar, bu yüzden de Hristiyanlığın gerçek kaynaklarını kullanamayacak duruma düşmüşler ve tanrının sözünü gerekli şekilde söyleme yeteneğini kaybetmişlerdir. Şimdi tam bir düzensizlik vardır.”¹².

Örnek olarak buraya aldığımız cümleler, yazarın Hristiyanlar arasındaki çözülmeye karşı üzüntüsünü ve Yunanlılara, daha doğru bir ifadeyle dindaşlarına karşı duyduğu sempatiyi göstermektedir.

Aynı bölümde yazar “Galat ve Pera’daki yirmi beş kilise Yunanlılar, altı kilise Ermenilerle, Pera’daki iki kilise Katoliklere aittir”¹³ diyerek İstanbul’daki azınlıklara gösterilen hoş görüden üstü kapalı olarak bahsetmektedir.

On dördüncü mektup tamamıyla ülke, daha doğru bir deyişle İstanbul’daki azınlıklara ve özellikle de Yunanlılara ayrılmıştır.

Bu mektupta verilen bir bilgi, Osmanlının Yunanlılara yaklaşımını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

“Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan erkek bütün Hristiyanlar, on yediden altmış yaşına kadar, sultana kelle parası öderler. Zenginler yılda on iki levka, zanaatkarlar altı, köylüler ise yaklaşık üç levka öderler. Tsargrad Rumları çok fazla ödemedikleri için kendilerini mutlu sayarlar”¹⁴.

Tanıtımaya çalıştığımız bu kitaptaki genel yaklaşımı olumsuz olarak nitelendirmek mümkündür. Yazar, Üsküdar’a çalışmasında bir tek yerde değinir, bu da sadece tanıtım amaçlıdır. Fakat çalışmada verilen İstanbul’daki halkın günlük yaşamıyla ilgili bilgileri Üsküdar insanının yaşamından ayrı tutmak söz konusu olamaz.

Levaşov’un çalışmasındaki IV. Mektupta Galata ve Pera’dan sonra Üsküdar tanıtılmaktadır. Yazar çalışmasında Üsküdar’dan Skutari adıyla bahseder.

Levaşov’un Üsküdar’a ayırdığı kısa paragrafta şu cümleler yer almaktadır.

¹⁰ Age., s. 78.

¹¹ Age., s. 80.

¹² Age., s. 80.

¹³ Age., s. 85.

¹⁴ Age., s. 97.

“Skutari, sarayın tam karşısında Asya kıyısında yer alan büyük bir varoş veya şehirdir; bu köyde Türk, Yunanlı, Ermeni ve Yahudi olmak üzere yüz binden fazla kişi yaşamaktadır”.¹⁵

Çalışma, çok eski bir tarihte Rusya’da yazılmış olması ve Rusya’da yapılan sayılı çalışmalar arasında yer almasından dolayı tarihi bir öneme sahiptir ve kültür tarihi açısından önemli inkar edilemez ölçüdedir.

Burada değineceğimiz ikinci çalışma bir Fransız’a aittir.

Bir mimarlık bürosunda desinatör veya çizimci olarak çalışan Şarl Edward Jannere’nin 1911 yılında İstanbul da dahil olmak üzere pek çok şehri içine alan yolculuğunun günlük bir mimarın şehirlere yaklaşımını göstermesi ve bu şehirler arasında karşılaşturmalarını içermesinden dolayı önemli bir belgedir.

Ne yazık ki Jannere’nin bu çalışması savaş nedeniyle arşivde kalmış, ancak yazıldığı tarihten elli dört yıl sonra 1965 yılında yayınlanabilmiştir. Bu çalışma M. V. Predteçenskiy tarafından Rusçaya çevrilmiş ve 1991 yılında Moskova’da **Puteşestvie na vostok** (Doğuya Yolculuk) adıyla yayınlanmıştır.

Tanıtmaya çalışacağımız bu yayın için Rusça çevirisini kullanacağız.

Yazar, bir mimar olsa da çalışmasında şiirsel bir üslup kullanmaktadır. Daha girişteki cümleler bu üslubun en güzel kanıtıdır.

“Pera, İstanbul, Skutari- bir üçlüdür. Bu kelime hoşuma gidiyor, çünkü onda kutsal bir şeyler var... Orada, aşağıda Stambul, sönmekte olan gökyüzünü büyük cami silüetleriyle kesip geniş bir gölge bırakıyor...”¹⁶

Bu anlatım daha sonraki sayfalarda da devam etmektedir.

“Kurşuni gökyüzünden bir yağmur boşandı, sonra deniz karadı. Altın Boynuz kirlendi, kıyıları bataklık kıyısı gibi toza büründü. Eski duvarlar gibi kirli camiler ağaçların arasında gözükken ahşap koyu renkli evlerin fonunda belirdi. Daha Üsküdar’ı görmedim. O geride kaldı, ben de bakmayı unuttum”¹⁷.

Yazar İstanbul’u üç parça halinde düşünmektedir. Pera, İstanbul, Üsküdar. Ona göre bu üç parçanın birleşmesi Konstantinopol’dür. Fakat yazara göre Üsküdar, Pera’dan ve İstanbul’dan farklıdır.

“Pera, Stambul, Iskudar bir üçlü! Belki bu yüzden buradaki her yerde sakin ölüm kendi tapınaklarına sahip ve bu yüzden o ruhları tek bir huzur ve sükunette birleştiriyor. Fakat Üsküdar, Boğaz’ın karşı tarafındaki Pera ve İstanbul’a, yani Avrupa’ya karşı durarak, binlerce mezarın yosunuyla kaplanarak, hiç kimseyi tedirgin etmeyen selvilerin gizemiyle sıkıca sarmalanmış. Bir yamaca yerleşmiş Pera, tepelere dağılmış İstanbul’a bakıyor, sanki ona imreniyor.”¹⁸

Yazar, İstanbul’un Türk kimliğiyle ilgili düşüncelerinden bahsederken İstanbul’dan etkilenmesi gerektiğini şu cümlelerle ifade etmektedir.

“Çöken Bizans krallığına gelince ben onun yeniden canlanamayacağını düşünüyorum. Onun ruhu geride kalan taşları bile terketti.

¹⁵ Levaşov, s. 48-49.

¹⁶ Le Corbusier, *Puteşestvie na vostok*, Moskova, s. 45.

¹⁷ Age., s. 45.

¹⁸ Age., s. 45-46.

Üç hafta boyunca, beni aşırı derecede sinirlendiren, her şeye karşı öfkem dalgalandı... Te- dirgin bir şekilde kendi kendime soruyorum, eğer beni İstanbul, Pera ve Üsküdar sevindirme- yecekse ben aptal olmalıyım”¹⁹.

Jannere'nin Pera'ya karşı yaklaşımı farklı duygular içermektedir.

“Sokaklar delirmiş gibi yukarıya uzanıyor ve insanlar da büyük bir paranın açlığını çeker gi- bi nefes darlığı çekiyor. Dar sokaklarda evler birbirine yapışıyor. Bu bütünlük, bu uyum ve hat- ta bu hummalı yarıştaki rekabet, onların birliği kendi güzelliğini yaratıyor. Pera, korkunç, ku- ru, kalpsiz ve acımasız taş yığını...”²⁰.

Jannere'nin kent bilimci yaklaşımına göre İstanbul büyük bir yoğunluğa sahiptir. “İstanbul çok yoğun bir yığılmayı temsil ediyor; sıradan ölümlünün barınağı daima ağaçtan, Allah'ın ta- pınağı her zaman taştan... Burada sadece iki tip mimari var- büyük yassı kiremitli çatılar ve üzeri minareli soğan kubbeler. Her iki tip yapılar mezarlıklarla birleşiyor”²¹.

Pera'nın kendi dışındakine olumsuz yaklaşımını Jannere şu cümleyle vurguluyor.

“Bir akşam İstanbul'un merkezinde Büyük Duvarların (surlar) yanında sayısız yürüyüşlerle yorgun olan ben alacakaranlıkta Sultan Selim'in minarelerinin ve kubbelerinin ışıltısını gör- düm. Oraya gittim. Günlük karmaşadan yorulmuş sokaklardan son geçen Türkler bana şaş- kınlıkla baktılar. Güneşin batışında İstanbul Türk oldu, çünkü Pera'da bana ‘Dikkatli ol, ora- ya gitme, orada oyalanma, onlar barbardır, onlar sizi öldürür!’ dediler”²².

Bu cümleler, bir yabancının iki semt arasındaki karşıtlığı anlatması açısından önem taşımaktadır.

Yazarı İstanbul'da etkileyen yerler arasında mezarlıkların ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

“İstanbul'daki, Üsküdar'daki, Adrianopol'deki (Edirne), Balkanlar, Küçük Asya ve diğer yer- lerdeki mezar taşlarının aynı olduğunu düşünüyorum. İstanbul mezarlarla dolu. Onlara saygı gösteriyorlar. Onlarla yaşanan evlerin bahçelerinde bile karşılaşıyor. Bir tatil günü beyaz me- zar taşına sırtını dayamış oturan bir Türk'ü açık bahçe kapısından gördüm”²³.

Özellikle yaşadığımız evlerin bahçelerinde mezarların yer alması Jannere çok ilginç gelmek- tedir. Yazar mezarlarla dolu Üsküdar'a bazen acımaktadır.

“Üsküdar toz ve unutulmuşluk içindeki bir nekropolü, Eyüp ise kutsal bir yeri temsil edi- yor. Saygı duyulan mezarların üzerinde yükselen bu dik tepede buranın sakinleri son sığınak- larını bulmak istemişler gibi geliyor bana”²⁴.

Kısa süre kaldığı İstanbul'un çarşıları yazarında farklı bakış açıları doğurmakta, yazar bazen pazarda satılan mallar arasında Üsküdar'da üretilenleri de saymaktadır.

“Karşınızdaki her şey yeni ve yeni kumaşlar gözlerinizi alıyor, işçiliği görmeniz ve değerlen- dirmeniz için kumaşları elleriyle burnunuza uzatıyorlar. Çöl gibi büyük bezekli Buhara kumaş- ları, İzmir ve Ankara halıları, İran'dan uzun tüylü halılar,... gümüş kaplı ve ipek işli ince kumaşlar, kaba Makedonya ketenleri, ..., Üsküdar kadifesi, Hindistan ve İran'dan basmalar”²⁵.

¹⁹ Age., s. 45.

²⁰ Age., s. 46.

²¹ Age., s. 49.

²² Age., s. 52.

²³ Age., s. 55.

²⁴ Age., s. 57.

²⁵ Age., s. 64.

Mimarımız şehirlerimizle şehirlerini ve anlayışı karşılaştırmaktan da geri kalmamaktadır. Bu konuda yazar İstanbul halkından duyduğu bazı sözleri vermektedir.

“Evlerin olmadığı yerde mezarlar vardır. Böylece toprak her zaman doludur. Onların toprağı çöldür; inşaat yaptıkları yerlere ağaç dikerler. Doğuyla karşılaştırılınca bizim toprağımız cennettir; biz inşaat yaparken onun çevresindeki bütün bitkiyi keseriz. Bu yüzden Konstantinopol bir meyve bahçesi, La Şo de Fon ise taş bir çuvaldır”²⁶.

Jannere çalışmasının son sayfasına “Batıda” başlığını koymuştur. Artık yazar kendi ülkesindedir ve ona göre “Doğu” olanı değerlendirmektedir. Yazarın bu değerlendirmesi oldukça önemlidir. Çünkü burada sadece İstanbul değil, yazarın gördüğü diğer şehir veya ülkeler de kabaca bir değerlendirmeye alınmaktadır.

“İtalya’da gördüğüm her şey hoşuma gitti. Eğitici dört ay yaşadım: deniz, aynı çizgilere sahip, taş dağlar, camiler, ahşap evleri ve mezarlıklarıyla Türkiye; hapisane gibi kilitli, bir Bizans kilisesinin çevresinde yer alan manastırlarıyla Atina; tapınağı ve kulübesiyle Yunanistan, çıplak ülke.....

Her şey beni Türkleri ayrı tutmaya itiyor. Onlar saygılı, ölçülü, onlarda her şeye karşı saygı var. Onların yaratıcılığı devasa ve güzel! Bir birlik! Bir sarsılmazlık! Bir bilgelik!...”²⁷.

Tebliğimizde iki farklı eser üzerinde durmaya çalıştık. Bu iki eser arasındaki temel fark, hemen hemen aralarında iki yüz yıla yakın bir zaman aralığıdır. Her iki seyyah da eğitilmiş kişilerdir.

Rus diplomat Levaşov siyasi yapı üzerinde dururken, Fransız yazarın temel gözlem amacı şehirleşme ve mimari yapılarıdır.

Her iki yazar da kendi kişisel gözlemlerini çalışmalarında vermektedirler. Levaşov’un gözlemleri olumsuz niteliktedir. Levaşov, bir bürokrat ve toplumun sosyete diyebileceğimiz zengin ve eğitilmiş kesimindedir. Kendi toplumunda yaşanan çelişkilerden habersizcesine Levaşov Osmanlı toplumunu acımasızca eleştirmektedir. Onun olumsuz satırlarını okuyanlar Levaşov’un yaşadığı dönemde Çarlık Rusyası’nın gelişmiş bir Batı ülkesi olduğunu düşünebilirler. Gerçek hiç de böyle değildir. Levaşov’un yaşadığı dönem Rusya’da fakirlerin en çok arttığı ve toplum katmanları arasında çelişkilerin en yoğun yaşandığı dönemdir.

Levaşov’da İstanbul semtleri çok az zikredilir. O şehre bir bütün olarak bakmakta, yargılarını bir bütün olarak vermektedir. Onun İstanbul’da kalma süresi Fransız seyyah Jannere kadar kısa değildir. Levaşov’un çalışmasını değerli kılan temel nokta, bu çalışmanın çok eski bir tarihe dayanmış olması ve hemen hemen Rusça yazılmış ilk yayınlar arasında yer almasıdır.

Fransız seyyah Jannere ise İstanbul’da bulunduğu kısa süreye rağmen oldukça ayrıntılı izlenimlere sahip olmuştur.

İki seyyah da, kendi yargıları ne olursa olsun yaşadıkları İstanbul’u yazmaya çalışmışlardır.

Burada tanıtmaya çalıştığımız bu iki çalışma da kendi kültür tarihimize yabancıların bakışını öğrenmemize yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

²⁶ Age., s. 78.

²⁷ Age., s. 114.

ÜSKÜDAR HAVALİSİNDEKİ KÖYLERİN SOSYAL VE EKONOMİK AHVALİNE DAİR BİR ÖRNEK (16. YÜZYIL BAŞLARINDAN 17. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR BULGURLU KARYESİ)

Ahmet Güneş*

Öncelikle; “16 yüzyıl başlarından 17. yüzyıl başlarına kadar bir karyenin serencamı” olarak da adlandırılabilir olan bu tebliğde, -esasen, tahrir defterlerine dayalı üç noktaya¹ mahsusen-, yazı konusu Bulgurlu² karyesi örneğinde, tabiatıyla, mikro seviyede, -ancak, genel ahvali de yansıtan- tesbit, teşhis ve tefsirler yapıldığı ifade edilmelidir. Burada, bu tebliğin, -adı geçen karyeye matufen- “Nüfus Yapısı”, “Toprak Tasarrufu”, “Ürün/Gelir Küme ve Türleri” başlıklarından müteşekkil olduğu da belirtilmelidir.

Öte yandan, takdim kabilinde, malum alt başlıklara geçmeden ilgisine binaen yazılacak olursa: Bulgurlu karyesi, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde (TT. 438³'de), “Timarhâ-ı Mustahfizân-ı Kal'a-ı Yenice” başlığı altında yer alırken, 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde (TT. 436⁴'da) “Timar-ı Şa-

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Daha ayrıntılı ve açık bir deyişle; esas (orijinal) veri kaynağını malum tahrir defterleri oluşturduğundan, yapılan asli tesbitler -tebliğimize de ad olan yazı konusu 16. ve 17. yüzyıllarda- 16. yüzyılın ilk çeyreği (TT. 438), 16. yüzyılın üçüncü çeyreği (veya ikinci yarısının başları yahut ortaları. TT. 436) ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde (veya başlarında. KK. 49) yer alan üç noktaya mahsustur.

² Bulgurlu adı ve saire hakkında bkz.: Mehmet Akif Ceylan, “Çamlıca Tepeleri (İstanbul) ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası; Yerleşmenin Gelişimi ve Mekansal Kullanımın Değişimi Konusunda Bir Araştırma”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Kasım-Aralık 2003), s.: 180.

³ TT. 438 (Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuzdur. Esasen 1520'li yıllara ait tahrirlerdeki bilgileri muhtevirdir. “Bulgurlu karyesi” için bkz.: Sahife: 789) Burada, ileride metin içerisinde de görüleceği üzere, TT. 438'in -niteliği gereği- ayrıntılı karşılaştırmalara uygun ya da yatkın olmadığı ifade edilmelidir.

⁴ TT.436 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mahfuzdur. Kesin tarihi belli olmamakla birlikte K. S. Süleyman dönemine -yaklaşık olarak 1561'e- ait olduğu kabul edilmektedir. “Bulgurlu karyesi” için bkz.: Sahife: 360 ve sonrası).

ban, Dizdar-ı Kal'a-ı Yenice" açıklamasıyla kayıtlıdır. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde (KK. 49⁵'da) ise, Üsküdari Hazret-i Mevlana Şeyh Seyyid Mahmud'un Mülkü olarak yazılıdır.

1- Nüfus Yapısı

Burada öncelikle, genel olarak bakıldığında, mevcut ham verilere göre, Bulgurlu karyesinin büyük bir köy olduğu ifade edilmelidir. Yine, mahzurlarından dolayı tahmini nüfus hesaplaması yapılmadığı da belirtilmelidir. Bununla birlikte, (özellikle, TT. 438'deki söz konusu verilerin doğruluğu ya da kesinliği kabul edildiğinde), 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde -malum, tahmini nüfus hesaplamalarına gidilmeden de- nüfusun; kabaca, (16. yüzyılda) Akdeniz havzasındaki nüfus artışı⁶ istikametinde, oldukça çoğaldığı gözlenmektedir. Öte yandan, (Bu sefer de KK. 49'daki verilerin doğruluğu ya da kesinliği kabul edildiğinde) 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ise, nüfusun azaldığı anlaşılmaktadır. (Mevcut veriler için bkz.: Tablo: 1).

Bu cümleden de olarak, yazı konusu birinci süreçte, nüfus miktarındaki çoğalma, özellikle, -daha önce de atıfta bulunulan-, bütün Akdeniz havzasındaki genel nüfus artışı ile açıklanabilir. Bu bağlamda, 16. Yüzyılda Anadolu'daki nüfus artışlarının bir kısmının, endüstri öncesi cemiyetlerde çoğalmanın ölümlerin azalmasından kaynakladığı anafikrinden hareketle, genellikle toplu ölümlere yol açan kıtlık, salgın hastalık ve savaşların olmamasıyla açıklanabileceği tesbiti vurgulanmalıdır⁷. İkinci süreçteki gerileme ise genel nüfustaki düşüş -ve ileride işlenecek bazı bölgesel uygunsuz şartlar- ile açıklanabilir

(Dahili) Nüfusu oluşturan unsurlara ve onların seyrine gelince: 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde nüfus ile birlikte tabiatıyla, gerek hane, gerekse mücerred sayısı oldukça artmış, ve fakat muaf (esasen sipahizade) sayısı ise azalmıştır. Öte yandan 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ise bu üçlünün hepsi de 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine göre epeyce azalmıştır. (Bkz.: Tablo: 1)

(Dahili) Nüfusun bileşenleri konusunda biraz daha ayrıntıya inilecek olursa: Bulgurlu'da -mücerredler bir yana- 16. yüzyılın ilk çeyreğinde (TT. 438'de), imam (1), doğancı (1), sipahizade (10), sahib-i berat (2) ve a'mâ (1); 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde (TT. 436'da), başka bir ifadeyle nüfusun arttığı noktada, imam (1), merd-i Kal'a-ı Yenice (ba-berat); 17. yüzyılın ilk çeyreğinde (KK. 49'da) ise, kazı, topçı ve özellikle kıbtıyan ve gebran dikkat çekmektedir.

2- Toprak Tasarrufu

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde ziraat sahalarının çekirdeğini "bir çift öküzle sürülebiyen yerler"⁸ olarak tarif edilebilecek olan "çift" ya da "çiftlikler" oluşturmaktaydı. Fakat bir çift-

⁵ K. 49 (Tapu Kadastro G.M. Kuyud-ı Kadime Arşivi'ndedir. IV. Murad zamanında tedvin edilmiştir. "Bulgurlu karyesi" için bkz.: Varak: 284/b-285/a,b) Bu meyanda, az önce sahife/varak numaralarının yazılmasından da anlaşılacağı üzere, künyeleri verilen tahrir defterlerine, ileride dipnotlarda teker teker atıfta bulunulmama-acağı da hemen belirtilmelidir.

⁶ Bu konuda bkz.: F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.: 1, (Tercüme eden: M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s.: 217-218.

⁷ Bkz.: Huricihan İslamoğlu-Inan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, (Çeviren: Sabri Tekay), İstanbul 1991, s.: 173.

⁸ Bu taksim usulu, Osmanlılar'dan önce de bilinmekteydi. Bu cümleden olarak İlhanlılar'da "bir günde bir çift öküzle sürülebiyen arazi parçaları"na "feddan" denilmekteydi. Bkz.: Zeki Velidi Togan, "Anadolu'nun İktisadi ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar: Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'ya Ait Kayıtlar", *İFM*, 15 (1953-54), no.: 1-4, s.: 33-50.

liğin genişliği sancaktan sancağa ve hatta aynı sancak içerisinde -toprağın verimliliğine göre- farklılıklar göstermekteydi. Dahası Üsküdar'ın da içerisinde yer aldığı Kocaeli Sancağı'nda muayyen bir taksim tarzı da yoktu⁹. Bu cümleden de olarak, defterlerde özellikle de, 16. yüzyılın ortalarından itibaren, son defterlerde yazı konusu taksimat -ilgili verilerin tarafımızdan kategorize edilmesini gerektirecek kadar- son derecede gayri muntazamdır.

Daha açık bir ifadeyle, Kocaeli'de, bilhassa son defterlerde, vergi mükellefleri mutad standart vasıflardan ziyade, tenkidlere konu olacak şekilde, çift resmi bağlamından küçük-büyük muhtelif rakkamlarla tavsif edilmiştir. Bundan dolayı, ileride de görüleceği üzere, mevcut rakkamlar teker teker sayılarak, -hepsini birbir karşılaştırmak gereksiz addedildiğinden- malum standart "rub, nim ve çift" üçlüsü kıstas alınarak, "rub'dan az", "rub' ile nim arası" vs. gibi mukayaseye müsait ortak paydalarda -hem adet hem de akça (a/ak) esasına göre toplanmıştır. Öte yandan Bulgurlu karyesindeki topraklar -Kocaeli sancağı genelinde olduğu gibi- hem dahilde olanlar ve hem de hariçten gelenler tarafından tasarruf edilmekteydi. (Bkz.: Tablo: 1-2)

a) Dahilden Ekenler

16. yüzyılın üçüncü çeyreğine göre, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, (2-3 çizgisinde) ekinli sayısı fevkalade azalmış, bennak sayısı ise hemen hemen aynı kalmıştır. Büyük toprak parçaları da -mesela çiftlik-i Meryem Hatun, zevce-i Kurd Paşa örneğinin de olduğu gibi- biraz artmıştır. Burada, bazı sancaklarda olduğu gibi, bennak (10 akçalık), ve ekinlülerin (3 akçalık) de -ayrıca- "resm-i çift" karşılığı toprak tasarruf edebildikleri özellikle vurgulanmalıdır. Yine, mutasarrıflar arasında (22 akçalık toprak tasarruf eden) bir kadı ve (33 akçalık toprak tasarruf eden) bir topçu da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, çiftten büyük (50 akçalık) toprak tasarruf eden, Meryem Hatun (zevce-i Kurd Paşa) da yeniden zikredilmelidir.

b) Haricden Ekenler

16. yüzyılın üçüncü çeyreğine göre, 17. yüzyılın birinci çeyreğinde, (2-3 çizgisinde), rub ve rubdan az toprakların azaldığı, rubdan büyük toprak parçalarının ise arttığı görülmektedir. Bu bağlamda büyük çiftliklerin ortaya çıkışı özellikle vurgulanmalıdır. Öte yandan, mutasarrıfların statüleri ve mahreçleri açısından bakıldığında; -16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde- nim ile çift arası grubunda, (30 akçalık müteaddid tarla, çayır ve bağa mutasarrıf) "hazret-i Behrüz Ağa odabaşı-ı padişah-ı âlempenah", çiftten büyük grubunda, (35 akçalık çiftliğe mutasarrıf) "M. Çelebi re'is-i kâtibân-ı divan-ı âli" özellikle göze çarpmaktadır.

17. yüzyılın birinci çeyreğinde ise, rub'dan az grubunda, -özellikle, köyler arası ilişkiler açısından dikkat çekici olan- (6 akçalık) "zemin-i Cafer, der-yed-i Mustafa yeniçeri der-karye-i Nerdübanlı", rub grubunda, (8 akçalık) "zemin-i Süleyman v. Abdi, hala der-yed-i Veli Usta", (8 akçalık) "Nerdübanlu'dan ziraat olunur", (8 akçalık) zemin-i Ahmed Yeniçeri, der-yed-i İlyas, an-karye-i Karamanlu; rub ile nim arası grubunda, (16 akçalık) "çiftlik-i kâtib Osman Çelebi", (16 akçalık) "zemin-i Muslu, der-yed-i Pirî, an-karye-i Karamanlu", (11akçalık) "zemin-i

⁹ N. Çağatay, Gürcistan ve Çemişkezek Kanunnamelerine atfen, bazı dağlık vilayetlerdeki arazilerin muayyen dönümlük çiftlere ayrılması zor olduğundan, teamüle göre hareket edilerek reayanın sürebildiği kadar yerin bir çiftlik kabul edildiği ve bu esas üzerinden tam ve nim çift resmi alındığı ifade etmektedir. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCF. Der., C. V/5* (1947), s.: 498.

Ahmed v. Abdullah, der-yed-i İlyas yeniçeri”, (15 akçalık) “zemin-i Hamza, der-yed-i Derviş Çelebi”, çift grubunda, “çiftlik-i Mehmed, der-yed-i Usta Mustafa”, (33 akçalık) “çiftlik-i Mehmed Ağa, ser-bevvâbîn”, (33 akçalık) “... bir kıt'a tarla ve iki kıt'a çayır ... , der-tasarruf-ı Behruz Ağa odabaşı-ı sabık, hala der-tasarruf-ı bazı kesân an-karye-i Kazı ve gayrihu”, çiftten büyük grubunda, (80akçalık) “çiftlik-i Kurd Ağa, hala der-yed-i Mehmed Bek ve Hüseyin Bek ve Hasan Bek, ber-vech-i iştirak”, (50 akçalık) “çiftlik-i Perviz çavuş an-çavuşân-ı dergâh-ı ‘âlî”, (125 akçalık) “çiftlik-i Mehmed Ağa, müteferrika-ı dergah-ı alı”, (170 akçalık) “çiftlik-i Oruç Ağa, hala der-yed-i Mehmed ağa-yı bab-ı saadet-i sabık” kayıtları zikre değerdir.

Bu kümede, görüldüğü ya da görüleceği üzere, 16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde (30 akçalık müteaddid tarla, çayır ve bağa mutasarrıf) odabaşı-ı padişah-ı âlempenah” ile (35 akçalık çiftliğe mutasarrıf) re'is-i kâtibân-ı divan-ı âlî dikkat çekmektedir. 17. yüzyılın birinci çeyreğinde ise, çiftten küçük toprak tasarrufunda, katip, çelebiler, ustalar ve özellikle yeniçeriler göze çarpmaktadır. Yine, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, artış gösteren büyük toprak ya da çiftlik sahipliğinde -genel temayüle paralel olarak- tekrar, görüldüğü ya da görüleceği üzere, devlet görevlilerinin, özellikle de saray müntesiplerinin, temayüz ettiği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, çift ve çiftten büyük toprak ya da çiftlik grubunda, ser-bevvâbîn, -16. yüzyılın üçüncü çeyreğinde de kayıtlı- odabaşı-ı sabık (hala der-tasarruf-ı bazı kesân), çavuşân-ı dergâh-ı ‘âlî, müteferrika-ı dergah-ı alı”, (çiftlik-i Oruç Ağa, hala der-yed-i Mehmed) ağa-yı bab-ı saadet-i sabık” özellikle belirtilmelidir.

Bu bağlamda, genel olarak bakıldığında; zikredilen unsurların, devlet otoritesinin temsilcisi olarak sahip buldukları nüfuzun yanında, görevleri ve yükümlülükleri karşılığı devlet gelirlerinden, kendilerine önemli meblağlar tahsis edildiğinden, aldıklarının bir kısmını sarf etmeğe mecbur olmalarına rağmen, hususi servet yapma olanağını elde ettikleri ve bu yolla ekonomik yönden de toplumun üst katlarında yer aldıkları görülmektedir¹⁰. Bu cümleden de olarak, XVI. yüzyılın ortalarından sonra, ekabir çiftliklerinin yanında, kapukullarının (çoğunlukla yeniçeriler ile sipah ve silahdarların), kadı, müderris gibi elinde para toplanabilenlerin köylerde toprak ele geçirerek, çiftlikler kurdukları da bilinmektedir¹¹.

Bu meyanda ayrıca, -tabiatıyla, harici toprak tasarrufu açısından-, Bulgurlu karyesine, Nerdübanlu, Karamanlu ve Kazı karyelerinden gelenlerin varlığı da vurgulanmalıdır.

3- Ürün/Gelir Küme ve Türleri

16. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde (TT. 436'da) ürün/gelir olarak; hinta, alef, burcak, bakla, (öşr-i) bostan, (ö.) kovan, (ö.) ketan, (ö.) bağ, (ö.) çayır, (resm-i) ganem, asiyyab; 17. yüzyılın ilk çeyreğinde (KK. 49'da) ise, hinta, şair, alef, kabluca, tarı, burcak, nohud, bakla, (ö.) bostan,

¹⁰ Beylerbeyi ve sancakbeylerinden sonra görevli bulunan ümera takımının önemlileri dergah-ı alı çavuşları, kapıkulu süvarileri ve yeniçerilerdir. ... Belgeler açık olarak göstermektedir ki dergah-ı alı çavuşları da büyük servet sahibi idiler. ... dergah-ı alı çavuşları her türlü yükümlülüğün dışında olduklarından devlet gelirlerinden aldıkları önemli meblağlarla mal mülk sahibi olarak servet yapabilmekte idiler. Bkz.: Yaşar Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Gözlemler, *Belleten*, XXXVIII/152 (1974) s.: 662, 663.

¹¹ Yine, Mustafa Akdağ'ın ifadesiyle, Osmanlı miri düzeni ile çelişmesine rağmen, reayanın topraklarını yok pahasına ele geçiren “askeriler” ve “yerluden kudretlü olanlar” geniş ölçüde çiftlikler kurmuşlardır. Bkz.: M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, İstanbul 1995, s.: 490, 491.

(ö.) meyve, (ö.) sir u piyaz, (ö.) kovan, (ö.) ketan, (ö.) bağ, (ö.) çayır, (resm-i) ganem, asiyab, kayıtlıdır. (Bunlar ve diğer vergi kalemleri için bakınız: Tablo: 3/A-B).

Başka bir ifadeyle -malum her iki defterdeki- bu vergi kayıtlarına göre, yazı konusu karyede hububat ve bakliyat üretilmekte, meyve yetiştirilmekte, koyunculuk ve arıcılık yapılmakta ve değirmen işletilmektedir. Bu cümleden de olarak, özellikle 16. yüzyılın üçüncü çeyreğindeki hinta (buğday) üretimi vurgulanmaya değerdir.

Öte yandan, süreç içerisindeki değişiklikler açısından bakıldığında, 16. yüzyılın üçüncü çeyreğine göre, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, hinta ve (ö.) çayır fevkalade, (ö.) bostan, oldukça azalmış; (ö.) kovan ve (ö.) bağ fevkalade, (ö.) ketan ise oldukça artmıştır. Ayrıca (ö.) meyve ve (ö.) sir u piyaz kalemleri zuhur etmiştir.

Bu seyir, -şüphesiz ki, verilerin gerçekliği kabul edildiğinde- üretimde bir temayül değişikliğine; açıkçası, buğday üretiminden özellikle bağcılık ve arıcılığa doğru bir kayışa işaret etmektedir. Bu durum, -özellikle buğday üretiminin düşmesi açısından bakıldığında- daha önce, nüfus yapısı ve toprak tasarrufu fasıllarında saptanan ve işlenen gelişmelerin bir sonucu olarak düşünülebilir. Daha açık bir ifadeyle, -dönemsel ve bölgesel olumsuz şartlar bağlamında- bu yöreye, gayr-ı müslim unsurların geldiği ve yine buralarda -nisbeten, Bulgurlu karyesi örneğinde de olduğu gibi- büyük çiftliklerin kurulduğu bilinmektedir. Bu cümleden de olarak, 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyıl başlarında vukubulan Arnavut göçü oldukça çarpıcıdır. Maruf göçmenlerin çoğu Osmanlı ileri gelenlerinin İstanbul ve çevresindeki evlerinde, köylerdeki malikanelerinde ve hatta İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi ötesindeki topraklarında iş bulabilmekteydiler¹².

Öyle ki, pek çok vesikada kendi çiftliklerini kurmak isteyen bazı zenginlerin, esasen başka yerlerden getirdikleri hizmetkarları vasıtasıyla köylüleri korkutarak topraklarını terketmeye zorladıkları ve böylece kendi arazilerini genişletmeye çalıştıkları vurgulanmaktadır¹³. Bu çerçevede, yazı konusu tesbitlere tekaddüm eden yıllarda, süreç içerisinde, "harici" ortak paydasında toplanabilecek bu unsurların, mühimme kayıtlarından da kronolojik olarak takip edebildiğimiz üzere, -genel harabiyete sebep olacak derecede- tazyiklerini tedricen artırdıkları, açıkçası, -sırayla- Kocaeli Sancağı'na hariçten adamların gelerek yerleştikleri, yörük taifesinin bağ ve bahçeleri bozdukları, dışarıdan getirilen koyunlara köylülerin ot ve ekinlerinin yadırlığı ve nihayetinde ahalinin, sahib-i arzın mahlul çayır ve tarlaları karye halkına değil de hariçten gelenleri vermesi ve onların da çiftlikler ihdas ederek başka yerlerden hayvan getirmeleleriyle sebebiyle hicret ettikleri anlaşılmaktadır¹⁴.

¹² S. Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 333.

¹³ Bu sebeple, merkezi idare, silahlı hizmetkar olarak istihdam edilebilecek kişilerin getirilmesini kontrol altına almayı ve mümkünse buna mani olmayı devlet politikası haline getirmiştir. Bu cümleden olarak çoğu Arnavut, Rum ve Bulgarlardan oluşan gayr-ı müslim unsurların merhum yüzyıllardaki buhranlı zaman diliminde payitahta yakınlığı dolayısıyla Kuzeybatı Anadolu'ya geçmeleri, aslen çetelere katılmaları ihtimali dikkate alınarak yasaklanmıştır. Bkz. S. Faroqhi, a.g.e., s. 330, 33-34.

¹⁴ Ahmet Güneş, *XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1994, s. 65. Ayrıca bkz. S. Faroqhi-Leila Erder, "Population Rise and Fall in Anatolia, 1550-1620", *Middle Eastern Studies*, C. 15/3, (1979), s. 330. Yine bkz.: M. Akdağ, a.g.e., s. 491.

TABLO: 1														
Defterler/Karye		Nüfus ve Toprak Tasarrufuna İlişkin Veriler (Dahili)												
Defterler/Karye	Çift nlü	Eki nak	Ben- nak	mü- cer- red	Rub' dan	Rub' az	Rub' Nim	ile Ara- sı	Nim ile Çift Ara- sı	Çift (33) Bü- yük	Di- ğer- leri	Ha- ne	Ne- fer	Top lam
1 (TT.438)					11						15a	35		
Karye-i Bulgurlu (Timarha-ı mustahfizan-ı Kal'a-ı Yenice)														
2 (TT.436)		25	21	19		2/32			5/106		3	5	7	
Karye-i Bulgurlu (Timar-ı Şaban, dizdar-ı kal'a-ı Yenice)														
											a	b		
3 (KK.49)	-	6(1'i 3'lü)	20 (1'i 2b	12- 2b	Ekin lü	-	4/54 (Biri Karındaşl	-	4/90 (Bunl ardan ı)	1/33 1/50 (Çitl ik-i (c)				48 +2d
Karye-i Bulgurlu (Üsküdari Hazret-i Mevlana Şeyh Seyyid Mahmud Mülkü)														
		+2a			na bak		Bennak sütununa bak.		1'i kadı (21'li)					

1 Numaralı Deftere Mahsus Açıklamalar:

a: Bunlardan, 1'i imam, 1'i doğancı, 10'u sipahi-zade, 2'si sahib-i berat, 1'i ama.

2 Numaralı Deftere Mahsus Açıklamalar:

a: Bunlardan biri imam biri de merd-i kal'a-ı Yenice (ba-berat)'tır.

b: Benim toplamım.

3 Numaralı Deftere Mahsus Açıklamalar:

-/: Adet/Akça

+2a: Kibtıyan

+2b: Kibtıyan

(c): (Çiftlik-i) Meryem Hatun, Zevce-i Kurd Paşa

+2d: Gebran

TABLO: 2															
Defterler/Karye		Nüfus ve Toprak Tasarrufuna İlişkin Veriler (Harici)													
Defterler/Karye		Çift lü	Ekin nak	Ben- cer- red	mü- dan az	Rub' dan	Rub' dan	Rub' dan	ile Ara- sı	Nim ile	Nim ile	sı	Çift (33)	Çift en	Top- lam
Defterler/Karye															
1 (TT.438)															
Karye-i Bulgurlu															
(Timarha-ı mustahfizan-ı															
Kal'a-ı Yenice)															
2 (TT.436)						10/40	4/32	4/51	2/34	4/10			6/283		30
Karye-i Bulgurlu										1a			b		mad
(Timar-ı Şaban, dizdar-ı															
kal'a-ı Yenice)															
3 (KK.49)		1a				5/14b	3/24c	6/83d	1/17e	2/66f	5/461g				
Karye-i Bulgurlu															
(Üsküdari Hazret-i															
Mevlana Şeyh Seyyid															
Mahmud Mülkü)															

2 Numaralı Deftere Mahsus Açıklamalar:

- a: 1/30'u Karye-i mezburede Kemerköpri nam mevzide bir kıt'a tarla ve karye-i mezburede vâki olan iki kıt'a çayır ve karye-i mezburede vâki olan bir kıt'a bağ ve bir kıt'a çayır ve karye-i mezburede bir kıt'a tarla ve bir kıt'a çayır der-tasarruf-ı hazret-i Behrüz Ağa odabaşı-ı padişah-ı âlempenah, hasil, ber-vech-i maktû fi-sene
b: 1/35'i çiftlik, der-tasarruf-ı M. Çelebi re'is-i kâtibân-ı divan-ı âli, ani'l-galle ve gayrihu, ber-vech-i maktu, fi-sene

3 Numaralı Deftere Mahsus Açıklamalar:

- a: Çiftlik-i Mehmed, der-yed-i Usta Mustafa
b: Bunlardan bazısı an-karye-i mim (Nerdübanlu). 1/6'sı zemin-i Cafer, der-yed-i Mustafa Yeniçeri der-karye-i mim (Nerdübanlu). 1/3'ü zemin.
c: 1/8'i zemin-i Süleyman v. Abdi, hala der-yed-i Veli Usta. 1/8'i Nerdübanlu'dan ziraat olunur. 1/8'i zemin-i Ahmed yeniçeri, der-yed-i İlyas, an-karye-i Karamanlu der Üsküdar.
d: 1/9'u zemin-i İsa v. İbrahim. 1/16'sı çiftlik-i kâtib Osman Çelebi, an-kâtibân-ı ahkâm-ı mâliyye. 1/16'sı zemin-i Muslı, der-yed-i Pirî oğlu an-karye-i Karamanlu. 1/11'i zemin-i Ahmed v. Abdullah, der-yed-i İlyas yeniçeri. 1/16'sı zemin-i Nurullah v. Mehmed, der-yed-i . 1/15'i zemin-i Hamza, der-yed-i Derviş Çelebi.
e: Mehmed ile
f: 1/33'ü çiftlik-i Mehmed Ağa, ser-bevvâbîn. 1/33'ü Kemerköpri nam mevzide bir kıt'a tarla ve iki kıt'a çayır ve bir kıt'a bağ ve bir kıt'a çayır ve yine bir kıt'a tarla ve bir kıt'a çayır, der-tasarruf-ı Behruz Ağa odabaşı-ı sabık hala der-tasarruf-ı bazı kesân an-karye-i Kazî ve gayrihu.
g: 1/80'i Çiftlik-i Kurd Ağa, hala der-yed-i Mehmed Bek ve Hüseyin Bek ve Hasan Bek ber-vech-i iştirak. 1/50'si çiftlik-i Perviz çavuş an-çavuşân-ı dergâh-ı 'âlî. 1/125'i çiftlik-i Mehmed Ağa, müteferrika-ı dergah-ı âli. 1/170'i çiftlik-i Oruç Ağa, hala der-yed-i Mehmed ağa-yı bab-ı saadet-i sabık. 1/36'sı karındaşlarıyla.

TABLO: 3A																
Defterler/Karye										Hasıl						
Hint	Şair	Alef	Kab	Tarı	Bur	Noh	Bak	O.	O.	O.	O.	O.	O.	R.		
a		luca		cak?	ud	la	Bost	Mey	Siru	Kov	Ket	Bağ	Çay	gan		
Defterler/Karye										an ve Piya an an at ır em						
m/k m/k m/k m/k m/k m/k k/k k/k										z						
1 (TT.438)																
Karye-i Bulgurlu																
(Timarha-ı mustahfizan-ı																
Kal'a-ı Yenice)																
2 (TT.436)	15/2	13/			Burc		255		16	6	Ö.	Ça		55		
	100	65			ak,		?				Ö.	Ça				
Karye-i Bulgurlu		0			m:1,		5/2				58	yır,		130		
					k:4/7		2									
(Timar-ı Şaban, dizdar-ı																
kal'a-ı Yenice)																
3 (KK.49)	2.5/	3/4	5/6	3/4	2/3	2/32	1/1	1/1	100	100	10	10	20	50	30	100
	500	62	00	80	20	0	0	0			0	0		0		
Karye-i Bulgurlu																
(Üsküdari Hazret-i																
Mevlana Şeyh Seyyid																
Mahmud Mülkü)																

m/k: müdd/kıymet

k/k: keyl/kıymet

Ö.: Öşr

R.: Resm

TABLO: 3B														
Defterler/Karye										Hasıl				
Defterler/Karye	R. Çift	R.. Ekinl ü	R.. Benn ak	R..M ücerr ed	Ispe nçe	Çizy e-i gebr an	Rüsu m-ı hay- man- agan	Mahs ul-i beyt ül mal	Niya bet	Bad-ı heva	Desşt bani	Asiya b	(Nef-i bazar-ı Yenice ma'a İs- kele-i mezbur)	Ye kun
1 (TT.438) Karye-i Bulgurlu (Timarha-ı mustahfizan-ı Kal'a-ı Yenice)												fi- sene: 1200 a	Hasıl :5035	
2 (TT.436) Karye-i Bulgurlu (Timar-ı Şaban, dizdar-ı kal'a-ı Yenice)	62 9	300	18 9	114						80 5	2 5	1/30 fi- sene :256	5096(k) 4987(b)	
3 (KK.49) Karye-i Bulgurlu (Üsküdari Hazret-i Mevlana Şeyh Seyyid Mahmud Mülkü)	94 0	72	18 9	84	50	100	18	250				1/30	5720	

a: asiyab, der-karye-i Bulgurlu, (Vakf-ı zaviye-yi İbrahim Ağa der-nezd-i Üsküdar) s.: 792. (Anlaşılaçağı üzere, bu ayrıca kayıtlıdır)

1- Mahsül-ı beytül-mâl-ı 'âmm ve hâssa ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefgüd ve yave ve kaçgun kul ve cariye ve kâv ve esb ve gayrihu.

2- Cürm-i cinâyet ve resm-i 'arûsâne-i re'âyâ ve haymânagân-ı karye-i mezbûre ma'a deştbanî ve tapu-yı zemîn.

ÜSKÜDAR MATBAASI VE BURADA BASILAN ESERLER LİSTESİ (1802-1824)

Kemal Beydilli

Bilindiği gibi ilk Türk matbaası İbrahim Müteferrika ve Said Efendi tarafından kurulmuş (1827) ve oldukça yoğun bir faaliyet göstermiş olarak Müteferrika'nın ölümüne kadar (1746)¹ işlevini etkili bir şekilde sürdürmüştür. Burada 23 cilt halinde 17 kalem eser basılmış olup, bunların toplamı 12.500 adettir. Müteferrika'nın vefatından sonra matbaa işletmesi bu işe tâlip olan Rumeli kadılarında İbrahim ve Ahmed Efendilere havale edilmiş (1747), ancak bir kalem eser basmış olarak, başarı kaydetmeden kısa bir süre içinde kapanmış ve basım işleri tamamen terk edilerek, unutulup gitmiştir. Basılan kitapların yeterli satış yapmaması, dolayısıyla geniş bir okur sayısına erişememiş olması, bu gelişmede önemli bir rol oynamıştır. Bu zafiyetin ise ilerideki denemeler içinde söz konusu olduğu gözlenmektedir. 1782'de Müteferrika bakıyyesi matbaa takımlarının Kadı İbrahim'in varisinden Fransız elçiliği tarafından satın alınmak istemesi matbaa işlerini tekrar gündeme getirmiştir. Bu bakiye o sıralarda Beğlikçi olan Râşid Efendi tarafından satın alınmış, büyük emek ve masraflarla ek-siklikleri giderilerek işletmeye açılmıştır. Nihayet, 1795'de Mühendishâne-i berrî'nin eğitime başlaması üzerine, Râşid Efendi'nin elindeki matbaa takımları devlet tarafından satın alınarak, Mühendishâne binasının zemin katında ve mühendislik eğitimini tamamlayan bir unsur olarak çalışmaya başlamış ve riyasetine Mühendishâne hocası Abdurrahman Efendi getirilmiştir. (Şubat 1797).² Burada, mühendislik eğitimi ile ilgili olarak ders kitapları, Logaritma cetvelleri, Türkçe, Arapça ve Fransızca telif ve tercüme eserler, Fransızların Mısır'a saldırılarına münasebetiyle yine Türkçe, Arapça ve Fransızca olarak hazırlanan beyannâmeler³ basılmıştır. Bunların toplam sayısı 19 kalemi bulmaktadır.⁴ Nizâm-ı cedîd hareketini tanıtmaya amacıyla 36

¹ Müteferrika'nın ölüm tarihi tartışmalıdır. Genel olarak kabul edilen tarih 1745 olmakla beraber, son zamanlarda 1747 senesi Şubat ayı içinde olduğu da ileri sürülmüştür. (bk. Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", DIA, XXI, 324-327). Biz burada, Avusturya'nın İstanbul elçisi Penkler'in Haziran 1746 tarihli raporundan hareketle Hammer tarafından verilen tarihi esas aldık. Bk. Hammer, GOR, IV, 423.

² Bütün bu gelişmeler için bk. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi* (1776-1824). İstanbul, Eren kitapevi 1995, s. 99 vd.

³ İlk defa yayımlanan bu beyannâmeler için bk. Kemal Beydilli, *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve bir Katalog*. İstanbul Eren kitapevi 1997, s. 33-35.

⁴ Bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 254-255 ve Katalog, s. 15-17.

gravür içeren ve 200 adet olarak basılan Mahmud Raif Efendi'nin *Tableau des Nouveaux Règlements de l'Empire Ottoman* ünvanlı eseri, burada basılan eserlerin en değerlisidir.⁵

1802 senesi içinde Mühendishâne binası içindeki yerinin darlığı sebebiyle matbaanın başka yere taşınması söz konusu olmuştur. Önce İstanbul'da, Kapalı Fırın semtinde (bu günkü Arşiv binasının bulunduğu semt) bir mahalle taşınmış, ancak buranın da yeterli genişliğe sahip olmadığı görüldüğünden, daha işletmeye geçmeden tekrar taşınması kaçınılmaz olmuştur. Matbaanın bu yeni yeri, Harem iskelesi arkasında, inşaatı henüz bitmiş olan Selimiye kışlası, camii ve hamamı civarında, yalnızca bu iş için yapılmış müstakil ve büyük bir binadır. Devrin kaynaklarında bu bina ve yeni oluşturulan Selimiye semti ile ilgili değerli kayıtlar mevcuttur: Mühendishâne'nin genç mühendislerinden Seyyid Mustafa burasını şöyle tarif eder: “*Topkapusu'nda vâk sarây-ı hümâyûnlarına karşı mahmiyye-i Üsküdar'da Kavak Sarâyı demekle ârif ki, Kalçedonya dedikleri şehri-i at'kin bakıyye-i civârına yakındır. Makam-ı mezkûr hevâ vü mevki' cihetiyle lâ-nazir, eslâf pâdişâhların Anadolu yakasında sarây-ı be-nâmı idi. Anda fenni-i mi'mâr-i hendese üzere bir kut'a mükemmel kışlak ve p'şgâhında evsâ' ta'l'm meydânı ve bir câmi'-i şer'f ve hamâm ve büyüt ve dekâk'n ve cümle levâzımı ile hemân bir şehri-i ced'd binâ ve cem'i ma'arif ü sanâyi'e dâ'ir ve envâ'i kütüb ü haritalar tab' olunmak için keb'r bir Tab'hâne dahi inşâ ederek, sekiz-on k'se sarfiyla erbâb-ı ulûm ü fûnûn teks'rine ve mu'allem asker tevfrine dâ'ir bâki ve an-be-an müterâkki vü müzdâd olan rağbetlerin cümleye müceddeden beyân ü inhâ ve nakş-ârây-ı levh-i zam'ri olan tevfr-i miknet-i devleti işbu kubbe-i ra'nâ ile temh'r eyledi*”.⁶ Matbaa binasının müstakil ve gösterişli, “âl” bir bina olduğu Behic Efendi tarafından da çağdaş bir kayıt olarak vurgulanmıştır.⁷ Aynı Efendi de matbaa binasını tavsif ederken, bunun padişahın şahsiyeti gibi büyük olduğunu ifade eder: “*Tabi'atince mu'alla basmahâne eyledi icâd*”.⁸ Devri özel olarak kayd eden Câbi Ömer Efendi ise, Selimiye kışlası, matbaa ve burada basılan eserler hakkında bilgi verir: “*Üsküdar'da vâk Kavak Sarayı ve Kışla yanında... bir câmi'i şer'f binâsı... bir hammâm... ve kütüb-ı tevâr'h ve sâ'ir harita basmaya etrâfiyla bir mükemmel kütübhâne binâsı dahi inşâ*”.⁹ Câbi'nini kütübhâne dediği matbaa binasıdır. Yine bir başka yerde: “*Üsküdar'da Selimiye câmi'-i şer'fi kurbunda mu'anven kitâb ve sâ'ir basmahânesi binâ ve içine mürettibler ve mubassırlar, mahiyeler ta'yin ve Hadice Sultan tarafından bin Birgiv' risâlesi ve bin Van Kulu ve Küçük Tezk'reci Muhib Efendi'nin pederinin şerh eylediği Âmentü Şerhi basılıp, Atlas-ı Ced'd'ler basılıp ve Harem iskelesine bir kârg'r iskele binâ...*”.¹⁰ Selimiye Kışlası'nın deniz tarafındaki ahırların bulunduğu yerde olduğu ifade edilen matbaa binasının, bu ahırların yapımı esnasında (1843) yıkıldığı ayrıca belirtilmektedir.¹¹

⁵ Bu eserin tıpkı basımı ve Türkçe özgün metninin yayımı için bk. Kemal Beydilli-İlhan Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı ced'd'e dair eseri*, TTK, Ankara 2001.

⁶ Bk. Kemal Beydilli, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı cedid'e dair Risâlesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII, İstanbul 1987, s. 436-437.

⁷ Mehmed Emîn Behic, *Sevânihü'l-Levâyah*, vr. 70a. (Haz. Ali Osman Çınar. Marmara Üniversitesi SBE. Basılmamış yüksek lisans tezi, 1992).

⁸ *Ayn' Divânı*, İstanbul 1258, s. 283.

⁹ *Câb' Tarihi*. Yay. Mehmet Ali Beyhan. Ankara TTK 2003, I, 38

¹⁰ *Câb' Tarihi*, I, 90.

¹¹ İsmail Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977, II, 528, 531.

Mühendishâne matbaasının bütün alet ve edevatıyla Üsküdar'a taşınması akabinde, buradaki faaliyetiyle ilgili olmak üzere yeni bir düzenlemeye gidilmiştir Buna göre, matbaanın eski halinde olduğu gibi devlet tarafından (*câhib-i mâr*) değil de, belirli şartlar dahilinde işletmeye devredilmesi (*maktû'an idâresi*) cihetine gidilmiştir. Dolayısıyla, bir sermaye tahsis olunmasına, kâr ve zarar hesabıyla çalışacak bir kurum haline dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bu amaçla mevcut mal varlığına ilaveten 25. 000 kuruş sermaye tahsis edilmiştir. Matbaanın Selimiyye vakf-ı hümayûnu arazisi üzerinde olması ve bu vakfın musakkafatı olarak görülmesi sebebiyle, bu vakfa ayda 100 kuruştan senelik 1.200 kuruş kira ödemesi öngörülmüştür. Matbaanın idaresi mühendishâne matbaasını da idare etmiş olan müderris Abdurrahman Efendi'ye havale edilerek, bununla ilgili olarak kendisine yeni bir berat verilmiştir. (Aralık 1802). Matbaanın o ana kadar İrâd-ı cedid hazinesinden aynen devr ve teslim olunan kitaplar, basma tezgahları, hurufat ve sair alet ve edevat bedeli olarak şimdiye kadar sarf edilen meblağ 66. 425 kuruşu bulmaktaydı. Bu paranın 18. 301 kuruşu mevcut alet ve edevat değeri olarak belirlenmiş ve demirbaş olarak Abdurrahman Efendi'nin zimmetine geçirilmiştir. Bu meblağın 25. 000 kuruşu sermaye, bakiyesi olan 22. 825 kuruşun da, işletmenin kâra geçmesiyle tedricen ödenmesi gereken miktar olarak tesbit edilmiştir. Maaşlar yeni işletme tarafından ödenecek, teslim edilen demirbaş devlet malı sayılacak, bunların bakımı ve korunması sağlanacak ve vakfa verilmesi gereken kira bedeli düzgün olarak ödenecektir. İşletmenin büyük gelir sağlaması halinde, bu her türlü ödeme ve masraflar düşüldükten sonra İrâd-ı cedid hazinesine intikal ettirilecekti. Yeni berat şartları cümlesinden olmak üzere, yeni bir idarî yapıya ve "sivil" bir kimliğe kavuşturulan, ancak bir kamu işletmesi olma özelliğini de kaybetmeyen Üsküdar matbaasında, Mühendishâne matbaası olarak faaliyet gösterdiği zamanlarda mevcut olmayan bir imtiyaz olmak üzere, o zamana kadar basılması söz konusu olmayan tefsir ve hadis gibi dinî kitapların basılmasına¹² ve piyasa ihtiyacına da cevap vermek üzere dışardan her türlü basım işlerinin kabul edilmesine izin verilmiş ve matbaanın iş hacmini sağlamak amacıyla da başka basım evlerinin faaliyetinde bulunmasına yasak getirilmiştir. Bu çerçevede gayri müslimlerin bastırmak istedikleri dinî eserler de girmektedir. Bu gibi eserlerin basıldığına dair beyanlar mevcut olmakla beraber¹³, bunları örneklemek şu ana kadar mümkün olamamıştır.

Üsküdar matbaası bu düzen dahilinde çalışmalarını dört-beş sene kadar düzgün bir şekilde yürütmüş ve aşağıda verilen listede görüleceği üzere değerli eserler basmıştır. Ancak, 1807 senesine geldiğinde faaliyetini durdurduğu ve "*mesdûd ve san'at-ı tab' ü tems'l metrûk*" olacak bir hale düştüğü anlaşılmaktadır. Bu gelişmede, III. Selim saltanatının son döneminde yaşanan iç ve dış büyük krizlerin başlıca etken olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Üsküdar matbaasının içinde bulunduğu durumu takdim ettiği bir raporla dile getiren sabık Defteremîni vekili Sâlihzâde Hüseyin Beyefendi, konulan sermayenin yetersizliği sebebiyle "*menâfi'-i ammesi olan*" matbaanın bu şekilde "*metrûk ve mu'attal*" kaldığını, oysa kitap ve risaleler basarak "*memâlik-i İslâmiyye'ye neşr*" edilmesi gibi faydalı bir işin üstlenilmiş olması gerektiğini ifade etmekte ve matbaa riyasetine talip olduğunu bildirmektedir. Durum matbaa riyasetinden sorumlu olan Abdurrahman

¹² Devrin önde gelen simâlarından olan Behîc Efendi, müslüman halkın cehaletten kurtarılması için dinî eserlerin de matbaada basılması gerektiği fikrini savunur ve bunların basım yoluyla daha ucuz olarak sağlanabileceğini ileri sürer. Günlük iâşesine takadı olmayan ve en az 500 kuruşluk kitaba ihtiyacı olan talebe-i ulûmun, böylece 150 veya 200 kuruşluk bir masrafla kitap ihtiyacını matbu olarak karşılayabileceğini ifade eder. Böylece matbaanın iş sıklığı da çekmemesine katkıda bulunulacağına dikkat çeker. Bk. *Sevânihü'l-Levâiyh*, vr. 126.

¹³ Beydilli, *Mühendishâne*, s. 137, 140.

Efendi'yle de tartışılmıştır. Abdurrahman Efendi de matbaanın kapanma raddesine gelmiş olduğunu kabul etmekte ve bunu içine düştüğü mâli krize bağlamaktaydı. Böyle bir gelişmenin sebebi olarak da basılan kitapların satılamamasını ve elde kalmasını göstermekteydi. Kitapların İstanbul dışında pazarlanması da gerçekleştirilememiştir ve elde mevcut olanların satılıp, yatırılan paranın geri dönmesi için senelerin geçmesi gerekmektedir. Dolayısıyla basım ve işletme masraflarını karşılanamadığından matbaanın faaliyeti gerçekten de durma noktasına gelmiştir.

Durumun tahkiki ve bir karara varılması kendisine havale edilen Reisülküttap Galip Efendi, tercihini matbaa idaresine Hüseyin Beyefendi'nin getirilmesi yönünde kullanır. Kendisine, selevi için öngörülen aynı şartlar dahilinde bir berat tanzim edilerek, resmen atanması sağlanır. (Aralık 1807). Burada ayrıca, Türkçe, Arapça, Farsça ve Rumca kitap ve risalelerin başka yerlerde basılmaması ve basan olursa önlenmesi, dolayısıyla matbaanın tekel imtiyazı tekrar vurgulanır. Hüseyin Beyefendi'nin riyaseti ancak bir yıl kadar sürmüştü ve Nizâm-i cedid aleytan gelişmeler, Kabakçı isyanı, III. Selim'in tahtan indirilmesi, IV. Mustafa'nın tahta çıkması gibi büyük olaylar sebebiyle herhangi bir iş yapmaya fırsat bulamadan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Temmuz 1808'de matbaa işleri yeniden ele alınır ve idaresi aynı berat şartları dahilinde olmak üzere, bu işe talip olan Hâcegândan Maraşlı Ali Efendi ile Üsküdar Doğancılar Camii imâmı Hafız Mehmed Emîn Efendilere müştereken tevcih edilir. Devir ve teslim aldıkları alet ve edevat ve mevcut kitap ve haritalara 33. 382 kuruş değer biçilir ve bu meblağ karşılığı hazineye tedricen ödenmek kaydıyla kendilerinden borç senedi alınır.

Bu arada İstanbul'da önemli gelişmeler cereyan etmekte, II. Mahmud, Alemdâr Mustafa Paşa'nın askerî müdahalesi neticesinde tahta çıkartılmaktaydı. (6.VII. 1808). Alemdâr'a karşı duyulan tepki ise kısa zamanda kendini gösterir. Kasım ayında patlak veren ve kanlı olaylara yol açan ayaklanma, Alemdâr'ın ölümüyle sonuçlanmakla kalmaz, tepkiler sarayı da tehdit edecek boyutlara bürünür. Yeniçeriler, nizâm-ı cedid'in ihyasını amaçlamak üzere kısa bir zaman önce kurulmuş olan Sekbân-ı cedid ordusuna karşı duydukları infiali, bu askerlerin barındıkları Levend ve Selimiyye kışlarına hücum ve buralarını yakarak gözler önüne sererler. (17 Kasım 1808). Özellikle Selimiyye kışlasına saldırımları, burasını, maiyetindeki sekban askerleriyle savunan binbaşı Arnavud Mustafa'yı öldürmeleri ve kışlayı ateşe vermeleri, bütün yakın çevrenin de isyan ve yangın ateşiyle kavrulmasına ve tahribine yol açar. Çevrede subayların oturdukları evler yanında, sade vatandaşların ikametgahları ve dükkanlar da yağma edilir ve ateşe verilir. III. Selim'in tahtan indirilmesi (29. V. 1807) ve Nizâm-ı cedid askerinin ortadan kaldırılması ile kışlanın ve dolayısıyla çevredeki Selimiyye vakfı musakkafâtından olan mütemmim bina ve işletmelerin metruk bir hale gelmeleri, bu gelişmeler sebebiyle zaten söz konusu olmuş bulunuyordu. Hattâ, o zaman, kışla ve çevre biralarda alakası bulunan çok sayıdaki dokümacı esnafı, bir müddet sonra yeni padişah IV. Mustafa'ya müracaatla, alacakları olan 61 bin kuruşu talep etmişlerdi. Neticede bu meblağın Selimiyye vakfından dört taksit halinde ödemesi karar altına alınmıştı. Bu ödemeyi karşılayabilmek ve gelir temini amacıyla kışlanın bir *han* haline dönüştürülmesi ve odalarının kiraya verilmesi planlanmış ve bu iş için binaya bir müteveli atanması cihetine gidilmişti. II. Mahmud'un tahta çıkması üzerine kışlanın bu şekilde amaç dışı kullanımına bir son verilmek istenmiş ve esnafın uğradığı zarar-zıyan karşılığı olarak talep edilen meblağ devletçe üstlenilerek, binanın tamirine karar verilmişti. Böylece bina yeni kurulan Sekbân-ı cedid askerine tahsis edilmiş olarak tekrar kışla olarak kullanılmaya başlanır. Ancak 17 Kasım 1808'de isyancılar tarafından tamamen yakılır ve 1826'da Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına kadar bu enkaz haliyle kalır.

Selimiye kışlası ve çevresindeki binaların uğradığı yangın ve yağma felaketinden geriye kısmen yanmış olarak Selimiye camiinden başka bir şey kalmamıştır. Harem iskelesi arkasında ve yakınında yer alan matbaanın da bu felaketten nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Riyasetini üstlenmiş olan Doğancılar imamı Mehmed Emin Efendi'nin beyanına göre, matbaada mevcut bulunan ciltli ve cilsiz pek çok kitap, alet ve edevat ve basım tezgahları ve diğer şeyler tahrip ve yağma edilmiş, bir kısmı ise yangında yanmıştır. Böylece 1730 Patrona isyanının bütün yakıp yıkımlarına rağmen zarar görmemiş olduğu bilinen Müteferrika matbaasının aksine, bu seferki yeniçeri isyanında, Nizâm-ı cedid düzeninin önemli ve mütemmim bir kurumu olarak algılanan matbaa, yine sair Nizâm-ı cedid müesseseleri meyânında olmak üzere önemli bir şekilde hasara uğramıştır.

Matbaayı içinde bulunduğu bu duruma rağmen işletmeye devam eden Mehmed Emin ve Ali Efendiler, bir taraftan alet ve edevatın tanzimine çalışmışlar, diğer taraftan da masrafların üstesinden gelmeye ve kira bedelinin ödenmesine gayret etmişlerdir. Bu arada başka yerlerde basım faaliyetinde bulunulmaması için matbaaya tanınmış olan *tekel* imtiyazının işlerliğinin sağlanması için tekrar müracaatta bulunmuşlar ve İstanbul ve Bilâd-ı selâse kadılarına hitaben bu anlamda bir hüküm çıkartılmasında başarılı olmuşlardır. (Şubat 1809).

Mehmed Emin ve Ali Efendiler arasındaki ortaklık uzun zaman uyum içinde devam etmemiştir. Matbaanın geçirdiği sıkıntılar ve malî durumundaki zafiyet muhtemelen bu gelişmede etken olmuştur. Neticede Ali Efendi, senelik 500 kuruşluk bir gelir payı karşılığında işleri ortağına devretmiştir. Ölümü 1814-1817 arasındadır. Öte yandan imam Mehmed Emin Efendi'nin de işlerin üstesinden gelemediği, matbaanın 1807 senesindeki ihmalinin ve 1808'deki tahribatının sıkıntılarını gideremediği anlaşılmaktadır. Faaliyetini zorlukla sürdürmekte, bastıklarını satamamakta, işletmenin kâra geçmesi söz konusu olamamakta, zarar etmekte, ödemelerini yapamamakta ve sürekli borçlanmaktadır. Nitekim, Eylül 1814'de Âsım Efendi'nin *Kamus* tercümesinin basımı kararlaştırıldığında, matbaanın alet ve edevatının yetersiz ve kötü durumda, işçilerinin ise dağılmış olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda matbaanın tekrar İstanbul tarafına taşınması düşünülmüş ve Tersane'de Büyük Havuz'un yanındaki Talimhane'ye nakli söz konusu edilmiştir. Ancak, bu binanın Tersane'ye lâzım olduğu tahkik edildiğinden, matbaanın taşınmasından vazgeçilerek, *Kamus* basımı için gerekli düzenlemelerin ve ihtiyacının giderilmesine karar verilmiştir.

1817 senesinde matbaanın idaresinde değişiklik yapılmış ve bu arada vefat etmiş olan matbaanın eski ortağı Ali Efendi'nin mirasçısı ile Mehmed Emin Efendi'nin elinde bulunan yarımşar hisseleri devlet tarafından zabt olunarak, matbaa mukataası Rûznâmçe-i evvel Abdurrahim Muhib Efendi uhdesine tevcih edilmiştir. (Kasım 1817). Matbaanın hesapları çıkartıldığında, işletmenin zararda ve Mehmed Emin Efendi'nin de toplam 17. 768 kuruş gibi büyük bir borç yükü altına girmiş olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca zimmetinde olan bazı alet ve edevat ve kitapların mevcut olmadığı görülmüş ve bunların kendisinden tahsili cihetine gidilmek istenmiştir. Mehmed Emin Efendi, hesabını vermek üzere sorgulandığında, önce noksan görünen çeşitli alet ve kitapların bedeli olan 17. 768 kuruşluk borca itiraz etmiş ve bu meblağın içinde görünen bazı alet ve kitapların Kasım 1808'deki olaylarda yağma ve tahrip edildiğini bazılarının ise yangında yok olduğunu ileri sürmüştür. Mehmed Emin Efendi, kendi beyanına göre o sıralarda 80 yaşını aşmıştır ve borçlarına mahsuben satılmasını teklif ettiği ve değeri en çok 1.000 kuruş eden başını soktuğu bir evden başka da serveti yoktur. Bu durumda borçlarını ödeyebilmek için vazifesine devam etmekten başka çaresi olmadığını ifade etmektedir. Neticede, matbaa riyaseti uhdesine bırakılsa işleri idare edemeyeceği açık olarak görülmekte olduğun-

dan, ihtiyarlığına ve zaruret haline merhameten borçlarının silinmesine ve Matbaanın “*menâfi-i ammesi*” olmasından ötürü, bu borçların devlet tarafından üstlenilmesine karar verilmiştir.

Matbaanın idaresi 18 Ağustos 1821 tarihindeki vefatına kadar Abdurrahman Muhib Efendi'nin elinde kalmıştır. Muhib Efendi'nin matbaa işleriyle ilgilenmesi 1813'de başlamış, özellikle 1814'de Kamus tercümesinin basımına karar verilmesiyle daha belirgin bir hale gelmiş, *Kamus* basımının riyaset sebebiyle Mehmed Emin Efendi'ye bırakılması icap ederken Muhib Efendi'ye havale edilmiştir. Bunda selefinin gösterdiği aczin önemli bir etken olduğu açıktır. Muhib Efendi'nin dört sene süren riyaseti esnasında da matbaanın içinde bulunduğu kötü mali durumda herhangi bir düzelme görülmemiştir. O da selefi gibi dönemini zararlar kapatmıştır. Ayrıca, Arapoğlu Bogos tarafından imal edilen 1. 200 adet hurufatın masrafı olarak 33. 950 kuruşluk yeni bir borç oluşmuştur. Borçlu olarak ölen Muhib Efendi'nin, devraldığı ve zamanında oluşan yeni borçları da devlet tarafından karşılanmak üzere zimmetinden silinmiştir. Bunun genel toplamı 99. 106 kuruş olarak hesaplanmış bulunuyordu. II. Mahmud, elde mevcut kitapların on sene geçse bile satılamayacağını, dolayısıyla basımları için sarf edilen paranın geriye gelmeyeceğini şikayeten dile getirmekte ve bu durumu matbaa idaresinin ehline havale edilmemesinde görmekteydi. Bununla beraber, basılan kitapların istenildiği gibi satılamaması ve yatırılan sermayenin devr etmemesinin, matbaanın ehil ellere teslim edilmemiş olması dışında daha başka sebeplerden kaynaklanmış olduğu açıktır.

Muhib Efendi'nin vefatı üzerine matbaa riyaseti, yine aynı berat şartları doğrultusunda Hacı Hacı Cebehâne-i Âmire nâzırı İbrahim Sâ'ib Efendi'ye tevcih edilmiştir. Kendisinin verdiği Eylül 1823 tarihli bir rapor matbaanın durumuna ışık tutmaktadır: 1821'de başlayan Rum ayaklanması sebebiyle İstanbul'da alınan güvenlik tedbirlerinden olmak üzere önemli bazı kurumlardaki Rumların tasfiyesi gerekli görülmüş bulunuyordu. Bu meyanda, matbaada çalışmakta olan bu gibilerin de işten çıkartılmaları kaçınılmaz olmuş ve yerlerine müslüman işçilerin konulmasına çalışılmıştır. Ancak, Üsküdar ahâlisinin çoğu bağ ve bahçe işleriyle uğraşmakta olduklarından, bunlardan matbaada çalışabilecek işçilerin istenilen ölçüde tedariki mümkün olamamaktaydı. Sâ'ib Efendi'nin ifadesiyle ancak bir basım tezgahına yetecek kadar işçi yetiştirilmiştir. Dolayısıyla matbaa Üsküdar'da kaldığı müddetçe, özellikle işletmenin en önemli elemanlarından olan musahhihlerin, mürettip ve diğer işçilerin temin ve yetiştirilmelerinde devamlı zorluklarla karşılaşılacaktır. Şehirde fazla uzaklık ve sapa bir mevkiye bulunması hali, ulaşım zorlukları gibi unsurların da önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda matbaanın İstanbul içinde uygun bir mahalle taşınması kaçınılmazdır. Sâ'ib Efendi'ye göre bu uygun mahal, Süleymaniye civarında uzun bir zamandır boş durmakta olan Kapudan İbrahim Paşa hamamıdır. Taşınma teklifi II. Mahmud'a sunularak onay alınmıştır. Böylece Kaptan Paşa hamamı 20.000 kuruşa satın alınmış ve bu meblağ iki senede iki taksit halinde geri ödenmek üzere İbrahim Sâ'ib Efendi'ye borç olarak kaydedilmiştir. (Eylül 1823).

Aradan altı ay kadar bir zaman geçtikten sonra yeni mahallin taşınmak üzere hazır hale getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Nisan 1824). Bu amaçla, daha önce Üsküdar matbaasında mevcut olan alet ve edevatın ve kitapların dökümü çıkartılmıştır. (Aralık 1823). Bunlardan yeni matbaa mahalline nakl olunacak kullanılabilir vaziyetteki malzemeler ayrı bir döküm halinde tanzim edilmiş ve taşınmaya değer bulunmayanlar ve işe yaramayan alet ve edevat ayrıca tesbit edilmiştir. Üsküdar matbaasının taşınma işi 7 Nisan 1824'de tamamlanmıştır.¹⁴

¹⁴ Bu gelişmelerle ilgili olarak bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 144-150.

Üsküdar Matbaası Yöneticileri	
İsim	Süre
Mühedishâni-i berrî hocası Müderri Abdurrahman Efendi	Aralık 1802-Aralık 1807
Sabık Defteremini vekili Salihzâde Seyyîd Hüseyin Beyefendi	2 Aralık 1807-19 Kasım 1808
Hâcegândan Maraşlı Ali ve Doğancılar camii imamı Hâfız Mehmed Emîn	19 Kasım 1808-26 Kasım 1817
Abdürrahim Muhib Efendi	26 Kasım 1817-18 Ağustos 1821
Hâcegândan Cebehâne Nâzır İbrahim Sâ'ib Efendi	1821-1832

Üsküdar Matbaasında Basılan Eserler

1218 / 1803: **Diatribes de l'ingénieur Mustafa sur l'état actuel de l'art militaire du génie et des sciences à Constantinople.** 1795'de eğitime başlayan Mühendishâne-i Berrî'nin ilk talebelerinden Seyyîd Mustafa'nın Nizâm-ı Cedîd faaliyetlerini tanıtan ve müsbet ilimlere duyduğu hevesi dile getiren Risâlesi. 33 sayfa. 1987 tarihinde Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki özgün Türkçe metniyle birlikte tıpkı basım olarak ikinci defa basılmıştır. Bkz. Kemal Beydilli, İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e dair Risalesi", *IÜEF. Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII. [Nizâm-ı Cedîd Tanıtımı].

C. 1218 / Eylül 1803: **Risâle-i Birgivi.** Mehmed bin Pir Ali Birgivi'nin (öl. 1573) ilmihal ile ilgili bu eseri saray nüshası esas alınarak basılmıştır. Üsküdar matbaasında basılan ilk din kitabıdır. 86 sayfa. 1. baskı. [Din].

1218 / Mart 1803: **Atlas-ı Kebîr tercemesi.** Üsküdar matbaasında basılan san'at değeri ve maliyeti en yüksek eser. Müellifi William Faden olup, Resmî Mustafa Ağa tarafından İngilizce'den tercüme edilmiştir. Eserde 24 harita yer almaktadır. Basımı için yapılan masrafları gösteren genel döküm Haziran 1803 tarihini taşımaktadır. Eserin baş tarafına III. Selim'in isteğine uygun olarak, Mahmud Râif Efendi'nin daha sonra basılan *Ucâletü'l-coğrafiyye* ünvânlı eseri (bk. Nr. 5) ilave edilmiş ve beraberce ciltlenmiştir. Yalnızca 50 adet basılmıştır. Eserin maliyet hesabı ve hazırlanmasında emeği geçen san'atkârlara, ustalara ve mütercimlere ödenen ücretler ve yapılan sair masraflar hakkında bk. Beydilli, *Mühendishâne*, s. 169 vd. [Atlas].

CA. 1218 / Eylül 1803: **Hallü esrârî'l-ahyâr 'alâ 'irâbi izhârî'l-esrâr.** (*Mu'ribü'l-izhâr*). Güzelhisârî Zeynîzâde Hüseyin bin Ahmed tarafından Birgivi'nin *Izhârü'l-esrâr* ünvânlı nahiv ile ilgili Arapça dilbilgisi eserine yapılan şerh. 326 sayfa. 1. Baskı. [Dilbilgisi].

Ş. 1219 / Kasım 1804: **Ucâletü'l-coğrafiyye.** Mahmud Râif Efendi bu eseri Fransızca olarak hazırlamıştır. Eser, III. Selim tarafından beğenilmiş olduğundan Viyana maslahatgüzarı Yakovaki Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilerek, 50 adet olarak basılmış ve Atlas-ı Kebîr ile birlikte ciltlenmiştir (bk. Nr. 3). Eserin Dibâcesini yazan Vâsîf Efendi'nin ifadesiyle, yapılan tercüme kendisi ve müellif tarafından gözden geçirilmiştir. 79 sayfa. [Coğrafya].

1219 / 1804: **Tuhfe-i Vehbi**. Sünbülzâde Vehbi tarafından hazırlanmış ve Şâhidî'nin bu konudaki eserine dayanan Farsça-Türkçe küçük manzum sözlük. 2. baskı. 65 sayfa. Birinci baskısı 1213/1798-1799'da Mühendishâne matbaasında yapılmıştır. [Lugat].

N. 1219 / Aralık 1804: **Şurûtu's-salât**. Çocuklar için namaz kitabı. Müellifi belli değil. 23 sayfa. 1. baskı. [Din].

RA. 1219 / Haziran 1804: **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye**. *Birgivî Risâlesi*'ne Kadızâde Ahmed bin Mehmed Emîn Efendi tarafından yapılan şerh. 2+315 sayfa. 1. baskı. [Din].

Ş. 1219 / Kasım 1804: **Mehâsinü'l-âsâr ve hakaikü'l-ahbâr**. Ahmed Vâsîf Efendi'nin 1752-1774 yıllarını içeren tarihi. 2 cilt halinde basılmıştır. 1. cilt 327, 2. cilt 315 sayfa. [Tarih].

L. / 1219 / Ocak 1805: **Netâyicü'l-efkâr 'alâ İzhâri'l-esrâr**. Müellifi Mustafa bin Hazma. 268 sayfa. Arapça. 1. baskı. [Dilbilgisi].

1220 / 1805-1806: **Usûl-ı hendese ve müsellesât**. Mühendishâne'nin ikinci halifesi Hüseyin Rıfki Efendi'nin İngiliz asıllı mühtedi mühendis Selim ile birlikte John Bonnycastle'dan tercüme ettikleri Öklides Hendesesi. Mühendishâne'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet basılmıştır. 2. baskı. Birinci baskısı Mühendishâne matbaasında 1212 / 1797-1798'de yapılmıştır. [Hendese].

1220 / 1805-1806: **Telhisü'l-eşkal. (Fenn-i lağım risâlesi)**. Mühendishâne hocası Hüseyin Rıfki Efendi'nin tertip ettiği ders kitabı. 2. baskı. 100 adet basılmıştır. 60 sayfa, 7 levhâ. Birinci baskısı 1215/ 1801'de Mühendishâne matbaasında basılmıştır. [Fenn-i harb].

1220 / 1805-1806: **Mecmû'atü'l-mühendisîn**. Mühendishâne hocası Hüseyin Rıfki Efendi'nin tertip ettiği bu risâle Mühendishâne'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet basılmıştır. Eserde 15 levhâ bulunmaktadır. Metin içinde de çeşitli cetvellere yer verilmiştir. Zevâyâ-yı musattıha cetveli (s. 115-119), Paris ve Londra libresi ile İslâm kıyyesi mukayese cetvelleri (s. 165-166), Mesâha-yı kıta'ât cetveli (s. 206-209), Bazı ecsâm-ı salîbe cetveli (s. 244-245), Topların resm ü inşâsına dâir cetvel (s. 269-271) ve Kundak cetveli (s. 288-289). 293 sayfa. [Hendese].

1220 / 1805-1806: **Müsellesât Risâlesi**. Gelenbevî İsmâil Efendi'nin bu risâlesi Mühendishâne'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet basılmıştır. 79 sayfa. [Hendese].

1220 / 1805-1806: **İmtihânü'l-mühendisîn**. Hüseyin Rıfki Efendi'nin ders kitabı olarak kullanılmak üzere İngilizce'den tercüme ederek tertip ettiği risâle. 2. baskı olarak 100 adet basılmıştır. Birinci baskısı 40 adet olarak 1217/1802'de Mühendishâne matbaasında yapılmıştır. 115 sayfa. [Hendese].

M. 1220 / Nisan 1805: **Tuhfetü'l-ihvân 'alâ avâmil-i-Birgivi**. Şeyh Mustafa bin İbrâhim tarafından hazırlanmış *Birgivi'nin Avâmil*'ine şerh. 88 sayfa. *Mu'ribü'l avâmil* (bk. Nr.17) ile aynı anda basılmış ve bir arada ciltlenmiştir. [Dilbilgisi].

M. 1220 / Temmuz 1805: **Ta'likü'l-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-avâmil**. (*Şerh-i Avâmil-i ced'd-i Birgivi / Mu'ribü'l-avâmil*). Zeynîzâde Hüseyin bin Ahmed tarafından hazırlanmış Birgivi'nin nahiv ile ilgili Arapça bir eseri olan *Avâmil*'ine yapılan şerh. 118 sayfa. *Tuhfetü'l-ihvân* (bk. Nr. 16) ile aynı anda basılmış ve bir arada ciltlenmiştir. [Dilbilgisi].

R. 1220 / Temmuz 1805: **Ferâ'idü'l-fevâ'id fi beyâni'l-aka'id**. (*Amentü Şerhi*). Abdurrahim Muhib Efendi'nin babası Kadızâde Ahmed bin Mehmed Emîn Efendi'nin eseri, III. Selim'in kızıkardeşi Hatice Sultan'a ithâf edilmiştir. 298 sayfa. [Din].

C. 1220 / Eylül 1805. **Risâle-i Birgivi**. 2. baskı. (bk. Nr. 2). 99 sayfa. [Din].

1220 / 1805: **Nuhbe-i Vehbi**. 123 sayfa.

C. 1221 / Ağustos 1806: **Ed-dürerü'l-müntehabâti'l-mensûre fî islâhi'l-galati'l-meşhûre**. Müftizâde Mustafa Âşir Efendizâde Dervîş Hafid'in bu eseri, yanlış kullanılan yerleşmiş kelimeler hakkında olup, eserin başında bu konuyla ilgili eserlerin isimlerine ve müelliflerine yer verilmiştir. 534 sayfa. [Dilbilgisi].

Z. 1221 / Şubat 1807: **El-Burhân (ma'a haşiye)**. Gelenbevî İsmâil Efendi'nin ilm-i mantıktan eseri. 83 sayfa. Haşiye ile birlikte basılmıştır. (bk. Nr. 23). Basım yeri ve tarihi *Haşiye*'nin son sayfasındadır. [Mantık].

Z. 1221 / Şubat 1807: **Haşiyetü'l-Burhân**. Gelenbevî'nin ilm-i mantıktan eseri. 74 sayfa. *Burhan* ile birlikte basılmıştır. (bk. Nr. 22). [Mantık].

SA. 1223 / Nisan 1808: **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye**. 340 sayfa. 2. baskı. (bk. Nr. 8). [Din].

M. 1223 / Mart 1808: **Ferâ'idü'l-fevâ'id fî beyâni'l-aka'id**. (*Amentü Şerhi*). 2+321 sayfa. 2. baskı (bk. Nr. 18). [Din].

N. 1223 / Kasım 1808: **Fevâ'idü's-Şâfiyye 'alâ İ'râbi'l-Kâfiye**. Müellifi Zeynizâde Hüseyin. 4+528. Arapça. [Dilbilgisi].

1223 / 1808-1809: **Tuhfe-i Vehbi**. 60 sayfa. 3. baskı. İkinci baskı için bk. Nr. 6. Birinci baskısı Mühendishâne matbaasında 1213/1798-1799'da yapılmıştır. [Lugat].

M. 1224 / Mart 1809: **Sübha-i Sıbyân**. Çocuklar için hazırlanmış Arapça-Türkçe küçük sözlük. 33 sayfa. 2. baskı. Birinci baskısı Mühendishâne matbaasında 1216/1801-1802'de yapılmıştır. [Lugat].

1224 / 1809-1810: : **Hallü esrâri'l-ahyâr 'alâ 'irâbi izhâri'l-esrâr**. (*Mu'ribü'l-izhâr*). 385 sayfa. 2. baskı. (bk. Nr. 4). [Dilbilgisi].

R. 1224 / Mayıs 1809: **Kitâbü'l-Muharrem fî Hâşiye-i Câmî**. Mollâ Câmî'nin İbn-i Hacib'in *Kâfiye*'sine yaptığı haşiye. 757 sayfa. [Dilbilgisi].

1225 / 1810: **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye**. 352 sayfa. 3. baskı. (bk. Nr. 8, 24). [Din]

M. 1226 / Nisan 1811: **Tuhfetü'l-ihvân 'alâ avâmili'l-Birgivi**. *Mu'ribü'l-avâmil* ile birlikte basılmış ve ciltlenmiştir. (bk. 33). 98 sayfa. 2. baskı. (bk. Nr. 16). [Dilbilgisi].

CA. 1226 / Nisan 1811: **Ta'likü'l-favâzil 'alâ İ'râbi'l-avâmil**. (*Şerh-i Avâmil-i ced'd-i Birgivi / Mu'ribü'l-avâmil*). *Tuhfetü'l-ihvân* ile birlikte basılmış ve ciltlenmiştir. (bk. Nr. 32). 128 sayfa. 2. baskı (bk. Nr. 17). [Dilbilgisi].

B. 1227 / Temmuz 1812: **Hâşiyetü's-Siyalkûtî 'alâ'l-Mutavval**. *Telh's-i Kazvini*'ye şerh olarak kaleme alınan Ahmed bin Yahya el-Taftazanî'nin *Mutavval*'ına Abdülhakim bin Şemseddin es-Siyalkûtî tarafından yapılmış haşiye. 663 sayfa. [İlm-i belâgat ve inşâ / Retorik].

C. 1228 / Haziran 1813: **Hallü esrâri'l-ahyâr 'alâ 'irâbi izhâri'l-esrâr**. (*Mu'ribü'l-izhâr*). 328 sayfa. 3. baskı. (bk. Nr. 4, 29). [Dilbilgisi].

M. 1229 / Ocak 1814: **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye**. 314 sayfa. 4. baskı. [bk. Nr. 8, 24, 31]. [Din].

Z. 1230 / Kasım 1815: **El-Okyonusü'l-basit fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit**. Tahir Muhammed bin Yakub Firuzâbâdi'nin Arapça lughatı. Mütercim Âsım tarafından ilaveler yapılarak Türkçe'ye çevrilmiştir. 3 cilt. Birinci cilt 943 sayfa. Basım tarihi Kasım 1815. İkinci cilt 939 sayfa. Basım tarihi Kasım 1816. Üçüncü cilt 973 sayfa. Basım tarihi Kasım 1818. Her üç cilt de 500'er adet basılmıştır. [Lugat].

N. 1231 / Ağustos 1816: **Ta'likü'l-favâzil 'alâ İ'râbi'l-avâmil**. (*Şerh-i Avâmil-i ced'd-i Birgivi / Mu'ribü'l-avâmil*). 102 sayfa. 3. baskı. (bk. Nr. 17, 33). *Tuhfetü'l-ihvân* ile birlikte basılmış ve ciltlenmiştir. (bk. Nr. 39). [Dilbilgisi].

N. 1231 / Ağustos 1816: **Tuhfetü'l-İhvân**. 79 sayfa. 3. baskı. (bk. Nr. 18, 32). *Mu'ribü'l-avâmil* ile birlikte basılmış ve ciltlenmiştir. (bk. Nr. 38). [Dilbilgisi].

Z. 1231 / Kasım 1816: **El-Okyonusu'l-basît fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit**. Eserin ikinci cildi. (Bk. Nr. 37). [Lugat].

1232 / 1817: **Tuhfe-i Vehbi**. 65 sayfa. 4. baskı. (bk. Nr. 6, 27). [Lugat].

1232 / 1817: **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye**. 288 sayfa. 5. baskı. (bk. Nr. 8, 24, 31, 36). [Din].

C. 1223 / Mart-Nisan 1817: **Ferâ'idü'l-fevâ'id fi beyâni'l-aka'id**. (*Amentü Şerhi*). 278 sayfa. 3. baskı. (bk. Nr. 18, 25). [Din].

CA. 1232 / Mart 1817: **Nehcetü'l-menâsik**. Derviş elhâc Mehmed Edîb bin Mehmed'in 1193/1779 senesinde yaptığı hâc seyahatini tasvir etmektedir. 255 sayfa. Eserin sonunda müstakilen numerolandırılmış olarak ve 14 sahife halinde Mustafa Reşid ve Hekimbaşı Mustafa Behçet efendiler tarafından yazılan *Tert'b-i Eczâ* risâlesi yer almaktadır. bununla hacıların yolda vâki olacak hastalıklarına acilen müdahale ve tedavi imkanı verilmesi amaçlanmaktadır. [Hâc seyahati].

CA. 1232 / Mart 1817: **Tertîb-i Eczâ**. Müellifi: Mustafa Reşid ve Hekimbaşı Mustafa Behçet. (bk. Nr. 44). [Tıp].

M. 1233 / Mart 1817: **El-Okyonusu'l-basît fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit**. Eserin üçüncü cildi. (bk. Nr. 37). [Lugat].

M. 1233 / Kasım 1817: **Netâycü'l-efkâr 'alâ İzhâri'l-esrâr**. 2267 sayfa. 2. baskı. (bk. Nr. 10). [Dilbilgisi].

CA. 1233 / Mart 1818: **Sarf Cümlesi**. Okullarda öğretilen Arapça dersleri için bir araya getirilmiş Arapça dilbilgisi (Sarf/Morfoloji) ile ilgili beş risâle. 119 sayfa. İçindekiler: **1) Merâhu'l-ervâh**. Ahmed bin Ali bin Mes'ud'dan. Kelime teşkiliyle ilgili. 43 sayfa. **2) İzzî**. Şeyh İzzeddin Ebil-Fazâ'il Abdulvehhâb İmâdeddin bin İbrâhim es-Sencârî'den (öl. 1257). s. 44-59. **3) Maksûd**. Müellifi belli olmamakla beraber İmâm-ı ekber Yusuf Hanefî'ye atfedilmektedir. Fiillerin tasnifiyle ilgili. s. 60-77. **4) Binâ**. Fiillerin esasiyle ilgili. Müellifi belli değil. s. 78-87. **5) Em-sile**. Fillerin çekimiyle ilgili. Müstakilen numerolandırılmış olarak, s. 1-32. [dilbilgisi].

L. 1233 / Ağustos 1818: **Hâşiyetü'l-Gelenbevî**. Celâleddin ed-Devânî'nin *Aka'id-i Adudiyey'e* yaptığı şerhe Gelenbevî tarafından yapılan hâşiye. 657 sayfa. [Din].

1233 / 1818: **Sübha-i Sıbyân**. 33 sayfa. 3. baskı. (bk. Nr. 28). [Lugat].

1233 / 1818: **Hallü esrârî'l-ahyâr 'alâ 'irâbi izhâri'l-esrâr**. (*Mu'ribü'l-izhâr*). 351 sayfa. 4. baskı. (bk. Nr. 4, 29, 35). [Dilbilgisi].

M. 1234 / Kasım 1818: : **Ta'likü'l-favâzıl 'alâ İ'râbi'l-avâmil**. (*Şerh-i Avâmil-i ced'd-i Birgîv / Mu'ribü'l-avâmil*). 98 sayfa. 4. baskı. (bk. Nr. 17, 33, 38). *Tuhfetü'l-İhvân* ile birlikte basılmış ve ciltlenmiştir. (bk. Nr. 53). [Dilbilgisi].

M. 1234 / Kasım 1818: **Tuhfetü'l-İhvân**. 75 sayfa. 4. baskı. (bk. Nr. 18, 32, 39). *Mu'ribü'l-avâmil* ile birlikte basılmış ve ciltlenmiştir. (bk. Nr. 52). [Dilbilgisi].

L. 1234 / Ağustos 1819: **Ta'likâtü'l-Gelenbevî 'alâ Mîri'l-Âdâb**. Mîr Ebu Feth es-Sâ'idî'nin (öl. 1543) *M'rû'l-Âdâb* ünvânlı eserine Gelenbevî tarafından 1755'de itmam edilen ta'likat. 609 sayfa. [İlm-i belâgat ve inşâ /Retorik].

L. 1234 / Ağustos 1819: **Ta'likâtü'l-Gelenbevî 'alâ Mîri't-Tehzîb**. Ebu Feth es-Sâ'idî'nin (öl. 1543) *M'rû't-Tehzîb* ünvânlı esere yaptığı tâhşiyeye Gelenbevî tarafından itmam edilen ta'likat. 514 sayfa. [İlm-i belâgat ve inşâ /Retorik].

C. 1234 / Nisan 1819: **Nahiv Cümlesi**. Okullarda öğretilen Arapça dersleri için bir araya getirilmiş üç risâleyi hâvi Arapça dilbilgisi (Nahiv/Sentaks) kitabı. 72 sahife. İçindekiler: 1) **Kâfiye**. İbn-i Hacib'den, s. 1-30. 2) **İzhârü'l-esrâr**. Birgivi'den, s. 34-64. 3) **Avâmil-i cedid**. Birgivi'den, s. 66-72. [Dilbilgisi].

R. 1235 / Ocak 1820: **Al-Favâ'idü'z-Ziyâiyye**. Müellifi, Mollâ Câmî (Nureddin Abdurrahman bin Ahmed bin Muhammed). 302+8+2 sahife. Kâfiye şerhi. [Dilbilgisi].

B. 1235 / Nisan 1820: **Mir'âtü'l-ebdân fî teşrih-i azâil-insân**. (*Kütüb-ı selâse-mine'l-Hamse-i Şân'zâde*). 2 cilt. Birinci cilt 131 sayfa. İkinci cilt 283 sayfa. 56 levha yer almaktadır. 400'lerden 800 adet basılmıştır. [Tıp].

1235 / 1820: **Fevâ'idü's-Şâfiyye 'alâ İ'râbi'l-Kâfiye**. 2. baskı (bk. Nr. 26). [Dilbilgisi].

N. 1235 / Haziran 1820: **Ta'likât-ı Abdülhakîm el-meşhûr bi Siyalkûtî ale'l-hâşiyet li'l Mollâ el-Hayâlî 'alâ Şerhi'l-aka'idî'n-Nesefiyye**. Ömer Nesefî'nin *Aka'id*'ine Taftazânî tarafından yapılan şerhe Mollâ Hayâlî'nin yaptığı Hâşiye ve buna Abdülhakîm bin Şemseddin Hindiyü'l-Siyalkûtî tarafından yapılan ta'likat. Arapça. 392 sayfa. [Din].

ZA. 1235 / Ağustos-Eylül 1820: **Ta'likât-ı Dürrü'n Nâcî bi İsagoci**. Tokadlı Es-seyyid Ömer Sâlih'in 1210/1795'de tekmil ettiği Esireddin bin Ömer el-Ebherî'nin (öl. 1300) Porphyrius'dan yaptığı tercümenin şerhine ta'likat. 183 sayfa. [Mantık].

C. 1236 / Şubat 1821: **Reşehât-ı aynî'l-hayat**. Nakşibendi tarikatı şeyhlerinin önde gelenlerinin hayat hikâyelerini menkabe tarzında veren ve Mevlâna Ali bin Hüseyin tarafından 1503'de yazılmış bir eser. Aslı Farsça olan bu eser, Mehmed bin Şerif bin Abdülganî el-Abbâsî (öl. 1593) tarafından 1584'de Türkçe'ye tercüme edilmiştir. 654 sayfa. [Din/Biyografi].

CA. 1237 / Şubat 1822: **Tuhfetü'l-Manzûmetü'd-Dürriyye fî Lugati'l-Farsiyyet ve'd-Deriyye**. *Tuhfe-i Vehbi* şerhi. 511 sayfa. [Lugat].

1237 / 1822: **Tuhfe-i Vehbi**. 65 sayfa. 5 baskı. (Bk. Nr. 6, 27, 41). [Lugat].

1237 / 1822: **Hülâsa-ı Risâle-i Birgivi**. Müellifi belirtilmemiştir. 24 sayfa. İlmühal. [Din].

Ş. 1237 / Mayıs 1822: **Neticetü'l-Fetevâ**. Mehmed bin Ahmed Kudûsî'nin tertiplelediği Fetvâ mecmuası. 683 sayfa. [Fetvâ mecmuası].

ZA. 1237 / Temmuz 1822: **Ta'likü'l-favâzil 'alâ İ'râbi'l-avâmil**. (*Şerh-i Avâmil-i ced'd-i Birgiv / Mu'ribü'l-avâmil*). 124 sayfa. 5. baskı. (bk. Nr. 17, 33, 38, 52). *Tuhfetü'l-ihvân* ile birlikte (bk. Nr. 68) basılmış ve ciltlenmiştir. [Dilbilgisi].

1237 / 1822: **Tuhfetü'l-ihvân**. 197 sayfa. 5. baskı. (bk. Nr. 18, 32, 39, 53). *Mu'ribü'l-avâmil* ile birlikte (bk. Nr. 67) basılmış ve ciltlenmiştir. [Dilbilgisi].

1238 / 1822: **Haşiye 'alâ Tahriri'l-Kavâ'idî'l-Mantikiyye**. Abdülhakîm bin Şemseddin el-Siyalkûtî'nin, Kâtibi'nin *Er-Risâletü's-Şemsiyye f'l kavâ'idî'l-mantikiyye* ünvânlı eserine yazdığı tahşiye. 617 sayfa. Arapça. [Mantık].

SA. 1238 / Kasım 1822: **Netâyicü'l-efkâr 'alâ İzhâri'l-esrâr**. 267 sayfa. 3. baskı. (bk. Nr. 10, 47). [Dilbilgisi].

1238 / 1822-1823: **Tuhfe-i Vehbi**. 65 sayfa. 6. baskı. (bk. Nr. 6, 27, 41, 64). [Lugat].

RA. 1238 / Aralık 1822: **El-Risâle fi'l-Hendese**. Mühendishâne halifelerinden Masdâriyecizâde Seyyid Hüseyin Efendi'nin hendese ile ilgili eseri. 34 sayfa+7 levhâ. [Hendese].

L. 1239 / Şubat 1824: **Mir'at-ı âlem**. Ali Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği *Fet-hiye* ünvânlı Astronomi ile ilgili Arapça eserinin Türkçe tercümesi. 130 sayfa+4 levhâ. Üsküdar Matbaası'nın son ve burada ta'lik hurufât ile basılan tek eseri. 250 adet basılmıştır. [Astronomi].

1802 TARİHLİ ÜSKÜDAR İSKELELERİ VE ÜSKÜDAR KAYIKÇILARININ DEMOGRAFİK YAPISI

Mehmet Mazak*

Yaklaşık sekiz bin yıllık tarihi geçmişiyle Doğu ile Batının birleştiği emsalsiz bir konumda yer alan dünya şehri İstanbul. Dünya şehirlerinin bütün güzelliklerinden izler taşıyan eşsiz bir kültür koleksiyonu, Asya ile Avrupa'nın buluşma noktası, farklı toplum, kültür, inanç ve medeniyetlerin kavşağı, Bir su ve deniz kenti, suyun şekillendirdiği yolda çağlayarak bir su medeniyetinin oluşumuna yön veren tarihin eşsiz ahengi İstanbul.

Boğazın en işlek ve nadide yerinde kurulmuş olmasıyla Üsküdar; Asya'nın Avrupa ile buluşmasının son noktasıdır. Bu sayede sanat, ticaret ve köklü bir medeniyet merkezi olma özelliğiyle sayılı dünya şehirlerindedir. Üzerine şiirler yazılmış, şarkılar bestelenmiştir ama Üsküdar'ın tarihsel kimliğini ortaya çıkartan, topografyasının boğaz içindeki silüetidir.

Osmanlı döneminde İstanbul şehrinin genişlemesiyle birlikte yerleşim mahalleri boğazın her iki yakasına hızla yayılmış, Boğaziçi'nde semtler, köyler kurulmuştur. Bu köy ve semtlerin birbiriyle hızlı iletişimi ve ulaşımını sağlaması için mekanlar arası insan taşımacılığının önemi artmıştır. İstanbullulara mahsus olan dostluk ve iş ziyaretleri yapmak, şehrin merkezi olan resmi dairelere gidebilmesi için karşı tarafa geçmek için en uygun vasıta kayıklardı. Üsküdar ve diğer sahil semtlerini birbirine bağlayan en hızlı ve uygun vasıta da dolayısıyla kayıklardı.

Boğaziçi'nde Şirket-i Hayriye ve buharlı vapurlardan önce mekanlar arası insan taşımacılığı kayıklar vasıtası ile yapılmaktaydı. Boğaziçi, Haliç ve Marmara kıyılarındaki köy ve semtlerde yaşayanlar ulaşımını kayıklarla yapmak zorundaydılar. Dolayısıyla Üsküdar ve Üsküdar'ın Boğaziçi semtlerinin hepsinde kayık iskelesi bulunurdu, hatta bazılarında bir den fazla bile bulunurdu.

Bu bildirimizde 1802 tarihli İstanbul Kayıkçı Esnafı Sayım Defterlerine göre Üsküdar kazası ve Üsküdar'a bağlı semtlerdeki İskeleler, İskelelerde kaçar adet kayık olduğu, kayıkçı sayıları ve bu kayıkçıların demografik yapısı anlatılacaktır.

* Araştırmacı-Yazar

Kayıkçıların Sosyal Durumu ve Kıyafetleri

Kayıkçılar genellikle süslü ve gösterişli giyinirlerdi. İlimi yönden eğitimleri az olan kayıkçılar mesleki alanlardaki bilgilerini usta çırak yöntemi ile öğrenirlerdi. Boğaziçinde kol gücü ile kayıkçılık yaptıkları için boğazda esen rüzgar ve akıntılar bilmeleri gereken temel iki mesleki bilgi idi.

Yolcuları kayıklarına aldıklarında kayıkçı, püskülü boynuna dolar, kırmızı fesi, yanık tenini ve al rengi bir kemerle tutturulmuş şalvarının beyazlığı iyice ortaya çıkardı. Önden açık kolları, rüzgarda dalgalanan ipek ince gömleği, denizin mavi fonu üzerinde iyice belirirdi. Kayıkçılar yaz mevsiminde kendine çok yakışan, belde kuşakla sınırlı, beyaz pamuklu şalvar, geniş kollu ipek bir ceket ve gösterişli mavi püskülüyle ve normal kırmızı fesleriyle göz alıcı olurlardı. Kayıkçılar, siyah ipekli krepten yapılmış, uzun kollu güzel gömlekler de giyerlerdi.

Kayıkçıların en önemli özelliklerinden biride fiziksel olarak güçlü olmalarıdır. Kol ve pazu gücü ile mesafe alındığından, kayıkçılar bunu başarabilecek ve bir ömür boyu sürdürebilecek yapıda olmalıydılar. Denizle boğuşmanın, hayatını pazu gücü ile kazanmanın bu insanlara kazandırdığı, vakar, kendine güven, başarı ve bir işi yapmanın getirdiği sükunet; tatmin ve sınırlı para kazanmanın verdiği tok gözlülük ve kanaatkarlık niteliklerine kayıkçılar genelde sahipti.

Kayıkçıların Yolcu Taşıma Kuralları

Kayıkçıların genel olarak yolcu taşımada uymak zorunda oldukları kuralları şöyle sıralayabiliriz;

- Kayığa haddinden fazla yolcu alınmaması
- Kadın ve erkek yolcuların aynı anda taşınmaması
- Yolcuların herhangi bir şekilde rahatsız edilmemesi
- Yolcu almında nöbet usulüne dikkat edilmesi
- Yolcudan fazla ücret alınmaması
- Nizamname ile belirtilen özelliğin dışında kayık kullanılmaması
- Kayıklara yelken takılmaması.

Üsküdar Kayıkçıları

16.yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında değişik tarihlerde yapılmış olan kayıkçı esnafı sayımlarında Üsküdar iskelelerinin sayılarının değişiklik gösterdiğine şahit oluyoruz.

Burada, Boğaziçi kayıkları ve kayıkçılık işleri için önemli bir dönüm noktası olduğu için Üsküdar Kazasında 1802 tarihinde yapılan kayıkçı esnafı sayımı sonucunda 880 kişinin kayıkçılık mesleğini icra ettiği görülmektedir. Bunların;

- 43'ü Hristiyan,
- 46'sı Yahudi ve
- 791'i İslam dinine mensuptu.

Aynı sayım sonucuna göre Üsküdar iskelelerine bağlı olarak çalışan kayık sayısını 385 olarak görmekteyiz.

Üsküdar Kayıkçılarının Aldığı Lakaplar

Osmanlı döneminde insanlar baba adları, memleket adlarıyla aldığı lakaplardan ayırt edilirdi. Üsküdar kayıkçılarının da aldığı lakaplar mevcuttu. Kayıkçıların aldıkları lakapları şöyle sıralayabiliriz:

Aşık	Bekçi	Kör	Kalaycı	Battal
Topal	Eski	İnce	Deli	Satır
Keleş	Başeski	Bölükbaşı	Tembel	Pehlivan
Sandalcı	Gedik	Helvacı	Çiroz	Öküz
Ellialtı	Bayraktar	Tiryaki	Çolak	Gemici
Paşaoğlu	Leblebici	Kadioğlu	Köse	Alemdar
Saka	Kalafatçı	Göbekçi	Tatar	Avancı
Bahçıvan	Çörekçi	Sucu	Dabak	Filikeci
Mühtü	Kapucu	Kestaneci	Kürt	Emiroğlu
Kuloğlu	Çaylak	Parmaksız	Semerci	Şekerci
Terzi	Çalık	Sağır	Döğmeci	Arap
Hatipoğlu	Yamak	Kalyoncu	Arabacı	Zobu
Kumbaz	Hamlacı	Civelek	Yörük	Çömlekçi
Tombul				

Üsküdar Kayıkçılarının Memleket Durumu

Kayıkçıların nereli olduğu konusunda görevlilere verilen cevaplarda büyük çoğunluğun İstanbul ve özellikle de Üsküdarlı olmaları dikkati çekmektedir. İstanbul'un Şişli, Kadıköy, Hisar ve Bulgurlu gibi diğer semtlerinden gelip Üsküdar'da çalışanlarda dikkati çekecek durumdadır.

Üsküdar kayıkçıları Osmanlı Devleti'nin coğrafi topografyasını yansıtan önemli bir merkezdi.

Üsküdar iskelelerinde kayıkçılık mesleğini icra edenlerin memleket durumu şöyledir: Edirne, Bağdat, Konya, Tokat, Ürgüp, Arnavut, Bartın, Karadağ, Midilli, Bosna, Kandıra, Erzurum, İnebolu, Çeke, Kozyaka, Çerkeş, Bursa, İzmir, Tosya...

Üsküdar İskeleleri

Üsküdar semtinin iskeleleri, Anadolu tarafının en işlek iskeleleridir. Özellikle şehir merkezindeki iskeleler büyüklük ve işlevi bakımından önem arz etmekteydi. Anadolu'nun her tarafından gelen, Avrupa tarafına geçmek isteyen ve Avrupa'dan Asya'ya geçenlerin ilk uğrak yeri idi. Üsküdar meydanındaki iskelelerden Doğu'nun ticari ve askeri her türlü malı, deve meydanı denilen Beşiktaş'a geçer, buradan Avrupa'nın değişik ülkelerine gönderilirdi.

Burada Üsküdarın boğaziçi potansiyelini yansıtan değişik tarihlerde yapılmış kayıkçı esnafı sayımlarında, arşiv vesikalarında karşımıza çıkan iskele isimlerini zikr edeceğiz. Bir sahil semti olan Üsküdar kazasındaki iskeleler şunlardır:

İhsaniye İskelesi, **Salacak** İskelesi, **Ayazma** İskelesi, **Büyük** İskele, **Balaban** İskelesi, **Tophaneyeri** İskelesi, **Mumhane** İskelesi, **Kavak** İskelesi, **Kuzguncuk** İskelesi, **Sarıtaş** İskelesi, **Öküz Limanı** iskelesi, **Hünkar** İskelesi, **Taş Limanı**, **İstavroz** İskelesi, **Beylerbeyi** İskelesi, **Vaniköy** İskelesi, **Çengelköy** İskelesi, **Gülbahçesi** İskelesi ve **Kandilli** İskelesidir.

Bu sayım herne kadar tüm İstanbul iskeleleri hakkında bilgi vermekte ise de burada Üsküdar kazası iskeleleri, kayıkçı ve kayık sayısı, kethüdalrı, demografik yapıları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

İhsaniye ve Salacak İskeleleri

Üsküdar'ın Marmara'ya açılan tarafında bulunan bu iskelelerde

16 kayık

23 kayıkçısı vardı.

Kayıkçıların tamamı müslümandı.

Ayazma İskelesi

Ayazma iskelesinde

26 kayık

53 kayıkçı bulunmaktaydı.

Bu 53 kayıkçıdan 26'sı kayık sahipleri, 27'si ise Aylakçı¹ (gündelikçi) idi.

Kayıkçıların tamamı müslümandı.

Büyük İskele

Bu iskelede genelde daha büyük kayıklar bulunurdu. Sayım sonucuna göre iskelede 17 kayık, 101 kayıkçı bulunmaktaydı.

Kayıkçıların tamamı müslümandı.

Büyük iskelenin Kethüdası Osman Çavuş'tur.

Büyük iskelede ayrıca 6 adet nöbet kayığı ve 17 kayıkçısı her daim beklemekte olup, Nöbet kayıklarının ayrı bir kethütası vardı (Kethüdaları Mustafa idi.)

Üsküdar kayıkhanelerinde ihtiyaç duyulduğu zaman görev yapan bağımsız 91 kayıkçı vardı.

Hususi kayıklar;

Büyük iskelede, özel müşterilere hitap eden kayıklar ve kayıkçıları vardı. Bunlar hali vakti yerinde olanlara boğazın karşı yakalarına geçme, gezinti yapma gibi hizmetleri sunarlardı. Bu kayıklar kendilerine ait olup genel nizam olarak iskele nizamına tabi idiler. Sayıları değişiklik gösterse bile bu sayımda sayıları 21 idi.

Seksoncu kayıkları;

Büyük iskelede ayrıca askeri bölüklere ait kayıkçılar da vardı. Bunlardan en önemlisi seksoncular ocağı kayıkçıları. Bu ocağa bağlı olarak

16 kayık,

32 kayıkçı görev yapmaktaydı.

At Mavnaları

Yük taşımak için kullanılan büyük kayıklara mavna denilirdi. Genel manada yük taşımak için yapılan mavnalara, yaptığı görev itibari ile değişik isimler verilirdi. At kayığı; içerileri

¹ Aylakçı: İşsiz, güçsüz boşa gezen demek olup, boşa olup muvakkaten iş tutan, gündelikçi kayıkçılara verilen isimdir.

döşemeli olup, baş ve kış tarafları rampalıdır. Rampalar hayvanların kaymamaları için çıtalıdır. İkisi baş ve ikisi kış tarafında olmak üzere dört küreği bulunurdu. Boğazın her iki yakası arasında at taşımak için yapılmışlardı.

Istanbul Gümrüğünde görevli Üsküdar at mavnaları: Üsküdar'dan Eminönü ve Beşiktaş tarafına at nakletmek için kullanılan kayık türüdür.

Üsküdar'ın;

13 adet at mavnası mevcut olup,
bu mavnalarda 49 kişi görev yapmaktaydı.

Büyük İskelede görevli at mavnaları:

27 adet at kayığı,
107 kayıkçı görev yapmaktaydı.
At kayıkçılarının Kethüdarları Seyyit Mustafa idi.

Büyük İskele Ateş Kayıkları

Büyük iskelede özel görev yapan kayık ve kayıkçı bölüklerinden en en önemlisi ateş kayıkları idi. Ateş kayığı; üç ve dört çifte kayıklara verilen isimlerdir. Ateş kayıkları diğer emsali kayıklardan daha dar ve zayıf, ince ve narin yapılandı. Bu kayıklara ateş kayığı denilmesinin sebebi, yangın olduğunda yangın tulumalarını Eminönü'nden Üsküdar'a Anadolu yakasından Avrupa yakasına nakil etmek için kullanılmasındandır. Yangın vuku bulduğunda hususi olara bekleyen dört- beş kayık, tulumba ve tulumbacıları süratle yangın mahalline taşırdı. Bu kayıklar zaman zaman yük ve insan taşınmasında da kullanılmıştır. Bunları ilk özel deniz itfaiyesi olarak adlandırabiliriz.

Büyük iskelede

11 ateş kayığı

21 kayıkçı olup,

Ayrı bir kethüdarları ve nöbetleri vardı. (Kethüdarları Mustafa idi.)

Balaban İskelesi

Balaban iskelesinde 44 adet kayık görev yapmakta olup, bunların 9 adedini gayri müslimler işletmekteydi. Bu iskelede 95 kayıkçı çalışmakta olup, 12 kişisi gayri müslimdi. İskelenin Kethüdası Tahir'dir.

Tophaneyeri İskelesi

Tophaneyeri iskelesinin kethüdası Tahir'dir. Bu iskelede 38 kayık, 110 kayıkçı görev yapmaktaydı. Bu kayıkçılardan 66'sı aylakçı-gündelikçi olarak çalışmaktaydı.

Mumhane İskelesi

Mumhane iskelesinin Kethüdası Tahir olup, bu iskelede 33 kayık ve 62 kayıkçı görev yapmaktaydı. Bunlardan 33'ü kayık sahibi olup, geriye kalan 29'u kayıkçıların yanında çalışan gündelikçilerdir.

Kuzguncuk İskelesi

Kuzguncuk iskelesinin Kethüdası Tahir olup, kethüda vakili Tombul Tahir'dir. Üsküdar iskelelerinin diğerlerinden farklı olarak dikkati çeken bu iskelede görev yapan 58 kayıkçının tamamının gayri müslim oluşudur. Bunlardan 46'sı yahudi, 12 hristiyandır. Bu iskelede 36 kayık görev yapmaktaydı. 28 kayık yahudiler, 8'ini ise hristiyanlar işletmekteydi. Kuzguncuk iskelesinde görev yapan kayıkçıların 30'u gündelikçi olarak çalışmaktaydı.

İstavroz İskelesi

Beylerbeyi yakınlarındadır. İstavroz iskelesinin Kethüdası Numan'dır. Bu iskelede 13 kayık, 18 kayıkçı görev yapmaktaydı.

Beylerbeyi İskelesi

Beylerbeyi semtinin iskelesidir. Bu iskelede 23 kayık, 40 kayıkçı görev yapmaktaydı. 15 kişi gündelikçi olarak çalışıyordu.

Çengelköy İskelesi

Çengelköy semtinin iskelesi olup, İskele camiiinin önündedir. Şu andaki iskele Şirket-i Hayriye döneminde yapılmıştır. Çengelköy iskelesinde 19 kayık, 23 kayıkçı görev yapmaktaydı. Görev yapan kayıkçılardan 4'ü müslüman, 19'u hristiyandır. Kayıkçılardan 4'ü aylakçı olarak çalışmaktaydı.

Gülbahçesi İskelesi

Çengelköy semtinin diğer iskelesidir. Gülbahçesi iskelesinde 23 kayık, 43 kayıkçı görev yapmaktaydı. Bunlardan 9'u gündelikçi olarak çalışmaktaydı.

Kandilli İskelesi

Kandilli semtinin iskelesidir. Kandilli iskelesinde 12 kayık, 17 kayıkçı görev yapmaktaydı. Bunlardan 12'si kayık sahibi, 5'i gündelikçi olarak çalışıyordu.

Kaynakça

Mehmet Mazak, *Eski İstanbul'da Deniz Ulaşımı*, IDO, İstanbul 1998.

Mehmet Mazak, *İstanbul'da Kayıkçı Esnafı ve 1802 tarihli Kayıkçı Esnafı sayım Defteri*, M.Ü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmaları 1802 Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri*, nr: B.8.

NİZAM-I CEDİD'İN KENTSEL ÖLÇEKTEKİ SİMGESİ: ÜSKÜDAR SELİMİYE YERLEŞİM ALANI

Gözde Ramazanoğlu*

Sultan III. Selim'in, Kavak Sarayı'nın arazisi üzerinde¹ inşa ettirdiği Selimiye "mahallesi", büyük ölçekli bir "kentsel alan" olarak, içeriği, konumu, kapsamlılığı ve kuruluş biçimiyle o güne kadar süregelen Osmanlı alışkanlıklarını aşmaktadır. Bu nedenle, bir bakıma büyük bir sultan külliyesi² olmasına rağmen, Selimiye'deki mimarî oluşumun külliye olarak anılmaması dikkati çekmektedir.

* Dr. Mimar, Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü.

¹ III. Selim Vakfiyesi'nde, Kavak Sarayı arazisininin 10 yük 80.967 zira() kısmının, evler ve dükkanlar yapılmak koşuluyla, isteyene kiralanmak üzere vakfa devredildiği belirtilmektedir (VGMA. Defter No: 643). Selimiye Hamamı da, Kavak Sarayı'nın eski hamamının temelleri üzerinde konumlandırılmıştır.

Vakfiyeye göre Kavak Sarayı arazisi, günümüzdeki Selimiye Mahallesi'nin geniş sınırlarıyla uygunluk göstermektedir. Vakfiyedeki arazinin tanımı: önceden batı sınırını oluşturan deniz kenarındaki Harem İskeleyi denen yerde bulunan su kuyusundan sahil boyunca 375 zira/ 284 m. ilerideki Şekerkaşa Burnu'na; oradan 570 zira/ 432 m. ötedeki Kavak İskeleyi'nde bulunan çeşmeye; oradan Haydarpaşa tarafında, deniz kenarında bulunan "yıkılmış yere" doğru ilerlendiğinde 360 zira/ 273 m. uzaklıktaki Kirişhane Burnu'na; buradan koyu dönerek 360 zira/ 273 m. ilerideki bağa ulaşmaktadır. Bu noktada üç büyük kavak ağacının yanındaki nişan taşına, oradan güneyde Haydarpaşa'dan gelen yola kadar olan 87 zira/ 66 m. mesafe; oradan kuzeye doğru 335 zira/ 254 m. ilerleyerek Haydarpaşa tarafındaki taş minberin batı tarafındaki nişan taşına; oradan Haydarpaşa'dan gelen yolun batı tarafından ilerlemeye devam edildiğinde 453 zira/ 343 m. ötedeki, yolun batı tarafındaki selvi ağaçlarından yeni nişantaşına kadar; buradan yine aynı doğrultuda ilerlendiğinde, mezarlık duvarının doğusundan geçip 400 zira/ 303 m. uzaklıktaki Miskinler Camisi'nin karşısındaki nişantaşına; oradan 545 zira/ 443 m. ileride, kuzeydeki Karacaahmet Türbesi'nin karşısındaki yaya yolunun başında yer alan su terazisine; buradan aynı doğrultuda, 325 zira/ 246 m. ileride solda ve doğuda bulunan mezarlık duvarının batısındaki yaya yolu ile eskiden beri var olan dut ağaçları sırasının önünden devam edildiğinde ulaşılan, Harem Kapısı adı verilen yerdeki Nuri Bey Kapısı'nın önündeki yolun başında yapılan nişantaşına; oradan yol boyunca ilerlendiğinde, 500 zira/ 379 m. ileride Tunus Bağ'ına giden yolun başına kadar; buradan yol güzergahı üzerinde batıya doğru ilerlendiğinde, yine sınırdaki bulunan Karlık Çukuru isimli yerin yakınındaki nişan taşına; yine yol ile 420 zira/ 318 m. uzaklıkta, batı tarafında, deniz kenarındaki deve sırtı biçimli yerdeki yaya yoluyla, Harem İskeleyi'ne kadar olan 13 yük 62.467 zira arazi'den söz edilmektedir (VGMA. Defter No:643).

² Bu durum, geleneksel anlayıştaki "Sultan külliyesi" kavramı, cami ve çevresine toparlanan çeşitli yapılarla meydana gelirken, Selimiye Camisi'ni de içeren Selimiye külliyesi, yapılarının çeşitliliği ve kapsamı ile çok farklı bir oluşum sergilemektedir.

Modern bir “külliye” olarak kurulan Selimiye³ yerleşim alanının ortaya çıkışını, toplumsal yapıdaki ya da şehircilik, mimarlık alanlarındaki gelişmelerin doğal sonucu biçiminde açıklama olanağı yoktur. Tam tersine, tekil bir örnek olarak Selimiye, Osmanlı dünyasında, modernleşme bağlamındaki zihniyet değişmesinin önemli aşamalarından birini belirlemektedir.

Bilindiği gibi, III. Selim’in Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) adı ile tanınan geniş kapsamlı yenilenme hareketinin özde son derece iddialı olan programı, devletin bütün kademelerindeki kurumların teşkilatlarının ve bir anlamda toplumsal yapının da yeniden düzenlenmesini hedeflemektedir. Bu açıdan ele alındığında, III. Selim’in bütün politik ideallerini, “islahat” adı altında gerçekleştirmeye çalıştığı tüm “reformlarını”, “Selimiye yerleşim alanı” üzerinde, büyük bir yapılar topluluğu biçiminde somutlaştırmayı amaçladığı görülmektedir. Yani Selimiye yerleşim alanı, sosyal ve ticarî alanlardaki düzenlemelerin maddî simgeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

1805 tarihli III. Selim Vakfiyesi’nde⁴, bölgenin “Selimiye” adıyla anılması, yörenin kendiliğinden isim almasını beklemeden, adının doğrudan III. Selim tarafından koyulduğunu göstermektedir. Bu durum, Selimiye’nin bilinçli bir atılımın farklı bir alandaki, -kentsel ölçekteki- göstergesi olduğuna işaret etmektedir.

Dönem belgeleri⁵, yerleşim alanındaki önemli binaların, devlet tarafından inşa edildiğini belirlemektedir. Selimiye Külliyesi’ne mimarlık ve şehircilik tarihi açısından önem kazandıran olgulardan biri de “mahallenin” devlet tarafından inşa edilmesi olduğu kadar, “mahallenin” birbirini dik kesen sokaklarıyla⁶, kentsel ölçekte tasarlanmış bir yerleşim alanı olmasıdır⁷. 1801 tarihli raporda⁸, yeni yapılacak binalar ve artacak nüfus yoğunluğu nedeniyle su yollarının onarılmasının gerektiği belirtilmesi, yerleşim alanının inşasına başlanmadan önce, su yolu gibi altyapı detaylarının düşünüldüğünü (mimarî ifadeyle tasarlandığı) göstermektedir.

Dönemin yazılı kaynaklarında, başka yerleşim bölgelerine değinilmezken Selimiye’deki yerleşim alanından detaylı sayılabilecek biçimde söz edilmesi, yapıldığı dönemde de kapsamıyla ilgi çektiğini⁹, mahallenin varlığının ve planlama özelliklerinin, önemli bir farklılık hatta büyük olasılıkla yenilik/ modernlik olarak algılandığını düşündürmektedir.

³ Külliyein bileşeni olan Selimiye kışlası, bildiri kapsamı dışındadır.

⁴ VGMA. Defter No: 643

⁵ III. Selim vakfiyeleri (VGMA. Defter No: 643), Topkapı Sarayı Arşivi (TSMA. D.2240) ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri (CS.1164 ve CA.51941).

⁶ Vaziyet planlarında ve hava fotoğraflarında, batı komşusu olan İhsaniye yerleşim alanındaki dokunun, günümüzde de Selimiye Mahallesi olarak adlandırılan bölgeden farklı olduğu görülmektedir.

⁷ Eldem, III. Selim’in bütün Selatin Camilerinin etrafını açarak birer meydan ortasına alarak bu meydanları düzgün caddelerle bağlamak ve “etolie” sistemini İstanbul’da uygulamak üzere bir proje yaptırdığını belirtmektedir (Eldem, 1987:3). Diğer yandan, henüz padişah olmadan önce (Uzunçarşılıoğlu, İ. H., “Selim III’ün Veliâhd İken Fransa Kralı Lüi XXI ile Muhabereleleri”, Belleten 5-6’dan ayrı basım, Devlet Basımevi, 1938, İstanbul; Karal, E. Z., Selim III’ün Hatt-ı Humayunları- Nizam-ı Cedid, (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, Ankara.) Fransa’daki gelişmeleri yakından izleyen III. Selim’in, kendi adını taşıyacak yerleşim alanında Fransız “rasyonel” kent modeli ilkelerinden yola çıkarak, (siparişi veren ve finans sorununu çözen “işveren” sıfatıyla) tasarımdaki temel ilkeleri belirlediği düşünülebilir.

⁸ BOA. CS. 5060

⁹ Seyyid Mustafa Risalesi’nde (Beydilli, K., “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid’e Dair Risalesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1987, S:13, s:387-429), Hadikatü’l-Cevâmî’de (Ayvansarayî vd., 2001; Konyalı, İ. H., *Üsküdar Tarihi*, C2, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayını, 1977, İstanbul.), Câbî (Beyhan, M. A.,

İdeolojik birliktelik içinde, aynı alan üzerinde bir araya getirilen birimlerin mimarî yapıları ve işlevlerinin büyük bir çeşitlilik sergilediği görülmektedir. III. Selim'in 1215/ 1800 ve 1220/ 1805 tarihli vakfiyelerine göre, Selimiye Camisi ile yanında mektep¹⁰, Nakşibendi zaviyesi ile içinde mescit (Selimiye Tekkesi/ Küçük Selimiye Camisi¹¹), darü't-tubaâ (matbaa); kagir hamam ve câmeğân, toplam 97 adet dükkan (bir kısmı Karacaahmet yolunda, bir kısmı Harem İskeleyi tarafının "sağında ve solunda" ve bir kısmı "başka yerlerde"dir), kiraya verilmek üzere 10 konut, ayrıca cami görevlilerinin ikameti için 6 adet konut, bir kerestehane; biri günümüzde III. Selim Çeşmesi olarak adlandırılan toplam dört çeşme; mumhane, 5 adet boyacı (al boyacılar, "ihram" boyacıları, "meşdud" boyacılar, "pâre" boyacıları, "penbe" ipliği boyacı) ile bir iplik ağartıcılar kârhanesi, toplamında 341 oda ve içlerinde birer hancı odası bulunan yedi ayrı "sandalcılar hanı"¹², içinde üç adet ulayıcı odası bulunan "pınar esnafı" hanı; francalacı fırını yaptırdığı kayıtlıdır. Harem İskeleyi'nde hamallar ve kayıkçılar kethüdaları için iki oda yaptırarak, Harem İskeleyi'ne gerekli aletleriyle birlikte bir çeki taşı koydurmuştur¹³. Ayrıca arazi üzerinde dağınık olarak inşa edilmiş subay konakları, çarşı dükkanları, değirmen, su terazileri, lağım, duvarlar ve "anılmadığı ancak gerekli olduğu" ifade edilen çeşitli binalar inşa edilmiştir¹⁴. Bölgede ayrıca, bir bekar odası ile çeşitli kahvehaneler vardır¹⁵. Yolların taş kaplamalı olduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Devletin yaptığı binalarda, kendi kanununa aykırı emsal oluşturmayacağı ilkesinden hareketle, mahallenin ilk yapılması sırasında, yapıların şekillendirilmesinde yürürlükteki Ebniye Nizamnamesi'ne uyulduğu kabul edilmektedir.

Selimiye yerleşim alanında devletin yaptırdığı binaların mimar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. ("Mimar-ı Esbak" Arif Efendi ile Mühendis Abdurrahman Efendi'nin inşaatla görevli oldukları düşünülebilir¹⁷. Hâcegândan Ali Bey'in su yolu onarımında görevlidir¹⁸.

Câb Tarihî, Tarih-i Sultan Selim-i Sal's ve Mahmud-u Sâ'n, yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992) ve Asım tarihlerinde (Asım Tarihi, 1282, İstanbul) mahalleden söz edilmektedir.

¹⁰ Cami, muvakkithane ve mektebiyle birlikte bir külliye olarak yaptırılmıştır. 1220/ 1805 tarihli III. Selim Vakfiyesi'nde "mahfel-i hümayûn" adıyla anılan bir hünkar mahfeli ve "mahfel-i hümayûn" ile bağlantılı olduğu anlaşılan bir abdest odası bulunmaktadır. Ayrıca bir "kaimmakam odası" ile müezzinler ve "kayyimler" için "talimhane odaları" vardır. Cami görevlileri için yapıldığı kaydedilen "altı bab hanelerin" de caminin müştemilatından olduğu kabul edilebilir. İç avluda yer alan "bir rikâb-ı hümayûn" taşı (VGMA. Defter No: 643), günümüze ulaşmamıştır. 1806 yılında, caminin "kurbinde" "masnu" bir "sebil saçağı" yapılmıştır. "Nev icâd" sebilin "sütun resminde" (sütun şeklinde) olduğu kayıtlıdır (BOA.D.BŞM.BNE. 16122, s: 5-6)

¹¹ Çeşitli kaynaklarda "Küçük Selimiye Mesciti", "Küçük Selimiye Camii", "Selimiye Hankahı Camii", "Çiçekçi Tekkesi" ve "Selimiye Tekkesi" olarak adlandırılan yapı, 1220/ 1805 tarihli III. Selim Vakfiyesi'nde, "Zaviye-i Nakşibendiye" ya da "Nakşibendiye Hankâhı" adlarıyla anılmaktadır. III. Selim'in kendi mal varlığıyla yaptırdığı belirtilmektedir (VGMA. Defter No: 643).

¹² BOA.YA. Res. 22/46

¹³ III. Selim'in, 1215/ 1800 ve 1220/ 1805 tarihli vakfiyeleri, VGMA. Defter No: 643

¹⁴ BOA. CS. 1164; CA. 51941

¹⁵ TSM. D.2240

¹⁶ 18.Z.1219/ 1205 tarihli Hassa Baş Mimarı İbrahim Kâmi mühürlü keşif defterine göre, Duvarıdibi'ndeki su terazisinden Selimiye Çarşısı'ndaki "kubbeli maslağa" kadar olan toprak kısma yeni kaldırım döşenmiştir. Söz konusu "kaldırım", biri 5 zira/ 3.79 m., diğeri 10 zira/ 7.58 m. olmak üzere farklı genişlikte iki ayrı yol meydana getirmektedir (BOA. C.Bld. 5608).

¹⁷ BOA. CS. 1164; CA. 51941

¹⁸ BOA. CS. 5060

Harem İskeleyi çevresindeki binaların ve subay konutlarının bina emini Hâcegândan Hüseyin Efendi'dir. Câbî'ye göre, bina emini Ali Bey, hamamı da yapmıştır¹⁹.)

Belgeler, yerleşim alanındaki mimarî birimlerin harcamaların iki büyük kaynaktan karşılandığını göstermektedir. Büyük kaynak III. Selim'in "kendi mal varlığı"dır²⁰. İkinci önemli kaynak, İrad-ı Cedid hazinesidir²¹. Kiralanan arazi üzerinde şahısların yaptırdığı konut ve dükkanlar²², daha küçük ölçekli olmakla birlikte, "özel teşebbüs"ü de üçüncü mali kaynak olarak ortaya çıkartmaktadır.

Yapıldığı zamanın koşulları göz önünde tutulduğunda, Selimiye yerleşim alanının, birden fazla "mahalleyi" barındırdığı anlaşılmaktadır. Harem İskeleyi'nin yeniden düzenlenmesi, buranın bir ticarî iskeleye dönüştüğünü belirlemektedir. İskele yakınında Sandalcı Esnafı için ortalama 48-49'ar odalı yedi ayrı han inşa ettirilmesi; ayrıca Pınar Esnafı hanının da aynı bölgede yer aldığı anlaşılmıştır²³; Harem İskeleyi yöresinde yoğunluk kazanan tekstil üretim ve ticaretine yönelik bir sanayi bölgesi oluşturulduğu göstermektedir. Darü't-tubbâ (matbaa) da Harem İskeleyi'nin yakınındadır²⁴.

III. Selim döneminde, yerleşim alanının cami-hamam-mektedir ile tanımlanan sosyal merkezin çevresinde, bir de çarşı vardır²⁵. Dönemin üst düzey yöneticilerinin ikamet ettiği zengin konutlar/ konaklar bölgesinin²⁶, manzara nedeniyle batıya doğru konumlandığı kabul edilebilir. Nakşibendî Hankahı'nın da çevresinde kendi sosyal tabanına uygun bir yerleşim oluşturduğu düşünülebilir. Bölgelerin eklemelendiği alanlarda, iş yeri bu çevrede bulunan esnafın, atölye sahiplerinin ve yöredeki çeşitli işlerde, olasılıkla hizmet sektöründe çalışanların ikamet ettiği üst-orta seviyeli yerleşim alanı/ alanları bulunduğu kabul edilebilir.

Yukarıdaki çıkarımlardan hareketle, ızgara planın "eğimli araziye" uygulanmasıyla oluşturulan yerleşim alanının; denize yakın kısımda, Harem İskeleyi çevresinde tekstil sanayii bölgesi; Selimiye Camisi yakınındaki mektebi, çarşısı, hamamı ile oluşan sosyal merkezi; üst gelir grubunun konaklarının, konutlar ve askerî lojmanların tanımladığı yaşama bölgeleri ile farklı işlevlere yönelik bölgelere ayrıldığı öne sürülebilmektedir. Günümüz terminolojisine çevrildiğinde, bu durum, yerleşim alanının bir tür uydu-kent biçiminde kurulduğunu ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi "Uydu kent" kavramı bu tarihte henüz ortaya çıkmamıştır. Fakat kavramın içeriğini dolduran özellikleriyle Selimiye, gerçek anlamıyla bir kentsel tasarım projesi ve uygulaması niteliğini taşımaktadır.

¹⁹ Beyhan, M. A., age .

²⁰ III. Selim'in, 1215/ 1800 ve 1220/ 1805 tarihli vakfiyeleri, VGMA. Defter No: 643

²¹ CS. 1164 ve CA. 51941

²² VGMA. Defter No: 643; Beyhan, M. A., age.

²³ VGMA. Defter No: 643

²⁴ (VGMA. Defter No: 643)

²⁵ Câbî Tarihi'ndeki bilgiler, çarşının bugünkü hamamın çevresinde ve caminin yakınlarında bulunduğunu göstermektedir (Beyhan, M. A., age.).

²⁶ Câbî'ye göre, caminin cemaati için yapılan evlerden başka, Bostancıbaşı İsmail Ağa, Büyük Gümrükçü Hasan Ağa gibi kimseler de konaklar yaptırmışlardır. Üsküdar Ocağı'nın kethüdası Ömer Ağa, Üsküdar (Selimiye) Kışlası'na atandığında, kışlanın karşısındaki konakta ikamet etmiştir. Sonraki tarihte, Kadı (Abdurrahman) Paşa, İsmail Paşa'nın konağında kirayla oturmuştur. Ayrıca bu bölgede Ocak Ağası'nın, Ocak Kâtibi Efendi'nin, diğer subayların (Beyhan, M. A., age) ve Paşaların da konakları (Asım Tarihi, 1282, İstanbul) vardır.

Dönem kaynaklarında, kavramın sözcük karşılığının bulunmaması nedeniyle, Selimiye'nin durumu, “adeta bir şehir gibi yapıldığı” biçiminde açıklanmaktadır²⁷. Izgara planlı kent dokusunun III. Selim döneminden kaldığını kanıtlayan hiçbir belgeye ulaşılmasına rağmen, bölgenin kentsel planlama ilkelerini taşıması, Selimiye'yi Osmanlı'nın tarihi bilinen ve planlanarak uygulanan ilk kentsel ölçekli tasarım örneği konumuna getirmektedir.

Selimiye'ye ideolojik açıdan yaklaşıldığında, burada yer alan yapıların simgesel nitelikler taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Tekstil sektörüne ait işyerleri, III. Selim'in yerli kumaş kullanılması konusundaki duyarlılığını yansıtmaktadır. Fırın (beyaz ve yüksek kaliteli ekmeğin türü olan francala üretmesi, fırının da özellikle olduğunu göstermektedir) ve değirmen, III. Selim'in işe konusuna verdiği önemi belirlemektedir. Osmanlı ricalinin yaptırdığı konaklar, yerleşim alanının varlığının üst düzey bürokrasi tarafından onaylanarak benimsendiğini ve konutlar bölgesinin “elit” bir semt olduğunu göstermektedir. Mektebin, “kaleme”, yani Osmanlı bürokrasisine bilgili eleman yetiştirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın ilk “bağımsız” matbaa binasında hizmet veren Selimiye Matbaası (Dar-üt-tıbaatü'l-amire), teknolojiyi ve bilimin yaygınlaştırılması amacını simgelemektedir. Selimiye'deki Nakşibendî tarikatına adanan “hankâh”ın, Yeniçerilerin Bektaşî olmasına yönelik bir tavır niteliği taşıdığı düşünülebilir. Yerleşim alanının bir selatin camisi ile onurlandırılması, yeni düzenin karşıtları tarafından dinsizlikle suçlanan III. Selim'in, kendi adını taşıyan tek selatin camisini Selimiye'de yaptırmayı, raslantı olmasa gerektir. Bütün bunlar, Selimiye'nin bilinçli bir atılımın kentsel ölçekteki göstergesi olduğunu belirlemektedir. III. Selim'in, askerî, sosyal, ekonomik ve dinsel bağlarıyla, yeniliklerin temellerini bu kent üzerinde kurmayı amaçladığı; Selimiye yerleşim alanı ile devlet, yeni ideolojisini yani Nizam-ı Cedid'i simgeleyen “kenti” inşa ettiği görülmektedir.

Selimiye yerleşim alanı, bir süre sonra siyasal önemini yitirmişse ve kanıksanarak şehrin bir parçası haline gelmişse de kentsel dokusu bozulmamış, Osmanlı dünyasında ilk olmayı sürdürmüştür. Yüzyıl başında Selimiye'de uygulanan ilkelerin, 1854'ten itibaren yaptırılan yangın yeri haritalarında, yeniden oluşturulan kentsel alanların ızgara planlı dokuyla yapılması gibi, “Tanzimat yenilikleri” biçiminde yeniden ortaya çıktığı görülmektedir.

²⁷ Gerek Seyyid Mustafa Risalesi'nde (Beydilli, K., age), gerekse Asım Tarihi'nde (age; Konyalı, age), III. Selim'in bu bölgeyi “yepyeni bir şehir gibi ihya buyurduğu” belirtilmektedir.

ÜSKÜDAR'DA HALICILIK: SELİMİYE SANDALCI (İPEKLİ DOKUMA) HANLARI

Gözde Ramazanoğlu*

II. Selim, Selimiye yerleşim alanını, Nizam-ı Cedid yani geniş kapsamlı yenileşme hareketinin maddi simgesi olarak kurmuştur. “Farklı anlayışta” bir sultan külliyesi olarak kabul edilmesi gereken ideolojik bağlamı Selimiye yerleşim alanında¹, hem kumaş imalatı hem de yan sektörleri² için ticarethaneler inşa ettirdiği, “yerli” kumaş dokunmasını teşvik etmenin ötesinde, bir tekstil sanayii merkezi oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu bildiri, Sultan III. Selim’in Selimiye yerleşim alanı kapsamında inşa edilen Sandalcı Hanları’nı konu edinmektedir.

III. Selim’in giyim ve kumaş konusundaki görüşlerini yansıtan, ikisi de tarihsiz, iki ayrı hatt-ı hümayûnunun varlığı bilinmektedir. Vezirlerine yazdığı hatt-ı hümayûnunda, ben her zaman “İstanbulkârî”, “Ankarakârî” kumaş giyerim, devlet ricalim ise “Hindkârî” ve “İrankârî” kumaş giyerler biçimindeki yakınmaları dikkati çeker. Diğerinde, tasarruf zamanı olduğunu belirterek “kıbara mahsus” kıyafet giymekte direnenlerin idam edileceğini³ bildirecek kadar ileri boyutlara ulaşan hassasiyetinin üzerinde durulmaya değer.

Bu tarihlerde Üsküdar, önemli bir tekstil merkezi durumundadır. Üsküdar’da kurulan dokuma atölyeleri, Bursa’da üretilen saten ve kadifelerle rekabet edecek düzeydedir. Üsküdar atölyeleri meşhur kadifeler ve özellikle de yastık kılıfları ile o dönemle özdeşleşen ve “selimiye” adıyla tanınan bir çeşit çizgili ipekli kumaş üretmiştir⁴. Yukarıdaki olayların ışığında bakıldığında, bu dönemde, adını III.Selim’den alan “selimiye”⁵ adlı yeni kumaş

* Dr., Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹ Ramazanoğlu, G., *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2003.

² Vakfiyesine göre III. Selim, Selimiye’de kendi parasıyla altı tane boyacı “kârhanesi” ile “Sandalcı” ve “Pınar” esnafı için ayrı ayrı hanlar yaptırmıştır (VGMA. Defter No: 643).

³ Karal, E. Z., *Selim III’ün Hatt-ı Humayunları- Nizam-ı Cedid*, (2. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, Ankara.

⁴ Atıl, E., “Osmanlı Sanatı ve Mimarisi”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II.*, Ed. E. İhsanoğlu, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1998, İstanbul.

⁵ İpekle dokunan lüks ürün grubuna giren dibânın bir cinsi olduğu sanılmaktadır.

türünün⁶ ortaya çıkmasının rastlantı olmadığı anlaşılmaktadır. Bildiri konusunu oluşturan “sandalcı⁷” da tıpkı “selimiye” gibi ipekten yapılmış bir dokuma türüdür.

1220/ 1805 tarihli III. Selim Vakfiyesi'ne göre, III. Selim'in kendi mal varlığıyla, toplamında 341 oda ve içlerinde ayrıca birer “hancı odası” bulunan yedi ayrı “Sandalcılar Hanı” inşa ettirmiştir⁸. Vakfiyede hanlardan en az birinin Harem İskeleyi'nin “yakınında” yer aldığı belirtilmektedir⁹. Câbî tarihinde de Sandalcı Hanları'nın Harem İskeleyi'nde yapıldığı kayıtlıdır¹⁰. Yukarıdaki bilgiler, hanların Harem İskeleyi'ni kuşattığı izlenimini vermekteyse de arazinin topoğrafik yapısı nedeniyle, aynı çevrede fakat içerilere doğru yayılmış olarak konumlandığı düşünülmelidir.

Sandalcı Hanları'nın mimari yapısına ilişkin açık bir bilgi bulunmamakla birlikte, yapıların Selimiye gibi özelliği olan bir yerleşim alanında yer alması, binaların dönemin “ebniye nizam-namelerinde belirlenen modellere uymakla yükümlü olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Mevcut bilgilerin derlenmesi, içlerinde birer hancı odası bulunan hanların ortalama 49-50 odalı olduğunu gösterir¹¹. Ancak hanlar eşit büyüklükte değildir, örneğin “Kebir Sandalcı Kârhanesi” olarak adlandırılan büyük hanın 78 odası vardır¹². Hanların iç avlulu¹³, ikişer katlı, tam kagir ve olasılıkla sıvalı, kirpi saçaklı¹⁴ yapılar biçiminde inşa edildik-

⁶ Yılmaz, S., “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İpekli Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış ve Fransa ile İpekli Kumaş Ticareti”, *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 1993, Ankara, C:4, s:1651-1660.

⁷ BOA.YA.Res. 22/46

⁸ VGMA. Defter No: 643

⁹ III. Selim Vakfiyesi'nde, Harem İskeleyi'nin “yakınındaki” Sandalcılar Kârhanesi'nin altında bir çeşme yapıldığı kayıtlıdır. Günümüzde Mektep Sokağı'nda, Tahir Efendi Camisi'nin karşı tarafında bulunan çeşme kalıntısı ise diğer duvarlarının özensiz örgüsüne karşın, ön cephesindeki almaşık taş-tuğla örgüsünün özenli işçiliği, çeşmenin, daha büyük başka bir yapıyla birlikte bulunduğu ve cephesinin ona uydurulduğu izlenimini vermektedir. Sandalcı Hanı'nın altında yer alan çeşmenin bu çevrede bulunması gerektiği göz önünde tutulduğunda, bu çeşme kalıntısının Sandalcılar Hanı'nın altındaki çeşme olması ihtimali hayli yüksektir (Ramazanoglu, G. *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2003.).

¹⁰ Beyhan, M. A., *Câbî Tarihi, Tarih-i Sultan Selim-i Sal's ve Mahmud-u Sâ'n*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

¹¹ III. Selim vakfiyesinde toplam 341 odalı 7 han yapıldığı, içlerinde birer de hancı odası bulunduğu kayıtlıdır. Bu durumda, 371 oda / 7 han = 48.71 han odası + 1 hancı odası = 49.71 oda hesabı ile her bir hancıda ortalama 49-50 oda bulunması gerektiği hesaplanabilmektedir (Hesaplama, hanların büyüklükleri arasında önemli farklar “olmayabileceği” varsayımından hareketle, ortalama değer bulmak için yapılmıştır. III. Selim Vakfiyesi'ndeki veriler esas alınmıştır. Hesaplanan oda sayısı mutlak değer vermemektedir.).

¹² BOA.MAD. 8959 (H.1242/ M.1826-1827), s:162-163

¹³ Rebiülevvel 1301/ Ocak 1884 tarihli, BOA.YA.Res. 22/46 numaralı belgeden sandalcı hanlarından en az birinin iç avlulu olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴ 1180/ 1766 tarihli bir Kadı Sicili'nde, hanların ahşaptan inşa edilmesinin “kesinlikle” yasaklanarak yeni yapılacak hanların kagir yapılması, bu kurallara uymayanlara asla ruhsat verilmemesinin buyrulduğu kayıtlıdır. III. Selim'e ait 23 Zilhicce 1217/ Nisan 1803 tarihli diğer bir buyrultuda, binaların dış taraflarındaki “hiçbir yerin” ahşap kaplanmayacağı, yapıların cephelerine sıva yapılacağı, kirpi saçaklı olacağı, buna uymayanlara sert cezalar uygulanacağı belirtilmektedir (Ergin, O. N., *Mecelle-i Umur-ı Belediye* (İstanbul, 1914-1922), C:2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını: 21., İstanbul, 1995.).

lerini; yerleşim alanının ızgara planlı kentsel dokusu nedeniyle düzgün dikdörtgen planlı olduklarını öne sürmek mümkündür.

Sandalcı Hanları 1217/ 1802-1803 yılında inşa edilmiştir. 1218/ 1803-1804 tarihinde, Sandalcı esnafının odaları, her bir tezgahı 100 kuruş “muacele” ve “şerhi” 60 para bedel ile Müslüman ve gayr-ı müslim tebadan esnafa kiraya verilerek işletmeye açılmıştır¹⁵. Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla Nizam-ı Cedid’in sona ererek Selimiye yerleşim alanının gözden düşmesinden sonra¹⁶, 1225/ 1810 yılında da Sandalcılar “kârhanesinden” kira alınmaya devam edilmesi¹⁷, sandalcı hanlarının işletilmeye devam edildiğini belirler.

1242/ 1826 yılında, Selimiye Vakfı arazisindeki 78 “bab” odası bulunan “Kebir Sandalcı Kârhanesi”, “gereği nedeniyle” kısmen yıkılarak Âsâkir-i Mansûre (Selimiye) Kışlası’na “idhal ve ilave olunmuştur”. Yıkılan hanın kiracıları, yine aynı bölgedeki Tab’hane (Selimiye matbaası) arsasına eşit miktarda oda inşa edilerek yeni bir Sandalcı Kârhanesi yapılması için izin istemişlerdir¹⁸.

Yapım kararı için ferman çıkmıştır. Yeni sandalcı hanı, maliye defterine göre Selimiye Matbaası’nın arsasının üzerindedir. Kiremit kaplamalı ahşap çatı ile örtülen yapı iki katlıdır. Taş temellidir. Bölmeleri bağdadi, duvarları ise döşemeye kadar taş, diğer kısımları dolma tekniğiyle inşa edilmiştir. İçi beyaz, dışı horasan sıvalı, renkli boyalıdır. Pencerelemi gürgen doğramalı ve ahşap parmaklıklıdır. Büyük bir dış kapısı vardır. İki katta dört takım “memşâ” (tuvalet) bulunmakta, katlar arasındaki sirkülasyon dört ayrı merdiven ile sağlanmaktadır. Seksen odalı hanın, yetmiş sekiz odası sandalcı, biri tarakçı, biri hancı odası olarak düzenlenmiştir¹⁹.

Hanın inşası, için “resm-i sathî” (proje çizimi) hazırlanmıştır. Ön keşfine göre, bir kısmı yıkılan hanın istimlak bedeliyle, bir kısmı Selimiye Vakfı tarafından ve bir kısmı sandalcı esnafının bağışlarıyla karşılanacak olan inşaatın maliyeti 1 yük 61.019 kuruştur. İnşaat uygulaması (müteahhit olarak) “Senakir (veya Senaker)” Kalfa’ya verilmiştir²⁰.

* * *

1242 yılında (Ağustos 1826-Ağustos 1827) Selimiye’de bulunan sandalcılar, 32 farklı türde “ürün” imal etmektedir. Bu tarihlerde, söz konusu kumaş türlerinden ikisinin İstanbul’da bulunan başka tezgahlarda da dokunmaya başlanması nedeniyle rakip üretimin durdurulması isteğinin kaydedildiği taktır²¹, devletin bu bölgede dokunan kumaşları desteklemek için bir tür yasal tekel oluşturduğunu belirlemektedir.

Ancak, geçen zamanla birlikte pazar koşulları değişmiş, kumaşçı esnafı endişe verici oranlarda azalmıştır²². 1284/ 1867’de kurulan “Kumaşçı Esnafı Şirketi”nin Selimiye’deki “eski”

¹⁵ BOA. YA.Res. 22/46

¹⁶ Ramazanoğlu, G., *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2003.

¹⁷ T SMA. D.2240

¹⁸ BOA.MAD. 8959, s: 162

¹⁹ age.

²⁰ BOA.MAD. 8959, s: 162-163

²¹ BOA.HH. 26767.

²² Daha önceleri İstanbul ve Üsküdar’da 2750 kumaşçı tezgahı varken 30-40 yıl içinde bu sayı 25’e düşmüştür (Ergin, O. N., *Mecelle-i Umur-ı Belediye* (İstanbul, 1914-1922), C:2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını: 21., İstanbul, 1995.).

kumaşçı kârhanelerinden bazılarında taşınması için alınan komisyon kararı²³, Selimiye'deki kumaşçı kârhanelerinin büyük kabul edilebilecek yapılar oldukları kadar, binalarının da bu tarihte ayakta ve kullanılabilir durumda olduğunu belgelemektedir.

Sandalcı esnafının ürettiği kumaşların gözden düşmesiyle birlikte, sandalcı esnafının ve beraberinde Sandalcı Hanları'nın yok olması süreci başlamıştır²⁴. Bir kısım esnafın tezgahlarını işletmekten vazgeçerek mesleği terk etmeleri üzerine, odalar önce harap olup sonra yıkılmış ve arsalarına "haneler" (konutlar) yapılmıştır. Oysa kullanılan arazinin halen vakıf hazinesine ait olması nedeniyle ödemeleri gereken 12 yıllık kira bedeli, sandalcılığın gözde olduğu dönemde tespit edilen "rayice" göre belirlendiğinden, konut sahiplerine yüksek gelmektedir²⁵.

Konut sahiplerinin kira bedeline itirazları üzerine, odaların "gedikleri"²⁶ kaldırılarak arsaların kira bedellerinde indirim yapılmıştır. Ayrıca, içinde meslek uygulanmayan "diğer" sandalcı odalarının arsalarının, müzayede yöntemiyle, 100 zirası (75.77 m₂) 40 akçe bedel biçilerek dükkan ve konut inşa edilmek üzere isteyenlere kiraya verilmesine karar çıkmıştır. Bu tarihte, sanatlarını sürdüren sandalcı esnafı, Sandalcı Hanları'ndaki odaların "5-6 tanesinin" içinde bulunan 23 adet kumaş tezgahında çalışmaktadır. Hanların mimarî yapısı da bozulmuş, odaların bir kısmı hanın avlu kısmına doğru genişletilmiş durumdadır²⁷.

Rebiülevvel 1301/ Ocak 1884 tarihinde, sanatını uygulayan sandalcıların bir araya toplanarak işlerini sürdürmelerine, işyeri olarak kullandıkları odaların kiralarının da diğer kiralar oranında düşürülmesine; sanatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan teşkilat ve düzenleme ile yok olma derecesine gelen "ipekli kumaşlar sanatının ihyası için çare düşünülmesine" karar verilmiş²⁸, fakat Sandalcı Hanları'nın yok olması engellenememiştir.

Konyalı, 1930 civarında²⁹ Harem İskeleyi çevresinde ipekli kumaşlar ve çatmalar dokunan hanlar bulunduğunu belirtirse³⁰ de III. Selim'in Selimiye'de kurmayı hedeflediği güçlü tekstil sanayiinden ve bir zamanların Sandalcı Hanları'ndan günümüze yalnız Harem İskeleyi yakınlarındaki "Bükücüler Hanı Sokağı" adı ulaşmıştır.

²³ Söz konusu şirketin kurulması aşamasında, çalışmalarını Üsküdar'daki Ayazma Camisi yakınındaki "yastıkçı odalarında" yürütmeleri, şirketin işleri yoluna girdikten sonra Selimiye'deki "eski" kumaşçı kârhanelerinden bazılarında taşınması ya da başka bir yere büyük bir fabrika kurulması için komisyon kararı alınmıştır (Ergin, O. N., *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye* (İstanbul, 1914-1922), C2, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını: 21., İstanbul, 1995.).

²⁴ Yok olma süreci, BOA.YA.Res. 22/46 numaralı belgeden izlenmektedir

²⁵ BOA.YA.Res. 22/46

²⁶ Gedik, verilmiş hak anlamına gelmektedir. Ticaret ve sanayle uğraşma yetkisi anlamını taşımaktadır.

²⁷ BOA.YA.Res. 22/46

²⁸ age.

²⁹ Metindeki ifade "50 yıl öncesine kadar" biçimindedir

³⁰ Konyalı, I. H., *Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayını, 1977, İstanbul.

ÖKÜZ LİMANI ZAHİRE AMBARLARI

Talip Mert*

Bugün Üsküdar'dan Kuzguncuk'a giden sahilde yer alan ve kesme taştan inşa edilmiş olan binadır. Oldukça da sağlam bir yapıdır. Üzerindeki kitabede 1217 tarihi okunmakta ve üstte de III. Selim'in tuğrası yer almaktadır. Bugün Paşa limanı adıyla bilinen bu yerin vesikalarda yazılı eski adları Öküz Limanı ve Büyük İskele'dir. Arşiv belgelerinde ise bu binadan umumiyetle "Öküz Limanı Zahire Ambarları" diye bahsedilmektedir. Bu isim İbrahim Hakkı Konyalı'nın "Üsküdar Tarihi II / 394 – 395" de "Erzak-Hububat Anbarları / III. Selim Anbarı" M. Nermi Haskan'ın "Yüzyıllar Boyunca Üsküdar" adlı eserinde ise "III. Selim'in Hububat Ambarları" başlığı altında yer almaktadır.

Ambarlarla İlgili Kayıtlar:

Tarihi şimdilik net olarak bilinmeyen ancak 1797 senesinin ortalarında yazıldığı müteakib iki belgeden kesin bir şekilde anlaşılan ilk belgede ambarlar şöyle tanıtılmış:

"Üsküdar civarında Öküz Limanı adlı sahilde bulunan bir vakıf bostanı zahire ambarı yapmak gayesiyle satın alınmıştı. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu gaye tahakkuk edememişti. Ambarın yapılmadığını gören bu vakıf bostanının mütevellisi burayı başkasına satmak için izin istemektedir. Böyle münasip bir yerde zahire ambarı yapmak ise çok lüzumlu görüldüğünden bostan sahibinin bu talebi geri çevrilmiştir.

Bu sahil arsası bina inşasına, önüne gemi bağlanmasına uygun mudur, değil midir? Bu hususu tesbit için zahire nazırı, mimar ağa, tersane memurları ve sair diğer bu işin erbabınca durumun incelenip ilam edilmesi defterdardan istenmişti. İşbu şahıslarca yapılan araştırma ve tahkikat sonucu tersane ambarlarına benzer şekilde sekiz adet ambar inşasının mümkün olduğu rapor edilmiştir. Bu ambarlardan her birinin 150 000 kile, toplam olarak ise 12 yük kile zahire alabileceğini ifade etmişlerdir. Şimdilik dört duvar ile çevrilip birkaç adet ambarın yapılması, diğer kısımların ise müsait bir zamana bırakılabileceği mimar ağaca bayan edilmiştir. Sahile rıhtım ile, baştan başa bir taş iskele inşa olunması halinde 8-10 geminin rahatca yanaşıp bağlanabileceği liman reisi, reisler kethudası, kapan reisleri vs... tarafından ihbar edilip zahire nazırı tarafından da ilam edilmiştir... Bu arsaya yapılacak ambarlar mimar ağanın pla-

* Marmara Üniv., FEF Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğretim Görevlisi.

nına göre sekiz adet olacaktır. Binanın üzeri kiremit olursa yekun masraf 800 kese, kurşun olursa 200 kese daha fazlasıyla 1000 keseye ulaşacağı hesaplanmıştır. Sekiz adet ambarın sadece üçü ile etraf duvarları ve iskelenin şimdilik yapılıp, geri kalan kısımların ise daha sonraya bırakılması da mümkün görülmüştür. Bu konudaki keşif defteri ile resim defterdar tarafından padişaha sunulmuştur.

Bu bostanın havası latif ve sahilde olduğundan ambar ve iskele inşasına da oldukça müsaittir. Mimar ağadan, burada inşası düşünülen ambarları Ruscuk ambarları gibi üç katlı olarak planlaması istenmiştir. Böyle bir planlamanın zahire devr-i daimine daha müsait olacağı da hatırlatılmıştır... Mimar ağa da bu tarife göre hareket etmiştir.

Şimdilik 300 kese masraf ile üç ambar, iskele ve çevre duvarları inşa olunup geri kalan kısımların tedricen yapılması, çatının yağmur ve kar sularından daha iyi korunması için kurşunla kaplanması düşünülmektedir. Her ne kadar kurşun masrafı kiremide göre her ambar için 25 kese akçe fazla ise de bir defa yapıldığından bu masraftan kaçınılması kararlaştırılmıştır. Burada anlatıldığı gibi yapılması irade buyurulursa bu masrafların zahire hazinesinden karşılanacağı da [arz olunur]. Ferman¹.

III. Selim bu arzın üzerine kendi yazısıyla “ y a p ı l s ı n ” ibaresini yazarak inşaat için gerekli olan emri de vermiştir.

Bu belgenin yazılış tarihi üzerinde yoktur. Ama bunu takip eden ve sadrazam tarafından sunulan daha kısa iki belgenin tarihleri 23 Temmuz ve 30 Temmuz 1797 tarihini taşımaktadır². Son iki belge ile aynı mahiyetteki bir başka belge de tarihsiz olup o da aşağı-yukarı aynı hususları ihtiva etmektedir.

Bu ambarların 30 Temmuz 1797 tarihli (5 S. 1212) ilk keşif bedeli 189 225 kuruş olarak hesab edilmiş ve bu paranın zahire hazinesinden karşılanması da kararlaştırılmıştır. Binanın üzeri kurşun kaplı, üç bölmeli ve bölmeler taş duvarlı olarak planlanmıştır. Bölmelerin olmaması halinde maliyetin 9000 kuruş daha ucuza geleceği rapor edilmiştir. Ancak bölmeleri olmayan bir ambarın çeşitli hububatı depolamak için uygun olmadığı da hatırlatılmıştır. On ambara kafi gelecek hacimde bir iskelenin maliyetinin ise 10 000 kuruş daha fazla olacağı bildirilmiştir. Mimar Ağa, hazırladığı keşif defterinde bu ve benzeri hususları tek tek sıralamıştır. Binanın planını çizmiş ayrıca ahşaptan bir de maketini yapmıştır. Plan ve maket padişaha sunulurak iradesi istenmiştir³.

İnşaat sırasında üç göz ambara ilaveten zahire nâzım için de bir daire yapılmıştır.

Bu ambarlarla ilgili hazırlanan keşif defteri oldukça teferruatlı olup inşaat için lazım gelen her malzeme birer birer yazılmış, fiyat ve ölçüleri de yanında gösterilmiştir. Ancak bina ilgili hazırlanan 1797 tarihli ilk keşif defteri henüz ele geçmemiştir. Bilinen ayrıntılı bilgiler son keşif defterinden öğrenilmektedir.

İnşatta kullanılan malzeme olarak Darıca'nın küfeki taşı, çarşı tuğlası, yağlı şişhane tuğlası...vs. isimler geçmektedir.

Binanın mimarı Ser-mimaran-ı hassa İbrahim Kâmi Efendi, mutemedi el-Hac Ahmed Ağa, kalfaları ise Hâcegandan Abdülhay Efendi ile Todori Kalfadır.

¹ Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı hümayun* (HH) 9905.

² HH 8872, 12113,

³ HH 12050.

Ambarların İnşaatında Çalışan Kişiler

Zahire ambarlarının beş sene süren inşaatı sırasında aylık cedveller halinde bütün emeği geçen insanların tek tek isimleri ve yevmiyeleri yazılmıştır. Bu aylık cedvellerden arşivde ancak bir tanesi bulunabilmiştir. 7 Haziran 12 Temmuz 1798 tarihli bu cedvele göre 7-12 Haziran 1798 arası bir haftalık çalışanların dağılımı ve ücretleri şöyledir:

Nakkaş ve Kuleli ocağından gelen taş	53 kayık	371 kuruş.
Göksu'dan gelen kum ve maunalar	43 mauna	42 kuruş
Çengelköy'den Panayot ocağından gelen kireç	15004 kıyye	160 kuruş
Umuryeri'nde Yamandi ocağından gelen kireç	12144 kıyye	123,5 kuruş

İşin türü	Ücreti	Çalışan sayısı
Neccarlar	23484 para	68 kişi
Duvarcılar	18570 para	53 kişi
Meremmatcılar (?)	3450 para	16 kişi
Sıvacılar	960 para	2
Rençberler	14269 para	111 kişi
Tekneciler	2558 para	21 kişi
Toplam	63291 para	271 kişi

Çeşitli masraflar:

Keten kıyması ücreti	68 kuruş
20,5 kıyye demir parası	273 kuruş
Büyük kilit	1000 kuruş
Fıçı tamir ücreti	<u>23 kuruş</u>
	2324, 4

14- 19 Haziran 1798'e takabül eden haftanın çalışanları 231 kişi ve ücretleri ise toplam 1413 kuruştur. Bu haftanın çeşitli masraf kalemleri ise şöyledir:

Rendelenmek için verilen tahta, süpürge, 200 kıyye keten, fırça yapmak için 1000 dirhem kıl (100 akçe), aşı boyası, siyah boya kağıdı, çanak ücreti olarak ise 41,5 kuruş 10 para ödeme yapılmıştır.

21-26 Haziran 1799 haftasında yapılan toplam masraf 1837,5 kuruş 13 para,

26 Haziran 3 Temmuz haftasında ki toplam masraf ise 2069,5 kuruş 10 paradır.

Bu ayla ilgili olarak 27 iş gününde yapılan bütün masraflar ise şöyledir:

İşçi ücretleri ve çeşitli masraflar	7546,5 kuruş
Katib, mu'temed ve karyeli (?)	0400
Kereste naklinde kullanılan mavna ücretleri	1227
Keresteye bizzat ödenen meblağ	12500
Çivi ve çivi naklinde kullanılan nakliyesi için...	<u>3500</u>
Toplam yekun	25173.5

İş bu paradan kereste ve çivi paraları olan 16 000 kuruş düşülerek 9173,5 kuruşun ödemesi için 6 Temmuz 1799 tarihinde emir verilmiş⁴.

Daha sonra 11 Temmuz 1802 tarihinde ambarların bir an önce bitirilmesi için ek harcamalar talep edilmiştir. 25 000 kuruş olan bu ek para da hemen verilmiş⁵.

20 Safer 1218 (11 Haziran 1803) tarihli mimar ağa tarafından verilen bir başka belge var ki bu belgenin tarihi ile ambarın bitiş tarihi farklı oluyor. Bu belgede işçi sayısının hem arttığı hem de işçi bulunmadığı, kereste, muhtelif çiviler, kireç, horasan, kum, siyah taş... vs. için 14 000 kuruş harcadığı hemen 7500 kuruş daha verilmesi istenmektedir⁶.

Bina ilgili son keşif defterinin dökümü ise ayrıntılı olarak şöyledir:

Devrin padişahı III. Selim'in iradesi ile yapımına başlanan üç gözlü bir aded zahire ambarı sadaret kethudasının nezaretinde Hacegandan Abdülhay Efendi ve Todori Kalfa eliyle inşaatı bitmiş bulunmaktadır. Sadaret kethudasının başkanlığında inşaat işinden anlayan memurların da içinde bulunduğu bir heyet inşaat mahalline varıp binayı ilk keşif defterinde gösterilen bugünkü ifadesiyle projede gösterilen hususlara uyup-uymadığını kontrol etti. İlk projede yer alan hususlara tamamen uyulduğu gibi fazladan bazı yerlerde yeni bir kısım gerekli ilavelerin yapıldığı da görüldü. İşbu ambar ve müstemilatının dikkatle ve ihtimamla yapılan ölçümü sonucu tanzim edilen defterde yer alan hususlar şöyledir:

İnşa olunan ambarın mevcut esas (temeli) üzerine deniz tarafında 15 arşın, büyüğünden iki sıra gezli hatıl. Ve saray?... piştuvanlı kum ve kireç ile karıştırılmış siyah taştan kâgir duvar. Ve yüz tarafına aynı şekilde siyah taş tomruğundan yontma birbiriyle uyumlu pencereler. Üst kısmı battal tuğla kemerli som büzülme duvar inşası.

Boyu 51,20 z, eni 1,5 zira' 4 parmak, yüksekliği 16 z,.

Terbii : (z, cinsinden maliyeti): 1380 – 317 pencere ve kapı mahalleri = 1063

1063 x 1200 = 1 275 600 [akçe]

Ambarın iki tarafına mevcut temel üzerine aynı şekilde üç sıra hatıl ve piştuvanlı içi-dışı kum ve kireç karışımı siyah taştan tavana müsavi kârgir duvar inşası.

Boyu 114 z, eni 1,5 z, yüksekliği 16 z,.

Terbii: 2734 – 307,5 zeminden mürtefi' mevcut duvar = 2426,5 – 108 ...

pencere mahalleri = 2318,5 x 420 = 973 770 [akçe]

Adı geçen som [büzülme] duvarın üstünde tavana müsavi oluncaya kadar eski evsafına uygun som kalkan duvarı inşası. Üç adet.

Her birinin uzunluğu 17 z, 6,5 parmak eni 1 z, yüksekliği 4 z, müksitan (?) 2.

Terbii : 103,15 – 41 = 62 x 1200 = 74 850 [akçe]

Ambarın arkasında inşa olunan duvarın üstünde tavanda bitecek şekilde hatıl ve piştuvanlı (dayanak, payanda) kum ve kireç ile karılmış siyah taştan kâgir derzli duvar kalkanı inşası. Üç adet.

⁴ Cevdet Maliye 16155.

⁵ Cevdet Maliye 14569.

⁶ Cevdet Maliye 4833.

Her birinin boyu 17 zira' 6,5 parmak, eni 1 z, genişliği 4 z, muksitan.

Terbii : $103,15 - 36$ pencere mahalleri = $67 \times 390 = 26\ 370$ [akçe]

Zikr olunan iki taraftaki kalkan duvarlarının üzerinde çarşı tuğlasından kaval açma üzeri sıvalı kâgir oluk ve saçak inşası. uzunluğu 114 z, genişliği 18 z,.

$114 \times 900 = 102\ 600$ [akçe]

Ambarın deniz tarafında som duvar üzerine Darıca küfekisinden çerçevesi demir bir parmaklık. Altı büyük kafesli ve boyalı pencereler açılması. 29 adet.

Beherinin boyu 2,2 z, eni 4,3 z, . $29 \times 7200 = 208\ 800$ [akçe]

Bahsi geçen som kalkan duvarında daha önceki vasıfları haiz pencereler açılması.

Üç pencerenin ebadları: Uzunluğu 2,2 z, yüksekliği 3,5 z, 72 000.

Altı pencerenin ebatları: Uzunluğu 1,2 z, eni 2 z, 6 parmak 36 000.

$72000 - 36\ 000 = 43\ 200$ [akçe]

Bu ambarın arkasında yine önceki vasıflara uygun pencereler açılması. 18 adet.

Ebatları: Boyu 1,18 z, eni 2,16 z,

$18 \times 4200 = 75\ 600$ [akçe]

Zikr olunan duvar üzerindeki kalkan duvarında yine aynı vasfı haiz pencereler açılması. 9 adet.

a) Altı pencerenin ebadları: Uzunluğu 1,5 z, yüksekliği 1,5 z, 2400.

Üç pencerenin ebatları: Uzunluğu 1,5 z, eni 2,5 z, 3600.

Toplam 25 200 [akçe]

Birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü.

Bu ambarın gözlerini birbirinden ayırabilmek için mevcut temel üzerinde sakfa (yavana) eşit olacak biçimde 15 arşın büyüğünden üç sıra hatıl piştüvanlı kum ve kireç karışımı siyah taştan kâgir bölme duvarları inşası. 2 adet.

Her birinin boyu 62,4 z, eni 1,18 z, yüksekliği 15 z,

Terbii : $3260 - 30$ kapılar mahalli = 3230

$3230 \times 420 = 1\ 356\ 600$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Ambar içinden iki göze geçiş için Darıca küfekisinden çerçevesi ve demir doğrama kanatlı büyük demir kilit. Kol demirli ve sülügen boyalı cenah kapıları inşası. 2 adet

Beheri 45 000 kuruştan 2 adet = 90 000 . Boyu 4 Z., eni 2,5 Z.,.

Zikr olunan bölme ve yan duvarı üzerinde dere yerleri. İçi ve iki tarafı tuğla duvarlı ve horasan sıvalı kâgir oluk inşası. 3 adet. Boyu 65 Z., eni 1,5 zira.

Terbii : $292,5$ kuruş $\times 720 = 210\ 600$ [akçe]

Bu olukların ağzına küfeki kademedden oyma oluk konması. 6 tane. Boyu 2,5 eni 1 Z., Birim maliyeti 3000 kuruştan $6 \times 3000 = 18\ 000$ [akçe]

Bu dahi, [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu üç gözlü ambarların içinde ve sandıkların altında mevcut temel üzerine yine aynı şekilde hatıl ve bağlamalı kum ve kireç ile karılmış 6 tomruktan başkası siyah taştan sağlam kâgir babalar inşası.

6 tomruğun boyu 2,18 z, eni 1,21 z, yüksekliği 1,5 z,

Terbii : $40,5 \times 840 = 34\ 020$ [akçe]

186 babanın her birinin boyu 2,2 z, eni 1,21 z, yüksekliği 1,5 z,

Terbii (Z, cinsinden maliyeti): $999,18 \times 600 = 599\ 850$ [akçe]

Birinci keşif harici inşa olunduğu,

Adı geçen babaların daha sağlam olması için genişletildiğinden altlarındaki temele ilave olunan siyah taştan temel inşası. 192 adet.

Her birinin boyu 2 z, eni 1 z, boyu 2 z,

Terbii (z, cinsinden maliyeti): $768 \times 360 = 276\ 480$ [akçe]

Bu dahi, [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu ambarın eski ambar tarafında göz içinde baba yerine geçmek üzere teniden temel kazmak suretiyle hatıl ve piştüvanlı siyah taştan kargir duvar inşası

Her birinin boyları:

boyu 62 z, eni 1,6 z, yüksekliği 3 z,

boyu 62 z, eni 1 z, yüksekliği 1,6 z.

Terbii : $310 \times 360 = 111\ 600$

Ambarın orta gözü önünde tahtı rıhtımlı Darıca küfekisinden yüzü yontma uygun bir döşeme inşası.

Uzunluğu 15,14 z, eni 5 z,

Uzunluğu 3 z, eni 2 z,

Terbii : $83,5 \text{ kuruş } 10 \text{ para} \times 540 = 45\ 315$ [akçe]

Bu dahi, [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Yine bu gözlerin ortasında ve önünde ve babalar arasında altı halat bağlı şişhane tuğlasından kavuşma yerleri derzli döşeme inşası.

Yollar:

Üçünün ebadı: Boyu 57 z, eni 2 z,

Diğer üçünün ebadı: Boyu 15,14 z, eni 1,5 z,

Kapılar önü: 2 adet. Her birinin boyu 15,14 z, eni 5 z,

Terbii: $567 + 96 \text{ miyaneler beyinleri} = 663 \times 180 = 119\ 340$ [akçe]

Yukarda anlatılan babalar üzerine ve ulya sandıkları tahtlarına 20 ve 15 arşın battal çapadan her bir göze 10 sıra tabanlı yarım zira' ara ile 10 arşın büyük çapadan ve orta battaldan kirişli Rumeli bölmesinden (?) sandık döşemesi inşası. Ve aralarına da şişe konması. 12 sıra. Her birinin boyu 55,5 z, eni 6 z,

Terbii: $3996 \times 540 = 2\ 157\ 840$ [akçe]

Yapılacak sandıkların iki tarafına ve bölmelerin alt ve üstü 10 arşın battal çapadan tabanlı ve bölmeleri ve köşeleri iki zira'da bir 10 arşın orta battaldan. Diğerleri 10 arşın büyük çapadan yarım zira'da bir sütunlu, alt ve üstü lambalı 10 arşın kebir çapadan payandalı. İçi Çatalzeytin ve Abana ve Kalas koğuşlarından baskı kaplamalı adı geçen sandıkların etrafında ve bölmelelerinde kaplama inşası. Boyu 1836, z, eni 6,5 z,

Terbii: $11\ 934 \times 420 = 5\ 012\ 280$ [akçe]

Zikr olunan sandıkların içlerine istihkam için kiriş ve çaprazına çivili bağlama konulması. Üstadiyesi ile:

144 adet 10 arşın büyük çapa	660
102 adet 10 arşın orta çapa	480
36 adet 15 arşın büyük çapa	<u>960</u>
	178 650 [akçe]

Fevkani sandıkların içlerine metanet için büyük dolaptan çivilenmiş sütun konulması. [Bu işin de] üstadiyesi ile beraber maliyeti:

$$108 \text{ adet} \times 240 = 25\,920 \text{ [akçe]}$$

Tahtani sandıkların içlerinde döşemeye metanet [vermesi] için battal çapadan sütun ve taban ve çivilenmiş bânide konulması. Üstadiyesi ile.

36 adet 15 arşın çifte battaldan sütun	2160
72 adet 10 arşın orta battal	1320
15 adet 20 arşın battal	2640
15 adet 15 arşın battal	<u>1800</u>
	239 400 [akçe]

Zikr olunan sandıklar ortasında ve arkasında, kapılar tarafında metanet ve istihkam için gergi ve çivilenmiş kuşak konulması. Üstadiyesi ile.

81 adet 8 arşın büyük çapadan biri iki olarak	480
90 adet 15 arşın büyük çapa	960
24 adet 10 arşın kebir çapa	<u>660</u>
	139 120 [akçe]

Zikr olunan sandıkların üst ve altlarında yol mahallerine 8 arşın büyük çapadan biri iki olarak kirişli meşe bölmesinden döşeme inşası.

$$6 \text{ adet yol her birinin uzunluğu } 60 \text{ z, eni } 30 \text{ z,}$$
$$\text{Terbii: } 1080 \times 360 = 388\,800 \text{ [akçe]}$$

Zikr olunan sandıklara çıkmak için çifte battaldan biçme serenli göze ki meşe yontmasından (?) kademeli dörder kırma merdivenler inşası.

$$\text{Büyük merdiven } 3 \text{ adet her birinin uzunluğu } 23 \text{ z, genişliği } 2,56 \text{ z,}$$
$$\text{Terbii: } 172,5 \times 420 = 72\,450 \text{ [akçe]}$$

Mezkur merdivenler arasında büyük çapadan kirişli meşe yontmasından (?) döşemeli samanlık inşası. 6 adet. Beherinin uzunluğu 5 z, genişliği 2,6 z.

$$\text{Terbii : } 67,5 \times 360 = 24\,300 \text{ [akçe]}$$

İş bu merdivenlerin başlarına 10 arşın orta battaldan yüzü yontma çivilenmiş devir (yuvarlak?) sütun vaz'ı. Üstadiyesi ile beraber. 15 adet \times 1320 = 19 800 [akçe]

Mezkur merdivenlerin iki tarafına Rumeli omurgasından yüzü silme mükemmel 24 tane koruluk inşası. 24 \times 180 = 4320 [akçe]

Zikr olunan sandıklara zahire doldurup-boşaltmak için ortadan aşağıya kadar meşe yontmasından pah açma mümteziç sandıklı kuburlar inşası.

36 adet 1800 herbirinin uzunluğu 6,5 z, eni 0.5 z, (?) 0.5 z,

36 adet 2400, herbirinin uzunluğu 8 z, eni 0.5 z, (?) 0.5 z.

151 200 [akçe]

Zikr olunan 3 adet göz üzerine 12 arşın battal çapadan 12 zira'da 1 mikraslı 8 arşın battal çapadan çifte babalı 15 arşın büyüğünden kuşaklı çapa kıt'alarından (parçalarından) gergili 20 arşın kebir çapadan mahiyeli 8 arşın büyük çapadan göğüslemeli Rumeli omurgasından mertekli fiyos kanatlığı kaplı, üzeri çamur sıvalı kurşun çatı inşası.

Cesim 3 adet beher uzunluğu 65 z, eni 19 z,

Terbii (z, cinsinden maliyeti) : 3704, 24 z,

Dur bargirler mahalleri 3 adet 0060,18 z,

3644, 6 x 360 = 1 311 930

Zikr olunan gözlerin tavanları üzerinde zevrak (kayık, sandal) eğrisinden dur/devir kuşaklı üzeri fiyos kanatlığı kaplı etrafı çapadan sütunlu kokguş (?) levhalarından çantalı hava girmesi için sanatlı dur/devir bargirler inşası.

3 adet her birinin uzunluğu 6, 18 z, eni 3 z. Terbii: 60,18 x 900 = 54 675 [akçe]

Adı geçen tavanın altında sağlamlaştırmak için...? battal çapadan çivilenmiş bırakma giriş konması. Üstadiyesi ile 54 adet x 3000 = 162 000 [akçe]

Yine bu tavan ile 3 adet bargir, oluklar ve saçaklar üzerine yeni kurşun döşemesi. Döşeme ücreti ile beraber.

Levhalar 2911 adet x her biri 18 kıyye = 49 487 x 96 = 4 750 752 [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Adı geçen orta gözün sandık içine Abana koğuşundan baskı kaplama inşası. 2 adet.

Uzunluğu 6 z, eni 6,5 z.

Terbii: 78 X 120 = 9360 [akçe]

Ambarın deniz tarafına mermer söve ve kemerli, üstü üçgen mermer ebniyesi. Etrafı oluk. Açma kafa tahtalı ve mermere kazılmış tarih yazılı tuğra vaz'ı. Ve zemini boya ve zaman mahalleri tezhibli. İki tarafı mermer sütun ve başlık. Kirişli, doğrama kanat, üzeri sac demiri kaplı büyük kilit. Ve kol demirli, üstü müzehheb mermer babalı sanatkârane kapı inşası. 6 adet. Uzunluğu 4, 6 z, eni 7,5 z, 180 000 [akçe]

Bu kapının önünde tahtı ve rıhtımlı Darıca küfekisinden Darıca küfekisinden üç taraflı kademe inşası.

Uzunluğu 7,4 z, eni 3, z, yüksekliği 1,20.

Terbii: 27, 8 x 600 = 16 400 [akçe]

Ambarın deniz tarafında tahtı kargir duvarlı ve ön tarafı yarım zira' som duvarlı üzeri çapadan üzerine kebir çapadan sütunlu saray mânesinden payanda ile dolma duvarlı içi beyaz mermer sıva ve dışı tahtası kaplı orta çapa. Ve Rumeli omurgasından giriş üzerine koğuş tahtasından döşemeli, üzeri şeş tahtalı ve basma tavanlı mükemmel kiremit örtülü sakıflı doğrama kanat ve gürgen çerçeve. Ve ayna cam ile pencereli ve doğrama kapı ve musandıralı. Mermer basamak ile memşalı, kargir kahve ocaklı, elvan boyalı, müstemilat... Tekmil. yukarda iki oda ve bir divanhane. Aşağıda iki oda ve iki mağazayı havi ambar eminine ait elvan boyalı fevkani daire inşası.

[Dairelerden birinin] boyu: 17 z, eni 7,16 z,

[Diğerinin] boyu : 4,22 z, eni 1 z, şahnişin.

Terbii: $135,6 \times 2640 = 357\ 060$ [akçe]

Bu dairenin dört tarafı kiremit kaplı altı [da] kaplı ve elvan boyalı kitabe saçak inşası. Yuvarlak [çapı ?] 45,16 z, eni 1 z, x 600 = 27 400 [akçe]

İşbu binanın bitişiğinde içi kargir duvarlı bir tarafı dolma duvar ve beyaz sıvalı, üzeri kiremit örtülü içi tahta kaplı çapadan ızgara ve filengili (?) inşa edilecek mahallin hafr ve küşadı. Boyu 7,16 z, eni 5 z,.

Terbii : $38,8 \times 960 = 36\ 800$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu binanın açıklığında tahtı (altı) rıhtımlı siyah taştan yüzü yontma kargir merdivenler inşası . Boyu 3 z, eni 1,18 Z, yüksekliği 2 z,.

Terbii : $10,5 \times 480 = 5040$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu dairenin açıklığı etrafında üzeri kiremit kaplı iki tarafı derzli hatıl ve piştüvanlı kagir duvar inşası. Ve doğrama işi kapı konması.

Uzunluğu 19,5 z, eni 1 z, boyu 6 z, temeli ile .

Terbii : $117 \times 300 = 35\ 100$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Daire önünde, deniz kenarında mevcut rıhtım üzerine siyah taş tomruğundan döşeme ve kademeli iskele inşası. Uzunluğu 5 z, eni 3 z.

Terbii: $15 \times 360 = 5400$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu daireden meydanın sonuna, denizden eski ve yeni ambarların kapılarına, ambarların arkasına ve bu dairenin önüne yeni siyah taştan frengi kaldırım döşenmesi. Boyları:

Boyu 300 z, eni 2 z, b) Boyu 40 z, eni 4 z,

Boyu 107 z, eni 1 z, d) Boyu 40 z, eni 1,5 z.

Terbii: $927 \times 40 = 37\ 080$

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Zikr olunan eski ve yeni ambarların arkasında yol açılması için toprağın kazılıp tesviyesi.

Uzunluğu 107 z, eni 6 z, kadden (yüksekliği) 1,5 z,.

Terbii : $963 \times 30 = 28\ 890$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu yerin set mahallinde hatıl ve piştüvanlı siyah taştan melez harçlı set duvarı inşası. Üzerlerine taş harpuşte (balık sırtı çatı) konulması. Boyları:

a) Uzunluğu 107 z, eni 1 z, yüksekliği 3,5 z,

Uzunluğu 15 z, eni 1 z, yüksekliği 3,5 z, yan duvarları.

Terbii : $427 \times 270 = 115\ 290$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Yeni ambarın arkasında üzeri kiremit kaplı, sakıflı etrafı koğuş tahtası kaplı, capadan sütun ve kuşaklı, içi tuğla döşemeli, kargir ocaklı od taşından zaro bölmeli ve kuburlu (?) mağaza inşası. Boyu 7,6 z, eni 6 z.

Terbii : $43,5 \times 900 = 39\ 150$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Ambar tarafında amele iskanı için inşa olunup daha sonra kaldırılan sundurmaların yalnız üstadiyesi:

a) uzunluğu 30 z, eni 10 z, b) Uzunluğu 20 z, eni 10 z,

Terbii : $500 \times 60 = 30\ 000$ [akçe]

Yeni ambardan bekçi odasına gelinceye kadar deniz tarafını muhafaza için aynı şekilde melez harçlı duvar inşası. Kapılı ve kiremitli.

Boyu 15 z, eni 1 z, yüksekliği 4 z. Terbii: $60 \times 270 = 16\ 200$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu daireden meydanın sonuna kadar zemin tesviyesi için toprak taşıyıp doldurma. Yerin düzgün bir şekilde tanzimi.

Uzunluğu 143 z, eni 24 z,.

Terbii : $3432 \times 15 = 51\ 480$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Eski ambarın köşesinden denize kadar iki tarafı duvarlı, üzeri büyük kapaklı sel akıtılması için büyük lağım açılması. Boyu 30 z, eni 2,5 z, yüksekliği 2 z,

Terbii : $75 \times 480 = 36\ 000$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Ambarların yakınındaki büyük çeşmenin önünde karışık taşlardan frengi kaldırımı döşenmesi. Boyu 35 z, eni 2 z,.

Terbii : $70 \times 20 = 1400$ [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Adı geçen çeşmenin önünden denize kadar fazla suyun cereyanı için iki tarafı duvarlı üzeri kapaklı lağım açılması. Boyu 40 z, eni 1 z, yüksekliği 1 z. Terbii: $40 \times 300 = 12\ 000$.

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

[Zahire] ambarının önünde gemileri bağlamak için mermer sütundan yapılmış palamar taşları konması ve altlarındaki rıhtımın doldurulması.

Mermer sütun 2 adet $\times 4800 = 9600$. Mevcut top, 1 adet 1800.

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Eski ambarın mevcut tarih yerinin boya ve tezhibinin tazelenmesi ve kapısındaki sülügen boyanın da yenilenmesi. 1 adet kapı 12 000 [akçe]

Bu dahi [birinci keşifte gösterilenden daha büyük olduğu görüldü]

Bu ambarların arkasındaki toprağı muhafaza için siyah taştan kuru duvar inşası

Boyu 50 z, eni 1 z, yüksekliği 2 z.

Terbii: $100 \times 130 = 13\ 500$ [akçe]

Hamaliye, nakliye, kayık ve mauna ücreti, binaya ait âlat ve edevat ile diğer masraflar: 1 429 200 [akçe]

Yekun 22 867 292 akçe : 120 = 190 560,5 kuruş

190560,5 kuruş 32 para,

- 558 daha önce inşa olunan ambar bakıyyesinden mevcut eşya bahası

190002,5 kr

- 5663,5 tersanede fesh olunan ambarlardan nakil ile sarf olunan kereste bahası

184339 kr.

Bundan önce Öküz Limanı...’nda inşası kararlaştırılıp, zahire nazırı olarak (?) tarafıma havale edilen üç gözlü büyük zahire ambarının inşası ...Hacegandan Abdülhay Efendi ve Todori Kalfa...’nın marifetleriyle tamamlanmış bulunmaktadır. İnşaata başlamadan önce mimar ağa tarafından bütün masraflarının eskiden yapılan ambar bakıyyesi olan 558 kuruş hariç 182 733 kuruş olacağını hesaplamıştı. Ancak inşaat sonunda bu rakamın değişme ihtimalinin bulunduğu da kayda geçirmiş idi. Binanın daha sağlam ve metin olması arzusuyla keşif harici bazı ilavelerin olduğu görülmektedir. Ancak bu farkın tersaneden gelen artık malzeme veya gerekse hububat hazinesinden karşılanacağı vadedildiğinden bu konunun mimarbaşının yapacağı yeni hesaplara istinaden defterdara havalesi hususuna emir buyurmaları....

Bu arzın altına önce hassa mutemedine hitaben:

“...mu’temed-i hassa efendi, sâdır olan ferman ve takdirlerinize göre âcilen tanzim ediniz “ kaydı düşülmüş, işbu arzın üstüne ise:

“...Defterdar efendi, mucibince gereğini yapınız” emri yazılmıştır. 15 11. 1802.

11. 12. 1802 (17 Ş. 1217) tarihli yeni bir arzla en son rakamlar tesbit olunarak ödeme emri verilmesi istenmiştir. “...182 733 kuruş olan ilk keşfinden sonra yeni masraf kalemlerinin tesbiti mimar ağa tarafından yapılmıştır. Bu hesaba göre eski ambar bakıyyesinden olup buraya sarf olunan eşya kereste bahası 6321,5 hesaplardan düşülünce yeni maliyet rakamı olarak 184 339 kuruş olmuş bulunmaktadır. 4339 kuruşu sa’y-i miri (resmî harç) olarak tenzil olunmuştur. Keşif defterine göre önceden verilen 165 000 kuruş ile... navul kaleminden alınan yeni rakamlara istinaden 15 000 kuruşun hububat hazinesinden verilmesinin irade gereği olduğu...” bildirilerek defterdardan 13. 12. 1802 (15 Ş. 1217)’de kamesinin verilerek işbu paranın ödenmesi emredilmiştir.

Maruz-u kullandır ki,

...İnsanların günlük zaruri ihtiyaçlarından olan hububat ve zahirenin depolanıp muhafazası ve bütün muhtaçların himaye ve korunması için Üsküdar civarında Öküz Limanı adlı yerde yeni baştan inşası emredilen üç gözlü mükemmel ambarın müstemilat ve sairesi bitmiş bulunmaktadır. Bundan dolayı çakerleri, Abdülhay Efendi ve bazı bilir kişiler, Todori Kalfa ile beraber [inşaat] mahalline varıldı. Birinci keşfi gösteren defter ile [şimdiki defter] mukabele olunduğunda işbu ambarda birinci keşiften fazla ve hariç bazı yerlerin inşa olunduğu görüldü. Dört [ana] duvar içinde zahire sandıkları sağlam ve metin, cins cins kerestelerin battal ve büyük

olduğu üç kil yük (7500 ton) zahireyi istiyab etmek üzere bina olunduğu müşahede olundu. Ambar emini için yapılan daire ile müştemilatı dikkatle araştırılıp ölçülerek bu deftere yazılıp fiyat konarak masrafları hesaplanınca yekun olarak 190 560,5 kuruşa mal olduğu anlaşıldı. Ancak daha önce inşa olunan ambar bakıyyesinden olan 558 kuruş ile tersanede kapatılan ambarlardan nakledilip harcanan kereste bedeli de 5663,5 kuruş yekun masraftan düşülünce 184 339 kuruş kaldığı ortaya çıktı. Birinci keşiften fazla ve hariç inşa olunan mahallerin isimleri ise üzerlerine kırmızı yazı ile belirtildi....

Ibrahim Kâmi

Sermimaran-ı Hassa

Ambarda Depolanan Hububat

Osmanlı arşivinde karşılaşılan belgelerden bu ambarlarda arpa, buğday, kokoroz (mısır), ve erzen yani darı depolandığı görülüyor. Mevcut hububat miktarları ile ilgili belgelere göre 800 000 kileden fazla rakamlara rastlanıyor⁷. Stok durumları haftalık olarak kayda geçen bu hububatın devr-i daiminin de buğdayda haftalık 25 000 kile olduğu anlaşılıyor. Ama bu buğday rakamının sadece bu ambara has olmadığı, tersane ve Üsküdar'da Balaban İskeleyi civarında da bir başka ambarın olduğu mevcut vesikalardan anlaşılıyor.

Öküz Limanı ambarlarında depolanan hububat üçer katlı ahşap sandıklar içinde korunuyordu. En üst katta bulunan zahirenin sık sık bozulduğu, bundan yapılan ekmeğin ide grama-jının düşük olduğu şikayet konusu olmuştur. 13 Ca. 1235 (...) tarihinde mahkemeye müracaat eden fırıncı esnafı eski buğdayın ya hiç verilmemesi veya daha düşük bir fiyattan verilmesini istemişlerdir. Bozuk buğdayın çürükçülere satılmasını, kendilere verilirse ucuz verilmesini, iyi buğdayla karıştırmak suretiyle gramaj kaybının önleneceğini bildirmişlerdir⁸.

Ambarların Geçirdiği Tamirler

Öküz Limanı ambarlarının iç kısmının ahşap olması ve çok fazla devr-i daim sebebiyle 10 – 15 senede bir bu ahşap kısımlar tamir görmüştür.

Mevcut belgelere göre 28. 06. 1811'de Keresteci Gülabioğlu Ağasi eliyle... ve biri 3004,5 kuruş masrafla, diğeri 28 09. 1811'de 4973, 22 kuruş masrafla ambar sandıklarının bir bölümü tamir ve kısmı takviye edilmiştir⁹.

15 Kasım 1819'da yapılan tamirde binanın çatısındaki kurşunlar değiştirilmiştir. Küçük çaplı olduğu anlaşılan bu tamirin bedeli 245,5 kuruştur¹⁰.

25 Eylül 1820'de bu sefer Marki ve Tanaş Kalfaların yaptıkları keşfe göre eski ve yeni ambarda bazı tamirler yapılmıştır. 20 666 kuruş keşif bedeli olan bu tamirin 9120 kuruşluk kısmı yeni ambar, 11 546 kuruşluk kısmı ise eski ambar için harcanmıştır¹¹.

Öküz Limanı Zahire Ambarları 17 Aralık 1854 tarihli bir tezkire ile İngiliz Askerlerine malzeme deposu yapılmıştır. O tarihte ambarların çatısında yine bir tamir gerekmiş, bu tamir için de ihtisab nazırı görevlendirilmiştir¹².

⁷ HH 16414, 16417.

⁸ *Istanbul Mahkemesi* 135 / 66 a, 67 b.

⁹ *Cevdet Dahiliye* 79.

¹⁰ D. BŞM. BNE 16245 / 384

¹¹ A. E. II. *Mahmud* 3545.

¹² HR. MKT 96 / 1.

4 Haziran 1862 tarihli bir başka tezkire ile hububat ambarlarının arkasındaki boş arsa ile beğçi odalarının Pertevniyal Valide Sultan Vakfı için bağışlanmıştır¹³.

Cumhuriyet Devri'nde Tekel'e depo olarak tahsis olunan bu depoların iç kısmı tamamen yıkılmıştır. 2002 yılında tamir edilip " Tekel Müzesi " yapılmıştır.

Tersanede Bulunup O Günlerde Yıkılan Ambar Enkazı:

Öküz Limanı Zahire Ambarlarının yapımı sırasında tersanede bulunan ve o günlerde yıkılan ambarın sağlam enkazından da istifade olunmuştur. Söz konusu ambar Mehmed Naili Efendi'nin marifetiyle ve Şikk-ı sâlis Ahmed Atif Efendi'nin nezaretinde yıkılmıştır.

Bu enkazdan elde edilen çeşitli kereste, çivi, kiremitler ve sair eşya Abdülhay Efendi'ye teslim edilmiştir. Bu eşya ile ilgili fiyatlar şöyledir:

Fiyatı 90 akçeden 765 tane küçük dolap	765 x 90 =	68850
Fiyatı 60 akçeden 45 tane kırk dolap	45 x 60 =	<u>2700</u>
		71550
(?) z. Boyunda, fiyatı 600 akçeden 99 tane battal çapa	600 x 99 =	59400
Fiyatı 240 akçeden 6 tane kırk çapa	240 x 6 =	60840
8 z. Boyunda fiyatı 210 akçeden 30 tane büyük çapa	30 x 210 =	6300
Fiyatı 6 akçeden 207 tane kırk orta çapa	60 x 207 =	12420
6 z. Boyunda fiyatı 960 akçeden 127 tane battal kebir taban		121920
Fiyatı 90 akçeden 2335 tane çifte mâne / maşa	90 x 2335 =	121920
Fiyatı 30 akçeden 58 tane istefan omurgası	30 x 58 =	1740
Fiyatı 15 akçeden 1139 tane başlık ve takoz parçaları	15 x 1139 =	17085
Fiyatı 60 akçeden 50 tane küçük çam sütun	50 x 90 =	4500
Fiyatı 120 akçeden 38 tane taban kıt'aları	38 x 120 =	4560
Fiyatı 120 akçeden 115 tane boyu noksan çam podalık	120 x 115 =	13800
Fiyatı 24 akçeden 165 tane tek maşa	165 x 24 =	3960
Fiyatı 60 akçeden 125 tane çam biçmesi	60 x 125 =	7500
Fiyatı 15 akçeden 115 tane eski merdiven payesi	15 x 115 =	1725
Fiyatı 180 akçeden 20 tane kestane ve gürgen taban	20 x 180 =	3600
Fiyatı 30 akçeden 150 tane karışık ve kırk dolap ve çifte mane parçaları	150 x 30 =	4500
Fiyatı 30 akçeden 720 tane tam ve kırk koğuş levhalar	30 x 720 =	21600
Köhne kurana ve kara sığır mauna		2400
Fiyatı 2400 akçeden 11 mauna köhne sütun ve cam levhaları		26400
Fiyatı 66 akçeden 3716,5 kıyye 100 dirhem muhtelif eski çivi		245315
13 mauna [dolusu] 29900 adet kiremit		43056

¹³ A. MKT. NZD 424 / 96.

1 mauna [dolusu] 2300 adet kiremit (?)		1440
Fiyatı 81 akçeden 8 tane 54, 5 kıyye kurşun levha		4414
Fiyatı 60 akçeden 9 tane kilit ve anahtar (biri asma kilit)	9 x 60 =	540
Fiyatı 90 akçeden 4 tane kazma ve kabza (sap)	4 x 9 =	<u>360</u>
		890 235 akçe

$$\underline{890235 : 120 = 7418,5 \text{ kuruş } 15 \text{ para}}$$

Yine aynı enkazdan kereste ve kiremit parası olarak Tersane eminine ödenen:

Fiyatı 90 akçeden 220 tane Çifte mane ve dolap	220 x 90 =	19 800
Fiyatı 120 akçeden 250 tane 12 arşın kebirî	250 x 120 =	30 000
Fiyatı 120 akçeden 184 tane 5 zira' miktarı sütun parçaları	120 x 148 =	17 720
Fiyatı 960 akçeden 8 tane Karaağaç çifte battalı	960 x 8 =	7680
Fiyatı 1200 akçeden 8 tane meşe büyük çifte battalı	1200 x 8 =	9600
Fiyatı 30 akçeden 8 tane omurga	8 x 30 =	240
Fiyatı 30 akçeden 351 tane koğuş levhaları	30 x 351 =	10 530
Tahminen 50 000 kiremit, 1000'i 1440 akçe		<u>72 000</u>

$$133 770 : 120 = 114,75 \text{ kuruş}$$

Fazla kiremit pahası + 282,00

1396,50 kr. 30 akçe.

Demirci Hacı Mes'ud Ağa'ya satılan çeşitli kereste ve kiremitler:

Fiyatı 50 paradan 67,5 çeki köhne karaağaç, çam ve gürgen sutunları 84 kr.		
Köhne büyük ve küçük çam		445,5
Cins cins köhne kuraniye ve kara sığır kereste		36
Cins cins köhne çam ve sair levhaları (tahtalar)		273
Kırk koğuş levhaları (tahta)		94,5
57 adet kırk koğuş levhaları, kuraniye vs. eski sütunlar		<u>1140</u>
		2337,5

Diğer Masraflar:

Ambarda istihdam edilen amele, mutamed ücretleri		2601,5
Kiremit ve kereste taşıyan 103 maunanın nakliye ücretleri	4 x 103 =	412
36 maunadan inşaata kereste taşıma ücretleri	2 x 36 =	72
Yıkılan Tersane ambarından nakledilen 16 000 kile arpanın gemi navlunu		400
Yıkılan Tersane ambarından ve maunası 50 paradan 78 maunayla nakledilen 31 000 kile buğdayın navlunu		97,5
Yıkılan ambardan maunalara taşınan 47 000 kile zahire nakil ücreti		
1000 kilesi 4,5 kuruştan		211,5
Maunadan Üsküdar İskelesi'ne nakil için verilen ücret		211,5

Diğer masraflar:

Yıkılan ambarların çeşitli masrafları	29,5
Isınma ne bölmelerin tamiri için	<u>00057,00</u>
	4092,50
Nâzır el- hac Ahmed Efendi'ye yıkım öncesi verilen	5663, 15
Tersane enkazından gelen kereste ve kiremit parası	<u>1396, 30</u>
Önceden tesbit edilen maliyet	7060,45

... Sadır olan ferman mucibince navul kalemine kaydolunup başmuhasebe ve bina eminine başka başka ilm ü haberleri verilmekle işbu meblağ 5663,5 kuruşu nazır efendiye irad kaydolundugunu müş'ir taraflarına işbu ilm ü haber verildi. 17 Ş. 1217.

Ahmed Âtîf ¹⁴

¹⁴ Başmuhasebe Bina Emini evrakı (D BŞM. BNE.) 16094.

1890'LARDAN SONRA ÂLEMDAĞI VE CİVARINDAKİ ERMENİLERİN BAZI FAALİYETLERİ

Fethi Gedikli*

Üsküdar'ın muzafatından olan Âlemdağı ve civarı ve bilhassa Alemdar karyesinde Ermenilerin meskun olduğu malumdur. İstanbul'un en mutena tenezzüh ve teferrüc yerlerinden biri olan bu yöre lezzetli suları ve güzel korularıyla insanları devamlı kendisine çekmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla 1890'lardan sonra bu yöredeki Ermeniler belki dışardan gezmeye gelenlerin de tesiriyle Osmanlı Devleti emniyet ve istihbarat memurlarının dikkatini çeken bazı davranışların içinde olmuşlardır¹.

Biz bu tebliğimizde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Yıldız Perakende Evrakı arasındaki belgeleri kullanarak İstanbul'a, Babıali'ye, hayli uzak olan Âlemdağı Ermenilerin hayatlarındaki değişimleri ve bu değişimlerin Osmanlı Devleti memurlarınca nasıl değerlendirildiğini tespit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken, halkın geleneksel yaşayışındaki değişimlerin hangi etkenler tarafından uyarıldığı çözümlenmeye çalışılacaktır. Diğer yandan, bu bölge Ermenilerinin genel Ermeni hareketinden etkilenip etkilenmediği de cevabı aranacak sorulardan bir başkasıdır.

Bu çalışmamızın, Osmanlı Üsküdar'ının, Müslümanların yanı sıra Rumlar, Yahudiler ve Ermenilerden teşekkül etmiş bulunan çok dinli yapısını anlamada bazı hususlara yeniden dikkat çekeceğini düşünüyoruz.

I. İstanbul'daki Ermeni Nüfusu

Fetihten evvel yani Bizans devrinde İstanbul'da cüzi miktarda Ermeni olduğu Ermeni kaynaklarının da belirttiği bir gerçektir². Şehirdeki mevcut Ermeniler aslen Kırmıtlı idiler ve ticaretle meşguldüler. Rumların hoşlanmadığı Ermeniler sadece şehrin Cenevizlilerin bulunduğu Galata bölgesine yerleşmişlerdi³. 1395 yılında Galata ile Tophane arasında bu Kı-

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

¹ Ermeni meselesi 1890'lardan sonra alevlenmiştir. Konu hakkındaki Türkiye'nin görüşü Dış Politika Enstitüsü tarafından yayımlanan *Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu* (Ankara 1983, 42 s.) adlı kitapçıkta verilmiştir, bkz. s. 11 vd.

² Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat, İstanbul 2003, s. 69.

³ Aynı yerde.

rımlı Ermenilerin yaptırdığı bir kilise yol genişletme çalışmaları sebebiyle 1957 yılında istimlak edilerek yıkılmış ve yenisi yapılmıştır.

Osman Gazi'nin Bursa'yı fethi üzerine Türk hakimiyetine giren Ermenilerin ruhani reislik merkezi Bursa olmuştu. Bursa Ermenileri esasen İç Anadolu bölgesinden gelen küçük zanaat erbabı kimselerdi, Fatih'in bunlardan Rumeli hisarının inşasında yararlandığı söylenir⁴.

Fatih İstanbul'u aldıktan sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirip buraya yerleştirdiği Türk aileler yanında Ermeniler de vardı. Ermenilerin de yerleştiği ve stratejik önemi bulunan bu yerler Topkapı, Edirnekapı, Samatyakapı, Yenikapı, Kumkapı, Balatkapı idi. Ayrıca Karagümrük, Malta, Çarşamba, Kadırga, Ahırkapı, Galata, Tophane, Gedikpaşa, Tavukpazarı gibi yerlere de yerleştirilen Ermeni aileler vardı⁵.

Dabağyan'a göre, Bizans'ın fethinden sekiz yıl sonra Fatih, 1461'de, Bursa'da bulunan Hovagim Yebisgobos'u birçok Ermeni aile birlikte İstanbul'a getirterek Ermeni cemaatinin patriki olarak ilan etmişti⁶. Müellif, bu husustaki fermanın halen İstanbul Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'nde muhafaza edildiğini de bildirmektedir⁷.

II. “Ve teferrücgâh-ı avgâh-ı Âlemdağı, acayib av âlemi olur”

Evliya Çelebi *Seyahatnâmesinde* bugünkü Sarıgazi beldesi hakkında “ve mesîregâhı Sarı Kâzî (Sarı Kadı) ulu ziyaretgâhdır” kaydını düşmüş, ardından “ve mesîregâh-ı Kayışpınarı dırahtistan içre bir âb-ı hayat-ı zülâldir” diye devam etmiş “ve teferrücgâh-ı avgâh-ı Âlemdağı, acayib av âlemi olur”⁸ diye sözünü bitirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki o dönemde Âlemdağı bilhassa avlak olarak pek gözde bir mahaldi.

Âlemdağı bölgesi ormanları öteden beri İstanbul'un namlı mesire yerlerindedir. Bilhassa Çamlıca tepelerine vurgun olan II. Mahmud, Âlemdağı'ndan da çok hoşlanır ve ara sıra kalabalık maiyetiyle birlikte Taşdelen suyu kaynağını teşrif ederdi. II. Mahmud'un oğlu Abdülmecid ve onun ardılı Abdülaziz devirlerinde de Âlemdağı gözde bir mesire yeri olmayı sürdürmüştür. Hatta aşağıda vesikalarda geçecek olan kasr-ı hümayun bu padişah devrinde Sultan Çiftliği yakınlarında inşa edilmişti.

Ancak II. Abdülhamid'in saltanatı devrinde açıkça yasaklanmamasına rağmen, buraya gidenler azdı. Bunun sebebi olarak padişahın beş-on kişiden ibaret de olsa insanların bir yerde toplanmasından kuşkulanmasıydı. Hatta Âlemdağı'na gidilmesini engellemek maksadıyla yollarda baskına uğramak ihtimalinden devrin gazetelerinde daima söz edildiği belirtilmiştir. Zira Âlemdağı'na o zaman *talika* denen arabalarla Üsküdar'dan Kısıklı, Bulgurlu, Dudullu, Akçeşme, Sultan Çiftliği yoluyla gidilirdi⁹.

⁴ Aynı yerde.

⁵ Aynı yer, 71.

⁶ Aynı yer, 72.

⁷ Aynı yer, 73, n. 1.

⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1996, c. I, s. 204, 2. süt. (YKY neşri)

⁹ Mehmet Halit Bayrı, *Yer adları ve yer adlarına bağlı folklor bilgileriyle İSTANBUL*, Hayat Yay., İstanbul 1947, s. 24.

Älemdađı'nın seyran yeri olarak ünleniŖi o derecede idi ki Tanpınar, kalıcı Ŗiirden bahsettiği bir yazısında "Heyhat! Ebediyete Älemdađı'na seyrana gidilir gibi gidilmiyor. Bunun için Pegas'ın yelesinden sımsıkı tutmak lazım!" demiŖti¹⁰.

III. Alemdar veya (Älemdađı) ne zamandan beri Ermeni köyü olarak tanıldı?

Üsküdar'a tabi Älemdađı bölgesine Ermenilerin ne zaman gelip yerleŖmeye baŖladıklarına dair kesin bilgiler yoktur. 1800'lerde Älemdađı köyünün sakinlerinin çoğunlukla Ermeniler olduğu ileri sürölmüŖtür. Bugün Alemdar beldesinde hâla ayakta bulunan Ermeni Surp NiŖan Kilisesi'nin, evail-i Ca 1249 (16-25 Eylül 1833) tarihinde İstanbul ve tevabii Ermeni patriğinin arzuhali üzerine müŖir-i Asakir-i Hassa vezir Fevzi Ahmed PaŖa'ya ve Üsküdar kadısına ve Ebniye-i Hassa müdürüne yazılan bir hükümle tamirine izin verildiğine göre, bu tarihten evvel burada bir kilise inşa edilmiŖ bulunmaktaydı. Gerçekten, patriğin baŖvurusu üzerine Üsküdar'dan gönderilen Bab naibi, müderrislerden Seyyid Mehmed Esad ve BaŖkatib Seyyid Abdölkadir ile kilise keŖfe çikilmiŖ, Dudullu ve Sultan Çiftliği'nin Müslüman ve Ermenileri hazır bulunarak kilisenin "tevakkuf yeri" ve toplam "330 zira ebniyesi külliye harap ve muhtac-ı tamir olduğunu gelip mahkemeye bildirmiŖlerdi. KeŖif esnasında kilisenin baŖpapazı Markos veledi Kigork adlı birisiydi. KeŖif esnasında hazır bulunan dört Ermeniden ikisi ise sarraf diye nitelenmiŖti¹¹.

Alemdar'da Cumhuriyet rejiminin ilanından kısa bir süre öncesine kadar Ermeni nüfusun ekseriyeti teŖkil ettiği ileri sürölmüŖtür. Daha sonra Ermenilerin burayı bir gecede toplu olarak terk etmesi üzerine¹² kilise köydeki Müslümanlar için camie çevrilmiŖtir¹³. Bugün Alemdar'da bir Ermeni mezarlığı kalıntısı ile sadece bir Ermeni vatandaŖımız yaŖamını idame ettirmektedir.

Älemdađı'ndan söz edilen evası-ı Z [1]108 (1-10 Temmuz 1697) tarihli oldukça eski baŖka bir hükümde İstanbul'da Bahçekapısı'ndaki Valide Sultan Camii evkafından Älemdađı'nda bulunan çiftliğe ait korudan odun ve kereste kesen kiŖilerin engellenmesi istenmiŖti fakat burada bu kimselerin kimliği hakkında bir ima yoktu¹⁴.

Evahir-i Ŗevval [1]113 (21-29 Mart 1702) tarihli bir hükümde ise Atik Valide Sultan evkafından Älemdađ'da Sultan Çiftliği'nden baŖka yerlere göçen ahalinin eski yerlerine yerleŖtirilmeleleri emrediliyordu. Burada dikkati çeken noktalardan biri daha bu tarihte Alemdar köyü bitiŖiđindeki yerin Sultan çiftliği diye adlandırılması, diğeri ise eski yerlerine iskanı istenen dört kiŖisinin

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1969, s. 324 vd.ndaki "Ŗiir ve Sonsuzluk" yazısı. İlk yayını *Iz*, nr. 8, Sonkanun 1934, s. 8-10.

¹¹ MD, 250/141/1227. Dabağyan'ın, Alemdar Surp NiŖan Kilisesi'nin Patrik III. İstebanos döneminde 15 Haziran 1835'te ibadete açıldığını ve 1838 yılında tamir gördüğünü, 1844'de kiremitleri ve sıvası elden geçirildi diye yazması bu belgenin tanıklığı karŖısında yanlıŖ olmaktadır, bkz. Dabağyan, 266.

¹² İskender Yurttutan, *Älemdađ*, İstanbul 2003, s. 14. Yurttutan ile yaptığımız bir görüşmede (29 Ocak 2004) geriye yalnızca üç kiŖiden oluŖan tek bir Ermeni ailesinin kaldığı bilgisini edindim. Bugün sadece bir Ermeni yurttaŖımız köyde yaŖamını sürdürmektedir. Ermeni mezarlığı ise zamanla tahrip olmuŖtur; yerinde halen bazı mezar taŖları vardır.

¹³ Kilise, 1936 yılında bir minare eklenerek cami olarak kullanılmaya baŖlanmış, bir ara terk edilmiŖ, 1987 yılında onarılarak yeniden cami olarak ibadete açılmıŖtır, bkz. Yurttutan, s. 13 ve 15.

¹⁴ IAD, 26/27/130.

Ermeni isimleri taşıması idi. Üçüncü bir nokta ise bu insanların yerlerinden memnun olmadıkları belki rahatça geçimlerini sağlayamamaları yüzünden göçmek zorunda kalmalarıydı¹⁵.

IV. 93 Harbinden sonra Âlemdağı

Tarihimizde 93 Harbi adıyla maruf Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Hopa'dan hicret etmek zorunda kalan 35 hane Müslüman ahali, padişahın fermanı üzerine Muhacirin Komisyonu ve Hazine-i Hassa Nezaretiyle bugünkü Reşadiye köyüne yerleştirilir. Belki de bu tatbikat, Âlemdağı'nın tarihinde yeni bir dönüm noktasıdır.

Ne var ki, bir müddet sonra buradan kaldırılarak Bursa'ya iskan edilmek istenen bu insanlar, on seneden beri ziraata uygun bir hale getirdikleri ve bin dönüm ekin ektikleri yeri değiştirip de yeni baştan muhacir olmak istemezler. Konu ile ilgili görüşlerini bildiren bir yetkili ise "Âlemdağı ve Kartal hududunun Bahçecik ve İzmit ve daha ilerisine doğru mevcut olan Ermeni köylerinin nüfusu tezayüd etmekte ve onlara karşı her tarafta ve hususan payitaht-ı saltanat-ı seniyye civarında ahali-i müslimenin teksir ve tavnini mukteza"sından bahsederek bunların Bursa'ya yerleştirilmelerinin gene kendi tabiriyle "hikmet-i hükümete tevafuk edemeyeceği"ni belirtir. Diğer yandan, Âlemdağı cihetine yerleştirilmesi düşünülen zabita kuvvetine kadar bu insanların orada ikametlerinden devletçe istifade edilebilirdi (17 Mayıs [1]307 / 29 Mayıs 1891)¹⁶.

Demek ki daha 1891 yılında Ermenilerin Âlemdağı'ndan İzmit'e kadar uzanan bir hatta nüfuslarının artması Osmanlı Devleti idarecilerinin dikkatini çekmişti.

Şimdi elimizdeki belgelerin müsaade ettiği ölçüde 19. asrın son çeyreğinden itibaren bu civardaki Ermeniler ile ilgili bilgileri sergilemek istiyoruz. Bu belgeler bazen güvenlik kaygılarıyla yazılmışlardır fakat bazen de Ermenilerin sosyal hayatı hakkında bilgiler vermektedirler: 17 Ağustos [12]99 (29 Ağustos 1883) tarihinde Ermeni Kilisesi Heyeti, Kartal kaymakamlığına bir tezkire yazarak Ağustos ibtidasında mekteplerinin umumi imtihanı icra olunup mükafat tevziinin icrasıyla umum şakirdan tarafından padişah için ilçe hükümet meydanında dua edecekleri bildirilmişti. Kartal kaymakamlığı'nın bunun üzerine verdiği bilgi şöyledir:

Ağustos ayının 15 ve 16. geceleri Kartal kasabasıyla Âlemdağı Ermeni köyünün panayırır¹⁷. Her sene olduğu gibi Dersaadet ve başka yerlerden birçok ziyaretçi ve tüccar buraya gelip sabaha kadar gezip kendi halinde eğlenerek padişaha dua edip evlerine döndüler. Yani fena bir hadise yok! Asayiş berkemal!

Panayırın ikinci günü ise Ermeni mektebinin mükafat tevzii töreni yapılmış, mektep çocukları önlerinde Ermeni milletinin muteberânı ve kendi musikilerini terennüm eden bir bando olduğu halde hükümet konağı önüne gelerek padişaha dua edip bağlılıklarını bildirmişlerdi¹⁸. Kartal Zabtiye Memurluğunun jurnalinde uygunsuz bir hal zuhur etmediği ve

¹⁵ IAD, 34/106/862.

¹⁶ BAO, Y.PRK.ZB 8/49. Butür düşüncelerle bu yolda sonraları da bazı tedbirler alınmıştır. Nitekim Said Paşa, hatıratında (2.cilt, kısım-ı sani, Dersaadet 1328, s.33) 1318 haziranında (1903 haziranı) göreve geldiği esnada "taşradan İstanbul'a bir çok Ermeniler geldiğine ve evvelce olduğu gibi bir fesat çıkarmak tasminatının mevcudiyetine dair haberler alındı. Payitahtta Ermeni nüfusunu muvazeneli bir halde bulundurma için mukaddema bazı tedabir itihaz olunmuştur. Bunun daima meriyeti lazım gelir, mazmununda bir irade geldi" demektedir.

¹⁷ 17 Ağustos [12]99 tarihli Kartal zabita memurluğu jurnaline göre panayır üç gün sürmektedir: "Şehr-i hal-i (Ağustos) ruminin on beşinci pazar ve pazartesi ve salı günleri (27-29 Ağustos) Kartal panayırın olmak münasebetiyle" bkz. BAO, Y.PRK.ZB 2/33.

¹⁸ BAO, Y.PRK.ZB 2/33.

öğrenciler için mukafat töreni yapıldığı ve törende “zabitan ve efrad-ı zabtiye ile Meclis-i Idare azaları”nın da hazır bulunduğu ilave edilmiştir.

Asayişin berkemal olduğunu bildiren panayır vesikasından 7 sene sonra Asakir-i Şahane kaymakamı Mekteb-i Harbiye’de memur Mehmed Emin ibn-i Hüseyin’in kaleme aldığı bir jurnalde aynen şöyle deniyordu: “Üç dört gündün beri Ermeni milletinden beşer onar Üsküdar cihetinden Älemdađı civarında Ermeni karyesine ve Sultan Çiftliği’ne tecemmu olunmakta ve dünkü Cuma günü dahi üç araba derûnunda Ermeni Katolik papazları dahi ol tarafa doğru gitmekte ve bugün dahi arabalı ve yayan olarak gitmekte ve **bunların ekserisi ayaktakımı ve bazılarının yanında familyaları dahi var ise de üç familya yanında on erkek var** velhasıl bugüne kadar tecemmu eden beş yüzü tecavüz etmiştir ve bunların ekserisi Üsküdarlı olmayıp Kumkapılı ve taşralı olduğunu arz eder ve bununla beraber ol tarafta karakol dahi yoktur ol babda emri (bö.) ve ferman efendimizindir fi 11 Ağustos sene [1]306 (23 Ağustos 1890)”¹⁹.

Bu jurnalın menfi bir bakış açısını yansıttığı açıktır. 3-4 gün içinde beş yüz kişi toplanmış, bölgede karakol yok, gelenler çoğunlukla ayaktakımına mensuptur. Yanlarında familyaları yani kadınları da varsa da üç “familya” yanında on erkek bulunmaktadır. Öte yandan, gelip gidenler arasında Ermeni Katolik papazları da vardır²⁰. Tarih 11 Ağustos 306/7 Muharrem 308 (23 Ağustos 1890). Bu tarihin geleneksel Kartal panayırından 4 gün öncesine denk düştüğü de hatırlanmalıdır.

Aradan geçen kısa zaman içinde hükümet organları arasında Ermenilerin hareketleri güvenlik bakımından bazı endişe uyandırmış görünüyor. Nitekim 6 L 1308 (15 Mayıs 1891) tarihli aşağıdaki vesika hem bu kaygıyı ve hem de bu kaygıyı besleyen hareketlerin neler olduğunu göstermektedir: Havalar henüz tam itidal üzere olmamasına rağmen Ermenilerce Älemdađı’na bir tehacüm vaki olmuştur. Bu Üsküdar’dan bölgeye gidip gelen arabaların kesretinden ve bazı kimselerin ifadelerinden anlaşılmıştır. Bu sebeple, hareketleri nazar-ı tecessüs ve tedkiki hak etmiştir. Belgeyi kaleme alan görevli, bir pazar sabahı arkadaşları süvari kaymakamı Mehmed Emin ve Piraziz nahiyesi müdürü Eşref Bey ile tenezzüh ve teferrüc tarikiyle bölgeye giderek bir gece kaldıktan sonra gördüklerini anlatmaktadır. Manzara şudur:

Sultan çiftliği tenhadır. (Nedense vesikalarda Alemdar köyünün adının telaffuz edilmesinden içtinap edilmekte ve “yukarı köy” vs. şeklinde bir tarif yapılmaktadır.) Ermeni köyünde bütün evler dışarıdan gelen (Üsküdar, Beyoğlu ve Kadıköyü) Ermeniler ve iki Yahudi ailesi tarafından tebdil-i âb ü hava maksadıyla kiralanmışlardır. Bunlara Alemdar köyünün meşhur Ermeni aileleri olduğu anlaşılan ve adları anılan Çiracıoğlu, Kapamacıyan, Doğramacıbaşı, Kemal Acemyan da dahildir. Ekser familyalar daima birleşip bunlara Ermeni gençleri de karışarak çalgı ve rakslarla kendi hallerinde eğlenmekte oldukları görülmüştür. Fakat bu arada Fransızca “Älemdađı ictimayı yaşasın!” diye yazılı bir “uçurtma” yapılmıştır. Ayrıca akşamüstü Korubaşında kadın erkek 30 kişiden oluşan bir sofrada Kadıköylü olduğu anlaşılan gençce bir Yahudi pek çok kere ayağa kalkarak ve sofradaki herkes için ayrı ayrı kadeh kaldırarak Fransızca yaptığı konuşmasının sonunda “Älemdađı ictimayı ve parlak Ermeni gençliği yaşasın!” diye sözünü bitirmesi ve ardından birçok havai fişeklerin atılıp gösteriler yapılması “âdâb-ı ubudiyet ve sadakata pek de muvafık” görülememiştir. Gece gene Çiracıoğulları ve Kapamacıyan ve ailesinin köye dönüşlerinde havai fişek ve maytaplar atılmış ve birçok kimse “hurra” nidalarıyla

¹⁹ BAO, Y.RK.ASK. 63/86.

²⁰ BAO, Y.PRK.ASK. 63/86.

gösterilerde bulunmuşlardır. Orada bulunan Kartal Kaymakamlığından gönderilmiş yaşlı bir jandarma onbaşı ve iki neferin bunlara müdahalesi mümkün değildi. Kendilerinin ise iktidar ve mezuniyetleri olmadığına işaret edilerek sözü geçen “uçurtma”nın her halde elde edilmesi ve köyden istihbarat toplanması tavsiye ediliyor.

Bölgenin devamlı surette ziyaretçi çekmesi ve hükümet adamları tarafından göz altında tutulması bölgeye karakollar yapılmasını gündeme getirmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde nerelerde karakollar ihdas ve ne miktar zaptiye kuvveti ve askeri ikame edilmesi lazım geleceği harita üzerinde gösterilerek ilgili yere takdim edilmiştir. Anlaşıldığına göre tek karakol yerleri bulunmamış ve bölgede dört karakol kurulması öngörülmüştür:

“Öyle bir mevki-i mühimmin şimdiye kadar emr-i inzibatına zabita-i mahalliyeye dikkat edilmemiş olması şayan-ı esef olduğu gibi her hususda bir fikr-i hikmete ve bir ilham-ı kudrete müstenid olan emr ü ferman-ı hazret-i hilafetpenahilerinin bu emr-i mühimde dahi tezahür-i isabeti kuvve-i hilafet-i seniyyelerinin azamet ve ulviyetini bir kat daha izhar eylemiştir.”

Karakollardan biri kasr-ı hümayunları civarındaki Ermeni köyünde veya aynı köyün bitişiğindeki emlak-i hümayun içinde bulunan ve kiracısı tarafından otel yapılan evin karakol haline çevrilerek içine 10 süvari askeri ve 10 jandarma piyadesi yerleştirilmesi, ikincisi aynı köy kilisesinin alt yanında Ağaçaltı denilen kahvehanenin karakol yapılarak buraya da iki polis ve zabitiyle birlikte 10 piyade jandarması konulması, üçüncüsü Ermeni ahali çok olan Sultan Çiftliği köyü yakınındaki Korubaşı denilen ve zikredilen köye ve şose yoluna nezaret-i kâmillesi bulunan ağıl ile, ve dördüncüsü o civarda ve Âlemdağı caddesinde olup emlak-i hümayunları dahilinde ve her tarafa tamamen nezaret eden Kireç Ocakları mahalline de birer karakol inşasıyla Ağıl karakolunun yalnız on nefer süvari askeri ve Kireç Ocakları karakolunun da iki polis ile yirmi nefer süvari askeri istihdamı suretleriyle inzibatın tamamen sağlanacağı bildirilmiştir²¹. Böylece bölgeye dört karakolun yapılması ve içlerine de zabıt, polis, süvari askeri ve jandarma piyadesi olmak üzere toplam 64 güvenlik mensubunun yerleştirilmesi öngörülmüştür ki bu insana meselenin bir hayli abartıldığı intibamı vermektedir. Tabi bu rapordaki önerilerin uygulanıp uygulanmadığı ayrı bir meseledir.

Takip konusu yapılan bir vaka da Üsküdar ve Kadı-karyesi Su Kumpanyasının Anadoluhisarı sakinlerinden Şeyh Talat Efendi ile İtalya Devleti uyruğundan Bay Palmali'nin ortaklaşa yaptıkları su bendlerinde çalışan Âlemdağlı bir Ermeninin şikayeti üzerine yapılmıştı. Gerçekten, Nişan adındaki bu Ermeni işçinin iddiasına göre, Âlemdağına bir buçuk saat mesafede Üçağaçlar denen yerde 16 silahlı kişi kendisini sorguya çekmiş ve bendlerde ne kadar işçi çalıştığını sorup kendisine bir yere haber vermemesini tenbih etmişlerdi. Emniyet güçleri bendlere gidip Bay Palmali ve katibi Danti'nin nezareti altında 120 işçinin çalıştığını görmüş fakat iddianın doğruluğunu gösterir bir bilgi elde edememişti. Üçağaçlar, Hekimbaşı çiftliğine de bir çeyrek saat mesafede olup korucular ve başkaları da böyle kimseyi görmediklerini ve bölgede 16 silahlı adamın barınamayacağını ifade etmişlerdi. Nişan ise bilgisine başvurulmak üzere Şehremanetine gittiği için kendisi etraflıca sorgulanmadığı da rapora ilave edilmişti²². 28 Mayıs 307/2 Za 1308 (9 Haziran 1891).

Anlaşılan bir ara Âlemdağı cihetinde on ikişer kişi halinde Ermeni çeteleri dolaştığı Izmid kumandanlığına da bildirilmiş, bunun aslı olup olmadığı tahkik edilmek istenmişti. Bir vesikada Üçüncü Alayın İkinci Şile Redif taburu binbaşı Ramî Efendi ile bu hususta cereyan eden

²¹ BAO, Y.PRK.ZB, 8/50.

²² BAO, Y.PRK.ASK, 73/7.

bir telgraf görüşmesinin zabıtları vardır. Hayli ilginç olan bu zabıtlarda, hadisenin neden bölgeye uzak olan İzmid kumandanlığına bildirildiği sorulmuştu. Anlaşıldığına göre hadise, 9 Teşrin-i evvel 311'de (21 Ekim 1895) Şile Zabıta Memurluğunca verilen bir jurnalde; "martini tüfenkleriyle müsella on beş nefer Ermeninin Ağva Boğazı cihetinde dolaşmakta buldukları ve ahalinin korkularından bir tarafa gidememekte oldukları" kaydedilmişti.

Yine 11 Teşrin-i evvel 1311 (23 Ekim 1895) günü Kandıra kaymakamlığından Şile kaymakamlığına ulaşan iki telgrafnamenin içeriği, Kandıra'nın Akâbâd nahiyesi cihetinde yirmi beş neferden ibaret, silahlı ve beyaz setreli bir çetenin dolaşmakta olduğundan ve Kandıra zaptiyesinin derece-i kâfiyede olmamasından Şile'ce de tedâbir-i lazıme ittihazıyla kendilerine de malumat itâsı işâr kılındığından, işbu iki telgrafname münderecatından da yirmi beş kişilik diğer bir çetenin Akâbâd cihetinde olduğu anlaşıldığı cihetle 11 Teşrin-i evvel 311 (23 Ekim 1895) tarihiyle İzmid Kumandanlığına şifre olarak keşide ettiğim telgrafname ile gerek tahkikat-ı resmiyeden, gerek Kandıra kaymakamlığı yazısından bu taraflarca bu gibi çetelerin dolaşmakta olduğu anlaşılıyor bunlar şimdilik hiç bir tarafa sarkıntılıкта bulunmamıştır, kendilerine katılacak başka yoldaşlarının ulaşmasını beklemekte veyahut geşt ü güzar edecekleri mevkilere nazaran Älemdağı'ndaki Ermeni köyüne ve ihtimal ki kendilerince seçilmiş bir toplanma noktasına gitmekte olduklarını zannettiriyorlar, deniyordu.

Bu çetelerin piyade oldukları ve lisanlarından Ermeni buldukları ve gezdikleri mahaller ahalisince -İzmid, Adapazarı ve civar Ermeni ahalisi gerek lisan ve gerek kıyafetce malumları olduğundan-, bunların bu taraf ahalisinden olmayıp taşra Ermenisi olduğu ve bazılarının lisanından Kürdistan tarafından gelmiş ve bazılarının tavr u simasından İstanbul Ermenisi olduğu belirtilmişti. Giysileri ise beyaz setrili diye tanımlanmıştı. Ardından bunlara karşı Şile'deki askeri gücün mahiyeti ve mikdarı hem asker olarak hem de top varlığı olarak tespit edilmeye çalışılıyor²³.

14 Teşrin-i evvel [1]311 (26 Ekim 1895)'de İzmid Kumandanı Ferik Sadeddin'in çektiği telgrafta aynen şöyle deniliyordu: Evvelce bi't-telgraf vuku bulan maruzat-ı çakeranemle gerek Älemdağı cihetine doğru gidenlerin ve gerek mahall-i maruzada dolaştıklarını arz ettiğim çetelerin tahkik ve takip olunması zımında izâm kılınan süvari ve piyade müfrezeleri zabıtânından henüz malumat alınamamıştır. Şile redif binbaşısı ve Kandıra Kaymakamlığıyla olunan muhabere neticesinden bu çetelerin birtakım çoban ve yolcuların ifadelerine istinaden vücudunu kail olarak Kandıra kaymakamı tarafından mütelaşiyâne her tarafa ihbar-ı keyfiyet edilerek tayin-i hakikat için mükemmelen bir tahkik olunmadığı anlaşılmıştı. Şile binbaşısının ihbarı da Kandıra kaymakamının resmi yazısına müsned idi.

İzmid Kumandanı Ferik Sa'deddin telgrafında şöyle devam ediyordu: Sevk olunan müfrez zabitlerinden henüz jurnal alınmadığı için bu şâyiaların hilâf-ı hakikat olduğuna kâni olunamaz ise de işin hükümet memurlarının izâm ve irkam ettikleri derecede olmadığı tezahür etmiştir. Vukuatın bir resmi menbadan istihbar edilmesi, o aralık başkaca tahkikat icrasını ihtiyaçtan vareste ederek ve bir taraftan da tahkikata girişerek bir güne fenalığa meydan bırakılmamak kasdıyla vakit geçirilmeksizin durum Seraskerlik makamına arz edilmiştir. Mafih her bir ihtimale karşı askerler ve zabıtân arkadaşlarımızla geceli gündüzlü çalışarak bir güne halin zuhuruna meydan vermemeğe tam bir ihtimam ve fevkalade ikdam ile çalışmaktayız (14 Teşrin-i evvel 311/26 Ekim 1890)²⁴.

²³ BAO, Y.PRK.ASK. 107/55 04 Ca 1313.

²⁴ BAO, Y.PRK.ASK. 107/65.

8 Ca 1313 (27 Ekim 1895)'te İzmit kumandanlığından Seraskerliğe gönderilen bir telgrafta Âlemdağı'nda bazı Ermeni çetelerinin görüldüğüne dair bir haber alındığının bildirilmesi üzerine, yapılan incelemede bunun aslı olmadığı, böyle bir şeyin Âlemdağı gibi bazı mahallerde baş gösterebilmeleri memul olmadığından bunların o halde Üsküdar'da ve diğer civar mahallerde dahi görülmeleri lazım gelip halbuki şimdiye kadar buna dair bir güne ihbarat vuku bulmadığından çetelerin orada vücudu hayli uzak bulunan İzmid'de ne vasita ile istihbar buyurulduğunun ve bu istihbarın hakikaten şayan-ı vüsuk ve itimad olup olmadığının veyahud bunlar Ermeni çetesi namıyla başka bir ... tecemmu etmiş diğer birtakım eşhas mı idüğünün serian ve tafsilan arz ve işarı²⁵ istenmişti.

İzmid kumandanlığı canib-i valasına aynı tarihte cevaben yazılan bir şifrede de "14 Teşrin-i evvel 311(26 Ekim 1895) buradan gönderilen adamların Âlemdağı'nda ve diğer yerlerde eşkiyadan bir eser görmedikleri, keyfiyetin güzelce tahkik [edilip] ve eşkiya olduğu tahakkuk ettiği takdirde cümlesinin ahz ü girift ve hükümete teslim edilmesine müsaraat olunmasını emredilmişti (15 Teşrin-i evvel 31/27 Ekim 1895)".

Bu jurnaller devam ederken, Âlemdağı bölgesi de sayfiye niteliğiyle insanları cezbetmeye devam ediyordu. Alemdar köyünün Ermenilerle meskun olması sayfiye amacıyla gelenlerin de daha çok Ermeni ve az da olsa Yahudi olmasını kolaylaştırıyor olmalıdır. Belki Batılılaşmanın etkisinde, gayrimüslim olmaları hasebiyle daha erken dönemde ve daha ileri seviyede kalmış olan Alemdar köyünün Ermenileri Mayıs ayı ile birlikte evlerini veya evlerinin bir odasını mevsimlik olarak dışarıdan gelenlere kiralyıyorlardı. Gerçekten 20 Mayıs [1]318 (2 Haziran 1902)'de tanzim edilmiş elimizde bulunan bir listeye göre, bu tarihte 33 aile Alemdar köyünde, tabir yerindeyse, "tatil yapma"ya gelmişlerdi. Bu ailelerin ve kişilerin ekseriyeti Ermeni idi. "Tatilciler" arasında yalnız Hâlid Efendi ve Hasan Bey adında Bakırköy'de Süvari Karakolu karşısındaki hanede ikamet eder görünen iki Müslüman vardı. Biri Büyük Yenihan'da halı tüccarı, diğeri Kapalıçarşı'da cevahirici olarak gösterilmişti. Mayısın 12'sinde otele gelmişlerdi. Bu iki Müslüman gerçekten "tatilci" olabileceği gibi, istihbarat amacıyla buraya gelip yerleşen emniyet mensubu da olabilirlerdi, kanaatindeyiz.

Ziyaretçilerin bazısı tek başına bazıları ise aileleri ile birlikte gelip yerleşmişlerdi. Bunların kiraladıkları yerlerde ne kadar kalacaklarına dair bir bilgi yoktur fakat bir süredir böyle bir uygulamanın devam ettiği anlaşılıyor. Öyle ki sadece köy sakinleri değil, kilise de bir süreliğine Alemdar'a gelenlere konukçuluk ediyordu. Kilise avlusunda bulunan odaları da üç aile kiralamıştı. Rağbetin çokluğu sebebiyle Kınahada'da otelcilik eden Ovakim Levend adlı bir işletmeci, köydeki iki evi otel tarzına koyarak hizmete açmıştı. Listemize göre burada da bir aşçı, bir kilerci, bir sofracı otel mensubu olarak çalışmaktaydı. Bu otelde, liste tutulduğu sırada, 4 Ermeni ailesi kalıyordu. Yukarıda kendilerinden bahsettiğimiz iki Müslüman da burada kalıyordu.

Ekte sunduğumuz bu liste verdiği bilgiler bakımından önemlidir. Bir kere o tarihte dışarıdan yönelen ilgiyi göstermesi, ayrıca Alemdar köyündeki Ermeni ailelerin, kiracılarının adlarını, ikametgahlarını ve mesleklerini vermesi bakımlarından çok değerlidir. İstanbul'daki Ermeni toplumunun bir profili burada sergilenmiş gibidir.

Bir vesikada ise Takohi adlı Ermeni bir hanımın Âlemdağı'nda bir elmas iğne bulduğu ve onun marifetiyle bu iğnenin satıldığı belirtiliyordu. Sonradan Dellal Karabet adlı birinin, satılan

²⁵ BAO, Y.PRK.BŞK. 43/72.

iğne hakkında bir dilekçe verip bazı isteklerde bulunmuş olduğu anlaşılıyor fakat elimizde ve-
sikanın sadece hülasası olduğu için meselenin özünü bilmek mümkün olamıyor²⁶.

Alemdar köylü Karabet veled-i Artin'in ustura ile hançeresini keserek intihar ettiğinin
tespit edilmesi üzerine konunun adliyeye intikal ettirildiğine dair vesika, son vesikamızdır.

İstanbul valiliğinden Dahiliye Nezaretine yazılan bu yazıda Sultan Çiftliği civarında De-
ğirmen-yeri nam mahalde cesedi bulunan Alemdar karyesi ahalisinden Karabet veled-i Ar-
tin'in ustura ile hançeresini kesmek suretiyle intihar ettiği tahkikat ve muayene-i tıbbiye
neticesinden anlaşılmiş ve evrak-ı tahkikiyesinin cihet-i adliyeye tevdi kılınmış olduğu Kar-
tal kaymakamlığının iş'ârına atfen Üsküdar mutasarrıflığından izbâr kılınmış olduğu bildi-
riliyordu (Cumadelula 339 ve Mart 337 (Mart 1921))²⁷. Ancak bu ölümün şüpheli olduğu
akla gelmiyor değil!

Üsküdar mutasarrıfı Ziver'in Dahiliye Nezaretine yazdığı bir yazıda Anadolunun Yunan iş-
galine uğramasından sonra Üsküdar'dan Älemdađı'na kadar uzanan bölgede bazı nahoş hadi-
selerin patlak verdiği anlaşılıyor. Raporunda şöyle deniyor: Rum ve Ermenilerle meskun olan
köylerde Şile-Yeniköy hıristiyanlarının hicretlerini müteakip bazı hoş olmayan haller belirmiş
ve bu cümleden bir kömürcü kafilesine taarruz edilmiş ve telefonların kesilmiş olmasından do-
layı neticesi pek anlaşılamayan Paşaköy karyesine baskın icra edilmiştir.

Mutasarrıfın raporuna göre, Yunan ordusunun ileri harekâtı alelumum Hıristiyan cemâati, İs-
lam aleyhine cür'ete getirdiği ve Arslan çetesinin Yeniköy'e taarruzuyla bu galeyan Kartal köyle-
rine kadar sirayet eylediği ve maazallah bazı Müslüman köylerin yağma ve tahribini ve mevcut
nüfusunun katledilip imhasını akla getirmesi sebebiyle vaziyet vahimdir (1 Temmuz [13]36)/1
Temmuz 1920²⁸.

Savaş koşulları içerisinde kaleme alınan Üsküdar mutasarrıfının bu resmi raporunun ne ka-
dar gerçeği yansıttığı bilinemez fakat milli mücadele unsurlarının, bölgedeki gayrimüslim hal-
kı taciz edip göçe zorlamış olabileceği de bir ihtimal olarak zikredilebilir. Diğer yandan, Hıris-
tiyan çetecilerin Müslüman halka vaki saldırılarının, Müslüman kesimde de kendiliğinden
kendini koruma insiyakıyla karşı bir örgütlenmeye ve neticede Hıristiyan halka saldırıya dö-
nüştürülebileceği de diğer bir olasılıktır. Nitekim, Şile-Yeniköy Hıristiyanlarının göç etmesin-
den sonra, bölge köylerindeki bazı Rum ve Ermenilerin de göç ettiği rapora derç edilmiştir²⁹.

Sonuç

Bu tebliğle birlikte Osmanlı Üsküdarı'nda sakin olan unsurlardan biri olan Ermenilerin bir
köy ölçeğindeki yaşantıları bir ölçüde açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Tabii bu, sadece
bir ilk teşebbüs olarak bir değer taşıyabilir. Yine de buradan bazı sonuçlara ulaşmak mümkün-
dür: Mesela, daha 18. asrın başında Älemdađı'nda Ermeniler yaşamaktaydı. Bu tarihten bir asır
sonra ise bu mahallin çoğunlukla Ermenilerce iskan edildiği şeklinde kayıtlar vardır. Buradaki
Ermeni nüfusunun 18. asır boyunca arttığı ve muhtemelen 19. asrın ilk çeyreğinde burada bir

²⁶ A. MKT. NZD, 328/63.

²⁷ DH.EUM.AYŞ, 51/41.

²⁸ DH.EUM.AYŞ, 42/54.

²⁹ Üsküdar mutasarrıfının raporunda bölgede İngiliz işgal kuvvetleri hakim olduğu için asayişten onlar
sorumlu tutuluyorlar.

kilise inşa edildiği söylenebilir. Bunlardan başka, 93 Harbi sebebiyle Hopa ve civarında yerinden yurdundan kopan insanlar buraya yerleştirilmiş, Osmanlı Devleti içinde muhtemelen Ermeni hareketinin gittikçe güçlenmesi yüzünden, siyasi bir kararla bölgedeki Müslüman nüfusu çoğaltılmak istenmiştir. Böylece bölgedeki nüfus yapısı 19. asrın sonuna doğru “hikmet-i hükümet” gerekçesiyle değiştirilmeye teşebbüs edilmişti. Yine Ermeni olaylarının gelişmesiyle birlikte Osmanlı güvenlik mensupları bölgedeki Ermenilerin hareketlerini göz altında tutmuştur. Bölgenin eskiden beri avlak ve mesire yeri olması, ayrıca 19. asrın sonuna doğru diğer gayrimüslim uyruk ile birlikte Ermenilerin de iktisadi hayatındaki zenginleşme ve Batı sosyal yaşayışından etkilenme, Ermenileri yazları geçirmek üzere Âlemdağı’ndaki soydaşlarından barınma yeri kiralamaya yöneltmiştir. Burada dikkati çeken şey, kilisenin de oda kiralaması ve hatta talebin çokluğu sebebiyle Ermeni köyünde bir otelin açılmış olmasıdır. Bütün bu süreçte Müslümanlarla Ermeniler arasında herhangi bir ihtilaf kaydedilmiş olmaması dikkatimizi çekmektedir. 1890’lardan Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süre içinde, belgelerde bazı Ermeni çetelerinin varlığından söz edilmesine rağmen, somut bir bulguya tesadüf edilememesi de kayda şayandır. Ama şu hususu da kaydetmek lazımdır ki birçok kere bu çetelerden bahsedilmesi bunların var olduğunu gösterir. Güvenlik kaygısı bölgede karakolların kurulmasını gündeme getirmiştir. Bir yerde Âlemdağı ile Adapazarı çizgisi üzerinde dolaştığı bildirilen Ermeni çetesinin üyelerinin bir bölümünün Doğu Anadolu’dan geldiğinin söylenmesi, Doğu Anadolu bölgesinde Rusların tahrikiyle birlikte Müslüman ahali ile Ermeniler arasındaki çatışmalar sebebiyle yer değiştiren bazı Ermenilerin Batıya yönelip çetecilik yaptıkları biçiminde yorumlanabilir. Bu durum, bu bölgedeki -eğer varsa- Ermeni çetelerinin bunlardan belli ölçüde etkilenmiş olabileceğini hatıra getirmektedir. Âlemdağı Ermenilerinin yazın evlerini kiraya verme dışında ve tabii ziraat dışında ne ile uğraştıkları hususunda fazla bir bilgi yoktur belgelerde. Fakat içlerinde bazı sarrafların olduğu ve bazılarının Türk-İtalyan ortaklığındaki bir su bendi inşaatında çalıştığı yine bu belgelerde kayıtlıdır. Sosyal hayatlarının yaz ayları boyunca gayet renkli ve eğlenceli geçtiği anlaşılıyor. Kartal’da iki veya üç gün süren bir panayır düzenlemeleri ve burada okul öğrencilerine görkemli olduğu sezilen bir törenle ödül dağıtmaları ve gösteri düzenlemeleri onların canlı ve hareketli bir toplum olduklarını yansıtırken eğitime de önem verdiklerini göstermektedir. Nihayet, Âlemdağı Ermenilerinin büyük ölçüde siyasallaştıklarını gösteren yeterli belge bulunabilmiş değildir.

Ek. Y.MTV 230/156

Älemdađı'nın yukarıki Ermeni karyesi derûnunda bulunan efrad-ı ahali hanelerinde kira ile bulunanlar

Nu ma ra	Misafirlerin esamisi	Mahall-i ikamet-i aslisi	Mahall-i sanat ve ticareti	Älemdađı'na tarih-i vürudıyla mûlahazat
1	Hamparsumyan Karnik Efendi	Kadıköyü'nde Moda Iskelesi caddesindeki hanesinden	Galata'da Yenihan'da hinta ticareti	Mayıs ibtidasında gelerek karye- den Rakes'in(?) hanesini istikra edip ikamet etmekte idüğü
2	Arabyan Kirkor Ağa	Üsküdar'da Selamsızda Yaman- dabol zokağındaki hanesinden	Mahmud Paşa başında Çukacı han ittisalinde saat ticareti	Mayısın on ikisinde gelerek karye- yeden Merker'in(?) hanesini istik- ra edip ikamet etmekte idüğü
3	Mihran Bezzaz- yan	Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda caddedeki hanesinden	Bağçekapusu'nda Mezisne(?) Kumpanyası acentesinin âdemi	Mayısın on ikisinde gelerek karye- yeden Boğos Ağa'nın hanesini istik- ra etdiği
4	Nasib Ağa Çavze- ciyan	Üsküdar'da Tophane [li]oğ- lu'nda Eşekçi zokakdaki hane- den	Çarşı-yı kebir'de Mercan kapusu ittisalinde saatci ticareti	Mayısın on birinde gelerek karye- den Cansız Kığork'un hanesini istik- ra etdiği
5	Anderyas Asbo- somyan(?)	Üsküdar'da Tarlabası'nda Se- lamsız caddesindeki haneden	Mahmud Paşa'da Abud Efendi Hanı'ndaki düğmeci	Mayıs üçde karyeye gelerek Kah- veci Leon'un hanesini istikra etdiği
6	Bereof/n Maz- lumyan	Samatya'da Narlı-kapuda şi- mendüfer demiryolu cadde- sindeki hanesinden	Çarşı-yı kebirde Nur-ı Osmaniye kapusunda Kalpakçılar-başı cad- desinde işlemeci dükkanı	Mayısın dokuzunda gelerek Osek- yan'ın hanesini istikra eylediği
7	Karabet Hacatur- yan	Ortaköy'den	Patrikhane muharrerât-ı Türkiye müdiri	Mayısın sekizinde gelerek Ha- çık'ın hanesini istikra eylediği
8	Bağcı Onik Terzi- yan	Üsküdar'daki mahallesinde Karamanlı zokağında Yazmacı Avadis'in hanesinde müstecir	Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda bağ- cılık etmekte	Mayıs birde gelerek Eskici Ham- par'ın hanesini istikra edip ika- met ettiği
9	Mihran Karakaş- yan	Kumkapu'da Yalnız Bakkal'da 66 numaralı haneden	Bâyezîd'de Karakulak Hanı'nın yanında Singer makine mağaza- sında	Mayısın dördünde gelerek Karib Nişan'ın hanesinin bir odasını istik- ra ederek maa aile ikamet etmekte
10	Mesrof Fenerci- yan	Kadıköyü'nde Yoğurdcı Çeş- mesi civarındaki hanesinden	Çakmacılar Yokuşu'nda Karagö- zoglularının manifaturacı dükka- nında	Mayısın ibtidasında gelerek Mis- ketoglu'nun hanesini istikra edip maa aile ikamet etmektedir
11	Nişan Efendi Canfesciyan	Üsküdar'da Yangın-bağı'ndaki hanesinden	Sultanhammamı civarında can- fesci tüccarı	Mayısın beşinde gelerek Kuru Hampar'ın hanesini istikra edip ailesiyle ikamet ettiği
12	Pozand Köşeyan	Langa'da Kasım Katib zokağın- da kendi hanesinden	Mahmud Paşa başında Çukacı Hanı'nda idüğü	Mayısın dördünde gelerek Karib Nişan'ın bir odasını istikra edip ailesiyle ikamet ettiği
13	Mihran Baltayan	Üsküdar'da Arabzâde'de	Sirkeci'de manifaturacı mağaza- sında	Mayısın on birinde gelerek Niko- gos'un hanesini istikra edip aile- siyle ikamet ettiği
14	Selkisoftar ailesi Karnik Nikon H a m p a r s u m ağalar	Kadıköyü'ndeki hanelerinden	Çarşı-yı kebirde Mercan cihetin- deki Zencirli Han derununda mağazada buldukları	Mayısın ibtidasında gelerek Ne- mitk(?) Karnik'in hanesini istik- ra edip maa aile ikamet ettikleri
15	Oseb Melikyan	Selamsız'da Yamandabol zokağındaki haneden	Sirkeci'de demirci tüccarından Eseyanlar'ın yanında yazıcı	Mayısın ibtidasında gelerek Kah- veci Bedros'un bir odasını istikra ile ailesiyle ikamet ettiği
16	Peştemalciyan Is- tepan	Selamsız'da Avadis bakkalı srasındaki haneden	Kendi hanesinde yazmacı	Mayısın sekizinci günü maa aile gelerek Nal-bend Agyan'ın hanesini istikra edip ikamet ettiği

Karyedeki kilise havlusu derununda bulunan odalardaki müstecir müsafirler

Nu ma	Misafirlerin esamisi	Mahall-i ikamet-i aslisi	Mahall-i sanat ve ticareti	Älemdađı'na tarih-i vürudıyla mülâhazat
17	İşlemeci Leon Hammamcıyan	İcadiye'de Çardak cihetinde Çiftikavak'taki hanesinden	Hanesinde antika işlemecisi	Mayısın yedisinde gelerek kilise odalarından birini istikra edip ailesiyle ikamet ettiği
18	Serkiz veled-i Ohannes	Makriköy'de Cevizlik mahallesindeki hanesinden	Makriköyü Ermeni kilisesi hademesi	Mayısın ibtidasında gelerek kilise odasını istikra edip ailesiyle ikamet ettiği
19	Karnik Gümüşyan	İcadiye'de Doğramacı Simon mahallesinde hammamcıbaşının müsteciri	Dersadet'te Amerikan Hanı'nda mücellid	Mayısın ibtidasında gelerek kilise odasını istikra edip ailesiyle ikamet ettiği

Kınalı-ada'da otelcilik eden Ovakim Levend'in Ermeni karyesinden Astin(?) ve Kirkor hanelerini otel tarzına koyarak küşad eylediğinden mahall-i mezkurda mevcut müsafirler

20	David veled-i Pannos	Kadıköyü'nde Ermeni kilisesinin karşısında şimendüferli Karabet hanesinde ailesiyle müstecir	Ermeni karyesinde Ovakim Levend'in otelinde aşçı	Mayısın ibtidasında küşad olunan otele aşçı olarak gelmiştir
21	Kirkor İşyan	Pangaltı'da Efenc zokağında Çavuş Ağa'nın hanesinde ailesiyle müstecir	Ermeni karyesinde Ovakim Levend'in otelinde kilerci	Mayısın ibtidasında küşad olunan otele kilerci gelmiştir
22	Artaki Avadis	Üsküdar'da Yenimahalle'de Kömürçioğlu zokağında hanesinden	Ermeni karyesinde Ovakim Levend'in otelinde sofracı	Mayısın ibtidasında küşad olunan otele sofracı gelmiştir
23	Güllabiyan Mikail	Beyoğlu'nda Misk zokağında kendi hanesinden	Babiali'de Birinci Meclis'de tercüman	Mayısın dokuzunda ailesiyle gelerek eylevm ikamet ettiği
24	Mıgırdıç Efendi Başbazerganyan	Kadıköyü'nde Sakız ağacında kendi hanesinden	Sultanhammamı'nda Emin Bey Hanı'nda komisyoncu	Mayısın ibtidasında ailesiyle otele gelerek eylevm mukim bulunduğu
25	Miran Peragamyan(?)	Kuzguncuk'taki yalisından	Havyar Hanı'nda çukacı tüccarı	Mayısın beşinde gelerek ailesiyle otelde ikamet ettikleri
26	Bazbazyan(?)	Arnabud karyesinden	Sultan hammamı civarında Topalyan Hanında basmacı tüccarı	Mayısın on üçünde familyasıyla otele geldikleri
27	Hâlid Efendi	Makriköyü'nde Süvari Karakolhanesi karşısındaki hanede	Büyük Yenihan'da halı tüccarı	Mayısın on ikisinde otele geldiler
28	Hasan Bey		Çarşı-yı kebir'de cevahirci	

Ermeni karyesinde vaki hazine-i hassa-i şahaneye merbut emlakten olup lokanta namıyla yad edilen mahalde otelcilik eden Masacı Onik'in otelinde mevcut müsafirler

29	Partik Efendi	Beyoğlu'nda Nişantaşı'nda	Dersaadet'te Mustafa Paşa Hanı'nın karşısında manifatura mağazası	Mayıs ibtidasında ailesiyle gelerek otelde mukimdirler
30	Pulcıyan Karabet Efendi	Üsküdar'da Tarlabası'nda müstecir	Mahmud Paşa başında Çukacı Han caddesinde saatçı tüccarı	Mayısın birinde ailesiyle gelerek otelde mukimdir
31	Baroyan Ohannes Efendi	Pangaltı'da hanesinden	Acem sefaretî avukatı	Mayısın onunda ailesiyle gelerek otelde mukimdir
32	Çozef Kalumi	Taksim'de Rum kabristanı zokağında hanesinden	Dersaadet'te Yeni Cami-i şerif Pazar caddesinde 27 numaralı daireden	Mayısın sekizinde gelerek ailesiyle otelde mukimdir
33	Mardik Sakayan	Kadıköyü'nde Nücum zokağında Yenihane'de müstecir	Emlak dellahı	Mayısın on altısında yalnız gelerek otelde mukimdir

Memurin-i mahsusa ve zabıta i'zâmiyle taht-ı takayyüde alınan lemdağı karyesinde bera-yı tebdil-i [âb] ü hava etmekte bulunan Ermenilerin tanzim olunan bir kıta defteridir. Fi 20 Mayıs sene 318/2 Haziran 1902.

Şehremini
Bende Mustafa

ÜSKÜDARIN ULAŞIMI

Bülent Arı*

Osmanlı dönemi Üsküdar'ı Boğaz'ın Anadolu tarafının en önemli yerleşim merkezlerinden birisidir. Fethin ardından Üsküdar sahilinde görülen XV. asır yapıları bunun en bariz göstergesidir¹. Üsküdar Osmanlı ordusunun Asya cihetine yapılan seferlerin başlangıç noktasıdır². Bu bakımdan Anadolu'ya bir sefer olması halinde boğazın en hareketli noktasıdır Üsküdar. Diğer zamanlarda Eminönü iskelesi İstanbul'un iaşesi için Osmanlı topraklarından getirilen ve Avrupa'dan ithal edilen malların çok büyük bir kısmının indiği limandır³. Karayoluyla kervanlarla gelen (ipek, baharat gibi) bazı mallar ise önce Üsküdar iskelesine iner, oradan İstanbul tarafına nakledilirdi. Bu trafik, bugünkü gibi İstanbul – Üsküdar, Üsküdar – İstanbul arasında günübirlik yoğunluk arzemesine de düzenli bir seyir takip etmekteydi. XVIII. Asır İstanbul'undan kesitler sunan Eremya Çelebi Kömürçiyen'a göre Üsküdar halkının birçoğu Büyük Şehre (yani İstanbul'a) gider gelir. Üsküdar'da civar sahiller ve etrafındaki köylerin alışveriş ihtiyacı için Cuma günleri büyük bir Pazar kurulur⁴.

Karayolu Ulaşımı

Üsküdar'ın şehiriçi addedilen İstanbul ve Galata tarafından ve Boğaziçi'nden ulaşımına geçmeden önce karayolu bağlantıları ile menzillere kısaca temas etmek yerinde olacaktır. İlk defa 1329 yılında Orhan Bey zamanında Pelekanon muharebesi ile Osmanlı kuvvetleri Üsküdar'a kadar gelmişlerdi. Gebze yakınlarında bugün Eskihisar olarak bilinen ve körfezden karışı yakaya feribotların işlediği bölgede geçen muharebede, Orhan'ın Bey'in kuvvetleri İznik'i Osmanlı muhasarasından kurtarmak isteyen Bizans kuvvetlerini mağlup ederek Üsküdar'a ka-

* Çankaya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Şemsi Paşa ve Rum Mehmed Paşa camileri bu dönem eserlerinin en güzel örneklerindedir.

² Anadolu seferlerine Üsküdar, Rumeli seferlerine Davudpaşa sahrasından, deniz seferlerine ise XVI. asırdan beri Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi önünden hareket edilirdi.

³ Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *I.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c XI, (1949-50), s 397-417; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren, 2000, s 227-236.

⁴ Eremya Çelebi Kömürçiyen, *İstanbul Tarihi*, (İstanbul: Eren, 1988) s 47. Cuma Pazarı günümüzde de Ahmediye ve çevresinde kurulmaya devam etmektedir.

dar ilerlemişlerdi⁵. Bu tarihten itibaren, Timur darbesinden sonraki Fetret Devri hariç tutulursa, Üsküdar sürekli Osmanlı ve Türk hakimiyetinde kalmıştır. Anadolu'yu boydan boya üç koldan geçen ipek ve ticaret yolları ile Hac güzergahı ve Doğu seferlerinin başlayıp bittiği yerdir Üsküdar.

Rumeli'nde olduğu gibi Anadolu'da da yollar üç kola ayrılmıştı. Sağ kol Üsküdar'dan başlayıp Şam'a kadar uzanmaktadır. Yol üzerindeki menziller şu şekilde sıralanır:

Üsküdar, Gebze, Dil (Hersek), İznik, Lefke, Söğüt, Eskişehir, Seyyid Gazi, Hüsrev Paşa Hanı, Bayat, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Iğın, Ladik, Konya, İsmil, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Yayla (Dölek), Çakıd Hanı (Bayrampaşa Kervansarayı), Adana, Kurd Kulağı, Payas, Bagras (Belen), Antakya, Tenrin (Tizin), Haleb üzerinden Şam⁶.

Orta Kol güzergahı olan Üsküdar-Bağdad yolu ise Üsküdar'dan Gebze'ye kadar Sağ Kolu takip ettikten sonra önce İzmit'e ulaşıyor, oradan Sapanca, Hendek, Düzce, Bolu, Gerece, Bayındır (Hamamlı), Çerkeş, Karacalar, Karacaviran, Koçhisar, Tosya, Hacı Hamza, Osmancık, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokat, Sivas, Kangal, Hasan Çelebi, Malatya, Ergani, Diyarbakır, Mardin, Nusaybin Musul, Karakuş, Erbil, Kerkük, Dakuk, Tuz Hurmatı üzerinden Bağdad'a varıyordu⁷.

Sol Kol güzergahı yine Üsküdar'dan başlayıp Merzifon'a kadar Orta Kolu takip eder, oradan ayrılarak Ladik (Gökçeli), Sonisa (Uluköy), Niksar, Tilemse (Yolkaya), Hacı Murad Karahisar-ı Şarki, Şiran, Kelkit (Çiftlik), Karakulak, Aşkale üzerinden Erzurum'da son buluyordu⁸.

Roma devrinden beri kullanılan ve Osmancık üzerinden gelen ipek yolu Bolu'dan sonra Göynük çayını takiben Lefke'den önce İznik'e gelerek oradan Hersek Dili (eski adı Kibotos)'nden körfezden karşıya Dilovası'na geçerek Gebze'nin dışını takiben Molla Fenari köyünden Üsküdar'a ulaşıyordu. Yani Gebze'den sonra bugün otoyolun geçtiği güzergahı takip etmekteydi. Bolu-Amasya II. Bayezid zamanında imparatorluğun doğuya giden ana caddesi idi. Bu eski yolun önemi ipek kervanlarından kaynaklanmaktaydı. 1650'den sonra ise bu yol yön değiştirerek Üsküdar'dan sonra Gebze ve doğrudan İzmit'e inerek Sapanca ve Düzce'yi takiben Bolu'ya inmekteydi. Bolu'dan sonra ise artık Amasya'ya uğramadan Karahisar-ı Şarki'den Erzurum'a ulaşmaktaydı. Böylece daha önceleri Bursa'ya giden ipek kervanları 1650'den sonra artık doğrudan Üsküdar'a inip denizden İstanbul'a geçiyordu. Sağ Kol güzergahında da bir değişiklik olup Eskişehir üzerinden geçen eski yol terk edilmişti. Artık Sapanca, Geyve, Göynük ve Beypazarı'ndan geçen yol Ankara'ya ulaşıyordu. Eski güzergahta II. Bayezid biri Osmancık'ta Kızılırmak ve diğeri Geyve'de Sakarya nehrini aşmak üzere iki anıtsal köprü yaptırmıştı. Bu iki köprü o zamanki karayolu ulaşımı ve kervan ticareti için birbirini tamamlamaktadır⁹.

⁵ Halil Inalcık, 'Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış,' *Osmanlı*, c 1, (Ankara: Yeni Türkiye, 1999) s 60.

⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı'da Ulaşım ve Haberleşme*, (Ankara, PTT, 2002), s 52-63.

⁷ Y. Halaçoğlu, *Osmanlı'da Ulaşım ve Haberleşme*, s 69-79.

⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı'da Ulaşım ve Haberleşme*, s 86-92.

⁹ Güzergah değişikliği ve ipek kervanlarının takip ettiği yol hakkındaki bilgiler Halil Inalcık tarafından şifahi olarak verilmiştir.

Üsküdar Kayıkçıları

XIX. Asra kadar Üsküdar'a yolcu ve yük taşımacılığı bugünkü ölçülere göre küçük sayılabilecek çeşitli boylardaki teknelerle yapılmaktaydı. Bu yüzden çok sayıda mavna ve kayık hem Boğaz'ın her iki sahili boyunca, hem de karşılıklı sahiller arasında habire yük ve yolcu taşımaktaydı¹⁰. Devlet diğer esnaf gibi kayıkçıların teşkilatını da temsilcileri olan ve her iskelede bulunan kethüdaları vasıtasıyla kontrol altında bulundururdu. Bu kontrol ilk olarak adı sanı ve sicili belirli kimselerin kayıkçılık yapmasının temini ve yabancıların mesleğe girmesinin engellenmesiyle sağlanıyordu. Tabii devlet her ne kadar bu nizamın bozulmasını engellemeye çalışsa da sürekli olarak ihlallerle karşılaşılıyordu¹¹. Esnaf nizamının korunarak iç denetimin yapılması için de Boğaz'daki iskelelerin kethüdaları ve baş kethüda birbirlerine kefil tutularak kadı huzurunda mahkemede kendilerinden yeminle söz alınıyordu¹². Bu yeminli kefâletlerin kâr etmemesi üzerine yirmi yıl kadar sonra bu sefer kalebendlik ve kürek cezasıyla müeyyide konan bir başka fermana rastlıyoruz¹³. Kefâlet husûsu Osmanlı esnâf teşkilat yapısı içinde önemli bir yere sahip olduğundan Boğaziçi'nde kayıkçılık yapanların isimleri de özel defterlere kaydedilmekteydi¹⁴.

¹⁰ Kayıkçılar hakkında Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar* (İzmir: Ticaret Matbaacılık, 1984) adlı eserinde yer alan "İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği" adlı makalesinden sonra en kapsamlı son eser Nejdettin Ertuğ tarafından hazırlanmıştır, *Osmanlı Döneminde Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001).

¹¹ XVIII. Yüzyıl ortalarına ait bir fermana (Evâil-i Şaban 1170/ 21-30 Nisan 1757) yanan beratları yenilenen kayıkçıların eski nizamlarının bozulduğu kendilerine hatırlatılmaktadır: "İstanbul ve Galata ve Üsküdar Kadılarına hüküm ki, İstanbul'da ve Üsküdar ve Galata ve Tophane ve Karaköy ve Garbkapusu ve Kasımpaşa ve Hasaköy iskeleleri kayıkçı esnafının kethüdaları gelüb zikr olunan iskelelerde işleyen kayıkçı esnafının kethüdaları ma'rifetleriyle ru'yet olunagelmışiken ecnâs-ı muhtelifi zuhûr ve şefa'at ve reca vesâir tar'kla iskelelerde kethüdâ ve kethüdâ vek'li olub nice erâzil ve eşhâsı kayıkçı zümresine duhûl ettirmeleriyle su-i hareketleri ve nâ-hemvâr vaz' u hâletleri zuhûr edüb iskelelerinin nizâmı muhtell ve müşevveş olmağla ...", *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi 1*, (İstanbul: İstanbul B. Şehir Belediyesi, 1997), s 151-152.

¹² "... meclis-i şer'-i hat'rde kad'm nizâmımız üzere cümlemiz birbirimize kefl olub ve iskelelerimizde bilâ kefl kimesneler kayıkçılık etmeyüb ve kethüdâlardan birinin azli ve nasbı iktizâ etdikde başkethüdâımız vesâir iskeleler kethüdâları ma'rifetleriyle azl ü nasb olunagelmışiken bazı kimesneler bilâ kefl dâ'si ile kethüdâ olmak iradesiyle nizâm-ı kad'mimizin ihtilâlüne bâis ü bâd' olmak ihtimâli olmağla f mâ ba'd bir kethüdâ azl ü nasb iktizâ etdikde başkethüdâımız sâir kethüdâler ve bostancıbaşı ma'rifetiyle azl ü nasb olub ve kad'm nizâmımız üzere amel ve hareket etmeğe her birimiz kav'l ü ittîfak ve ahd ü m'sak etmeğe...", aynı yer, s 151-152.

¹³ "... iskelelerinde olan kayıkçı tâifesiün her birine kethüdâlı kefl ve kethüdâları dah' birbirlerine kefl ve başkethüdâları Kara Mehmed cümlesine kefl olmalarıyla zikr olunan iskelelerin gerek kethüdâlarından ve gerek kayıkçılarından hilâf-ı ta'ahhüd hareketleri zuhûr eder ise kanği iskelede olursa olsun hilâf-ı ahd hareket edenün ehl-i İslâm olanı kal'aya ve zımm' olanları küreğe vaz' olunmağa râzılar olduklarını Başmuhasebe kalemine kayd ve yedlerine emr-i âl' i'tâ olunmak bâbında..." Evâil-i C.Evvel 1193/17-26 Mayıs 1779, *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi 2*, (İstanbul: İstanbul B. Şehir Belediyesi, 1998), s 308.

¹⁴ Üsküdar kazası kefâleti Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-i Asâfi Defterleri genel 893, özel 107, Kadıköyü, Üsküdar, Anadolu Kavağı'na kadar kayıkçı hamal esnafı kefâleti de genel 899, özel 113 numaralı defterlerde kayıtlıdır. Devletin kefâlet hususundaki hassasiyeti için XVI. yüzyıla ait bir ferman dikkat çekicidir: "Haslar Kadısına hüküm ki, ...eğer reâyâ ve eğer kapum kullandır, bir ferd kefilsiz ırgad kullanmayalar. Şöyle ki birinin ırgadı taleb oluna, kefli olmaya, sonra kendüye buldurulur; özü makbûl olmak ihtimâli yoktur. Bulmaz ise âna olacak siyâset kendüye olur. Bu husûsu i'lâm etdüresin ki sonra kimse bilmedik ve işitmedik demek ihtimâli olmaya." F' 26 Receb 967 / 22 Nisan 1560, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 3, Hüküm 976*

1792 tarihli ve Kadıköy'ünden Anadolu Kavağına kadar olan iskelelerdeki kefalet kaydına göre Üsküdar Büyük Iskele ve Mumhâne iskelelerinde 395, Balaban ve Kavak iskelelerinde 45, Salacak ve İhsâniye iskelelerinde 24, Ayazma iskelesinde 81, Kuzguncuk iskelesinde 25, İstavroz iskelesinde 34, Çengelköy iskelesinde 55, Kandilli iskelesinde 45 kayıkçı vardır. 1728 tarihinde Üsküdar Büyük iskelede 298, Salacak iskelesinde 16, Kuzguncuk iskelesinde ise 19 kayık vardı. Balat, Kadıköy ve Fener iskelelerinde ağırlıklı olarak, Eminönü iskelesinde ise kısmen gayr-i Müslim kayıkçılar vardı. Fakat kayıtlara göre Üsküdar ve Üsküdar'a tâbi iskelelerde üçyüzden fazla kayıkçının sadece 10 tanesi gayr-i Müslim'dir¹⁵. Bertrandon de La Broquière 1432 tarihinde Hac kervanıyla birlikte Anadolu'dan geçip Üsküdar'a indiğinde o tarihte Osmanlı idaresinde olan Üsküdar'dan Rum kayıkçıların işlettiği kayıkların Galata'ya geçmişti¹⁶. İstanbul'un fethinden 100-150 sene sonra görülüyor ki Üsküdar'da kayık işletmeciliği artık neredeyse tamamen Türklerin elindedir.

Üsküdar kayıkçılarının zorla yolcu alıp kadınlara edeb dışı davranışlar gösterdikten başka çeşitli bahanelerle fazla para talep etmeleri üzerine Üsküdar ahalisi kayıkçıları padişaha şikâyet etmişlerdi. Verilen fermanla hem bu duruma bir son verilmesi isteniyor, hem de hangi tür kayığa ne kadar ücret ödeneceği tespit ediliyordu¹⁷. Esâsen 1640 tarihinde Sultan IV. Murad zamanında bütün esnaf teşkilatları teftiş edilip standartları ve narhları belirlenirken kayık ücretleri de tespit edilmişti¹⁸. Bu defterde ayrıca Üsküdar iskelesine eşyasıyla gelenlerin civar mahallelere yüklerini taşıtmaları halinde hamallara ödeyecekleri ücretleri görüyoruz¹⁹.

Elde bulunan kayıtlara göre çeşitli tarihlerde Üsküdar'a işleyen kayıkların yolcu taşıma ücretleri şu şekildedir: 1563-1597 arasında Balıkpazarı-Üsküdar arası dolmuş adambaşı yarım akça, varıp gelmeğe 2 kürek pereme 6, 4 kürek pereme 8, 6 kürek pereme ise 10 akçadır. 1600 / 1009 senesindeki narha göre Emin iskelesinden Üsküdar'a dolmuş 1 akça 3 çifte pereme 15 akça, İstavroz ve Çengelköy'üne ise 1 çifte pereme 7, 2 çifte pereme 10, 3 çifte pereme 14 akçadır. 1681/1092 tarihli narha göre bütün iskelelerden Üsküdar'a taşınan yolcu ücretleri teferruatıyla verilmektedir.

¹⁵ İstanbul'un tüm iskelelerindeki Müslim ve gayr-i Müslim kayıkçı sayısını gösteren detaylı tablolar için bkz. Nejdert Ertuğ, *Osmanlı Döneminde Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, 116-134.

¹⁶ Ch. Schefer, Ed., *Bertrandon de La Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, (İstanbul: Eren, 2000), s 32 ve 206. Hatta Broquière o vakit Rumlar itibar gösterdikleri için Üsküdar'dan Cenevizliler'in elinde olan Galata'ya geçerken Türk kıyafetinde kayığa binmiş, fakat indiğinde durumu öğrenen Rum kayıkçıların tutumu birden değişerek Broquière'den para sızdırmaya çalışmışlar ve bunu başaramayınca onu dövmeye kalkmışlardır. Broquière bu vesileyle Ortodoks Rumların Katolik Hristiyanlar'a olan nefretini ve kendisinin Türklere duyduğu itimadı dile getirmektedir.

¹⁷ Bkz. Ek 1, İstanbul Ahkâm Defterleri No 8, sayfa 81, hüküm 253 Evâsıt-ı Şaban 1181/2-11 Ocak 1768 tarihli; *İstanbul Esnaf Tarihi 2*, (İstanbul: İstanbul B. Şehir Belediyesi, 1998), s 136-138.

¹⁸ Bkz. Ek 2, *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, Haz. Y. Yücel, (Ankara: TTK, 1992), s 120-122.

¹⁹ "İskele-i Üsküdar: İskele-i mezbûreden giden yağ ve bal vesâir yüke Valide Câmii'ne ve Yeni Mahalle'ye ve Doğanlılar Meydanı'na ve Gültepesine ve bunların beraberliğine sırk hammalına âdem başına dörder akça tayin olunmuşdur. Uzak yerler bundan kıyas oluna." *1640 Tarihli Es'ar Defteri*, s 171.

1681/1009 Tarihinde Yolcu Taşıma Ücretleri (Akça)

Üsküdar'a	Piyade	2 Çifte	3 Çifte	4 Çifte	5 Çifte
Eminönü ve Bağçekapısı'ndan	8	16	24	36	40
Yemiş İskelesi ve Unkapanı'ndan	9	18	27	36	45
Cibali ve Yenikapı'dan	10	20	30	40	50
Balat ve fener iskelelerinden	11	22	33	44	55
Eyüb'den	12	24	36	48	60
Ahırkapı'dan	8	16	24	32	40
Kumkapı'dan	8	16	24	32	40
Davudpaşa'dan	12	24	36	48	60
Samatya ve Narlıkapı'dan	14	28	42	56	70
Kasımpaşa'dan	9	18	27	36	45
Galata'dan	6	12	18	24	30
Tophane'den	4	8	12	16	20
Üsküdar'dan	Piyade	2 Çifte	3 Çifte	4 Çifte	5 Çifte
Beykoz, Yeniköy, İstinye, Kağıthane	14	28	42	56	70
Kanlıca, Anadolu ve Rumeli Hisarları, Eyüb, Sötlüce Kasımpaşa, Cibali	10	20	30	40	50
Kuruçeşme, Bahçekapı, Eminönü, Ahırkapı	8	16	24	32	40
İstavros, Ortaköy, Beşiktaş	6	12	18	24	30
Tophane, Mehmed Ağa, Fındıklı	4	8	12	16	20
Akşama kadar tutulan	3	6	9	12	15
	35	67	100	135	185

Kaynak: Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001) s 168-173.

1814/1230 tarihinde ise İstanbul'dan Üsküdar, Ayazma, Balaban Kuzguncuk'a 5, Beylerbeyi, Çengelköyü ve Kandilli'ye 10 akçadır²⁰.

Kayıkçılar ayrıca rüzgar fırtına dinlemeyip vakitten kazanmak ve kürek çekmekten kurtulmak için yelken açıyorlardı. Bu suretle rüzgarlı havalarda pekçok teknenin batmasına ve için-

²⁰ Nejdet Ertuğ, *Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar* s 174.

deki yolcuların boğulmasına sebep olmuşlardı. Verilen fermanlarda bu hususa dikkat edilmesi özellikle vurgulanıyordu²¹. Bundan çok daha önce, XVI. Asırda ayrı bir fermanla kayıkçıların uyacakları kurallar ile büyüklüklerine göre halktan alacakları ücretler belirlenerek, bunlara uymayanların hakaretlere uğratıldıktan başka ebediyyen kayıkçılık yapamayacaklarının defterde kayıtlı bulunduğu ifade olunuyordu²².

Kayıkçıların yelken kullanmalarındaki asıl sebep boğazdaki şiddetli akıntıydı. İstanbul'dan Üsküdar'a geçerken akıntıyı yenebilmek için önce kıyıda Beşiktaşı'na kadar gelmek, oradan Üsküdar'a kürek çekmek gerekiyordu. Yük taşıyan teknelerin son zamanlarda büyümesiyle birlikte Üsküdar'a yük taşıyan çeşitli büyüklükteki vasıtaların ücret tarifesi II. Meşrutiyet'ten sonra yeniden belirlenmiş ve Düstur'da yayınlanarak yürürlüğe girmişti²³. Son devirlere kadar Üsküdar'dan iç kesimlere herhangi bir nakil vasıtası olmadığından uzak yerlere gidecekler ve bilhassa elinde yükü olanlarla yürüyemeyecek durumdakiler için iskelenin hemen yanında at kiraya veriliyordu²⁴.

Şirket-i Hayriyye

XIX. asırdan itibaren alışveriş ve ticaret merkezi yabancı şirketler ve temsilcileri aracılığıyla Galata'ya kaymış, Boğaz'da yalılar yükselmeye başlamıştı. Şehir nüfusunun artışına paralel olarak Boğaz'ın her iki yakasında artan bir yük ve yolcu talebi oluşmuştu. Buna mavna ve kayıkların cevap vermesi imkansızdı. Gelişen teknolojiyle birlikte yapılmaya başlanan buharlı gemiler imdada yetişti. Fakat seferler sabah ve akşam birer kere yapıldığından hem ihtiyaca cevap vermiyor, hem de istenilen saatte vapur bulunmuyordu. 1837 yılından itibaren biri İngiliz ve diğeri de Rus iki şirket Boğaziçi'nde yolcu taşımaktaydı²⁵. Bu yeni teknolojiden faydalanarak Boğaziçi'nde nakliyatın ve ulaşımın emniyetli şekilde sağlanması için bir şirket kurulmasının lüzumu hakkında Meclis-i Mebusân-ı Vükelâ bir mazbata hazırladı. Mazbatada Boğaziçi'nde

²¹ Bkz. Ek 1, aynı ferman.

²² "İstanbul Kadısına ve Muhtesib Çavuşa hüküm ki, Hâlâ Boğaz'da işleyen peremeler evvelki üslûbdan çıkub uzun ve ensiz olub ve yelken istimâl eyleyüb ve peremeler avret ve oğlanları ricâl ile haltedüb ve tahammüllerinden ziyâde âdem tahm'î edüb defâ'atle peremeler garkolub nice nüfusun telefine sebep olduklarını ve kad'ımden alınagelen âdeme kâni olmayub, bazı ehl-i ırz âdemlerin ve nisâ tâifesinin ardlarınca seçirdüb şirretler edüb envâ'ına şâyeste evzâ' ve etvâr eyledikleri i'lâm olunmağın, Balıkpazarından Üsküdar'a başka pereme ile gidenler 6 kürek 10 akçaya, varub gelmeğe 4 kürek 8 akçaya, 6 kürek 10 akçaya, seyre giden kimesneler yemek verirler ise 6 küreğe 30 akçaya, yemek vermezler ise 40 akçaya, 4 kürek 20 akçaya, seyre giden bütün gün bu üslûb üzere; her kim bu kânun üzere olmaz ise muhkem hakâret olunub ebed' peremecilik işlemeye deyu defâtirde mukayyed bulunmağın ...", F' 25 Receb 995/1 Temmuz 1587, A. Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987) s 111-112.

²³ *Yeni Düstur*, c 2, s 259; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c 4, (İstanbul: İstanbul B. Şehir Belediyesi, 1995) s 2160: "Galata Yağkapanı ve Unkapanı ve Odunkapusu ve Sebze hâne ve Eminönü ve Bilumum İskelelerde Mevcûd Mavna ve Ortakayık ve Salapurya ve Sandal ve Piyadelerle Naklolunacak Emtia ve Eşyanın Ücûrât Tarifesi: Paşalimanı'ndan Kadıköyü'ne kadar olan iskelelere, 30 ve 30 tondan yukarı cesâmetdeki mavnalar 90 kuruş, 20'den 29 toneye kadar mavnalar 75 kuruş, 10 tondan 19 toneye kadar ortakayık ve sandallar 50 kuruş, 5 tondan 10 toneye kadar Salapuryalar 40 kuruş, 1 tondan 5 toneye kadar Sandal ve Piyadeler 35 kuruş. Fi 29 R.ahir 1328/26 Nisan 1326/1910.

²⁴ Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), s 433.

²⁵ Eser Tutel, "Şirket-i Hayriyye", *İstanbul Ansiklopedisi*, c3, s 181.

vapur işletmek için kurulacak şirketin faydalarına ve halkın ulaşımına getireceği kolaylıklara dikkat çekiliyordu²⁶. Mazbatada vurgulanan bir başka husus ise ulaşım zorluklarından dolayı halk altı ayda bir Boğaziçi'nden içerilere taşınması ve kiralık yerler tutmak zorunda kalmasıydı. Eğer düzenli vapur seferleri sağlanır ise bu sürekli taşınma zahmetinden kurtulunacak ve Boğaziçi'nin boş yerleri de imar edilmiş olacaktı. Bu hususları dikkate alan Sultan Abdülmecid Boğaziçi'nde vapur işletmek imtiyazını önde gelen devlet adamları tarafından kurulan ve Şirket-i Hayriyye adı verilen şirkete yirmibeş sene müddetle veren fermanını neşretmiştir²⁷. 1882 yılında şirketin imtiyazı on yıl ve 1888 yılında da otuz yıl daha uzatılmıştır. Son olarak 1903 yılında şirketin imtiyazı 1953 yılında bitmek üzere elli seneye tamamlanmıştır²⁸.

Şirket sermayesiyle buharlı gemiler alacak ve gerekli yerlere iskeleler inşa edecekti. Daha önce vapurlar kıyıya yanaşamadıkları için açıkta bekliyorlar ve yolcular kayıkla naklediliyordu. Her iskeleye uğradıkça tekrar edilen bu işlem oldukça vakit aldığından çoğu kimse yine kayığı tercih ediyordu. Şirketin inşa edeceği iskeleler belli bir derinlikte olacağından artık vapurlar iskeleye tam olarak yanaşabilecekti. Bu yüzden Şirket-i Hayriyye vapurları ve diğer tekneler için Üsküdar ve civarında yeni yeni iskeleler inşa edildi²⁹.

Şirketin sefer tarifesine göre İstanbul tarafına nispetle Anadolu yakasının bir miktar ihmal edilmiş olduğu görülür. O devirde bugünkü gibi karşıdan karşıya iki iskele arasında bugünkü gibi doğrudan seferler yerine vapurlar sahil boyunca iskelelere sırayla uğrayarak Üsküdar'a gelir ve sonra İstanbul tarafına geçerlerdi. Bu nedenle vapur azlığı Boğaz'ın bütün bir yakasını etkilerdi. Anadolu yakasına işleyen vapur sayısının azlığı sürekli şikayet konusuydu³⁰. Hele mübarek gecelerde ve tatil günleri öncesi vapur ihtiyacı had safhaya ulaşıyordu. Böyle günlerde Kuleli Askerî İdadisi'nden öğrencilerin vapuru doldurmasıyla diğer iskelelerden yolcu almak imkansız hale geliyordu³¹. Ramazan gecelerinde de İstanbul tarafında ka-

²⁶ 2 Muharem 1267/1850 tarih ve 436 sayılı Takvim-i Vekayi'de neşredilen mazbatanın özeti: "Boğaziçinde gidip gelenlere medâr-ı suhûlet ve emniyet olmak için Tersâne-i Amire'den vapular tahsîsiyle Boğaziçi'ne ve adalara işlettirilmekte ise de mevsim-i sayfa mahall-i mezkûrede bulunan ve kış mevsimlerinde Boğaziçi'nde kalan halkın kesretine nazaran işleme olan vapurların adedi kâf olmadığından ve bu cihetle sabah ve akşam yalnız bir vakitte vapur bulunabilirdi bu vakte ise herkes işini uyduramayacağı cihetle pekçok kimse yine kayıklarla gidip gelmeğe mecbûr olarak eğer herkes bunda bir kolaylık bulsa vapur müşterisi birkaç kat daha tezâyüd edeceğinden asıl Boğaziçi'nin aded-i nüfusiyesine nazaran daha pekçok vapura ihtiyac olduğu derkârdır. İstanbul limanı'nda bulunan gemileri Karadeniz boğazı ağzına kadar çekmek için vapur işletmek üzere Şirket-i Hayriyye veyahud tensib ve irade buyurulacak diğer nâm ile bir kumpanya teşkîli makrûn-i müsaade-i hazret-i pâdişah buyurulur ise biri Üsküdar ile İstanbul arasında diğeri İstanbul'dan Beykoz'a kadar münâsib yerlere uğramak üzere ikisi Anadolu tarafına ve İstanbul'dan Sarıyer'e kadar dahî kezâlik münâsib iskelelere uğramak üzere üçü dahî Rumeli cânibine mahsûs olmak üzere beşi müşteri taşımak ve ikisi gemi çekmek için yedi kit'a vapur sefinesi tedarik ve iştirâ olunması..." Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, c 5, 1995), s 2289-2290.

²⁷ *Takvim-i Vekayi*'in 24 R. Evvel 1267/1851 tarih ve 443 sayılı nüshasından Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, s 2291-2292.

²⁸ O. N. Ergin, aynı yer, s 2294.

²⁹ Ahmet Yüksel Özemre, *Üsküdar, Ah Üsküdar*, (İstanbul: Kaknûs, 2002) s 48-53.

³⁰ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, (İstanbul: Kitabevi, 2001) s 184.

³¹ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, s 184: "Şehr-i Receb-i Şerif'in 26. Perşembe günü Çengelköyü iskelesine gelmiş isem de malum olduğu üzere Şirket-i Hayriyye'nin Anadolu cihetine tayin eylemiş olduğu vapurların nedreti cihetiyle birkaç saat gelecek vapura intizar olunmuş ve akşam leyle-i mübareke-i Mi'râc-ı Şerf olmak münasebetiyle Kuleli Kışla-i Hümâyunu'nda bulunan Mekteb-i İdadî-i Şâhâne şâkirdânına hânelerine gitmek üzere

lanların iftar ve teravih sonrası Üsküdar'a ulaşımı için Şirket-i Hayriyye'den ilave vapur talep ediliyordu³².

Vapurların uğrayacağı iskelelerin adları davlumbazlarının üzerine birer levha ile asılırdı. O devirde halkın okuma-yazma bilenlerin oranı çok az olduğundan, yolcuların yanlış vapura binmelerini önlemek için Boğaz'ın Rumeli yakasına gidenlere siyah, Anadolu yakasına gidenlere ise kırmızı boya ile yazılmış levha asılıyordu. Fakat bu tedbir de okuma-yazma bilmeyenlere gerekli kolaylığı sağlayamamıştı. Bunun üzerine Şirket-i Hayriyye yeni bir usûl keşfetti: vapurların baş direğine farklı renklerde bayrak çekmek. Rumeli tarafına giden vapura yeşil, Anadolu tarafına giden vapura da kırmızı bayrak çekiliyordu. Böylece hiç okuma-yazma bilmeyen biri kolayca gideceği yere uygun vapura binebiliyordu³³.

Mesire Yerlerinin Ulaşımı

Şirket-i Hayriyye'nin düzenli seferlere başlaması Boğaziçi'nin demografik yapısında ve halkın Boğaziçi'nden faydalanmasında devrim niteliğinde değişikliklere yol açtı. Eskiden ancak özel kayak tutularak gidilebilen mesire yerlerine, halk artık vapurlara doluşarak rahatça ulaşıyordu. Boğaziçi İstanbul'un bir mahallesi hükmüne girmişti. Büyükdere, Tarabya ve Yeniköy'de gazinolar, oteller açıldı. Cuma ve Pazar günleri vapurlar dolusu halk Sarıyer'e gider oldular³⁴. Daha önceleri Anadolu tarafının sâkinleri aynı yakadaki mesire yerlerinden faydalanabiliyordu. Fenerbahçe, Haydarpaşa, Çamlıca, İstavroz, Çengelköy, Kayışdağı, Alemdağı, ve Taşdelen belli başlı mesire yerlerinden idiler. Buralara at ve arabalarla ailece gidilip, hânendeler ve sâzendelerle geceleri de kalıp eğlenmek bilhassa Üsküdar'da oturanlar için mutad idi. Şemsi Paşa sahilinden Kavak iskelesine kadar sayısız sultan sarayları ve çiçek bahçeleri vardı.

Göksu ve Küçüksu Boğaziçi'nin en meşhur mesire yerlerindendi. Cuma özel günüydü. Rumeli tarafında ikâmet eden sultanlar ile vezir ve vekil haremleri Cuma günleri Anadolu tarafı-

kâmilen ruhsat i'tâ kılınmış olduğundan birkaç şâkirdân vapura binmek için iskeleye gelmiş ve şiddetle nüzul etmekte olan bârân altında üç çeyrek saat kadar kaldıktan sonra vürûdu beklenmekte olan vapur, zaten yukarı iskelelerden mütehammil olabildiği kadar müşteri almış olduğu halde oraya gelebildi. Şâkirdân-ı mâileyhümden büyücekleri binmek ad'mül'imkân olduğunu anlayarak Üsküdar Iskelesi'ne az'm ve küçücekleri o kadar yolu yürüyemeyeceklerini bilüb bi'z-zarûr o mahut vapura hâcim oldular."

³² Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, s 196-197: "Boğaziçi ahâlisi tarafından Şirket-i Hayriyye'ye ihtar: Le-hü'l-hamd ve'l-minne şeref-hulül eden şehir-i cel'l-i Ramazân-i mağfîret-nişânda bi'z-zarûr Boğaziçi'nde kalmış ve-yâhut zaten mutavattın bulunmuş olanlar, İstanbul'un geceleri şehir-i şer'f-i mezkûra mahsus olan şeref ve meziyetinden ve ziyâret husûsundan vapursuzluk cihetiyle mahrum kaldıkları derkârdır. Vâkiâ bunun için akşamdan vakt-i matlûbuna kadar geride bir vapur bekletmek dah' uyamaz ise de fakat mehtâba tesâdüfî ez-her cihet münâsib olacağından şehir-i mezkûrun sekizinden yirmibeşine kadar olmak üzere geceleri saat birbuçuk sularında Rumeli cihetine bir vapur tayini münâsib olur."

³³ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, s 308: "Kırmızı ve siyah levhaların icad ve talikinden evvel vapurları bulmak için çekilen sıkıntıları işbu levhalar bir dereceye kadar tahf'f ve ta'd'l ettiyse de okuması olmayanların kâidesinden mahrum olarak ekser kesân Rumeli tarafına gidecek iken Anadolu tarafına giden vapura girer idi. Şimdi işbu kırmızı ve yeşil bayraklar bu yanlışlığa meydan bırakmayacaktır Çünkü Rumeli tarafına gidecek bir adam okuması olmasa dah' baş direğinde yeşil bayrak asılı olan vapura biner. Bunun için şirkete lisân-ı umûmdan teşekkür olursa lâyıkdır."

³⁴ Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (İstanbul, Kitabevi, 2001) s 131.

na kayıklarla geçip orada hazır bekleyen arabalarına binip mesire yerlerine giderlerdi. Ayrıca Boğaziçi pazar kayıklarının yaz günlerinde birkaç defa halkı Göksu'ya götürmesi adettendi. Perşembe günü çarşı ve mahallelerde “yarın pazar kayığı Göksu'ya gidecektir, istekli olanlar buyursun!” nidasıyla tellallar bağırır, Cuma günü de kadın ve erkekler hazırlıklarını yapıp kayığa binerlerdi.

II. Mahmud devrinin sonlarına kadar seyir yerlerinde erkekler arasında kadınların gezmeleri yasaktı. Hele Harem-i Hümayun mensupları ve sultanlar bir mesireye geldiklerinde Harem ağaları ve baltacılar “Halvet!” diyerek orayı derhal diğer halktan temizlerlerdi. Tanzimat'ın ilanından sonra pekçok eski gelenek gibi bu gibi usuller uygulamadan kalktı. Fakat seyir yerlerine kadın ve erkeklerin arabalarla ve kayıklarla gidip Osmanlı geleneğine aykırı kadın erkek buluşmalarının yaygınlaşması hükümetin dikkatini çekti ve uyulması gereken seyir adabını düzenleyen bir tenbihnâme yayınlandı. Bu tenbihnâmede seyir yerlerinin kadın ve erkeklerle ayrılan özel günleri sıralandıktan sonra seyir esnasında uyulacak kurallar hatırlatılıyor ve kadınların saat ³⁵ onbirden sonraya kalmamaları emrediliyordu. Aksine hareket edenler rütbe ve itibar sahibi kimseler olsalar dahi rütbeleri kendilerini kurtaramayacaktı³⁶.

Mesireye gitmek artık o derece yaygınlaşmıştı ki, o tarihlerde İstanbul halkının en fazla meşgul olduğu şeyler hangi gün hangi mesireye gitmek ve hangi gece nerede eğlenmek ve zevkin biri bitmeden diğerini tertiplemek idi.³⁷ Anadolu Hisarı cihetindeki Büyük Göksu ve Kandilli tarafındaki Küçük Göksu, (nam-ı diğer Küçüksu)'nun arası seyir yeri idi. Üsküdar'dan, Karaköy'den Haliç iskelelerinden sökün edip kıyıya yanaşan piyâde kayıklarının içindekiler yer kapma telâşına düşerlerdi. Akşama yakın Göksu'dan Küçüksu çayırına geçilir, gençler harf-enedâzlık³⁸ eder, işaretleşmeler, bakışmalar girila giderdi. Abdülhamid devrinde bütün bu eğlenceler ortadan kalktı denilebilir. Sultan II. Abdülhamid'in sıkı idâresi Göksu ve Küçüksu âlemlerinin tabiri câizse çanına ot tıkadı ve her ikisine de rağbet kalmadı³⁹.

Sultan II. Mahmud devrinden itibaren rağbet gören bir başka mesire yeri de Kadıköy tarafıydı. Üsküdar'da, Beylerbeyi'nde oturanlar koçularla ve öküz arabalarıyla buralara gelirlerdi.

³⁵ Alaturka saatle onbir, akşam namazından bir saat öncedir.

³⁶ Cânib-i hükümetden İstanbul seyir yerleri hakkında sene 1278/1861 tarihinde neşrolunan tenbihnâme suretidir: “Üsküdar ve Çamlıca ve Merdiven karyesi ve Haydarpaşa ve Duvarıdibi ve Boğaziçi'nde Beylerbeyi'nde Havuzbaşı mesirelerinde Cuma ve Pazar günleri ile sair eyyâm-ı mahsûsasında herkes gidebilecektir. Fakat zükür ve inâs için mevâki'-i mahsûsa bulunduğundan kadın ve erkek karmakarışık oturmayacaktır. İstanbul ve Boğaziçi ve Üsküdar seyir yerleri mücerred Cuma günleri kadınlara ve Pazar günleri erkeklere mahsûs olduğundan bundan böyle dah' Dersaadet'te Kağıthane'ye ve Üsküdar'da Moda Burnu ve Fenerbağçesi ve Boğaziçi'nde Küçük ve Büyük Sular ve Çubuklu'ya Cuma ve eyyâm-ı sâirede kadınlar gidebilüb ancak Pazar günleri İslâm hâatmaları gidemeyecektir. Seyir yerlerine gidecek satıcı ve çalgıcı ve arabacı takımı ehl-i ırzca hareket etmek lâzım geleceğinden şâyet kavlen ve fiilen vâsta-i rezâlet olacak olurlarsa o misilliler kânûnen te'd'b olunacaktır. Ashâb-ı rütbe ve itibardan bulunanlar dah' hareket-i memnûaya mütecâsir olursa rütbeleri kurtaramayacaktır. Saat onbirde seyir yerlerinde nisvân takımından hiçbir kimse kalmayacaktır.”

³⁷ Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s 119-133.

³⁸ Laf atma.

³⁹ Sermet Muhtar Alus, “Göksu ve Alemleri”, *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 22, (İstanbul: Ekim 1951) 1032-1036.

Bu yakada Kuşdili ve Yoğurtçu çayırları ile Kurbağalıdere kıyıları da Kadıköy'ün başlıca mesireleriydi. 1900'lerin başlarına kadar buralardaki eğlenceler devam etti⁴⁰.

Üsküdar'ın Kara Ulaşımı Omnibüsler

Üsküdar'ın denizden ulaşımı peremeler ve kayıklar, daha sonraları da yukarıda açıklandığı üzere Şirket-i Hayriyye vapurları ile gerçekleştiriliyordu. XIX. Asırda Üsküdar'da oldukça büyümüş ve meskun mahalleri geniş bir alana yayılmıştı. Iskeleden uzak yerlerde oturanların ulaşımı hele ellerinde yükü olanlar ve yürüyemeyecek durumda olanlar için çok zordu. Bunun için hemen iskelenin yanbaşıda at kiraya verilirdi. Tabii kadınlar ve yaşlılar için bu da gerekli kolaylığı sağlayamıyordu. Avrupa yakasında 1869'dan itibaren tramvay işletilmeye başlanmış ve halka büyük kolaylık getirmişti. Anadolu yakasına tramvayın gelmesi daha uzunca bir süre daha alacaktır. Bu sırada Üsküdar'ın yolcu taşıma aracı omnibüslerdir⁴¹. İlk olarak Fransa'da Nantes şehrinde 1825 yılında işlettiği hamama müşterilerini taşımak için kullanılan omnibüsler 1826 yılından itibaren Paris'te yolcu taşımaya başladılar⁴². İki veya dört atla çekilen ve 15-20 yolcu taşıyan sık görünüşlü omnibüsler Fransa'da genellikle okula giden öğrencileri taşıyordu. İstanbul'da büyük otellere yolcu taşıyan özel vasıtalar olarak kullanılmaktaydı. 29 C.ahir 1276/13 Ocak 1860 tarihinde Osmanlı tabiiyetinden Hacı Manuk Efendi'ye Avrupa'dan getirilen ve omnibüs adı verilen dolmuş türü bu araçlarla Üsküdar tarafında 25 yıl süreyle yolcu taşıma imtiyazının verildiği görülmektedir. Verilen imtiyaza göre şirket üç hat üzerinde bu arabaları işletecekti:

Hat: Üsküdar-Doğancılar – Karacaahmed

Hat: Üsküdar – Beylerbeyi – Tophanelioğlu – Sarıkaya – Kısıklı

Hat: Üsküdar – İcadiye – Doğancılar – Bağlarbaşı – Sarıkaya - Kısıklı

Dolmuş ücreti mesafeye göre 20-140 para arasındadır⁴³.

Mamafih imtiyazları almakla birlikte, bu hatların tümünün hemen açılmadığını görüyoruz. Boğaziçi ve Beylerbeyi hattının açılması 1874 yılına bulmuştur. Ali Efendi Basiret Gazetesi'ndeki Şehir Mektupları adlı köşesinde Üsküdar-Beylerbeyi hattının açıldığı haberi üzerine memnuniyetini ifade etmektedir. Şirket-i Hayriyye'nin Anadolu yakasına işlettiği vapurların azlığı bütün Anadolu yakası ulaşımını olumsuz yönde etkilediğinden Üsküdar'a kadar gelenler buradan omnibüslerle sahilden ulaşım imkanı bulabileceklerdi⁴⁴.

⁴⁰ Sermet Muhtar Alus, "Eski Kuşdili, Yoğurtçu, Kurbağalıdere", *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 14, (İstanbul: Şubat 1951) 592-594.

⁴¹ Osman Nuri Ergin, Omnibüs "Latince "om-ni-büs" kelimelerinden mürekkep olup manası umuma mahsus, herkes için- demektir. Umuma mahsus arabalara ve emsali vesait-i nakliyyeye alem olmuştur" diye tarif eder. *Mecelle-i Umur-i Belediyye*, c. 5, s 2581.

⁴² Nuri Pek, "Otobüslerin Babası: Omnibüs", *Resimli Tarih Mecmuası*, sayı 31, (Temmuz 1952), 1626-1627.

⁴³ R. Sertaç Kayserilioğlu, *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay*, c 1, (İstanbul: IETT, 1998), s 25.

⁴⁴ Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları*, s 452-453: "Üsküdar Omnibüs Şirketi'nin Boğaziçi'ne doğru bir posta işleteceğine ve birkaç günden beri Beylerbeyi'ne kadar işletmekte olduğuna dair Çarşamba günkü gazetenizde bir havâdis gördüm. Şirketin şu tedbiri hakikaten bâis-i memnuniyet olduğundan cümle-i devamını temenn' ederiz. Ancak Şirket-i Hayriyye'nin Anadolu cihetinde işletmekte olduğu vapurların halka verdiği zahmet üzerinde bi'd-de-

XIX. asrın sonlarına doğru otomobiller Avrupa ve Amerika'da yavaş yavaş yaygınlaşmaya ve özel kişilerin ulaşımında çok büyük kolaylık getirmekteydi. XX. Yüzyılın başlarında II. Abdülhamid idaresinin sonlarına doğru İstanbul sokaklarında da otomobiller görülmeye başladı. Yabancılar başta olmak üzere ithal edilen birkaç otomobilin şehir trafiğini altüst ederek dolaşması ve bazılarının da kazalara yol açması Abdülhamid'in otomobilleri zararlı addederek tedbir olarak bunları derhal yasaklamasına yol açtı⁴⁵. II. Meşrutiyetin ilanından sonra otomobillerin sayısı ve dolayısıyla da kazaların sayısı artmıştı. Bu hususta ferman olunan bir irade-i seniyye gerekli tedbirlerin alınmasını öngörmektedir:

Şu aralık İstanbul'a bazıları tarafından otomobiller getirilerek gerek Şişli ve Kağıthane taraflarında ve gerek Üsküdar'da vesair cihetlerde dolaşıp bazı kazalara sebep oldukları zat-ı şhanelerine arz edilmiştir. Bu durumların meydana gelmesinin önüne geçecek tedbirlerin alınması toplum menfaati açısından gerekli olduğundan hükümetce icab edenlerin yerine getirilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindedir⁴⁶.

Meşrutiyetin ilanından sonra Şehremaneti'ne, Bab-ı Ali'ye ve Nafia Nezaretine dilekçeler verilerek şehrin geniş caddelerinde otomobil ve otobüs kullanılmasına ruhsat talep edilmişse de 28 Nisan 1328 tarihinde, belediye meclisi sokakların otomobil ve otobüs işletilecek kadar geniş olmadığından şimdilik müsaade edilmemesine karar verilmişti⁴⁷.

Omnibüslerin çalışması halkın ulaşımına hakikaten büyük kolaylık sağlamıştı. Fakat yolların intizamsızlığı dolayısıyla omnibüslerin her geçişinde o kadar toz kalkıyordu ki, Basiretçi Ali Efendi gazetesindeki köşesinde bu durumu hicvetmekten kendini alıkoyamaz:

Üsküdar omnibüsleri Çamlıca'ya gidip gelişi bir dereceye kadar teshil ettiyse de hâl böyle kalırsa ilerde Çamlıca'ya gidecek âdem kalmayacak gibidir. Sebebi malum ya, yaz günlerinde bir rüzgarlı havada Üsküdar cihetinden Bağlarbaşı'na kadar gidenler bir araba kalktığı vakit maiyyetinde bir alay süvari geliyormuş gibi birden bir toz duman kalkıp sağlı sollu ne kadar bina varsa kâffesini ihâta ederek ortalığı göz görmez bir hale getiriyor. Araba Kısıklı'da yahut Bülbülderesi'nde iken Bağlarbaşı'nda ve Tophanelioğlu'nda göz gözü görmüyor. İki taraflı köşkler, köşk halinden çıkıp sarı çamurdan mamul bir cism-i garâbet-nümâ halindedir. Bül-

feat şikayet olunmuş ve vapurların tezy'di zımında birçok istirhamda bulunulmuş ise de bir fayda hâsil olmayub şirket yine bildiği gibi vapur işletmekden ve bu yüzden ahaliye zahmet vermekden asla ferâgat etmemişdir. Eğer mezkûr Omnibüs Şirketi Çamlıca taraflarına işlettiği arabalar gibi Boğaziçi'ne doğru mütemadiyen araba işletmeğe devam eder ise umurun mazhar-ı rağbet ve memnuniyeti olur ve Anadolu cihetine gidecek olanlar yalnız Üsküdar'a kadar vapur ile gidüb andan ilerisi için vapura binmek külfetinden vâreste kalır."

⁴⁵ "Otomobiller Memâlik-i Osmaniyye'ye ancak 1324/1908 inkilâbından sonra dâhil olabilmışdir. Tarih-i tekâmülü olan 1889 senesinden 1908 senesine kadar güzêrân olan ondokuz sene zarfında hârîka-nümân bir suretde terakkî eden otomobiller idâre-i sâbıkaca elektrik ve telefon âlatı gibi muzırr addedilerek gümrüklerden imrârî men edilmiş ve yolların vüs'at ve kaldırımların metânet-i kâfiyyeyi haiz olmadığı bu memnûiyete sebep gösterilmiş ve hat-ta memnuiyet kâmuslara dah' teşmil edilerek Fransızca'dan Türkçe'ye kâmuslarda otomobil ve otobüs kelimesi hazf olunmuşdu. Bu kadar tazy'ka rağmen inkılâbdan (II. Meşrutiyet) birkaç sene evvel ecneb'lerden birisinin her nasılsa imrâr edebilmiş olduğu bir otomobilin İstanbul sokaklarında cevelânı hükümetce derhal men edilmişdi," Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, c 5, s 2581.

⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Irade Hususi*, 10, 8 R 1326/10 Mayıs 1908, Vahdettin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, (İstanbul: Simurg, 2001), s 137.

⁴⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, c 5, s 2581.

bülderesi'nden Çamlıca'ya kadar birkaç mevki'e kuyular kazdırılıp bunlardan Frenk tulumba-sıyla su çıkarıp yollar sulattırılmış olsa tozların önü alınmış olur⁴⁸.

Tramvay ve omnibüslerin bilhassa İstanbul yakasında sebep oldukları kazalarda yaralanma-lara ve hatta ölümlere yol açması Ali Efendi'nin bir diğer şikayet konusudur:

Tramvaylarla omnibüsler bidâyet-i zuhûrundan beri bir dereceye kadar iyâb ü zihâbı teshîl ettilerse de ara sıra âhirete gönderilen bî-çârelerin yetim kalan familyaları dolayısıyla tahassül eden teessüratın derecesi düşünülür ise fevâidi hiç mesâbesinde kalır⁴⁹.

II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Ticaret ve Nâfia Nezâreti'nin 23 Şubat 1325/1909 tarihli tezkiresinde İstanbul'da otuzbin lira sermaye ile kurulup 60 sene müddetle işletilecek Dersaadet Otobüs ve Omnibüs Anonim Şirketi için dava vekillerinden David Rosu Efendi'ye ruhsat verilmesi hakkında Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararı çıktığı ve pâdişah tarafından da tasdiklendiği belirtilmektedir⁵⁰. Şirket şartnâmesine göre İstanbul yakasında Tophâne-Ortaköy, Taksim-Büyükdere, Nişantaşı-Yıldız, Azapkapısı-Kağıthâne, İhlamur-Beşik-taş-Nişantaşı, İhlamur-Beşiktaş-Gümüşsuyu-Taksim arasında işleyecek olan omnibüs ve oto-büsler, Anadolu yakasında Haydarpaşa istasyonundan Bağdad caddesini takiben Bostancıya, Haydarpaşa istasyonundan Koşuyolu-Çamlıca-Beylerbeyi- Alemdağı yönlerine, Üsküdar'dan Bülbülderesi-Çamlıca ve Üsküdar – Haydarpaşa arasında çalışacaktı⁵¹.

Tramvay

1842 yılında ilk defa Amerika'da New York'ta kurulan atlı tramvay hatları 1845'de Paris'te ve 1860'ta Londra'da işletmeye açıldı⁵². XIX. Yüzyılda dünyanın büyük şehirlerinden olan İstanbul'a da bu yeni aracın gelmesi ulaşımda büyük rahatlık sağlayacaktı. Bu hususta ilk ola-rak 1863 yılında Mr. Huchiadson tarafından tramvay hattı kurma teklifi gelmiş, fakat onun ha-zırladığı kontrat taslağı Osmanlı hükümetince tasvip görmemişti. İkinci bir teklif ertesi yıl tramvay imtiyazı isteyen bir İngiliz'den geldi.

Eminönü-Divanyolu-Bayezid- aksaray-Topkapı

Eminönü-Ayvansaray-Eyüb

Galata-Karaköy-Tophane-Beşiktaş-Ortaköy-Arnautköy

güzergâhlarında işleyecek bu proje çok yıkım gerektirdiğinden gerçekleşmedi. Üçüncü ola-rak 23 C.ahir 1285/1868'de Nâfiâ Nezâreti Köprüler Meclisi azası Rüstem Bey'e tramvay kur-ma ruhsatı verilmesine rağmen o da işe başlayamadı. Son olarak 22 C.evvel 1286/30 Ağustos 1869'da, ilk defa tramvay hattı kurup atlarla araba işletme imtiyazı 40 yıl süre ile Krepano Efendi'nin kuracağı Dersaadet Tramvay şirketine verildi⁵³. Umûr-i Nâfia Nezâreti Vekili Meh-

⁴⁸ Ali Efendi, *Basret*, "Şehir Mektubu" No 1280, 11 C.ahir 1291/12 Temmuz 1290; *İstanbul Mektupları*, s 302.

⁴⁹ Ali Efendi, *Basret*, "Şehir Mektubu" No 1092, 8 Şevval 1290/16 Teşrin-i sâni 1289; *İstanbul Mektupları*, s 218.

⁵⁰ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, c 5, s 2580-2581.

⁵¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, c 5, s 2582-2585.

⁵² Sertaç Kayserilioğlu, "Tramvay", *İstanbul Ansiklopedisi*, c 3, s 299.

⁵³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, c 5, s 2398-2400; Sertaç Kayserilioğlu, *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay*, c1, (İstanbul: IETT, 1998) s 38-40.

med Kabûli Paşa tarafından imzalanan mukavelenâmeye göre hatlar evvelâ İstanbul tarafında inşa edilecek, Üsküdar ve Boğaziçi'nin sahil caddelerinde hat açılacağı zaman hükümetten ayrıca ruhsat alınacaktır⁵⁴.

Mukaveleyle aynı tarihi taşıyan şartnâmeye göre tramvay dört hatta işletilecektir:

Hat Azapkapısı'ndan başlayarak Galata-Tophâne-Beşiktaş ve Ortaköy'e,

Hat Yeniköprü'nin İstanbul tarafından başlayarak Bab-ı Ali-Soğukçeşme-Divanyolu-Aksaray-Yusuflpaşa Çeşmesi'ne,

Hat Aksaray'da 2. hattan ayrılarak Samatya ve Yedikule'ye,

Hat Aksaray'da 2. hattan ayrılarak Topkapı'ya kadar uzanacaktı.

Şartnâme 1 ve 2. hatların iki sene zarfında, diğer hatların da dört senede tamamlanmasını öngörüyordu⁵⁵. İlk olarak Azapkapısı-Ortaköy hattı 1871'de hizmete açıldı⁵⁶.

Atlı tramvayın asrın sonlarına doğru elektrikli hale getirilmesi çalışmaları başladı. Balkan Harbi'nde Harbiye Nezâreti'nin tramvaylarda kullanılan bütün atları satın alması üzerine elektrikli tramvay elzem hale geldi ve nihayet 2 Şubat 1914 günü Karaköy Meydanı'ndan Ortaköy'e ilk elektrikli tramvay hareket etti⁵⁷. Fakat Üsküdar tarafında henüz tramvay hattı kurulamamıştı. II. Meşrûtiyet'in ilânını takiben teşebbüse geçildiyse de Trablusgarb ve Balkan harpleri hattın kurulmasını bir süre engellemişti. Anadolu yakasında Üsküdar ve Kadıköyü civarında tramvay hattı kurulmasına başlanmış ve ilk defa 1327/1911 tarihli Meclis-i Vükelâ kararına istinâden 27 nisan 1329/1913'de yayınlanan İrâde-i Seniyye ile Üsküdar'da iskele'den başlayarak Kısıklı üzerinden Alemdağı'na kadar uzanacak olan elektrikli tramvay hattının inşa ve işletme imtiyazı Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne bırakılıyordu⁵⁸.

25 Haziran 1329/1913 tarihinde Nâfia Nezâreti'nce açılan ihâleye merkezi Paris'te bulunan Omnium D'entreprises şirketi ile İstanbul'da ilk havagazı fabrikası için teklif veren Mösyö Bezanson teklif vermişlerdi. Ancak Evkaf Nezâreti ve Vakıflar idaresi devreye girerek 5 Mart 1331/1914 tarihli irâde-i seniyye uyarınca Boğaziçi'nin Anadolu Hisarı'ndan Beykoz ve Anadolu fenerine kadarki bölümünde inşa edilip işletilecek elektrikli tramvay hattının Üsküdar-Alemdağı kısmının Evkâf-ı hümayun Nezâeti ile Şehremâneti'nin ortaklaşa inşa edip işletmeleri, masraf ve gelirleri aralarında paylaşmaları kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine 1331/1914 yılında Selami Ali Efendi vakfından Acıbadem Dergâhı bahçesi ve çevresine atölye ve şantiye inşa ettirilmişti. Fakat bu sefer de I. Dünya Harbi'nin patlak vermesi bu projeyi askıya almıştı. Ard arda gelen savaşlar bitip Cumhuriyet kurulduktan sonradır ki 1927 yılında Süreyya İlmen'in öncülüğünde kurulan Üsküdar-Kısıklı-Alemdağ Halk Tramvayları T.A.Ş. 8 Haziran 1928 Cuma günü yapılan açılış merasimiyle Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı tramvay seferleri tek hat olarak işletmeye açıldı. 2 Temmuz 1929'da Üsküdar ve Havalisi Halk Tramvayları T.A.Ş. adıyla kurulan yeni şirkette en büyük hissedar İstanbul Belediyesi idi. Şirket önce Üsküdar-

⁵⁴ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, c 5, s 2399.

⁵⁵ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, c 5, s 2401; İstanbul tarafında kurulan tramvayın detaylı tarihi için bkz. Sertaç Kayserilioğlu, *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay*, 2 cilt, (İstanbul: IETT, 1998-1999).

⁵⁶ Sertaç Kayserilioğlu, "Tramvay", *İstanbul Ansiklopedisi*, c 3, s 299.

⁵⁷ Sertaç Kayserilioğlu, "Tramvay", *İstanbul Ansiklopedisi*, c 3, s 299.

⁵⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyeye*, c 5, s 2486.

Haydarpaşa-Karacaahmet-Bağlarbaşı hattını açtı. Şirketin imtiyazı 16 Mart 1955 tarihinde İETT'ye devredildi⁵⁹.

Üsküdar başta olmak üzere en son Anadolu yakasında kurulan tramvay İstanbul'da yine en son Anadolu yakasında kaldırılmıştır. Hızlı ulaşımı sağlamak için önce atlı, sonra elektrikli olarak işletilen tramvay, otobüs ve dolmuşların çağında onların hızına yetişemediği gerekçesiyle hizmetten kaldırılmaya başlamıştı. Nüfusun nispeten az olduğu ve özel araçların henüz yolları doldurmadığı 1960ların başında otobüsler ve bilhassa dolmuşlar çok hızlı görülüyordu. Bu düşünceyle İstanbul yakasındaki tramvay hatları birer birer sökülmeğe başlandı. Sonra sıra Üsküdar tramvayına geldi. 3 Ekim 1966 tarihinden itibaren İstanbul'un Anadolu yakasındaki tramvaylar kaldırılmaya başlandı. Kalan son iki hat olan Kadıköy-Üsküdar ve Kadıköy-Hasanpaşa hatları da 14 Kasım 1966'da son seferini yaptıktan sonra depolara kaldırıldı⁶⁰.

Bilindiği üzere bugün Üsküdar'ın başlıca ulaşım aracı denizden Beşiktaş ve Eminönü'ne işleyen Türkiye Denizcilik İşletmeleri'nin Şehir hatları vapurları ile Beşiktaş'a ile Eminönü üzerinden Karaköy'e işleyen özel motorlardır. Karadan çalışan dolmuşlar ile belediye ve özel halk otobüslerinin kalkış yeri yine Üsküdar'dır. Ayrıca Anadolu'dan gelen ve Anadolu'ya giden tüm şehirlerarası otobüslerin ilk uğrak yeri Harem otogandır. Bugün sadece Harem –Sirkeci arasında sürdürülen araba vapuru seferleri daha önce Üsküdar'dan Kabataş ve Sirkeci arasında da düzenlenmekteydi. Ancak Boğaziçi Köprüsü'nün 1973 yılında açılmasından bir süre sonra bu seferlere son verilmiştir.

Ek 1: İstanbul Ahkâm Defterleri, No 8, sayfa 81, Hüküm 253:⁶¹

“Üsküdar Kadısına hüküm ki,

Üsküdar ahâlileri Südde-i Sa'âdetime arz-ı hâl edüb Üsküdar iskelelerinden kayıkcı tâifesi ahâli ve fukarâyı ez-kadîm birer para navl ile getüregelmişler iken bu esnâda iskele-i merkümede muhtell ve müşevveş kayıkcılar peydâ ve fukarâyı zor ile kayık içine vaz' ve cebren ikişer para ahz ve bunun emsâli zulm ü ta'addileri nümâyân olduğun bildürüb ol bâbda istid'âyı inâyet ve sâdir olan fermân-ı âliye imtisâlen kuyûda nazar olundukda Üsküdar'da Büyük Iskele ve Balaban ve Tophâne ve Mumhâne ve Kuzguncuk ve Kavak ve Salacak ve Ayazma iskelelerinde kethüdâları ve ihtiyarları ma'rifetiyle birer mu'temedin 'aleyh kethüdâ vekîli ta'yîn ve içlerine mechûlü'l-ahvâl kefilsiz kayıkcı idhâl etmeyüb ve kayıkcılara taşradan ecnebî kayık çekilmeyüb ve biri fevt olmadukca yeniden kayıkcı zamm ve ricâl ve nisânun yakalarına yapuşub kayıklarına idhâl olunmamak ve piyâde kayıklara nevbet tarh olunmayub ibâdullah rızâlarıyla diledükleri kayığı bâzâr ve râkib olmak ve geçici kayıklara nevbet bizimdür deyü müşterileri almadan men' etmemek ve içlerinden hilâf-ı nizâm hareket edenler ketm ü ihfâ olunmayub ihrâc olunmak bâ-fermân-ı âli şürût-ı nizamlarından iken biraz zamandan beru hilâf-ı nizâm hareket ve müşterilerin yakalarına yapuşub zor ile kayıklarına tahammülünden ziyâde âdem tahmîl ve eyyâm-ı şitâ ve bazı furtmalı günlerde yaz yelkeni ta'bîr olunur yelken urub tahammül edememekle garka sebep ve nice ibâdullahun telefine bâis olub ve fi'l-asl ecr-i misilleri Üsküdar'dan Islambol'a Bağçekapusu'na âdem başına birer para iken ikişer ve üçer para is-

⁵⁹ Sertaç Kayserilioğlu, *Dersaadet'ten İstanbul'a Tramvay*, c 2 , s 200.

⁶⁰ Sertaç Kayserilioğlu, “Tramvay”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c 3 , s 300.

⁶¹ *İstanbul Esnaf Tarihi 2*, (İstanbul: İstanbul B. Şehir Belediyesi, 1998), s 136-138.

teyüb ve an kasd kayığını kuma yan götürüb içerüye su aldirmekle ihâfe ve yanaşurken deniz furtına idi deyu dörder ve beşer para mutâlebe ve vermeyenlere şütüm-i galîza ile şetm ve ırzlarını ve i'dâm-ı rızâ ederek ziyâde akçalarını aldıklarından ma'dâ Balaban ve Kavak iskelelerinde olan yosma kıyâfesinde bıyıklı ve emred kayıkcı olanlar nisâ tâifesine yelkensiz giderüm deyu tahdî' ve denize çıkdukda yelken kaldurub ihâfe ve bu tarîkla beşer ve onar paralarını aldıklarından gayrı ferâcelerinden tutub müzâhame ile kayıklarına idhâl ve iki üç saat meks ve giderken hezeyân-ı mel'aneyi irâdiyla hâric-i edeb harekete tasaddî eylediklerini Üsküdar'da meclis-i şer'-i hatîrde eimme ve hutabâ ve sipâhî bazarı kethüdâsı ve ihtiyarları ve haffâfları ve attârlar ve arabacılar ve canbazlar vesâir esnaf kethüdâları ve ihtiyarlarıyla ahâlisinden mazbûtü'l-esâmî cemm-i gafîr Müslimîn kayıkcılar kethüdâları ve ihtiyarları mahzarlarında teşekkî ve fi-mâ-ba'd iki çifte piyâdeye altı âdem ve üçer çifteye on âdem dörder çifteye on iki âdem ve Balaban iskelesi nevbet kayığına yirmi âdem ve Büyük iskele ateş kayığına kırk âdem ve yine Büyük iskele nevbet piyâdesine kezâlik yirmi âdem alub ziyâde almamak ve kadîmisi üzere âdem başına birer paradan ziyâde mutâlebe etmemek ve kethüdâları dahî nezâret edüb bu mikdârdan ziyâde âdem tahmîl ve akça aldurmamak ve müşterilerin yakalarına yapışub zor ile kayığına idhâl ve hilaf-i şer'-i şerîf 'ibâdullaha şatm ve ırzlarını hetk ile cevr ü ezâ etmemek ve Galata ve Kasımpaşa vesâir mahallerden mechûlü'l-ahvâl kayıkcıları idhâl ile kayıkhânelerine ecnebî kayak çekilmemek ve kemâ fi'l-evvel nevbet ancak ateş kayığına ve nevbet piyâdesine mahsûs olmağla ikişer ve üçer ve dörder çifteye nevbet olmamak ve Balaban ve Kavak iskeleleri müzâhame-i nâsdan hâlî olmağla ekser muhadderâtdan ve ehl-i ırz makûlesinden olan nisvân me'lûfe olmalarıyla olageldiği üzere birer mu'temedün 'aleyh kethüdâ vekîli ta'yîn ve kayıkcılardan yosma kıyâfesinde bıyıklı ve emred olanlar Büyük iskeleye tarh ve ancak Balaban ve Kavak iskelelerinde olan kayıkcılar ehl-i ırz kıyâfesinde sakallı ve kefilli i'timâd olunur me'mûn kimesneler olub ve nisâ tâifesine hâric-i edeb cevr ü ezâ ve ihâfe olunmamak ve içlerinden hilâf-ı nizâm harekete cesâret eden aslâ himâye ve ketm olunmayub zâbitine haber verilmekle hakkından gelinmek ve Üsküdar zâbitleri dahî dâimâ nezâret edüb himâye ve müsâ-maha ederler ise mukâbil olmak üzere taht-ı zâbitaya ifrâğ ve cümlesi bu minvâl üzere rızâ-dâde olmalarıyla fi-mâ ba'd 'ibâdullâhın ırz ve mâl ve canlarını sıyânete işbu nizâmı düstûru'l-amel olmak bâbında tuğra ile mu'anven fermân-ı âlişânım sudûrunu cümlesi istid'â ve istirhâm eyledüklerin sen ki mevlânâ-yı mûmâileyh zîdet-feâilühûsun bi'l-iltimas i'lâm etme_le i'lâmin-da münderic olan sûret-i nizâm hıfz-ı urûz-ı mehârim ve rahat-ı 'ibâd irâde-i münîfesi olduğu ecilden fi-mâ ba'd düstûru'l-amel olub hilâfına hareket edenlerün haklarından gelinmek üzere olmağla ale'd-devâm Üsküdar zâbitleri nizâm-ı mezkûrun devâmına nezâret ve ihtimâmndan hâlî olmayub eğer ol makûle muğayır-ı nizâm hareket edenleri kendülerden himâyet eylemek sûretleri nümüdâr olur ise bilâ tevakkuf mu'âkab ve mes'ûl olacaklarından iştibâh eylememelerini tefehhüm eylemek fermânım olmağın imdî, sen ki mevlânâ-yı mûmâileyhsin, emr-i şerîfimtarafına vusûlünde Üsküdar zâbitânını mezlis-i şer'e da'vet ve muvâcehelerinde feth ü kırâet ve mazmûnunu gereği gibi tefhîm fi-mâ ba'd nizâm-ı mezbûrun düstûru'l-amel ve mer'î ve mu'teber tutulmasına 'ale'd-devâm her biri nezâret ve ihtimâm ve emr-i şerîfimle verilen nizâm-ı merkûmun hilâfına hareket edenlere eyyen men kân ruhsât ve cevâz gösterilmeyüb men' ü tahzîrlerine ve memnû' ve mütenebbih olmayanların zâbitleri ma'rifetiyle haklarında icâb ve iktizâ eden te'dîblerinün 'alâ eyyi hâlin icrâsına mübâderet edüb ve zâbitân makûlesinde igmâz ve müsâmahası zuhûr ederi olur ise mes'ûl ve mu'âteb olacaklarını mukarrer ve muhakkak bilüb âna göre her biri mezîd-i basîret ve intibâh üzere hareket ve sen dahî nezâret ederek infâz-ı emr-i şerîfime ve nizâm-ı mezbûrun devâm ve ibkâsına bezl-i vüs' ve hâsıl-ı kudret edüb te-

vakki ve tekâsülden ve ser-mû hilâfindan gâyetü'l-gâye ittikâ ve mücânebet olunmak bâbında fermân-ı âlişân yazılmışdur.

F' Evâsıt-ı Şa'bân sene 1181 / 2-11 Ocak 1768.

Ek 2: 1640 Tarihli Es'ar Defteri'ne Göre Kayıkçı Esnafı Narhı⁶²

Es'ar-ı Peremeciyân

Yalnız Kürek Pereme: Bağçekapusundan Beykoz'a onaltıya, Kanlıcağ'a onikiye, Anadolu Hisarına on akça, Çengelköyü'ne altıya, İstavroz'a beşe, Üsküdar'a dörde, Salacak'a dörtbuçuğa, Haydarpaşa iskelesine beşbuçuğa.

Dört Kürek Yılandili Pereme: Bağçekapusundan Kavak'a kırkikiye, Beykoz'a otuzikiye, Incirli'ye yirmidörde, Kanlıcağ'a yirmiikiye, Kandilli'ye onsekize, Çengelköyü'ne ondörde, İstavroz'a onbire, Kuzguncuk'a ona, Üsküdar'a sekize, Salacak'a dokuza, Kavak'a on akça, Haydarpaşa iskelesine onbir akçaya.

Altı Kürek Yılandili Pereme: Bağçekapusundan Kavak'a altmış, Beykoz'a otuzdokuz, Incirli otuzaltı, Kanlıcağ otuzdört, Anadolu Hisarı otuziki, Kandilli otuz, Üsküdar onsekize, Salacak ondokuz, Kavak'a yirmi, Haydarpaşa yirmiiki.

Dört Kürek Kaba Pereme: Bağçekapusundan Beykoz'a yirmibeş, Kanlıcağ'a yirmibir, Üsküdar'a on akça.

Es'ar-ı Kayıkçıyân

Yalnız Kürek Kayık: Balık pazarından ve Yemiş iskelesinden ve Sebze hâne önünden Üsküdar'a dörde, Salacak'a beşe, Kanlıcağ'a on, Beykoz'a onikiye.

Dört Kürek Kayık: Mevâzi-i mezbûreden Üsküdar'a ona, Salacak'a onikiye, Kuzguncuk'a onbir'e..

Üsküdar'ın altı kürek onbeş zira' kayığına sayfa otuz neferden ziyâde ve şitâda iki kürek zamm olunub yirmidört neferden ziyâde almayalar. Ve altı kürek onüç arşın kayığına sayfa yirmibeş nefer, ve şitâda yirmi neferden ziyâde almayalar. Ve dört kürek oniki arşın kayığına sayfa ondört nefer ve şitâda oniki neferden ziyâde almayalar. Ve dört kürek dokuz arşın kayığına yalnız kürekde olursa sayfa altı ve şitâda beş neferden ziyâde almayalar. Boğaziçi'nde olan köylerin vakıf bazar kayıkları bundan akdem yaz ve kış alageldikleri âdemlerin üçde biri eksik alub kayığı basgun etmeyeler. Basgun etmediklerinde âdem başına birer akça alub basgun etdiklerinde âdem başına üçer mankır alalar. Üsküdar kayıkları basgun etmediklerinde âdem başına birer akça alub basgun etdiklerinde âdem başına üçer mankır alalar. Galata mavnaları basgun etdiklerinde iki âdeme bir mankır, basgun etmediklerinde âdem başına bir mankır alalar. Üsküdar'a deve geçirdiklerinde beherine on ikişer akça alalar. Mîrî deve oldukda beherine altışar akça alalar. At ve katır geçirdiklerinde beherine beşer alalar. Hımâr geçirdiklerinde beherine üçer akça alalar. Yalnız kürek karşı-be-karşuya bir âdem geçirdiklerinde yarımşar akça ala. Ve Beykoz'a ve Kanlıcağ'a ve Anadolu Hisarı'na âdem başına birer buçuk akça alalar. Ve Çengelköyü'ne ve İstavroz'a birer akça alına. Üsküdar'a ve Salacak'a ve Kadıköyü'ne âdem başına bir akça alına.

⁶² *Es'ar Defteri (1640 Tarihli)*, Hazırlayan: Yaşar Yücel, (Ankara: TTK, 1992) s 120-126.

İSTANBUL'UN ANADOLU YAKASINDA İLK TRAMVAY HATTI ÜSKÜDAR-KISIKLI

Vahdettin Ergin*

19. yüzyıl İstanbul'unda, şehir içi toplu ulaşımında kullanılan araçlardan biri tramvaydı. Tramvay İstanbul'a 1871 yılında geldi. 31 Temmuz 1871 tarihinde yapılan bir törenle Karaköy- Beşiktaş atlı tramvay hattı açıldı. Görüldüğü üzere, 1871 yılında, Üsküdar'ın hemen karşısındaki Beşiktaş'ta tramvay işlemeye başlamıştı. Tramvayın boğazı aşarak Üsküdar'a ulaşması için ise tam 57 yıl beklemek gerekecekti. Çünkü Anadolu yakasının ilk tramvay hattı olan Üsküdar- Kısıklı tramvayı ancak 1928 yılında hizmete girebilmişti.

Tramvay 1860'lı yıllarda Londra ve Paris gibi Avrupa şehirlerinde işlemeye başlamıştı. Dönemin şartlarına göre modern bir ulaşım aracı olması ve şehir içi yolcu taşımacılığına önemli kolaylıklar getirmesi sebebi ile tramvay Osmanlı Devleti'nde de ilgi gördü. O sıralarda Tanzimat Dönemi'nin idrak ediliyor olması, ilgiyi arttıran bir unsurdu. Batı müesseselerini ülkeye aktarmak suretiyle Avrupa ile bütünleşme düşüncesi, Osmanlı Devleti'nde hakim bir kanaat olarak kabul görüyordu.

Bu dönemde toplum hayatında bir takım değişimler de meydana gelmişti. Özellikle İstanbululluların bir kesimi batılılar gibi yaşamaya özen gösteriyordu. Galata ve Beyoğlu gibi merkezlerde iş ve eğlence yerleri çoğalmış, Boğazın her iki yakasında batı tarzı binalar, köşkler, sayfiye yerleri ile gazinolar yapılmış ve insanlar buralara rahatlıkla gidip gelme ihtiyacını duymaya başlamışlardı. Bu ihtiyacın giderilmesi ise, yeni ve modern ulaşım araçlarını gerektiriyordu. Nitekim Avrupa'da ortaya çıkışından bir süre sonra, buharlı gemi, demiryolu, metro ve tramvay gibi ulaşım araçları Osmanlı ülkesine de girdi.

İstanbul'un ilk tramvayları 20 Ağustos 1869 tarihinde Kostantin Karapano Efendi'ye verilen imtiyaz neticesi yapıldı. Karapano Efendi'nin kurduğu İstanbul Tramvay Şirketi önce Karaköy-Beşiktaş-Ortaköy hattını işletmeye açtı. Daha sonra da sırasıyla Eminönü-Aksaray, Aksaray-Yedikule ve Aksaray-Topkapı hatları hizmet vermeye başladılar.

Tramvay yeni bir ulaşım aracı olmanın yanında, diğer nakil vasıtalarına göre daha ucuzdu. Bu sebeple İstanbulullular tarafından kısa sürede benimsendi. Katana adı verilen iri yarı güçlü

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

atların çektiği tramvay arabaları caddelerin süsü haline geldi. Yolcu sayısı giderek arttığından, ayakta seyahat edenlerin ve hatta tramvaya asılarak gidenlerin görülmesi olağan hale geldi.

Atlı tramvayların şehrin Avrupa yakasında büyük rağbet görmesi, bir süre sonra Üsküdarlıları da harekete geçirdi. 1872 yılında, Üsküdarlılar kendi aralarında örgütlenerek hükümet yetkililerine dilekçe ile başvurular. Dilekçede atlı tramvayın kendi semtlerine de getirilmesini istemektedirler. Üsküdarlıların bu talebi değerlendirmeye alındı. Zaten tramvay şirketi ile yapılan mukavele gereği, imtiyaz tarihinden itibaren 5 yıl içinde İstanbul'un Anadolu yakasına da tramvay yapmak için şirkete rüçhan hakkı verilmişti. Bu hakkın dolması için daha 2 yıl vardı ve yetkililer Üsküdarlılara bu sürenin tamamlanması gerektiği cevabını verdiler. Bu zaman zarfında tramvay şirketi dilediği takdirde Üsküdar'da tramvay inşa edebilirdi. Fakat geçen zaman içinde şirketin Üsküdar'a tramvay getirme konusunda bir faaliyeti olmadı. Çünkü Avrupa yakasında yapılması gereken bir çok hat vardı.

Bu tarihten sonra, tramvayın Üsküdar'a getirilmesi için başarısızlıkla sonuçlanan bir çok girişim yapıldı. Hatta 1899 Kasım'ında Belçikalı Henry Bormans, Üsküdar ve havalisinde buharla işleyen tramvaylar inşa etmek istediye de bundan da bir sonuç alınamadı.

1907 yılında, dönemin Adalet bakanı Abdurrahman Paşa, Üsküdar ve havalisine tramvay yapmak ve çevreye elektrik getirmek için imtiyaz almak istedi. Abdurrahman Paşa Osmanlı hükümetinin bir üyesi idi. Hükümetin diğer üyeleri imtiyaz konusunun görüşüldüğü toplantıda kendisini şiddetle eleştirdiler. Bakanlık nüfuzunu kullanarak haksız kazanç temin etmeye çalışmakla suçladılar. Ayrıca, Anadolu Demiryolları şirketinin o havalide raylı sistem kurmaya yetkili olduğunu, eğer imtiyaz başka birisine verilirse devletin demiryolu şirketine tazminat ödemek zorunda kalacağını söylediler. Abdurrahman Paşa ise bu suçlamalardan rahatsız oldu. Hükümet üyelerine, "Benim imtiyaz almamı kışkırdığınız için yabancı şirketleri kolluyorsunuz" dedi. Sadrazam Mehmet Ferit Paşa "bunda haset edilecek bir şey yoktur. Biz devletin menfaatini sağlamaya çalışıyoruz" cevabını verdi. İçişleri Bakanı Zeki Paşa ise daha ileri giderek, "Siz kendi kazancınız peşindediniz, ben paraları alayım, devlet isterse tazminat ödesin mantığı ile hareket ediyorsunuz. Buna izin veremeyiz" dedi. Abdurrahman Paşa "sen benim sıhhatime dokunuyorsun" şeklinde karşılık verdi. Bakanlar kurulunda ortam iyice gerginleşmişti. Zeki Paşa işin peşini bırakmaya niyetli değildi ve şu sözleri söyledi: "Siz burada buldukça herkese itiraz ediyorsunuz. Geçenlerde oğluma ait bir iş görüşülürken ben toplantıdan ayrılmıştım. Sizin de, kendinizle ilgili olan bu meseleler görüşülürken toplantıda bulunmamanız gerekir". Sait Paşa da söze karşılık "para kazanmak için şirketleri razı etmeye çalışmak ve böylece servet sahibi olmak hiçbir surette kabul edilebilir şeylerden değildir, böyle servete lanet olsun, ben olsam hemen padişahımıza gider imtiyaz istemekten vazgeçtiğimi bildirirdim" dedi. Şeyhülislam Abdurrahman Paşayı ayıplar bir tarzda bu imtiyaz talebinin usul ve kanuna aykırı olduğunu söyledi. Diğer bakanlar da benzer ifadeler kullanınca Abdurrahman Paşa toplantıyı terk etti. Sonuçta bu tür yol-suzluk ve haksız kazanç iddiaları yüzünden Üsküdar'a tramvay yapımı yine gerçekleşmedi.

İstanbul'da ilk tramvayın işlemeye başlamasının üzerinden neredeyse 40 yıl geçmesine rağmen Anadolu tarafında bir türlü yapılamamasının en önemli sebeplerinden birini, Anadolu demiryolları idaresinin bu bölgede yapılacak tramvay hatlarına karşı çıkacağı düşünülmesi oluşturuyordu.

Üsküdar'da tramvay yapımının ciddi şekilde ele alınması ancak 1912 yılında gerçekleşti. Esas itibarıyla bu yıllarda, Avrupa yakasında elektrikli tramvayların inşa edilmesi de söz konu-

su idi. Buna paralel olarak, Üsküdar, Kadıköy ve havalisinde elektrikli tramvay işletmek üzere Mart 1912'de bir ihale açıldı. İhale sonucu en iyi teklifin Fransız Omniyum D'Entrepriz firması ve onun temsilcisi Oktav Bezanson'a ait olduğu görüldü. Bunun üzerine Bezanson'a geçici imtiyaz verildi ve kendisiyle mukavele yapıldı. Mukaveleye göre firmanın yapacağı elektrikli tramvay hatları şunlardı :

Üsküdar- Kısıklı- Alemdağ

Üsküdar- Haydarpaşa- Kadıköy

Kadıköy- Moda

Kadıköy- Fenerbahçe

Fransız şirketinin geçici imtiyaz almasından sonra Vakıflar Bakanlığı konu ile ilgilenmeye başladı. Hatlardan birinin son durağında yer alan Alemdağ ormanları ve kaynağı burada bulunan Taşdelen suyu Vakıflara aitti. Bakanlık bir proje geliştirerek, Üsküdar- Kısıklı- Alemdağ hattının yabancı bir şirket yerine, bizzat Vakıflar tarafından yapılmasını önerdi. Bu suretle Alemdağ ormanlarından ve Taşdelen suyundan faydalanmak daha kolaylaşacaktı. Vakıflar Bakanlığı bu düşüncesini 26 Nisan 1912 tarihinde Osmanlı hükümetine duyurdu.

Omniyum D'Entrepriz şirketi ise, bu gelişmeler karşısında, Fransız sefaretı aracılığı ile hükümete bir protesto notası gönderdi. Kendilerine ait olan imtiyazın bir başkasına verilemeyeceğini iddia etti. Fakat Fransa ile ilişkilerin iyi olmaması ve imtiyazın geçici olarak verilmiş olması sebebiyle Oktav Bezanson ve şirketi imtiyazlarını muhafaza edemediler. 8 Mart 1913 tarihli irade ile Üsküdar- Kısıklı- Alemdağ elektrikli tramvay hattının imtiyazı Evkaf Nezareti'ne verildi. Nezaret Üsküdar iskelesinin uygun bir noktasından başlamak üzere Bağlarbaşı ve Kısıklı istikametinden Alemdağı'na kadar gidecek hattın yapımı ve işletilmesini yerine getirecekti. Evkaf Nezareti 1914 yılı Nisan'ından itibaren çalışmalar başladı. Tramvayın işlemesi için gerekli elektrik de nezaret tarafından temin edileceğinden Bağlarbaşı'nda bir elektrik fabrikası kurulacaktı.

Evkaf Nezareti Berlin'deki Bergman şirketine elektrik fabrikasının kurulması için gerekli siparişleri verdi. Fabrika aksamının bir kısmı İstanbul'a getirildi. Bu aksamın bedelleri ödendiği gibi daha sonra gelecek malzemelerin ödemesi de Alman şirketine yapıldı. Bunun yanında, tramvay güzergahındaki yolların düzenlenmesi faaliyetlerine de girildi. Fakat kısa bir süre sonra, 5 Kasım 1914 'de, Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'na girince bütün çalışmalar bir kenara bırakıldı. Savaş her şeyin önüne geçmişti.

Arada geçen yıllar içinde Üsküdar tramvayı ile ilgili herhangi bir faaliyette bulunulmadı. Mütareke döneminde hattın yapılması yeniden gündeme geldi. Alman Bergman şirketi daha önce ödemesi yapılmış olup savaş nedeni ile İstanbul'a gönderilemeyen tramvay hattı malzemelerinin ve vagonların teslim alınması gerektiğini bildirdi. Bunun üzerine, geriye kalan bir çok malzeme 1922 yılında İstanbul'a geldi. Fakat o yılların ortamında hattın bitirilmesi yine mümkün olmadı.

Cumhuriyet kurulduktan sonra, yarım kalan Üsküdar- Kısıklı hattının yapılması yeniden gündeme geldi. Süreyya Paşa'nın öncülüğünde harekete geçen bir müteşebbisler grubu yılan hikayesine dönen tramvay hattını hayata geçirmenin yollarını aramaya başladılar. Bunun için İstanbul Belediyesi ile temasa geçildi.

Belediyenin ve akabinde de Cumhuriyet hükümetinin benimsemesi ile Üsküdar- Kısıklı hattının yapılması için faaliyete başlandı. Bu amaca hizmet etmek üzere Süreyya Paşa, Manyas

sızade Feridun Bey, Kocaeli Milletvekili Avni Bey, İstanbul milletvekili Hüseyin Bey ile Üsküdar ileri gelenlerinden Avni, Vehbi ve Celal Beyler tarafından bir şirket oluşturma çabalarına girişildi. Şirketin adı: “Üsküdar- Kısıklı- Alemdağı Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi” olacaktır.

Fakat ortada, daha önce Osmanlı döneminde Evkaf Nezareti'ne verilmiş bir imtiyaz, kurulmasına başlanmış fabrika, yapımına başlanmış hatlar ve harcanmış paralar mevcuttu. Öncelikle bu soruna bir çare bulmak gerekiyordu. Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti adına hareket eden Nafia vekili Süleyman Sırrı Bey ile Şeriye ve Evkaf vekaleti adına hareket eden Mustafa Fevzi Bey arasında 4 Şubat 1924 tarihinde bir mukavele yapıldı. Bu mukavele ile Cumhuriyet Hükümeti Üsküdar- Kısıklı- Alemdağ hattının imtiyazını 75 sene süre ile Evkaf Vekaleti'ne verdi.

Daha sonra, İstanbul belediyesi ile Evkaf Nezareti yerine geçmiş olan Vakıflar idaresi arasında bir sözleşme gerçekleştirildi. 9 Mart 1925 tarihinde yapılan bu sözleşme ile İstanbul Belediyesi Üsküdar- Kısıklı-Alemdağ hattının imtiyazını Vakıflar idaresinden satın aldı. Belediye idareye 492 bin lira ödeyecek, imtiyazın yanında, o ana kadar yapılmış çalışmalar çerçevesinde, Bağlarbaşı'nda kurulu elektrik fabrikası, garaj, büyüklü küçüklü tesisat, yol, binalar, diğer alet ve edevat da Belediyeye ait olacaktır. Söz konusu 492 bin lira 5 sene zarfında, her sene 4 taksit ve beher taksiti 25 bin lira olmak üzere ödenecekti. Belediye sahip olduğu imtiyazı dileği takdirde bir şirkete devredebilecekti.

İstanbul Belediyesi, imtiyazı almış olmakla beraber ödemeleri yapmakta zorlandı. Bu yüzden çalışmalara yine başlanamadı. 31 Ağustos 1927 tarihinde Vakıflar idaresi ile belediye arasında yapılan ek bir sözleşme ile 492 bin liranın ödeme şekli değiştirildi. Buna göre, 15 sene yayılacak ödeme, senede 33 biner lira olarak gerçekleştirilecekti.

Maddi problemler bu şekilde çözüldükten sonra Belediye 20 Eylül 1927 tarihinde Üsküdar-Kısıklı hattını ve müstemilatını mevcut haliyle teslim aldı. Bu tarihten itibaren de hattın yeniden elden geçirilmesi ve bitirilmesi çalışmalarına başlandı. Bundan sonra güzergah üzerinde hummalı bir faaliyete girişildi. Çalışmaları Türk mühendis ve işçilerinden oluşan ekipler yürütüyordu. Elektrik fabrikasının işler hale getirilmesi yanında, tramvay hattı boyunca direkler dikilmeye ve teller gerilmeye başlandı. Bir taftan da tramvayın işleyeceği yollar düzeltiyor ve üzerlerine raylar döşeniyordu.

İnşaat çalışmaları İstanbul belediyesi tarafından gerçekleştiriliyordu. Fakat Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisadi anlayış gereği, Türk müteşebbislere destek olunması suretiyle özel sektörün de önünün açılması isteniyordu. Bu anlayışın bir yansıması olarak, hattın işletilmesinin “Üsküdar- Kısıklı-Alemdağı Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi” nce yürütülmesi kararlaştırıldı. Bunun için şirketin resmen teşekkülü gerekiyordu. Kurulacak anonim şirketin sermayesi 1 milyon lira olacaktır. Sermayenin 500 bin lirasını belediye, diğer 500 bin lirasını ise hissedarlar temin edecekti. Bunun için beheri 5 lira kıymetinde 200.000 hisse çıkarılacaktı. Hisselerden büyük bir kısmı Süreyya Paşa tarafından satın alınacaktı.

Şirketin resmen teşekkülü işlemlerine başlandı. 19 Şubat 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı şirketin kuruluşunu onayladı. Bundan sonra Emin Ali, Haşim, Necmettin Sahir, Rifat Müeyyet, Celal ve Avni Beyler ile Süreyya Paşa'dan oluşan yeni kurucular heyeti teşekkül etti. Ticaret mahkemesinin onayı ve İstanbul Ticaret ve sicil memurluğunun tescilinden sonra “ Üsküdar- Kısıklı-Alemdağı Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi” 8 Haziran 1928 tarihinden itibaren faaliyete başladı.

Şirketin faaliyete geçmesi ile İstanbul Belediyesi yeni bir mukavele ile imtiyaz hakkını 8 Haziran tarihinden itibaren şirkete devretti. İstanbul belediye Başkanı Muhittin Bey ve Şirket İda-re meclisi başkanı Emin Ali Bey tarafından imzalanan mukavele ile şirket, Belediyenin vakıflar idaresine olan 492 bin liralık borcunu ödemeyi de üstlendi. Belediye, şirketin gelişmesini sağ-lamak amacıyla, 1928-1933 yılları arasında 100'er bin liralık taksitler halinde 500 bin lira öde-yerek şirkete ortak olacaktı.

Şirketin kuruluş faaliyetleri devam ederken hattın inşaatının da sonuna gelinmişti. İlk plan-da Üsküdar-Kısıklı arası tamamlandı ve işletilmeye hazır hale geldi. Nitekim 7 Haziran 1928 tarihinde gerçekleşen bir törenle bu hattın açılışı yapıldı. Bunun için Bağlarbaşı'ndaki fabrika binası özel surette süslenerek hazırlanmış, tramvay biletçileri ve vatmanlar davetlileri karşıla-mışlardı. Törene Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Meclis Başkanı Kazım Paşa, İstanbul Valisi Mithat Bey, Belediye Başkanı Muhittin Bey, milletvekilleri, belediye meclisi üyeleri ve kalabalık bir halk kitlesi katılmıştı.

Davetliler önce Üsküdar'dan tramvaylara binerek Bağlarbaşı'na, fabrika binasına geldiler. Buradaki tören vesilesiyle çeşitli konuşmalar yapıldı.

Daha sonra açılış merasimine geçildi. Fabrikanın açılış kurdelesini Kazım Paşa tarafından ke-sildi. Fabrika gezildi ve tramvaylara binilerek Kısıklı'ya kadar gidildi. Burada da Kazım Paşa halkla görüşmeler yaptı. Halk tramvayın gelişinden duyduğu memnuniyeti Kazım Paşa'ya ilet-ti. Bilahare geriye dönüldü ve tören sona erdi.

Üsküdar-Kısıklı tramvay hattında 8 Haziran 1928 tarihinden itibaren yolcu taşınmaya baş-landı. Hattın uzunluğu 4600 metre idi. Bilet ücretleri 1. mevki 10 kuruş 2. mevki 7.5 kuruş idi. Her 6 dakikada bir sefer yapılıyordu.

Tramvayın hizmete girdiği 8 Haziran'dan 30 Haziran'a kadar olan 22 günlük dönemde 110.856 yolcu taşınmıştı. Bir sene sonra, 1929 yılı 8 Haziran - 30 Haziran aralığında taşınan yolcu sayısı 132.895 oldu. Şirketin günlük geliri ortalama 400 lira civarındaydı. Bu miktar yaz aylarında çoğalıyor, kışın ise azalıyor. Esas itibariyle Üsküdar-Kısıklı tramvayı kârlı bir mü-esseseye olmadı. Hatta işletmenin ilk aylarında zarar ediliyordu. Bu durum gazetelere yansınca şirket müdürü Feridun Bey şiddetle eleştirilmişti. Yapılan yorumlarda, şirketin zararı giderecek tedbirler alacağına israfı daha da arttırdığı belirtiliyor, müdürün 400 lira maaş aldığı, oturduğu mükellef apartman dairesinin 100 lira olan kirasın da şirketçe karşılandığı ve böylece maaşı-nın 500 liraya geldiği belirtiliyordu. Ayrıca buna benzer başka lüzumsuz harcamalar da vardı. Gazetelerde yer aldığına göre, şirketin aylık gelirinin 12 bin lira olmasına karşılık, sadece per-sonale ödenen maaşların toplamı 10 bin lirayı buluyor, bu da işletme giderlerinin karşılanma-sını güçleştiriyordu. Şirketin zarar etmesine yol açan bu durum da tenkit konusu olmuştu.

Havaların sıcak olduğu dönemlerde etrafı açık yazlık tramvay arabaları işletiliyor, şirket ga-zetelere verdiği ilanlarda, yazlık tramvaylarda sigara içmenin serbest olduğunu belirtme ihtiya-cı hissediyordu. Tramvayın Kısıklı'ya kadar gitmesi buradaki sosyal hayatı da etkilemişti. Da-ha önce 4-5 lira civarında olan ev kiralari da bir anda 35-40 liraya fırlamıştı.

Üsküdar-Kısıklı, Anadolu yakasının ilk tramvay hattı oldu. Daha sonraki gelişmeler çerçe-vesinde şirketin adı "Üsküdar-Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi" olarak değiştirildi ve yeni hatların yapımı bu şirketçe gerçekleştirildi. Öncelikle Üsküdar-Hay-darpaşa-Kadıköy hattı yapıldı. Sonraki yıllarda Kadıköy-Moda, Kadıköy-Fenarbahçe, Kadı-köy-Bostancı hatları hizmete girdi.

Tramvay İstanbullulara Avrupa yakasında yaklaşık doksan yıl, Anadolu yakasında ise 35 yıl kadar hizmet verdi. 1960'lı yıllara gelindiğinde ulaşımı yavaşlattığı şeklinde şikayetler artmaya başlamıştı. Bunun üzerine kaldırılmasına karar verildi. Tramvayın yerini trolleybüs adı verilen elektrikli otobüsler alacaktı. Bu karar doğrultusunda 1961 yılında şehrin Avrupa yakasında tramvaylar kaldırıldı. 1966 yılında ise Üsküdar ve Kadıköy havalisindeki tramvayların işlemlerine son verildi.

FLORENCE NIGHTINGALE ÜSKÜDAR'DA

Mustafa Armağan*

Altın Köprü'de Cihan Savaşı

1853 yılının Haziran'ı, İstanbul'u uzun sürmüş bir uykuda iken yakalamıştır. General Gorçakof komutasındaki Rus birliklerinin ani bir hareketle ve savaş açmaya dahi gerek duymaksızın Prut nehrinin güneyine inerek Osmanlıların *Memleketeyn* adını verdikleri Eflak ve Boğdan'ı işgalleri, Osmanlı tarihinin olduğu kadar Avrasya tarihinin de akışını değiştirecek ve üç çeyrek asır sonra patlayacak olan Cihan Harbi'nin bir provasını sunma imkânını bahşedecektir tarihlere.

Bu defa baş rolde olan güç, Osmanlı Devleti'dir. İşgale uğrayan topraklar onundur ama işgalci yeni küresel güç Rusya'nın iktisadî ve tabii ki askerî yayılma stratejisinin de bir parçasıdır. Bu işgal, Rus kültüründe o zaman için en az bin yıllık bir kolektif iştihak olan güneye, daha doğrusu Konstantinopolis'e sahip olma tutkusunun adımlarından sadece biridir. Asıl hedef, Ayasofya'nın kubbesine Haçın dikilmesidir.

Bu işgal karşısında 14 yıldır Osmanlı iktidarının başında bulunan Sultan Abdülmecid ve Sadrazamı Mustafa Reşid Paşa, devrin diğer iki süper gücü İngiltere ve Fransa ile anlaşarak uzun zamandır dize getiremediği Rusya'ya yenmek ve böylece en azından bir süreliğine de olsa, bu kuzey komşusunun tehditlerinden azade kalmak istemektedir. Sonunda Mustafa Reşid Paşa emeline ulaşır ve Sardunya'nın ufak desteğini de alarak Fransa ve İngiltere'yi Osmanlı safılarında Rusya'ya karşı büyük bir savaşa sokmayı başarır. Kırım yarımadası üzerinde odaklanan savaş, Müttefiklerin üstünlüğü ile biter ve mağlubiyete dayanamayan Çar I. Nikola, savaş sırasında ölür. Böylece, Özi kalesinin Rusların eline düştüğü haberi gelince inme inerek vefat eden I. Abdülhamid'in yaşadıklarını yankılar St. Petersburg'daki Hermitaj Sarayı'ndan.

Kırım Savaşı, kara ve deniz savaşı olarak cereyan etmiş ve "Sivastopol önünde yatan gemiler" türküsünde dile gelen ünlü Sivastopol bombardımanı, Balaklava (Balıklıova) Muharebesi, Alma Savaşı gibi dünya savaş tarihi literatürüne giren olaylar arasında şerefli yerini almıştır. Özellikle Fransız ordusunun hücumda gösterdikleri şecaat, Osmanlı askerlerinin Silistre'yi kahramanca müdafaası –ki Namık Kemal'e *Vatan yahut Silistre'yi yazdırmıştır*-, İngiliz Hafif Süvari Tugayı'nın 25 Ekim 1854 günü yaptığı büyük taarruz, buna mukabil, hakkını yemeyelim,

* Araştırmacı-yazar. Son kitapları: *İstanbul Mavi Kırpaz Gözlerini*; *Osmanlı: İnsanlığın Son Adası*; *Kuşunun Son Şarkısı: St. Petersburg'da Zamanlar ve Mekânlar*; *İnsan Yüzlü Şehirler*.

Rus birliklerinin bu üç büyük güce karşı giriştikleri akıl almaz direniş, Kırım Savaşı'nı salt askeri tarih nokta-i nazarından değil, aynı zamanda kültür tarihi açısından da ele almamızı sağlayacak bir derinliğin önüne bırakır bizi.

Savaş, adı Bizans zamanından beri Altın Köprü'ye çıkmış olan İstanbul'un mukadderatını belirleyecektir. Rusların teslim olması ve barış görüşmelerini kabul etmesiyle İstanbul ve Osmanlı Devleti derin bir nefes almıştır almasına ama savaş sırasında Varna'dan sonra ikinci üs olarak kullanılan Osmanlı Payitahtı, özellikle de Üsküdar üzerinde silinmez izler bırakmıştır. İngiliz ve Fransız asker ve komutanlarının mektuplarından oluşan "Üsküdar" edebiyatı, zamanın Avrupa gazeteleri koleksiyonlarında ve aile albümlerinde son derece zengin bir literatür oluşturmuş bulunmaktadır.

Sadece mektuplar mı? Aynı zamanda İngiliz ve Fransız gazetelerinde çıkan makale ve polemikler de İstanbul ve Üsküdar'ı, birkaç yıllığına da olsa Avrupa kamuoyunun aşına semtlerinden birisi yapmıştır. İngiliz ve Fransız basınında *Scutari* kelimesi, Constantinople anlamına gelecek kadar mebzulen kullanılmış ve sanki kendi semtlerinden bahseder gibi yazılar çıkmıştır. Nitekim o vakitler *New-York Daily Tribune* gazetesinde yazıları çıkan Karl Marks da sonradan Doğu Sorunu adıyla kitaplaşacak makalelerinde hem İstanbul'dan, hem de Üsküdar'dan sık bahsedecektir. Mesela 29 Temmuz 1853 tarihinde yazdığı bir yazıda İstanbul'dan Altın Köprü diye bahsetmekte ve

İstanbul, Batı ile Doğu arasında kurulmuş Altın Bir Köprü'dür. Batı uygarlığı, bu köprüden geçmeksizin, dünyanın çevresini güneş gibi dolaşamaz, bu köprüyü de Rusya'yla mücadele etmeksizin geçemez¹.

demek suretiyle Real Politik yapmaktadır. Aynı zamanda aşağıdaki satırlarda Müttefik askerlerinin Üsküdar'da yaptıkları rezaletlere bir atıfta bulunmaktadır:

Bu arada müttefik kara birlikleri Gelibolu ve Üsküdar'da, ülkenin büyük miktarda sert ve tatlı şarabının kökünü kurutarak, kendi arzuladıkları biçimde kardeşlik ilişkilerini geliştirmekle meşguller².

Marx'ı bu kadar heyecanlandıran savaş, içerisinde pek çok anekdotları, efsaneleri, marşları, türküleri, şiirleri, kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda İstanbul'daki toplumsal ve ahlaki düzenin menteşelerini gevşeten ve şehrin ekonomik hayatını çivisinden çıkartan bir etki yapmışa bezemektedir. Nitekim yıllar sonra yazdığı *Maruzat*'ında bu hızlı değişimin boyutlarını önümüze açan kişinin tarihçi Cevdet Paşa olması, anlamlıdır:

Kırım muharebesinde Fransız, İngiliz ve Sardunya askerleri İstanbul'a geldiklerinde altınları su gibi akıttılar. İstanbul esnafı bu yüzden büyük temettü ettiler. O esnada vuku bulan sür-u hümayunlarda ise çarşı esnafı, alelhusus kuyumcular fevkalade istifade ederek onlar da kibarane yaşamağa alıştılar ve Boğaziçi'nde yalılar tutmağa kalkıştılar. O zaman Kadıköy ve Adalar henüz mamur olmamıştı. Kızıtoprak'ın adı yoktu. Şitaiye İstanbul ve Beyoğlu'na ve sayfiye Boğaziçi'ne münhasırdı. Boğaziçi'nde kiralanacak köşe bucak kalmadı, Büyükdede-

¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Doğu Sorunu [Türkiye]*, Çev: Yurdakul Fincancı, Ankara 1977, s. 109.² Age, s. 443.

² Age, s. 443.

re'de dört odalı bir kira evi bulmak büyük bir saadete nail olmak gibi bir maneviyat sayılıyordu³.

Şehrin içine kapalı eğlence hayatı da değişmiş ve Beyoğlu-Pera çevresinde ortaya çıkan ve bugün de devam eden eğlence hayatı merkezli imajın temelleri buraları sık sık ziyaret eden İngiliz ve Fransız askerlerinin harcadıkları dövizlerle atılıyordu. O yılların bir izi olarak sakalı, tavrı ve kıyafeti Frenklere benzeyen kişilere uzun yıllar "Didon" denildiği biliniyor (Didon sakallı, Didon kıyafetli herif vs.) Türk tütününe dadanan Müttefik askerleri yüzünden şehirde tütün fiyatları fırlamış ve bir daha da aşağı inmemiştir. Cevdet Paşa, sonradan sigara markası da olacak Yenice tütününün şöhretinin Müttefik askerleri vasıtasıyla Paris'e kadar yayıldığını ve Paris'te Yenice tütünleri satan dükkânların açıldığını bildirmektedir. Tabii İstanbul ahali ile bu dışarıdan gelen onbinlerce askerın karşılaşması, farklı tecrübelerin uç vermesine sebep olmuştur. Nüfusunun hatırı sayılır bir kısmı Hıristiyan olan İstanbul'un Müslüman halkı kadar gayri Müslim ahali de, Müttefik askerlerinin köpekleri zehirlenmeleri, martı ve güvercinleri silahla vurmaları gibi vahşilikleri vicdanlarına sığdıramıyorlardı.

Hasılı, Kırım Harbi İstanbul'u kurtarmak için yapılmıştır ama sonuçta İstanbul'da hiç de hesapta olmayan biçimde Tanzimat'ın getirmek istediği Batılı insan tipinin kanlı canlı nümunelerini İstanbul'un mahremiyetine sokmak suretiyle şehrin tarihinde ciddi bir kırılma noktası olmuş, bir yerde Tanzimat'ın Tathisu Frengi tiplmesi, örneğini Kırım Harbi yıllarında önünde hazır bulmuştur. Tabii Osmanlı pazarlarının İngiliz emperyalizmine sonuna kadar açılması gibi ağır neticelerini incelemek bu yazının kapsamı haricindedir.

Florence Nightingale: Ölüm meleği mi?

Kırım Savaşı (1854-1856), yalnız İstanbul'un hayatında değil, telgrafın ilk defa bu savaş sırasında kullanılmış olması gibi Osmanlı Devleti'nin dönüm noktalarından kavşagında yer alan bir savaş olmuştur. Bununla da sınırlı kalmayan etkileri, modern Avrupa kültürünün damarlarına yayılmış ve hemşirelik kurumunun o zamana kadar fiilen var olan ama toplumsal meşruiyetini henüz elde etmemiş bulunan temellerini sağlamlaştırılması gibi bir görev de üstlenmiştir.

Erkeklerin savaş meydanlarına kanlarını, kadınların ise en azından şefkatlerini katması, hemşireliğin Hıristiyan köklerini oluşturmuş ve hemşirelik bir bakıma misyonerlik faaliyetleriyle atbaşı gelişen bir modern kurum olmuştur. Kendilerinden vatanperverlik görevlerini yerine getirmeleri beklenen kadınların "merhamet meleği" (*angel of mercy*) olarak savaş meydanlarında ve sahra hastanelerinde ortaya çıkışının arkasındaki motive edici saik, kadınların "vatanşılık" hukuku içerisine alınmalarının bir şartı olarak ortaya çıkmış, hemşirelik, kadının ihtiyaç zamanında milletinin hizmetine koşmasının bir gereği olarak kendi meşruiyet zeminini bulmuştur. Erkeklerin silahlı ordusuna mukabil, kadınların sargı bezli, tentürdiyotlu "ordusu"nun temelleri, Kırım Harbi'nde atılmıştır. Kırım Harbi'nde demek yanlış olur. Temel, zanedildiği gibi cephede değil, İstanbul'da, Üsküdar'da atılmıştır.

Zengin bir ailenin fevkalade iyi yetişmiş, 4-5 dil bilen ve felsefe ve matematik tahsili gören Florence Nightingale'i Üsküdar'a çeken çağrı, 17 yaşındayken gelmiş, Tanrı kendisini hizmeti-

³ Zikreden: Halûk Y, Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, İstanbul 1986, Turing Yayınları, s. 208.

ne çağırıştır. Yıllar yılı bu çağrıya koymanın bir yolunu arayan Nightingale, ilk savaş muhabiri sayılan William Howard Russell'in *The Times* gazetesine yazdığı cephe haberlerinden etkilenir. Russell, hem cephedeki, hem de Üsküdar'daki İngiliz hastanelerinin berbat durumundan söz etmekte ve İngiliz halkının, evlatlarının göz göre göre ölüme gitmelerine seyirci kalmamasını istemektedir. Yazıların yankısı arttıkça, eleştiriler de artar ve Viktorya döneminin suskunluğu içerisinde kamuoyunun infial fitili ateşlenir. Ateşlenenler arasında o sırada 30 yaşını biraz aşmış bulunan Florence Nightingale de vardır.

Önce ailesini razı eder, sonra da yanına 37 hanım yoldaş bulup Üsküdar'a yollanır Nightingale. Kendisi Floransalıdır isminden anlaşılacağı üzere ama İngiltere'de yetişmiş ve oraya yerleşmiştir. Vatanseverlik duyguları doruktadır 4 Kasım 1854'de Üsküdar'a adımını attığı zaman. Fransız hastanelerinin tertip ve düzeni karşısında İngiliz hastanelerindeki berbat vaziyeti görür görmez, dehşete kapılan Nightingale, hastanelerin ıslahı için Harbiye Nazırı Sydney Herbert nezdinde girişimlerde bulunur. Tam istediği gibi olmasa da, hijyen ve gıda maddeleri kadar ilaç ve doktor tedariki bakımından hastane şartlarında kısmî bir düzelme görülür. Hastaların ekşi ter kokusuna bulanmış koşullarda, üst üste yattığı ve her gün 10-15 askerin kolera, tifüs ve Varna hummasından öldüğü hastanede geceleri, elinde tuttuğu fenerle hastalarının başına koşan Florence Nightingale, "lambalı kadın" diye efsaneleşmiş ve modern hemşireliğin kurucusu kabul edilmiştir.

Nightingale efsanesi, 150 yıldır kıtaları aşmış ve evrensel bir kült kişilik durumuna yükseltmiştir sahibini. Ne var ki onun hayatında da bilinmeyen ve karanlık sayfalar yok değildir. Tebliğimizin bu son kısmında onun bu karanlık yönlerine değineceğiz.

Bu garip olaylardan birisi, Jamaikalı ve kahverengi derili "merhamet meleği" Mary Seacole ile anlaşılmaz rekabetidir. Seacole, 1850'de Jamaika'da baş gösteren kolera salgınında şifalı otları kullanmak suretiyle pek çok hastanın iyileşmesini sağlamış ve ünü, İngiltere'ye kadar yayılmıştır. Kırım Savaşı'nı duyunca gönüllü olarak cepheye gitmek isteyen Seacole'e izin verilmez. Hatta Florence Nightingale'in ekibine katılmak arzusu da geri çevrilir. Ardından Seacole Üsküdar'a yine gelir ve F. Nightingale ile tekrar görüşür, onun ekibine katılmayı arzu ettiğini söyler. Merhamet Meleğimizin cevabı, kesin olarak olumsuzdur. Seacole'ün esmer gölgesinin kendi başarılarının üzerine düşmesini istememektedir. Seacole de kendi imkânlarıyla askerin yanı başında salgın hastalıkların önlenmesi için çırpınmış, bir yandan da bu hizmetini finanse etmek için askerlere yiyecek ve içecek satar, kazandığı paraları yine askerlerin tedavisi ve bakımında kullanmıştır. Cepheden binlerce kilometre ötede hemşirelik yapan F. Nightingale hemşireliğin kurucusu kabul edilmiştir de, bizzat cephede askerle omuz omuza hizmet veren Seacole, başta F. Nightingale tarafından, sonra da tarihçiler tarafından unutulmuşluğa gömülmüştür. Kırım'dan yazan bir asker, F. Nightingale'in adını ta oradan duymuştur ama Seacole'ün adının neden onunki kadar meşhur olmadığını sormaktadır.

F. Nightingale'i yazanlar neden Seacole'ü unuttular?

İkinci bir husus ise F. Nightingale efsanesi üzerine kalın bir gölge düşürecek niteliktedir.

Bu defa konuya el atan *The Independent* gazetesi, bundan birkaç yıl önce İngiliz hükümetindeki gizli belgelere dayanarak verdiği haberde daha ilginç bir iddia ortaya attı. İddiaya göre Nightingale'in tifo ve dizanteri gibi öldürücü olmayan hastalıklara uyguladığı yanlış teşhis ve tedavi yüzünden 15 bin İngiliz askerini ölüme yollamış. Rakam biraz abartılı olabilir ancak iddia hiç de temelsiz değil. Bugüne kadar bu İyilik Meleği etrafında oluşturulmuş bulunan efsa-

neyi çökertebilecek bu iddianın benzerleri zamanında da ileri sürülmüş ve İngiliz Parlamentosu bir araştırma komisyonu kurarak konuyu etraflı olarak araştırtmıştı.

Ancak parlamentodan ciddi bir sonuç çıkmayacağına kanaat getiren Amerikalı misyoner, aynı zamanda Robert College'in kurucularından olan rahip C. Hemlin, yazdığı raporda, hastanenin o yıllardaki içler acısı durumunu ve asepsi ve antisepsi uygulanarak kolayca tedavi edilebilecek kolera, tifo ve dizanteri gibi hastalıklardan her gün hastanelerde 50-60 kişinin öldüğünü ifade ediyor. Hatta cenazeleri teker teker gömme imkanı bulunamadığı için her akşam üzeri 16.00 sularında Haydarpaşa İngiliz mezarlığının Askerî Hastane duvarlarına yakın kısımlarında açılan umumi çukurlara ölenler kitle halinde gömülüyor, başlarına ise mezar taşı yerine bir tahta parçası konuluyormuş. Subayların cenazeleri ise biraz daha şanslı olmuş her zaman olduğu gibi; onlar ayrı ayrı defnedilme imkânına erişebilmişler.

İşte bu acı dolu günlerin anısına Florence Nightingale'in Türkiye'ye gelişinin 100. yılı anısına 1954'de dikilen sütunda o günler şöyle hatırlanır: "Bir asır önce bu mezarlık yakınındaki çalışmalarıyla pek çok insanın ıstırabını dindiren ve hemşirelik mesleğinin temelini atan Florence Nightingale'in hatırasına. 1854-1954. Bu plaket Türkiye'deki İngiliz cemaati tarafından Kraliçe II. Elizabeth'in taç giyme yılında onu tebçilen konmuştur."

Üsküdar'daki İngiliz Mezarlığı, o yılların korkunç yüzünü muhafaza eden sessiz bir işarettir bugün İstanbul'da. Sakın bu mezarlığın sesiz sakinleri **İyilik Meleği** Florence Nightingale'in kurbanları olmasınlar!

İKİ BELEDİYE BAŞKANI ÇIKARAN BİR ŞİFA YUVASI: “ZEYNEP KÂMİL HASTAHÂNESİ”

Süleyman Beyoğlu*

Zeynep Kamil Hastahanesi, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın¹ kızı ve Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın (1808-1876)² eşi olan Zeynep Hanım(29 Safer 1241/1825-1886)³ ve eşi tarafından yaptırılan bir hasta hanedir. Zeynep Hanım ve eşi Yusuf Kamil Paşa, Üsküdar'da Nuh kuyusu semtinde 15.000 arşın yüz ölçümündeki bir bostanı satın alarak, padişahında izniyle 100 yataklı bir nisa hastahanesi inşasına 1860 yılında başladılar. Hasta hane 1862 yılında yoksul ve kimsesizlere hizmete açıldı. Zeynep Hanım ve eşinin Taşoz Adası⁴, Mısır, İstanbul, Elazığ, Mekke ve Medine gibi birçok yerde hayır ve hasenatı bulunmaktadır. Zeynep Kamil Hastahanesi'nde kadın hastalıkları ve doğum hastanesi olarak hala faaliyetine devam etmektedir. Zeynep Hanım, her sene birkaç defa hastahane bahçesindeki türbeye gelerek kocasını ve müstakbel karargahını ziyaret eder, hastahaneyi gezer, çeşitli ihسانlarda bulunurdu. Kendi çocuğu yoktu, ancak binlerce yetim ve acizin korunmasını ve bakımını üstlenmişti..Sultan Abdülmecid tarafından nişan makamında murassa tasvir-i hümayun verildiği gibi, 1293 Osmanlı Rus savaşında bir çok hizmet ve yardımlarından dolayı Sultan Abdülhamid tarafından ihdas olunan Muavenet Nişanının murassa bir kıtası mabeyn ve hassa ordusu müşiri Gazi Osman Paşa vasıtasıyla Bebek'teki yalısına gönderilmiştir⁵.

* M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Kavalalı Mehmed Ali Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (Mısır Meselesi 1831-1841)*, Ankara 1945; Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği- Osmanlı Belgelerine Göre*, İstanbul 1998.

² Kâmil Paşa'nın hayatı hakkında bk. Süleyman Beyoğlu, “ Kâmil Paşa, Yusuf “, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, 283-284.

³ Zeynep Hanım hakkında bk. İbnül Emin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, I, 196-258; Emine Foat Tugay, *Three Centuries Family Chronicles of Turkey And Egypt*, London 1963, s. 115-127; Emre Yalçın, “İstanbul'da Hıdivî Dedikodular Payitahtta İkinci (1) Bir Hanedan”, *Tarih ve Toplum*, sayı 193 (Ocak 2000), s.15-17 Bir çok eserde Zeynep Hanımın ölüm tarihi 1881, 1882 olarak verilmektedir. Biz burada kendilerini tanıyan Emine Foat'ın eserinde verilen tarihi esas aldık.

⁴ BA, YEE 107/15.

⁵ “Asırlık Hastahanelerimiz I: Zeynep Kâmil “, *Hayat Tarih Mecmuası*,sayı 1(1 Şubat 1970), s.58.

Zeynep Hanım ve eşi Kâmil Paşa Hasta hanenin idaresi için vakfiye bırakmadıklarından vârislerinden Said ve Abbas Halim Paşalar sonraları hasta hanenin masrafı olarak, Osmanlı maliyesine bir miktar para yardımında bulunmuşlardır. Bahçe içindeki İlk yapının dış kapısından girince sol tarafta kapıcı ve bahçıvan odaları, sağ tarafta karantina dairesiyle çiçeklik, limonluk ve ilersinde de Zeynep Hanım ile Kâmil Paşa'nın türbesi yer almaktaydı. Hasta haneye 1895'de 162 tedavi için başvurmuş bunlardan 36'sı vefat etmiş, 126'sı şifa bulmuştur. Ertesi sene hastahane idaresine Cemil Topuzlu Paşa getirilince 193 hastanın 25'i vefat etmiş, 168'i şifa bulmuştur. 1897'nin ilk dokuz ayında büyük ameliyat yapılan 72 hastadan 5'i vefat etmiştir⁶. Yatan hastalar dışında alt kattaki muayenehanede her gün ortalama 20 civarındaki hasta, Dr. Cemil Paşa ve yardımcıları tarafından muayene edilmekte ve ilaçları hasta hane ecza hanesinden verilmekteydi. XIX.Yüz yılın sonunda İstanbul'da özel hastahane bulunmuyordu. Halk umuma mahsus hastahanelerde yatmaktan korkar ve gereken ameliyatları evlerinde yaptırırlandı. Bu durumun bir çok sakıncaları olduğundan özel ve modern bir hastahane açmak isteyen Dr. Cemil Paşa, aradığı fırsatı çocuklarından birini tedavi ettiği Prens Said Halim Paşa(1864-1921)⁷ sayesinde elde etti. Said Halim Paşa, Yeniköy'deki yalısında Cemil Bey'e Üsküdar'da büyük hulası Zeyneb Hanımın yaptırdığı bir yıldır parasızlık nedeniyle kapalı olan hastahaneden bahsetti. Zeynep Hanım vefatından evvel bütün servetini hayır işlerine vakfettiğini halde hastahaneye bir gelir bırakmamıştı. Zeynep Hanımın Mısırdaki Vakıf idaresi de hastahaneye herhangi bir yardımda bulunmuyordu. Prens Said Halim Paşa kendisi ve kardeşleri Abbas Halim ve Mehmed Ali Paşalar servetlerinden bu hastahane için ayda yüz lira veriyorlardı. Ancak böyle büyük bir hastahane az miktardaki para ile idare edilemiyordu. Kaynak yetersizliği nedeniyle bir yıl önce hastahane kapatılmak zorunda kalmıştı. Said Halim Paşa, Dr. Cemil Bey'den ayda yüz lira katkıda bulunmak şartıyla Zeynep Kamil hastahanesinin işletmesini üstlenmesini istedi. Paşa, bu hayırlı kurumun bir kısmının para vermeye muktedir olmayanlara, diğer kısmının ise zenginlere tahsis edilmesini önerdi. Böylece kendi verecekleri yüz lira ve ücretli tedavi olan hastalardan sağlanacak gelirle Zeynep Kamil Hastahanesinin hizmetlerine devam edeceğini ifade ediyordu. Bu teklifi alan Dr. Cemil Bey, varlığından yeni haberdar olduğu Zeynep Kamil Hastahanesini ertesi gün gezdi. Dr. Cemil Bey, görüp beğendiği hastahaneyi bir çok eksikliği ve harap durum rağmen tekrar açmaya karar verdi. Yeniden usta ellerde açılan Zeynep Kamil Hastahanesine gelen hasta sayısı arttı. Ücretli hastalardan kazanılan paralarla önce modern bir ameliyathane ve ertesi sene kalorifer tesisatına kavuştu. O yıllarda İstanbul'da hiçbir hastahane, hatta resmi dairede kalorifer yoktu. Paris'ten cerrahlik aletleri getirildi. Başörtülü yerli hizmetçilerin ve hasta bakıcıların yerine Viyana'dan bir baş hemşire ile sekiz soeur de charité getirildi. Ayrıca Cemil Bey, hastahane kadrosuna Dr. Cemil, Dr. Lebid ve Dr. Vamık Beyleri de kattı. Böylece Üsküdar modern, özel, temiz ve düzenli bir hastahaneye kavuştu. Birinci Dünya Savaşına kadar aynı ekip hastahane çalıştı. 1915 senesi başında başhekim Dr. Cemil Bey, Avrupa'ya gidince askeriye hastahaneye el koydu⁸.

⁶ *Zeyneb-Kâmil Hastahanesi 1860-1954*, İstanbul 1954; *Zeynep-Kâmil Hastahanesi 1860-1960*, İstanbul 1960; Nuran Yıldırım, "Zeynep Kâmil Hastahanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 551-552.

⁷ Said Halim Paşa'nın hayat ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. M. Hanefi Bostan, *Bir İslamcı Düşünür Said Halim Paşa*, İstanbul 1992.

⁸ Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Yayına Hazırlayanlar Prof. Dr. Hüsrev Hatemi- Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1982, s.37-39.

1899'da hastahane binası bodrumundan başka iki katlı idi. Alt katın bir kısmı kalorifer ile ısıtılıp hava gazı ile aydınlatılıyordu. Burada hekim odaları ile memur daireleri, eczahane, muayenehane ve gerektiğinde erkek hastaların ameliyat ve tedavilerine ayrılmış odalar vardı. Üst kat kadın hastalara ayrılmıştı. Sağ tarafta bulaşıcı hastalıklar koğuşu ve odaları, sol tarafta ise yeniden inşa edilen ameliyathane ile cerrahi koğuşu ve odaları yer almaktaydı. Hastahane de altı yataklı altı koğuş ve ikişer yataklı sekiz özel oda olmak üzere toplam elli iki yatak vardı. Bu sayı ihtiyaç halinde yüz yatağa çıkarılabiliyordu. Üst kattaki ameliyathane yanındaki odada aletlerin strelize edilmesi için üç adet mükemmel etüv ile hastalara anestezi uygulanan bir yatak bulunmaktaydı. Ayrıca üst katta bir pansuman odası ile hasta yemekhanesi yer alıyordu.

Birinci Dünya Savaşından sonra Cemil Paşa'nın yurt dışına çıkması ve Said Halim Paşa'nın gönderdiği tahsisatın kesilmesiyle bina metruk ve perişan bir hale geldi. Mütareke yıllarında İstanbul Şehremaneti aslında kapalı olan Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin geçici bir süre için idaresini üstlenmişti. Fakat hastahänenin kurucusu merhum Prenses Zeynep Kâmil Hanımın biraderzadesi Prenses Zehra Halim Hanım, belediyeye bir dilekçe yazarak vakfa ait aşıların iyi korunması, vakıfların ruhunu şâd edecek şekilde fakir ve çaresizlerin tedavisini sağlamak üzere damatları Dr. Necmeddin Rifat Bey'in Zeynep Kâmil Hastahanesi baş hekimliğine getirilmesini istedi. Hatta belediyenin izni olmadan hastahane Dr. Necmeddin Bey tarafından işgal edilmişti. İstanbul Şehremini Yusuf Bey, bu durumda hastahanedeki belediye ait eşya, erzak ve görevlilerin üç güne kadar boşaltılacağını 29-30 Kasım 1920 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bildirdi⁹. Belediyenin başvurusu üzerine Dahiliye Nezareti, Evkaf Nezareti'nden hastahaneye yapılan müdahalelerin önlenmesini istedi¹⁰. Zeynep Kâmil Hastahanesinin kapatılması bölgede başka bir sağlık kuruluşu bulunmaması dolayısıyla fakir hastaların bir kısmı Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne hastahänenin açılması için dilekçe verdiler. Aslında bu makamlar Evkaf Nezareti'nin vakıf hakkındaki kararına kadar hastahänenin açık bulundurulmasını istiyordu¹¹. Bununla da kalmayarak hastahane sözleşmesinin fesh edilmesinin sebepleri ayrıntılarıyla Şehremaneti'nden soruluyordu. Ayrıca şehrin sağlık ihtiyaçlarının çok arttığı bir zamanda, imkan olsa daha bir çok hastahane kurulmasına gerek varken Zeynep Kâmil'in kapatılmasının uygun olmadığı vurgulanıyordu (25 Aralık 1920)¹². Dahiliye Nezareti'nin bilgi isteği üzerine belediye sıhhiye müdüriyeti 30 Aralık tarihli yazısında hastahänenin işletme sözleşmesine dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Verilen bilgilere göre; Hastahänenin mütevellisi Prens Said Halim Paşa olup, vakıf işleri Paşa'nın vekili Mehmed İmadeddin Bey tarafından yirmi beş seneden beri yürütülmektedir. Zeynep Kâmil hastahanesi başhekim ve nazırı yine yirmi beş seneden beri Nafia eski Nazırı Cemil Paşa'ydı. İdareyi müstakil olarak yürütmekte iken Cemil Paşa'nın Şehremaneti'ne tayini üzerine görev, mütevellî vekili İmadeddin Bey'in uygun bulmasıyla yirmi beş yıldır hastahane de çalışan Lebid Bey'e bırakılmıştır. Hastahänenin mütevellisine vekaleten işlem yapmaya yetkili Nazır ve Emin Cemil Paşa'dır. Hastahane Cemil Paşa'nın Şehreminliği zamanında 4 Ekim 1919 tarihinde açılmış ve yapılan sözleşme sureti aşağıda verilmiştir. Bu sözleşme önce 1919 senesi için yapılmışken, daha sonra Beyoğlu Zükûr Hastahanesi (Bu gün Şişli'deki Fransız Lape Hastahanesi) açılıncaya kadar devam etmek üzere yenilenmiştir. Hastahane yetkilisi merhum Dr. Lebid Bey'in oradan ayrılması ve Zehra Hanım Efendi adına hareket eden Necmeddin Bey'in tevliyet hakkını isbat edecek bir

⁹ B O, Dahiliye Nezareti, *Umur-ı Vilayat Müdüriyet-i Umumiyesi (DH-UMVM)*, Nr. 95/5 lef 1.

¹⁰ Aynı belge, lef 2.

¹¹ Aynı belge, lef 3.

¹² Aynı belge, lef 4; bu belgede hastahänenin baştabibinin adı Nâzım Hamdi yerine, yanlışlıkla Ahmed Hamdi olarak yazılmıştır.

belge göstermeksizin müdahale etmesi, Prenses Zehra Halim Hanım tarafından gönderilen tezkerede belediyenin hastaneyi işgal ettiğinin iddia edilmesi üzerine belediye encümeni kararıyla sözleşme fesh edilmişti. Aslında hastahaneye müdahale eden Prenses Zehra Hanımın bu vakıf ve sözleşme işlemlerinde, hastahane ile belediye arasındaki ilişkilerde, vakfın kurucusuyla olan akrabalığından başka hiçbir münasebeti ve hukuki durumu yoktu. Hastahane yetkilisi Dr. Lebid Bey'in ayrılmasından sonra ortaya çıkan belirsizlikler üzerine sözleşme fesh edilmişti. Yoksa vakıf ile belediye arasında herhangi bir anlaşmazlık ortaya çıkmamıştı. Dr. Lebid Bey'in başvurusu üzerine tevliyet hukuku ve müdahale hakkı konusu Evkaf ve Adliye Nezaretlerince incelenmeye başladı. Soruşturma bitinceye kadar hastahanenin belediye adına işletilmesi söz konusu değildi(30 Aralık 1920)¹³. Sözleşmenin belediye tarafından fesh edilmesi hem hastahaneden yararlanmakta olan hastaları, hem de hastahane çalışmakta olan personeli zor durumda bırakmıştı. Hastahane çalışanları adına başhekim Ahmed Hamdi ve idare memuru Kâzım Beyler bir hiç uğruna sözleşmenin fesh edildiğini kendilerinin ve ailelerinin mağdur edildiklerini, maaş alamadıklarını iddia etmekteydiler. Hastahanedен yararlanlar ise verdikleri dilekçelerle çevrede fakir halkın tedavisini yapan başka hastahane olması gerekçeleriyle bu yararlı kurumun yeniden açılmasını istiyorlardı (5 Ocak 1921)¹⁴.

Beyoğlu Zükûr Hastahanesinin Fransızların işgali nedeniyle kapatılması, Anadolu tarafında bir hastahanenin bulunmaması, mevcut hastahanelerin yetersizliği, hastaların İstanbul yakasına geçmesinin güçlüklerini de dikkate alan İstanbul Şehremaneti, sadaretinde isteği gereğince 8 Ocak 1921 tarihinde Üsküdar'da bulunan Zeynep Kamil Hastahanesi'nin boş bırakılmayarak yeniden açılmasına karar verdi. Belediye encümeni ile Zeynep Kâmil Hastahanesi başhekim ve müdürü Lebid Abdü's-Şükûr Bey ile kararlaştırılan şartlar şunlardı¹⁵:

- 1- Hastahane Beyoğlu Zükûr Hastahanesi sağlık ve idarî personeli görev yapacaklardı. Hastahane'deki mevcut eşyanın korunması ve vakıf mütevellisi arasındaki ilişkileri devam ettirmeye üzere baş hekimlik ve müdüriyet Lebid Bey tarafından yürütülecekti. Çalışanlara Beyoğlu hastahanesinde olduğu gibi zamlı maaş olarak toplam 7500 kuruş ücret verilecekti. Baş hekim 2000, eczacı 600, altı adet sör 1800, katip 500, kapıcı ve bahçıvan 400, dört hademe ve bir çamaşırcı (300 kuruş) 1500, imam ve türbedar 700 kuruş ücret alacaklardı. Ancak bunlar yanında Beyoğlu Hastahanesinde satın alma memurluğunda 750 kuruş ücretle çalışan Ernest Efendi bu hesaba dahil değildi. Bu zamlar geçici ve tahsisat kabilinden olmadığından doğrudan doğruya tahsisat gibi verilmesi mümkün değildi. Hastahane mutad vakalar dışında on beş frengili hasta tedavi edileceğinden çalışanların 7500 kuruş ücreti ve Ernest Efendi'nin tahsisatının Kadın hastahanesi tahsisatından ödenmesi için Sadarettten izin istenmiştir.
- 2- Hastahane 30 yatak mutad hastalara, 15 yatak frengi hastalarına tahsis edilecekti. Hastahane yönetimi temin edebileceği ameliyata muhtaç hastalar için yatak hazırlayacaktı. Bunlardan alınacak tedavi ücretlerinin yarısı belediyeye, diğer yarısı da hastahanenin yatak ve çamaşır gibi zorunlu ihtiyaçlarının temininde kullanılacaktı. Ancak belediyeye ait yatakların dışında, hastasını getirip ameliyat veya tedavi eden hekimler ücretlerini kendi hastalarından alabileceklerdi.
- 3- Hastahane düzenli ve ücretle kabul edilecek hastalar özel ilgiye tabi olacaklardı. Alınacak tedavi ücretleri diğer hastahanelere göre değil, koşullara uygun olarak hastahane baştabibi ve müdürü tarafından belirlenecekti

¹³ Aynı belge, lef 5.

¹⁴ Aynı belge, lef 6-7.

¹⁵ Aynı belge, lef 8.

- 4- Sörler diğer çalışanlarla mukayese edilemeyeceğinden kendilerine günlük; iki kilo et, 1,5 kilo süt, iki yüz gram sade (yağ) ve talimatname gereğince sebze, ekmeke ve sair aylık dört kilo şekerin ayrıca verilmesine müsaade edilmesi.
- 5- Hastahanenin idarî işleri diğer belediye hastahaneleri gibi Müessesat-ı Sıhhiye Müdüriyeti'ne bağlı olacak ve gerekenler buradan istenecekti.
- 6- Hastahanenin idaresi 1921 senesi sonuna kadar belediye tarafından yapılmış olup, bu süre sonunda lüzumuna göre yeniden yapılacak sözleşme gereğince bu süre uzatılabilecekti.

Sadaret yaptığı inceleme sonunda belediyenin haklı olduğu Zehra Hanımın, Zeynep Kâmil Hanıma akrabalığından başka vakıf üzerinde herhangi bir sıfat ve salahiyetinin olmadığı, personelin açıkta kaldığı, Üsküdar tarafındaki fakir hastaların zarar görmemesi için anlaşmazlığın çözümlenmesi 12 Ocak 1921 tarihinde Sadarettin emri edildi¹⁶. Sadaret, hastahane personelinin ellerinde olmayan bir sebepten açıkta kalmalarının doğru olmadığını ya hastahanenin yeniden açılması veya başka bir yere nakline kadar hastahanenin çalışmadığı günler için personele tatil sayılmasının uygun olduğunu açıkladı. Nitekim Şişli Hastahanesi'nin kapatılması üzerine sağlık personeline sekiz ay maaşlarının ödenmiş olduğundan söz ederek Zeynep Kâmil çalışanlarının da maaşlarının ödenmesi gerektiğini Şehremanetine bildirdi (13 Ocak 1921)¹⁷. Zeynep Kâmil Hastahanesi sözleşmenin fesh edilmesinden sonra Beyoğlu Zükur Hastahanesinde hizmetlerine devam ederken Fransız Heyet-i Sıhhiyesi tarafından hastahanenin işgalinden dolayı açıkta kalan doktor ve memurlara maaşları Memalik-i Metruke Memurları Hakkındaki kararnameye kıyasen ödenmeye devam etti. Ancak Memalik-i Meşgule memurlarına verilmekte olan maaşlar 22 Ağustos 1920 tarihinde yürürlüğe konan yeni bir kararname ile kaldırılınca Zeynep Kâmil Hastahanesi personeli işsiz kalmış oluyorlardı. Bu görevlilerden yalnızca emeklilik süresini dolduranlara emekli maaşı bağlanabilecekti. Böylece hastahane kapatılınca hem personel, hem de hastahanedeki ücretli-ücretsiz yararlanan hastalar zarar görmüşlerdi (27 Şubat 1921)¹⁸.

Zeynep Kâmil Hastahanesi'ni diğer hastahanelerden ayıran başka bir özelliği de baş hekimlerinden ikisinin aynı zamanda İstanbul Belediye başkanlığı yapmalarıdır. Elli dört yıl ara ile iş başına gelen iki başhekim zamanında hastahane büyük gelişmelerde yaşanmıştır. Bu ünlü başhekimlerden biri Operatör Cemil Topuzlu (1866-1958)¹⁹, diğeri Doç. Dr. Fahri Atabey (ölm 1994) dir. Cemil Topuzlu Paşa, hastahanenin 1970'ler başhekimliği olan Dr. Burhanettin Üstünel'e göre bir ameliyat için on beş altın alıyordu. Dr. Fahri Atabey hastahaneye 1952 yılında başhekim tayin edildi. Önce Dr. Eyüp Aksoy on yedi yıl baş hekimlik görevini yürütmüştü. Hastahane 1933 yılında İstanbul Belediyesi emrine tahsis edildi. Hastahanenin ilk başhekimliği Dr. Yakup Çelebi idi. Burası 1935 yılında Haydar Paşa Hastahanesi'nin açılmasından sonra hastahane Zeynep Kâmil Doğumevi adını aldı. İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı 30 Kasım 1935 tarihinde Başbakanlığa müracaat ederek Zeynep Kâmil doğumevi eczacılığı için 1936 bütçesine 30 lira maaş tahsis edilmesini istedi. Bu talep İcra Vekilleri Heyetince, 24 Aralık 1935'te kabul edilmiştir²⁰. Hastahane 1969 yılında 5190 erkek, 4779 kız çocuğu dünyaya geldi. Dr. Fahri Atabey 1952 yılında baş hekim olduğunda hastahane de 40 yatak, iki doktor, bir hemşire, bir asistan vardı. Dr. Fahri Bey, hastahanenin kaynaklarını artırmak için Zey-

¹⁶ Aynı belge, lef 9.

¹⁷ Aynı belge, lef 10-14.

¹⁸ Aynı belge, lef 15-17.

¹⁹ Cemil Topuzlu, 21 Ağustos 1912- 18 Aralık 1914 birinci defa , 1919 senesinde de ikinci defa şehreminliğinde bulunmuştur. Daha geniş bilgi için bak; Cemil Topuzlu, *aynı eser*, s. 86-155;160-176.

²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya no: 2/3746,52-59, Yer no: 030.18.60 97 14.

nep Kâmil Ana ve Çocuk Sağlığını Koruma Derneği'ni kurdu. Hastahane 1970 yılında 70 doktor, pek çok asistan ve 800 yatak kapasiteli hale geldi²¹. Yine Dr Erdal Atabek'in gayretleriyle Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan 50 öğrenci kapasitesili, dört yıllık hemşirelik eğitimi veren Zeynep Kâmil Sağlık Koleji, bu gün M.Ü. Sağlık Bilimleri Yüksek Okulu olarak hizmet vermeye devam etmektedir. İstanbul eski belediye başkanı Dr. Erdal Atabek 10-12 trilyonluk bütün mal varlığını Zeynep Kâmil Hastahanesine vakfetmiştir.

Hastahaneye Ücretsiz Su Temini

İstanbul'daki bütün hastahanelere su şirketi tarafından ücretsiz su verilmesi talimat ve nizamname gereği idi. Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin de bu müsaade ve istisnadan yararlanması hakkında su şirketi müdüriyetine yapılan başvuruda bir netice alınmamıştı. Su şirketi bu hastahanelenin ne belediyeye, ne de askeriyeye ait olmadığından ücretsiz su verilmesinin sözleşme gereği olmadığını ileri sürüyordu. Şimdiye kadar Zeynep Kâmil Hastahanesi senelik su sarfiyatına karşılık üç bin küsur kuruş ödemişti. Daha sonra hastahanelenin senelik kullandığı bin üç yüz küsur metre küp su sarfiyatı karşılığı iki bin kuruş alınmaktaydı. Bu şekilde hastahaneye suyun her metreküpün fiyatı altmış paraya indirilmiş oluyordu. Üsküdar su şirketi sözleşmesinin beşinci maddesi belediye ve bütün hastahanelere her yatak için günlük altmış liralık bedava su verileceği hükmünü taşıyordu. Ancak bu madde belediye ve umum hastahaneler kaydı bulunduğu halde şirketçe Zeynep Kâmil Hastahanesi özel hastahane sayılarak bedava su verilmek istenmiyordu. Dahiliye Nezareti, 26 Mart 1913 tarihinde sadarete başvurarak sözleşme ile şartnamenin bu maddesinin Şura-yı Devletce yeniden yorumlanması ve anlaşmazlığın giderilmesini istedi²².

Tedavi Edilen Hastalardan Bazıları

Kemik hastalığına mübtela olan Esmâ adlı bir kadın bir sene kadar aylık altı lira ücretle Zeynep Kâmil Hastahanesi'nde tedavi olmaktadır. Ancak Esmâ Hanımın tedavisinin tamamlanabilmesi için bir müddet hastahane kalmaması gerekiyordu. Halbuki tedavi için gereken ücreti artık ödeyecek gücü yoktu. Esmâ Hanım Padişaha başvurarak yarım kalan tedavisinin Hamidiye Etfal Hastahanesinde ücretsiz olarak tamamlanmasını istedi. Padişah Esmâ Hanımın isteği uygun buldu (8 Ocak 1908)²³. Mesela ücretle tedavi için Zeynep Kâmil Hastahanesine yatan Şerife binti Mehmed hastahanelerin kapatılması üzerine kimsesiz olduğunu beyan ettiğinden 3 Kasım 1920 tarihinde Darülaceze'ye kabul edilmişti. Merhum Berber Mehmed Ağa'nın karısı Şerife Hanım kısmi felçli olarak nakledildiği bu kurumda 1 Nisan 1921 tarihinde ölmüştür. Şerife Hanımın Aksaray'da sahibi olduğu bir dükkan ve bir evin Darülaceze'ye kalması üzerine mirasını kendisine bıraktığını iddia eden Adliye Hanım bu mirası Darülaceze'den almak için aylar boyunca uğraşmıştır. Ancak taahhüt ettiği Şerife Hanım'a bakma işlerini gerçekleştirmediğinden miras talebi uygun görülmemiştir²⁴. 4 Temmuz 1920 tarihinde alaturka saat beşte Kuva-yı İnzibatiye'den Ragıp Bey'in kumandasındaki birlik ile Arslan Bey Çetesi arasında Dudullu köyünde meydana gelen çatışmada Ragıp Bey'in müfrezesinde bulunan Üsküdar Toptaşında oturan Talat Efendi şehit edilmişti. Talat Efendi'nin cenazesi bir İngiliz otomobiliyle akrabalarından Süleyman tarafından Zeynep Kâmil Hastahanesine naklettilmişti²⁵.

²¹ "Asırlık Hastahanelerimiz II: Zeynep Kâmil", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 2 (1 Mart 1970), s.48-56.

²² BA, DH-ID, Nr.41/43.

²³ BA, Y-MTV, Nr.305/42.

²⁴ BA, DH-UMVUM, Nr.120/26;166/84.

²⁵ BA, EUM-AYŞ, Nr.43/2.

19. YÜZYILDA ÜSKÜDAR

Selçuk Mülayim*

19. yüzyıl ortalarında Boğaziçi'nin Avrupa yakasından karşı kıyıya bakanlar, yeşili daha fazla olan, birbirinden uzakta duran kasaba ve köylüleri görebilirlerdi. He zaman olduğu gibi Üsküdar en büyük yerleşme olarak dikkati çekmekte, Beylerbeyi Sarayı başta olmak üzere, geniş korulu bazı köşkler ve iskeleler görüntüyü tamamlamaktaydı. Ünlü İtalyan besteci Gaetano Donizetti (1797-1898)'nin *Jl Passicia di Scutari* adlı opera eseri İtalya'da sahnelenirken (1832), ağabeyi Giuseppe Donizetti (1788-1856), Osmanlı Sarayı'nın müzik öğretmeni olarak İstanbul'da bulunuyor ve Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'ndaki dairesinden Üsküdar'ın göz alıcı silüetini bizzat seyrediyordu.

Anadolu yakası ne Beyoğlu ne de Suriçi'ne benzememektedir. Bu yaka büyük yapılar, kurumlar hatta olaylardan bile uzak balıkçı köyleri ve uydu yerleşmelerin sıralandığı bir sahildi. Yer yer sarp kayalıklarla şekillenmiş kıyı şeridinin gezisinde yönetim merkezleri bulunmadığından bu yaka tarih boyunca fatihlerin ilgisini çekmemiştir. Bu nedenle de ne Chrysopolis ne de Kalkhedan'u suç duvarlarıyla çevirmek gerekmemiştir. Oysa yalnız İstanbul'un değil tüm Marmara bölgesinin en eski yerleşmesi bu yakadaydı. Fikirtepe'de yapılan arkeolojik kazılar buradaki yerleşmenin tarih öncesi çağlara kadar indiğini gösteriyor. Bölgede içilebilir tatlı su kaynaklarının bol olması, tarıma elverişli ekilebilir toprakların varlığı, Anadolu yakasının en eski yerleşmelere elverişli olduğunu gösteriyor. Bu avantajına rağmen Üsküdar ve Kadıköy'ün kent bütününe daha fazla katılabilmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında hızlanmış bir süreç olmuştur.

Coğrafya, İstanbul kentinin üç parçasından biri olan Üsküdar'ı, hızlı akan bir su geçidiyle Pera ve Suriçi'nden ayırmıştır. Bu yüzden Üsküdar, tören ve gösteriler kadar, ayaklanma, suikast, kundaklama ve benzeri olaylara uzaktan şahit olmuş, pek çok şeye seyirci kalmıştır. Bu durum, bölgeyi, sıcak gelişmelerden uzak tutarken, sakin bir hayat süren orta sınıfın geleneksel alışkanlıklarını iyice kurumlaştırmış, aktivitesi yavaşlamış bir katılımlar bilad-ı selase'nin Anadolu'daki tamamlayıcısı halinde yaşatmıştır.

19. yüzyıl Dersaadet'in Avrupalı olmayan iyice meylettiği bir dönemdir. Hemen belirtelim ki, Batılılaşma kentin her kesiminde farklı anlaşılmış ve yaşanmıştır. İslahat ve Tanzimat'ı ilan eden Padişah buyrukları hep karşı kıyılarda yazılıp okunmuş, Gülhâne ve Babıâli'de odaklaşan siyasal ataklar karşı topraklarda yapılmıştı. Saray-ı Cedid (Topkapı Sarayı), Hırka-i Saadet ve Eyüp Sultan tarihi yarımada da bulunuyor, Sultan'ın sürekli ikamet yeri olan, sahil sarayları yine Boğaziçi'nin karşı kıyılarında bulunuyordu. Anadolu yakasının en görkemli sarayı olan Bey-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Öğretim Üyesi.

lerbeyi gerçekte sürekli ikamet yeri olmamış, burada daha çok yabancı misafirler ağırlanmıştı. Sarayın son misafiri olan II. Abdülhamid burada bir hapis hayatı yaşadıkdan sonra ömrünü tamamlamıştı. Harem-Salacak kıyı şeridinin gerisindeki ünlü Kavak Sarayı ise çoktan terk edilmişti. Eğlence, opera, kafeler ve aşk mekânları Pera'daydı. Avrupalı tarz Avrupa yakasında yaşıyordu. Atlı tramvay, havagazi ile aydınlatma ve metro (tünel) gibi ilkler yine bu yakada ortaya çıkıyordu. Surre Alayı'nın yola çıkarılması dışında, Üsküdar politik gösterge alanı olmadığından simgesel anıtlar burada yoğunlaşmamış, bir dünya kentinin Jeopolitiği Üsküdar'ı su trafiğinin Doğu kenarında izole ederken, Osmanlı başkentindeki sivil tarihin gelişimi bir bakıma doğrudan ulaşım kolaylığına da bağlı yürüebilmiştir. Eğer iki köprüyle Haliç aşılması aynı akıbet Suriçi için de geçerli olacaktır. Tarihsel çekirdek olarak, Paşalimanı ile Salacak arasında yer alan klasik Üsküdar'ın bu konumu 19. yüzyılın ortalarına kadar geçerli oldu. Tah-ta iskelelerle denize bağlanan küçük yerleşim alanlarıyla gerideki yeşil alanlar 19. yüzyıla kadar açıkça ayrılmıştı. Eski haritalarda yer alan Büyük Mezaristan (bugünkü Karacaahmet) Doğu'ya doğru genişlemeyi uzun süre sınırlandırmıştı. Üsküdar ile Kadıköy'ün bağlantısı çok zayıftı. Kıyıda birkaç toprak yolu saymazsak, Haydarpaşa Çayırı ve Kavak Sarayı'nın ayırdığı iki uzak kasaba için deniz ulaşımı neredeyse daha kestirmeydi. Kıyıda tahta iskelelerin sıklığı, bir yandan bunu gösterirken bir yandan da Anadolu yakasının ilgisinin Avrupa yakasına dönük olduğunu gösteriyor.

Üsküdar ile Kadıköy'ün birbiriyle yoğun biçimde irtibatlandırılması ancak 19. yüzyılda mümkün oldu. Uzaydan çekilen fotoğraflarda bile görülebilen 4-5 büyük bina ya da tesisin bu alanda inşa edilmiş olması sadece bölgeyi canlandırmakla kalmamış, bu bütünleşme Dersaadet karşısında bölgeye yeni bir politik konum kazandırmıştır. Anadolu yarımadasındaki bu bütünleşme öylesine büyük bir değişim getirdi ki; yeni harita, şehrin eski eski haritalarıyla asla örtüşmeyen yeni bir kadostral düzenle ortaya çıkıyordu.

1845'de, Üsküdar'a ilk tarifeli vapur seferi konunca, deniz "engel" olmaktan bir ölçüde çıktı. 1960'a doğru safiye alışanlığı Moda-Caddebostan arasındaki sahilde, daha sonra da hatboyundaki köşkerlerin sayısını artırdı. bölgede, doğrudan saraya balı prestij yapıları ve resmi binaların azlığına karşılık, vezirler, paşalar, sultan eşleri ya da kızlarına ait konutlar yaygındır. Bilenen en eski saray, Kavak Sarayı (1680), hanedana ayrılmıştı. İstavroz Sarayı sürekli bir mekân olmadığından devlet buradan yönetilmedi.

Patrona ve Yeniçeri ayaklanmaları, bunların getirdiği yıkım ve yangınlar Suriçi ve Sadabad'a yönelmişti. Yangınlar, kuşkusuz Anadolu yakası için de geçerliydi. Bu bölgedeki birkaç büyük yangın sonrasında yapılan sokak düzenlemeleri ızgara planı getirdi. Yıkım ve imar karşı kıyıda-kadar yoğun olmadığından yapıların konumu kolay kolay değişmedi. Planlı sokak dokusunu özellikle Yeldeğirmeni'ndeki ada-parsel düzeninde görüyoruz. Bunun da ötesinde 19. yüzyıla kadar mesire yeri sayılan, hatta pek tekin sayılmayan kırsal alanlara ağır ağır yerleşen yapılar düzenli nüfus artışını sağladığı kadar, kuzey-güney eksenindeki yoğunluğu da artırdı. Yine de ıssız bölgeler vardı. 20. yüzyıl başlarında bile Feneryolu kırsalında Rum eşkiya kol geziyordu.

19. yüzyıl başından itibaren Üsküdar'ın büyüme dinamiği güneye doğru yürümüş, bu kesimdeki araziye eklenen devasa yapılar Anadolu yakasının yeni kimliğini yaratırken, yeni kütlelerle "körler ülkesi"nin yeni silueti de ortaya çıkmıştır.

25 Ağustos 1800'de temeli atılarak inşaatına başlanan ve Nizam-ı Cedid kışlalarının en büyüğü olan Selimiye Kışlası, Harem'deki eski Kavak Sarayı arazisinde yükselen öylesine büyük

bir küttedir ki; bugün bile Anadolu yakasının en etkileyici yapısı olmaya hak kazanır. Hassa Mimarbaşı görevleri sırasında, Abdülhalim Efendi ve Morevî Osman Efendi ile mimar Kirkos Balyan'ın çabalarıyla yükselen bina, Yeniçeri veya Nizam-ı Cedit karşıtlarının birkaç kez kundaklamalarına rağmen durmaksızın yenilenmiş; bakım, onarım ve eklerle 1850'ye kadarki süreçlerle bugünkü şeklini almıştır.

4 Kasım 1954 günü İstanbul'a gelen Florence Nightingale (1820-1910) bu binada hastabakıcılık yapmıştı. Bir zamanlar, sadece Orta Doğu ve Balkanlar'ın değil; dünyanın en büyük yapılarından biri sayılan Selimiye, yer aldığı topoğrafya için halen büyüktür. Üstelik, arazi üzerindeki konumu, kat yükseklikleri dolayısıyla insan gözünü rahatsız etmeyen, kente ve çevreye saygılı bir yapıdır. Çok sayıda koğuş, dersane, toplantı salonları, koridorlarıyla taştan yapılmış bu kasaba, Üsküdar'ın, Harem üzerinden Haydarpaşa'ya doğru uzanan gelişme stratejini belirleyen başlıca etken olmuştur. Bir kışla binasının ağır, ciddi ve geometrik küttlesinin yanıbaşında yükselen Selimiye Camisi'ni anlam olarak ayrı tutmak mümkün değildir.

Üsküdar'dan başlayarak; Şemsi Paşa, Rumî Mehmed Paşa ve Ayazma camilerinden sonra, Müslüman kent profili üzerinde gözümüzü hareket ettiren çizgi Selimiye Camisi'nde noktalanır. Yapı esas olarak, eski Kavak Sarayı'nın Baltacılar Dairesi'ne rastlayan alan üzerinde, 1802'de temeli atılarak yükselen zarif bir küttedir. İnşaat boyunca hizmetleri görülen Foti Kalfa ve oğulları rüsum ve vergilerden muaf tutuldular, giymilerine, at ve kayıklarına müdahale edilmeyeceği Sultan'ın emri olarak duyuruldu. Okul, çeşme, sebil ve muvakkithâne'den oluşan külliye 5 Nisan 1805'de tamamlandığında Şair Sururî şuş tarihi düşer:

“Ol müteferrik mabedin tarhını gören
Her dü târihini Sururî ider kesb-i safâ
Zümre-i asker için oldu Selimiyye makar
Yapak camii Han Selim aldı cüdundan dua”

1846'da hizmete açılan Haydarpaşa Askeri Hastahanesi, Selimiye Kışlası yakınında, tıpkı cami gibi, onun cüz-imütemmimidir. 600 yataklı olarak ve tıp eğitimi de vermek üzere düşünülmüştü. Daha sonra yapılan eklerle, bugün Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ne bağlı Eğitim Hastahanesi'dir. Bu yapılar ölçeğinde düşünülürse, sadece cami etrafındaki klasik anlayışına uygun küçük külliyenin çok ötesinde; kışla ve hastahänenin de katıldığı, yüzlerce insanın girip çıktığı, birkaç mahalleyi kapsam alanı içinde tutan bir girişimde bulunulmuş, sonuçta Fatih ve Süleymaniye külliyelerini aşan bir 19. yüzyıl kasabası yaratılmıştır.

Üsküdar'ı Kadıköy'e bağlayan urbanistlik zincirin yeni bir halkası olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Binas hareketli profili ve cephe tasarımındaki ayrıntılarla yüzyıl sonuna doğru şekillenir.

11 Şubat 1895 günü Alexander Vallaur'y'nin projesini araziye uygulamak üzere temeli atılan bina, 13 Eylül 1900'de tamamlanarak Sultan II. Abdülhamid'in 5. cülus yıldönümüne yetiştirilmiştir. Tıpkı Selimiye Kışlası gibi, büyük bir iç avlu çevresinde, dikdörtgen planlı yapı, Selçuklu, Osmanlı ve hatta Hint mimarisi dahil pek çok mimari üslubun özelliklerini çağrıştıran zengin bir fasad mimarisi sunmaktadır. İstanbul silüetinde etkili birkaç yapıya imzasını atan Vallaury, bu kez dönem üslubunu anlatan eklektik bir tavırla ortaya çıkmaktadır.

Haydarpaşa semti, daha çok ayrılık ve kavuşmaların simgesi olarak adı Gar Binası ile bütünleşen bir kimlikle tanınır. Geçmişte kömür kokularıyla anımsanan yeni mimari kütle, Şark Meselesi ve Şimendifer politikasının bir sonucu, Bağdat Demiryolu'nun başlangıcıdır. 19. yüz-

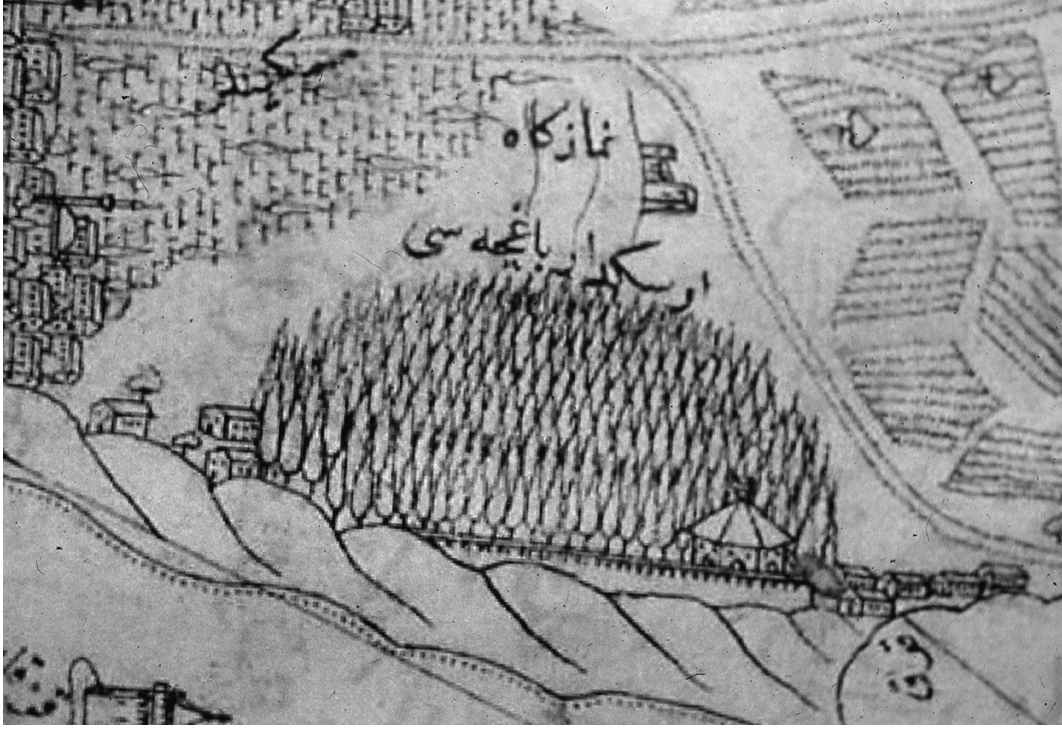

yılın sonunda hareketlenen demiryolunun, Anadolu yakasındaki başlangıcının nerede olması gerektiği meselesi uzun ve ciddi tartışmalara yol açmıştı. İstasyon binasının Haydarpaşa Çayırına yapılması halinde tesislerin çevreyi kirleteceği belirtilerek, böyle bir istasyonun Beylerbeyi İskelesi'nde yer alması, demiryolunun da buradan başlaması gerektiği ileri sürülmüştü. Küçük Asyanın derinliklerine doğru dönecek demiryolunun başlangıcı Beylerbeyi'nde olsaydı, bu kesimde esaslı yıkımlar yapılacak, gar binası bu bölgenin profilini büsbütün değiştirecekti. Sonuçta maliyet hesapları yapıldı, stratejik, lojistik gerekçeler gündeme geldi ve Tıbbiye-i Şahane inşaatı ile Aynalık Çşemesi Deresi arasındaki arazi uygun görüldü. İlk olarak 11 Mart 1872'de İskelenin temeli atıldı. 1873'de Sultan Abdülazizin de katıldığı bir törenle Haydarpaşa-İzmit demiryolu açıldı. Bu hat, denizle bağlantılı olarak iç bölgelere doğru yürütüldüğünden kıyıya paralel yolları dik kesmekte, bu yüzden yollar üst geçitlere aktarılmaktaydı. 1873'de demiryolu başlangıcında kırma çatılı birkaç kargir bina istasyon ve antrepo işlevini görüyordu. 21 Ekim 1898'de Alman Kayseri II. Wilhelm bu istasyonda özel vagonuna binerek Kudüs'e doğru yola çıktığında henüz bölgenin en yüksek ve gösterişli gar binası yoktu. Bizim için kavuşma ve ayrılma sahnelerinin değişmez dekoru olan bugünkü devasa binanın yapımına 1906'da başlandı. İki kolu farklı uzunlukta "U" biçimindeki planın iç kısmında peronlar yer alıyor, deniz cepheleri ne rönesans ne de eklektik üslubu anımsatmıyordu. Beş katlı, silindirik köşe kuleleriyle dikkati çeken bina, her biri 21 m. uzunlukta 1100 adet ahşap kazığın deniz tabanına çakılmasıyla elde edilen bir platom üzerine inşa edildi. İki Alman mimar, Otto Ritter ve Helmuth Cuno'nun eseri olan büyük kütle, İstanbul-Anadolu demiryolundan çok, Doğu'nun derinliklerine uzanacak bir Weltpolitik anıtı gibiydi. Yapı, aynı dönemin eserleri olan Düyün-ı Çağaloğlu Umumiye Binası ve Sirkeci Büyük Postahane Binası'ndan şiddetle ayrılır. Denize cephe veren devasa taş kütle Wilhelm-i Sâni hazretlerinin emellerini çok iyi anlatıyor. Hangi üslupta olursa olsun, bu bina emperyalizmin en güçlü ve saygısız ayak izlerinden biridir. Ne var ki, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nca tescil edilmiş bir anıt-eser olduğundan onu korumakla yükümlüyüz.

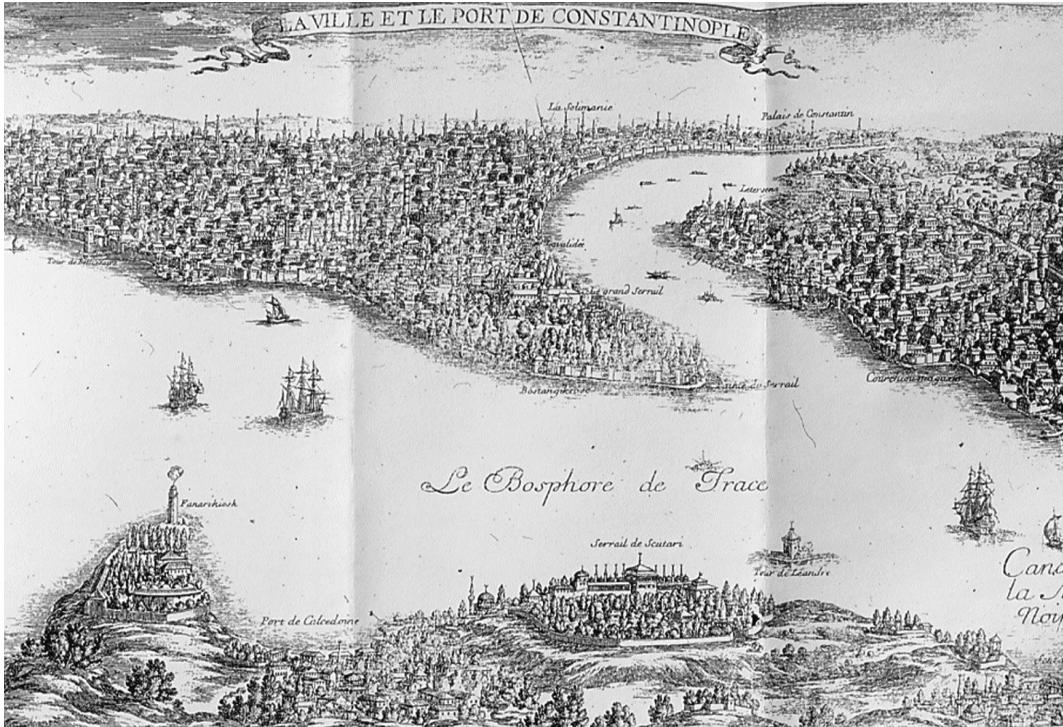
Sualti teknolojisel dünyanın sayısı binalarından biri olan Haydarpaşa Gar Binası, 19 Ağustos 1908'de hizmete girdiğinde, denizin yanbaşımda dikilmiş olan bu kütleyle, Üsküdarı Kadıköy'e bağlayan yapılar zincirinin son halkası da tamamlanmış olur.

1855'e kadar Kadılık'la yönetilen Kadıköy, Efemya Kilesesi, Surp Takavor Kilesesi ve camileri dolayısıyla, sınırları belirlenmiş bir kasaba görüntüsü veriyordu. Çevresinde yoğun yeşillikler, bağ ve bostanlar çokçaydı. Selimiye Kışlası, Askeri Hastahane, Tıbbiye-i Şahâne ve nihayet Haydarpaşa Gar Binası'nın geniş açıklıkları sırayla örtmesi, Üsküdar-Kadıköy bütünleşmesini sağlamıştı. Bu binaların Beyoğlu ya da Suriçi'nde olmaları sonucu bu denli etkili kılmayacaktı. Askeri ve sivil işlevli büyük yapılar aynı zamanda politik simgelerdi. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılımı sadece bu yapılarla bile okumak mümkündür.

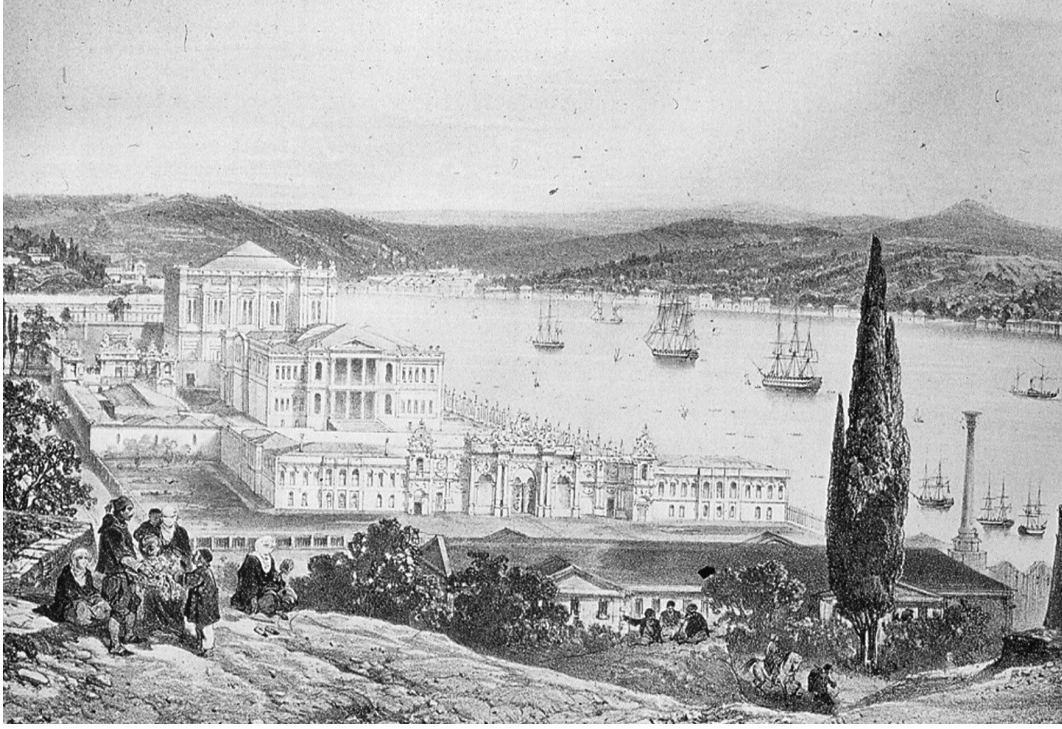
19. yüzyılın Üsküdarı'nı tanımlarken öncelikle, semtin güneye doğru genişleyerek, ilk kez Kadıköyle fiziki anlamda irtibatlandığını belirtmek durumundayız. Bu süreçte önemli yapılarla birlikte yerleşme dokusu Boğaziçi'ne değil; güneye doğru kaymıştır. Mesire, çayır, sahra, hatta mezarlıkların son kalıntıları ise bu kez çarpık kentleşmeyle tükenmeye başladı. Bugün Çayırbaşı, Sahra-Cedid, Bağlarbaşı vb. isimler dünün hatıraları olarak yaşamaya devam ediyor. Üsküdar, Kadıköy'le arasına giren yapılar dolayısıyla fiziki olarak birleşmiş fakat, sosyolojik olarak kaynaşmamıştır.

16. yüzyıl Osmanlı haritasında Üsküdar Kavak Sarayı ve çevresi

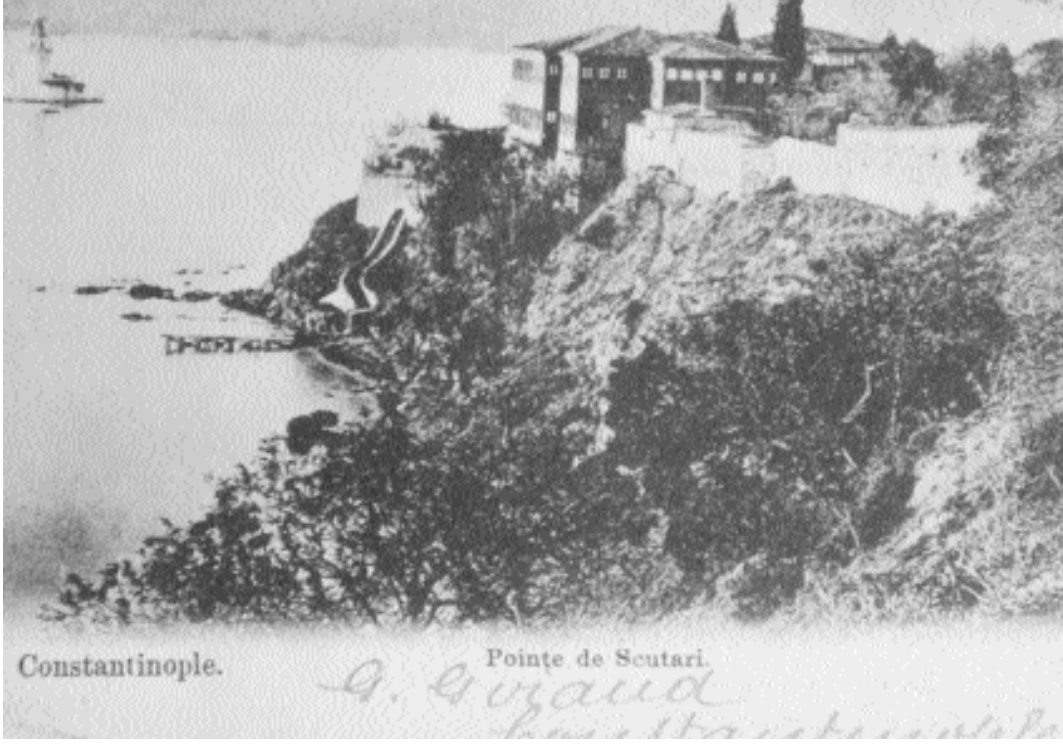
17. yüzyıl haritasında (Grelot, 1680) Üsküdar Kavak Sarayı.

19. yüzyıl ortalarında Gümüşsuyu sırtlarından Anadolu yakası.

20. yüzyıl başlarında Salacak kıyısından Üsküdar.

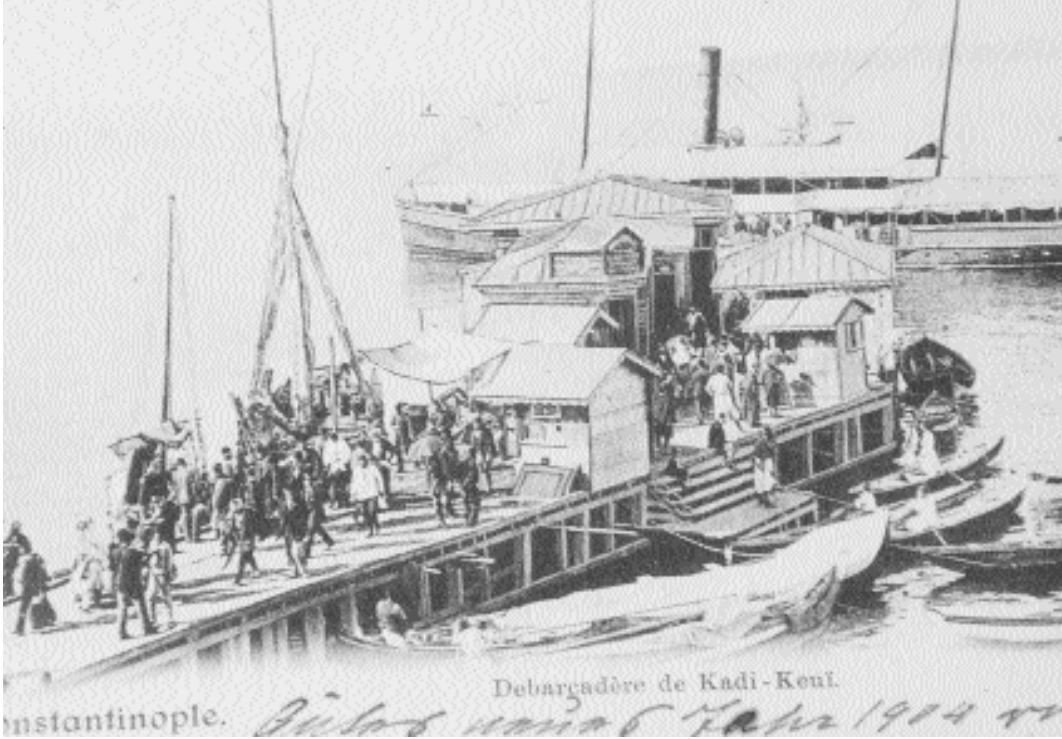
20. yüzyıl başlarında Harem'den Salacak yamaçları.

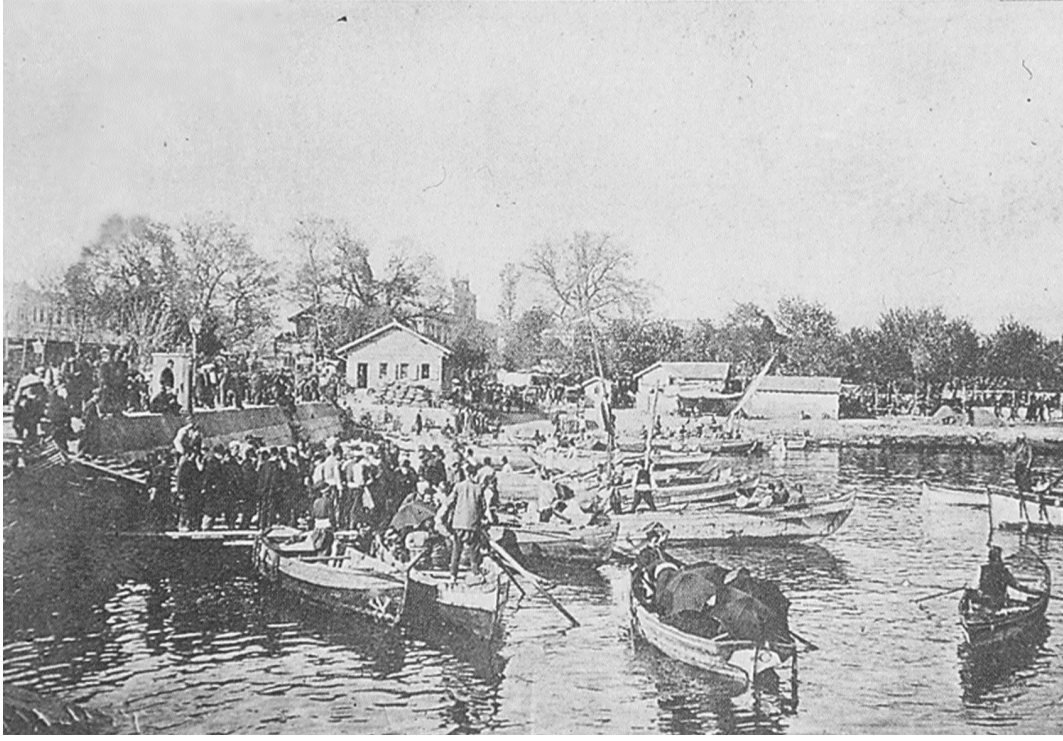
1900'lerde Üsküdar Çarşı içi.

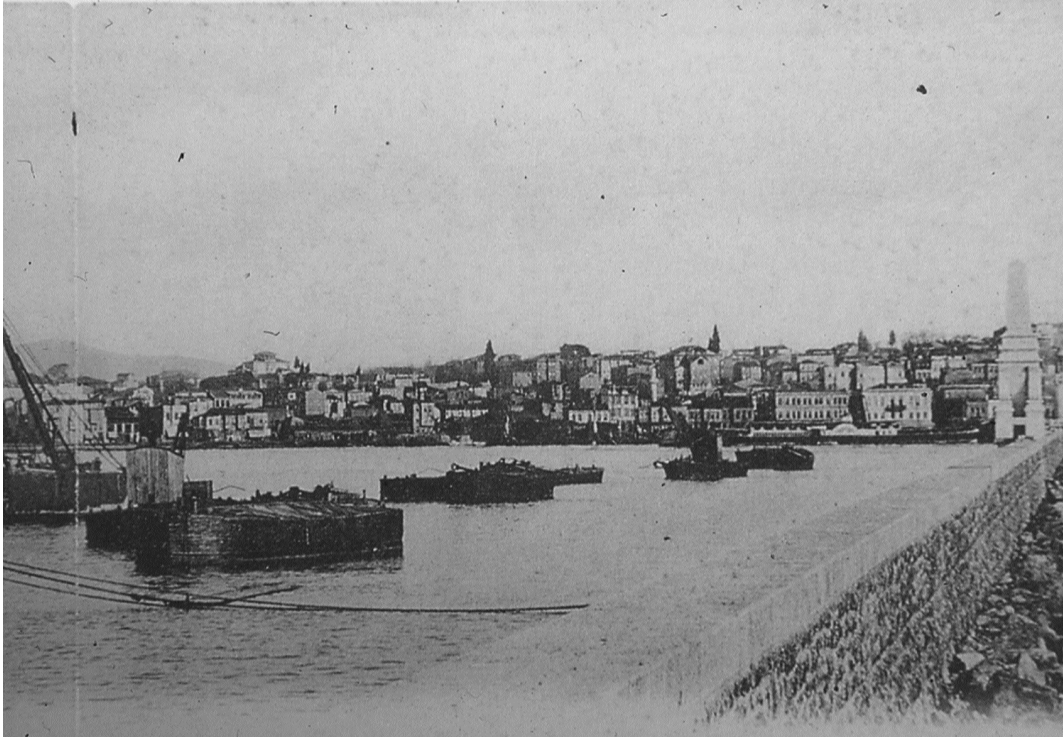
1900'lerde Kadıköy Çarşı içi.

20. yüzyıl başlarında Kadıköy İskelesi.

20. yüzyıl başlarında Haydarpaşa mendireği

20. yüzyıl başlarında Haydarpaşa mendireği

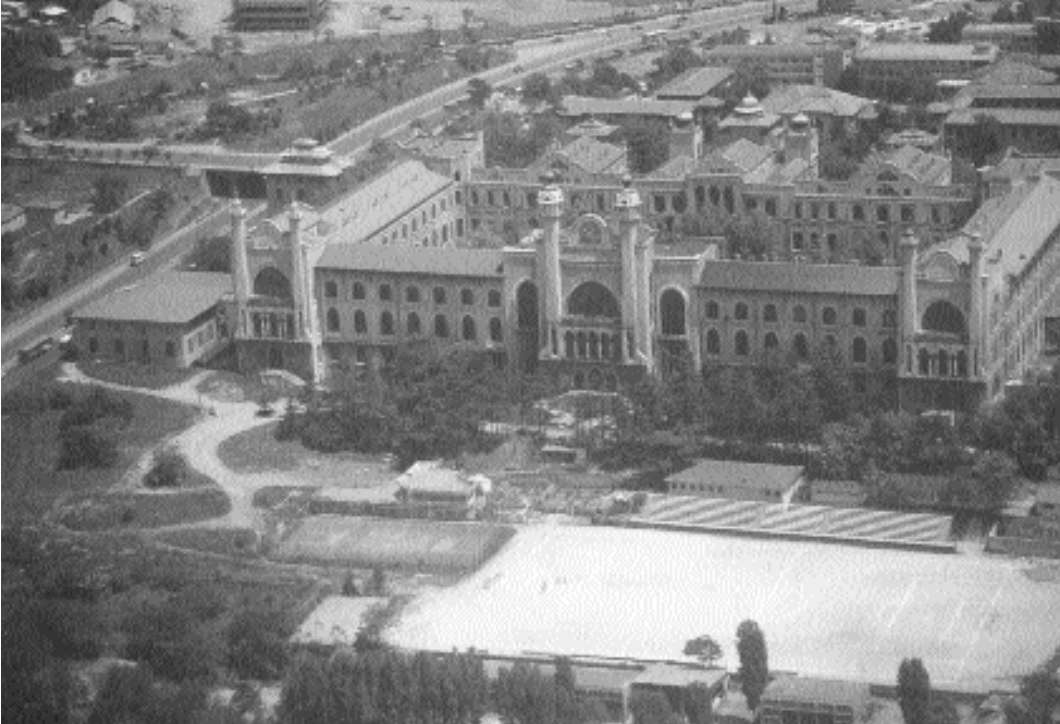
Haydarpaşa Garı'nda ilk istasyon binaları.

Selimiye Kışlası.

Selimiye Kışlası ve Çevresi (Fot. A. Neftçi)

Haydarpaşa Tıbbiye-i Şahâne Mektebi (Fot. A. Neftçi)

Üsküdar-Kadıköy arasında yapılaşma süreci.

Haydarpaşa Gar Binası (Fot. A. Neftçi)

MİLLİ MÜCADELE'DE ÜSKÜDAR

Ercan Karakoç*

İstanbul'un Galata ve Eyüp'le birlikte üç önemli beldesinden biri olan Üsküdar'ın, Osmanlı dönemindeki iktisadi ve sosyal ehemmiyetiyle birlikte, Cumhuriyet Türkiye'sine temel teşkil edecek olan Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele döneminde de stratejik bir öneme haiz olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada, Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde ve Türk milletinin büyük azmiyle sürdürülmüş olan Kurtuluş Savaşı içinde Üsküdar'ın, Anadolu'ya malzeme ve eleman aktarımındaki rolü incelenecek ve bu bağlamda Karakol Cemiyeti, Menzil Hattı, Özbekler Tekkesi, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve Üsküdar Mitingi konularına değinilecektir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti Doğu'ya sefer yapacağı zaman, genellikle ordunun toplanma yeri Üsküdar olmuştur. Üsküdar'a, belirlenen sürede askerlerin toplanmasıyla ordu planlanan sefere çıkardı. Milli Mücadele'de Üsküdar her ne kadar böyle bir özelliğe sahip olmasa da, Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'ya istihbarat ve lojistik destek sağlanması ve eleman gönderilmesi bakımından önemli bir üs olmuş, eski İttihatçılar'ın ve Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının organizasyonu ile, yapılan yardımların yönlendirildiği bir yer haline gelmiştir.

Karakol Cemiyeti: Teşrin-i sani 1334 (Kasım 1919) tarihinde kurulmuştur¹. Cemiyet daha sonra Zabitan Grubu ve Yavuz Grubu isimlerini almıştır. Bu cemiyet, Milli Mücadele yıllarında İstanbul'da kurulan ilk ve en önemli gruplardan birisidir. Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir devamı niteliğinde olup, Enver ve Talat Paşalar'ın direktifleriyle kurulmuştur. Bazı hatıra ve tetkik eserlerde, Teşkilat-ı Mahsusa'nın (Diğer adıyla Umuru Şarkıye) "Umum Alemi İslam İhtilal Teşkilatı"², İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ise "Karakol Cemiyeti" ismi ile devam etmesi hususunun Enver ve Talat Paşalar tarafından kararlaştırıldığına dair bilgiler mevcuttur³. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra kurulmuş olan cemiyetin kuruluş gayesi ise, İttihatçıları bir bayrak altında toplamak ve korumak idi⁴. Çünkü İngilizler, Ermeni Tehciri'ne adı karışmış olan İttihatçıları birer birer tevkif etmekte idiler. Bu durumda onlar, ancak bir teşkilat ile kendilerini koruyabilirlerdi⁵. Cemiyetin iç örgütlenmesinde askeri

* Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi.

¹ Tanık Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952, s.520.

² Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımlar*, İstanbul 1975, s.80-81.

³ Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992, s.23.

⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1964, s.190-191.

⁵ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1988, s.4; Tansu, a.g.e., s.217-220; Aydın, a.g.e., s.24.

merkezlerin dışında, semt örgütlerine de ağırlık verilmiştir⁶. Örgüt Beşiktaş, İstanbul, Bakırköy ve Üsküdar bölümlerine ayrılmış ve hücre zincir sistemiyle teşkilatını oluşturmuştur⁷. Karakol Cemiyeti tarafından oluşturulan mahalli teşkilatların ilki Topkapı (en kuvvetlisi) semtinde kurulmuş olup, bunu; Şehremini, Eyüpsultan, Kasımpaşa, Beyazıd, Aksaray, Bakırköy, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Anadoluhisarı, Beykoz, Kavak, Sarıyer, Büyükdere, Beşiktaş ve Galata şubeleri⁸ izlemiştir. Cemiyetin mahalli faaliyetleri, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın çekirdeğini meydana getirmiş ve dolayısıyla Milli Mücadele'ye büyük destek sağlamıştır⁹. Cemiyet evvela silahlı teşkilat vücuda getirmiş, bu hususta hamallar ve sair esnaf cemiyetlerinin yardımlarından bilhassa faydalanılmıştır¹⁰. Cemiyetin ilk ve asıl kurucuları; kurucusu ve başkanı Albay Kara Vasıf Bey, Davavekili Refik İsmail Bey ve Emekli Yüzbaşı Baha Said Bey'dir¹¹. Cemiyetin Üsküdar Grubu Başkanı ise Yenibahçeli Ahmet Şükrü Oğuz (Teşkilat-ı Mahsusa reislerinden Eşref Kuşcubaşı'nın Harbiye'den sınıf arkadaşı¹²) ve Üsküdar Grubu üyesi Yarbay Mustafa Muğlalı idi¹³. Ayrıca, K.G. Parolalı Karakol Grubu'na dahil bulunan kişilerden birisi de, eskiden topçu binbaşısı olan ve Üsküdar Dıvıçiler Mahallesi'nde oturan eski İttihatçı İhsan Bey'dir¹⁴. Karakol Cemiyeti, İstanbul'un belli başlı büyük ve kalabalık semtlerinde güvendikleri kimselerle temaslar kurarak bunlardan istifade etme yoluna gitmiştir. Üsküdar'da Jandarma Binbaşısı Remzi Bey'in çok yararlı hizmetleri olmuştur¹⁵. Üsküdar Jandarma Komutanı olan Remzi Bey Anadolu'ya geçmeleri gerekenlerin bu seyahatlerini kolaylaştıran ve yolculuğu güvence içinde yapmalarını sağlayan önemli bir kişidir¹⁶. Yine Üsküdarlı tüccar Abdulhalim Bey, Anadolu'ya gitmek isteyenlere çeşitli yardımlarda bulunmuştu¹⁷. Cemiyetin Mali Kol başta olmak üzere, bazı kollarla (İstihbarat, Propaganda vb.) temas yeri 1 Numaralı Vakıf Hanı'nda Üsküdarlı Ahmet Halim Bey'in yazıhanesiydi¹⁸. Bunların yanında, Üsküdarlı Hoca Naci Efendi'nin de çalışma ve gayretlerini belirtmek gerekir¹⁹.

Karakol Cemiyeti'nin Anadolu'ya yaptığı yardımlar hususunda Kurmay Albay Mehmet Arif Bey anılarında şunları söylemektedir: "...Anadolu Milli Hareketi'ne yardım hususunda bu cemiyet, vazifesini hakkıyla yapmış ve nakliyat hususunu ustaca idare eylemiştir. (...)Pek çok vatansever subaylarla birlikte İstanbul halkının, memur ve müstahdemlerinin fedakarca gayret ve çabaları sayesinde, Ferid Hükümeti'nin ve İngilizlerin kontrolleri altında bulunan am-

⁶ Tansu, *a.g.e.*, s.220.

⁷ Emin Demirel, *Teşkilatı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler*, İstanbul 2002, s.176.

⁸ Tansu, *a.g.e.*, s.220.

⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.32.

¹⁰ Tunaya, *a.g.e.*, s.522.

¹¹ Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.4.

¹² Tansu, *a.g.e.*, s.191.

¹³ Demirel, *a.g.e.*, s.171.

¹⁴ Tansu, *a.g.e.*, s.218; Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.9.

¹⁵ Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.12.

¹⁶ Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.14.

¹⁷ Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.13.

¹⁸ Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.15.

¹⁹ Demirel, *a.g.e.*, s.189.

bar ve depolardan geceleyin aşırılamak suretiyle, muhtelif tarihlerde İstanbul'dan 56.000 mekanizma, 320 makineli tüfek, 1500 tüfek, bir batarya top, 2000 sandık cephane, 10.000 takım elbise, 100.000 gem, nal ve mih, 15.000 matara, 1000 tona yakın malzeme ve muhtelif askeri eşya Anadolu'ya geçirilmiştir"²⁰.

Yine Halide Edip cemiyetle ilgili şunları anlatmaktadır: "...Kara Vasıf Bey bu kuruluşun ruhu, Kemalettin Sami²¹ ise eli-kolu ve idare cihazının başıydı. O, istila kuvvetleriyle yakından temasta ve aynı zamanda el altından Anadolu'ya silah kaçtırmak yollarını temin etmekteydi. Hatta, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin depolarındaki bir çok silahı kayıkçılar, gemiciler ve orada çalışan bazı kimseler yoluyla elde edip Anadolu'ya göndertirdi. Bunların arasında 320 makineli tüfek, 1500 tüfek, 1 top, 200 sandık mermi, 10.000 üniforma vesaire Anadolu'ya kaçırılmıştır. Kemalettin Sami, İstanbul'da X. Fırka (tümen) komutanı olduğu zaman, bütün gün görevini gördükten sonra geceleri de ihtilali hazırladı. Gece yarısından sonra Üsküdar tarafına geçerek çeşitli birliklerle ilişki kurar, hazırlanırdı ve çoğu zaman gece saat ikiden sonra bize gelir ve derdi ki: Dr. Adnan, o kadar yorgunum ki; yatsam, vücudum kendini yataktan yere atıyor"²².

Karakol Cemiyeti işgal kuvvetlerinin İstanbul'u fiili olarak işgal etmelerine kadar faaliyette bulunmuş, kurucularının bazılarının İngilizler tarafından tutuklanması ve bazı üyelerinin de Anadolu'ya kaçmalarından sonra dağılmıştır. İşgalden sonra tekrar toparlanıp faaliyete geçirilmesi için yapılan teşebbüsler ise sonuçsuz kalmıştır. Nihayet Cemiyet, Üsküdar Reisi olan Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Muğlalı Mustafa Bey'in riyaseti altında yeniden faaliyete geçerek, önce "Zabitan Grubu" ve grup amiri Mustafa Bey'in Anadolu'ya geçmesiyle birlikte "Yavuz" ismini alır. Yeniden teşkil edilen bir heyet-i merkeziye tarafından idare edilen örgüt varlığını bir süre sürdürür²³. Zabitan Grubu'nun idare heyeti şu şahıslardan oluşmaktaydı: Grup amiri E.H. Kaymakamı Mustafa Bey, Yüzbaşı Halim Bey, Yüzbaşı Kemal Bey ve sivilden İlhami Bey²⁴.

Bir süre Teşkilat-ı Mahsusa'da üst görevlerde bulunan Albay Hüsameddin Ertürk, Üsküdar ve semtlerinin ve buralarda ikamet eden kişilerin Milli Mücadele'de oynadıkları tarihi ve önemli rolleri ise şöyle anlatmaktadır: "Üsküdar'da Milli Mücadele'ye büyük hizmeti dokunan vatanperverlerden birisi de halk arasından çıkmış bir arabacı kahyası olan Büyük Ethem Pehlivan idi. Üsküdar arabacılarıyla kurduğu Milli Teşkilat sayesinde, Anadolu'ya gizlice silah ve cephane nakledilmiş, bunları işgal kuvvetlerinin ruhu bile duymamıştır. Üsküdar'da ikamet etmekte olan Necati Bey de bir çok esnaf ve halktan Milli Teşkilata dahil kimseleri muhtelif vazifelerle harekete geçirmiştir. Kuzguncuk'ta Milli Teşkilatı kuranlar, bu semtin itfaiye karakol kumandanı Yüzbaşı Memduh Bey ile Hasan Paşa oğullarından tüccardan Selanikli Karakaş İbrahim ve kardeşi Karakaş Refik Beylerle, Çamlıca'da ikamet eden Hafız Nuri, gene aynı yerde oturan İttihat ve Terakki devrinde mebus bulunan Arif Bey, Çamlıca'da mukim tarikat-ı Bektaşiyeden Ali Nutki Baba idi.

Beylerbeyi'ne gelince; o tarihte vapur iskelesi bitişiğindeki yalıda Şurayı Devlet katiplerinden Kenan Bey Milli Teşkilat kurmuş ve evinde de silah ve cephane sandıkları saklamıştı. Fakat İn-

²⁰ Tevetoglu, a.g.e., s.7.

²¹ Eski Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa (Ölm. Berlin 1934).

²² Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962, s.22-23.

²³ Aydın, a.g.e., s.28-29.

²⁴ Aydın, a.g.e., s.33.

gilizler bunu haber alarak yalını bastılar, Kenan Bey'i alıp götürdüler. Silah ve cephane de İngilizlerin eline geçti. Beylerbeyi'nde merhum Hasib Paşazade'lerden olup Milli Mücadele'ye hizmet eden iki birader vardır ki bunlar yalılarında el bombaları saklamış ve bunları da uygun zamanlarda Anadolu'ya sevk etmeye muvaffak olmuşlardı. Bu iki biraderden biri Ulvi diğeri Hamdi Beyler'di. Beylerbeyi'nde ikamet eden ve Efrad Divanı Harbi'nde müddeiumumi olan Sabri Bey de Milli Teşkilata dahil olmuştu. Bunlardan başka Askeri Harita şubesinde çalışan binbaşı Sadri Bey (İstiklal Harbi'nden sonra albaylıktan emekliye ayrılmıştır), Bakkalbaş Tevfik Bey ve büyük oğlu İsmail Bey, bahriye kaymakamlarından komodor Nazmi Bey de Milli Teşkilata dahildir. Yine Beylerbeyi'nde oturan ve bu teşkilatta mühim vazifeler almış bulunan ve bu tarihte süvari yüzbaşılığından mütekait Salih Bey (Bozok mebusu) Anadolu'ya geçerek Gazi Mustafa Kemal'in yaveri olmuş ve ölünceye kadar ona arkadaşlık etmişti.(...) Beylerbeyi'nde ikamet eden Katip Salih de Milli Teşkilata dahil olmuştu (sonradan Milli Emniyette çalışmıştır). Bunlardan başka Beylerbeyi'nde ikamet eden ve ticaretle meşgul olan Edip, Eğinli Kasap Rıza, oğlu Hasan, Albay Mümtaz Beyler de teşkilatın içinde idiler. Beylerbeyi'nde marangozluk yapan Mehmet Usta, Kocaeli mıntıkasındaki Küçük Aslan Kaptan çetesinde Anadolu'nun başarısı için çalışmakta idi. Bunların yanında, Beylerbeyi'nde öteden beri kömürcülük yapan Eğinli Ali Efendi zahiren Alemdağ ormanlarından kömür getiriyor, fakat hakikatte bu sahadaki milliyetçi çetelere ekmek götürüyordu. Elinde serbest vesika olduğu için kimsenin kendisinden şüphelenmesine imkan yoktu.(...) Bunların içinde çocuklar da vardır. Henüz 15 yaşında bulunan ve Beylerbeyli berber Yunus Efendinin hemşirezadesi olan küçük Ömer'i İngilizler bir gün yakalayarak iskelenin karşısında demirli olan zırhlıya götürmüşler, sille tokat, yumruk zavallının vücudunu çürük içinde bırakarak silah ve cephanenin gizli olduğu yerleri öğrenmek istemişlerdi. Fakat Ömer, her şeye rağmen, ölümü göze alarak ağzından bir tek kelime kaçırmamıştı. Bu da bir Türk çocuğunun hikayesi idi. Anadoluhisarı'nda ilk Milli Teşkilatı kuranlar o tarihte İstanbul Polis Müdüriyetinde şube müdürlerinden biri olan ve orada ikamet eden Mazhar ve piyade yüzbaşısı Reşad Beyler'di²⁵.

Çengelköy'de ikamet eden Binbaşı Bahaaddin ile İstanbul Gümrüğü Başmüdürü Nail Beyler ve o tarihlerde Çengelköy Ahzı Asker Şubesi Reisi Piyade Binbaşı Cemal Bey Milli Mücadele teşkilatına dahil vatanperverlerdir. Nail Bey'in oğulları Hadi, Muhtar, Fethi Beyler de o tarihlerde küçük yaşta olmalarına rağmen mühim milli vazifeler almışlardı. Çengelköy'de mukim olan İstanbul Gümrüğü'nden Enver Bey ile Gümrük Muhafaza Başmemuru Cevat Bey Milli Mücadele'ye iştirak etmişler, milli ambarlardaki cephaneyi Sağır Murat yahut Korsan Murat adını almış gemiciye teslim ederek Anadolu'ya göndermişlerdir. Bunlardan başka Çengelköy'de muhtarlık yapan Çerkez Alaaddin Bey'le, burada ikamet eden jandarma yüzbaşılığından mütekait yüzbaşı Zihni Bey de Çengelköy'de kurulan ilk Milli Teşkilata dahil kimselerdir. İstanbul'un halis Türk ve Müslüman olan bu semt ve mahalle halkı kadınlı-erkekli, çocuklu vatan hizmetine koşmuş vatanperverlerdir"²⁶.

Yine İstanbul'da hem Kurtuluş Savaşı'na yardımda bulunmak hem de bölgede Müslüman Türk ahaliye sıkıntılar yaratan Rum ve Ermeni çetelerle mücadele etmek için Türk çeteleri kurulmuştur. Bunlardan birisi de Üsküdar bölgesindeki Laz Osman Çetesi'dir. Üsküdar, Kısıklı, Bulgurlu ve Alemdağ bölgelerinde faaliyet gösteren bu çete, Anadolu'daki Kuvâ-yı Mil-

²⁵ Tansu, a.g.e., s.235-238.

²⁶ Tansu, a.g.e., s.225.

liye'ye silah, mermi ve ekmek göndermiştir. Aşçı Abdi, İsmail Pehlivan, polislikten çıkarılma Nazmi, Mahmut Efendi, Jandarma Şakir Çavuş, Asker Yusuf ve Kısıklı imamı Sadi Efendi bu çeteye yardım ve yataklık etmiştir. Çete reisi Laz Osman'ın arkadaşlarından Mahmut ve biraderinin yakalanmasından sonra ifadeleri alınmış, ifadelerinde Laz Osman'ın Kuvâ-yı Milliye'ye günde 200 ekmek gönderdiğini itiraf etmişlerdir. Laz Osman'ın yakın arkadaşlarından Harun'u da yakalayan polis, onun ifadesinden yola çıkarak Laz Osman'ı ve tüm elemanlarını tutuklayarak Divân-ı Harb'e sevk etmiştir²⁷.

Menzil Hattı (Teşkilatı): İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve malzeme sevkinde ve personel tedarikinde önemli vazifeler ifa eden teşkilatların başında gelen Karakol Cemiyeti, İstanbul ile Anadolu'daki Milli Mücadeleciler arasında bağlantı sağlamak amacıyla bir hat oluşturmuştur. Bu hatta Menzil Hattı (Menzil Teşkilatı) denmiştir²⁸. Menzil Hattı, Karakol Cemiyeti'nin ikinci dairesi olan "Milli Ordu Dairesi" tarafından oluşturulmuştur. Böylece cemiyetin, İstanbul ile Ankara arasındaki irtibatı muhafaza edebilmek için düşünmüş olduğu Menzil Hattı vasıtası ile bir kolu da Anadolu'ya uzanmış oluyordu²⁹. Cemiyetin Üsküdar Şubesi'nin idaresine tevdi edilen³⁰ bu hattın komutanlığına da, Karakol Merkez Heyeti tarafından daha önce Maltepe Atış Okulu Müdürü olan Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey (1925'te binbaşı) tayin edilmiştir. Teşkilatı Kocaeli bölgesinde yöneten ve bir çok vatansızlık örnekleri veren Yenibahçeli Şükrü Bey'in maiyetinde birçok değerli subay ve siviller de bulunuyordu. Kadıköy İnzibat Karakolunda vazifeli Piyade Yüzbaşı Siyahi (Arap) Dayı Mesut (Gürbüz) Bey ve Doktor Fahri bey bunlardandı³¹. Başlangıcı Üsküdar'da olmak üzere teşkil edilen Menzil Hattı'nın, Anadolu tarafından da desteklendiği bilinmektedir. Menzil Hattı ile ilgili diğer idareciler şunlardır: (Eski Bahriye Vekili) İhsan Bey, Mahkeme-i Şer'iyye Başkâtibi Naci Bey, Kalender Hasan Bey, Tevfik Sukuti Bey ve adliyeden Talat Bey. Cemiyet, Menzil Hattı sayesinde, çeşitli tarihlerde Anadolu'ya pek çok subay, er ve sivil şahsı geçirerek, cephelerin personel ihtiyacını karşılamıştır. Aynı zamanda, gönderilen silah ve cephaneye de, en kritik dönemde Anadolu'nun bu ihtiyacına cevap verilmeye çalışılmıştır³².

Menzil Teşkilatı (Hattı), geniş bir teşkilat olup, kumandanların emrinde ayrıca seyyar gruplar da bulunmaktaydı. Bu gruplar ise; Maltepe Endaht Mektebi Talim Heyeti'nden Yüzbaşı Fehmi, Yüzbaşı Hulusi (Demir), Mülazım Kazım, Kadıköy İtfaiye Tabur Kumandanlığı'ndan Mülazım Ali, Mülazım Küçük Osman, Süvari Mülazımı Bedri (Akıncı Bedri) Beyler'in kumandası altındaydı. Üsküdar Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Remzi Bey, onun yardımcısı olan Atif Bey, Gebze Jandarma Kumandanı Nail Bey, Kartal Jandarma Kumandanı İzzet ve İzmit Jandarma Kumandanı Kerim Bey ise Menzil Teşkilatı'nın bütün ihtiyaçlarının teminini üstlenmişlerdi. Menzil Teşkilatı, ilk iş olarak İstanbul-Anadolu koridoru olarak bilinen güzergah üzerindeki meşhur çetelerin temizlenmesine çalışmıştır. Bu işin başarılmasından sonra, İstanbul-Anadolu koridoru açık tutulmuş ve bu yoldan pek çok mebus, kumandan, subay ve sivil şahıs Anadolu'ya geçmiştir. Menzil Hattı Üsküdar Sultantepe'deki Şeyh Ata Efendi'nin Özbekler Tek-

²⁷ Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998, s.207-208.

²⁸ Tansu, *a.g.e.*, s.218; Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.9.

²⁹ Aydın, *a.g.e.*, s.44.

³⁰ Tark Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.520.

³¹ Tansu, *a.g.e.*, s.219; Tevetoğlu, *a.g.e.*, s.9.

³² Aydın, *a.g.e.*, s.44.

kesi'nde başlamakta ve Geyve'ye kadar devam etmekteydi³³. 1920 yılı içinde İstanbul'dan Anadolu'ya geçenlerin içinde İstanbul Hükümeti Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa da bulunmaktaydı. Fevzi Paşa, Üsküdar Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Remzi Bey vasıtası ile Jandarma Mülazım-ı evveli Salih (Kılıç) Bey'i çağırarak Anadolu'ya geçişte kendisine yardımcı olunmasını istemişti³⁴. Ancak Menzil Hattı vasıtasıyla Anadolu'ya geçişler 1920 Martı'ndan sonra tehlikeli bir vaziyet almış ve gruplar halinde geçişler sona ermiştir. Bu dönemde, Anadolu'ya geçişlerin önünü almak için 200 kişilik bir İngiliz bölüğü İzmit'in kuzey-doğusundaki yolları tutmak üzere istihdam edilmişti. Ayrıca, Gebze ve Derince üzerine de takip müfrezeleleri sevk edilmişti. Dolayısıyla, Hattın güvenliği artık kalmamıştı³⁵.

Karakol Cemiyeti'nin ve Menzil Hattı'nın Milli Mücadele'de ifa ettiği stratejik önemi Kurtuluş Savaşı'nın kıymetli komutanlarından Ali Fuat Cebesoy şöyle ifade etmektedir: "... Kemalettin Sami Bey'in askeri işlerle meşgul olduğunu biliyorduk. Sevkiyatçı Ali Rıza Bey'in de mavnacı ve diğer taşıyıcıları idare ettiğini haber almıştık. Karakol Cemiyeti'nin bir de Üsküdar grubu vardı. Bu grubun İstanbul ile Anadolu arasında muntazam bir Menzil Hattı kurmuş olduklarını biliyorduk. Bu Menzil Hattı gerçekten mühim bir kuruluştur. Ankara'da milli idare resmen işe başlayıp yönetimi eline alıncaya kadar düzenli ve başarılı faaliyetlerde bulunmuştu. Grubun başında Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey olmak üzere birçok kıymetli arkadaşlar bulunuyordu. Yenibahçeli Şükrü Bey, Menzil işlerini işletebilmek için Kocaeli Kuvayı Milliye Umum Komutanlığı'nı da üzerine almıştı. Cemiyet, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan Kocaeli yolunu daima elinde bulundurmak ve kontrol altında tutmak için çaba harcamıştı. Başta Şile Yeniköyü olmak üzere, Bakkalköy, Paşaköy ve yöresi Rumları, İngiliz ve Yunanlıların yardımı ile ayrı ayrı müteaddit çeteler teşkil ettikleri gibi, İzmit bölgesinde de kuvvetli Ermeni çeteleri kurulmuştu. (...)Karakol Cemiyeti Kocaeli grubunun faaliyeti ve gayretleri elbette bu kadar değildir. Sayısız himmet ve fedakarlıklarla doludur³⁶.

Cebesoy'un hatıralarından da anlamaktayız ki; İngiltere bölgedeki Rum ve Ermeni çetelerinden oldukça faydalanmaktaydı. İşgal yıllarında Üsküdar bölgesinin denetiminden İtalyanlar sorumluydu. Bununla birlikte İtalyanlar bölgede kontrolü gevşek tutuyorlar ve dolayısıyla da İstanbul'dan Anadolu'ya geçişler kolay bir hal alıyordu. Bunu engellemek isteyen İngiltere de Ermeni ve Rum çetelere silah, cephane ve para yardımıyla bulunarak bölgedeki sevkiyatı engellemek ve bölgede olup bitenden haberdar olmak istemişlerdir³⁷.

Özbekler Tekkesi: Sultantepe Özbekler Tekkesi'nin genelde Milli Mücadele tarihimiz³⁸ özelde de Üsküdar tarihi açısından önemli bir yeri vardır. Şöyle ki; Karakol Cemiyeti tekkelerden oldukça faydalanmıştır. Merdivenköy'deki Bektaşî Tekkesi ve Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi bunlardan ikisidir. Bu tekkeler Anadolu'ya giden ve gelenlere bir menzil vazifesi görürdü. Buralara merkezin parolasıyla³⁹ gelen herkes hüsnü kabul görür, icap eden mahalle gön-

³³ Aydın, a.g.e., s.137-138.

³⁴ Aydın, a.g.e., s.145.

³⁵ Aydın, a.g.e., s.143-144.

³⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000, s.414-415.

³⁷ Temel, a.g.e., s.189.

³⁸ Süleyman Beyoğlu (a), "Milli Mücadele ve Özbekler Tekkesi", Üsküdar Sempozyumu I, cilt I, İstanbul 23-25 Mayıs 2003, s.201.

³⁹ Karakol Cemiyeti'nde kullanılan bir şifre isimdir. Mustafa Kemal için "Nuh", Galatalı Şevket Bey için "İsa", Ali Fuat Paşa için "Musa" ve Kara Vasıf için "Cengiz" şifre isimleri kullanılmıştır.

derilirdi⁴⁰. Özbekler Tekkesi Milli Mücadele tarihinde önemli bir yere sahiptir. Tekkenin son şeyhi olan Ata Efendi (ölm. 1936), İstanbul'da işgal kuvvetlerine karşı oluşturulan Karakol Cemiyeti'nin üyelerindendi. Hukukçu olan Ata Efendi'nin başında bulunduğu Özbekler Tekkesi, işgal yıllarında Kuvayı Milliyeciler için hastane -Tekke işgalden cesaret alarak Türk köylerini basan Rum ve Ermeni eşkıyalarıyla çarpışırken ya da işgal altındaki cephanelikleri basarken yaralanan vatanperver milliyetçiler için gizli bir hastane olarak çalışıyordu. Gizlice tekkeye gelen doktorlar burada mesaide bulunuyorlardı-, ayrıca İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırılan silahların, cephanelerin ve Anadolu'ya geçmek isteyenlerin ilk durağı olmuştur. Bunların yanında Özbekler Tekkesi, adeta bir posta merkezi gibi de çalışıyordu. Ankara ile yapılacak bilgi alışverişleri için bu kanal kullanılıyordu. İstanbullu erlerin aileleriyle mektuplaşmaları da bu yolla sağlanıyordu⁴¹. Özbekler Tekkesi kanalıyla Anadolu'ya geçenler arasında Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan ve Halide Edip Adivar, mebuslardan Ali Fuad Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa, İ. Süreyya Reşit, Rıza Beyler, Mehmet Akif Ersoy, eski Meclis-i Mebusan başkanı Celallettin Arif Bey, Erkan-ı Harbiye miralay Kazım, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi, binbaşı Safet (Ankan), emekli kolağası Nuri, polis merkezi memurlarından Manastırlı Nuri (Conker), mülazım-ı evvel Abdurrahman sayılabilir⁴². Bu kişilerin yanında Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Yunus Nadi, Erzurum mebusları Hüseyin Avni, Necati, Zihni ve Necip Beyler, İsmail Suphi (Soysalhoğlu), Sakallı Nurettin Paşa, Çerkez Ethem'in kardeşi Saruhan Mebusu Binbaşı Reşit ve Hüsrev (Gerede) de bu tekke ve Maltepe Endaht Mektebi kanalıyla Anadolu'ya geçenler arasında sayılmaktadır⁴³. Milli Mücadele döneminde İstanbul'da polis memuru olarak çalışan ve Anadolu'ya birçok hizmetleri geçen Razi (Yalkın) Bey, Şeyh Ata Efendi'nin Özbekler Tekkesi için; "O günlerin millet fedailerini, istiklalın kabesi olan Ankara'ya ulaştıran nurlu yollardan birinin ilk durağı ve gizli sığınağı" diye bahsetmektedir. Karakol Cemiyeti tek başına faaliyet gösterdiği zamanlarda Anadolu'ya gitmek isteyenler, müracaat neticesinde, Özbekler Tekkesi'ne gider ve Menzil Teşkilatı vasıtasıyla yolculuğa başlardı. Şeyh Ata'nın Özbekler Tekkesi'ne gelenler, kapıyı açana, "Bizi İsa yolladı" parolasını vererek içeri girerler ve plana göre Anadolu'ya giderlerdi. Bu safhada Üsküdar Jandarma Kumandanı Remzi Bey kafilelerle Maltepe Endaht Mektebi'ne kadar refakat eder ve orada Şükrü Bey'in teşkilatına teslim ederdi⁴⁴.

Müdafaa-i Milliye Teşkilatı (Mim Mim Grupları): 23 Nisan 1336 (1920) tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Ankara) tarafından kuruluşları tescil edilmiştir⁴⁵. Bu teşkilat, Osmanlı Hükümetinin İşgal Kuvvetleri karşısındaki aczi ve İstanbul dahilindeki ekalliyetlerin mütecaviz hareketleri karşısında kurulmuş bir teşekküldür. İstanbul Türkü'nün can, mal ve namuslarının korunması gibi zaruri bir ihtiyaçtan ortaya çıkan bu teşkilatın ilk nüvesi Topkapı semtinde atılmıştır. Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, bir merkezden idare edilerek her semt ve mahallede, aynı anda kurulmuş bir teşekkül hüviyetini taşımaktadır. Bu teşekküller, hadiselerin gidişatına göre birbirinden habersiz olarak kurulmuşlardır. Fakat, kısa bir zaman içerisinde bütün mahalle ve semtlerde teşebbüste bulunmuş ve İstanbul'un her yönüne yayılmıştır. Bu teşkilat mensupları, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın yalnız baş harflerini alarak, "MM" ismi-

⁴⁰ Tevetoğlu, a.g.e., s.13.

⁴¹ Beyoğlu, a.g.e., s.208.

⁴² Süleyman Beyoğlu (b), "Osmanlı Devleti'nin Üsküdar Özbekler Tekkesine Yaptığı Tahsisatlar", *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, İstanbul 1997, s.33.

⁴³ Beyoğlu (a), a.g.e., s.208-209.

⁴⁴ Aydın, a.g.e., s.138-139.

⁴⁵ Tunaya, a.g.e., s.523.

ni kullanmışlardır. Bu sayede, bir teşkilat görünümünde olan fakat gerçekte; biri istihbarat, propaganda vs hususlarında faaliyet gösteren Mim Mim (MM) Grubu, diğeri ise Müsellah Müdafaa-i Milliye (Müsellah Mim Mim)⁴⁶ Teşkilatı olarak iki teşkilat ortaya çıkmıştır. Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, İstanbul'da üç mntıkada örgütlenmiştir. Bu mntıkalarından ilki İstanbul mntıkası (Fatih, Şehremeni, Samatya, Aksaray, Beyazıd, Ayasofya, Eyüp, Bakırköy) olup, diğeri ise Beyoğlu (Eminönü, Kasımpaşa, Hasköy, Nişantaşı, Beşiktaş, Ortaköy, Rumelihisarı, Emirgan, Sarıyer) ve Üsküdar (Bağlarbaşı, Beykoz, Kadıköy, Göztepe, Erenköy) mntıkalarıdır. Teşkilat'ın mntika ve semt yapılanmalarında çalışanların sayısı yüzü bulmaktaydı⁴⁷. Teşkilat'ın Üsküdar yapılanması şu isimlerden oluşmaktaydı:

İstanbul Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi, Üsküdar Mntıkası

Bağlarbaşı: Kaymakam Rıfat Bey, Süvari Yüzbaşı Salih Efendi, Piyade Yüzbaşı Şerafeddin Efendi (Şemsipaşa Karakol Komutanı).

Anadolu Hisarı: Hisar Karakol Komutanı Yüzbaşı Sadık Efendi, Kanlıca Karakol Komutanı Yüzbaşı Mahmut Efendi, Rasathane Müdürü Fatih Hüdayi Bey.

Beykoz: Yüzbaşı Ali Şevket Efendi, Hacı Mustafa Bey, Tahsinbeyzade Hüseyin Bey, Kadı Rıza Efendi, Sulh Hakimi İsmail Hakkı Bey.

Kadıköy: Erkan-ı Harp Yüzbaşı Nebil Bey, Karakol Komutanı Yüzbaşı Hüsameddin Efendi, Yüzbaşı Hüsnü Efendi, Mütakaidd Kaymakam Yahya Bey, Sıhhiye Müfettişlerinden Dr. Rıfat Bey.

Göztepe: Karakol Komutanı Süvari Yüzbaşı Şefik Efendi, Yüzbaşı Abdüllatif Efendi, İstanbul İcra Memuru Refik Bey, İhracat Gümrüğü Müdür-i sabıkı Enver Bey, Mütakaidd Jandarma Yüzbaşı Rüştü Efendi.

Erenköy: Harbiye Nazırı Yaveri Yüzbaşı Yusuf Efendi, İtfaiye K K Yüzbaşı Kamil Efendi, Bahr-i cedid Süvarisi Hikmet Bey, Evkaf Levazım Müdürü Şemsi Efendi, Sabık Şuray-ı Devlet Muavinlerinden Mehmet Rüştü Bey⁴⁸.

Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın Son Kadrosu, Üsküdar Ciheti Kumandanlığı Karargahı

Kumandan: Piyade Kaymakamı Kemal Bey, Selimiye İnzibat Taburu

Muavini: Piyade Kaymakamı Rıfat Bey, Erkan-ı Harbi: Yüzbaşı Nebil Bey, Yaveri: Mülazım-ı evvel Halil Efendi, Yaveri: Mülazım-ı evvel İrfan Efendi, Emir Zabiti: Mülazım-ı evvel Fuad Efendi, Emir Zabiti: Süvari Yüzbaşı Şefik Efendi.

I. Grup: Beylerbeyi-Cengelköy-Anadoluhisarı-Paşabahçe-Beykoz

Kumandan: Mümtaz Binbaşı Akif Bey, Muavini: Piyade Yüzbaşı Seyfettin Bey, Emir Zabiti: Piyade Yüzbaşı Mahmud Nedim Efendi, Emir Zabiti: Piyade Mülazım-ı evvel Mahmud Sadık Efendi.

II. Grup: Kadıköy-Göztepe-Erenköy-Maltepe

Kumandan: Piyade Yüzbaşı Hüsnü Bey, Muavini: Piyade Yüzbaşı Kamil Bey, Emir Zabiti: Piyade Yüzbaşı Muhyiddin Bey.

⁴⁶ Tunaya, a.g.e., s.523.

⁴⁷ Aydın, a.g.e., s.78-79-81.

⁴⁸ Aydın, a.g.e., s.289-290.

III. Grup: Bağlarbaşı-Selimiye

Kumandan: Süvari Binbaşı Muhyiddin Bey, Muavini: Piyade Yüzbaşı Şerafettin Bey, Emir Zabiti: Yüzbaşı Dilaver Bey⁴⁹.

Üsküdar Mitingi (20 Mayıs 1919): Üsküdar, Milli Mücadele'ye sadece eleman ve malzeme aktarımında bir üs olarak değil, aynı zamanda 15 Mayıs 1919'da başlayan Yunan istilasına karşı Anadolu'da yer yer görülen "işgale karşı protesto mitinglerinden" birine ev sahipliği yapması bakımından da önemlidir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto etmek için Doğanlılar'da 20 Mayıs 1919'da yapılan bu mitingde, Üsküdarlı şair Talat Bey, Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hanım, Doktor Ferruh Bey, Üsküdar Sultanisi muallimi Mazhar Bey, Naciye Hanım ateşli konuşmalarda bulunmuşlar, miting sonunda "Türklerle meskun yerlerin paylaşımının imkansız ve Türk yurdunun ayrılmaz bir bütün olduğunu" içeren bir bildirme yayınlanmıştır⁵⁰.

Sonuç

Netice itibarıyla Üsküdar ve havalisi, I. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'un ve Anadolu'da bazı yerlerin işgal edilmesiyle birlikte başlayan Milli Mücadele döneminde önemli ve stratejik bir hüviyet kazanmıştır. İşgal döneminde İstanbul'da kurulan cemiyetlerin Anadolu yakasındaki merkezleri hep Üsküdar olmuştur. Anadolu'ya yapılan pek çok silah ve malzeme sevkiyatının başlangıcı yine Üsküdar havalisi idi. Yine Milli Mücadele'de önemli görevler alan pek çok subay ve sivil kişiler Üsküdar yolu ile Anadolu'ya geçmişlerdir. Bunlar arasında Mareşal Fevzi Çakmak, Kazım Orbay, Kazım Özalp, Saffet Arıkan, İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan ve Halide Edip Adivar sayılabilir. Bu geçişler Üsküdar'da bulunan Özbekler Tekkesi'nden başlayarak Menzil Hattı denen hat boyunca Anadolu içlerinde devam etmiş ve Ankara'da son bulmuştur. Üsküdar, Milli Mücadele'de gösterdiği bu özelliği ile, tarih boyunca sahip olduğu "geçiş yeri ve aktarma noktası" gibi nitelikleri bir kere daha göstererek İstanbul ve Anadolu toprakları için vazgeçilmez bir belde olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Adivar, Halide E., *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.
- Aydın, Mesut, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992.
- Beyoğlu, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nin Üsküdar Özbekler Tekkesine Yaptığı Tahsisatlar", *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı 7, İstanbul 1997.
- Beyoğlu, Süleyman, "Milli Mücadele ve Özbekler Tekkesi", *Üsküdar Sempozyumu I*, cilt 1, İstanbul 23-25 Mayıs 2003.
- Cebesoy, Ali F., *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000.
- Demirel, Emin, *Teşkilatı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler*, İstanbul 2002.
- Himmetoğlu, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımlar*, İstanbul 1975.
- Tansu, Samih N., *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1964.
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.
- Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1988.
- Tunaya, Tank Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952.

⁴⁹ Aydın, a.g.e., s.296-297.

⁵⁰ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, cilt 8, s.458.

ÜSKÜDAR'DA TARİHİ YER ADLARI

Davut Hut*

Yer adları; tarihî süreçte birer *etiket* halini alarak, kullanıldıkları şehir, mahalle ve semtler için, zamanla başat *tanımlayıcı* birer unsur haline gelirler. Bu bakımdan, toplumsal hayatımızda ve geleneksel Osmanlı-Türk kültüründe adlandırmaya büyük önem verilmiştir. Bütün isimlerde olduğu gibi, yer adlarında da mutlaka bir *anlam*, bir *geçmiş* yani *tarihlik* vardır. Bu yönü ile baktığımızda, bir yerin tarihini incelerken, oradaki mevcut isimler, *geçmişin ayrıntıları* ve ilginçlikleri konusunda bize önemli ipuçları verebilmektedir.

Osmanlı döneminde, Galata ve Eyüp ile birlikte, İstanbul'un üç önemli beldesinden (Bilâd-ı Selâse) biri olan Üsküdar, sahip olduğu tarihî zenginliklerin yanında, içinde barındırdığı tarihî yer adları bakımından da ön plâna çıkmaktadır. Çalışmamızda, *Üsküdar* adından başlayarak yine buraya dahil olan ve tarihîlik arzeden bazı semt, mahalle ve müessese isimleri üzerinde durulacaktır.

Üsküdar Adı ve Mahiyeti:

Üsküdar adıyla ilgili olarak eserlerde, farklı bilgi ve varsayımlar yer almakla birlikte, bunlar belli noktalarda paralellik göstermektedir:

Üsküdar adı sözlükte, *konak yapılan yer* anlamında Farsça bir isim olarak geçmektedir¹. Gerçekten de Üsküdar'ın, coğrafi ve tarihî konumu bakımından bu anlama uygun nitelikler taşıdığı bilinmektedir. Üsküdar, Boğaz'dan sonra Anadolu kıtasının hemen girişinde bulunması hasebiyle bir "geçiş noktası" ve "konaklama yeri" olma özelliğini yüzyıllar boyunca sürdürmüştü² ve bütün Anadolu, Arap, Acem, Hind ve Sind ülkelerinin geçidi konu-

* Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996, s.1129. Semavi Eyice, İstanbul'daki yer adları üzerinde yaptığı etimolojik çalışmasında Üsküdar kelimesine, zikredilen bu anlamının çok da dışında olmayan "haberci, ulak" karşılığını vermektedir. Bkz. Semavi Eyice, "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", *Türkiyat Mecmuası*, (İst. Üni. Türkiyat Ens.), c.XIV, İstanbul 1965, s.208.

² Nitekim, değişik zamanlarda yapılan bir çok İstanbul Kuşatmasında, muhasara orduları Üsküdar yakasını kendilerine stratejik ve lojistik bir üss olarak seçmişlerdir. Üsküdar aynı şekilde, Osmanlı Türkleri'nin Anadolu cihetine yapacağı seferler için de bir "çıkış noktası" idi ve Ordu-yı Hümâyûn bu noktada toplanırdı. Yine, Devletçe sağlanan maddî yardımları Hicaz tarafına nakleden Surre Alayları'nın da bu uzun yolculuğu Üsküdar'dan başlardı. Millî Mücadelede ise, Anadolu'ya silah, cephane ve eleman sevkinde Üsküdar, vazgeçilmez bir aktarma noktası olmuştur.

munda olmuştur³. Buralara gidip gelen kervanların başlıca menzili Üsküdar idi ve bu durum şehrin ticarî önemini de büyük oranda arttırmaktaydı⁴.

Konu ile ilgili yapılan pek çok çalışmada, Batı dillerinde geçtiği şekliyle *Scutari* sözcüğünün etimolojik olarak, Roma dönemine ait olduğu ifade edilmektedir. Buna göre; Kalkanlı Roma askerlerine *Scutarii* denmekte ve bu askerlerin şehirde, *Scutarion* adıyla bir de kışlası bulunmaktaydı⁵. Arnavutluk'taki İşkodra (shkoder) Şehri ile İngilizce'deki "squadron=süvari bölüğü" ve Almaca'daki "die Schwadron" gibi askerî terimlerin aynı etimolojik kökten gelmesi⁶ yukarıdaki izahı destekler mahiyettedir. Bir rivayete göre de, burada kalkan (yani *Scutarion*) imâl edilip satılmaktaydı⁷. Tarihçi Hammer'e göre bu isim Farsça'nın *Astandar* kelimesinden gelir, kelime zamanla tahrif edilerek "imparatorluk postacıları" mânâsına kullanılmış ve eski İranlıların Üsküdar'da resmî bir posta menzilleri bulunduğundan dolayı da şehre bu isim verilmiştir⁸.

Evlîya Çelebi ise, "farklılığını" burada da göstererek ismin aslının *Eskidar* olduğunu ve *Üsküdar* biçimiyle yanlış telaffuz edildiğini söyler⁹.

Bütün bu değerlendirmelerin çıkış noktasının, Üsküdar'ın tarihî ve coğrafi konumu ile bağlantılı olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Şehrin İlkçağ'da kullanılan *Hrisopolis* (Altın Şehir) adı hakkında da farklı nazariyeler¹⁰ karşımıza çıkmakla birlikte, bu durum esas konumuzun dışında olduğundan üzerinde durulmayacaktır.

1. Üsküdar ve Mahalleleri Hakkında Bazı Bilgiler:

İstanbul'un Fethi'nden sonra, Fatih ile birlikte imar edilmeye başlanan Üsküdar böylece hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Bu dönemde özellikle Anadolu'dan getirilen Müslüman nüfus, Üsküdar'ın Türk-İslâm kimliğinin oluşmasına ve şehrin gelişmesine bir vesile olur. Buranın tam mâmur bir hale gelmesi ise Kanûnî devrine rastlar. Evlîya Çelebi'nin bu dönemde şehirde; 70'i Müslümanlara, 11'i Rum ve Ermenilere ve 1'i de Yahudilere ait olmak üzere toplam 82 mahallenin varlığından bahsetmesi¹¹ biraz abartılı gözükmektedir. Nite-

³ Mehmed Zillî oğlu Evlîya Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Neşreden: Zuhuri Danişman, İstanbul 1969, c.2, s.171.

⁴ Şemsettin Sami, *Kamûs'ül-'Alâm*, İstanbul 1306, c.2, s.924.

⁵ Bu anlatımın ayrıntıları için bkz. İsmail Hamî Danişmend, *Tarih ve Coğrafyaya Ait Değişik İsimler*, tarih ve baskı yeri yok, s. 1960; Mehmet Nermî Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, c.1, s.20; Eyice, a.g.m., s.208-209; Murat Belge, *İstanbul Gezi rehberi*, İstanbul 1997, s.297.

⁶ Belge, a.g.e., s.297.

⁷ Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, İstanbul 1997, s.65.

⁸ İ.H. Danişmend'den naklen, s.1960.

⁹ Ünlü seyyahın, *Eskidar* denmesinin sebebini, "Seyyid Battal Gazi'nin Üsküdar bahçesi yanında yaptırarak oturduğu *dâr* yani yer" ile açıklaması, başta zikredilen sözlük anlamıyla da benzerlik göstermektedir. (Bkz. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c.2, s.171.)

¹⁰ Bu varsayımlar için bkz. Danişmend, a.g.e., s. 1960; Haskan, a.g.e., c.1, s.19; Eyice, a.g.m., s.208-209; Belge, a.g.e., s.297; Hovhannesyan, a.g.e., s.65.

¹¹ *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, c.2, s.171.

kim 19. yüzyılın sonlarında bile Üsküdar'la ilgili ancak 43 mahalle ismi verilmektedir¹².

19. yüzyıl sonlarında Üsküdar, Şehremâneti'ne yani İstanbul Vilâyeti'ne bağlı bir mutasarrıflık merkezi olup Beykoz, Şile, Gebze, Kartal ve Adalar kazalarını ihtiva etmekte ve ayrıca Dozukuzuncu Daire-i Belediye'nin faaliyet alanında yer almaktaydı¹³.

Üsküdar'ın büyümesine paralel olarak, 19. Yüzyıl'da buraya yerleşen kalabalık bir İranlı gurubu vardı; bu yüzyıl aynı zamanda Anadolu'dan kopup gelen nüfus ile, ilk gecekondulaşma örneklerinin karşımıza çıktığı bir dönem olarak belirmektedir¹⁴.

Üsküdar'daki mahalle ve sokak isimlerinde göze çarpan ilk önemli özellik, önemli şahıs adlarının birinci plânda yer almasıdır.

2. Şahıs Adlarından Ortaya Çıkan Yer İsimleri:

Bu tür isimler, genellikle kendi adını alan bir cami veya tekkenin banisi bulunan bir eşraf veya hayırsevere aittir ki, mahalle ve semtler zamanla bu dinî kurumların etrafında teşekkül etmiştir. Klâsik Osmanlı "yerleşim anlayışı"nda bu özellik sık sık karşımıza çıkmaktadır. Eşraf ve hayırseverlerin dışında bazen de, burada ikamet eden bazı bürokrat ve devlet adamları da bir kısım yer adlarına kaynaklık etmiştir.

Selâmi Ali Efendi (öl. 1692), Celvetiye Tarikatı'nın *Selâmiye* kolunun kurucusu olup Kısıklı-Büyük Çamlıca yolu üzerinde bir de tekkesi (ve camii) bulunuyordu. Sünnî ilkelere bağlı, zikir ve ibadeti dinin temeli sayan bu tarikatın şeyhinin tasavvufa ait risâle ve ilahileri vardır. Şeyhin kabri hazîredeki açık türbede bulunmaktadır¹⁵. Selâmi Ali Efendi'nin Çamlıca'da kurduğu yeni mahalle kendi adına mensuptur¹⁶. Mahallenin adı, zamanla *Selâmsız*'a dönüşmüş ve bir semt adı olarak günümüze kadar gelmiştir¹⁷. Selâmi Ali Efendi'nin Üsküdar'da yaptırdığı iki çeşmenin dışında, Kadıköy Bağdat Caddesi üzerindeki *Selâmi Çeşme* semtinde de bir çeşmesi bulunmaktadır¹⁸.

¹² Osmanlı Arşiv belgesinde zikredilen mahalle isimleri şunlardır: Mevlevihâne, Selâmi Ali Efendi, Çolak Sinan, Durbali, Hayreddin Çavuş, Toygar Hamza, Valide-i Atik, Sultantepeci kurbinde Hâce Hüsnî Hatun, Sümbül Hacı Mehmed, Evliyâ Hoca, Bulgurlu Mescidi, Kefçe Dede, Tavâşi Hasan Ağa, Dâver Paşa, Hacı Ahmet Çelebi, Hamza Fakih, Selimiye, Bulgurlu Karyesi, Çamlıca kurbinde Altunizâde İsmail Efendi, Çengelköy, Kandilli, Anadolu Hisarı, Kanlıca, İncirköyü, Yahıköyü, Beykoz, Sultan Çiftliği, Dere Seki, Akbaba, Anadolu Kavağı, Anadolu Feneri, Revancık Kal'ası, Boyraz Limanı, Nerdibanköy (Merdivenköy), İhsaniye, Süleyman Ağa, Sinan Paşa, Ayazma, Mirâhor, Rum Mehmed Paşa, Salacak, Gülfem Hatun ve Gerede Mahalleri. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Nezareti Ceride Defterleri (ML.CRD)*, nr.1900, H.1286/M.1870, s.4, 10, 12 ve 14.

¹³ Şemsettin Sami, *a.g.e.*, c.2, s.924.

¹⁴ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul 2000, s.21, 238- 239.

¹⁵ Haskan, *a.g.e.*, c.1, s.311 ve 313.

¹⁶ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, c.III, s.53.

¹⁷ Selâmsız eskiden çingenelerin oturduğu bir mahalleydi ve hatta buraya "Çingene Mahallesi" de denmekteydi. Çingene aileleri arasındaki kavgalar adeta seyirlik bir tiyatroya dönüşürdü. (Tuna Baltacıoğlu, "Bağlarbaşı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c.1, s.534.)

¹⁸ Haskan, *a.g.e.*, c.1, s.319.

Hamza Fakih (öl.1500), Fatih devri fıkıhçılarından olup kabri kendi adıyla anılan mescidin hazîresinde bulunmaktadır¹⁹. Fetih'ten sonra Üsküdar'da camii yaptıran ilklerden biri de Hamza Fakih'tir. Bu caminin yerinde bugün, Kaptan Paşa Sokağı ile Aziz Mahmud Efendi Sokağı arasında, bulunduğu mahallenin adını taşıyan Kaptan Paşa Camii bulunmaktadır.

İvaz Fakih hakkında verilen bilgilerde farklılıklar bulunmasına rağmen, O'nun Bektaşî inançlarına göre, *Kırk Erenler* adı verilen Ahî Dervişler gurubuna dahil olduğu sanılmaktadır. Osmanlılar'a düşman hakkında bilgi aktaran bu gurup, Osmanlılar'ın beşinci kolu, bir casusluk teşkilâtı idi. Aynı zamanda fıkıh âlimi olan İvaz Fakih de muhtemelen bunlardan biriydi. 1329'da Bizans'a karşı kazanılan zaferden sonra, Türk ordusu Çamlıca tepelerine kadar gelmiş ve Orhan Bey Çamlıca taraflarını da içine alan bir bölgeyi İvaz Fakih'e timar olarak vermiştir. İvaz Fakih de burayı vakıf haline getirmiş ve bahsedilen yer kendinden sonra oğullarının tasarrufuna geçmiş, arazinin vakıf hali uzun asırlar devam etmiştir. Bahsedilen arazinin sonraki hükümdarlar olan Çelebi Mehmet ve Yıldırım Bayezit zamanında verildiği yönünde değişik anlatımlar da vardır²⁰. Bazı kaynaklarda ise İvaz Fakih'in Fatih döneminde yaşadığı belirtilmektedir ki²¹, bütün bu bilgiler İvaz Fakih'in gerçek kimliğini tartışmalı hale getirmektedir. İvaz Fakih'e ait olan türbe, Çamlıca'nın en yüksek tepesi olan Sefa Tepesi'nde bulunmaktadır. 17. yüzyılın başlarında Büyük Çamlıca'da bir Bektaşî Dergâhının varlığı²², İvaz Fakih ismiyle bağlantılı olmalıdır.

*Toygâr*²³ *Hamza*'nın, Fatih veya Bayezid devrinde yaşamış ünlü bir kemankeş (okçu) olduğu bilinmektedir. *Toygâr Tepesi* de O'nun ismiyle anılmıştır²⁴. Medfun olduğu *Toygâr Hamza Mescidi*, Selâmi Ali Efendi Caddesi ile *Toygâr Hamza Sokağı*'nın birleştiği köşede bulunmaktadır. *Toygâr Hamza* ismine, mesleği sebebiyle, Okmeydanı taraflarında da rastlanmaktadır²⁵.

Osmanlı Kapıkulu ordusundaki bir askerî sınıfın mensubu olan *Solak*²⁶ *Sinan*, Selâmi Ali Caddesi üzerinde bulunan ve kendi adıyla anılan camiyi yaptırmıştır. *Kabasakal* lâkabıyla da bilinen *Sinan Ağa*, Kanûnî'nin muhafız subayı olup yaptırdığı cami için *Bağlarbaşı*'ndan bir de su getirtmiştir²⁷.

Bugün sadece hazîresi mevcut olan *Durbalı Camii*'nin bânisi *Ali Bali Ağa*, İstanbul'un fethine katılmıştır. Rivayete göre, muhasara esnasında amansız bir şekilde savaştığı için kendisine "Dur be Ali!" denmiş ve adı da böyle anılır olmuştur. Ancak *Durbalı* adının *Torbalı Ali*'den geldiği de söylenmektedir ki, *Toygârtepe*'deki bir sokağa bu isim verilmiştir²⁸.

¹⁹ A.g.e., c.1, s.206.

²⁰ Ayrıntılar için bkz. Haskan, a.g.e., c.2, s.570-571.

²¹ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c.8, s.231.

²² *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c.2, s.175.

²³ Tarla kuşunun bir çeşidine *toygâr* adı verilmektedir. (Şemsettin Sâmî, *Kamûs-ı Türk*, Dersaadet 1317, s.914.)

²⁴ Mehmet Süreyya, a.g.e., c.II, s.252.

²⁵ Haskan, a.g.e., c.1, s.364.

²⁶ *Solak* ve *Solakbaşılık* gibi askerî terimler için bkz. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986, s.317; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c.III, s.254-256.

²⁷ Haskan, a.g.e., c.1, s.340.

²⁸ A.g.e., c.1, s.175.

Mahalleye isim olan *Hayrettin Çavuş*, Kanûnî devri ricâlerinden ve çavuş²⁹ zümresindedir. Meşhur “çavuş üzümü” fidesini ilk defa İstanbul’a getiren kişi de Hayrettin Çavuş olmuştur. Üsküdar’daki *Çavuşdere Caddesi* ve semtinin de adını aynı kişiden alması muhtemeldir³⁰.

Hayrat sahibi ve ermişlerden sayılan *Kefçe Dede* (öl.1540)³¹, söylentiye göre, yoksul kimselelere kapı kapı dolaşarak kepçe ile aş dağıttığı için bu sıfatı almıştır. Bir diğer rivayete göre ise, Darphane’deki altınların muhafazasında ve taşınmasında vazife yaptığı için bu adla anılmıştır. Kefçe Dede mescidinin bânisi olan bu zat, bugün mescidin yerinde olan Ahmediye Camiinin yanında gömülüdür³².

*Tavâş*³³ *Hasan Ağa*, Sokullu Mehmet Paşa’nın hazinedarı idi. Kendi adıyla anılan camii, İna-diye Mektebi Sokağı ile Gündoğumu Caddesi’nin birleştiği (Hâkimiyet-i Milliye Caddesi ile İnadiye Yokuşu arasında) noktada ve 1588 tarihlidir³⁴.

Valide-i Atik adı, II. Selim’in kadını ve III. Murad’ın annesi Nurbanu Valide Sultan için kullanılmıştır. O’nun tarafından Mimar Sinan’a yaptırılan Valide-i Atik Camii (Toptaşı Camii), Üsküdar’ın en yüksek tepesi üzerinde bulunmaktadır³⁵. Eser, tam bir külliye özelliğini göstermekte olup 1589 tarihinde ibadete açılmıştır.

Nakkaş Tepe adı Nakkaş Baba’ya izafeten kullanılmaya başlanmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde, Çaldıran Savaşı’ndan sonra İran’dan getirilen sanatkarlardan olan Nakkaş Baba, adı geçen semtte bir tekke kurarak buradaki yerleşime önyak olmuştur³⁶.

Haydar Paşa semti, Bağdat Demiryolu’nun başlangıç noktası olan Gar binasıyla ünlüdür. Adın menşei konusunda çeşitli görüşler vardır: Demiryolları arasında bulunan açık türbe, halk arasında Haydar Baba Türbesi olarak bilinmesine rağmen, burada medfun kişi başka bir zattır. Dolayısıyla, Haydar Paşa nâmının orada medfun bulunan ve mezar taşında “Haydar Baba” adı yazılı olan zata nispetle verildiği³⁷ yönündeki ifadeler gerçeği yansıtmamaktadır. Semt gerçekte adını, Kanûnî dönemi vezirlerinden Hadım Haydar Paşa’nın (öl.1595) bu bölgedeki arazilerinden ve yaptırdığı “Hadâik-i Sultaniye” (Sultan Bahçeleri)’den almıştır³⁸.

Altunizâde, Üsküdar-Kısıklı yolu üzerinde, Bağlarbaşı ile Millet Parkı arasında kalan bölgenin Koşuyolu’na doğru uzanan kesimine denmektedir. Semtin adı, Altunizâde İsmail Zühdî Paşa’dan gelmektedir. Bu ünvan kendisine, devrinin büyük altınvarakçılarından ve tüccarlarından olan Altunî Hacı Ali Efendi’nin oğlu olması hasebiyle, II. Mahmut tarafından verilmiştir³⁹.

²⁹ Askerî, idarî ve teşrifatla ilgili vazifeleri olan çavuşlar daha çok Divan-ı Hümâyûn ve Yeniçeri Ocağı’nda yer almaktaydı. *Çavuş* ve *Çavuşbaşı* terimleri için bkz. Sertoğlu, *a.g.e.*, s.71; Pakalın, *a.g.e.*, c.1, s.333-339.

³⁰ Haskan, *a.g.e.*, c.1, s.213.

³¹ Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, c.IV, s.77.

³² Haskan, *a.g.e.*, c.1, s.242.

³³ *Tavaş*, hadımlık yerine kullanılan bir tâbirdir.

³⁴ Haskan, *a.g.e.*, c.1, s.358.

³⁵ *A.g.e.*, c.1, s.365.

³⁶ Zeynep Dramal, “İstanbul’da Bizans Semtleri”, *Hürriyet Tarih*, 7 Ocak 2004, s.9.

³⁷ Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniye’nin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, Dersâadet 1313, s.353.

³⁸ Haskan, *a.g.e.*, c.2, s.564.

³⁹ Tuna Baltacıoğlu, “Altunizade”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c.1, s.229.

Semtte çok sayıda hayır eseri yaptıran İsmail Zühdi Paşa, aynı zamanda Ayan üyesi olup, 93 Harbi'nde kendi parasıyla bir tabur asker toplayarak devletin emrine vermiştir. Semt geçmişte, köşkleri ve konaklarıyla İstanbul'un ünlü bir yazlık köşesiydi.

Beylerbeyi semti Osmanlı döneminde bir süre için, buraya dikilen "haç"tan dolayı *Istavroz Bahçesi* namıyla anılmış; Beylerbeyi adını ise Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın bu sahilde bulunan yalısından dolayı almıştır⁴⁰. Maraşlı Ermeni bir ailenin çocuğu olan Mehmet paşa, Müslüman olmuş ve sarayda nüfuzlu bir hale gelmiştir⁴¹. 1589 yılında Sultan III. Murad zamanında, maaşların züüf akçe ile ödenmesi üzerine Yeniçeriler, Divan toplantısı olduğu bir sırada sarayı kuşatarak sikke tashihi ile görevli Mehmet Paşa ile başdefterdarın kellelerini istediler. Yeniçeriler her ikisinin boyunlarını vurduktan sonra dağıldılar ki *Beylerbeyi Vak'ası*, Yeniçerilerin devlet adamlarının kellesini istedikleri ilk olaylardan biri olmuştur.

Üsküdar'ın Boğaz kıyısında yer alan ve en güzel semtlerinden biri olan *Kuzguncuk*'ta, burayı Kudüs toprağı gibi kutsal addeden Yahudiler oturmaktaydı. Evliyâ Çelebi'nin "Burada Fatih zamanında Kuzgun Baba denilen bir derviş oturduğu için kasabaya Kuzguncuk derler"⁴² ifadelerine karşılık İnciciyan ismin, buradaki büyük köyün adı olan "Kosinitza"dan değişerek geldiğini iddia etmiştir⁴³.

IV. Mehmed'in hocası olan Vani Mehmed Efendi'ye hediye ettiği *Vaniköy*'ün eski adı, "Papaz Korusu" idi. Vani Mehmed Efendi burada bir yalı yaptırarak sahildeki mescidi büyütüştür. Semt, 17. asırdan bu yana Vaniköy olarak adlandırılmaktadır.

3. İlginç Olay veya Gerçeklerden Beliren Yer Adları:

Üsküdar'da, ilginç bir "olay" veya "gerçek"ten yola çıkılarak belirmiş olan semt veya mahal- le isimleri de mevcuttur:

Inadiye Semti, Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi sınırları içinde bulunmakta ve Karacaahmet Mezarlığı'na kadar uzanmaktadır⁴⁴. Semtin dışında pek çok sokak da bu ismi almıştır. İnadiye adı oldukça ilginç bir hadiseden sonra ortaya çıkmıştır: Kelimenin kökü "inad" olup zamanla inadiye (inad edenler) şekline dönüşmüştür. Celvetiliğe mensup olan Bandırmalı Tekkesi Şeyhi Haşim Baba, bu tarikatten ayrılarak Bektaşiliğe meyletmiş ve bu durumu, Celvetiliğin merkezi olan Hüdâyî Tekkesi'nden inatla saklamıştır. Kendisinin bu durumunu araştırmak üzere, Hüdâyî Tekkesi'nden gizlice müridler gönderilerek ayinlerine iştirak edilmiş ve "bu ayinler Celvetiliğ uymuyor" sözlerine karşılık bile, Haşim Baba bu "dönüşünü" ısrarla reddetmiştir. Böylece tekkesi *Inadiye* ismiyle anılmaya başlanmış ve bu isim, 18. yüzyıl ortalarında bütün semt için kullanılmaya başlanmıştır⁴⁵.

⁴⁰ Hovhannesyan, *a.g.e.*, s.63.

⁴¹ Hayatı için bkz. Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, c.IV, s.127.

⁴² Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, c.2, s.168.

⁴³ G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, (Düzelti, Önsöz ve Notlar: Orhan Duru), İstanbul 2000, s.152.

⁴⁴ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c.8, s.217.

⁴⁵ Melâmilerce Melâmî olarak görülen, Bektaşilerin bir kısmınca dede-baba tanınan, aynı zamanda Celveti olan ve Celvetilikten *Haşimiyye* kolunu ayıran Haşim Baba'nın Bektaşilik'ten bir kol ayırmak istediğı de bilinmektedir. Haşim Baba'nın bu "hareketliliğı" ve "kararsızlığı" O'nun ilginç bir şahsiyet olarak görülmesine sebep olmuştur; tabutu Hüdâyî Tekkesi'ne getirildiğinde buraya sokulmamış ve cenaze namazı mekân dışında kılınmıştır. (Bkz. Haskan, *a.g.e.*, c.1, s.122-124 ve c.3, s.1476.)

Ihsaniye adının, *ihsan* kelimesinin anlamı olan “verme, bahşetme” ile bağlantısı olduğu muhakkaktır. Salacak’tan sonra gelen bu semt, Sultan III. Mustafa tarafından imar ettirilerek Türkler’in yerleşmesi için “ihsan” edilmiş ve bu vesileyle *Ihsaniye* olarak anılmıştır⁴⁶.

İcadiye, Kuzguncuk ile Bağlarbaşı arasında uzanan bir Üsküdar semtidir. Yeni “icad” edilen nakışlı basmalara ait imalathane, Kayserili Serkis Kalfa tarafından ilk olarak *İcadiye* köyünde kurulmuştur⁴⁷. Sonradan Üsküdar’a nakledilen bu imalathanede dokunan rengârenk çiçekli zarif basma, kurucusuna ithafen Serkis Kalfa basması adı ile anılmaktadır.

Kandilli, Türk, Ermeni ve az sayıda Rum’la meskûn idi. Sultan IV. Murad, Şehzade Mehmed’in doğumu için buradaki köşkte yedi gece boyunca kandiller yaktırarak eğlenceler düzenletmiş ve bu sebeple semt *Kandilli Bahçe* adını almıştır⁴⁸. Bir diğer rivayete göre ise, burada padişahlara ait bir hasbahçe bulunmakta ve eğlenceden dönen padişahlar için kandil yakılmaktaydı.

Doğancılar Meydanı, Osmanlı devrinde bir “seyir yeri” olmasıyla ün kazanmıştır. Padişahlar Üsküdar’a gittikleri zaman, bütün doğancılar, yani av kuşu besleyenler de buraya göçerlerdi⁴⁹. Padişah burada şahinci ve doğancıların yetiştirdiği yırtıcı kuşların hünerlerini seyredirdi. Ayrıca meydanın yanında, doğancılar için büyük hanlar mevcuttu⁵⁰. Meydanın bir diğer özelliği de, Padişahların sefere çıkacakları zaman otağlarını burada kurmaları ve çeşitli merâsimlerden sonra ordunun buradan hareket etmesiydi.

4. Coğrafi ve İktisadi Özelliklere Bağlı Olan Yer Adları:

Üsküdar’daki bazı adlar ise, ait oldukları bölgenin coğrafi ve topoğrafik özelliklerini yansıtmış ve ayrıca, yöredeki tarımsal ve iktisadi faaliyetler de bu adların ortaya çıkmasına esin kaynağı olmuştur.

Bir zamanlar Üsküdar ve civarı üzümleriyle meşhurdur. Nitekim, vaktiyle üzüm bağları çok olduğundan⁵¹, Üsküdar’da pekçok yerin bununla bağlantılı olarak şöhret kazandığını görmekteyiz. Zeynep Kâmil Hastanesinin olduğu alanda Yusuf Kâmil Paşa’nın Bağı, bugünkü Yapı Kredi Bankası’nın tesislerinin bulunduğu alandaki Halife Abdülmecid Efendi Bağı, Çamlıca’daki Yusuf İzzettin Efendi’nin bağları ve Koşuyolu’ndaki Adile Sultan’ın ünlü *Validebağı* devlet ricâline ait olan bağlardandı⁵².

Kabri Kasımpaşa’da bulunan Kaptan-ı derya Piyâle Paşa (öl.1578), 1560’da Cerbe Adası’nın fethinden sonra Tunus’tan getirdiği asma fidelerini, Üsküdar’da bugün *Tunusbağı* diye bilinen

⁴⁶ Hovhannesyan, *a.g.e.*, s.68.

⁴⁷ *A.g.e.*, s.64.

⁴⁸ İnciciyan, *a.g.e.*, s.165; Hovhannesyan, *a.g.e.*, s.61-62.

⁴⁹ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c.2, s.176.

⁵⁰ Haskan, *a.g.e.*, c.3, s.1465.

⁵¹ Hattâ buna bağlı olarak, Üsküdar ve bağlı yerlerde şarap yapımı için gizlice şıra üretildiği de vakî idi. Nitekim, 1565’te Üsküdar Kadısı’na yazılan bir hükümde; hâsıl olan üzümlerin sıkılıp turşu ve pekmez yapılması emrolunmuş ancak buna mugayir olarak üzümlerin sıkılıp şıra edildiği ve fiçılara konulduğu anlaşılmış, Kadı’nın bizzat bunların üzerlerine gitmesi, şarap yapılma ihtimali olan üzüm şıralarının imhasına pratik bir çözüm olarak da, fiçılara tuz konulması ve şıraların dökülmesi hükmü verilmiştir. (Ahmet Refik Altunay, *Onuncu Asr-ı Hicr’de İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara 2000, s.145.)

⁵² A. Halûk Dursun, *İstanbul’da Yaşama Sanatı*, İstanbul 1999, s.282.

yerdeki bir alana dikerek semtin bu adla anılmasına vesile olmuştur⁵³. Ayrıca burada kendi adıyla anılan bir de havuz yaptırmıştır. Tunusbağı, ender güzelliklere sahip İstanbul bahçelerinden biriydi. Üsküdar'da bu adla anılan cadde, mescid, çeşme, mahalle mektebi ile meydan ve bir mezarlık bulunmaktadır.

Evliyâ Çelebi'nin verdiği bilgilere bakılırsa, Şüca' Baba, Battal Gazi'nin arkadaşlarından büyük ve keramet sahibi bir zattır ve mezarı, *Şüca' Bağları* içinde bulunmaktadır⁵⁴. Seyyaha göre, Şüca' Baba, bağı çapalar iken yılan zehirlemesiyle ölmüştür. Şüca' bağları muhtemelen Bülbulderesi Mezarlığı'nın üst kısmında, bugün Üsküdar Anadolu Lisesi'nin bulunduğu alanda yer almaktaydı.

En eski sakinleri Ermeniler ve Rumlar olan ve 19. yüzyıldan itibaren de Osmanlı seçkinlerinin yerleştiği *Bağlarbaşı* semtinin de çok eskiden tümüyle bağlık bir arazi olduğu bilinmektedir. Buradaki Ermeni manastırının bağı olan araziye, manastır anlamına gelen "vank" sözcüğünden "Vankınbağı" da denmekteydi. Bilahare bağlık alanın başladığı yere "Bağlarbaşı" denmiş ve semt bu isimle anılmaya başlanmıştır⁵⁵.

Üsküdar ile Ümraniye arasında yer alan *Bulgurlu*, eskiden buradaki küçük ve çok eski köyün adıydı. Bulgurlu'nun bir özelliği de, kölelere yılda bir kez verilen piknik ve eğlence izninin geçirildiği yer olmasıdır. Zenci köleler, eğlence ve törenler için belli vakitlerde Bulgurlu'ya giderlerdi⁵⁶. Ayrıca köyde Aziz Mahmud Hüdâî'ye ait pek çok vakıf bulunmaktaydı. 16. yüzyılda çiftçilikle uğraşan köyün adı, "bulgur"dan türemiş olmalıdır. Nitekim, tarihî Bulgurlu Mescidi önünde, Aziz Mahmud Hüdâî'nin hediyesi olduğu rivayet edilen ve 40 yıl öncesine kadar görülebilen mermerden mâmül bulgur dibegi bu tezi desteklemektedir⁵⁷. Bulgurlu Mescit mahallesi, 1940'ta Evliya Hoca mahallesi ile birleştirilerek *İnkılâp Mahallesi* adını almıştır.

Kısıklı adının buradaki su kaynakları ile ilişkisi olduğu muhtemeldir. Nitekim, Kısıklı adı, "suyu az akan pınar, kayadan hafif akan su" anlamına gelmektedir⁵⁸. Yine *Lehçe-i Osmanî* de kelimenin anlamı, "kayadan cır cır akan çeşme" olarak verilmiştir. "Kısıklı", ayrıca "vadi yamaçlarındaki dar kesim" anlamına da gelmektedir ki, *Had'katü'l-Cevâmi'*ye göre de burası coğrafi olarak iki tepe arasında kaldığından bu adla anılmıştır⁵⁹.

Libâde, Küçük Çamlıca tarafındaki mesire ile bir cadde ve bu cadde üzerindeki çeşmeye verilen bir isimdir. Adın menşei hakkında sarih bilgiler bulunmamakla birlikte, kelimenin sözlük anlamının "kısa hırka ve yağmurluk" anlamlarına geldiği ve Libade şeklinde de geçtiği bilinmektedir. Muhtemelen buranın coğrafi şartlarından kaynaklanan bu isim büyük bir ihtimalle, esintili havadan dolayı bir hırka giyilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İsmi, burada doku- nan ve Libade adını alan hırkalardan kaynaklanabileceği de düşünülebilir. Ayrıca, ismin çok eskiden beri kullanıldığı da bilinmektedir⁶⁰.

⁵³ Haskan, a.g.e., c.3, s.1295.

⁵⁴ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, c.2, s.177.

⁵⁵ Tuna Baltacıoğlu, "Bağlarbaşı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c.1, s.533.

⁵⁶ Belge, a.g.e., s.314-5.

⁵⁷ Ayşe Hür, "Bulgurlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.2, s.331.

⁵⁸ Milli Eğitim Bakanlığı, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000, c.2, s.1669.

⁵⁹ M. Rifat Akbulut, "Kısıklı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.5, s.5.

⁶⁰ Haskan, a.g.e., c.3, s.1106.

Kızkulesi'nin karşısında bulunan *Salacak*, Üsküdar'ın en güzel köşelerinden biri olarak göze carpmaktadır. *Salacak* adının etimolojisi konusunda sarıh bir bilgi bulunmamakla birlikte kelime Türkçe'de, "üstünde ölü yıkanan kerevet, teneşir" ile ayrıca "savacak, kovalayacak şey" anlamlarına gelmektedir. İsim önceleri "Salacaköy" biçimiyle de geçmektedir ki,⁶¹ zamanla kısalarak bugünkü telaffuz şeklini almıştır. İstanbul'un fethi esnasında askerlerin buradan "salındığı" ve ayrıca yöreden çok balık ihraç edildiği için ağların denize "salınması" anlamında "salacak" dendiği yakıştırmaları şüphelidir. Bununla birlikte, Yukarıda bahsedilen sözcük anlamından yola çıkarak yörenin topoğrafik yapısının bu benzetmeye sebep olduğu düşünülebilir⁶².

5. Tarihi Bina veya Eserlerin Hatırası Olan Yer Adları:

Bazı yer adları vardır ki, orada vaktiyle mevcut olan bina veya eserin adını alarak günümüze kadar gelmişlerdir. Bu durum, Harem ve Kuleli örneklerinde açıkça karşımıza çıkmaktadır:

İstanbul Boğazi'nin Marmara denizi'ne açıldığı bölgede yer alan *Harem*, daha çok İskele ve yakın çevresine verilen ad olarak da düşünülebilir.

Harem adının Bizans döneminde burada mevcut *Haraeum Sarayı*'ndan geldiği şeklindeki varsayım şüpheli gözükmemektedir⁶³. Bir başka varsayım ise, harem mensuplarının buradaki kasırlardan kayıklarla Sarayburnu'na geçerken bahsedilen iskeleyi kullanmış olmalarıdır. Kanûni 1555'te, *Üsküdar Bahçesi* ve *Sarayı* veya *Kavaksarayı* adlarıyla bilinen saray ve müstemilâtını yaptırır⁶⁴. Burası, sonraki padişahlarca da ilâvelerle genişletilmiş ancak 17. yüzyıldan sonra terk edilmiştir. Sonunda III. Selim bu sarayı yıktırılmış, sarayın mermerleri Selimiye kışlasının inşasında kullanılmıştır. İşte Harem adının yukarıda bahsedilen bu sarayın hareminden geldiği⁶⁵ yönündeki bilgi ise diğerlerine göre daha mantıklı görünmektedir.

Kuleli adının, Kanûni döneminde burada inşa edilen bahçeli büyük bir sarayın kulelerinden geldiği bilinmektedir⁶⁶. Bu saray ve müstemilâtına "Kulebahçesi" de denilmekteydi.

Osmanlı döneminde ahalisinin çoğunun Rum ve azının İslâm olduğunu belirten Evliyâ Çelebi, *Çengelköy* adının menşei ise şu şekilde açıklamıştır: İstanbul fethedildiği zaman buralarda Kral Madyan oğlu Yanko zamanından kalma birtakım çengeller bulunduğundan adına Çengelköy denmiştir. Buna benzer bir rivayete göre ise, Fatih oralarda büyük bir gemi demiri bulunmuştur ve bu da isme kaynaklık etmiştir⁶⁷. Adın, burada gemi çapalarının yapılmasından ileri geldiği yönündeki varsayım da yukarıdakilerle paralellik göstermektedir.

Yoğurduyla meşhur olan *Kanlıca*, Çubuklu'dan sonra Türklerle meskün büyük bir köydü. Kanlıca kelimesi, Türkçe'de ufak araba anlamındaki *kanlı (kağni)*'dan küçültme yapılarak ortaya çıkmıştır. Bölgedeki kağni atölyeleri semte bu adın verilmesine sebep olmuştur⁶⁸.

⁶¹ Kömürçüyan, *a.g.e.*, s.49.

⁶² *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.6, s.422.

⁶³ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, (çev. H.D. Andreasyan, haz. Kevork Pamukçüyan), İstanbul 1988, s.284 (dn.38); *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.3, s.552.

⁶⁴ *Aynı yer*; Hovhannesyan, *a.g.e.*, s.68.

⁶⁵ Eyice, *a.g.m.*, s.215 (dn. 105).

⁶⁶ İncüyan, *a.g.e.*, s.159; Kömürçüyan, *a.g.e.*, s.275 (dn.19).

⁶⁷ Kömürçüyan, *a.g.e.*, s.276 (dn.21).

⁶⁸ Dramalı, *a.g.m.*, s.8.

6. Üsküdar'daki Tekke Adları:

Giriş kısmında üzerinde durduğumuz Üsküdar'ın bir "geçiş yeri" olma özelliği, buradaki önemli dinî ve sosyal müesseseler olan tekkelerin isimlerinde de kendini göstermiştir.

Selâmsız Mahallesi'nden Solak Sinan Camii'ne 100 m. uzaklıkta bulunan *Hind'ler Tekkesi* hakkında çok az bilgi mevcuttur. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra bu şehrin Hintli dervişlerin uğrağı olduğu anlaşılmaktadır. Bu Kadiri Tekkesinin müessisi sanılan Şeyh Feyzullah-ı Hindî (öl.1748)'nin Hindistan'dan mı geldiği veya Hindistan üzerinden Hacca giden Orta Asya Türkleri'nden biri mi olduğu tam olarak bilinmemektedir⁶⁹. Aynı durum, "el-Hindi" lakabını alan tekkenin diğer şeyhleri için de söz konusudur.

Çinili Camii yanında yer alan *Afgan'ler Tekkesi* de yukarıda bahsedilen özellikleri göstermektedir. 18. yüzyılın sonlarında Horasanlı Nakşibendî Şeyhi Ahmed Nâsır-ı Afganî tarafından kurulan bu tekke de, aynı şekilde, Hac için İstanbul'a uğrayan Orta Asyalı Türk ve Özbek dervişleri barındırmaktaydı. Orta Asya'dan gelen ve Nakşi ekolüne bağlı olan dervişler, yine Üsküdar'daki *Haydar Taşkend* ve *Özbekler Tekkesi* ile Kadırga'daki *Buhara Tekkesi*'nde dinî ve sosyal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak bunlar içinde Afganîler ve özellikle Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi, Millî Mücadele sırasında İstanbul'dan Anadolu'ya eleman ve lojistik aktarımında çok önemli roller üstlenmiş ve böylece "geçiş yeri" olma özelliğini "iki taraflı" olarak da göstermiştir.

Reşat Nuri'nin, dilencilerin kişilik dünyasına ve yoksulluk kültürüne ait ayrıntıları sergilediği romanına konu olan *Miskinler Tekkesi* daha farklı, ancak yine önemli bir sosyal işlevi üstlenmekteydi: Osmanlı döneminde "miskin" olarak anılan Cüzzam hastaları, halktan ayrı kalmaları için, Karacaahmet Mezarlığı'nın ortasındaki özel yapılarda oturmaya mecbur tutulurdu⁷⁰. Miskinler Tekkesi'ni meydana getiren yapılar, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde inşa edilmiştir.

Sonuç olarak; Üsküdar sahip olduğu tarihî ve coğrafi konumu itibarıyla, İstanbul'un üç önemli beldesinden biri olarak, tarih ve kültürümüzün oluşmasında büyük katkılar sağlamıştır. Bu cümleden olarak, Üsküdar'da hâlâ varlığını devam ettiren yer adları; bu beldenin geçmişte sahip olduğu önemli eserler ve şahsiyetler ile sosyal-iktisadî ve coğrafi özellikleri yansıtmakta ve bu özelliği ile de, tarihten günümüze "köprü" olma niteliğini bir kez daha göstermektedir.

⁶⁹ Thierry Zarcone, "Hindiler Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, c.4, s.74.

⁷⁰ Evliya Çelebi, Miskinler tekkesinin bu önemli fonksiyonu için ilginç ayrıntılar vermektedir: "Şehir dışında bir tekkedir. Bütün miskinler burada kalıp sadakalarla geçinirler. Şehir içinde bir miskin haber alınsa derhal aman vermeyip tekkelerine getirirler, isterse âyan ve eşraftan olsun hiç dinlemezler cebren alıp götürürler. Çünkü cüzzam illeti bulaşıcıdır diye şehir içinde durmak yasaktır. Her şehrin dışında ayrıca miskin-hâneler vardır ki, miskinler (cüzzamlılar) kimse arasına karışmayıp ayrıca bulunurlar." (*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c.2, s.174.)

Kaynakça

A. Kaynak Eser ve İncelemeler:

- Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı*, Dersaadet 1313.
- Altunay, Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara 2000.
- Akbulut, M. Rifat, "Kısıklı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul 1994, s.4-6.
- Baltacıoğlu, Tuna, "Bağlarbaşı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1993, s.533-534.
- , "Altunizade", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul 1993, s.229-230.
- Belge, Murat, *İstanbul Gezi rehberi*, İstanbul 1997.
- Danişmend, İsmail Hami, *Tarih ve Coğrafyaya Ait Değişik İsimler*, tarih ve baskı yeri yok.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996.
- Dramalı, Zeynep, "İstanbul'da Bizans Semtleri", *Hürriyet Tarih*, 7 Ocak 2004, s.4-10.
- Dursun, A. Halûk, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, İstanbul 1999.
- Eyice, Semavi, "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme", *Türkiyat Mecmuası*, (İst. Üni. Türkiyat Ens.), c.XIV, İstanbul 1965, s.199-216.
- Haskan, Mehmet Nermi, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c.1-3, İstanbul 2001.
- Hovhannesyan, Sarkis Sarraf, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, İstanbul 1997.
- Hür, Ayşe, "Bulgurlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.2, İstanbul 1994, s.331-333.
- İnciciayn, G.V., *Boğaziçi Sayfıyeleri*, (Düzelti, Önsöz ve Notlar: Orhan Duru), İstanbul 2000.
- Kömürçyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, (çev. H.D. Andreasyan, haz. Kevork Pamukçyan), İstanbul 1988.
- Mehmed Zillî oğlu Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c.2, Neşreden: Zuhuri Danişman, İstanbul 1969.
- Millî Eğitim Bakanlığı, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000.
- Ortaylı, İlber, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul 2000.
- Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c.2, 3, 4, İstanbul 1311.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I ve III, İstanbul 1993.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986.
- Şemsettin Sami, *Kamûs'ül-'Alâm*, c.2, İstanbul 1306, s.923-924.
- , *Kamûs-ı Türk*, Dersaadet 1317.
- Zarcone, Thierry, "Hindîler Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul 1994, s.74-75.

B. Arşiv Vesikaları:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Nezareti Ceride Defterleri (MLCRD)*, nr.1900, H.1286/M.1870, s.4, 10, 12 ve 14.

ÜSKÜDAR'DA VAKIFLAR VE EĞİTİM KURUMLARI

VAKFİYELERİN DİLİNDEN

HÜDÂYİ MAHMUD EFENDİ VAKFI

H. Kâmil Yılmaz*

Vakıf, malın Allah'a adanışı ve ebedilik kazanmasıdır. Vakıf bir dünya malıdır. Neticede ancak vakfedilince kutsiyet kazanmaktadır. Vakfiye'ler âdetâ malın vakfedilerek kutsiyet kazanışının nişanı ve berâtı gibidir. Bu yüzden "Vâkıfın şartı şâriin metni Kur'an ve hadis metni gibidir." diyerek bu tescil edilmiştir.

Vakfiyeler, moda tabiriyle genelde Osmanlı kültür ve medeniyetinin özelde vakıfların yol haritası demektir. Hizmetin nereden beslenip nerelere harcanacağını gösteren yazılı kaynaklardır. Başta Padişahlar olmak üzere bütün devlet ricâlinin kurduğu vakıflar bunun örneğidir.

Aziz Mahmûd Hüdâyî vakfiyeleri tez çalışmaları sırasında tanıdığımız ve yararlandığımız kaynaklardı. Hüdâyî Vakfı'nın kuruluşu sırasında da müracaat ettiğim vakfiyelerin bir gün neşredilmesi gerektiğini düşünüyordum. İkinci Üsküdar Sempozyumu'na bu düşünce ile bir tebliğ hazırlamayı uygun gördüm. Ancak çalışmaya başlayınca Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiyelerin elektronik ortama aktarılması işlemleri sebebiyle ulaşamadık. İstanbul Kültür Müdürlüğü'ne bağlı Müzeler ve Türbeler Müdürlüğü koleksiyonundan da yararlanma hayli zaman aldı. Bu yüzden vakfiyelere ancak son günlerde ulaşabildim.

İstanbul Kültür Müdürlüğü'ne bağlı Müzeler ve Türbeler Müdürlüğü koleksiyonunda bizat Aziz Mahmûd Hüdâyî tarafından yapılan vakıflara ait altı vakfiye defterine ulaşabildik. Bu defterlerde mükerrerler hariç toplam on bir vakfiye bulunmakta olup hicri 1011-1037 (1602-1628) yılları arasında yazılmışlardır. Bu vakfiyeleri kronolojik sıraya göre tasnif ederek önce vakfedilen malları, sonra da gelirlerin sarf edileceği mahalleri gösterir şekilde tanıtmak istiyorum.

Osmanlı döneminin ünlü mutasavvıflarından Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628), menkûl ve gayr-i menkul mal varlığından bir kısmını, geliri hayır işlerinde kullanılmak üzere vakfetmiştir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

1. **VAKFIYE:** 27 Muharrem 1011/17 Temmuz 1602, Arapça.

Defter no: 118

Bu defter 30 varaktan oluşmaktadır.

Vakfiyelerin genel özelliği olan hamdele ve salveleden sonra, Hüdâyî bu vakfiyede Üsküdar'daki meşhur camiini bütün müştemilâti ile birlikte vakfettiğini kaydetmiştir. Hüdâyî, külliye içindeki iki çeşmeyi namaza gelen kadın ve erkeklerin abdest almaları ve yararlanmaları için vakfetmiştir. Ayrıca caminin yakınında bulunan evlerinden birini büyük kızı Ümmü Gülsüm Hâtun'a daha önce temlik ettiğini ikrâr etmiştir. Hamamı olan diğer bir evini kızı Zeyneb Hâtun'a, bir evini Rukıyye Hâtun'a, bir evini kızı Fâtıma Hâtun'a, hamamlı bir evini de kızı Hatice Hâtun'a vakfetmiştir. Yine câmi civârındaki bir evini azâd ettiği bekâr köleler için –bekâr oldukları sürece ikâmet etmeleri gâyesiyle-, bu evin bitişiğindeki tevhîdhâneyi de kendi tarikatından tevhîd ve zikir ehli kişiler için vakfetmiştir. Yine evlerinden birini adı geçen câminin hizmetçilerinden en sâlih ve en muhtaç olan kişi için -bu tarıkata (Celvetiyye) müntesip olmak şartıyla- vakfetmiştir. Ayrıca Hüdâyî Câmii yakınındaki bir evini câminin dört müezzininden en muhtaç olanına, Hamza Fakîh mahallesindeki bir diğer evini de yine câmiindeki dört müezzininden muhtaç durumda olan bir diğerine vakfetmiştir.

Böylece vakfedilen gayr-i menkullerin toplam sayısı, iki çeşme, ikisi hamamlı sekiz ev, ve bir tevhîdhâne olmaktadır. Büyük kıza temlik edilen ev bunların dışındadır.

Vakfedilen bu gayr-i menkullerin şartları da şöyle sıralanmıştır:

1. Vakfedilen ve câmi içinde (avlusunda) bulunan iki çeşmenin suyu, önce hamamlı olup Zeyneb ve Hatice'ye vakfedilen iki evin hamamına yeterli miktarda akıtılacaktır. Sonra Fâtıma ve Zeyneb'in evlerindeki çeşmelere aktarılacaktır. Hamam ve evlerdeki çeşmelere verildikten sonra artan su câminin haremine verilecektir.

2. Hüdâyî'nin neslinden gelen erkek ve kızlar bu iki hamamdan eşit nisbette yararlanacaklardır.

3. Kızları Zeyneb, Rukıyye, Fâtıma ve Hatice vakfedilen dört evde oturacaklar ve tasarrufta bulunabileceklerdir. Bu kızlardan biri vefat ettiği zaman onun çocukları şer'î mîras hisseleri nisbetinde müstakil olarak evde hak sâhibi olacaklardır. Bu kızlardan birinin nesli bir zaman sonra kesilirse, vefât edenin hissesi vâkıfın (Hüdâyî'nin) neslinden başka kişilere devredilecektir. Bütün kızların nesli kesilirse, bu dört ev, vâkıfın tarikatına bağlı dervişlerin en sâlihlerinden birer kişiye verilecektir. Eğer dervişler içinde sâlih bir zât bulunamazsa Üsküdar'da ikâmet eden âlimler ve dervişlerin ittifâkıyla seçilecek olan diğer dört müslümana verilecektir¹.

4. Hüdâyî, câmisindeki imâmet ve hitâbet görevini kendisi icrâ edecektir.

5. Yukarıda adı geçen gayr-i menkullerin mütevellisi kendisi olacaktır.

6. Hüdâyî'nin vefâtından sonra imamlık, hatiplik ve mütevellilik görevi en sâlih çocuklarına, sonra da en sâlih torunlarına geçecektir. Onun neslinden olan kişiler bülûğa ermemiş ise tarikatından en sâlih kişi onlar büyüyene kadar vekâleten bu işleri yürütecektir.

¹ Daha önce Hüdâyî'nin bir evi de büyük kızı Ümmü Gülsüm'e verdiği kaydedilmişti. Ancak bu ev vakıf değil, temlik yoluyla verildiği için onunla ilgili bir şart zikredilmemiştir. Arapça ibâredeki “*Ve kâne mellekehü li ker'metihî'l-kübrâ ... Ümmü Gülsüm Hâtun*” ifâdesinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır

7. Câmide dört müezzin bulunacak, bunlar beş vakit namazda bir arada bulunacaklar. İki tane de kayyım bulunacak. Bunlar yardımlaşarak câminin temizlik, açılıp kapatılması, lambalarının yakılması ve tâmiri gibi hizmetleri yürüteceklerdir.

8. Müezzin ve kayyım vâkıfın dervişlerinden olacak ve tarikat âdâbını bilecektir.

9. Vâkıf, vakfettiği şeylerde istediği gibi tasarruf ve değişiklikte bulunabilecektir.

Bundan sonra vakfın tescili için gerekli bürokratik işlemler yapılmış, tescil için mütevellî olarak Mustafa Dede b. Ali, vekil olarak da Mevlânâ Şerif Efendi b. Abdülhalim seçilmiş ve şâhitler huzûrunda vakfiyenin sahih ve geçerli olduğu kaydedilmiştir.

2. VAKFIYE: Evâil-i Zilhicce 1014/Nisan 1606, Arapça.

Defter no: 117

Bu vakfiye, defterin 1-20. varakları arasında bulunmaktadır. Hüdâyi Hazretleri adına tescil işlemini Şerif Mehmed b. Abdülhalim Efendi gerçekleştirmiştir. Şahitler Mehterzâde Mehmed Efendi ile Mehmed b. Bayram isimli şahıslardır.

Vakfedilen Yerler: Üsküdar-Bulgurlu'da bulunan tamamı, ki bu evin bahçe duvarı ile çevrili iç ve dış iki bölümü vardır. İç kısmında iki yüksek ev, onların altında bir ahır, bahçesinde ağaçlar ve bağ vardır. Dıştaki ev iki katlıdır.

Aynı köyde iki ev ile meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bir bahçe, üç kuyu, bir bağ, ihata duvarı içinde bulunan meyveli ve meyvesiz ağaçlar, sağlam taş duvarlar ve bu yere ait bütün eşya.

Vâkıf bunları saydıktan sonra 101 adet Kur'an ve muhtelif dini kitap vakfettiğini belirtmektedir. Bu kitaplardan âlim-ârif herkesin yararlanabileceğini; ancak bunlardan bir defter ve bir varakın bile cami dışına çıkarılmamasının şart olduğunu belirtir. Kitaplardan istifade sadece camide olacaktır. Camide muhafaza edilememek gibi bir durum ortaya çıkarsa o zaman kitaplar bir başka cami ya da eğitim öğretim müessesesine bırakılabilir.

Kitapların tescili için kapıcı Mustafa Dede'nin vakıflar nezdinde mütevellî tayin edildiği belirtilmektedir.

3. VAKFIYE: 26 Ramazan 1019/12 Aralık 1610, Türkçe.

Defter no: 135 (Ayrıca 126 numaralı defterin birinci vakfiyesi olarak kayıtlıdır.)

Bu vakfiye 11 varaktan oluşmaktadır. Tescili için Mustafa Efendi'nin vekil, Mehmed Efendi'nin de mütevellî tayin edildiği bu vakfiyeye göre Hüdâyî, Üsküdar'ın Kefçe Mahallesi'ndeki ekmek fırını, yanındaki değirmeni ve bunlara bitişik üstü ev altı dükkan olan binâyı vakfetmiştir.

Bu vakfedilen gayr-i menkullerin şartları şöyledir:

1. Bu gayr-i menkuller kirâya verilecek, elde edilen kâr Hüdâyî Câmii'nin masraflarına harcanacaktır. Bu harcamaların yeri şunlardır: Günlük on akçe hatibe, beş akçe mütevellîye, iki akçe cibâyete; yani vakfedilen binâların gelirlerini toplamakla görevli olan kişiye verilecektir. Ayrıca beş müezzin, iki kayyım, bir ser-mahfil (baş müezzin yardımcısı) için günlük ikişer akçe verilecektir. Câmide üç kişi olan devirhan, ayrıca na'thân, muarrif (hayır sâhiplerinin adlarını anan müezzin veya görevli), ferrâş (temizlikçi) ve şadırvan görevlisine günlük birer akça

verilecektir. Artan para mütevellinin elinde bulunacak, câmi, şadırvan ve çeşmelerin tâmirine harcanacaktır.

2. Vâkif hayatta olduğu sürece bu câmide imam, hatîb ve mütevellî kendisi olacaktır. Kendisinden sonra bu görevler evlâdına intikâl edecektir. Bu nesilden yaşı büyük (büluğ çağına ermiş) bir kişi bulunamazsa, vâkîfın tarikatına bağlı sâlih bir kişi bu işleri o çocuk büyüyünceye kadar vekâleten yürütecektir. Vâkîfın soyundan hayatta kimse kalmayıp nesli inkırâza uğrarsa bu görevler sâlih kişilere havâle edilecektir.

Bu şartlar sayıldıktan sonra yeni vakıflar ilâve edilmiştir. Bunlar, Yeni Câmi mahallesinde ortaları sofalı bir birine mukâbil iki bölüm ev; bir oda, ahır vs.'den müteşekkil ev; sekiz odalı ev; bir ekmek fırını, üç bâb dükkan, altı oda ve bir müşterek su kuyusundan oluşan gayr-i menkuller; yedi avlu (muhavveta) ve her avluda altı üstlü ikişer oda ile ortak su kuyusu;

Kefçe Mahallesi'nde bir ceviz bahçesi, iki bâb (bölüm, parça) üst kat ev ve bahçesi; su kuyusu ve kenefi (tuvaleti) ile bir ev;

Üsküdar Dâvud Paşa Mahallesi'nde beş parça dükkan, üzerindeki beş tamam ve beş nâ-tamâm toplam on oda ve bir ahırdan oluşan gayr-i menkul;

Üsküdar'ın Bulgurlu köyünde Gâziler Tepesi adlı mevkîde altı üstlü (iki kat) büyük odaları, bir küçük odayı, su kuyusu, kenef ve ağaç bahçesini ihtivâ eden gayr-i menkul.

Vâkîf, bu gayr-i menkulleri saydıktan sonra şartlarını sıralamıştır:

1. Bu gayr-i menkullerin bütün geliri kendisi hayatta olduğu sürece kendi masrafları için harcanacaktır. Onun vefatından sonra bunların gelir ve mahsülleri çocuklarına ve torunlarına intikâl edecek, onlar da istedikleri gibi tasarrufta bulunacaklardır. Bu çocuklar her gün 300 kelime-i tevhid, 100 salavât ve üç ihlâs sûresi okuyacaklardır.

2. Çocuklardan biri vefat edince onun hissesi vârisi olan çocuğa intikal edecektir.

3. Bu vakıfların mütevellîsi vâkîfın kendisidir. Ondan sonra çocuklarının en sâlih olanı mütevellî olacaktır.

4. Zamanla bu şartlar yerine getirilemeyecek durumlar ortaya çıkarsa, vakfedilen gayr-i menkûlün tüm kârı ve mahsûlâtı Medîne-i Münevvere'nin fakirlerine gönderilecektir.

Bu vakfiyenin bir sureti İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü'nde bulunan 126 numaralı defterde de kayıtlıdır.

4. VAKFIYE:16 Ramazan 1022/30 Ekim 1613, Türkçe.

Defter no: 126 (Bu defterde 1019, 1022, 1025 tarihlerine ait üç vakfiye bulunmaktadır.)

Defterdeki ikinci vakfiye olup 11-15. varaklar arasında bulunmaktadır.

Mustafa Ağa b. Ali'nin vekâletiyle tescil için mütevellî tayin edilen Süleyman b. Halil aracılığıyla kayda geçmiştir.

Bu vakfiyede Üsküdar Hamza Fakîh Mahallesi'nde iki katlı on iki odalı ev ile ardında tek katlı ev, kuyu, üç odalı iki katlı ev ve altında bir ev, önündeki avlu duvarıyla çevrili meyve ağaçları ve keneften oluşan mülk ev;

Aynı mahallede tek katlı üç odalı, iki katlı iki ev, su kuyusu, bahçe, kenef ve ihata duvarından oluşan mülk ev;

Gülfem Mahallesi'nde alçak iki ev, önünde iki katlı iki oda, tahta-pûş, su kuyusu, avlu, duvar kapısı yanında alçak bir oda ve önündeki bahçe, iki katlı bir kenefi bulunan bir mülk ev;

Ahmed Çelebi Mahallesi'nde tek katlı çatma ev, önünde sofa, su kuyusu, cenibe, kenef ve bahçe duvarı bulunan mülk ev;

Aynı mahallede başka bir mülk ev vakfedilmiştir.

Bu malları şu şartlarla vakf eylemiştir:

Bu evlerin hepsi kiraya verilip gelirinden şu hayır hizmetleri yapılacaktır:

1. Beş sâlih ve mütedeyyin kişi huzurunda vâkîfın niyeti üzere günlük 500 kelime-i tev-hîd zikredip üç ihlâs okuyacak, 40 salavat getirecektir. Her birine günlük ikişer akçe ücret verilecektir.

2. Bu beş kişiye verilecek paradan artan kısım sağlığında Hüdâyî'nin tasarrufunda olacak. Kendilerinden sonra ise çocuklarına ve onların çocuklarına geçecektir. Çocuklarının soyu so-nan erecek olursa vakıf mallarının gelirleri, caminin masraflarına harcanacaktır.

3. Vâkîf sağ oldukça bu şartları değiştirebilme hakkına sahiptir. Mütevellilik hizmeti de sağ-lığında kendinde olacak. Vefâtından sonra caminin mütevellisine bağlanacaktır.

c) Defterin 2 Ramazan 1025/13 Eylül 1616 tarihli üçüncü vakfiyesi müstakil bir vakfiye ol-duğu için aşağıda tebliğimizin beşinci vakfiyesi olarak ayrıca ele alıyoruz:

5. VAKFIYE: 2 Ramazan 1025/13 Eylül 1616, Türkçe.

Defter no: 126

Bu vakfiye 126 numaralı defterin üçüncü vakfiyesi olup 16-22. varakları arasında bulunmaktadır.

Tescilini vekâleten Mehmed Ağa b. Abdüddâim ile mütevellî nasb olunan Abdülkâdir Dede yaptırmıştır.

Kaydedilen mallar şunlardır:

Kefçe Mahallesi'nde üç odalı iki katlı ev ile altındaki ahır, önündeki su kuyusu, cenibe ve kenefi;

Aynı mahallede bir ekmek fırını, at değirmeni, ahır, su kuyusu, iki katlı tek odalı bir ev;

Aynı mahallede dört bakkal dükkanı, tek katlı iki odalı bir eski ev, duvarla çevrili bahçesinde-ki meyveli ve meyvesiz ağaçları, iki katlı dört oda, su kuyusu, iki at değirmeni, bir un dük-kanı ve önünde beş dükkan bulunan ev;

Aynı mahallede Gizlice Evliya mezarına yakın tek katlı bir oda, bir sofa, su kuyusu, duvar-la çevrili bahçesindeki meyveli ağaçları bulunan ev;

Gülfem Hatun Mahallesi'nde dört odası bir tahta-püşu (cumba), bir su kuyusu ve meyve ağaçları bulunan bahçeli ev;

Hamza Fakîh Mahallesi'nde dört odası, su kuyusu, meyveli ağaçları, kenef ve ihata duvarı bulunan bir ev;

Şemsi Paşa Mahallesi'nde bir kayıkhane vakfedilmiştir.

Bu malları şu şartlarla vakfetmiştir:

1. İşletme ve kira gelirlerinde öncelikle tamir ve onarım için gerekli harcamalar yapılacak, geri kalan gelirle ise kendi tasarruflarında olacak.

2. Vefâtından sonra çocukları ve onların çocukları mutasarrıf olacaktır. Tasarruf işinde kız-erkek, birinci ikinci nesil, büyük küçük tasarrufta bir olacak.

3. Çocuklardan ve onların çocuklarından yaşları yedi sekiz olduğundan buluş çağına erişinceye kadar her biri günlük yüz tevhid ve on salavat getirecek, bülûğ çağına erdikten sonra ise günlük 700 tevhid ve yüz salavat getirip sevabını vâkif Hüdâyî hazretleri niyetine bağışlayacak.

4. Neslinin ve çocuklarının sona ermesinden sonra bu hizmet ve gelirler, tarikatına mensup dervişlerin en sâlih ve en ihtiyaç sahibine verilecektir.

5. Söz konusu harcamalardan arta kalan meblağın tamamı mütevellî tarafından muhafaza edilecek, cami içindeki şadırvan ve çeşmelerin tamine harcanacaktır.

6. Caminin imâmet, hitâbet ve tevliyet hizmeti sağ oldukça kendi uhdesinde kalacak, vefâtından sonra imâmet ve hitâbet vazifeleri erkek çocuklarından ehil olana verilecek, erkek evlâdından imâmete uygun yaşta kimse bulunmadığı zaman vâkifin dervişlerinden sâlih ve ehl-i Kur'an bir kimse bu hizmeti vekâleten sürdürecektir.

7. Mütevellilik (tevliyet) hizmeti kız ve erkek evlâdından en sâlih olanı için şart koşulmuştur. Soy devâm ettikçe ailede kalacaktır. Diğer vazifeler ise çocukların ve neslinin sona ermesinden sonra şeyhin tarikatının sâlih dervişânına şart koşulmuştur.

6. VAKFIYE: Evâhir-i Şevvâl 1030/Eylül 1622, Türkçe.

Defter no: 131 (Bu defterde 1030-1031 tarihlerine ait dört ayrı vakfiye bulunmaktadır.)

Defterdeki birinci vakfiye evâhir-i Şevvâl 1030/Eylül 1622 tarihlidir. 1-19. varaklar arasında yer almaktadır.

466.000 akçeyi sair mallarından ayırıp vakıf niyetiyle damadı Abdülbâkî Efendi b. Mehmed Efendi'yi mütevellî vekili tayin ile tescilen memur eyledi. Diğer damadı Mehmed Ağa b. Abdüddâim'i vekil tayin etti. Mustafa Ağa ve Şaban Dede de şehadette bulundu.

Bu para vakfının şartları şunlardır:

Vakfedilen para senelik on akçe on bir akçeye hesap edilerek istirbah ve istiğlâl olunacak (nemalandırılacak). Bu paradan 300.000 akçenin senelik 30.000 lira kârıyla şu hizmetler görülecektir:

Hâfız ve tecvid bilir otuz kişiye günlük ikişer akçe (günde toplam 60, senede 21.600 akçe eder) ödenecek. Bu hafızlar her sabah namazından sonra dergâh camiinde cem olup her biri bir cüz Kur'an okuyacak, sevabını Allah Rasûlü'ne hediye edecektir.

Bir kişiye de günlük bir akçeden senelik 360 akçe verilecek; bu da cüzleri toplayıp muhafaza edecektir.

On iki salih kişiye de günlük iki akçe (ayda toplam 720, senede 8640 akçe) verilecek. Bu on iki kişi bu ücret karşılığında aynı cami ve aynı vakitte 500 adet kelime-i tevhid, 100 er adet salavat ve üçer adet ihlâs suresi okuyup sevabını Hz. Peygamber'e hediye edeceklerdir.

Geriye kalan 166.000 akçenin kârı ise (ki senelik 16.600 akçe eder) on yedi sâlih kişiye günlük ikişer akçe olarak verilecektir. Bunun şartı, Hüdâyî camiinde öğle namazından sonra 500 adet tevhid, 100 adet salavat ve üç ihlas okuyarak sevabını vâkifa, anne babasına, ecdâd ve ahfâdına bağışlamaktır.

Ayrıca günlük üç akçe mütevellîye, iki akçe kâtibe, iki akçe de cibâyet yapan kişiye verilir.

Bütün bu masraflar çıktıktan sonra kalan paradan yıllık 1240 akçe vakıf kasasında saklanıp vâkifin tasarrufunda bulunur. Vâkif fazla mallarını kime murad ederse verir, masrafları tayin

ve tasarrufta hürdür. Kendi mütevelliliği sona erdikten sonra çocuklarından layık olanlara bu hizmet intikal eder. Onlardan sonra dervişandan ehil olanlara geçer. Zamanla şartlar değişince paranın geliri fakir Müslümanlara sarf olunur.

Vakfedilen para dürüst insanlara kiraya verilir. Ehl-i tezvir üçkağıtçılara verilmez. Vakıf işlerine tarikat dervişlerinden talip olan olursa tercih edilir.

7. VAKFIYE: Evâil-i Rebîü'l-evvel 1031/Ocak 1622, Türkçe.

Defter no: 131 (130 numaralı defterde de bir nüshası bulunmaktadır.)

131 numaralı defterdeki ikinci vakfiye olup 20-28. varaklar arasında yer almaktadır.

Aziz Mahmüd Hüdâyî bu vakfiyeye göre 475.200 akçe nakit parayı vakfetmiştir. Vakfın tescili için Osman Dede b. Abdülmennân'ı mütevellî, Mehmed Ağa b. Yûsuf'u da vekil tayin etmiştir.

Vakfedilen paranın kullanım şartları şunlardır:

1. Bu 475.200 akçe, her 10 akçe, bir sene sonra 11 akçe olarak geri alınmak üzere (yüzde on kar payı ile) kirâyâ verilecektir. Bu para, dindar olmayan ve ticâretine güvenilmeyen kişilere kirâyâ verilmeyecektir.

2. Hâsıl olan kârdan günlük dört akçe mütevellîye verilecektir.

3. Kârın kalan kısmı ile otuz hâfıza hergün üçer akçe verilecek, bu hâfizlar da Hüdâyî Câmii'nde sabah namazlarından sonra birer cüz Kur'an okuyacaklar, sevabını vâkıfa ve anne-babasına hediye edecekler. Hâfizlardan hatim cüzlerini dağıtıp toplayan ve sandıkta muhâfaza eden kişiye de günlük iki akçe verilecektir.

4. On sâlih ve dindar kişi bu câmide ve aynı vakitte (sabah namazından sonra) 1000'er tev-hîd ve 100'er adet salavât ile üçer İhlâs sûresi okuyacaklar ve sevabını vâkıfa hediye edecekler. Bunun karşılığında onlara günlük üçer akçe verilecek.

5. Bir kâtibe günlük üç akçe verilecek, o da vakfın ahvâlini nazmedip yazacak.

6. Dindar ve güçlü bir adam vakfın câbîsi olacak ve vakıf gelirlerini (kirâları v.s) toplayacak. Buna karşılık kendisine günlük üç akçe ücret verilecek.

7. Zamanla şartlar değişir ve burada yazılı olan yerlere bu parayı harcama imkânı kalmazsa, kazanılan para fakir müslümanlara verilecektir.

8. Hüdâyî, yaşadığı ve sağlıklı olduğu sürece vakfın mütevellisi kendisi olacak, masrafları ve vazifelerini tayin etme konusunda müstakil ve hür olacak, isterse vakfın şartlarını değiştirebilecektir.

9. Hüdâyî'nin tasarruf ve mütevelliliği sona erince, çocuklarından en lâyıf olanı mütevellî olacak ve nesilden nesile böyle devam edecektir. Nesil inkırâza uğrarsa hâkimin tercihi ile tarikatlarına bağlı dervişlerin en sâlih olanı mütevellî olacaktır.

8. VAKFIYE: Evâil-i Rebîü'l-evvel 1031/Ocak 1622, Türkçe.

Defter no: 131 (130 numaralı defterde de bir nüshası bulunmaktadır.)

131 numaralı defterin üçüncü vakfiyesi olup 29-30. varaklarda yer almaktadır.

Hüdâyî, önceki para vakfına 10.800 akçe daha eklemiştir. Bu para kirâyâ verilecek, elde edilen kârdan sâlih bir insana günde üç akçe verilecektir. Bu zât da yatsıdan sonra bir defa Secde

süresi, bir defa da Mülk süresini okuyup sevâbını vâkıfa hediye edecektir. Daha önce vakfedilen para ile bu ilâve edilenin toplamı 486.000 akçe olmuştur. Mütevellî ve diğer şartlarda önkine tâbîdir. Bunun ardından aynı defterde yeni bir vakfiye daha bulunmaktadır:

9. VAKFIYE: Evâsıt-ı Cumâde'l-âhire 1031/Nisan 1622, Türkçe.

Defter no: 131

131 numaralı defterin dördüncü ve sonuncu vakfiyesidir. Defterin 30-45. varakları arasında bulunan bu vakfiye ile Hamza Fakîh Mahallesi'nde bulunan iki katlı bir ev, sofa ve gölgelik, tek katlı üç bâb ev, önündeki meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bahçe, helâ ve ihâta duvarıyla içindeki bütün eşya;

Ahmet Çelebi Mahallesi'nde iki adet tek katlı ev, önündeki sofa, gölgelik, su kuyusu, meyveli ve meyvesiz ağaçları bulunan bahçe, ihâta duvarıyla çevrili mülk ev;

Toygâr Mahallesi'nde iki dolap kuyusu, bir su kuyusu, meyveli ve meyvesiz ağaçları bulunan bahçe, kenef, ihâta duvarı, kuyu üzerinde bir bâb oda bulunan bahçe;

Gülfem Çarşısı'nda su yatağı üzerindeki köşede semerci dükkanı, bir nalçacı dükkanı, iki ev, bir bahçe ve dükkan vakfedilmiştir.

Bu gayr-i menkullerden başka 107.000 akçeyi tevliyeti kendi tasarrufunda olmak üzere vakfetti.

Bunların yılda onda bir esasıyla işletilmesini şart koştu. Elde edilen kârdan tamirat ve onarım masrafları düşüldükten sonra günlük bir akçe tevliyet, bir akçe de cibâyet masraflarına harcanacaktır. Bunlardan artan para ile:

Dergâhtaki imârette, mübarek günlerde yemek pişirilip fukarâ-i sâlihine dağıtılacak, yemekten sonra vâkıf için duâ edilecektir.

Mütevellîlik kendi soyundan gelen evladından müstehak olanlara, onlar arasında kalmamışsa, dervişlerden sâlih olanlara geçecektir.

10.VAKFIYE: 8 Şaban 1032/7 Temmuz 1623, Türkçe.

Defter no: 130

Bu kayıt 130 numaralı defterin üçüncü ve son vakfiyesi olup 22. varakta yer almaktadır.

Bu belgeye göre Hüdâyî, bir ev ile 5400 akçe parayı vakfetmiştir. Para 10'a 11 usûlüyle kirâyâ verilecek, elde edilen kâr ile bir dervîşe günlük üç akçe verilecek, bu şahıs çocuklara yine vâkıfın inşâ ettirdiği okulda ders verip okuma yazma v.s öğretecek ve vakfedilen evi lojman olarak kullanacak. Ayrıca okuldaki bir halife (kalfa) bulunacak, buna da günlük dört akçe alacak. Para kalırsa lojman olarak kullanılan evin tâmirine harcanacak.

11. VAKFIYE: Evâsıt-i Cümâda'l-ülâ, 1037/8 Ocak 1628, Arapça.

Defter no: 117

Bu vakfiye, defterin ikinci kısmında 21-23. varakları arasında yer almaktadır. Yukarıda tebliğimizin 2 numaralı ve kitaplarla ilgili olan vakfiyesine çok kısa lafızlarla atıf yapılarak mallar tek tek sayılmadan şartlarında ufak tefek değişiklikler yapılmıştır.

Kitaplarla ilgili olarak yine camide muhafazasını şart koşarak sonra kendisinden sonra halife ve zaviyesi sâliklerince okunmasını, ancak ilim taliplerinden ihtiyaç duyanların okunmasına

da engel olunmamasını şart koştığı belirtilmektedir. Bu sefer kitapların tescili işi için Osman Dede görevlendirilmiştir.

Sonuç

Aziz Mahmüd Hüdâyî'nin vakfettiği şeyler, menkul ve gayr-i menkul olmak üzere iki ana grupta toplanabilir.

Menkul Mallar:

Kitaplar (101 Kitap)

Nakit Para

Kitaplar, cami içinde erbâb-ı ilmin istifadesine sunularak ilme önemli bir katkı sayılan teke kütüphaneleri geleneği devam ettirilmiştir. Kitaplar genellikle ulûm-i İslâmiyye ve özellikle tasavvufa dairedir.

Nakit paraların külliyesinin ve külliye hizmetlerinin devamını sağlayacak şekilde işletilmesi ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Çünkü istiğlâl denilen para vakıfları Osmanlı döneminde vakıflarda yaygın bir usuldür.

Gayr-i menkul mallar da üç başlık altında değerlendirilebilir:

Mesken olarak kullanılan ev ve odalar,

İktisâdî-ticârî işletme niteliği taşıyan dükkan, fırın, değirmen ve kayık-hâne,

Zirâî işletme niteliğindeki tarla, bahçe, bağ, su kuyusu ve su dolabı vs.

Bu gelirlerin sarf mahalleri genellikle:

Ailevî ihtiyaçlar ve sosyal hizmetlere,

Dini hizmetler imâmet, hitâbet ve Kur'an, zikir ve salavat okuma,

Eğitim ve öğretim hizmetlerinde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Aziz Mahmüd Hüdâyî'nin mahalle çocukları için bir mektep bina edip öğretmenler tayin etmesi onun ilme verdiği değerini göstergelerinden bir sayılabilir.

ŞEMSI PAŞA VAKFIYESİ

Mehmet İnbaşı*

Şemsi Ahmed Paşa, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuştur. Onun Üsküdar'da yaptırmış olduğu camii ve medrese ile Bolu ve Gerede'de inşa ettirdiği çeşitli vakıf kurumları ve bunlara vakfettiği yerler, vakıf görevlileri, onlara tahsis edilen ücretler, bu görevlilerin yükümlülükleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Şemsi Ahmed Paşa, XVI. yüzyılda yaşamış, Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerinde önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş bir kimsedir. Kaynaklardaki bilgiler, Onun Kanunî ve Sultan II. Selim'e yakın olup bu sultanların müsahipleri arasında yer aldığı, III. Murad zamanında ise bir ara baş defterdarlık makamına getirildiği ve devlet işlerinde etkili bir kimse olduğu yönündedir.

Şemsi Ahmed Paşa'nın Üsküdar, Bolu ve Gerede'de bulunan camii, medrese, imaret, hangâh ve türbe için hazırlanmış olduğu vakfiye, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır¹. Nesih sitilde hazırlanmış olan vakfiye, "Şemsi Paşa Hazretlerinin Ebniye-i Hayratının Vakfiyesi Sûretidir" şeklinde bir girişle başlamaktadır². Ağırlıklı olarak Kur'an'dan âyetlerin yanında çeşitli konulardaki Hz. Peygamber'e ait hadisler ile Farsça ibareler ve şiirlerin yer aldığı vakfiye, toplam 25 sayfa olup 690 satırdır.

Vakfiyede, her hangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, vakfiyedeki ibarelerden, gerek Bolu ve Gerede'de bulunan camii, medrese ve imareti ile ilgili kayıtlardan, gerekse Üsküdar'daki camii, türbesi ve konağı ile ilgili bilgilerden vakfiyenin, Şemsi Paşa'nın hayatta iken hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bunu teyit edecek çok sayıda örnek bulunmaktadır. Vakfiyede tarih olmamasına rağmen Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki kayıta, 978 / 1570-71 yılı gösterilmiştir. Şemsi Paşa'nın ise, bundan 10 yıl sonra, 18 Muharrem 988 / 6 Mart 1580 yılında vefat ettiği ve Üsküdar'daki camiin yanında bulunan türbesine defnedildiği bilinmektedir³.

Şemsi Paşa vakfiyesi, mukaddimeden sonra Farsça olarak yazılmış, ilim ve ibadetin önemi-ni bildiren bir şiirle başlamaktadır. Şemsi Paşa'nın nesebi ile ilgili olarak vakfiyede bilgiler ve-

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doç. Dr., Erzurum.

¹ Şemsi Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, 737/13.

² Vakfiye, vr. 15b.

³ Nimet Bayraktar, "Şemsi Ahmed Paşa, Hayatı ve Eserleri", *Tarih Dergisi* sayı 33, İstanbul 1982, s. 101-102

rilmektedir. Bu konuda vakfiyede; “*Husûsen silsiletü’z-zehab nesebleri mefâhir ve hasebleri gibi tarafeynden ‘âl olub...*” şeklinde kaydedilerek⁴, Şemsi Paşa’nın soyunun övgüye layık kimselerden olup anne-baba tarafından yüksek ailelere bağlı olduğu belirtilmektedir. Baba tarafından İsfendiyar-oğullarından Beylerbeyi Mirza Paşa’ya dayandığı vakfiyede, “...*Pederleri mir-miran rezm-i ârâ merhûm Mirza Paşa tarafından (övgü cümleleri) celilü’l-kadr İsfendiyar’a andan (dua ve övgü cümleleri) merhûm ve mağfurun leh Nureddin Şehide anlardan sahabiy-i mu‘teber seyfulah-ı ekber ‘âfitâb-ı sipihr kerr u ferr ser-dil’r-i dilâver leysü’s-sanâd’d Halid bin Velid radiyallahü ‘anhü hazretlerine muttasıldır...*” şeklinde ifade edilmiştir⁵. Vakfiyede yer alan bu ifadelerden Şemsi Paşa’nın nesebinin, İsfendiyar-oğullarından Mirza Paşa’ya ve Nureddin Bey’e oradan da sahabenin önde gelenlerinden Halid b. Velid’e dayandığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak vakfiyede yer alan şiir şu şekildedir:

Meyve-i dil-hâ-yı bülend efsârân
Şah be-şahes neseb-i ser-verân
Nûr-ı cedd ez-cebhe-i o tafta
Ferri cedit ferri cedd hod-yafte

Farsça olarak vakfiyede yer alan bu şiirde belirtildiğine göre; Yüksek makamlara ulaşan kişilerin soyundan gelen, ceddinin her halkasının önemli görevler üstlendiği bir kimse olmuş ve onların parlayan nuru ve ışığı, onun alnında parlamış ve atalarının bütün özellikleri onun şahsında toplanmıştı. Görüldüğü üzere Şemsi Paşa’nın, soy bakımından övgüye layık kimselerden geldiği, vakfiyede bir çok şekilde telaffuz edilmiştir.

Şemsi Paşa’nın anne tarafından Osmanlılara bağlandığı, “...*ve mâder-i (övgü cümleleri) taht-ı Âl-i Osman’a muttasıldır. Zirâ merhûme-i merkûme merhûm Sultan Bâyezid Han aleyhi’r-rahme ve’r-rdvân evlâd-ı kirâmından şehzâde-i âzâde Sultan Abdullah’ın kerimeleridir.*” şeklinde vakfiyede kaydedilmiştir⁶. Buna göre Şemsi Paşa’nın annesi, Sultan II. Bâyezid’in (1481-1512) oğlu Şehzâde Abdullah’ın kızıdır.

Şemsi Paşa ile ilgili vakfiyede yer alan, “*Ahmed Paşa ibnül-merhûm el-merkûm Mirza Paşa el-Halid’ min tarafî’l-vâlid hazretleri kim Şemsi Paşa dimekle mihr-âsâ şöhret bulmuştur...*” şeklinde kayı⁷, Şemsi Ahmed Paşa’nın kimliği hakkında net bir bilgi vermektedir.

Vakfiyede, daha sonra vakıf yapmanın önemini bildiren ayetler zikredilip, Farsça şiirler ile kendisini vakıf yapmaya iten sebepler belirtilmiştir.

Şemsi Ahmed Paşa’nın babası Mirza Paşa, Kanunî Sultan Süleyman’a intisab etmiş, kısa sürede Padişahın himayesini kazanarak çeşitli görevlere tayin edilmiştir. Kanunî’nin musahipleri arasında yer alan Mirza Paşa, beylerbeyliği rütbesine yükseltilmiş, akabinde Rikab-ı Hümâyun

⁴ Vakfiye, vr. 17a.

⁵ Vakfiye, vr. 17a.

⁶ Vakfiye, vr. 17a.

⁷ Vakfiye, vr. 17b; Şemsi Ahmed Paşa’nın Hz. Halid b. Velid ile akrabalığı ile ilgili olarak elimizde yayınlanmamış bir bildiri metni vardır. Bu bildiri Şemsi Paşa’nın seçeresi verilmekte ve sahabeden Hz. Halid b. Velid ile olan yakınlığı dile getirilmektedir. Enver Konukçu, “Şemsi Paşa’nın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Halid ile Akrabalığı”, II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004, Üsküdar-İstanbul), yayınlanmamış bildiri metni.

kaymakamlığı görevine getirilmiştir. Bununla ilgili olarak vakfiyede⁸, "...Devlet-i nâşiri adl ve ihsan âşir Âl-i Osman Ebu'l-guzât Sultan Süleyman Han hazretlerinin sem'i şeriflerine vâsil oldukta ol mirzâyı şir-i şikârî m'r şikar idünüb bu takarrüb ile rikâb-ı hümâyunlarına mülâzemet eyleyüp şeref-i hizmetleriyle müşerref olcâk ol padişah kimyâ nazar-ı mezkûr-nde hünerverlerinin re'yi reşide ve fikri sedidden ve kemâl-i edep ile..." şeklinde bilgiler verilmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın bu himayesi karşılığında Mirza Paşa, "... Bu hususda hasbihallerin kendülerdir ki nazm idüb buyurmuşlardır." şeklinde şu beyitleri söylediği vakfiyede kayıtlıdır⁹.

"Bendesiyüz biz Âl-i Osman'ın,
İnkırâzı olunca devrânın,
Âl-i Osman'dan Mehmed Han tahtgâhda,
Cülûs itdüğü an ceddimiz bende olmuş ol-şâha,
Hidmet itmiş varub o dergâha."

Beyitlerde belirtildiği üzere Mirza Paşa'nın cediti olarak gösterdiği İsfendiyar oğlu İsmail Bey ve Kızıl Ahmed Bey, Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiş ve nesli, Osmanlı Sultanları tarafından himaye edilip çeşitli görevlere tayin edilmişlerdir.

Mirza Paşa'nın II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde hizmet edip bu padişahların yakın musahipleri arasında bulunduğu vakfiyedeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu konuda vakfiyede, "Ve müşarun-ileyh mir-mirân selâtin-i Âl-i Osman üç padişâh-ı âlişân ki her birinin asar-ı hükmi tenlerde cân ve ekâlim-i seb'ada sebbanlar gibi revân idi. Her birinin sohbet-i hasları ile müşerref olub umûmen mukarreb sahib-i ihtisasları ve manzûr-ı nazar kimya havasları olmuş." şeklinde bilgiler bulunmaktadır.

Şemsi Paşa vakfiyesinde, vakıf yapılmasının sebepleri üzerinde durulmakta ve dünyanın geçici olduğu çeşitli örneklerle ifade edilmektedir. Dünyada sultan, vezir, köle, esir, zengin, fakir, ihtiyar ve genç de olsa, herkesin belli bir ömrü olduğu belirtilmektedir. Bu durum vakfiyede; "..Kanûn-ı kad'm-i ilâhîde hiçbir kes için sultan ve vezir, bende ve esir ve gan' ve fakir, civan ve p'r ol hadd-i mahdûd ve emed-i ma'huddan tecavûze asla mecaz ve mesağ ve tedbir yoktur..." şeklinde kaydedilmiştir¹⁰. Dünyaya karşı sevgi beslemenin yersiz bir davranış olduğu üzerinde, özellikle durulmaktadır. Bununla ilgili olarak vakfiyede¹¹, "...Eğer dünya Padişahlarını sorsan bu köhne saray-ı zerandûd ve hayme-i bülend kubbeyi bi-amûd içre hezarân hezar selat'n-i âlişân ve havâk'n-i kamurân gelmişdir. Devlet sürüb âlemi bu hâl üzere mukarrer ve deverânı bu minvâl üzere mükerrer olur sanurlardı. Nâgâh ecel-i müsemmaları gelüb yetişdikde... Bir nefesde taht-ı zerandûd-ı ceberruddan tahte-i nâbud-ı tâbuda tenezzül eyleyüb tek ve تنها-sipah ve askerden cüdâ hüddam ve nedimden dûr..." şeklinde belirtilmiştir. Buna göre, nice hükümdarların dünyada çok saltanat sürdükleri ve bunun devamlı olacağını düşündükleri, oysa ecelleri geldikleri zaman tek başla-

⁸ Vakfiye, vr. 18a

⁹ Vakfiye, vr. 18a.

¹⁰ Vakfiye, vr. 19b.

¹¹ Vakfiye, vr. 20a.

rına dünya tahtından ahirete göçtükleri, dünyanın geçici bir yer olduğu belirtilmektedir. Hatta bu durum vakfiyede; "...*Heman bir kefen birle çeküb gittiler...*" şeklinde kaydedilmiştir¹².

Vakfiyede, Osmanlı hükümdarlarından Sultan Süleyman'ın saltanatından övgülerle bahsedildikten sonra "...*Ol sultanlar dahi biri biri ardınca bu gülzâr-ı mutelifü'l- etvârdan nergisvar göz yumup gittiklerini...*" şeklinde vefat ettiği manidar bir şekilde kaydedilmiştir¹³. Kanunî Sultan Süleyman'a atfedilen bir beyitte vakfiyede, "... *bu nazm-ı dilistan ve rûzbanları olmuş idi...*" şeklinde yazılmıştır. Bu beyit;

"Bu gönlüm gibi âlem bir harap-abâd imiş bildim,
Binası 'ömri âdem gibi bi-bünyad imiş bildim,
Ne bir mûr-ı zaiife ne Süleymana kalur 'âlem,
Cihanın tâc u tahtı cümleten berbâd imiş bildim."

şeklinde¹⁴. Kanunî'ye atfen vakfiyede kayıtlı bu şiirde belirtildiği gibi, ölmeden önce ahiret için hazırlık yapmak amacıyla, bir çok hayırlı iş yapıldığı belirtilmektedir. Hiç kimsenin kimseye faydası olmadığı, kişinin ahiretteki durumunun ameline bağlı olduğu, "...*Her kişinin keyfiyet-i hâli âmeline menût ve efaline merbûttur.*" cümlesiyle ifade edilmiştir¹⁵. Bundan sonra, sadakanın önemi üzerinde durulmuş ve Hz. Peygamber'in, "*Senin malın yediğin ve dağıttığındır, giydiğin veya giydirdiğindir, verdiği sadakadır.*" Hadisi örnek gösterilerek, vakıf ve sadakanın önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, "*şol hayır ki, nef'i müdâm faidesi ber-devam olan efdal-i hayrât olduğunda asla kelam olmaz.*" şeklindeki bir cümle ile de izah edilmiştir.

Bahsedilen ayet, hadisler ve darb-ı mesellerden örnekler verildikten sonra, Şemsi Paşa'nın vakıf yapmaktaki amacı bunlarla bağdaştırılmıştır. Bu durum vakfiyede, "...*Binâen 'âlâ zâlik müşârün ileyh paşâ-i ulyâ hazret-i dest-i himmet ile bâb-ı hızâne-i sim ve zerri subh-âsâ açup basiti dehre kişver be-kişver zerr in'amın saçup ihyâ-i merâsim-i din ve tecdid-i me'ahid-i şer'i müb'n için, müte'addid emsâr ve bilâdda ebniye-i hayrat ve bukâ-i hasenât bünyâd urub fi sebilillah ahalisine vakf etdi. Ol cümleden birisi memâlik-i mahrûse-i Anadolu'da kazâ-yı firûze kalem-i asûman gibi bir sâhra-yı rûm eفزâ-yı dilistan içre Bolu nam şehr-i süreyya intizamda vâk' olmuştur...*" şeklinde kaydedilmiştir¹⁶. Buna göre, Şemsi Paşa'nın hazinesini açarak çeşitli şehir ve beldelede hayır ve hasenat yaptığı, bunlardan birisinin Anadolu'da Bolu şehrinde olduğu belirtilmektedir.

Vakfiyede, Bolu şehri nehirleri, ağaçları ve çiçekleriyle müzeyyen bir belde olarak uzun tasvirlerle anlatılmıştır. Bilindiği üzere Bolu, Şemsi Paşa'nın doğduğu şehir olduğundan, vakfiyede geniş yer verilmiş ve ayrıntılı bir şekilde güzelliklerinden bahsedilmiştir. Vakfiyede; "...*Mezkûr şehr-i dilârâm müşârün ileyh vâkıf-ı 'âli- makamın mevlid-i makâmı olduğundan ma'âda metbû'u cumhûr-ı enâm makbûl-ı hâtır-ı has ve 'âmm olub husûsen bir şah-rah-ı kes'r ü ziham üzere vak' olmağın vâkıf-ı müşârün ileyh hazretleri şehr-i mezkûrun ta'mir ve tevfrine ve teks'r ve tekb'rine iltifât-ı küll' ve himmeti 'aliyye edüb...*" şeklinde izah edilmiştir¹⁷.

¹² Vakfiye, vr. 20b.

¹³ Vakfiye, vr. 20b.

¹⁴ Vakfiye, vr. 20b.

¹⁵ Vakfiye, vr. 21a.

¹⁶ Vakfiye, vr. 21a.

¹⁷ Vakfiye, vr. 21b.

Şemsi Paşa'nın, " *Kim Allah için bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette bir ev yapar*" , hadis-i şerifini kendisine rehber ederek, Bolu'da öncelikle bir camii inşa ettiği belirtilmektedir. Bu durum vakfiyede "...Evvelen bir cami'i dilgüşâ ve ma'bed-i bi-hemta binâ etdiler..." şeklinde kaydedilmiştir¹⁸. Caminin İslâm dini ve toplumdaki yeri hususunda, çeşitli ayet-i kerimeler zikredilmiş ve tasvirler yapılmıştır.

Vakfiyede belirtilen şah-rah, bilindiği üzere Şah-râh-ı Garbî / Batı Şah Yolu'nun Bolu'dan geçen ikinci bir kolu olup, çok önemli bir ticaret yoludur. Bu yolda gelip geçenlerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Şemsi Paşa tarafından, bir de imaret yaptırıldığı belirtilmiştir. Bu durum vakfiyede, "...Şehr-i mezbûr içre cami'i mesfûr civarında bir 'imaret-i 'âmire ve dârû'z-ziyâfet-i fâhire binâ etdiler." şeklinde kaydedilmiştir¹⁹. Bolu'da inşa ettirdiği camiiin hemen yanında bulunan imarethane, üç bölümden ibaret olup yemekhane, mutfak, mahzen, mahtab / odunluk bölümlerinden oluşmaktadır. Bu durum vakfiyede, "...Zikr olunan 'imâret-i yegane ve üç bâb tabhane ve matbah ve mahzen ve mahtab ve 'amayir el-yemü ve enseb sayir ebniye-i müştêmildir." şeklinde kayıtlıdır²⁰.

İmarete bulunan dervişlerin ve müritlerinin, gece-gündüz ibadetle meşgul olup vâkîf Şemsi Paşa'ya dua ettikleri, vakfiyede çeşitli benzetmelerle uzun uzadıya anlatılmıştır. Bu dervişlerin ikamet etmeleri için, camiiin hemen yanında beş odalı bir hangâh bina edilmiştir. Bu durum vakfiyede, "...Müşârun ileyh vâkîf-ı 'âl-i himmet ve paşa-yı mülk-i ş'ret mâye-i muhteşem-i hidmet-i dervişanest mucibince taife-i mezbûreye dahi birr u ihsanla hidmet ve lütf u in'am ve mekremet ile mu'amele itmeği ganimet add eyleyüb yine şehr-i mezbûrda cami'i mesfûr-i lam'n-nur harminde beş hücre ve bir hangâh bina etdiler.." şeklinde kaydedilmiştir²¹.

Şemsi Paşa'nın Gerede kazasında da, bir vakıf eseri yaptırmış olduğu vakfiyedeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kendisinin Gerede'yi çok sevdiğini, vakfiyede belirtilen Gerede ile ilgili sıfatlardan anlamak mümkündür. Gerede'nin yaylak, hava ve suyunun çok güzel olduğu, baharda çeşitli çiçeklerle bezenmiş ve süslenmiş bir duruma geldiği çeşitli teşbihlerle anlatılmıştır. Vakfiyede, "...Ve biri dahi Gerede dimekle ma'ruf ber-câyı nefis veya yaylak bir kim safâ-yı âb ve hava ile ale'l-ıtlak yegane-i memâlik-i mahrûse-i âfâk olub... Eyyâm-ı baharda fezâ-yı behişt âsâr-ı ezhâr-ı bukalemun ile hezâr his ve cemal-i rûz-efzûn gösterüb..." şeklinde kaydedilmiştir²². Gerede ile ilgili bir çok bu övgü sözleri söylendikten sonra, Gerede'de ticaret yolunun kenarında on sekiz odalı bir han bina ettirdiği vakfiyedeki kayıtlarda belirtilmektedir. Bu durum vakfiyede, "...Vâkîf- ârif müşârun ileyh kasabâ-i mezbûrede dahi on sekiz ocaklı bir hân-ı cel'l bina idüb... Ve bu zikr olunan hanû'l-imâre ki sair 'amair lazım olan ebniye-i müştêmildir." şeklinde kaydedilmiştir²³. Belirtildiği üzere, Şemsi Paşa tarafından inşa ettirilen han, diğer hanlardaki bütün özellikleri ihtiva etmektedir. Vakfiyede, Şemsi Paşa'nın doğduğu yer ile onun civarında olan beldelerde çeşitli hayır kurumları ile süsleyip bunlara geniş vakıflar tahsis ettiği ifade edilmiştir.

Şemsi Paşa'nın Üsküdar'da bulunan camii hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Üsküdar'daki camiini, onun ikametgâhı olan yerde hayır ve hasenat için yaptırdığı belirtilmektedir. Bu du-

¹⁸ Vakfiye, vr. 22a.

¹⁹ Vakfiye, vr. 22a.

²⁰ Vakfiye, vr. 22b.

²¹ Vakfiye, vr. 22b.

²² Vakfiye, vr. 22b-23a.

²³ Vakfiye, vr. 23a.

rum vakfiyede, "...Halen hengâm-ı ferâğlarında makarr-ı 'izzet ve cây-ı kararları olan mahrûse-i safâ-bahş Üsküdar'ı dahi şeref-i iltifat ve itibarları ile müşerref eyleyüb ebniye-i hasenât-ı süreyyâkar'n ile ta'mir ve tezy'n ideler. Binâen alâ zalik müşârun ileyh vâkıf-ı rûşen mesâlik-i mahrûse-i mezbûrede leb-i deryâyı dürer-bâr ve güherdâr dârü's-sa'adeleri civarında bir cami'i bülend ve 'âl-i esas ve mâ'bed-i dil-pesend ve âsumân-ı müselles binâ itdiler..." şeklinde kaydedilmiştir²⁴. Bu ifadelerden Şemsi Paşa'nın Üsküdar'da, kendi konağı civarında deniz kıyısında bugün de hizmet veren Şemsi Paşa Camii / Kuşkonmaz Camii'ni inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.

Vakfiyede Şemsi Paşa Camiin kubbesinin, denizde parlayan bir mermer gibi görüldüğü ve her iki kıta için cennet bahçesi gibi olduğu, mübalağalı ifadelerle kaydedilmiştir. Camiin parlayan nurundan dolayı banisinin, Şemsi'z-zuhûr / Güneşin doğduğu, parladığı yer unvanı ile anılmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Bu ifadeler, "...Zikr olan cami'i lâmi'n-nûr mezkur paşa-yı Şemsi'z-zuhûra intimayla ma'ruf ve meşhur olmağın tahdid ve ta'rifden müsta'nidir..." şeklindedir²⁵.

Şemsi Paşa'nın Üsküdar'daki camii niçin inşa ettirdiği hususunda, vakfiyede daha önceki benzer ifadeler kullanılmıştır. Namaz kılınması için cami yaptırdığı, bunun öneminin ayet ve hadislerle nasıl anlatıldığı belirtildikten sonra, Şemsi Paşa'nın da bunu iyi bildiği için camiyi inşa ettirdiği ifade edilmiştir. Hatta bununla ilgili olarak "...İlm matlab-ı a'lâ ve maksad-ı aksâ 'urve-i vuskâ kible-i ulyâdır..." şeklinde yani, İlim, en yüksek arzu, en yüce hedef ve en güvenilir dayanaktır anlamına gelen beyit²⁶, O'nun bu konudaki düşüncelerini göstermektedir.

Şemsi Paşa'nın Üsküdar'daki camiin yanına on iki odalı bir Dârü'l-hadis bina ettirdiği, burada eğitimi mutat olan din ve fen bilgilerinin üstat hocalar tarafından verildiği, bu medresenin hizmetlerini devam ettirebilmek için çok sayıda vakıf ve akar tahsis edildiği belirtilmektedir. Bu durum vakfiyede, "...Yine mahrûse-i mezbûrede vaki' cami'i mesfurun harem-i hariminde 'ilm-i d'n fıkıh est ve tefs'r ve hadis misra'ı mücibince, on iki hücrelü bir nefis Dârü'l-hadis bina itdiler ki sahâif-i bünyâdında âyât-ı hikmet mestûr ve mutav' erkânından âsâr-ı letâfet menşurdur. Ve zikr olunan harem-i cami'i muhteremde bir dershâne-i yegâne ki hüsn-i binâ ve vus'ü finâ ile makbûl-i zamandır. İnşa idüb cümlesini hucûrât-ı mezkûrede sâkin olub bunun misli Dârü'l-hadisde tahsil-i mu'tad olan 'ulûm-ı dîniye ve fûnûn-ı yak'niyye tahsili sadedinde olan talebe-i 'ilme ve üstadlarına vakf itdiler..." şeklinde kaydedilmiştir²⁷.

Üsküdar'daki camii ve medrese için yapılan vakıf tahsisatı hakkında da vakfiyede bilgi vardır. Bu durum, "...Zikr olunan ebniye-i hayrât ve âsâr-ı hasenâtın mesâlih ve mühimmatı ve bekâ ve sebâtının levâzım-ı mühimmâtı için esnâf-ı evkaf ve enva'i müstegillât âtiyetü'l-evsâf tedârik bu yurdular..." şeklinde belirtilmiştir²⁸.

Bu eserlerin kendilerinden sonra yadigar kalıp isimleri sürekli anılırken, amel defterlerine de çok miktarda sevap yazıldığı belirtilmektedir.

Şemsi Paşa'nın hizmetinde bulunduğu Sultan II. Selim, O'nun yaptırdığı vakıfların hizmetlerinin devamını sağlamak amacıyla, vakıf olarak tahsis ettiği köyleri kendisine temlik edip, mülk-nâme vermişti. Vakfiyede bu husus ayrıntılı bir şekilde belirtildikten sonra, tahsis edilen köylerin vakıfnâme zeylinde ayrıca kaydedildiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda vakfedilen yer-

²⁴ Vakfiye, vr. 23b.

²⁵ Vakfiye, vr. 23b.

²⁶ Vakfiye, vr. 23b.

²⁷ Vakfiye, vr. 24a.

²⁸ Vakfiye, vr. 24a.

lerin kayıtlarının tutulması, gelirlerinin teminat altına alınması hususunda, müteveli ve kâtiler yıldan yıla muhasebe kayıtlarını tutmaları hususunda özellikle belirtilmiştir²⁹.

Vakıf gelirlerinin cami, medrese, imaret ve hangâhın tamir ve masrafları için kullanıldıktan sonra kalanının kimlere tahsil edileceği de vakfiyede belirtilmiştir. Şemsi Paşa'nın kızı Fahrün-nisa Hatun'a günlük otuz akçe verilmesi hususunda vakfiyede kayıt bulunmaktadır. Vakfiyede bu durum, "...*Vâkıf-ı müşârun ileyh hazretlerinin kerimleri Fahrü'n-nisâ Hatun hazretlerine yevmî otuz akçe virile ve bundan akdem şerh ve beyân olunan ebniye-i hayrât ve bukâ'i hasenâtın me-sarifi âtiyyü'z-zikrine sarf oluna..*" şeklinde kaydedilmiştir³⁰.

Şemsi Paşa vakfiyesinde, cami görevlileri hakkında da vâkıfın şartına uygun kimselerin görevlendirilmesi hususunda bilgiler bulunmaktadır. Bolu'da bulunan camii için alim, edip, belagat ve fesahatte ileri derecede bulunan bir hatibin görevlendirilmesi şart koşulmuştu. Yine beş vakitte imamet görevini yapacak bir imamın ve iki müezzinin görevlendirilmesi şartı vardır. Vakfiyede belirtildiğine göre, hatip ve imama günlük olarak üç akçe verilecekti.

Kur'an okumak için zamanın ileri gelenlerinden ve tecvit ilmine vâkıf altı adet hafızın görevlendirilmesi, bunların Cuma günleri namazdan önce toplanıp her birinin aşır yani Kur'an'dan bir cüz okumaları şart koşulmuş, bunların hizmetlerini tamamlamalarından sonra da, günlük birer akçe verilmesi hususunda vakfiyede hüküm konulmuştu.

Vakfiyede, "...*Hidmetinde dâim ve kâim..*" olarak belirtilen bir kayyumun görevlendirilmesi, onun sabah-akşam camiin kapılarını açıp-kapatmak, camiye temiz tutmak görevini yapması ve bu hizmetine karşılık günlük iki akçe tahsis edilmesi hususunda kayıt bulunmaktadır³¹. Şemsi Paşa'nın Bolu'daki camiinin mum ve kandil hizmetini yerine getiren kimselerle ilgili olarak, vakfiyede çeşitli şartlar koşulmuştu. Camiinin mum ve kandil hizmeti kayyuma verilmiş olup, mum ve kandillerin vaktinde yakılıp söndürülmesi ve bu işi yapan kayyumun hizmetinde çok titiz davranması istenmişti.

Kur'an okuyan beş kişinin günde birer cüz okuyup sevabını vâkıf Şemsi Paşa'ya hediye etmeleri, bu hizmetlerini tamamladıktan sonra bu beş kişiden her birine günde bir akçe verilmesi şart koşulmuştu. Bu durum vakfiyede, "...*Mushaf-ı cemilden günde birer cüz'i şerif tilâvet eyleyüb sevâbını vâkıf-ı âl' cenâb hazretlerine hibe eyleyeler. Ve her birine ba'de edâi'l-hidme yevmî birer akçe verile...*" şeklinde kaydedilmiştir³².

Şemsi Paşa vakfiyesinde, hangâhta görevlendirilecek şeyhin özellikleri uzun uzadıya belirtildikten sonra, bu özelliklere sahip kimselerin bulunmasının zor olduğu, ancak yine de meşâyih-i İslam ve şeyh-i kirâmın ahkâmına riayet eden bir kimse olmasını, gece-gündüz ibadetle uğraşan azizlerden birisinin şeyh yapılmasını ve görevlendirilecek bu şeyhe, günlük olarak beş akçe tahsis edilmesi kaydedilmiştir.

İmâret ve Dârü'z-ziyafe'de görevlendirilecek şeyhin özellikleri de, yine açıkça belirtilmiş ve vakfiyede, "...*Zikr olunan 'imâret-i 'âmire ve dârü'z-ziyâfet-i fâhireye şart itdiler ki, bir ker'm ruh bab-ı lütfü herkese meftûh daire-i hulku hâle-i kamer gibi vasi' ve âfitâb-ı sihr gibi yüzü yerde mütevazı' kimesne şeyh olub...*" şeklinde kaydedilmiştir³³. Bu şeyhin misafirleri güler yüzle karşılaması, her türlü izzet ve ikramı göstermesi, üç günlük misafirlikten sonra, gitmeleri için destur

²⁹ Vakfiye, vr. 24b.

³⁰ Vakfiye, vr. 25a.

³¹ Vakfiye, vr. 25a.

³² Vakfiye, vr. 25b.

³³ Vakfiye, vr. 25b-26a.

vermesi, bütün bu hizmetleri yaptıktan sonra, günde bir akçe tahsis edilmesi gibi bir çok husus vakfiyede ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

İmaretin ihtiyaçlarını temin eden vekil-i harcın da, alış-veriş bilgisine sahip kimselerden seçilmesi, alacağı malları değerinden ve ilgili esnaftan alması ve yaptığı hizmet karşılığında bir akçe gündelik alması şartı konulmuştu. Bu durum vakfiyede, “...*Bir kimesne bir akçe vekil-i harç olup ‘imâret-i ‘âmirenin mühimmâtını şeyh ma‘rifetiyle zamanında esvâkdan yahud etrâf-ı âfâkdan değer bahasıyla iştirâ eyleyüb.*” şeklinde kaydedilmiştir³⁴. Kılârî / kilerci için günlük bir akçe tahsis edilmiş olup, onun hububat ve diğer maddeleri ölçüp tartmadan kilere koymaması, vakfiyede özellikle belirtilmiştir. Yine vakfiyede belirtildiği üzere, hem ekmek, hem de et işlerinden sorumlu bir eminin görevlendirilmesi şart koşulmuştur. Bu durum vakfiyede, “...*Ve bir em'n-i hoş-fehm kimesne hem nak'b-i nân ve hem nak'b-i lahm olup mutasarrıf ola.*” şeklinde kaydedilmiştir³⁵.

Vakfiyede, imarette görev yapacak olan tabbah / aşçıların özellikleri de ayrıca belirtilmiştir. Her iki aşçının da, “...*Sanatlarında rusûh-ı zâhir iki matbah-ı mâhir nasb oluna.*...” şeklinde özellikleri kaydedilmiştir³⁶. Bu aşçıların, mevsime uygun yemekleri tam vaktinde pişirip, bekleyenlere ikram etmeleri şartı konulmuştur. Aynı şekilde sanatlarında mâhir, genç ve kabiliyetli iki fırıncının görevlendirilmesi, unun seçiminde, hamur yapılmasında, ekmeğin gramında ve pişirilmesinde büyük itina göstermeleri istenmiştir. Bu aşçılara günlük birer akçe tahsis edildiği belirtilmiştir. Bu durum vakfiyede, “...*Hırfetlerinde mümtâz iki tuvana habbâz nasb olunub pişürecekleri unun tathirinde ve tahmirinde ve fodulanın vezninde ve takdirinde dakika fevt itmeyüb ve tabhında tamam ihmal eylemeyüb.*...” şeklinde kaydedildikten sonra, her ekmeğin bir gül gibi olması hususu kaydedilmiştir³⁷.

İmarette görevli bir bevâb / kapıcı için günlük bir akçe ve farâş için de bir akçe verilmesi şart koşulmuştu. Her yıl Mevlit Kandili'ne tekabül eden Rebiü'l-evvel ayının 12. gecesi, şehrin ulemâ, ümerâ ve ileri gelenlerinin davet edilip, sesleri güzel mevlithanların çağrılıp mevlit okutulması ve dua kısmında, vâkif Şemsi Paşa'ya da dua edilmesi, mevlithanlara bir miktar hediye verilmesi şart koşulmuştu. Bu durum vakfiyede, “...*Ve her sâl mâh-ı Rebiü'l-evvelin on ikinci gününde mütevellî ihmal eylemeyüb şehrin ‘ulemâ ve sülehâsını da‘vet idüb hoş âvâz ve nâgâmatında sihr-sâz elhân-ı b'-bedel' merhem-i d'l ve nâle-i müselsili rencir ‘ömr-i müsta'cel olan kimesneye Mevlid-i Şerif-i Nebev' okudub ol meclis-i süreyyâ intizâm-ı vâkif-ı hurş'd-i zam're hayr dua ile itmâm ideler ve mevlid-hâna ve tevâbi'ne bir mikdar nesne virülüb hatırları taty'b oluna.*...” şeklinde kaydedilmiştir³⁸.

İmarette pişirilecek yemek için, her gün 8 vukiyye / okka³⁹ yani 10,256 kg. semiz koyun eti ile yahni pişirilmesi ve diğer imaretlerdeki şartlara tamamen uyulması hususunda vakfiyede kayıt bulunmaktadır⁴⁰.

³⁴ Vakfiye, vr. 26a.

³⁵ Vakfiye, vr. 26a.

³⁶ Vakfiye, vr. 26a

³⁷ Vakfiye, vr. 26b.

³⁸ Vakfiye, vr. 26b.

³⁹ Vukiyye/Okka; 1,282kg. ağırlığa eşit bir ölçü birimidir. Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, İstanbul 1990, s. 30; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I (1300-1600)*, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s. 446.

⁴⁰ Vakfiye, vr. 26b.

Medresede görev yapacak müderris hakkında da bilgi verilmiştir. Müderristen, başka Dârü'l-hadislerde okutulan kitapların temini ve ilim talebesinin istifadesine sunulması istenmiştir. Aynı zamanda vakfiyede, müderrise günlük 20 akçe, eğitim-öğretim gören medrese talebelerine de günlük iki akçe verilmesi hususunda kayıt bulunmaktadır. Bu husus vakfiyede, "...Müder-ris nasb olunub bu makûle Dârü'l-hadislerde ifade ve istifâdesi mu'tad olan kütüb-i mu'tebereyi hucurât-ı mezkûrede sâkin olan tâlibü'l-'ilmlere ifade ve ta'lim idüb mevâzi-i müşkileyi iâde ve hakk-ı tefhîm ile tefhîm eyleyüb müderrise yevmî yigirmi akçe ve zikr olunan her birisine ikişer akçe verile..." şeklinde kaydedilmiştir⁴¹.

Şemsi Paşa, hayatta iken, kendisi için bir türbe inşa ettirmiş ve vefatından sonra oraya defnedilmesini, salih amel işleyen ve dindar bir kimsenin türbedar olmasını ve türbe için altı kişi tayin edilmesini ve bunların sabah-akşam türbeyi beklemelerini şart koşmuştu. Bu husus vakfiyede, "...Ve vâkıf-ı müşârun ileyh hazretleri bir türbe-i şerife bina idüb şart itdiler ki, devlet u ikbâl ve 'izz u iclâl ile mukadder olan ömürleri pâyâne irişüb rûh-ı pür-futûhları gülşen-i cinâna ve civar-ı Hazret-i Rahmana pervâz itdikde cism-i şerif ve unsûr-ı latifleri ol türbe-i humâyun içre genci nihân gibi medfûn ve mahzûn kılınâ. Ve şart itdiler ki, ba'de'l-vesfât ol türbe-i safâ encâm için bir Sâlih ve dindar ve nik-nâm kimesne türbedâr nasb mutasarraf ola. Ve türbe-i mezbûre için altı nefer kimesne nasb, mihr û mâh gibi subh u şâm ol türbe-i sa'adet fercâmı bekleyüb mutasarraf olalar..." şeklinde ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir⁴².

Vakfiyede, mütevellinin kadı ile birlikte zaman zaman vakfın hesaplarını kontrol etmesi hususu özellikle belirtildikten sonra, vakfın malını bir şekilde haksız yere gasp edenlerin dünya ve ahirette çeşitli belalara uğraması hakkında, çeşitli beddua cümleleri bulunmaktadır. Bu husus vakfiyede, "...Rüşvetlerün alub yahud bir tarikile siyânet idüb ihmal ve imhâl iderlerse Hakk Sübhânehü ve Te'âlâ hazretlerinin suht-ı kahrına mazhar olub rûzî tenâdda 'âlâ ru'ûsü'l-işhad hizy-i 'azm ve 'azâb-ı el' me giriftâr ola..." şeklinde beddua cümleleri ile belirtilmiştir⁴³.

Vakıf gelirlerinden artan olduğu takdirde, Hz. Peygamber'in ruhu için cami, mescit, çeşme ve diğer hayır kurumlarının masraflarına sarf olunması hususunda, vâkıf Şemsi Paşa'nın şartı bulunmaktadır. "Ba'de zâlik ne kalursa, Sallallahu aleyhi vesellem rûh-ı şerifleri için ta'mir-i mesâcid ve islâh-ı me'âbid ve meremmet-i çeşmehâ cüsûr ve bunların gibi vücûh-ı hayr 'amel-i mebrûre sarf oluna. Temmeti'l-vakfiye." şeklindeki ifade ile vakfiye sona ermiştir⁴⁴.

Sonuç olarak, Şemsi Paşa'nın bu vakfiyesi, zamanın devlet ricalinin vakıf yapma hususundaki gayretini ortaya koyması, hayır işler yapmak amacı, toplumda hayırla anılmak istenmesi, devlet adamlarının düşüncelerini ortaya koyması bakımından gerçekten önemli bir belge durumundadır.

Abstract

Şemsi Ahmed Pasha is a bureaucrat of the Ottoman State who served in the 16th Century. This study examines as a subject matter the mosque and the medrese in Üsküdar, and various foundation establishments in Bolu and Gerede built with his help, the places devoted to these foundation establishments the officers of them, their salaries and responsibilities.

⁴¹ Vakfiye, vr. 26b-27a.

⁴² Vakfiye, vr. 27a.

⁴³ Vakfiye, vr. 27a.

⁴⁴ Vakfiye, vr. 27a-27b.

ÜSKÜDAR'DA ZÜLFİKÂR EFENDİ İBN ABDURRAHMAN VAKFIYESİ

Mustafa Güler*

Zülfikâr Paşa Kimdir?

Doğum tarihi ve gençlik yılları hakkında elimizde kaynak olmayan Zülfikâr Efendi'nin babası aşağıdaki vakfiyesinde Abdurrahman dedesi de Abdülmennan olarak kaydedilmiştir. Dedesi ve babasının bu isimlerle anılması onun devşirme kökenli olduğunun delilidir. Devşirilenlerin İstanbul'a getirilmesinin ardından, Zülfikâr Efendi kabiliyetine istinâden saray hizmetleri için ayrılmış olup; Edirne, Bursa ve İstanbul İbrahim Paşa saraylarının birindeki eğitiminin ardından Topkapı Sarayı'na alınmış¹ oradan da Hasoda'ya intikâl etmiş olmalıdır. Burada bir süre eğitim gören Paşa, 1078/1667 tarihinde Çavuşbaşılık vazifesiyle saray teşrifatının başı olmuş, 1080/1669 da kapıcıbaşı, sonra ruznâme-i evvel² ve nişancı vekilliği görevlerinde bulunmuştur. 1097/1685 senesinde Tersane-i Âmire'de Kaptan Paşa, Eyalet-i Cezayir'in defterdarlığı yapmış³ olup, vakfiyesini de bu görevdeyken tanzim ettirmiştir. 1098/1686 senesinde ise Tevki'i Vekili iken çıkılacak sefer-i hümayun sebebiyle İstanbul Kâim-i makamlığı'na atanacak kişinin tespiti için Vezir Süleyman Paşa Konağında yapılan toplantıya katılmıştır⁴.

Zülfikâr Paşa'nın Avusturya Elçiliği

Osmanlı Devleti, XVII. asrın sonlarında, bilhassa IV Mehmed'in hal'inin ardından baş gösteren iç karışıklıklara paralel olarak, dışarıda da bir hayli sıkıntı içinde idi. Öncelikle hârici meselelerin halli maksadıyla devlet ricâli önce Avusturya daha sonra da İngiltere ve Hollanda ile sulh yapmaya eğilimli idi. Mezkur devletlerin İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla saraya ulaşan haberlerin de etkisiyle hem yeni sultanın tahta oturduğunu bildirmek hem de sulh şartlarını gözlemle-

* Yrd.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Devşirme ile ilgili bkz. Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt IX, İstanbul 1994, s.254-257.

² Ruznâme-i Evvel: Günlük vâridat ve mesârifin yahutta vukuâtın kaydını tutan ve bunun için gerekli parayı veren kişilerdir. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, İstanbul 1993, s. 61.

³ *Tersane-i Âmirede Cezair Defterdarı Zülfikâr Eendi ibn Abdülmennan'ın Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Dolap: 97 Numara 1583, s.18.

⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656/1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s.234.

mek maksadıyla⁵ öncelikle Avusturya üzerine bir sulh elçisi gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu göreve ilk anda düşünülen Küttab Hamdi Efendi: “*Ben bu kâr-i düşvârın uhdesinden gelemem. Caiz ki encâmında ‘itaba mazhar olam’*” şeklinde gönülsüzlüğünü belirtince⁶ Nişancı Zülfikâr Efendi; Rumeli Beylerbeyliği ve Paşa’lık payesiyle Avusturya elçisi tayin edildi. Paşa’nın yanına tercüman olarak İskerletzâde Aleksandr görevlendirildi⁷ 13 Şaban 1099/12 Haziran 1688 de bu göreve atanan Paşa hemen yola çıkarak aynı yılın son günlerinde daha önce Belgrad’ı işgal etmiş olan Avusturya ordugahına ulaştı. Günlerce sınırdaki bekletilen Paşa, Avusturya ordugahına ulaştığından Nemçe ordularının ahvalini tahlil imkanı bulmuş ve bu yolda bir hazırlamışsa da ve bunları Osmanlı tarafına göndermeye muvaffak olamamıştır. Çünkü Zülfikâr Efendi Nemçe kuvvetlerinin Belgrad’ı işgal etmiş olmalarına rağmen aslında çok güç şartlar altında bulduklarını ve iyi organize olmuş bir Osmanlı kuvvetinin düşmanı yenip, en azından elden çıkan bölgeleri rahatlıkla geri alabileceğini gözlemlemiştir⁸. Zülfikâr Paşa 1100 senesi Rebî’ül-âhiri’nin 17. günü (7 Şubat 1689) Beç şehrine ulaşmış ve Avusturya Çasarı ile görüşerek Nâme-i Hümâyunu sunmuştur⁹. Aynı zamanda da sulh görüşmeleri için yetkili elçi olduğunu bildirmiş, Avusturya yetkilileri ile görüşmeler yapmış, ancak Sultan II. Süleyman (1098-1102/1687-1691)’in vefat edip yerine Sultan II. Ahmed (1102-1104/1691-1693)’in tahta geçmesiyle elçiliği son bulduğundan görüşmeler yarıda kesilmiştir¹⁰. Bir süresi hapiste olmak üzere dört yıla yakın Avusturya topraklarında kalan Paşa, nihayet 1103/1692’de İstanbul’a dönmek üzere yola çıkmış, ancak şanssızlıklar yolda da yakasını bırakmamış ve Niş-Aleksinçe arasında içinde bulunduğu tüccar tafeesi ile birlikte haydut saldırısına uğramıştır. Niş Muhafızı Çolak Mehmed Paşa ve adamlarının gayretleriyle bu sıkıntıdan kurtulmuştur¹¹ 1103/1692 senesinde İstanbul’a dönen Paşa, gerek yollarda karşılaştığı hadiseleri gerekse Nemçe diyarında olan hadiseleri bir rapor halinde saraya ve sadrazama sunmuştur. Silahtar Fındıklılı Mehmed Efendi bu sefaretnâmeden bahsediyor ise de, bu gün kütüphanelerimizde adı geçen eser bulunmamaktadır¹².

Paşa 1106/1694 senesine Surre Emîni olarak tayin edilmiş ve 26 Cemaziye’l-âhir 1106/14 Şubat 1695 tarihinde de hıl’at giyerek görevine başlamıştır¹³. 1 Zilka’de 1107/13 Temmuz 1696’da Yeğen Mustafa Efendi’nin görevden el çektirilmesi üzerine yeniçerilerin maaş defterlerini düzenlemekle görevli Yeniçeri Katibi olmuştur¹⁴.

⁵ Raşid, *Tarih-i Raşid*, cilt.I, İstanbul 1153/1740, Vr. 180b.

⁶ Bu tarz bir tavır Hamdi Efendi’nin sonunu hazırlamış, hemen görevden el çektirilip Bursa’ya sürgün edilmiş orada da katledilmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, s.292.

⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, s.292.

⁸ Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahtar Tarihi*, cilt. II, İstanbul 1928, s.655.

⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, s.428.

¹⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, aynı yerde.

¹¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, s.436.

¹² Zülfikâr Efendi’nin sefaretnamesinin bilinen nüshalarını biri Münih Kütüphanesinde biri de Viyanada’dır. Buralardaki nüshaları kullanarak 1980 yılında . Wolfgang Jobs doktora tezi hazırlamıştır. Bkz: *Der Gesandtschaftsbericht Des Zülfikârqâr Efendi Über die friedenseverhandlungen in Wien 1689*, (Basılmamış Doktora Tezi), Wien 1980.

¹³ Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, “*Nusretname*”, (Sad. İsmet Parmaksızoğlu) C.I, Fasikül I, s.6.

¹⁴ Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, “*Nusretname*”, (Sad. İsmet Parmaksızoğlu) C.I, Fasikül II, b.149 .Sicill, II, 378.

Zülfikâr Paşa Muharrem 1108/Ağustos 1696 tarihinde Avusturya Orduları'nın Temeşvar'ı ikinci defa kuşatmaları üzerine hareket eden Osmanlı Ordusu'nda yer almış, bu savaşta Osmanlı Ordusu öncelikle Tuna Nehri'ndeki Avusturya kalyonlarını yakmış ardından da kaleye yönelmiş, savunmaya cesaret edemeyen Avusturya kuvvetler, kaleyi bırakıp dar bir boğazda Osmanlı Ordusu'na direnmeye çalışmışlar, ancak bunda başarılı olamamış, yenilmişlerdir¹⁵. Bu boğazda yapılan çarpışmalar esnasında, Zülfikâr Paşa göğsüne aldığı kurşun yarası sonucu şehit düşmüştür¹⁶.

Zülfikâr Paşa'nın oğlu Osman Paşa da babası gibi Osmanlı bürokrasisinde görev yapmıştır. 1105/1963 senesinde silahtar iken vezirlik rütbesine yükseltilmiş ve İstanbul kâim-i makamlığına getirilmiştir¹⁷. 1107/1695 senesinde silahtar ağalığa, 1115/1703 senesinde de Van Valiliğine getirilmiştir¹⁸.

Kardeşi Ali Paşa ise 1127/1715 de Sivas Beylerbeyliğine atanmış, ardından aynı yıl katıldığı Mora muhasarasında, ağabeyi gibi, şehit düşmüştür¹⁹.

Üsküdar Vakfı

Zülfikâr Paşa'nın elimizde mevcut iki adet vakfiyesi aynı numara altında Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Dolap 97 kayıt no 1583'te kayıtlıdır. Vakfiyeler toplam 31 sayfadan ibaret olup sülüs hattı ile kaleme alınmıştır.

Dua ve girizgah cümleleri dışında oldukça sade bir dille kaleme alınan her iki vakfiye şuhûdu'l hal kısmı, vakıf muamelesine şahadet edenlerin çokluğu ile dikkat çekmektedir. Birinci vakfiye 1-13 sayfalar arasında yer almakta olup Zülfikâr Efendi'nin elinde nakit olarak bulunan 800 esedi kurşun akara tebdil olup işletilmesiyle ilgilidir²⁰.

Çalışmamızın esas konusu olan ikinci vakfiye Zülfikâr Efendi'nin Üsküdar'da bulunan malları ve kitapları ile ilgilidir. Vakfiye tüm diğer örneklerinde olduğu gibi **besmele hamdele ve salvele** cümleleriyle başlamaktadır. Mezkur vakfiyenin ilk cümleleri şöyledir:” *Hamd-i fâik ve sena-i layık, ol mâlikî'l-mülki ve'l-meleket, rabbu'l izzeti ve'l-ceberut, vâkıf u hal ve enis ü can razzak u zü-cihan callet azimethu ve allemet hikmetuhu hazretlerinin dergah i hikmeti penahına ref olunur ki...*” Bu bölümün son kısmında ise Rasulüallah için “*Eğer dünya tek bir şey için varlığını devam ettiriyor olsaydı O, Rasulüallah olurdu*”²¹ ifadeleri yer almaktadır.

Ardından vakıf yapmanın dinî, ahlâkî ve ictimâî bakımdan faziletleri konu edilmekte ve bununla ilgili “*Allah yolunda mallarının harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine daha fazla verir. Onun bilgisi ve rahmeti çok*

¹⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, 594.

¹⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, (Haz. Mustafa Keskin vd.), cilt II, İstanbul 1996, s. 378.

¹⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, s.471.

¹⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *age*, 829.

¹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniyye*, (Haz. Ali Aktan vd.) cilt. III, İstanbul 1996, s. 617.

²⁰ *Vakfiye*, s.1-13.

²¹ *Vakfiye*, s.16.

geniştir²². “Kim bir iyilik yaparsa karşılığı on kat olarak verilir²³” ayetleri ile ve artık tüm vakfiyelerin değişmezi olan “*Âdemoğlu vefât edince ameli kesilir, ancak üç husûsta müstesnâ: Kendine du’â eden hayırlı evlâd bırakmak, İnsanlara daima faydalı olan ilim ve Allah yoluna hasretilmiş Sadaka-i câriye²⁴*”, hadis-i şerifi zikredilmiştir.

Yukarıda geçtiği gibi Zülfikâr Efendi’inin babasının adı Abdurrahman dedesinin adı da Abdülmennan’dır. Zülfikâr Efendi’nin oturduğu semt ise Büyük Ayasofya Camii yakınlarında Acem Ağa Mahallesi’dir.

Osmanlı toplumunda sultanlar, vezirler, hanım sultanlar ve üst düzey devlet memurları mal varlıklarının takip ve tanzimi için genellikle bir vekil tayin ederlerdi. Vakfın tahakkuku ve vakıf işlerinin yürütülmesinde bu sınıfa girdiğinden bu tür işleri de çoklukla vekiller yürütmüşlerdir. Zülfikâr Efendi de vakıflarının tahakkuku ve işlerinin yürütülmesi amacıyla vekil olarak İbrahim Çelebi ibn Abdullah’ı tayin etmiştir.

Mal Varlıkları:

Vakıf tarafından satın alınarak vakfedilen mal varlıklarını iki grupta incelememiz mümkündür: Birincisi kiralari ile vakfa gelir getiren evler ikincisi ise kitaplar.

Evlerden biri üç katlıdır ve Şemsi Paşa yakınlarında Mehmed Paşa Mahallesinde deniz kenarında bulunmaktadır²⁵. Diğeri ise Kuzguncuk’taki katlı evdir²⁶. Vakıf bu evlerin isteyenlere kiralanması ve kiralaların bir kısmının peşin, bir kısmının ise zamana bağlı alınmasını daha sonrada bu paraların müteveli tarafından birleştirilerek harcanmasını istemiştir.

Vakfedilen kitaplar ve bu kitapların ait oldukları bilim dalları şöyledir

Kitap Adı	Sahası	Adedi
Mushafi Şerif		1
Meşârik-i Şerif	Hadis	1
Buhâri-i Şerif	Hadis	1
Sure-i Mülk tefsiri	Tefsir	1
Hadisi Erbain-i Hâkanî	Hadis	1
Müzehheb Dürer ve Gurer	Fıkıh	1
İbrahim-i Halebî Kebir	"	1
Muhtarun fi’l Fıkh	"	1

²² Bakara 261.

²³ En’am 120.

²⁴ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Ahkâm, 36, C. III, İstanbul 1413/1992, s. 620.

²⁵ *Vakfiye*, s.20-21, Evlerle ilgili orijinal ifadeler şöyledir “*Medine-i Üsküdar Şemsi Paşa kurbünde Mehmed Paşa Mahallesi’nde vâki, bir taraftan merhum ve mafurun leh Mahmud efendi evkafından olan menzil ve bir taraftan sahil-i bahr, ve bir taraftan tarik-i amm ile mahdud olup tabaka-i ulyasında iki bab-ı kebir odası ve sofa ve dehlizi ve kenifi ve tabaka-i vustasında dahi üç bab oda ve bir tahta bend ve sofa ve dehliz ve kenif ve tabaka-i süflasında altı kayıt alır bir kayıkhane ve avlu ve bi’ri ma ve bahçe-i müstemil mülk menzili*”

²⁶ “*Medine-i mezbura tabi kuzguncuk karyede vaki bir taraftan Hüseyin Efendi Yahudi hanesi olan mülk menzili ve bir taraftan merdha-i veledi Yasef nam Yahudi mülkü, ve bir taraftan Haham Kemal nam Yahudi mülkü ve bir taraftan tariki amm ile mahdud-i hariciyesi biri nim sofalı iki bab fevkani oda ve sofa ve kenif ve altında bir ahır ve bir tahtani kiler ve bir su kuyusu ve Avluy-i dahiliyesi yan yana iki bab fevkani oda ve iki sofa ve iki cihannüma ve kenif ve iki baba tahtani oda ve bir matbah ve bir fırın ve yine bir su kuyusu ve bahçe ve Avluyu müstemil Yahudi hane tabir olur mülk menzilini...*”

Sağır Lügat-i Ahteri	Lisan	1	
Mülteka'l-Ebhur	Fıkıh	1	
Eşbah-i Nezair	Tefsir	1	
Kelâm-i Alî	Tefsir	1	
Saadüddin	Kelam	1	
Merah	Edebiyat	1	
Altıparmak Tecümesi	Siyer	1	
Kısas-i Enbiya	Tarih	1	
İmadü'l İslâm	İlmihal	1	
Necâtü'z-zâkirin	Ahlâk	1	
Divan-i Hâfız	Edebiyat	1	
Divan-i Örfi,	Tarih	1	
Şerefü'l-İnsan	Ahlâk	1	
Hadikatü'l Fuzûlî	Edebiyat	1	
Mecmua-i Nahv	Lisan	1	
Bezl-i Mâun	Tıb	1	
Müniyyetü'l-Musalli,	Fıkıh	1	
Şerh-i Dibace	Ahlâk	1	
Divan-i Câmi	Edebiyat	1	
Nişancı Tarihi	Tarih	1	
Gülistan	Edebiyat	1	
Tecvid Mecmuası	Kıraat	1	
Enisü'l-rifin	İlmihal	1	
Manzum Şurut	Fıkıh	1	
Risale-i Mergube	Tasavvuf	1	
Menâkıb-i Evliya	Tasavvuf	1	
Kaside-i Bürde	Edebiyat	1	
Ekmelü Fıkh-i Ekber	Fıkıh	1	
Hulasatu'l Alem-i Levsi	Tasavvuf	1	
Şerh-i Kaside-i Emali	Edebiyat	1	
Necatü'l Mu'Ötekid,	Kelam	1	
Sarf	Lisan	2	
Manzum Türki	Edebiyat	1	
Humayunnâme (nakıs)	Tarih	2	
Risale-i Sulûk,	Tasavvuf	1	
Nâli	Edebiyat	1	
Farisi Tarih-i Firdevsi	Tarih	1	
Münşeat	Tarih	1	
Husn-i Dil-i hi	Ahlâk	1	
Hikaye-i Yusuf-i Züleyha	Edebiyat	1	
Farisi Divan-i Seyyid-i Kelam	Kelam	1	
Biri Mansur iki Farisi Yusufu Züleyha Hikayesi	Edebiyat	2	
	Divan-i Riyâzi,	Edebiyat	1
	Felehatnâme	Tasavvuf	1
Enisü'l-Uşşak	Edebiyat	1	
Şahnâme-i Şemsi	Edebiyat	1	
Şâhidi	Edebiyat	1	
Hikmetü'l Acaib	Edebiyat	1	
Toplam		59	

Listedeki kitaplar, genellikle orta seviyeli medreselerde tekkelerde ve camilerde okutulmakta olup bir çoğu başucu kitabı cinsindedir. Zaten, aşağıda bu kitapları taliplilere okutmakla görevli olan dersiam'a tahsis edilen 10 akçe yevmiye de bunun ifadesidir. *Altıparmak Peygamberler Tarihi* gibi Osmanlı halkı ve aydınları tarafından çokça okunan siyer kitabı, *Mültekâ* ve *Halebi* gibi fıkıh kitaplarının yanı sıra, tasavvufa dair menkıbelerin yer aldığı kitaplar ve Arapça dil bilgisi kitapları dikkat çekmektedir.

Vakfın vazifelileri

Vazifeli Görevi Maaşı İlk Vazifelinin adı Dersiam Haftada üç gün bir belli bir vakitte tâlib-i ilm olanlara Ayasofya Camiinde hadis, tefsir, fıkıh, ferâiz usul ve sair faydalı bilimler okutmak 10 akçe Derviş Ahmed Efendi ibn Mehmed Kâtip 3 akçe Ali Efendi ibn Mehmed Mütevellî Mal varlıklarının işletilmesi 4 akçe İbrahim bey ibn Abdülmuin Câbi Vakfın gelirlerini toplamak 2 akçe İbrahim Çelebi Hafız-i kütüb Ayasofya Camiine bağışlanan kitapları muhafaza etmek gerektiğinde talebelere vermek 2 akçe günlük vazife, 100 akçe kitapların bakımı için senelik İbrahim Bey ibn Abdülmuin²⁷ **Toplam 5 Vazifeli 21 akçe yevmi**

Yukarıda beş ayrı vazife görülmesine rağmen mütevellilik ve hâfiz-i kütüplük vazifeleri aynı şahıs tarafından yürütüldüğünden bu beş vazifeye dört görevli tayin edilmiştir. Vakıf tatbikatında sıkça rastlanmayan bu durum Zülfikâr Efendi Vakfı'nda göze çarpmaktadır. Vakıftan vazifelilere tahsis edilen senelik toplam meblağ 7.665 akçedir.

Vakıf ilk vazifelileri isim olarak zikrettiğinden, sair şartlara ek olarak onları vefatından sonra tayin edilecek göreliler için şu şartları vaz' etmiştir: **Müderreslik**: “ehli ilm ve sahibi hilm ve hizmetini mezkurenin edasına kâdir kimseye”, **Kâtiplik**: “bir ehli kalem ve sahibi rakam umûri kitabete kâdir bir kimseye”, **Mütevellî**: “mütedeyyin ve perhizkâr ve müstekim ve hizmet-i tevliyeti kemâ yenbağî edaya kâdir bir kimseye”, **Hâfiz-i Kütüplük**: “tevliyeti mezkûreden ifraz, ve mutemed ve müstekim bir kimseye”.²⁸

Vakfın müvekkili İbrahim Bey hayatta oldukça kendisinde kalacak ve aynı zamanda vakfın nâzırlığını da yapacak onun vefatından sonra da “bir hâkimi hasım ma'delet nisabı tuba leh ve husn-i maab efendiler” bu görevi deruhte edecektir.

Vakfın nâzırını, mutat görevlerin yanı sıra vakfın diğer görevlilerini takip edecek vazifelerini yapmayanları bu işten el çektirecek ve yerlerine lâyıklarını atayacaktır. İleri ki zamanlarda, her iki vakfın gelirlerinde olabilecek artıştan üç akçe dersiam'a, ikişer akçe mütevellî ve câbiye, bir akçe de katip yevmiyelerine eklenecek; bunlardan sonra, arta kalan para olursa surre ile Medine Fukarasına irsal olunacaktır. Yine, vakıftaki vazifelerde olabilecek boşalmalardan açığa çıkacak para da fukaraya harcanacaktır²⁹.

Her vakfiyede olduğu gibi son kısımda vakfın sıhhati ve lüzumuyla ilgili İmam Ebu Hanife ile İmam Muhammed arasındaki görüş farklılığına yer verilmiş, sonuçta vakfın “lâzım bir tasarruf olduğuna” dair İmam Muhammed'in içtihadı benimsenmiştir.

²⁷ Vakfiye, s.24.

²⁸ Vakfiye, s.25-26.

²⁹ Vakfiye, s.26-27.

Dua kısmında ise . “Herkim bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse günahı onu değiştirenlerindir. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir.³⁰ ayeti yer almıştır.

Vakfın tanzim tarihi Gurre-i R. âhir 1097/Mart 1686'dır.

Şahitler:

Sultan'ın eski Baş imamı Ali Efendi Ayasofya Camii İmamı Süleyman Efendi Dersiam Ahmed Efendi ibn Mehmed Tersane-i Amire Katiplerinden Ahmed Efendi ibn Mustafa Osman Çavuş İbn Himmet Hüseyin Ağa ibn Ebu Bekir Abdi Ağa ibn Fazlullah Mustafa Çavuş İbn Nasuh Avz Ağa ibn İbrahim Abdurrahman Ağa ibn Abdullah Es-Seyyid Ali Efendi Mehmed Efendi ibn Mahmud Hasan Çelebi İbn Mehmed Mahmud Efendi ibn Mehmed Ali Efendi ibn Mehmed El-Hac Mehmed Bey ibn Eyyüb Mustafa Efendi ibn Mehmed Abdülkâdir Efendi ibn Ali Ahmed Bey ibn Ali Mahalle İmamı Abdülaziz Efendi Feyzullah Çelebi ibn Mehmed İbrahim Çelebi ibn Abdullah İsmail Çelebi ibn Receb Bölükbaşı Mehmed Çelebi ibn Hasan Bölükbaşı Mehmed Çelebi ibn Abdi Bölükbaşı Elhac Abdi ibn Mahmud Bölükbaşı Hasan Çelebi ibn Mehmed Bölükbaşı Hasan Çelebi ibn Fazlullah Muhzır Ahmed ibn Mehmed Muhzır Ahmed Çelebi İbn İbrahim Muhzır Receb Çelebi ibn Mustafa Muhzır Receb Çelebi ibn Osman Muhzır Receb Çelebi ibn Ömer Muhzır Ömer Çelebi ibn Yusuf Katip İmam-zade İbrahim Efendi³¹.

³⁰ Bakara 181.

³¹ Vakfiye, s.30-3.

III. AHMET'İN KIZI ZEYNEP SULTAN'IN HAYATI VE ÜSKÜDAR'DAKİ VAKFİYESİ

Ahmet Yaramış*

Zeynep Sultan'ın Hayatı

Zeynep Sultan 1127/1715 tarihinde doğmuş olup¹, çocukluk dönemi Osmanlı Devleti'nin bilim, kültür ve sanat alanlarında önemli yeniliklerin yapıldığı Lale Devri (1718-1730)'nde geçmiştir. O, III. Ahmet (1701-1730)'in otuz kızından birisi olup; annesi, padişahın ikinci hasekisi Mihrişah Valide Sultan (1145/1732)²'dir. Zeynep Sultan, aynı zamanda, III. Mustafa (1757-1774)'nın da anne-baba bir kız kardeşidir.

H. 1140/Mayıs 1728 tarihinde Zeynep Sultan, Sinek³ ve Küçük lakaplarıyla tanınan Mustafa Paşa⁴ ile evlenmiştir. Hanım Sultan'ın düğünü kız kardeşleri Saliha (v.1192/1178) ve Ayşe Sultan (v.1189/1775)'lerle beraber olmuştur. Evlilik hazırlığı olarak, her üçü için

* Yard.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir açıklık yoktur. Ancak, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde tespit ettiğimiz bir belgede, III. Ahmet'in düğün hazırlıklarını yaptığı kızları Saliha, Ayşe ve Zeynep Sultanların isimleri, yukarıdaki sıra üzere zikredilmiştir (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TMSA), Defter(D).2213-1). Osmanlı Hanedanı üzerine araştırmalar yapmış olan Alderson ve Uluçay; Saliha ve Ayşe Sultanların doğum tarihlerini isim sırasına göre 16 Rebiyü'l-evvel 1127/21.3.1715 ve 13 Şevval 1127/11 Ekim 1715 olarak vermektedir. Zikredilen belgede, Zeynep Sultan'ın isminin diğer sultanlarınkinden sonra gelmesi, onun içlerinde yaşça en küçük olduğunun delili olmalıdır. Bu durumda, Zeynep Sultanın doğum tarihi 1715 yılının Ekim ayı ya da onu izleyen aylardan birisi olduğu söylenebilir. Bkz. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956, Table XLI; Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992, s. 88-89.

² Zeynep Sultan'ın annesinin Mihrişah Sultan olduğu, Şem'dânizâde Fındıklı Süleyman Efendi (Haz: M. Münir Aktepe)'nin , "Mür'it Tevârih" adlı eserindeki "... Ve Sultan-ı zamanın li- ebeveyn kız kardeşi Zeyneb Sultan..." cümle açığa kavuşturmuştur. (C. II-A, İstanbul 1981, s 15). Yukarıdaki cümlede bahse konu olan padişah, III. Mustafa ve onun annesi de Mihrişah Sultan'dır. Bkz. Uluçay, *a.g.e.*, s. 81.

³ Mustafa Paşa'ya bu lakap, onun zayıf ve alık görünüşlü olmasından dolayı verilmiştir. Bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Osmanlı Devleti Tarihi, (1757-1774)*, C.XVI, İstanbul –tarihsiz, s.75.

⁴ Mustafa Paşa, Zeynep Sultan ile evlendikten sonra, yirmi yıldan fazla Anadolu'nun çeşitli eyaletlerinde vali olarak görev yapmıştır. I. Mahmut (1730-1757)'un vefatı üzere tahta geçen III. Mustafa, ana-baba bir kız kardeşi olan Zeynep Sultan'ın eşi Küçük Mustafa Paşa'yı vezir rütbesi ile Nişancı ve Mora Muhassıllığı makamlarına tayin etmiştir. O, vefatı ettiği 1177/1763 tarihine kadar Nişancı olarak görevine devam etmiştir. Vefat ettiğinde seksen yaşında bulunmaktaydı. Bkz. Von Hammer, *a.g.e.*, s.21, 75; Şem'dânizâde, C. I, (İstanbul 1976), s.168; C.II-A, (İstanbul 1978), s. 15.

müceddeden yaptırılan eşyalara 41.927 dirhem gümüş kullanılmış⁵ ve çeyiz masrafı olarak ta 4233.5 kuruş ve 40 akçe harcanmıştır⁶.

Zeynep Sultan, Küçük Mustafa Paşa ile otuz altı yıl evli kalmış olup, Paşa'nın 1177/1763 tarihinde vefatı üzere dul kalmıştır. 1178/1765'te Belgrat Valisi Melek Mehmed Paşa⁷ ile evlenmiştir. Hanım Sultan, bu ikinci ve son evliliğinin onuncu yılında 12 Muharrem 1188/25 Mart 1774 tarihinde eceliyle vefat etmiştir⁸.

Vefatının ardından Hanım Sultan'ın terekesi, alacakları ve borçları çıkarılmış olup, toplam borcu 7.376 kuruşa iblâğ olmuş ve alacaklılara paraları ödenmiştir⁹. Daha sonra tesis ettiği vakıfları haricinde kalan malları da Hazineye devredilmiştir¹⁰.

Hayır Eserleri:

Zeynep Sultan'ın en önemli hayır eseri Eminönü Soğuk Çeşme mevkiinde inşa ettirdiği ve kendi adıyla anılan camiidir. 1183/1769 tarihinde inşası tamamlanan camii'nin mimarı Mehmet Tahir Ağa'dır. Zeynep Sultan'ın kabri bu camiinin haziresinde bulunmaktadır. Ayrıca, ikinci ve son eşi Melek Mehmet Paşa ile birlikte Alemdar Mustafa Paşa (1223/1808) gibi önde gelen devlet adamları da burada medfundur¹¹.

Ayrıca, Zeynep Sultan, İstanbul'un çeşitli yerlerinde çeşmeler inşa ettirerek, insanların hizmetine sunmuştur¹².

Vakıfları:

Zeynep Sultan'ın birinci vakfiyesi, aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirmesini yapacağımız Ayasofya ve Yeni Camii'nde gerçekleştirilmesini istediği faaliyetlerle alakalıdır.

İkinci vakfiyesi ise, camii ve yanında bulunan mektebin işletilmesi maksadıyla kurulmuştur. O, bu camii ve mektebin ihtiyaçlarının karşılanması için, Ayasofya Camii yakınlarında aylık kirası 36 akçe olan bir terzi dükkanını¹³, ve Cağaloğlu Tavuk Pazarında Hazinedar Han'ı içindeki bir dükkanı akar olarak şart etmiştir¹⁴.

⁵ TSMA, D.3207.

⁶ TSMA, D.2213-1; D.3207.

⁷ Mehmet Paşa: Kaptan-ı Derya Fındıklı Süleyman Paşa'nın oğludur. Cemâlinin güzel ve yakışıklı olması nedeniyle, kendisine "melek" lakabı verilmiştir. Zeynep Sultan ile evlenmeden önce tersane kethüdalığı, kaptan paşalık, valilik gibi üst düzey görevlerde bulunmuştur. Evlendikten sonra, devlet hizmetinde Rumeli'nin çeşitli eyaletlerinde valilik, nişancı, kaptan-ı derya, muhassıl, serasker ve son olarak sadrazam olarak görevlerde bulunmuştur. 1209/1794 tarihinde yaşça ileri ve devlet işlerinde yetersiz kaldığı gerekçesiyle, III. Selim (1789-1807) tarafından sadrazamlıktan tekâüdlük ihsanıyla azl edilmiştir. Vefat ettiği 1209/1802 tarihe kadar, kendisinin kullanımına tahsis edilmiş olan konakta yaşamını devam ettirmiştir. Mezarı, Zeynep Sultan Camiisinin haziresindedir. Bkz: Von Hammer, *a.g.e.*, ss. 320-321; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, İstanbul 1972, s. 73.

⁸ Uluçay, *a.g.e.*, s.87.

⁹ TSMA, D.8004-30b.

¹⁰ TSMA, Evrak(E).7029-43.

¹¹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C.I, İstanbul 1962, s.158.

¹² Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* (Yay. Haz: Ali Aktan, vd), İstanbul 1995, s.36.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkaf Defterleri* (EV), No:10883.

¹⁴ BOA, EV, 16172, vr.2.

Üsküdar'daki Vakfı¹⁵

Çalışmamızın esas konusu olan Zeynep Sultan tarafından Üsküdar'da kurulan vakıf, 21 Safer 1153/10 Mayıs 1743 tarihli olup, on iki sayfadan ibarettir. Vakfiye, sülüs hattı ile kaleme alınmıştır. Kuruluş tarihinin hemen ardından, diğer tüm hanım sultan vakıfları gibi idaresi Haremeyn Evkaf Nezareti'ne bağlanmıştır¹⁶. Vakfiyenin orijinali halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Dolap 28-1746'da muhafaza edilmektedir.

Vakfiye, Osmanlı inşâ âdabı gereği besmele, hamdele ve salvele cümleleri ile başlamıştır. Burada, Hz. Peygamber için kullanılan “*Âdemoğlunun en üstün nitelikli şahsı ve onlar için mahşer gününün şefaathçisi*”¹⁷ ifadesi dikkat çekmektedir. Hemen ardından vâkıf ile ilgili bilgiler zikredilmektedir. Bu kısımda, Zeynep Sultan için “*hacle-i nişân-i serâ perde-i ismet ve arke-yi pirâ-yı iffet olan umdetü'l- muhadarât tâc u'l- mesturât-ı aleyhi'z-zat safiyyetu's-sıfat zât u'l- aliyyi ve's-sa'âdet sâhibetu'l -hayrâtu'l hisân*” ifadeleri yer almaktadır.

Zeynep Sultan, vakıf muamelesini tahakkuk ettirmek üzere kethüdası İbrahim Ağa bin Muhammet'i müteveli olarak tayin etmiştir.

Vakfın Mal varlıkları:

- 1- Üsküdar Sultan Çiftliği mevkiinde tam donanımlı bir çiftlik¹⁸,
- 2- Çiftlikteki 300 koyun ve keçi,
- 3- Altmış kile buğday ve 160 kile yulaf,
- 4- Üç bakır bakraç,
- 5- Üç tas,
- 6- Bir güğüm,
- 7- Bir gözleme sacı,
- 8- Bir Beygir.

Vakfın Şartları:

- 1- Vâkıf, Çiftliğin tamamının senelik kiralanıp, elde edilecek gelirin dörtte birinden Ayasofya-i Kebir Camii'nde bir ehl-i ilim ve müttaki kürsî şeyhininhaftada belli günlerde¹⁹ cemaate va'z ve nasihat etmesi mukabilinde on akçe yevmiye almasını,
- 2- Eminönü Yeni Camii'nde bir ehl-i ilim ve fâzıl kimsenin dersiâm olarak isteklilere ders okutması karşılığında günlük dokuz akçe alması

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Dolap 28- 1746.

¹⁶ Bkz. Vakfiye, s.11.

¹⁷ Vakfiyedeki orijinal ifade şöyledir: “...Efdalü'l evlâd-i beşer' şefî'i rûz u mahşer...” Bkz. Vakfiye s.4.

¹⁸ Çiftlik, vakfiyede şöylece tasvir edilmektedir: “...Üsküdar Kazasına tâbi Samandıra kurbünde vâki olup Merhume Gevherhan Sultan Çiftliği demekle ma'ruf ve meşhur olmakla tahd'd ve tevd'den müstağni olup hudûd-i kademesi üzere merağ ve meratiğ ve eşcâr ve merağ ve uyun ve âbâr ve bi'l cümle tevâbi ve levâhıkı müstemil olan çiftlik...” Bkz. Vakfiye, s.6-7.

¹⁹ Kaç gün olduğu vakfiye metninde yazılmamıştır. Bkz. Vakfiye, s.8.

- 3- Dokuz *cüzhan* her gün Ayasofya Camii Şerifi'nde birer *cüz* okumaları mukabili ikişer akçe yevmiye almaları,
- 4- Başka bir *cüzhanın* her gün birer *cüz* okuyup sevabını Zeynep Sultan'ın daha önce vefat etmiş olan kızkardeşi Âtike Sultan(1150/1737)'in ruhuna hediye etmesi karşılığında günlük üç akçe alması,
- 5- Vakıf şartlarına göre *cüz- ü şerifi* tilavet edecek *cüzhanları* murakabe etmek üzere görev yapacak olan bir Noktacı'ya günlük üç akçe ücret verilmesi,
- 6- Hanım Sultan vakıflarının umumi nâzırı olan Dâru'ssaâde Ağasına günlük on akçe ücret verilmesi,
- 7- Vakfın gelirini toplamakla sorumlu Câbi'ye üç akçe yevmiye verilmesi²⁰.
Vâkif, yukarıdaki vazifeliler için günlük 56 akçe tahsis etmiş olup, yıllık toplam tahsisat 20.440 akçedir.
- 8- Zeynep Sultan, kayd-ı hayat şartıyla vakfın idaresini kendi uhdesinde tutmuş, vefatından sonra ise bu göreve kethüdası İbrahim Ağa bin Muhammet'i şart etmiştir. Vâkıfın, mütevelliler için tahsis ettiği yevmiye on akçedir.
- 9- Vakfın zorunlu harcamalarından sonra arta kalacak gelirin, vakfın akarlarının imar edilmesi maksadıyla mütevellî tarafından biriktirilip gerektiğinde harcanması şart kılınmıştır.
- 10- İleri ki zamanlarda yukarıdaki şartlara aykırı bir durum vâki olduğunda veya tevcihlerin boşalması halinde arta kalan paraların Haremeyn Fukarasına²¹ gönderilmesi istenmiştir²².
Son olarak kurulan vakfın sıhhat ve lüzûmuna hükm olunup, şahitlerin zikrine geçilmiştir²³.

Şahitler:

Kethüda Beyi Ali bin Mustafa Baş Ağa Bilal bin Abdullah İkinci Lala İlyas bin Abdullah Üçüncü Lala Beşir bin Abdullah Hasan bin Hüseyin el-Hac Mahmut bin Mustafa Ahmet bin Ali İshak bin Ali el-Hac Ahmet bin Muhammet İbrahim bin Ebu Bekir Kâtib Muhammet bin Abdullah Ömer bin Ali Halil bin Hüseyin Mustafa bin İsa Veli bin Abdullah Hasan bin Receb Ahmet bin Süleyman Kâtib el-Hac Yusuf bin Adullah el-Hac Süleyman bin Abdullah Ömer bin Osman Müezzin Ahmet bin Abdullah Muhammet bin Hasan Kâtib Hurufî'l Küttâbizâde Hattat Ali Efendi bin Muhammet.

Vakfın yönetimi ve işletilmesi sonraki dönemlerde de iyi takip edilmediğinden bir müddet sonra Zeynep isimli sultanlardan hangisine ait olduğu ve mütevellisi tespit edilememiş ve bu maksatla, yazılan arıza, vakıf metninin sonuna kaydedilmiştir. Bu müşkül durumun giderilmesi için vakfiye kaydının tekrar incelenmesi talep edilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda, vakfiye de belirtildiği gibi, vâkif, vakıf şartları, mal varlıkları ve mütevellisi tespit edilmiştir²⁴.

²⁰ Vakfiye, s.8-9.

²¹ Haremeyn Fukarasıyla ilgili kurulan vakıflar hakkında geniş bilgi için bakınız: Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul 2002, s. 101-111.

²² Vakfiye, s.9-10.

²³ Vakfiye s.11.

²⁴ Bkz. Vakfiye, s.12.

ÜSKÜDAR'DA SÂDİLİK VE SÂDÎ TEKKELERİ

Mahmut Yücer*

Özet

Sâdilik; XVIII. asrın başlarından itibaren İstanbul'a Abdüsselâm Şeybânî (1165/1751)'nin temsil ettiği "Selâmiyye" ve Ebü'l-Vefâ-i Şâmi'ye nisbet edilen "Vefâiyye" adlı iki kol ile gelmiştir. Şehir hayatında hızla yaygınlık kazanarak XVIII. asırda beş olan tekke adedini XIX. asırda yirmi üçe çıkartmıştır. Bu tekkelerden beşi de Üsküdar bölgesinde bulunmaktadır.

Bu Çalışmada Üsküdar'da kurulan Hallaç Baba Tekkesi, Yağcızâde Tekkesi, Abdulbâkî Efendi Tekkesi (Hamidiye Tekkesi), Malatyalı İsmail Ağa Camii Tekkesi ve Seyfeddin Efendi Tekkesi tanıtılmaya çalışılacaktır. Yine bu beş tekkede postnişinlik yapmış bulunan Sâdî şeyhleri, halîfeleri, Sâdî kültürü araştırılmaya çalışılacak devlet erkânıyla olan ilişkilerine vurgu yapılacaktır. Sâdî şeyhleri arasında Mecmuâ-yi Tekâyâ yazarı Ahmed Münîb Efendi ve Edebiyat tarihçisi Saadeddin Nüzhet (Ergun)'un bulunması bu kültürün gücünü göstermektedir.

Giriş

Sâdîlik; Kudüs civarında doğup Urfa'ya bağlı Birecik Kasabası'nda vefat eden Sa'deddin Cibâvî (v.700/1300-1301) tarafından kurulmuştur¹. Şeybâniyye'nin bir kolu olan Sâdiyye² Âciziyye³, Tegallübiyye, Vefâiyye, Selâmiyye adlı dört ana şübeye ayrılmıştır⁴.

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi.

¹ Sadedin Cibâvî'nin nesli, Peygamberimizin hanımı Ümm-i Hânî'nin pederi İbn Mesud eş-Şeybî'ye ulaştığı için "Şeybân" nisbesini almıştır. Yine Şam bölgesindeki Ciba Köyü'nde doğduğu için de "Cibâv" olarak adlandırılmıştır. Tarîkata nisbeti babası ve dedesi yoluylaadır. Hayatının başlarında haydutluk yapmış babasının duasıyla kendini düzelterek seyr-i sülûka başlamıştır. Şam civarında bulunan dergâhında uzun yıllar hizmet etmiştir. Tekkesi sultan Abdulhamid tarafından tamir ettirilmiştir. *Evrâd-ı Usbûiyye*'si vardır. Tarikat silsilesi şöyledir: Sâdedin Cibâvî, Mezîd el-Cibâvî, Yunus eş-Şeybânî, Ebu Bekir Hayrû'n-Nessâc, Ebu'l-Kasım el-Gürgânî, Ebu Osman el-Mağribî, Ebu Ali el-Kâtib, Ali er-Ruzbârî, Cüneyd el-Bağdâdî, Seriyyûs-Sakâtî, Ma'rûf el-Kerhî, Ali b. Musa er-Rızâ, Musael-Kâzım, Cafer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, İmam Zeynelâbidin, İmam Hüseyin.

² Harîrizâde, *Tibyân*, II, (Sül. Ktp. İbrahim Efendi, 430-432), 129b. Trimmingham Sâdiyye'yi Rifâiyye'nin bir kolu olarak kaydeder. bkz. Trimmingham, *The Sufi Orders*, (Oxford 1971) s. 280.

³ Süleyman Efendi, *Osmanlı Müellifleri*'nde Sâdîliğin Âcizîlik kolu kurucusu olarak kaydedilmektedir. Aslen Işkodralı olan Süleyman Efendi "Âciz" lâkabıyla tanınmaktadır. Resmî ilimleri İstanbul'da okuduktan sonra tasavvufa intisap etmiştir. Ancak mürsidinin kim olduğu tespit edilememiştir. Süleyman Efendi, 1150/1737-38'de Prezrin'de vefât etmiştir. Büyük kısmı Türkçe, kalamı Arapça ve Farsça olan bir *D'vân*'i vardır. Bursalı Mehmed Tâhir'e göre, Âcizîlik koluna mensup Sâdiler, Edhemî (dört terklı) arâkiye giyerlerdi. (Bursalı, *a.g.e.*, I, 123-124).

⁴ Harîrizâde bu şubeler hakkında bilgi vermezken, Vassâf ve Pakalın isimlerini saymakla yetinir. Vassâf, *Sef-ne*, I, 331 vd.; Pakalın, *OTDTS*, III, (İstanbul 1993) 81. Silsileler için bkz. Şûkrî, *Silsilenâme*, s. 15-16.

XVIII. asrın başlarından itibaren İstanbul'a Abdusselâm Şeybânî (1165/1751)'nin temsil ettiği "Selâmiyye" ve Ebû'l-Vefâ-i Şâmî⁵'ye nisbet edilen "Vefâiyye" adlı iki kol ile gelmiştir. Selâmiyye Koska'daki Abdusselâm Tekkesi'nde, Vefâiyye ise Taşlıburun Tekkesi'nde neş'et etmeye başlamıştır. Taşlıburun Tekkesi kuruluş olarak daha önce gelmesine rağmen Sâdiyye'nin İstanbul'daki âsitânesi Abdüsselâm (Koğacı) Tekkesidir. Bursa'da da yine Vefâiyye yaygınlaşmıştır. Afyon, Kütahya ve Elmalı civarında ise ana koldan Şeyh Es'ad'ın halifeleri vasıtasıyla yaygınlaşmıştır⁶.

İstanbul'da A. Münib Efendi'nin Mecmuâ'sına göre yirmi üç adet Sâdi Tekkesi sıralanırken, bunlardan "Şeyh Cafer Efendi" ve Çavuşderesi'ndeki "Seyfi Efendi Tekkesi" arsa halinde gözükmemektedir. Hüseyin Vassâf Sefine'nin V. cildinin sonuna yaptığı listede on dört adet Sâdi Tekkesi sıralanmaktadır⁷. Rehber-i Tekâyâ'da ise dokuzu harap halde otuz iki tekke ismi verilmektedir⁸, dolayısıyla Ahmed Münib Efendi'nin verdiği rakam doğrulanmaktadır. "Abdusselâm (Kovacdede) Tekkesi", Kadı Çeşmesi'nde "Âbid Çelebi Tekkesi"⁹, Defterdar'da "Balçık Tekkesi"¹⁰, Eyüp "Cafer Paşa Tekkesi"¹¹, Kasımpaşa "Cigirimdede Tekkesi"¹², Edirneköprüsü

⁵ Vassâf, Sâdi sülâlesinden ve Şam meşâyihinden olan Ebû'l-Vefâ'nın 1113/1703 veya 1115/1705 tarihinde İstanbul'a gelmiş olabileceğini söylerken XVIII. asrın başını işaret etmektedir. *Sefne*, I, 341.

⁶ Şeyh Es'ad Efendi'nin halifesi Şeyh Ali Beyrûtî'den sonra Afyonlu Üçizâde Şeyh Mehmed Cemâlî, Kütahyalı Evliyâzâde Şeyh İsmail Hakkı (1282/1865), Şeyh Yunus Hakkı (1302/1884) şeklinde bir kol neş'et etmiştir. Es'ad Efendi, Harîrizâde Kemâleddin Efendi'nin de şeyhidir. Bkz. Şükrî, *Silsilenâme*, s. 15.

⁷ Vassâf, *Sefne*, V, 270.

⁸ Yeşilzâde, *Rehber-i Tekâyâ*, s.26-29.

⁹ Fâtih İlçesi, Kadıçeşmesi Şeyh Resmî Mahallesi, Otlukçu Yokuşu'nda bulunmaktaydı. Abdullâh-ı İlâhî (897/1491)'nin halifelerinden Âbid Çelebi (903/1497-8) tarafından kurulmuşsa da uzun süre metruk kalmış ve Sâdiyye'den *Deli Şeyh* lakaplı Şeyh Hüseyin Hamdi Efendi (1257/1841) tarafından yeniden ihyâ edilmiştir. Hamdi Efendi, Taşlıburun Tekkesi'nden hilâfet almış ve Hasîrizâde Tekkesi şeyhine dâmad olmuştur. Sâdi âyininin önce *Mesnev* okutması nedeniyle buraya şeyh olacak kişilere, Mesnevîhân olması şartı getirilmiştir. İkinci bâniden sonra Şeyh Sa'deddin Efendi (1289/1872), Şeyh Mustafa Sıdkî Efendi (1308/1890) ve Şeyh Salahaddin Bey oturmuştur. 1918 Fâtih yangınıyla ortadan kalkan tekke bir daha yapılamamıştır. Tanman, "Âbid Çelebi Tekkesi", *DBIA*, I, 57.

¹⁰ Eyüp Cezerî Kasım Mahallesi, Defterdar caddesi, 67 ada 7 parsel sayılı, Tiryâki Hasan Paşa Vakfına bağlı Balçık Sâdi Tekkesi'nde 'Seyyid Abdurrahim (1225/1810), 'Kambur Salim (1234/1818), 'Uşşâkiyye'den Mehmed Sâdik (1242/1826), ' Mehmed Emîn (1257/1841) ve Mehmed Ziya (1294/1874) (Akbatu, *a.g.m.*, V, s. 97; Özdamar, *a.g.e.*, s. 47.) Mehmed Ziyâ'nın kardeşi Mahmud Efendi (1299/1881) ve Safir Hâlid Efendi (?) postnişin olmuştur. A. Muhyiddin, *Tomâr*, s. 44.

¹¹ Eyüp, Kalanderhâne Caddesi üzerinde 57 numarada, bir medrese ve türbeden oluşan külliye içerisinde bulunan Ca'fer Paşa (*Hacı Yahyâ Kâdir* veya *Kır'mi*) Tekkesi, XIX. asrın ortalarına kadar Kâdiri meşîhâtına bağlı kalmakla birlikte, asrın ikinci yarısından itibaren Sâdi meşîhâtına geçmiştir. 1249/1833'da Seyyid Hasan Efendi (Kâdiri) (bkz. Hatice Aynur, *a.g.m.*, s. 34), 1289/1872'de Süleyman Efendi b. Mehmed, 1301/1883'de 1341/1922'de Mehmed Sâlih Sırrı Efendi (Sâdi) postnişin olmuştur. (Geniş bilgi için bkz. A. B. Turnalı-E. Yücel, "Az Bilinen Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 70-71, Şubat 1991, s. 177-180). M. Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmân*'sinde, Eyüp'te Sa'diyye'den Cafer Paşa Dergâhı şeyhleri olarak Mustafa Efendi (1255/1839), Kırmımlı Süleyman Avnî Efendi (ö.1287/1871) olarak geçer. *a.g.e.*, III, 102 ve IV, 472.

¹² Kasımpaşa, Camii Kebir Mahallesi, Refik Saydam Caddesi, Küçük Hamam Sokağı, 926 ada 1 parselde bulunmaktaydı. Asrın sonlarında Şeyh Cafer-i Sâdik Efendi (1317/1899) ve oğlu Şeyh Halil Cemâleddin Efendi isimleri tespit edilebilmektedir. Albayrak, *a.g.e.*, s. 123, 156-157 nolu vesîka.

“Çakırağa Dergâhı”¹³, Karagümrük “Ejder Tekkesi”¹⁴ Yüksekaldırım Fındıkzâde (Ahmed İshak) Tekkesi”¹⁵, Üsküdar Tabutcular’da “Ganî Efendi (Hallaç Baba) Dergâhı”¹⁶, Kadıköy Kuşdili’nde Hamidiye (Abdülbâkî) Tekkesi”, Mevlevihâne Kapısı “Hasan Kudsi Efendi Tekkesi”¹⁷, Söğütçe “Hasırcızâde Tekkesi”, Halıcılar Köşkü “İsâ Efendi Tekkesi”¹⁸, Dâvud Paşa Kalesi’nde “Kadem (Halil Hamid Paşa) Tekkesi”¹⁹, Gümüşsuyu Kantarcıbaba Tekkesi, Üsküdar Ahmediyе’de Malatyalı İsmail Ağa²⁰, Şehremini’nde Râşid Efendi, Davut Paşa İskelesi

¹³ Edirnekapı, Salmatomruk civarında asrın başlarında kurulan Çakır Ağa Tekkesi şeyhleri şöyledir: 1-Ejder Efendi halifesi Seyyid Edhem Sabri Efendi (1243/1827). 2-Ejder Efendi’nin bir başka Halifesi olup Medine’de vefat eden Ahmed Sabri Efendi (1255/1839). 3-Eyüplü Şeyh Hulûsi Efendi (1287/1870) 4-Şeyh Hulûsi Efendi’nin halifeleri Ali Haydar (1301/1883) ve Şeyh Hasan Efendi (1308/1890). Şükrî, *a.g.e.*, s. 15; Akbatu, *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihi*, III, s. 69; Özdamar, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁴ Fatih, Hatice Sultan Mahallesi, Uzunyol Sokağı, 2521 ada 30 parselde bulunmaktadır. (Özdamar, *a.g.e.*, s. 94) Bu sırada Tepedelenli Ali Paşa tarafından yaptırılan tekke meşihatında Şeyh Mustafa Celâleddin Efendi halifesi Ejder Mehmed Sıdkî (1244/1828), Sıdkî Efendi’nin oğlu Şeyh Ali Rızâ (1277/1860), Şeyh Feyzullah Efendi (1293/1876) ve Şeyh Hakkî Efendi. A. Muhyiddin, *Tomâr*, s. 95; Z. Şükrî, *a.g.e.*, s. 70; Akbatu, *a.g.m.*, V, s. 106.

¹⁵ 1217/1802 tarihinde yapılmıştır. Şeyh Ahmed İshak Efendi (1226/1811), Karabacak Şeyh Ali Hulûsi Efendi’nin halifesi Seyyid Fındıkzâde Ahmed Râşid Efendi (1244/1828), Râşid Efendi’nin halifesi Şeyh Osman Nûrî Efendi (1270/1853), Nûrî Efendi’nin oğulları Ali Haydar Efendi (1285/1868), Şeyh Ahmed Şemsî Efendi (1310/1892) ve Şeyh Mehmed Ârif Hilmî Efendi (1327/1909) sırasıyla meşihâta geçmiştir. Z. Şükrî, *a.g.e.*, s. 62. Ayrıca bkz. M. Süreyyâ, *Sicilli*, I, 283

¹⁶ Vassâf, *Sefne*, II, 53.

¹⁷ Zâkir Şükrî Efendi’nin *Mecmuâsı*’nda “Mevlevihâne kapısı civarında Mimâr Acem Kurbünde Şeyh Matrak Sâdi adıyla geçen dergâh diğer kayıtlarda *Arabzâde Tekkesi* olarak zikredilmekte ve 1251/1835’de inşa edildiği söylenmektedir. Tekke meşihâtı şu şekildedir. Şeyh Matrak Hasan Mısrî (1260/1844), 2-Şeyh Abdurrahman Hıfzî Efendi (1265/1848’de tekkeden ayrıldı 1280/1863 senesinde vefat etti). Bundan sonra meşihâta Rifâi şeyhleri geçse de üç postnişin sonra tekrar Sâdiyye’den Şeyh İbrahim Atâullah Efendi’nin oğlu Şeyh Mehmed Nûrî Efendi (ö.1 Muharrem 1302/21 Ekim 1884), Şeyh Osman Nihad Efendi (ö.1312/1894) ve oğlu Mustafa İzzî Efendi ile aslı tarikatına intikal etmiştir. Ancak Rifâi postnişinler döneminde de Sâdi âyinleri yapılmaya devam etmiş olmalıdır. Şükrî, *a.g.e.*, s. 48; Özdamar, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁸ Hasan Halife Mahallesi, Vatan ve Halıcılar Caddesi’nin keşiştiği köşede bulunmaktadır. “Kilise Tekkesi” olarak ta bilinmektedir. Halvetiyye Dergâhı olarak vakfedilmiş daha sonra Sâdiyye meşâyihî eliyle idare edilmiştir. Postnişin listesi şimdilik bilinmemektedir.

¹⁹ 1199/1784 tarihinde Davutpaşa İskelesi olarak bilinen Samatya Kasap İlyas Mahallesi’nde Sadrâzam Halil Hamid Paşa’nın binâ ettiği (*Fatih Camileri*, 282; Tanman, “Kadem-i Şerif Tekkesi”, *DBIA*, IV, s. 327-28) Sâdiyye’den Kadem-i Şerif Tekkesi şeyhleri şöyledir: Sultan II. Ahmed tarafından Sür-ı Hümâyûn münasebetiyle İstanbul’a davet edilen Şamlı Şeyh Ebû’l Vefa Hazretlerinin halifesi Şeyh Mehmed Ziyâd Efendi (1205/1790) ilk postnişin olarak tayin edilmiş yerine oğulları; Seyyid Ahmed Efendi (?), Seyyid Abdurrahman Efendi (?), Seyyid Mehmed Efendi (?) ve Seyyid Abdullatif Efendi (1267/1850), Abdullatif Efendi’nin oğlu el-Hâc Ahmed Ağâh Efendi (1293/1876) (Âğâh Efendi için bkz. Vassâf, *Sefne*, I, 379), Âğâh Efendi oğlu Şeyh İsmail Bedreddin Efendi (1332/1913) geçmiştir. (Zâkir Şükrî, *a. g. e.*, s. 20-21; Akbatu, *a.g.m.*, IV, 74; Özdamar, *a.g.e.*, s. 135.) Tekkenin son şeyhi 1332/1913’te posta geçen Âğâh Efendi’nin diğer oğlu Abdullatif Salahaddin Efendidir. Biyografisi için bkz. I. Kara, “Meclis-i Meşâyih, Ulemâ-Tarikat Münasebetleri”, s. 201-202.

²⁰ Üsküdar İlçesi Tavâşi Hasan Ağa Mahallesi’nde bulunmaktadır. *Kapı Ağası, Kapı Ağası İsmail Ağa, Kovacı, Koğacı Efendi, Koğacı Dede, Fethi Efendi, Şeyh Fethi Efendi, Şeyh Keçi* adlarıyla da bilinmektedir. (A. Vefâ Çobanoğlu, “Malatyalı İsmail Ağa Camii Ve Tekkesi”, *DBIA*, V, 279-280) Meşihat ta ise Seyyid Mehmed Fethullah Efendi (Aynur, *a.g.m.*, 37), Şeyh Şemseddin Efendi (Vassâf, *Sefne*, V, 270) bulunmuştur.

Sancaktar Tekkesi²¹, Otakcılar'da “Sır”, Okmeydanı “Şeyh Cevher”, Eyüp “Taşlıburun (Lâgarî), Eyüp “Mûsâ Çavuş (Kırpaşı) Tekkesi”²² bunların önde gelenlerindedir.

Bu listenin dışında olmak üzere asrın sonlarında başka Sâdî tekkelerinin kurulduğu da görülmektedir. Meselâ Şehremini Ca'fer Ağa Mahallesi'nde “Mehmed Râşid Efendi (İnâdiye) Tekkesi”²³ bunlardan birisidir.

I- İstanbul'da Yaygınlaşan Sâdî Kolları

A- Vefâilik

Vefâilik, İstanbul'da faaliyet gösteren Sâdilîğin ilk koludur. XVIII. asrın başlarında (1703 veya 1705)²⁴ Şam'dan İstanbul'a gelen Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'nin temsil ettiği bu kolun²⁵ İstanbul'daki faaliyetleri tam olarak bilinmemektedir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'nin, Şam'dan İstanbul'a geldiği ve çok kısa bir süre kaldıktan sonra yerine halifelerini bırakarak tekrar Şam'a döndüğü, kaynaklarda tekrar edilen bilgiler arasındadır.²⁶

Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'den sonra Vefâiyye'yi İstanbul'da yayan meşhur halifeleri şöyledir:

1- Eyüb Kadısı Hüseyin Efendi (ö.1149/1736-37)²⁷;

²¹ Koca Mustafa Paşa'da Yedikule'ye giden caddenin sağ tarafında bulunmaktadır. XIX. asrın başlarından itibaren Sancaktar Hayreddin Mescidine Sâdiyye Meşihâtı konularak tekke oluşturulmuştur. Burada Seyyid Hâfız Mustafa Efendi (Aynur, *Sâliha Sultan*, 34, nr. 26), Şeyh Rıf'at Efendi (A. Münib, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, 7) ve Şeyh Sadeddin Efendi (Vassâf, *Sef'ne*, V, 270; Mustafa Sâdedin Efendi'nin biyografisi için bkz. I. Kara, “Meclis-i Meşâyih, Ulemâ-Tarîkat Münâsebetleri”, s. 202) isimleri tespit edilebilmektedir. Şu anda Cami olarak kullanılmaktadır. Tanman, “Sancaktar Hayreddin Mescidi ve Tekkesi”, *DBIA*, VI, 448-49.

²² Dügmeçiler Caddesi, Bıçakçı Ömer Sokak, 199 ada, 1 parsel üzerinde bulunmaktaydı. (Özdamar, *a. g. e.*, IV, 34.) Şeyh Emîn Efendi halifesi Sâdî Mustafa Tevfik Kırpaşı (1234/1818), (Ayvansarayî, *Had'ka*, I,268; M. Süreyyâ, *a. g. e.*, IV, 466), Sıvacı Sâdık (1247/1831), Rifâiyye'den Yazıcı İbrahim (1273/1856), Nakşî Hâfız Ahmed (1282/1865), halifesi Mehmed Bahauddin (1300/1882) ve Mehmed Celâleddin efendiler bu dergâhta meşihat etmiştir. Şükrî, *a. g. e.*, 55; Özdamar, *a. g. e.*, 34.

²³ Kurucu Şeyh Mehmed Râşid Efendi'den sonra 1313/1895 senesinde yerine oğlu Hâfız Mehmed Âkif Efendi geçmiştir. Albayrak, *a.g.e.*, s. 81, 73 nolu vesika.

²⁴ Vassâf, *a.g.e.*, I, 342.

²⁵ Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'nin silsilesi için bk. Vassâf, *a.g.e.*, I, 363.

²⁶ Vassâf, *a.g.e.*, I, 342; Işın, “Sâdilîk”, *DBIA*, VI, 392.

²⁷ Vassâf'ın kaydettiğine göre, Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'nin İstanbul'a geldiği günlerde, Eyüb Kadısı Hüseyin Efendi, felç nedeniyle hastanmıştı. Yakınları adı geçen şeyhe götürmüşler ve şifâ bulması için Allah'a duâ etmesini rica etmişlerdi. Hüseyin Efendi, duâdan bir müddet sonra iyileşince, Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'ye intisap etmiştir. “Gözoglu” ve “Eyyûbî” lâkablaryla da tanınan Hüseyin Efendi, seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra, hilâfete nâil olmuş ve Sâdî şeyhleri arasına katılmıştır. (Vassâf, *a.g.e.*, I, 342; Işın, “Sâdilîk”, *DBIA*, VI, 392; Tabibzâde, *Silsilenâme*, s. 16)

Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'nin üç halifesinden birincisi olan Hüseyin Efendi, Taşlıburun Tekkesi meşihatini üstlenerek Sâdilîğin Vefâilik kolunun İstanbul'daki ilk faaliyetini başlatmıştır. Adı geçen tekke bu dönemden itibaren sonuna kadar Vefâiliğe bağlı kalmıştır. (İstanbul'daki ilk Sâdî Tekkesi olma özelliği taşıyan Taşlıburun Tekkesi, Eyüb Sultan, Silahtar Ağa Caddesi 41 ada, 7 parselde bulunmaktadır. 974/1566'da Fatih devri ricâlinden Lâgarî Mehmed Efendi (ö.1093/1682) tarafından inşa edilmiştir. bk. Ayvansarayî, *a.g.e.*, I, 259; Özdamar, *a.g.e.*, s. 37.)

“Dedi târ'hin Leb'ba, harf-i cevher-dâr ile

Şeyhimiz Seyyid Hüseyin'nin kabridir me'vâ-yı nûr” mısraının delâlet ettiği 1149/1736-37'de (Tabibzâde, Hüseyin Efendi'nin vefât tarihini 1151/1738-39 olarak kaydetmektedir. bk. *Mecmûa*, s. 57.) vefât eden Hüseyin Efendi, müstakil bir türbeye defnedilmiştir. (Ayvansarayî, *a.g.e.*, I, 259; Vassâf, *a.g.e.*, I, 343.)

2- Ali Hulûsî Efendi (ö.1197/1783)²⁸

3- Muhammed Ziyâd Efendi (ö.1205/1790-91)²⁹.

4- Hüseyin Efendi (ö.1181/1767)³⁰

B- Selâmîlik

Selâmîlik, Abdüsselam Şeybânî'ye nisbet edilen bir Sâdilîlik koludur. İstanbul'a Vefâilîlik kolundan sonra girmiştir.³¹

Kol kurucusu olarak kabul edilen Abdüsselam Şeybânî (ö.1165/1751-52) Şam'da doğmuştur. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Nesebi ve tarikat silsilesi Sâdîliğin kurucusu Sâdeddin el-Cibâvî eş-Şeybânî'ye ulaşmaktadır.³²

²⁸ Hocazâde, doğum tarihini 1125/1713 olarak kaydetmektedir. Bk. *a.g.e.*, s. 147. Şeyh el-Hâc Ali Hulûsî Efendi, 1127/1715'te İstanbul'da doğmuştur. Tabibzâde'nin *Mecmûa-i Tekâyâsında* "Karabacak" ve "Etye-mezzâde" (Tabibzâde, *Mecmûa*, s. 61.) Bandırmalızâde A. Münib Efendi'nin *Mecmûa-i Tekâyâsı*'nda ise "Karabacak-ı Vel'" lâkablarıyla anıldığı kaydedilmektedir.

Ali Hulûsî Efendi, Şam'da Sâdî şeyhlerinden Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'ye (ö.1140/1727-28) intisap ederek seyr u sülûkünü tamamlamış ve halifesi olmuştur. 1162/1748-49'da İstanbul'a dönmüş ve Sâdilîğe bağladığı Mirzâ Baba Tekkesi'nde birinci postnişin olarak görev yapmıştır. Ali Hulûsî Efendi, 6 Cemâziyelâhir 1197/9 Mayıs 1783'te vefât etmiştir. (Tabibzâde, aynı yer; Hocazâde, vefât tarihini 1196/1781-82 olarak kaydetmektedir. bk. *a.g.e.*, s. 147). Şeyh İbrahim Sabri Efendi (ö.1221/1806), Abdüsselâm Tekkesi postnişinlerinden Kolancı Ali Hulûsî Efendi'nin halifesidir. (Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 49.)

²⁹ *Ebu'l-Vefâ-i Şâm*'nin hilafet verdiği üçüncü Vefâ şeyhi el-Hâc Seyyid Muhammed Ziyâd Efendi (ö.1205/1790)'dır. *Samatya'da kuruluşundan itibaren 1925'e kadar Sâdîliğe bağlı kalan Kadem-i Şerif Tekkesi'nin kurucusudur. Şam yakınlarında bulunan ve Kadem köyündeki, içerisinde "kadem-i şerif" in de bulunduğu mescidi yaptırmıştır. Sultan I. Abdülhamid'in İstanbul'a davet etmesi üzerine, 26 Cemâziyelâhir 1198/17 Mayıs 1784'te "kadem-i şerif" başının üstüne koyup yürüyerek İstanbul'a getirmiş, bu nedenle çok büyük hürmet ve itibar görmüştür. (Vassâf, aynı yer; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid, İstanbul 2001, s. 74.) Kadem-i Şerif Tekkesi'nin bulunduğu arsada önceleri Kapıcıbaşı Konağı vardı. Sadrazam Halil Hamid Paşa (ö.1200/1785) derhal bu arsayı satın almış ve üzerine tekke yapılmak üzere vakfetmiştir. 1190/1776'da tekkenin inşaatı tamamlanmış ve Muhammed Ziyâd Efendi'ye teslim edilmiştir. Tekkenin ilk postnişini olan Muhammed Ziyâd Efendi, Kadem-i Şerif Tekkesi'nde ömrünün sonuna kadar insanlara ilim öğretmekle meşgul olmuştur. Perşembe günleri Bâbâl' tatil olduğunda, sadrazam ve devletin ileri gelenleri, tekkeye gelir, icrâ olunan âyini seyredeler, Ziyâd Efendi'nin sohbetini dinlerlerdi. Kandil ve arefe gibi mübarek günlerde, kadem-i şerifin bizzat şeyh tarafından ziyaret ettirilmesi vâkıfın şartı idi. İstanbul'a gelmeden önce ilk evliliğini Şam'da gerçekleştiren Muhammed Ziyâd Efendi'nin Ahmed, Abdurrahman ve Muhammed adlarında üç evlâdı olmuştur. Ayrıca, İstanbul'a geldikten sonra Sadrazam Halil Hamid Paşa da kendisine bir câriye hediye etmiştir. Bu câriyeden de Abdüllatif adında bir oğlu ile bir kerimesi dünyaya gelmiştir. Muhammed Ziyâd Efendi, 1205/1790'da İstanbul'da vefât etmiş ve şeyhliğini yaptığı tekkenin bahçesine defnedilmiştir. Vassâf, *Sefine*, I, 364.**

³⁰ "Lebib" veya "Lebibâ" lâkabıyla tanınan Hüseyin Efendi, Şamlı Ebulvefâ İbrahim Efendi'nin halifesidir. (Tabibzâde, *Silsilenâme*, aynı yer.) Anadolu kadılarındandır. 1181/1767'de vefât etmiştir. Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'nde medfundur. Vassâf, *a.g.e.*, I, 340.

³¹ Selâmîliğin silsilesi şu şekildedir: Şeyh Abdüsselâm Şeybânî ÷ Şeyh İbrahim el-Meydânî ÷ Şeyh İsmail ÷ Mustafa el-Meydânî ÷ Şeyh Sadeddin-i Asfar ÷ Şeyh Muhammed Sadeddin ÷ Şeyh İbrahim ÷ Şeyh Mûsâ ÷ Şeyh Sadeddin-i Sâni ÷ Şeyh Ahmed ÷ Şeyh Hüsnü ÷ Şeyh Hasan ÷ Şeyh Muhammed ÷ Şeyh Ali el-Ecred ÷ Şeyh Ebûbekir ÷ Şeyh Ali el-Ekml ÷ Şeyh Muhammed Şemseddin ÷ Şeyh Sadeddin Cibâvî eş-Şeybânî. bk. Vassâf, *a.g.e.*, I, 339.

³² Vassâf, aynı yer; Tabibzâde, *Silsilenâme*, s. 16.

Abdüsselâm Şeybânî, Vefâilik kolu kurucusu Şeyh Ebu'l-Vefâ eş-Şâmî ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Koska'daki Papazzâde Mustafa Çelebi Dergâhı (Abdüsselâm Tekkesi) postnişinliğine 1126/1714'te "irâde-i seniye" ile ikinci postnişin olarak tâyin edilmiştir.³³ Ebu'l-Vefâ-i Şâmî'nin aksine İstanbul'a geldikten sonra geri dönmemiş ve Abdüsselâm Tekkesi postnişinliğini üstlenmiştir. Tarikat hiyerarşisi içinde bir kol kurucusu olarak temsil ettiği statü gereği meşihatında bulunduğu tekke, tarikatın İstanbul'daki âsitanesi sayılmıştır.³⁴

Abdüsselâm Şeybânî, devrin âlimleri ve şeyhleri nezdinde saygın bir şeyhtir. Nitekim, vâizlik yaptığı Ayasofya Camii'nde pîrinin adı yazılı bir levhayı astıracak ve Kadir geceleri başta Sâdiler olmak üzere, bütün tarikat erbâbına bu camide zikir yapmalarına imkan sağlayacak kadar nüfuz sahibi idi.³⁵

Abdüsselâm Şeybânî, on dört yıl bu görevde bulunduktan sonra yerini oğlu Mehmed Gâlib Behceddin'e bırakmıştır.³⁶ Bundan sonra Abdüsselâmî Tekkesi'nde posnişin olan şeyhler şöyledir:

- 3- Mehmed Gâlib Efendi (Büyük),
- 4- Şeyh Mustafa Haydar Efendi (ö.1206/1791-92)
- 5- Kolancı (Şamlı) İbrahim Sabri Efendi' (1221/1806)³⁷
- 6- Şeyh Mehmed Emîn Elfi Efendi (1251/1835)³⁸.
- 7- Şeyh Mehmed Gâlib Efendi (Küçük) (1279/1862)³⁹

³³ Vassâf, *a.g.e.*, I, 338; Tabibzâde, *Mecmûa*, s. 49.

³⁴ Koçu, "Abdüsselâm Tekkesi", *Ist. A.* I, 167; "Abdüsselâm Tekkesi (Kovacı Dede Tekkesi)", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, I, 214-216; Tanman, "Abdüsselâm Tekkesi", *DIA*, I, 302-303; a.mlf. "Abdüsselâm Tekkesi", *DBIA*, I, 56-57. İstanbul'a ilk defa "Kıyâm" tarikat getirdiği için diğer meşâyihin tensibiyle "devrân" zikir yaptıran Nüreddin Cerrâhî halifelerinden Sertarikzâde Şeyh Emîn Efendi'ye intisâb ederek teberruken hilâfet almıştır. Bundan sonra Selâmiyye Kolu'na bağlı tekkelerde *ilbâs-ı tâc* ve *ilbâs-ı post* merâsimlerinde bir Cerrâhî şeyhinin rehberliği gelenek hâlini almıştır. Tanman, *aynı yerler*. Işın, "Sâdilik", *DBIA*, VI, 393.

³⁵ Azamat, "Abdüsselâmiyye", *DIA*, I, 303-304.

³⁶ Vassâf, *a.g.e.*, I, 338-339; Azamat, "Abdüsselâmiyye", *DIA*, I, 303. Abdüsselâm Şeybânî, Bayezid'de Sekbanbaşı Yâkub Ağa Mahallesi'nde medfundur. bk. Galitekin-Yurdakul, *İstanbul Türbeleri*, s. 95, nr. 321.

³⁷ Vassâf, *a.g.e.*, I, 340; Azamat, "Abdüsselâmiyye", *DIA*, I, 304.

³⁸ Deriden su kovası dikmekle geçimini temin ettiği için tekke "Kovacı Tekkesi" adıyla anılmaya başlamıştır. O dönemde âsitânedeki meşâyihin meşhurlarındandır. 1244/1828 senesinde meşihâta geçmiş bir sene sonra görevi oğlu Şeyh Muhammed Gâlib Efendi'ye bırakarak uzlete çekilmiştir. Abdusselem türbesinde medfundur Vassâf, *Sefne*, I, 351.

³⁹ 1245/1829 tarihinde babası Mehmed Emîn Efendi'nin yerine Âsitâne'ye Şeyh olmuş (Vassâf, *aynı yer*; Özdamar, *a.g.e.*, S. 74), "Kovacızâde" ismiyle ünlenmiş, otuz dört sene bu görevi sürdürmüştür. Teselya Yenişehri'ndeki Sâdî Dergâhı şeyhi Şeyh Muhammed Efendi onun halifelerindendir. (Vassâf, *aynı yer*. Gâlib Efendi padişahın özel ilgisine mahzar olmalı ki *Lütfi Tarihi*'nin kaydına göre 1281/1864-65 senesi içerisinde Mâliye'den bâ-irâde-i mahsûsa şehriye 2000 kuruş maaş tahsis olunmuştur. bkz. *a.g.e.*, s.52). Ramazan 1279/Şubat 1863 senesinde dergâhta Lafza-i Celâl zikri esnasında sayha atarak vefat etmiştir. Rivayete göre güzel ahlakı nedeniyle herkesin rağbetini çekmiş, Sultan I. Abdülhamid ve II. Mahmud ziyaret amacıyla tekkeye gelip gitmişlerdir. Şiirlerinde Şeyh Gâlib'in neşesi ve aşkı görünmektedir.

"Cezbe-i aşk ile Şeyh Gâlib, Sâdî nâgâh,
Cân-ı cânâna verüp, söyledi Allah, Allah,
Aşk-ı Hâk sırrına tes'r ediverdik de hemân
Terk-i cân eyleyerek son sözü oldu Allah, Allah".

8- Gâlib Efendi'nin vefatıyla İzmir Emir Sultan Dergâhı'nda medfûn, Yenişehir Sâdi Dergâhı şeyhi Mehmed Efendi'den tarikat terbiyesi gören oğlu Yahyâ Efendi (1329/1911), postnişin olmuştur⁴⁰.

Vefâilik kolu tarafından gerçekleştirilen tarikat faaliyetlerine karşın, Selâmlik kolu, Abdüsselâm Tekkesi'nde temsil edilmiş ve aynı zamanda Sâdîliğin âsitanesi olması sıfatıyla da tarikatın merkezi yönetimini üstlenmiştir. Sâdîliğin merkezi yönetim modeline dayanan bu yapılanmasını, Kâdirilik, Rifâilik ve Bedevîlik'de de görmek mümkündür. Abdüsselâm Tekkesi'nin bir başka özelliği ise Sâdîlik tarafından kurulmayıp, Halvetîlikten devralınmış olmasıdır.⁴¹

Burada kaydedilmesi gereken diğer bir husus da, hem Abdüsselâm Şeybânî'nin hem de oğlu Mehmed Gâlib Behceddin'in ölünceye kadar meşihatte kalmamaları ve belli bir yaşa geldikten sonra meşihatı bırakmalarıdır. Bu ise, diğer tarikatlarda pek rastlanmayan bir husus olarak dikkati çekmektedir.

Abdüsselâm Şeybânî, Halvetî-Cerrâhî pîri Şeyh Seyyid Mehmed Nüreddin Cerrâhî'nin halifelerinden Sertarikzâde Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye (1686/1759) intisap etmiş ve teberrüken Cerrâhî tâcı giymiştir.⁴²

II- Üsküdar'da Sâdî Tekkeleri ve Sâdîlik

A- Sâdî Tekkeleri

I- Yağcızâde (Balabânî) Tekkesi

Üsküdar'da, Yeni Vâlîde Külliyesi ile Şemsi Paşa külliyesi arasında kalan ve “**Balaban İskelesi**” olarak anılan kesimde İsfendiyar Mescidine meşihat konulmasıyla kurulmuştur.⁴³

Mescid ilk defa İsfendiyaroğlu Şeyh Balaban Ahmed Baba (ö.1047/1637) tarafından XVII. asrın ilk çeyreğinde inşâ edilmiştir. Kabir taşına göre Ahmed Baba, “İsfendiyarzâdeler”den olup aynı aileden olan Şemsi Paşa ile Doğancılar Camii ve İsfendiyaroğulları Türbesi'nde yatanların akrabasıdır.⁴⁴ Caminin bulunduğu bu semt, Balaban adıyla meşhurdur.

Mescidin yapılışından yaklaşık 135-140 sene sonra Sâdiyye Tarîkatı'ndan Seyyid Ahmed Saîd Efendi (Yağcızâde) (ö.1191/1777)⁴⁵, mescide meşihat koyarak tarikat âyinlerine başlamıştır.

⁴⁰ Vassâf, *aynı yer*; Z. Şükrî, *a.g.e.*, (Kreiser)s. 48. Hüseyin Vassâf onun için “*son zamanlarında meş'hâtle kâbil-i tevfiq olmayacak hâlâtı ihtiyar etmişti*” demektedir. Ama hakkında bilgi vermediği bu hâlât nedeniyle olsa gerek ki Sultan Abdülhamid devrinde Hicaz'a sürülmüş ancak II. Meşrûtiyet'ten sonra İstanbul'a gelerek vefat etmiştir. Yahyâ Efendi (1329/1911)'den sonra Şeyh Ârif Hikmet Efendi postnişin olmuşsa da MM. Reîsi Mehmed Elif Efendi onu bu makamdan azlederek yerine kendi oğlu Yûsuf Zâhir Efendi'yi postnişin atamıştır. (Yûsuf Zâhir Efendi'nin de oturulamayacak kadar bakımsız olan tekkeye âyin icrâsı için ancak Pazartesi günleri gelip gittiği rivâyet edilmektedir. Tanman, *aynı yerler*. Biyografisi için bkz. Albayrak, *a.g.e.*, IV, 381).

⁴¹ Işın, “Sâdîlik”, *DBIA*, VI, 393.

⁴² Tanman, “Abdüsselâm Tekkesi”, *DBIA*, I, 56.

⁴³ Mescid, İsfendiyaroğullarından Şeyh Balaban Ahmed Baba tarafından (1047/1637) yaptırılmıştır. Ayvasâyî, *Had'ka*, II, 204; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, s. 173; Işın, “Yağcızâde Tekkesi”, *DBIA*, VII, s. 396-97. Tekke, ilk bânîsinden dolayı “Yağcızâde Ahmed Efendi Tekkesi” veya “Yağcızâde Tekkesi” son şeyh Balabânî Hüseyin Hüsnü Efendi'den dolayı da “Balaban Tekkesi” olarak ta bilinmektedir.

⁴⁴ Mescid banisi Balaban Ahmed Baba'nın kabri küçük hazîrededir. *Abân' sarıklı, küçük şâhidesi üzerindeki kitâbede şu ifadeler yazmaktadır*: “Hüve'l-bâk, İsfendiyarzâdelerden eş-Şeyh Balaban Ahmed Baba hazretlerinin rûhuna el-fâtîha” bkz. Haskan, *a.g.e.*, I, s. 116.

⁴⁵ Yağcızâde Seyyid Ahmed Efendi, Selâmiyye'nin (Abdüsselâm) kurucusu Seyyid Abdüsselâm Şeybânî'nin oğlu Abdüsselâm Tekkesi şeyhi Seyyid Mehmed Gâlib Efendi'nin halifesidir.

Yağcızâde Tekkesi, aynı zamanda Sâdiliğin Eyüp ve İstanbul'dan sonra Üsküdar'da faaliyete geçirdiği ilk tekkedir. Tekke'de Sâdiliği temsil eden şeyhler sırasıyla şunlardır:

1- Yağcızâde Ahmed Said Efendi (ö.1191/1777) Abdüsselamzâde Şeyh Mehmed Gâlib (Büyük) Efendi'nin halifesidir. Balaban Tekkesi Selâmiyye koluna bağlı olarak âyîn icrasına başlamıştır.

2- Said Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi (ö.1199/1784)

3- Mehmed Said Efendi. Zâkir Şükrü tekkenin ikinci şeyhi olarak Yağcızâde Şeyh Ahmed Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Said Efendi'yi (ö.1207/1792) kaydetmiş, **Tomâr-ı Tekâyâ**'nın aksine Ahmed Efendi ismini atlamıştır. Tomar'da da Mehmed Efendi ismi yazılmamıştır. Kanatimizce Mehmed Said Efendi tekkenin üçüncü şeyhi olarak kardeşinin yerine geçmiş olmalıdır.⁴⁶ Zira Ahmed Efendi kardeşinden sekiz sene evvel vefat etmiştir.

4- Ahmed Muhyiddin Efendi **Tomâr-ı Tekâyâ**'da dördüncü olarak diğer kaynaklarda bulunmayan Balabânî Şeyh Ahmed Celvetî (1230/1815) ismini zikreder.

5-Şeyh Yakub Mudanyavî'nin oğlu Mehmed Nizameddin Sûzî Efendi (ö.23 Cemâziyelâhîr 1239/7 Mart 1823). Nizâmeddin Efendi Sofulardaki Molla Alaeddin Tekkesi şeyhi Nureddin Efendi'nin biraderidir. Alaeddin Tekkesi'nde de şeyhliği bulunmaktadır. Celvetî-Sâdî şeyhi olan Mehmed Nizâmeddin (Sûzî) Efendi ile birlikte tekkede, Sâdî-Celvetî âyinleri beraber yapılmıştır. XIX. Asır şeyhleri de aynı minvâl üzere devam etmişlerdir. Bu devrede Üsküdar'da çıkan büyük yangında tekke de yanmıştır.⁴⁷

6- Mehmed Emin Efendi (ö.1245/1829). Kardeşinin yerine tekke postuna geçmiştir. Seyyid Emin Efendi ile birlikte birâderi Celvetiye'den Ali Dede 1251/1835 tarihine kadar vekâlet üzere tekke meşîhâtında bulunmuşlardır.⁴⁸ Zâkir Şükrü aynı tarihlerde tekke meşîhâtında Rumelili İbrahim Efendi (ö.1245/1829)'nin de bulunduğunu haber verir.

7- Nizâmeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Emîn Efendi (ö.1297/1879). Ahmed Muhyiddin Efendi'ye göre; Sofulardaki Alaeddin Tekkesi şehididir. 5000 kuruşa kasr-ı yed etmiştir.

8- Rumelihisarı İmamı Mehmed Emin Efendi (ö. Ramazan 1302/1885). **Tomâr-ı Tekâyâ**'da verilen bilgilere göre; Rumelihisarı Camii'nin İmam-Hatibi ve Durmuş Tekkesi şeyhi Âşir Efen-

⁴⁶ Zâkir Şükrü, *a.g.e.*, 26; A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 251.

⁴⁷ A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 251; Tanman, "Yağcızâde Tekkesi", *DBIA*, VII, 396; Işın, "Sâdilik", *DBIA*, VI, 393. Zâkir Şükrü, Nizâmeddin Efendi'nin vefat tarihini 1238/1822 olarak verir. Bkz. *a.g.e.*, 26.

⁴⁸ A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 251. Mehmed Emin Efendi'nin de babası gibi Sofular Alaeddin Tekkesi'nde şeyhliği bulunmaktadır. A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 107.

Âşir Efendi (ö.19 Şubat 1323/19 Ekim 1905)⁵⁰ dir. Mehmed Emin Efendi'nin oğlu ve Nakşî şeyhi olan Mehmed Âşir Efendi ile birlikte Nakşî ve Sâdî âyinleri birlikte yapılmaya başlanmıştır. Mezar taşındaki “**Mesnevîhân-ı Mevleviyye ve urefâ-yı meşâyihi Nakşibendiyye ve Sâdiyye'den olup dergâh-ı şerîfenin bâni-i sâni ve seccâdenişin-i irşâd iken azîm-i bakâ-yi câvidân eyleyen hattât-ı şehîr el-merhûm...**” İbâresinden onun, mesnevîhân, hattât, ârif bir zat olduğu anlaşılmaktadır.

Tomâr-ı Tekâya'da, Seniha Sultan'a kethüdâlık yaptığı, Beşiktaş civarında oturduğu, Şehzade Süleyman ve başka şehzadelere yazı hocalığı, müezzinlik yaptığı, tekke şeyhliği ile kendini sınırlandırmadığı, aksine tekkeyi Mehmed Ağa adında birine ikamet amaçlı kiraya verdiği, Mehmed Ağa'nın Hıristiyan olduğu şeklinde Meclis-i Meşâyihe şikâyet edildiği kaydı bulunmaktadır. Mehmed Âşir Efendi, **Meclis-i Meşâyihe** sorgulanmış, hükümetçe kiracı tekkeden çıkarılmış, tekkenin anahtarı 8 Muharrem 1322/1904 tarihinde Üsküdarlı Duâgû Hüsnü Efendi'ye verilmiştir.⁵¹

10-Tekkenin Âşir Efendi'den sonraki postnişini Balabanî Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi (ö.1928) dir.

Balâbânî Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi (ö.1928), Şam valisi şâir Ali Rızâ Paşa'nın oğludur. Arapça, Farsça bilir **Mesnevî** okurdu. Kadıköy-Mecidiye Dergâhı şeyhi Yusuf Bey (Fahir Ataner, A. Münib Efendi'nin oğlu) kendisinden **Mesnevî** okumuştur. Cemiyetlerde duâ etmesiyle tanınmıştır. Duâlarına Molla Cami'nin münâcatıyla başladı.⁵² Her gittiği tekkeden istihlaf ol-

⁴⁹ İstanbul'a döndükten sonra kıyafetini değiştirerek Mevlevî sikkesiyle gezmeye başlamış, Rumelihisarı'nda ömrünün sonuna kadar deniz kenarındaki kahvede vaktini geçirmiştir. A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 251.

⁵⁰ Zâkir Şükrî, *a. g. e.*, 26; Akbatu, *a.g.m.*, IV, 80. Küçük hazîrede bulunan kitâbede bu durum şöyle anlatılmaktadır:

“Şehinşâh-ı cihân Sultan Mehmed Han lütf mu'tâd
Ser'r-i saltanatda olsun hurrem u dil şâd
Bu dergâh asr-ı evvelde yanub bu asra kalmışken
Zamân-ı şevketinde oldu inşâ ile feyz-âbâd
Ona bâni-i sâni oldu el-ân postniş-n-i kim
Zehr himmetle Şeyh Âşir Efendi eyledi bünyâd
Mün'râ hatm-i hâcesi eyleyüp cevher dedim tarih
Bu Sâd' hankâhıdır oku gel her seher evrâd” 1327/1909.bkz. Haskan, *a.g.e.*, I, s. 118.

⁵¹ A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 251.

⁵² CSR Arşivi, nr. 138-9; M. C. Öztürk, *a.g.e.*, s. 116-117. Dua üslûbü ve şekli hakkında bkz. Salih Saim Unar, *Üsküdarlı Şaşı Hâfız ve Maruf Nüktedanlar*, İstanbul 1942, s.19.

makla tanınmaktadır. Aslen **Neccarzâde Rızâ Efendi**'nin halifesidir. Selimiye Tekkesi şeyhlerinden Saîd Efendi ile Sağır Hidâyet efendilerden de hilâfeti vardır. Mekke-i Mükerrerme ricâ-linden Halil Hamdi Paşa'dan Hâlidî icâzeti aldı. Mısır'a gidince Şeyh Muhammed el-Muslihiyye eliyle Şâzilîliğe intisab etmiştir. Revnakoglu hakkında şu bilgileri vermektedir: “**Balabanî merhum, irfanlı, dirayetli bir zât olduğu için duâları her yerde tekrar edilen muayyen sözlerden ibaret değildi. Yerine ve icabına göre duânın şeklini, girizgâhını değiştirir, bir yerde ettiği duayı aradan uzun bir zaman geçmeyince başka yerde tekrar etmezdi. Çok defa yeniden duâ tertîb eder, irticâlen cinaslar, telmih ve tevriyeler meydana getirir, ce'iyet-i elfâza dair bir hayli kelime istihdam ederdi**”

Tekkelerin kapatılmasından sonra geçim sıkıntısı yüzünden Nuhkuyusu'nda Şühedâ Mezarlığı Muhafızlığı hizmeti kendisine verilmiştir. Son zamanlarında diline tutukluk gelmiş, vefatında buradaki şehitliğe defn edilmiştir.

Hüseyn Vassâf onun basılmamış Hâlidîye usûl ve âdâbından bahseden **Nesemât-ı Rûhâniyye**⁵³, terâcim-i ahvâle dair **Risâle-i Mir'âti'l-Ebrâr**⁵⁴, Şâzilîler hakkında **Burhânü's-Sâlikîn**⁵⁵, **Silsile-i Çiştîyye** ve **Dîvânçesi**'nin olduğunu haber vermektedir. Hüsnü Efendi 1305/1887'de **Risâle-i Hüsnîye fî âdâbi'n-Nakşibendiyye**⁵⁶ ve 1333/1914'de **Mücmel-i Târih-i İslam**'ı kaleme almıştır⁵⁷.

Moloz taşlardan yapılmış olan mabet, 1945 tarihinde yıkılmıştır. Kible tarafı ile sol tarafındaki duvarı elan durmaktadır. Mihrabı niş şeklindedir. Üç kat halindeki bu yapının üst katında şeyh efendinin dairesi, orta katında mescid ve semâhâne bulunmaktaydı. Mâbedin cümle kapısı Şemsipaşa Caddesi'ne açıyordu.

Tekkenin Doğancılar Caddesi'ne açılan Türbe Kapısı'nın solunda barok mîmarî tarzında yapılmış küçük kitâbesiz çeşme vardır. Kapı karşısında ki hazîrede Şeyh Balaban Ahmed Ba-

⁵³ *Risâle-i Nesemât-ı Rûhâniyye fî vâridâti'l-kalbiyye*, IBBA. Ktp., OE, 928,1-17 vr; Sül. Ktp., Tahir Ağa, 321. Balabanî Risalesinde, “Bu abd'î fakir'i turab, akdem Meşayih-ı Nakşibendi el-Hac Ebu'l Hasan Hüsnî Hanefî el-Üsküdarî İbn merhum Ali Rıza b. Şeyh Halil Sahib İbn İbrahim Nazif b. Ahmet. B. Mustafa Paşa gaferallahu zunûbehüm meşayih-ı kiram-ı Nakşibendi Müceddidi kaddesallahu esrarehum hazeratının seyr-i sülûkta vad'î beyan buyurdıkları kavaid ve usulün nef-i eşmel, fehm-i eshel olmak niyet-i halisanesi ile kütüb-i mevsukun bihâlarından salîge elzem olan usul ve anana-i icazat ve silsile-i nisbet-i tarıklarını hizmet-i ihvâna ziya ve hayır duaları vesilesiyle olmak üzere *Nesemât-ı Rûhâniyye fî vâridâti'l-kalbiyye* namıyla iş bu risaleyi cem ve tertib eyledim.” Şeklinde yazış amacını açıklamaktadır. A.g.e vr. 1-2 eser, **Beyan-ı adab-ı şuhul, keyfiyet-i teveccüh, adab-ı mürid, şurut-ı sülûk, havâtır, terbiye-i letaif, envar-ı letaif, sülûk-u tarikat, telvin ve temekkün gibi alt başlıklar içermektedir.**

⁵⁴ *Risâle-i mir'âti'l-ibrâr*, IBBA. Ktp.,OE, 928, 18-29a vr. Sül. Ktp., Tahir Ağa, 321. Eserde Hz.Peygamber, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz.Ali, Hasan-ı Basri, Marûf El-Kerhi, Ebu Yezîd Bistâmi, Ahmed Rifai, Aldülkâdir Geylânî, İbrahim Desûkî, Ebu'l- Hasan Şâzili gibi tasavvuf büyüklerinin muhtasar terceme-i halleri bulunmaktadır.

⁵⁵ Sül. Ktp., Tahir Ağa, 321, 44-52 vr. Risalede, **Beyan-ı Sâdât-ı Şâziliyye**, Muhammed Zafir Efendi, **Silsile-i Tarik-ı Medeniyye-i Zafiriyye**, **Silsile-i Tarik-ı Celvetiyye**, **Silsile-i Tarik-ı Hamzaviyye** gibi bölümler bulunmaktadır.

⁵⁶ *Nakşibendî Tarikatının Usûl ve Silsile-i Nisbetine Dair Risâle*, Sül. Ktp., Tahir Ağa, 326, 36 vr.

⁵⁷ Vassâf, a.g.e., II, 213-214. Balabanî Ziyâuddin Hüsnü Efendi (ö.1928) A. Rifkî'nin yazdığı *Bektâşî Sırrı*'na cevaben *Peyâm-ı Sabah*'ta seri makaleler yazarak karşılık vermiştir. Galata Mevlevîhânesi'nde yapılan bir ihtifal üzerine Tâhirü'l-Mevlevî ile çıkan karşılıklı tartışmaları için bkz. Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuât Âlemindeki Hayatım*, s. 54-57.

ba'dan başka Seyyid Mustafa Hüdâvendi Hâlidî (ö.1310/1892)⁵⁸, tekke şeyhi Mehmed Âşir Efendi ve hanımı Ayşe Sıdika Hanım'ın kabri bulunmaktadır.

“Hüve'l-Gafûr! Kudemâ-yı Mesnevîhân-ı
Mevleviyye ve urefâ-yı meşâyih-i Nakşibendiyye
ve Sâdiyye'den olup bu dergâh-ı şerîfin bâni-i sâni
ve seccâdenişin-i irşâd iken azîm-i bakâ-yi
câvidân eyleyen
hattât-ı şehîr el-merhûm....”

“Zevce-i Âşir Efendi sarf edip
nakd-i mâlikî, râh-ı Hak'da
sıdk ile yaptırıp bu dergehî
Allah için şâd ola rûh-ı revânî
şevk ile.....”

“Şehinşâh-ı cihân Sultan Mehmed Han lütf mu'tâd
Serîr-i saltanatda olsun hürrem u dil şâd
Bu dergâh asr-ı evvelde yanub bu asra kalmışken
Zamân-ı şevketinde oldu inşâ ile feyz-âbâd
Ona bâni-i sâni oldu el-ân postnişin-i kim
Zehî himmetle Şeyh Âşir Efendi eyledi bünyâd
Münîrâ hatm-i hâcesi eyleyüp cevher dedim tarih
Bu Sâdi hankâhıdır oku gel her seher evrâd” 1327.

⁵⁸ Aslen Eskişehirlidir. Abdullah-ı Mekki'nin yanında kalmış yirmi üç senelik eğitim ve hizmetten sonra hilâfet alarak Üsküdar'a gelmiş, Eskihamam civarındaki mektepte ikâmet etmiştir. Akâide dair *Risâle-i Nehc-i Kavm* (Sül. Ktp., Tahir Ağa 322, 6 vr. Eserde, Beyan-ı Ilm-i Bâtin, Cezbetullah Hazerat-i Hams gibi başlıklar bulunmaktadır) adlı bir eseri vardır. *Sefne* müellifi onun Ahmed Çelebi Mescidi'nde Cuma ve Pazartesi geceleri Hatm-i Hâcegân yaptırdığını ve seksen yaşında vefat edince İsfendiyar Mescidi hazîresine defn olduğunu söyler. Vassâf, *Sefne*, II, s. 213; Işın, “Yağcızâde Tekkesi”, *DBIA*, VII, s. 396-97. Ayrıca bkz. Behcetî İsmail Hakkî el-Üsküdârî, *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdâr*, (yay. B:N: Şehsüvaroğlu) İstanbul 1976, s. 42; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 173; Haskan, a.g.e., I, s. 118.

2- Hallaç Baba (Gani Baba) Tekkesi

Üsküdar, Toptaşı İnkılap Mahallesi'nde bu günkü Halil Rüşdü İlköğretim okulunun arsası içerisinde yer almaktaydı. Tekke, banisi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden Abdulhay Efendi'den dolayı "**Abdulhay Efendi**", III. Selim'in annesi Mihrişah Vâlide Sultan (1220/1805)'in vefatından önce tabipliğini üstlenen Hallaç Baba'dan dolayı da "**Hallaç Baba**" Tekkesi olarak adlandırılmıştır⁵⁹.

Tekke kurucusu Abdulhay Efendi (ö.1117/1705) bir Celvetî şeyhidir⁶⁰. Abdulhay Efendi resmen Hüdâyî âsitânesi şeyhi iken buradan ayrılarak kendi adıyla anılacak ocağı uyandırmış, yerine oğlu Abdulhalim Efendi geçmiştir. Abdulhalim Efendi'de Hüdâyî Âsitânesi'ndeki babasından kalan hakkını Erzincanlı Mustafa Efendi'ye devretmiş, babasının yeni kurduğu Hallaç Baba zâviyesinde postnişin olmuştur. Kendisi Şamlı İbrahim Ebü'l-Vefâ'nın halifesidir. Tekkede Sâdî-Vefâî âyinlerini devam etmiş, vefatında Hüdâyî Âsitânesi karşısındaki Halilpaşa Türbesi'ne defn edilmiştir.⁶¹

3- Abdulhalim Efendi'den sonra yerine oğlu Abdulganî Efendi geçmiştir. Bu nedenle dergâh "**Gani Baba Tekkesi**" adıyla kaynaklara geçmiştir.

4- Abdulganî Efendi'nin vefatında da yerine oğlu Abdulkâdir Efendi geçmiştir. Tomâr-ı Tekâyâ'ya göre Abdulkâdir Efendi, Kâdiriyye'den Şeyh Kudsi isminde bir zâtdan Kâdiri hilâfeti almıştır. Onun meşihatı döneminde meczuplardan Tekirdağlı Hallaç Baba 1200/1786'da Üsküdar'da bulunmuş, vasiyeti gereği mezkûr dergâh bahçesine defn olunmuştur.⁶²

Hallaç Baba Tekkesi'nden Geriye Kalan 1250/1834 Tarihli Kabir (Halil Rüşdü İlköğretim Okulu Bahçesinde)

⁵⁹ Raif, *Mir'ât*, 121; Uluçay, *Pâdişâhın Kızları*, s. 99; Tanman, "Hallaç Baba Tekkesi", *DBİA*, III, 530-31. Mehmet Nermi Haksan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I-III/1, İstanbul 2001, s. 444-446.

⁶⁰ Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifesi Edirneli Saçlı İbrahim Efendi'nin oğludur. Hüdâyî hazretlerinden ahz-i feyz etmiş, babasının Edirne'de vefatı üzerine yerine (Edirne Selimiye Tekkesi şeyhliğine) atanmıştır. 1097/1685'de Kadızâde Mustafa Efendi'nin yerine Kadırğa'daki Sokulu Mehmed Paşa Tekkesi şeyhliğine geçmiştir. 1099/1687'de Eminönü Vâlide (Yeni) Cami'ine vaiz oldu. Bir müddet sonra Ali Selâmî Efendi'nin vefatıyla 1104/1692'de Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğine geçmiş on üç sene şeyhlikten sonra 16 Kasım 1705'de vefat etmiştir. Yerine Erzincanlı Mustafa Efendi (ö.1123/1711) ikinci defa postnişin oldu. Kabri Halilpaşazâde Mahmud Bey'in türbesindedir. (H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarihi*, 1982 İstanbul, 253; Haksan, *a.g.e.*, s. 445.) *Tomâr-ı Tekâyâ*'da Abdulhay Efendi'nin burada meşihatının olmadığını, pederiyle aralarında meydana gelen münazaa nedeniyle bu mahalle gelerek âyin-i Sâdiyye icrasına başladığı kayıtlıdır. Bkz. *a.g.e.*, s. 104.

⁶¹ A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 104.

⁶² A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 104; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 419.

5- Bundan sonra dergâh meşîhâtında Şeyh Mehmed Emîn Efendi (ö.1292/1875)⁶³, oğlu Ali Fakrî Efendi, Yenişehirli Ferîd Efendi (ö1908), ünlü edebiyat ve mûsikî târihçisi Sadeddin Nüzhet isimlerini görmekteyiz.

6- **Ali Fakri Efendi**: Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin oğlu olan Fakrî Efendi (ö.1345/1929), aynı tekkede 1270/1853 tarihinde dünyaya geldi. Nesebi anne tarafından olduğu gibi baba tarafından da Abdulkâdir Gîlânî vasıtasıyla peygamber efendimize ulaşmaktadır.

Ali Fakrî Efendi, Ahmediye Mahallesi İbtidâi Mektebi'ne devam etti. İhsâniye Fıstıklı Mektebi muallimi Hâfız Hoca Sabri Efendi'den tahsil gördü, Üsküdar Rüşdiyesi'nden mezun oldu. Şer'î ilimlerde Üsküdarlı Hoca Vildan Efendi'den icâzet alan Ali Fakrî Efendi, 1294/1877 Rus muharebesi esnasında Cibâlî'de Sâdiye (Şâdiye) Kalyonu'nda 400 kuruş maaşla **Zuafâ-yı Askeriyye Hastalar Ağalığı'na** (Hastalanan askerlerin istirahatine ayrılan kalyon) tâyin edilmiştir. Savaştan sonra Nüfus Kitâbetine, (Nüfus sayımına) tekkelerin nüfusunu saymaya memur edilmiştir ki bu defterler bugün Osmanlı Arşivi'nde 6290 numara ile muhafaza edilmektedir.

1315/1897'de babasının vefatından iki sene önce Sâdi hilâfeti almış, bunun yanında Üsküdar **Selim Baba Tekkesi** şeyhi Ömer Efendi'den Nakşibendî, teberrüken Rifâi ve Sünbüli hilâfetleri de almıştır.

1321/1903 tarihinde hacca gitmiş, 1322/1904'de Unkapanı Ahmed Buhârî Tekkesi şeyhi Ali Efendi'nin bir yıl önce vefatıyla yerine atanmış, kendi yerini Ahmed Ferîd Efendi'ye bırakmıştır.

Tekke şeyhliği yanında 1332/1913'de Meclis-i meşâyih âzâlığı görevinde bulunmuştur. Tekkelerin kapatılmasından sonra devlet hizmetinden çekilerek zamanını **irşâd-ı ibâda** hasretmiştir. 19 Recep 1347/11 Ocak 1929 tarihinde vefat ederek Göztepe'de Sahrâ-yı Cedîd Mezarlığı'nda defn edildi.

Kaynaklarda Ali Fakrî Efendi'nin; *Sa'dinâme* (Farsça 300 beyit), *Mevlevinâme* (Farsça 200 beyit), *Ekberîyye* (M. Arabî hakkında 200 beyit) ve *Âdâb-ı Nakşibendîye* hakkında bir risâlesi⁶⁴ olduğu rivâyet edilmektedir.

Altı halifesi vardır. Bunlar; Düzce'de vefat eden İshak ve Sâlih efendiler, Bursa Sâdi Dergâhı şeyhi Erzurûmî Hocazâde İsmail Hakki es-Sâfi, Sadeddin el-Vefî, Üsküdar Selim Baba Dergâhı şeyhi Ahmed Efendi, Nakşibendiyye'den Küçük Mustafa Efendi, Unkapanı Şâzilî Dergâhı şeyhi Bekir Efendi dir⁶⁵.

⁶³ M. Emin Efendi, Seyyid Ali Ağa (ö. 1270/1853)'nın oğludur. Samatya'da Mirza Dede (Etyemez) Zâviyesi şeyhlerinden Sâdiyye'den Mustafa Vehbi Efendi (1274/1857)'den icâzet almıştır. A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 104; Haskan, *a.g.e.*, I, s. 446.

⁶⁴ **Risâle fi't-Tasavvuf**, Sül. Ktp., Tahir Ağa Tek., nr.422, 9 vr. Arapça olan eserin tam adı *Sâfiyyetü'n-Nakşîyye ve vefüyetü'l aşkıyye li men seleke tarikati'n Nakşibendîye'dir*. Ali Fakri efendi, kendisine tarikat kardeşi Şeyh Şmail Hakki es-Sâfi es-Sâdi en-Nakşibendî'den hatm-ı hâcegandaki çekilen zikir sayılarıyla ilgili bir kitap geldiğini, kendisi de Bahâaddin Nakşibend'e sığınarak bu meselelere açıklık getirdiğini söylemektedir. Nakşibendiliğe göre şeyhin sohbeti, rabîta, Lâ ilahe İllallah zikri, zikrin şekli, zikir esnasındaki haller, müridin günlük ahvâli, gece gündüz ibadetleri, terk-i şehavat, taharret-ı kalb önemlidir. Fakrî efendi, hatm-ı hâceganın şeklini Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni el-Vasıtî ez-Zebidî'nin tarifleriyle verdiğini söylemektedir.

⁶⁵ Ahmed, *Sefne-i Sâf*, XII, 1453; Vassâf, *Sefne*, II, 51-52. Ali Fakri Efendi'nin şair, nüktedan ve devrin Üsküdar udebâsı arasında hoş sohbetliğiyle temeyyüz ettiği nakledilmektedir. Salih Saim Unar'ın rivayetine

7- **Ahmed Ferîd Efendi** ise Yenişehir Fener'de Sâdiyye'den "**Dergâh-ı Atîk**" tekkesi şeyhi Şair Şeyh Mehmed Vehbî Efendi'nin küçük oğludur. 1866'da Yenişehir'de doğdu. 1297/1879 senesinde Yenişehir'in Yunanlılarca işgali üzerine İzmir'e gitmiş, pederinin 1303/1885'de burada vefatıyla İstanbul'a gelerek eğitimine devam etmiş, Ödemişli Mustafa Efendi'den icâzet almıştır.⁶⁶

1313/1895 tarihinde Selânik'e giderek babasının halifelerinden, Abdüsselâm Dergâhı şeyhi iken oraya sürülen Yahyâ Efendi'den icâzet almıştır. Selânik dönüşü Molla Gürânî Rüşdiye Mektebi ve Halıcıoğlu Müsevî Mektebi'nde muallimlik yapmış, Üsküdar Hallaç Baba Dergâhı şeyhi Ali Fakrî Efendi'nin Ahmed Buhârî Dergâhı şeyhliğine atanmasıyla da 1322/1904'da yerine geçmiştir. Şeyh Ferîd Efendi'nin kendi müridlerinden Yenişehirli Hacı Hüseyin Paşa'nın kızı Vâhîde Hanım 1325/1907'de tekkeyi yeniden yaptırmıştır. Ahmed Ferîd Efendi burada dört yıl dört ay on gün meşihattan sonra vefat etmiş, tekke türbesine gömülmüştür.

Nüzhet Ergun onun çok okuyan, İslâmî ilimlere ve tasavvufa vâkîf, mûsikî istilahlarını içeren **Kâr-ı Nâtık** müellifi, üstün meziyetli bir şahsiyet olarak tanıtmakta, Divân tarzının kuvvetli şâirlerinden olmasına rağmen şiirlerini bir araya getirmek kaygısında olmadığını eklemektedir.⁶⁷ Ahmed Muhyiddin Efendi ise onun harâbât ehli olduğunu zikreder. Yenişehir zenginlerinden Mâlik Efendi'nin hanımı tarafından dergah yeniden bina olunmuştur.

Ferîd Efendi'nin erkek çocuğu olmadığı için henüz sekiz yaşında olan yeğeni Sadeddin Nüzhet (Ergun) buraya atanmış, kendisine Koska Abdüsselâm Sâdî Dergâhı şeyhi Yahyâ Efendi, onun da vefatıyla Ali Fakrî Efendi vekâlet etmiştir.⁶⁸

göre; bir gün Doğançılar Camii avlusuna, mahallenin hanımları cami vaizi Şaşı Hafız için çeşit çeşit hediye simit getirmiştir. Cemaat içerisinde bulunan Şeyh Ali Fakrî Efendi;

- Şaşı! Simitlerin en aşağı elli tanesi benim.

- Bir tane bile vermem. Onları ben, alınımın teriyle kazandım, benim hakk-ı kelâmım ve hakk-ı taamım, gelecek ramazana kadar yiyeceğim! Defol buradan.....

- İyi amma pişman olursun ve hatta rezil ü rûsvâ.

- O ne demek? Ne yaparsın sanki?

- Onu ben bilirim ve haydi yapacağımı söyleyeyim: İsmail'in kiraathânesi önünde her akşam, "Hasan Paşa Fırını'nın! Hasan Paşa karakolu'nun..." diye simit satan Celal'in eline beş on kuruş verip eğer "Efendim buyursunlar, taze, taze Şaşı Hafız'ındır" diye bağırırmazsam!

Şaşı; "Ulan, dünyada bu hatırıma gelmemişti, ayağını öpeyim, sakın ağa, istediğin simitleri verdim gitti. S. S. Unar, a.g.e., s. 15.

⁶⁶ Vassâf, *Sefne*, I, 368; "Ferîd Efendi", *İst.A*, 5675; Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, IV, 336.

⁶⁷ Ergun, *Türk Şairleri*, I, 284.

"Katrâ-yı bir bahr-ı ummân eyledim

Zerreyi ben şems-i tâbân eyledim

Neşveyâb-ı feyz-i aşkım kendimi

Bâde-i vahdetle sekrân eyledim

Meyl-i ağıyar etmedim

Yâr ile ben ahd u peymân eyledim

Her güzel veçhinde, vallahi'l-az'm

Şâhid-i maksûd-ı seyrân eyledim

Ferdiyâ dâru's-surûr olsun cihân

S'nemi mir'ât-ı cânân eyledim" Ergun, *aynı yer*.

⁶⁸ Sadeddin Nüzhet ancak 1921 tarihinde Sâdî, Nakşi ve Rifâî icâzetini alarak Bâb-ı Meşihata geçmiştir. bkz. E. Bektaş, "Ergun, Sadeddin Nüzhet", *DİA*, XI, s. 299-300

6- Sadeddin Nüzhet Ergun

Sadeddin Nüzhet, Yemen'de vefat eden Kolağası Ali Efendi'nin oğludur. İbnülemin'e göre 1901'de Bursa'da doğdu. Annesi Yenişehir Sâdi Dergâhı şeyhi Şair Mehmed Efendi'nin kızıdır. Anne tarafından bütün akrabası Sâdiye Tarîkatı'na mensuptur. Annelerinin dayıları Şeyh Lütfi ve Muhiddin efendilerin basılmamış divanları vardır.

Dayısı Ahmed Ferid Efendi vefat ettiğinde altı yaşında bulunuyordu. Üsküdarlılar, Bâb-ı Meşîhata yazdıkları mazbata sonucu tarikat usûlünden olmasa da dergâh şeyhliğine atanmıştır. Ancak bu atama resmi bir formalitedir. 1921'de Meclis-i Meşâyih'in yaptığı sınavla resmen şeyh olmuştur⁶⁹. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini bitirdi, 1925'de Tekke ve Zâviyeler kapatılınca Konya ve İstanbul'da çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Erenköy Kız ve Kadıköy Erkek Lisesi'nde Edebiyat öğretmenliği, Arkeoloji Müzesi, Bayezid Umumi Kütüphanesi'nde (30.06.1943) memurluk ve müdürlük görevlerinde bulundu.

Çok sayıda şair ve yazarın monografisini hazırladı, antolojisini yayınladı. 37 civarındaki eseri içerisinde en kıymetlisi sayılan **Türk Şairleri Ansiklopedisi**'ni tamamlayamadan vefat etti. Hallaç Baba Dergâhı hazîresinde eslafının yanına defn edildi. Kabri Karacaahmed Mezarlığı'nda 8. Ada'da Şair Nedim'in sağ tarafındaki büyük aile sofasındadır. Kabir taşında 1896-1960 tarihleri yazmaktadır.

Bu dergâhın şeyhi Ahmed Ferid ve İbrahim Zihni efendiler aynı zamanda neyzen idiler. Üsküdarlı Âsım Efendi bu tekkenin son zâkirbaşlılarından.

Tomâr-ı Tekâyâ'da, Kurban bayramlarında Enderûn-u Hümâyûn'dan Abdulhay Efendi nâmına bir, Hallaç Baba nâmına bir olmak üzere iki kurban tayinatının olduğunu nakledilmektedir.

Tekke türbesi ahşap olup yakın zamana kadar duruyordu. Evvela harap olan tekke binası, çatısı çökmüş olan türbe yıkılarak yerleri şimdiki Halil Rühdü İlköğretim Okulu bahçesine katılmıştır. Türbede altı sanduka, (**Ali Efendi, Şeyh Mehmed Emîn Efendi (ö.1292/1875), Ahmed Ferid Efendi, İbrahim Zihni Efendi**) bir doksan dokuzluk tesbih, iki kırk fener ve 1301/1884 tarihli bir levha bulunmaktaydı.⁷⁰ Hazîrede bulunan 1250/1834 tarihli bir kabir, bu gün etrafı duvar çevirili olarak okul bahçesinde kalmıştır. Şahidesindeki kitabe şöyledir:

Mısırlı Paşa'nın hazînedârı Mahmud Bey'in mahdûmu Selim Efendi'nin rûhiçün Fâtiha. 1250.

3- Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi

Üsküdar İlçesi Tavâşi Hasan Ağa Mahallesi'nde Gündoğumu Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Büyük bir bahçe içerisindeki ahşap tekke binasına iki kapıdan giriliyordu. Kapılardan biri cadde tarafında, diğeri Malatyalı İsmail **Bir Dönem Sâdilîge Mekanlık Yapan** Ağa Camii karşısındaki çıkmaz sokakta idi. Her ikisine de merdivenli bir yoldan giriliyordu. Bu gün tekke binasından ve Şeyh Fethi Efendi'nin türbesinden eser kalmamıştır. Tekkenin yan tarafında Feyzullah Efendi Tekkesi karşısında ise İskender Baba Tekkesi bulunmaktaydı.

⁶⁹ Üsküdarlı Tal'at intihab üzerine şu şiiri söylemiştir:

Bugün seccâde-i irşâda geçti

Tar'kat ehlinin serbülendi

Dedi tarihini derviş Tal'at

Cenâb-ı Şeyh Sa'dedin Efendi 1340

⁷⁰ Haksan, a.g.e., I, s. 447.

Kapı Ağası, Kapı Ağası İsmail Ağa, Kovacı, Koğacı Efendi, Koğacı Dede, Fethi Efendi, Şeyh Fethi Efendi, Şeyh Keçi adlarıyla da bilinmektedir.⁷¹ Âyin günü Salı idi.

Malatyalı İsmail Ağa'nın biri Vâlide-i Atik kurbünde Kapı Ağası Mescidi ve Zâviyesi diğeri Bâb-ı Hümâyûn civarında (Şeyh Nâzîkî Tekkesi) olmak üzere iki zaviyesi bulunmaktadır. Fethi Efendi Zâviyesi aslen Malatyalı İsmail Ağa'nın 1045/1635 tarihinde inşa ettiği mektebidir.⁷² İlk defa bu mektebe Celvetiye'den Çamlıcalızâde hulefasından İbrahim Efendi (ö.1237/1822) şeyh atanmıştır. İkinci olarak Sâdiye'den Taşlık Tekkesi şeyhi Ahmed Efendi (ö.1244/1828) postnişin olmuştur. Ahmed Efendi Taşlık Tekkesi şeyhidir.

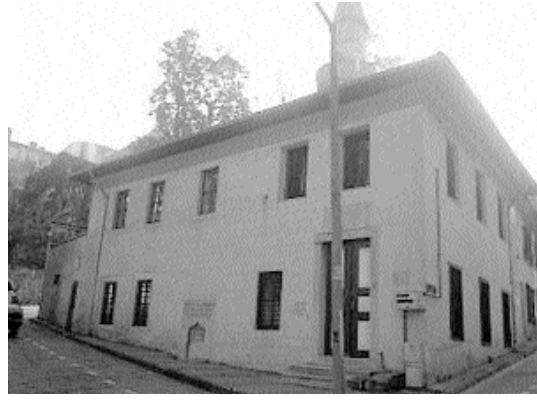
Sâdiye Tarikatı'ndan Şeyh Ahmed Cemal Efendi (ö.1247/1831) 1241/1825 tarihine kadar mektep olarak görülen mekana meşihat koymuş, kayıt altına almıştır. Yerine damadı ve halifesi Fethi Efendi (ö.1277/1860)

postnişin olmuştur. **Tomar-ı Tekâyâ'**ya göre Fethi Efendi Ahmed Cemâlî Efendi'nin oğlu, Taşlıburun Kolundan (Vefâiyye) Hâfiz Mustafa Vehbi Efendi'nin halifesidir.⁷³

Şeyh Fethi Efendi (Seyyid Mehmed Fethullah Efendi)'den sonra⁷⁴ oğlu Şeyh Şemseddin Efendi,⁷⁵ ve Kemal Efendi isimlerini görmekteyiz.

Tekke 23 Şevval 1311/Nisan 1894'de Meclis-i Meşayih Reisi Ahmed Muhyiddin Efendi'nin himmetiyle tamir edilmiştir. Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından hemen sonra harap olmuş ve 1935 tarihlerinde yıkılmıştır.

Tekke haziresinde Sadeddin Cibâvî neslinden Şeyh Emin Sadedin Efendi (25 Zilhicce 1281/8Nisan 1869)'nin kabri bulunmaktadır. Kabir demir parmaklıklar arasındadır. Emin Sadedin Efendi'nin tekkeye ne zaman geldiği, ne kadar kaldığı tespit edilememektedir. Yakın zamana kadar kabri yaptırıp, ziyaret amacıyla Suriye'den bir takım kimselerin gelip gittiği bilinmektedir.

⁷¹ A. Vefâ Çobanoğlu, "Malatyalı İsmail Ağa Camii Ve Tekkesi", *DBIA*, V, 279-280.

⁷² A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 129.

⁷³ A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s. 231.

⁷⁴ Aynur, *a.g.m.*, 37

⁷⁵ Vassâf, *Sefne*, V, 270. Ali Şemseddin Efendi (1270/1853 tarihinde doğmuştur. Ahmed Muhyiddin Efendi'ye göre; serkerde, nevresim kıyafetli, cüheladan bir kimsedir. Şeyhülislâm Ömer Lütü Efendi'ye olan yakınlığı nedeniyle Meclis-i Meşayih'a azâ seçilmiştir. *A.g.e.*, s. 231.

Malatyalı İsmail Ağa Cami-Tekkesi

Meşhur müzikşinas ve neyzen Üsküdarlı Sâlim Bey, bu tekkenin son zâkirbaşlılarından. Kendisi Şeyh Fethi Efendi'nin kızı Dürriye Hanım'ın eşidir. Tasavvufî terbiyesini kayınpederinden tamamlayarak hilâfet almıştır. Üsküdar Mevlevîhânesi'nde uzun müddet Neyzenbaşılık etmiş, çoğunlukla Giriftzen Rıza Bey ile birlikte tekkelere devam etmiştir. Biri taksim ederken diğeri dem tutardı. 22 Ramazan 1302/ 5 Temmuz 1885 gecesi Üsküdar Sandıkçı Rifâi Dergâhı'nda taksim ederken kalp sektesinden vefat etmiştir.

Sandıkçı şeyhi Âbid Efendi “**İllallah**” diyerek zikri durdurmuş, Salim Bey'in talebeleri de cesdi hemen yıkayarak mihrap önüne yerleştirmişler, bütün dervişler sabaha kadar yetmiş bin Kelime-i Tevhîd çekerek hatim etmiş, ertesi gün büyük bir cemaatle cenazesi kaldırılmış, kayınpederi Fethi Efendi'nin yanına Malatyalı İsmail Ağa Tekke haziresine defn edilmiştir. Kabir taşının iki yanına birer nar kabartması yapılmıştır. Vefatında Osman Şems Efendi (ö. 1311/1893) şu tarihi düşmüştür.

“Ney çalar iken Rifâi Dergâhı'nda nâgehân

Göçtü Allah diyerek i'lân kıldı vaslını

Akl-ı âşir çıktı fevtine tarih Şems

Çaldı neyzen Mir Salim ömrünün son faslını” 1302.

Salim Bey, terci-i bend yazacak derecede şairdi. Saz eserleri de güzeldir. Hicaz peşrevi İslâm âleminde büyük şöhret yapmıştır. Evi Sâdi Tekkesi'nin karşısında idi. Bu ev bu gün de mevcuttur.

Tekkenin son devir zâkirbaşlılarından biri de Üsküdarlı Âsım Efendidir. Vâlîde Camii baş imamı iken 1 şubat 1940 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Karacaahmed Mezarlığındadır. Kendisi ayrıca, Hallaç Baba, Nuri Baba, Toygar Tekkesi, Beylerbeyi Hâmil Efendi ve Çengelköy Kâdirî ve Bedevî tekkelerinde zâkirbaşlık yapmıştır.

Yine tekkenin son şeyhi şeyh Şemseddin Efendi'nin oğlu Kemal Efendi Kıyâmî tekkelere devran günlerinde özellikle beklenir olmuştur. Bu değerli reisin bulunduğu zikir meclisi, mutlak surette cazibeli olmuştur. Hele zâkirbaşlığı Yaşar Baba ile Raşid Efendi gibi muktedir adamlar deruhte ederdi.⁷⁶

Malatyalı İsmail Ağa Cami-Tekkesi

Cami Duvarına Yerleştirilen Mezar Kitabesi

“İş bu dergâhda kâin el-imâmü'r-rabbân, gavsü'l-keb'r es-samedân, Ebü'l-Mevâhibü'l-fütüh, Hazreti Saadeddin el Cibâv' el-Hüseyn' eş-Şeybân' evlatlarından ve hankâh-ı feyz-i iktinâh' seccadeniş'ni el-merhûm es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Ibn es-Seyyid eş-Şer'f eş-Şeyh Emin Saadeddin, tüviffiye leyletü'l-Cuma f' 25 Zilhicce 1285.”

⁷⁶ Haskan, a.g.e., I, s. 457.

Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi
Hazinesinden Bir Kesit

"Hüve'l-bâk" sâhibü-ve'l-hasenât iş bu Bâbü's-saade
Ağası Malatyalı merhûm ve mağfûr İsmail Ağa'nın
rûhu için...."

4- Abdalbâkî Efendi Tekkesi

Kadıköy, Kuşdili mevkiinde, (Ömer Efendi mesiresi kurbünde) Zühdü Paşa Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Tekkenin XIX. asrın hemen başında kurulduğu bilinmektedir. İlk postnişin **Şeyh Abdalbaki Efendi** (ö.21.Muharrem 1223/19.03.1808)'den sonra önce oğlu **İsmail Efendi** (ö.7 Safer 1264/14.Ocak.1848), torunları **Ahmed Hayri** (ö.11 Cemâzilâhir 1274/27.01.1857) ve **el-Hâc Şerîf Mehmed Efendi** (ö.1 Zilkâde 1275/2 Haziran 1859) meşihâta geçmiş bundan sonra tekke münhal kalıp yıkılmıştır⁷⁷.

Tomâr-ı Tekâyâ'daki kayda göre Hasırcıbaş'ının haremi (Ayşe Sıdika Hanım 550 Osmanlı Lirası harcayarak) Abdalbâkî Efendi Tekkesi'nin arsası üzerine "**Mecidiye Tekkesi**"ni⁷⁸ inşa ettirmiş, postuna Eyüp Taşlıburun Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi'nin halifesi Şeyh Hoca Tahsin Efendi (ö.1308/1890)'yi şeyh atamıştır.⁷⁹ Tekkenin resmî küşâdı 21 Şevval 1305/1 Haziran 1888 senesinde onun şeyhliği esnasında yapılmıştır

Tahsin Efendi, bir süre tekkesinden ayrılarak Hasırcızâde Tekkesi'nde ikâmet etmiş, Rifâiye'den Abdi Efendiye de intisâb etmiştir. Vefât ettiği vakit geride evlat bırakmadığı için tekke bir müddet boş kalmış, Bandırmalızâde Ahmet Münîb Efendi tekkeyi yüz lira vererek satın al-

Şeyh Emin Sadedin Efendi
(25 Zilhicce 1281/8 Nisan 1869)
Demir parmaklıklar yakın zamana kadar
kabri ziyarete gelen Suriyeli akrabaları
tarafından yaptırılmıştır.

⁷⁷ Z. Şükri, a.g.e., s. (Kreiser), 74; Tanman, "Abdalbâkî Efendi Tekkesi", *DBIA*, I, 29.

⁷⁸ İsmi geçen hanım sâhibü'l-hayrattan olduğu olduğu için daha önce aynı bölgede eşi adına bir mektep yaptırmış, adına "Haliliye" denilmiştir. Tekkenin küşâdı padişaktan istidâ edildiği vakit adı "**Mecidiye**"ye çevirilmiş, Ayşe hanım padişah tarafından bir nişanla ödüllendirilmiştir. A. Muhyiddin, a.g.e., s. 227.

⁷⁹ Taşlıburun Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi'nin (Selâmiyye Kolu) halifesidir. Vefâtında da Taşlıburun Tekkesi hazinesine defn olunmuştur.

miş, önce Sâdi sonra da Celvetî vakfiyesi düzenlemiştir.⁸⁰ Tekkenin Ahmed Münib Efendi'ye intikal etmesinin nedeni olarak, bâniyenin Bandırmalizâde Gâlib Efendi'ye duyduğu hürmet ve sevgi olarak da gösterilmektedir.

Ahmed Münib Efendi daha sonra Hâşimiyye Kolu'nun âsitânesi olan Bandırmalı Tekkesi şeyhliğine geçmiş, ancak yaz aylarında buraya gelip gitmiştir.

Tomâr-ı Tekâyâda, tekenin adı olarak önce "Hamidiye" yazılmış sonra üzeri çizilerek üzerine "Mecidiye" yazılmıştır. Tanman, buraya "**Hamidiye Tekkesi**" de dendiğini bununda muhtemelen II. Abdulhamid'in dergâh inşasına katkıda bulunmuş olmasından kaynaklandığını söylemektedir⁸¹. Tekkenin son şeyhi Ahmed Münib Efendi'nin oğlu Yusuf Fahir Ataer'dir.

5- Seyfeddin Efendi Tekkesi

Çavuşdere Caddesi'nde yol üzerinde bulunan tekkenin XVIII. asırda kurulduğu tahmin olunmaktadır.⁸² XIX. Asra ait bütün kaynaklarda "**Seyfi Efendi Tekkesi**" arsa halinde gözükmemektedir.

Tekke kurucusu Seyfi Efendi'nin kimliği ve kimden hilâfet aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. XIX. Asrın sonlarında gelirleri Fethi Efendi (Malatyalı İsmail Ağa) Tekkesi'ne bağlanmıştır.

Tomâr-ı Tekâyâ'da tekkede iki postnişin ismi görülmektedir. Ancak bu postnişinlerin burada görev yaptığına veri içermemekte, resmî bir tevcih olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre:

1- Şeyh Hamdi Efendi: Sancaktar Tekkesi şeyhidir.

2- Şeyh Mustafa Sıdkî Efendi (ö.3 Cemaziyelâhir 1307/1889) Otlakçı yokuşunda Âbid Çelebi

tekkesi şeyhidir. Kendisi Vefâiyye kolundandır. Tekkesine defn olunmuştur. Tekkenin tahsisatından olan lahm-i ganem Şeyhülislam Bodrumî Ömer Efendi'nin marifetiyle Fethi Efendi Tekkesine tahsis edilmiştir. Arsa-i mezkûre ilhâfında bulunan evlerden eser kalmamıştır. Elden ele geçerek son olarak Saray-ı Hümâyûn bekçilerinden Mehmed Ağa isminde bir kimsenin elinde kalmıştır.⁸³

Günümüzde de kabrin etrafında ağaçlar bitmiş. Seyfi Efendi'nin kabrinin bulunduğu mekan Çavuşderesi'nde yol üzerinde, adını verdiği sokakta, insanların başında mum yaktığı sadece yarım bir sanduka olarak varlığını sürdürmektedir.

⁸⁰ Raif, *Mir'ât*, s. 26; Tanman, "Abdülbâkî Efendi Tekkesi", *DBIA*, I, 29. Ahmed Münib Efendi, Üsküdar Bandırmalizâde, Fenâî ve Iskender Baba tekkesi şeyhliklerinde bulunan Mehmed Gâlib (Küçük) Efendi (ö.1330/1912)'nin oğludur. Evkâf Nezâreti Cihât Kalemi Kitâbeti'nde çalışmıştır. *Mecmuâ-i Tekâyâ* (İstanbul 1307), *Mir'ât-i Turuk* (Dersaadet 1306) adlı eseleri bulunmaktadır. A. Muhyiddin, *Tomâr-ı Tekâyâ*, s. 227.

⁸¹ Tanman, *aynı yer*.

⁸² Seyfeddin Efendi'nin yolun karşısına, Tekke Arkası sokak köşesine taşınan çeşmede 1131/1716 tarihi okunmaktadır.

⁸³ A. Muhyiddin, *a.g.e.*, s.246.

Seyfi Efendi Tekkesi'nden Geriye Kalanlar

6- Üsküdar'da Diğer Sâdiler

Üsküdar'da medfun bulunan Sâdi şeyhlerinden biri de Hüseyin Efendi (ö.1181/1767) dir. "Lebib" veya "Lebibâ" lakabıyla tanınan Hüseyin Efendi, Şamlı Ebulvefâ İbrahim Efendi'nin halifesidir.⁸⁴ Anadolu kadılarındandır. 1181/1767'de vefât etmiştir. Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi'nde medfundur. Herhangi bir tekkede meşîhatı olup olmadığı tesbit edilememektedir. Hayatta iken vefâtı için Müstakimzâde'nin tarih söylemesini istemiş ve Müstakimzâde de,

"Dedim ta'zîm ve tebcîl eyleyüb târîh-i teslîmin

Lebibâ'nın şefîi ola ukbâda Rasûlüllâh"

mısrâmı tarih düşürmüştür. Aynı zamanda şâir olan Hüseyin Efendi'nin bir na't-i şerfinin son kıtası şöyledir:

Kitâb-ı nusretin İnnâ fetahnâ yâ Rasûlallâh

Nisâb-ı rifâtin Nasran azîzâ yâ Rasûlallah

Medet dervîş Lebib ihsânına dil-teşne Sultânım

Zülâl-i merhametle kıl devâ yâ Rasûlallâh⁸⁵

Kimi kaynaklarda, **Kavsara Mustafa Efendi Tekkesi** de bir dönem Sâdiliğe mekânlık ettiği rivâyet edilse de bu bilgi doğru değildir. Bu durum tekke şeyhi olarak zikredilen Ahmed Muhtar Efendi isminden kaynaklanmaktadır. Araştırmacılar Ahmed Muhtar ismini, aynı dönemde yaşadığı için olsa gerek Sütlüce Hasîrizâde Dergâhı şeyhlerinden Elif Efendi'nin babası Ahmed Muhtar Efendi (ö.1319/1901) şeklinde anlamışlardır.

Halbuki Hasîrizâde Tekkesi şeyhi olan Ahmed Muhtar Efendi, Hicaz seyahati dolayısıyla 1297/1879 tarihinde meşîhatı vekâleten oğlu Elif Efendi (ö.1346/1927)'ye bırakmış, dönüşünde de inzivaya çekilerek bir daha tekke işlerine karışmamıştır.⁸⁶ Kaynaklarda da Üsküdar'a geçtiğine veya kendisine bağlanan cihet olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

⁸⁴ Tabibzâde, *Silsilenâme*, aynı yer.

⁸⁵ Vassâf, *a.g.e.*, I, 340.

⁸⁶ **Ahmet Muhtâr Efendi** (ö.1319/1901); Şeyh Süleyman Sıdkî Efendi'nin küçük oğludur. Sütlüce Dergâhı'nda 1237/1821'de dünyaya geldi. Babasının vefatında on sekiz yaşında olduğu için meşîhata kardeşi Hasan Rızâ Efendi geçerken, kendisi ilim tahsili ve tekkenin diğer hizmetleriyle meşgul olmuştur. Kardeşinin uzlete çekilmesiyle, büyük kardeşi İsmail Necâ Paşa'dan hilâfet almış, yine halazâdesi ve babasının diğer halifesi Şeyh İbrahim Atâullah Efendi'den tâc giymiştir. Mesnevihân Hasan Hüsâmeddin Efendi'den

1890 tarihlerinde yazılan nüfus defterinde, tekkenin bir Nakşî dergâhı olduğu ve bu tarihlerde şeyhinin 1229/1814 doğumlu el-Hâc Hasan Efendi'nin oğlu Mehmed Râşid Efendi olduğu yazılıdır. Bu zatın oğlu ise 1275/1858 tarihinde tekkede dünyaya gelen Ahmed Muhtar Efendidir. O dönemde tekkede ismi geçen bu iki şahıstan başka dört de derviş ikâmet etmektedir.⁸⁷

B- Üsküdar'da Sâdî Kültürü

XVIII. asır Sâdîlik yanında “kıyam zikri” esas alan Rifâilik ve Celvetiliğin de İstanbul'da yükselişe geçtiği, yaygınlaştığı, yeni tekkeler kurduğu, İstanbul kültürüyle kaynaştığı bir dönemdir. Diğer yandan Sâdîliğin adı geçen iki kolu, bu dönemden itibaren çoğu zaman bağimsiz, bazen de aynı tekkelerde Sâdîlik adına ortak meşihat vazifesi üstlenmişlerdir.⁸⁸

Sâdîlik kıyâmî zikir usûlünü benimsemiş bir tarikattır. Diğer kıyâmî zikri tercih eden tarikatların âyinlerinde olduğu gibi, bu tarikatın âyinlerinde de ayakta karşılıklı zikir safları oluşturularak ve vücud ile baş sağa sola sallanıp döndürülerek zikredilir. Önce oturularak oluşturulan zikir halkasında şeyh efendinin Fatîha'sı ile zikir âyini başlar. Okunuşu bakımından Rifâî evrâdına benzer özel bir beste ile Sâdî evrâdı topluca okunur. Sonra bir süre kelime-i tevhid çekilir. Kısa bir duâ ve Fâtîha'dan sonra ayağa kalkılarak kıyam zikri başlatılır. “Hû”, “Hay”, “Allah” “Dâim”, “Kayyûm” gibi Allah'ın isimleri zikredilir. Harfler belli edilmeden sadece sesle dile getirilen “kalbî” zikre geçildiğinde vurmalı sazlar kullanılmaya başlar. İsm-i Celâl zikrinde mutlaka “halile” (zil) vurulur. Zâkirler zikrin temposuna uygun ilâhîler ve kasîdeler okurlar.⁸⁹

Sâdî âyininin kendine mahsus bir özelliği şudur: Kalbî zikre başlandığında hastalar, özellikle de çocuklar, görevli dervişlerce tevhidhaneye getirilip yüzükoyun yere yatırılır. Şeyh efendi de bu hastalarla çocukların üzerinde zikrederek ve dua okuyarak yürür. Buna “Devsîye” denir. Hz. peygamber'in doğum ayı olan Rebîülevvel ayında âyinin bu şekli mutlaka uygulanırdı.⁹⁰

Yine Sâdîliğe mahsus kalbî zikirde gerçekleşen bir özellik daha vardır: Şeyh efendi ile karşısında duran derviş göz göze bakışlılar, derviş bir kalıp gibi donarak hareketsiz kalır, âyinin sonunda yine şeyhin bakışı ile eski haline döner. Buna “Sâdî dondurması” denilir.⁹¹

Mesnev okumuştur. Şaziliyye'den Alibey Köy'de Silahtar Abdullah Ağa'nın inşa ettirdiği tekkenin şeyhi Mahmud Emîn Efendi'ye daha sonra da *Şeyh İbrahim Berâdetü'l -Meden*'ye nisbeti vardır. Yine Mevleviyye Tarikatı'na nisbeti de Hemdem Çelebi döneminde Aşçı Dede olan Muhammed Dede vasıtasıyladır. Son derece halîm, dinin emirlerine mütemessik, sünnet-i seniyyeye bağlı olduğu, herkese iltifat ettiği, âlimleri ve sâlihleri sevdiği, yalnız kaldığında zikir ile meşgul olduğu, kalabalıkta konuşmayı dinlemeyi tercih ettiği rivâyet edilmektedir. Çoğunlukla *Kûtu'l-Kulûb* ve *Risâlei Kuşeyr* ile tasavvufî kitaplar okuduğu, “*İmam Şaran* şeyhim, *Letâifü'l-Minen mürşidimdir*” dediği nakledilmektedir. Merâsimlerden hoşlanmadığı, hatta dergâhtaki bazı âdetleri kaldırdığı için olsa gerek bir müddet sonra (1297/1879) Hicaz seyahati dolayısıyla meşihâti vekâleten oğlu Elif Efendi (ö.1346/1927)'ye bırakmıştır. Dönüşünde ise meşihâta râğbet etmemiş, zikir esnasında sürekli dargâhta bulunmakla beraber misâfir gibi davranmış, dergâhın işlerine karışmamıştır. Buna rağmen Nakşibendiyye-i Müceddidiyye'yi Horasanlı Sahibzâde Hoca Fâzıl Kâdir Efendi'den, Rifâiyye'yi Hamalî Şeyh Ömerü'l-Harîrî'den, Halvetiyye'yi Sayda meşâyihinden almış, Ahmed el-Bedevisi ve Abdulkâdir-i Geylânî'nin rûhâniyyetinden istifâde etmiş olduğunu torunu Yûsuf Zâhir Efendi haber vermektedir. Elif Efendi, *Tenş'tü'l-Muhibb'n*, s. 47. Sâfi, *Sefne*, XII, 1393.

⁸⁷ Haskan, *a.g.e.*, I, s. 235.

⁸⁸ Işın, “Sâdîlik”, *DBIA*, VI, 391.

⁸⁹ Inançer, Aynı yer. Sâdîlikte on iki esmâ üzere talim üslûlü uygulanmaktadır: Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahrâr, Vâhid, Azîz, Vedûd, Vehhâb, Müheymin. Vassâf, *aynı yer*.

⁹⁰ Aynı yer.

Sâdî tarikatı mensupları, tarikatın asıl merkezi olan Şam'da, Emeviye Camii'nde cuma namazlarından sonra âyin düzenlerlerdi. Merkezdeki bu usûlün yansıması olarak İstanbul'da da Ayasofya Camii'nde özellikle kadir geceleri, Sâdî âyini düzenlenirdi.⁹²

Sâdî tarikatına mahsus bir diğer husus, özel “nevbe”⁹³ törenleridir. Nevbe töreninde tevhidhanede bulunan herkes vurmali saz kullanır. Şeyh efendi, zâkirbaşı, seyitler ve on iki yaşından küçük şeyh çocukları halile; halifeler ile misafir şeyhler **nevbe**; zâkirler **kudüm**; bütün dervişler **bendir** ve **mazhar** vururlar. Bu âyinde, önce “nevbe takdîmi” denilen yerde ve gökteki her varlığın Allah'ı zikretmekte olduğunu belirten Kur'an ayetleri zâkirbaşı tarafından okunur. Sonra Mevlânâ'nın **Mesnevî**'sinden alınan Hz. Peygamber'in Medine Mescidi'nde minber yapılmadan önce sırtını dayayarak hutbe okuduğu direğin (veya kuru hurma ağacı gövdesinin) minberin yapılması ve Hz. Peygamber'in artık sırtını dayamaması ile ayrılık acısından ağlayıp inlemesini anlatan menkıbe, yine özel bestesi ile okunur. Bundan sonra bütün sazlar vurularak “**illallah Hay**” ve “**Allah yâ Dâim**” zikrine başlanır. Sâdîliğe mahsus bu zikir tarzına “**tulûbî nevbe**” denir. Sâdî âyinlerinde ve özellikle nevbe töreninde Arapça güfteli şuguller okunursa da, ağırlık Türkçe ilâhilerdedir.⁹⁴

Abdulbâkî ve Yağcızâde (Balaban) tekkelerinin **Selâmiyye**, Hallaç Baba ve Malatyalı İsmail Ağa (Fethi Efendi) tekkelerinin **Vefâiyye** koluna bağlı olduğu görülmektedir. Seyfi Efendi Tekkesi'nin hangi kola bağlı olduğu anlaşılammakla beraber son sahiplerinin Vefâi oldukları anlaşılmaktadır.

İstanbul'da Sâdîliğün faaliyet gösteren kolları, birtakım geleneklerini muhafaza etmelerinin yanı sıra, mûsikîde Türk ve İstanbul kültürü etkisi altında gelişme göstermiştir.⁹⁵

Üsküdar Sâdî tekkelerinde genelde Celvetî-Sâdî âyinlerinin ortak icrâ edildiği görülmektedir. Hatta bir çoğunun şeyhinin Celvetî kökenli olduğu anlaşılmaktadır. Hallaç Baba Dergâhı'nda Abdulhay Efendi, Kadıköy Abdulbâkî Efendi Tekkesi'nde Ahmed Münib Efendi, Babalaban Tekkesi'nde Şeyh Yakub Mudanyavî'nin oğlu Mehmed Nizameddin Sûzî Efendi, Malatyalı İsmail Ağa Tekkesi'nin ilk şeyhi Celvetiye'den İbrahim Efendi bunlara örnek olarak verilebilir. Yağcızâde Tekkesi'nde ise Mehmed Emin Efendi, Mehmed Âşir Efendi ve Balabânî Hüseyin Hüsnü Efendi zamanlarında Sâdî-Nakşî âyinlerinin birlikte yapıldığı vurgulanmalıdır. Yine Rifâi tekkelerine mekânî yakınlıkları görülmekte, şügul, zikir, mûsikî birlikteliğinin de olduğu vurgulanmalıdır.

Tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 tarihine gelindiğinde, Üsküdar Sâdî tekkeleri içerisindeki geleneğini ve canlılığını sadece Hallaç Baba Dergâhı'nın muhafaza ettiği görülmektedir. Öy-

⁹¹ Aynı yer. Şemsî, *Yâdigâr*, s. 381-382. Ayrıca bkz. İsmail Akbulut *Bursa'da Sâdiyye Kültürü ve Zincirî Ali Efendi Dergâhı*, (YL. Tezi) Bursa 1997. Sâdiyye meşâyihî daha çok havâs ilimlerine vukûfiyeti, halkla iç içe yaşamaları, kerâmetleri onların yararına kullanmalarıyla tanınmaktadırlar. Mesela Bursa Zincirî Ali Efendi Dergâhı Şeyh i Mustafa Efendi (1212/1797), haksız yere kâtillik iddiasıyla idam edilmek üzere olan bir genci darağacında dondurup idamdan sonra aylıtuğu için tekkesinin adı “*Dondurma Tekkesi*” ne çıkmış, bu târihten sonra da o adla anılmıştır. Şeyh Mustafa Efendi'nin tarikat silsilesi İstanbul Etyemez Dergâhı kurucusu Şeyh Ali Hulûsî Efendi (1197/1782)'ye dayanmaktadır. Önceleri Bursa Hâce Muslihiddin Mektebi'nde Sâdiyye âyinleri icrâ ederken yerine geçen oğlu Şeyh Mehmed Saîd el-Hüsni Efendi (1230/1815)'de tarikat düşmanı ve tezyif amacıyla dergâha gelmiş iki kişiyi mahfilde dondurması, akabinde de derviş etmesi gibi kerâmetlerle tanınmıştır. Şeyh Mustafa Efendi'nin Bursa şehrini zararlı bir yılandan kurtarması ve karşılığında şehir müteselliminin hediye ettiği 500 kuruşluk vakıf için bkz. bkz. Şemsî, *Yâdigâr*, s. 382-83.

⁹² Aynı yer.

⁹³ Nevbe, sahan kapağına benzer bir kap üzerine gerilmiş deriye, bir kayış ile ritmik darbeler vurularak çalınan değişik çap ve büyüklükteki vurmali sazdır. bk. İnâncer, *aym yer*.

⁹⁴ İnâncer, *aym yer*.

⁹⁵ İnâncer, “Sâdilik/Sâdilikte Zikir Usulü ve Musiki”, *DBIA*, VI, 394-395.

le anlaşılıyor ki XX. yüzyılın başlarında; savaşlar, göçler, tekke vakıflarına müdahaleler dahası ehliyetli şeyhlerin bulunmaması gibi nedenlerle İstanbul tekkelerinin başına gelenler Üsküdar Sâdî tekkelerinin de başına gelmiştir.

C- Devlet Erkânı ve Sâdîlik

Sanayi çağı denilen XIX. asırda örgütlü toplum olma zorunluluğu doğmuş, müesseseleşme için gayretler başlamıştı. Bütün bunlar da bürokrasiyi ve resmî denetimi gerekli kılıyordu. Sosyal bir kurum olan tekkeler ise bu döneme kadar kendi kural ve kaideleri içerisinde çalışmalarını yürütmüşlerdi⁹⁶.

Idare adına tekkeler üzerindeki ilk düzenlemelerin XVIII. asrın başlarından itibaren başladığını görmekteyiz. Hüseyin Vassâf, Eyüp Kadılığı'ndan Taşlıburun Tekkesi şeyhliğine geçen Gözoğlu Şeyh Hüseyin Efendi (1151/1738)'nin fermanla Sâdiyye meşâyihî üzerine **Şeyhülmeşâyih** tayin edildiğini haber verir ve Sâdiler üzerine ilk Şeyhülmeşâyih tayininin 1140/1727'de inzivâyâ çekilen Şeyh Abdusselâm Şeybânî ile başlamış olma ihtimalini ileri sürer⁹⁷.

Ibnülemin'in kaydına göre de, II. Mahmud sevdiği ve ara sıra ziyaret ettiği Sütlüce Hastrîzâde Tekkesi şeyhi Süleyman Sıdkî Efendi (ö.1253/1837)'yi, Bedevî ve Sâdî meşâyihî üzerine mümeyyiz ve **Şeyhülmeşâyih** tayin etmiş, bu hususta ferman yayınlamıştır⁹⁸.

Ancak kaynaklarda diğer tarikatlardan ayrı olarak Sâdî organizasyonu için geçerli görünen reîsülmeşâyih tayini hususunun daha sonra devam etmediği anlaşılmaktadır. Öyle görülüyor ki Sâdîlik de diğer tarikatlar gibi ayrı kategoride değerlendirilmiş özel murâkâplık yerine genel tekke kurumu içerisinde değerlendirilmiş, daha sonra MM Nezâretine bağlanmıştır.

Muhammed Ziyâd Efendi, Sultan I. Abdulhamid'in İstanbul'a davet etmesi üzerine pâyitahta gelmiş⁹⁹, devlet erkânı nezdinde saygı görmüş,¹⁰⁰ Hacı Muhammed Vehbî Efendi (ö.1303/1885) uzun süre Veliahd Reşâd'a Farsça muallimliği yapmıştır.¹⁰¹

⁹⁶ Tekkelerde şeyh efendilerin kendinden sonraki vekilini yetiştirdiği, halife veya öğrenciler arasından seçtiğini bilmekteyiz. Yetiştirilen halifeler farklı bölgelerde irşâd faaliyetlerine gönderilirken, bunlar arasından en erşedi, hocasından sonra merkeze postnişin olmaktadır. Bu intihâb işine resmî veya gayri resmî hiçbir müdahale olamazdı. Problemler çıkmıyor değildi. Özellikle büyük maddi varlığı olan zâviyelerde mütevellî problemi yaşanıyor ancak bunlar da özel fermanlarla, mahkeme kararlarıyla veya pâyitahttan gönderilen özel görevlilerin hakemliğinde çözülüyordu. İstanbul ve Bursa gibi büyük şehirlerde mutasavvıflar arasında çıkan problemler de herkesin ilmî ve manevî yönüne saygı duyduğu meşâyihî hakemliğinde haloluyordu. Daha çok saygıya dayalı bu otoritelere devletin de destek olduğu, kısmî yetki verdiği, yani bir yönü muhabbete diğer tarafı saraya bakan yarı resmî diyebileceğimiz *Şeyhülmeşâyihlik* makamının ihdâs edildiği anlaşılmaktadır. Şeyhülmeşâyihlerin daha çok manevî kemâline inanılan şeyhler için uygun tekke veya sahibi kalmamış tekkelere uygun şeyh bulunması amacıyla gayret gösterip Şeyhülislâm veya Sadrazam nezdinde girişimde bulunduğu, çoğunluğu arz tarzındaki bu tekliflerin ricâ gibi algılanarak çözüm üretildiği görülmektedir.

⁹⁷ Vassâf, *Sefne*, I, 342.

⁹⁸ Ibnülemin, *a.g.e.*, X, 1671.

⁹⁹ Ebu'l-Vefâ Şeyh İbrahim Sâdî Şeybânî'nin halifesi Muhammed Ziyâd Efendi, Şam yakınlarında bulunan ve Kadem köyündeki, içerisinde "*kadem-i şerf*"in de bulunduğu mescidi yaptırmıştır. Sultan I. Abdulhamid'in İstanbul'a davet etmesi üzerine, 26 Cemaziyelâhir 1198/17 Mayıs 1784'te "*kadem-i şerf*"i başının üstüne koyup yürüyerek İstanbul'a getirmiştir. Muhammed Ziyâd Efendi bu nedenle çok büyük hürmet ve itibar görmüştür. Vassâf, *a.g.e.*, I, 363; Tabibzâde, *a.g.e.*, s. 20. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid*, İstanbul 2001, s. 74.

¹⁰⁰ Sultan I. Abdülhamid döneminin nüfuzlu şeyhlerinden biri olan Muhammed Ziyad Efendi'nin, başta Sadrazam Halil Hamid Paşa olmak üzere pek çok üst düzey devlet yöneticisini kendisine intisap ettirmek

Kaynakça

- Abdurrahman b. Abdulkerim el-Medenî el-Kâdirî el-Ensârî, *Risâle fi't-tar'kati's-Sâdiyye* (1195/1780), Sül. Ktp., Esad Efendi, 3633.
- A. Vefâ Çobanoğlu, "Malatyalı İsmail Ağa Camii Ve Tekkesi", *DBIA*, V, 279-280.
- Ahmed Muhyiddin, *Tomâr-ı Tekâyâ*, (Özel Nüsha)
- Ahmed Münib, *Mecmua-i Tekâyâ*, (İstanbul 1307).
- Ahmed Sâfi Efendi, *Sef'ne-i Sâf*, I-XVIII, S. Ktp. Mikrofilm Arş. Nr. 2096.
- Ayvansarayî, Hüseyin, *Had'katü'l-Cevâmî'*, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281 s.189-191.
- B. Turnalı-E. Yücel, "Az Bilinen Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 70-71, Şubat 1991, s. 177-180).
- Baha Tanman, "Abdulbâkî Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I, 29.
- , "Yağcızâde Tekkesi", *DBIA*, VII, 396.
- , "Hallaç Baba Tekkesi", *DBIA*, III, 530-31.
- Behcetî İsmail Hakkı el-Üsküdarî, *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar*, (yay. B:N: Şehsüvaroğlu) İstanbul 1976.
- Ekrem Işın, "Sâdîlik", *DBIA*, VI, 393.
- E. Bektaş, "Ergun, Sadeddin Nüzhet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XI, s. 299-300.
- Elif Efendi, *Tenş'tü'l-Muhibbân*, İstanbul 1342.
- Emin Efendi, *Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hâc Mehmed Ârif*, Dersâadet 1302.
- Hür Mahmut Yücer, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Basılmamış Doktora Tezi MÜSBE) İstanbul 2002.
- Hüseyin Vassâf, *Sef'ne-i Evliyâ*, Sül. Ktp., YB., nr. 2305-2309, c.V/II, 90-91.
- Ibrahim Hakkı Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1979.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmân' Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, IV/II, Matbaai Âmire 1308.
- Mehmed Şemseddin (Şemsi), *Yâdigâr-ı Şems*, (Haz. M. Kara-K. Atlansoy), Bursa 1997. 225-26
- M. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III/1, İstanbul 1338.
- Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001.
- Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul 1994.
- Ramazan Muslu, *XVII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (Basılmamış Doktora Tezi MÜSBE) İstanbul 2002.
- Sâdullah b. İsa, *Risâletü's-Sâdiyye* (945/1538), Sül. Ktp. Carullah. nr. 171.
- Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, II, 43.
- Tuğrul Inançer, "Sâdîlik/Sâdîlikte Zikir Usulü ve Musiki", *DBIA*, VI, 394-395.
- Zâkir Şükrî, *Mecmua-i Tekâyâ*, (Yay. M. S. Tayşi-K. Kreiser), Berlin 1980.
- Zâkir Şükrî, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sâfiyye*, Hacı Semil Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 1098.

suretiyle Sâdîliğe İstanbul'daki tarikatlar arasında güçlü bir statü kazandırmıştır. Tekkenin yönetimi kendisinden sonra posta geçen aile üyesi şeyhler tarafından yürütülmüştür. Mesela Kadem-i Şerif Tekkesi'nin bulunduğu arsada önceleri Kapıcıbaşı Konağı vardı. Sadrazam Halil Hamid Paşa (ö.1200/1785) derhal bu arsayı satın almış ve üzerine tekke yapılmak üzere vakfetmiştir. 1190/1776'da tekkenin inşaatı tamamlanmış ve Muhammed Ziyâd Efendi'ye teslim edilmiştir.

¹⁰¹ Ege kıyılarında etkinliğiyle tanınan ve Sâdiyye'den Koğacı Dergâhu şeyhi Mehmed Gâlib Efendi'nin halifelerinden olan Hacı Muhammed Vehbî Efendi (ö.1303/1885) uzun süre Veliâhd Reşâd'a Farsça mualimliği yapmış, başlangıçta Sultan II. Abdülhamid ile samimi arkadaş olmalarına rağmen daha sonra bu ilişkilerden kuşkulularak İzmir Payesiyle memleketi Yenişehir'e gönderilmiştir. 1297/1880'de burası Yunanlılarca işgal edilince ailesiyle birlikte İzmir'e taşınmıştır. Vassâf, *Sef'ne*, I, 368.

1240-1250 (1824-1834) YILLARI ARASINDA HÜDÂYÎ TEKKESİ VAKFI VE İMÂRETHÂNESİ KAYITLARI İLE BAZI YEMEK TÂRİFLERİ

Ferdâ Olbak Mazak*

Çalışmamıza esas aldığımız kaynak; Atatürk Kitaplığı'nda "Mecmuâ-i Fevâid" adı altında, Muallim Cevdet Yazmaları'nda kayıtlıdır. Sultan II. Mahmud devrine rastlayan, 1240–1250 (1824-1834) tarihleri arasında tutulmuş olan bu defter Hüdâyî Tekkesi Vakfı'na ait kayıtlardan oluşmaktadır. İçerisinde imârethâne ve diğer kurumlarda istihdam edilen vazifeliler, muhasebe kayıtları, kullanılan mutfak eşyaları ve yemek yapmakta kullanılan malzemeler hakkında bilgi vermekte olup, bir takım temessük sûretleri ile yemek târifleri de bulunmaktadır.¹

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, geçmişte imârethânelerin mâhiyet ve önemi ile Hüdâyî Tekkesi'nin konumu hakkında bir giriş yapmak uygun olacaktır.

A. Geçmişte İmarethânelerin Mâhiyeti ve İşleyişi

Kelime manası; binâ, yapı anlamına gelen imâretler, talebelerin ekmek ve iki kap sıcak etli sebze yemeğinden oluşan gıdalarını aldıkları ve barındıkları müesseselerdir. Fakirlere de bu yemeklerden dağılırdı. İmâretler vakıflar tarafından idâme ettirilirdi. İlk örneği, 1339'da Iznik'te Sultan Orhan tarafından kurulup, vakfedilmiştir. XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul imâretlerinde günde otuz binden fazla insan doymaktaydı.²

Vakıf ıstılahında talebe ve fukara için yemek pişirilip hazırlanan binalara imâret denir. Buralara Türkçe "aşevi" ve "aşhâne" denilir. Bilhassa Osmanlılar'da en insânî hayır müessesesi olarak düşünüldüğünden memleketin her tarafına imârethâneler yapılmıştır. Bu hayır müesseselerinden medrese talebeleri, cami ve mescid hademeleri, fukara ve aceze misafirler faydalanırdı..³

Medrese talebeleriyle gelip geçen misafirlere, fakir halka her gün akşam ve sabah yemek vermek üzere tesis edilen imârethânelerin sosyal müesseselerin birinci dereceden hayırlıların-

* Araştırmacı, İstanbul.

¹ *Mecmuâ-i Fevâid*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, K.224.

² *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.Basımevi, İstanbul, 1977, c. 5/II, s.984.

³ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1966, s.27.

dan olduğunu söylemeye hâcet yoktur. İmâretler vakfedenlerin servetlerinin çokluğuna ve azlığına göre değişirdi. Tabii olarak bir hükümdar imâretiyle bir vezir imâreti arasında fark olduğu gibi, imâretlerin şehir, kasaba ve geçit yerlerinde yapılışlarına göre iâşe ve müstahdemler tahsisatı da değişirdi.⁴

Her mahallenin, her semtin fakirleri ile gelip geçici misafirlerin de yemek yedikleri imârethânelerde, kişi başına üç, beş hatta on akçe dış kirası verildiği olurdu. Bu kurumlar sayesinde fakirler, ilim adamları, seyyahlar ve yolcular imparatorluğu baştan başa, masrafsız ve güvenle dolaşabilmişlerdir.⁵

İmâretlerde pişen yemeklerin kaliteli, sağlıklı ve temiz olmasına âzamî dikkat edilmesi, mutfakta ve diğer yerlerde kullanılan bakır kapların kalaylanarak hijyen sağlanması ve bu şartlara riâyetin mütevellî tarafından denetlenmesi hususu imârethâne vakfiyelerinde belirtilmiştir.⁶

XVI. yüzyıl ortalarında, Fatih külliyesi misafirhanesinde kalan Râdiyüddin-i Gazzî'ye ait şu sözler, yukarıda bahsedilen şartlara riayette ne kadar titiz davranıldığını göstermektedir:

“İmârethâneye bakan zât yanımıza gelerek hâl ve hatırımızı sorduktan sonra, ihtiyaçlarımızın iyi bir şekilde temin edileceğini vâdetti. Doğrusu her şeyleri gibi yatak ve yorganları da temizdi” demektedir.⁷

Osmanlı İmparatorluğunda, vakıf yoluyla kurulup idare edilmekte olan ve “İmâret Sistemi” adı altında incelenmesi mümkün olan belirli bir tesisler manzûmesinin (külliyesinin), tipik bir şekilde Türk ve Müslüman olan şehirlerin oluşum ve gelişiminde ve genellikle memleketin sosyal ve iktisâdî hayatında büyük bir rol oynadığı bilinmektedir.

Genellikle bir câmi etrafında toplanmış olan medrese, kütüphane, hankâh (tekke), yemek pişirilen ve dağıtılan yer (imârethâne), misâfir yurdu (tâbhâne), hastahâne (tîmarhâne, dârüşşifâ), hamam ve kervansaray... gibi din, kültür ve sosyal yardım müesseseleri ile bu kurumların kalabalık memur ve hizmetlileri için yapılacak ikâmetgâhlarla su yolu kanalizasyon ... gibi beledî tesislerin azlığı veya çokluğu, vakfın imkânlarına göre değişmektedir. Bu tesisler ile bu tesislere devamlı gelir sağlamak maksadıyla her biri bir meslek erbâbına tahsis edilmek üzere; inşâ edilen han, çarşı ve çeşitli iş yerleri, yeni kurulacak şehrin veya eski bir şehrin îmar ve iskânı arzu edilen yeni bir semtinin çekirdeğini teşkil etmekte idi.

Bu tesisler, genellikle devletin mutlak kudret ve yetkilerinin mutlak sahip ve temsilcisi olan sultanlar veya bazı büyük devlet adamları tarafından kurulmuştur. Ancak bu yerlerin sultan veya vezirler tarafından inşa ettirilmesi ve tesis masraflarının bu kişilerin “*husûs hazneleri*” ve “*kendi mallarından*” karşılanması, bu tesislerin *devlet eliyle kurulmuş olup devlet geliriyle işleyen, fakat idâr mâl bakımından muhtar ve husûs bir statüye tâbi bulunan âmme hizmeti müesseseleri* olmak vasıflarını unutturmamalıdır.

Özellikle bu tesislerin işleyişini devam ettirmek için lüzumlu olan gelir kaynaklarından önemli bir kısmı, yeni fetihlerle elde edilmiş devlete ait toprakların vergi gelirlerinin, sultan ta-

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, c. II, s. 638.

⁵ Sîpahi Çataltepe, *İslâm-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, Türkiye Millî Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

⁶ Ziyâ Kazıcı, *İslâm ve Sosyal Açıldan Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 117.

⁷ A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, c. I, s. 245.

rafından, devamlı olarak bir tesise hasır ve tahsis edilmesiyle oluşmuştur. Veya böyle bir tahsise tahvil edilmek va'd ve şartıyla bir şahsa temlik suretiyle sağlanmış. Ayrıca savaşlarda elde edilen ganîmet hisseleri, şer'an yolculara ve fakirlere harcanması gerektiğinden, bu gibi yerlere tahsis edilmiştir. Böylece, yeni kurulacak şehirlerin veya semtlerin çekirdeğini teşkil eden İmâret Siteleri'ni oluşturan tesislerden bir çoğunun kuruluş ve işletme sermayeleri, ekseriya o şehir ve havâlisi dışında, imparatorluğun geniş ve zengin gelir kaynaklarından elde edilen servetlerden ve bu arada devlete ait araziden bu sitelere vakfedilen köyler ve arazi hasılatından temin edilmektedir.⁸

B. Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi Vakfı Ve İmâreti

Buraya kadar olan bilgilerden anlaşıldığı gibi, özellikle yeni fethedilen yerlerde bir şehrin veya bir semtin îmar ve inşası için atılan ilk harç olan külliyelerden birisi de Üsküdar'ın yüksek bir semtinde yapılmış olan Aziz Mahmud Hüdâyî Tekkesi vakfidir.

Roma, Bizans ve Osmanlılar zamanında İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan tek yol üzerinde bulunması sebebiyle, mevki itibarıyla özel bir öneme hâiz bulunmaktadır. Üsküdar Büyük İskele Meydanı'na çıkan her yolcu, mutlaka Hüdâyî Hazretleri Türbesi'ne uğrar, duâ eder ve buradaki sebilden su içerek, Menzilhâne Yokuşu'ndan Karacaahmet Türbesi'nin bulunduğu yere gelirdi.⁹

Câmi, imâret, türbe, kütüphane, hünkâr mahfili, çeşme, derviş hücreleri, şeyh evi, sebil, fırın ve muhtemelen bir hamamdan oluşan Hüdâyî Hazretleri külliyesi on bin metre karelik bir alan üzerinde bulunmaktadır. 1003 (1594) yılında, Mihrimâh Sultan ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızı olan Ayşe Hümâşah Hanım Sultan tarafından Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi adına yaptırılmıştır.¹⁰ Ancak, Hüdâyî hazretlerinin sağlığında, bizzat kendisi tarafından yaptırıldığı da yazılmaktadır.¹¹

Kapının sağ tarafında Kethüdâ Mehmet Paşa'nın sol tarafta ise, Hüdâyî Efendi'nin iki çeşmesi vardır.

Avlu kapısından girildiğinde iki tarafta ahşap meşrûtalar, merdivenli avlunun biraz ilerisinde sağ tarafta bir hazîre, sol tarafta ise Şeyhler kabristanı vardır. Sol taraftaki meşrûtanın yanında tekkenin çok büyük olan vakıflarının hesaplarının tutulduğu ve mücevherâtın saklandığı hazîne dâiresi de denilen Kâtipler Odası bulunmaktadır. Şeyhler hazîresinin yanında Hüdâyî Efendi Türbesi ve camekânın karşısında ise, imâret kapısı vardır. Hünkâr mahfilinin altından geçilerek çıkılan küçük meydanın sağ tarafında Lütfi Ağa Kütüphanesi sol tarafında câmi bulunmaktadır. Câmiin kible tarafındaki sokakta birde okulu bulunmaktaydı. 1266 (1849) tarihindeki Üsküdar yangınında müştemilâtiyle birlikte yanan câmi, altı yıl kadar sonra Sultan

⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler- Makaleler*, Yayına Hazırlayan Hüseyin Özdeğer, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 2000, c.II, s.996-998.

⁹ Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul, 2001, c. III, s. 1207.

¹⁰ Haskan, *age*, c. I, s. 89-91.

¹¹ H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 254.

Abdülmecid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Büyük İstanbul depreminden sonra da tâmir edilmiştir.¹²

İmâret hünkâr mahfiline çıkan merdivenlerin yanındadır. 1978'de tâmir edilen imârette büyük bir ocak, çeşme ve ocağın arkasında ise büyük bir su haznesi bulunmaktadır. Câmi altındaki mahzenin de kiler olduğu söylenir.¹³

Bir de câmi ve dergâh yapılırken getirilmiş olan Hüdâyî Aziz Mahmud Efendi suyu vardır ki, su Kısıklı'da Ârif Bey'in bahçesinden çıkar ve Kısıklı havuzunda toplanır. Havuzda toplanan su, Sarıkaya mevkiinden, Nuhkuyusu caddesi ve Doğancılar Meydanı'nı dolaşarak dergâhın üst kapısından içeriye getirilmiştir. Duvarın sol tarafı arkasında bir su terazisi ve büyük bir havuz vardır. Esas hazne ise, imâretin arkasında bulunur ve burada toplanan su, musluklardan, imâretten ve bugün yerinde olmayan şadırvandan kullanılırdı.¹⁴

Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, 950 (1543) yılında Sivrihisar'da doğmuş ve ilk tahsilini orada tamamlamıştır. Yüksek tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra, Edirne, Selimiye Câmii Medresesi'nde Hocası Nâsırzâde Ramazan Efendi'ye derslerinin yardımcısı olmuştur. Daha sonra bir müddet Şam ve Mısır'da nâiplik ve müderrislik yapmıştır. Bursa'daki nâiplik vazifesi sırasında, zamanın kutbu Üftâde Hazretleri'ne intisab ederek üç yıl hizmetten sonra önce Sivrihisar'a, bir müddet sonra da Üsküdar'a halkı irşâd için gönderilmiştir.

Tatlı dilli, güzel sözlü, sakallı, orta boylu ve uzun saçlı olduğu, dervişlerine de uzun saç tavsiye ettiği söylenir. Bu büyük mutasavvıf aynı zamanda üstâd bir müzikşinastır. 1580'den 1628 yılına kadar uzun süre Üsküdar'da yaşadığı için, *Üsküdar* sıfatıyla da anılan Hüdâyî Hazretleri 1038 (1628) Sefer ayında vefat ederek câmiinin sol tarafındaki türbesine defnedilmiştir.¹⁵

C. Hüdâyî Tekkesi Vakfı ve İmâreti Kayıtları

Buraya kadar, imârethâneler ve Hüdâyî Hazretleri ile ilgili girizgâhı yaptıktan sonra, Hüdâyî Tekkesi Vakfı'na ait kayıtları incelemeye başlayabiliriz.

1) Hüdâyî Tekkesi Vakfı ve İmâreti Görevlileri

Hüdâyî Tekkesi Vakfı kadrosu; meşihat, tevliyet (mütevelliden biri hanımdır), imâmet, hitâbet, kitâbet, cibâyet, muhasebe, vekilharç, kâimmekam, kethüdâ, cizyedâr, mustahfız, seccâdenişîn, serzâkiran, kayyım, türbedâr, dervişân, hatm-i havân, cüzhân, ihlâs-ı şerîf, muvahhid, bacılar vazifesi, aşçıbaşı, aşçı, kasabbaşı, su yolcusu, kapıcı ve süpürgeciden oluşmaktaydı. Hâdikat'ül-Cevâmî'de; "Müstakil kâtipleri câbileri vardır. Dervişleri dahi dâima umûr-ı vakıfda müstahdemdirler" denilmektedir.¹⁶

¹² Haskan, *age*, c. I, s. 89-91.

¹³ Haskan, *age*, c. II, s. 985.

¹⁴ Haskan, *age*, c. III, s. 1201; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmî*, İşâret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 607.

¹⁵ Haskan, *age*, c. I, s. 93-95.

¹⁶ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *age*, s. 607.

2) İmârette Kullanılan Mutfak Eşyaları Demirbaş Kaydı

İmârette mevcut bakır kaplar; 11 adet kenarlı büyük sahan, lenger ve kapakla birlikte, 11 adet kenarlı küçük sahan, lenger ve kapakla birlikte, 9 adet kapaklı büyük lenger, 6 adet kapaklı kuşhâne sahanı, 4 adet kapaklı çorba tası, 2 adet yumurta tavası, 3 adet eski büyük sahan, 2 adet küçük zerde sahanı, 7 adet orta büyüklükte kapaklı tencere, 1 adet kapaklı kuşhâne tenceresi, 1 adet süzgeç, 1 adet kevgir ve kepçe, 1 adet balta, 1 adet satır, 1 adet büyük kebab şişi, 3 adet küçük kebab şişi, 1 adet tokmaklı taş havan, 1 adet çorba bakracı, 4 adet tepsi, 1 adet salata tası, 1 adet küçük sacayak, 1 adet ateş körüğü, 1 adet un eleği, 3 adet küçük ve büyük yemek tablası, 1 adet süzgeç, 1 adet ibrik, 1 adet küçük kazan.¹⁷

Diğer bir kayıta da, Aşçıbaşı Kastamonulu Ahmet Dede'ye teslim edilen mutfak eşyası şunlardır: Küçük ve büyük 10 adet kazan, 11 adet büyük ayaklı sahan, 3 adet ufak sahan, 2 adet bayta, küçük ve büyük 4 adet süzgeç, biri köhne 4 adet bakraç, 3 adet helvahâne tenceresi, 1 adet ibrik, küçük ve büyük 4 adet kepçe, 4 adet saplı ufak süzgeç, 1 adet saplı tas, 2 adet kapak, 1 adet et karıştırmak için demir, 3 adet on saplı demir, 1 adet köhne tepsi, 20 adet sacayak, 2 adet ateş küreği, 1 adet pirinç teknesi ve 1 adet meşinli zembil.¹⁸

3) Yemek Yapımında Kullanılan Malzemeler:

İmârethâne mutfağında yapılan yemek ve tatlılarda kullanılan malzemeler ve miktarları, bize burada pişen yemeklerin sağlıklı ve dengeli beslenmeye özen gösterilerek hazırlandığını anlatmaya yetmektedir. Ayrıca bu malzemelerin nasıl ve nereden temin edildiğine dair bilgiyi de vermektedir. Kayıtlara göre, kullanılan malzemeler aşağıdaki yollardan temin edilmektedir:

Bir kısmı vakıf geliriyle satın alınarak

Bir kısmı bağlı köylerin yetiştirdikleri mahsulden elde edilmekte

Bazı maddeler, dîvâna arzedilerek ihtiyaç bildirilerek veya devlet tarafından ihsân edilmesi¹⁹ suretiyle tedarik edilmektedir.

İmârethâne mutfağında kullanılan malzemeler şunlardır: Pirinç, erz-i Mısırî (Mısır pirinci), soğan, makarna, revgân-ı çervîş (iç yağı), revgân-ı sâde, revgân-ı zeyt (zeytin yağı), ispanak, fasulye, bakla, dekîk-ı hâs (has un), peynir, nân-ı Azîz (ekmek), asel (bal), balmumu, buhurdan, kadayif, şeker, fıstık, kuş üzümü, fındık, bâdem, nohut, bürülce, kahve, güllâç, nişasta, tavuk, tarçın, biber, şa'riyye (şehriye), hinta (buğday), etmeği has, vişne yumurta, maydanoz, boya, elma, armut, hurma, ırmik, pirinç unu, koyun eti, odun.

Bir de, yalnız meşihat ve kitâbet çalışanları için kullanılan ve Değirmenderesi hediyeleri olarak geçen tarhana, bulgur, tulum peyniri, kuzu, ceviz, kestâne, helva, kavun, karpuz, üzüm ve kiraz bulunmaktadır.

¹⁷ *Mecmua-i Fevâid*, s. 27.

¹⁸ *a.g.y.*, s. 28.

¹⁹ Padişah tarafından, fukara ve dervişân için, her sene kurban bayramında 25 adet kurban gönderilerek kasabasına teslim edilmektedir. (*a.g.y.*, s. 24.)

Diğer bir yazışmada, imâret mutfağına lâzım olan revgân-ı çervîş (iç yağı) in kapandan verilmesi için, pâdişah'tan fermân istenmektedir. Aynı şekilde revgân-ı zeyt itâsı hakkında da yazışma vardır. (*a.g.y.* s. 25)

4) İmârethâne Mutfağında Pişirilen Yemekler ve Tatlılar:

Bir çoğunun gerekli malzemeleri ve ölçüleri verilen yemek ve tatlı çeşitleri; su böreği, kadayıf, nişasta helvası, şiş kebabı, börek, baklava, tulumba tatlısı, nâzen yada nâzik, irmik helvası, pirinç unu helvası, muhallebi, aşûre, tavuk göğsü, naneli aş, güllâc dondurması, elmâsiye, ekmek kadayıfı, kadın göbeği, lokma, revâni, leb-i dilber, künife, vişne ekmeği, merâmerabiye, süt böreği, kalbiye, pilâv, pirinç çorbası, fasulye, bakla, makarna, zerde.

5) Yemek Târifleri:

“Mecmua-i Fevâid” ismiyle kayıtlı bu yazmanın içerisinde çeşitli yemek, tatlı ve kurabiye târifleri bulunmaktadır. Bu târiflerin Hüdâyî Tekkesi Vakfı İmârethânesi mutfağında pişirilen yemekler olduğuna dair bir açıklama olmamakla birlikte, aynı defterde yer alması ve mutfakta kullanılan malzemelerin ekseriyetle târiflerdeki malzemeyle örtüşmesi bunu düşündürmektedir. Aynı zamanda, târihi verilen bazı yemekler ile imârette pişen yemekler de aynı adı taşımaktadır. Bu durum, yemek târiflerinin imârethâne de pişen yemekler olma ihtimalini arttırmaktadır.

Burada otuz isim altında verilen yemek târifleri ki, bazıları aynı adı taşımakla beraber pişirme usullerindeki değişikliklerle iki çeşit veya dört çeşit hâlinindedir. Dolayısıyla, kırk bir çeşit yemek târihi bulunan zengin bir Osmanlı Mutfağı ile karşı karşıya bulunmaktayız. Ancak, konumuzu sosyo-ekonomik açıdan değerlendireceğimiz için, burada yemeklerin sâdece isimlerini vererek, bir örnek târifle yetineceğiz:

Koyun külbastısı (iki çeşit), balık külbastısı (dört çeşit), uskumru balığı yahnisi, papaz yahnisi (iki çeşit), yağsız balık tabhı, kırmızı yahni (iki çeşit), revâni (üç çeşit), kurabiye (iki çeşit), helvayı hâkânî (iki çeşit), helvayı....., reşide, âsûde helvası, helvayı sâbûnî, mülûkî sakız helvası, yengem duymasın veya doymasın helvası, kaymak baklavası (dört çeşit), yağsız kadayıf, bâdem herîresi, gelin ödü, pelteşin, oğulotu salatası, şalgam pişmesi, tavuk böreği, su böreği, soğan böreği, sâde pilâv, tarhana, amel-i ilk, bâdincân (patlıcan) pilâvı, bâdincân dolması, kaymaklı saray ekmeği, çarşıda yapılan rahat-el halkûm terkîbi ve ciğer pişmesi.

Tavuk Böreği târihi: Bir tavuğu yıkadıktan sonra, yeterli miktarda su ile yumuşayınca kadar pişirdikten sonra, yarım kilo soğanı ince ince doğrayıp biraz tuz ile ovarak suyunu sıkıp bir kaşık yağ ile kavrulur. Tavukların etini kemikten ayırarak güzelce doğrayıp, tekrar soğan ile bir miktar daha kavrulur. Sonra has undan açılmış ince yufkadan beş tane tepsiye konur. Üzerine hazırlanan tavuklu iç koyularak, üzerine beş yufka daha koyup, üzerine biraz yağ sürülerek fırında pişirilir.

6) Vakfın Gelirleri:

Devlete ait haklardan bir kısmının, *yüksek hayır ve hizmet maksadları ve âmme menfaatleri bakımından yararlıkları âşikâr bir müesseseye devir ve terk edilmesi an'anesi* imâret vakıflarının kurulmasında büyük bir rol oynamıştır.

İmârethânelerin gelir kaynaklarının büyük bir kısmı, devrin pâdişahları tarafından *devlet gelirinden ihraç ve ebed kalmak üzere vakıflara terk ve tahsîs edilmiş olan köylerin hâsılatından* oluşmaktadır. Vakıf idâresi, bu arâzi ve üzerinde yaşayan köylünün sâhibi sıfatıyla, aslında devlete ait olan çeşitli rûsûm ve vergileri toplayarak gelir elde etmektedir.²⁰

²⁰ Barkan, a.g.m., s. 1009.

Hüdâyî Tekkesi Vakfı'nda da durum böyle görülmektedir. Vakfa temlik edilmiş, bağışlanmış olan bir çok yer kiraya verilerek gelir sağlanmış. Gelir getiren yerleri şöyle sıralayabiliriz:

Hüdâyî hazretleri türbesi bitişiğindeki arsada bulunan tatlı su kuyusu, bu iki yerin arasında olduğundan senelik beş yüz kuruşa kiralanmıştır.²¹

Cizye-i Âmire'den her yıl verilen, yetmiş beş kuruş istirdâd-ı cizye akçesi.²²

Kumkapı'da Bâli Paşa çeşmesi yakınında leblebici hacı Hasan arsası, senelik beş kuruş kira.²³

Hüdâyî Tekkesi Vakfı'na ait Bulgurlu köyünün meydana gelecek her türlü vergisi.²⁴

Yine vakfa ait, İznikmîd kazâsı Kullar köyünün iltizâmının kirası.²⁵

Yine vakfa ait, Kocaeli sancağı, İznikmîd nâhiyesi, Yeni köy, Bahçecik köyü ve bunlara tâbî yerlerin her türlü vergisini toplamak üzere iltizama, senelik yedi bin beşyüz kuruşa kiralanmıştır.²⁶

Üsküdar'da Yemişçibaşı bahçesi civârında, içerisinde bahçıvan âletleri bulunan gedik ile çeşitli meyve ağaçları bulunan iki adet ayazmalı bostan, bedeli seneden seneye ödenmek üzere kiraya verilmiştir.²⁷

Pâdişah tarafından temlik olunan; Midilli adası, Mûlû kazasında Kırk köylü Manastırı denilen manastırın sınırları dâhilinde bulunan meyveli ve meyvesiz ağaçlar, tarla ve arâziler, mahzenler, nehirler, dağlar ile bütün vergiler ve hasların iltizâmı iki yıllığına, senelik bin altı yüz kuruş olmak üzere kiralanmıştır.²⁸

Rumeli'nde bulunan, Yanbolu kazası Garipçevîrân köyünün her türlü vergilerine, bir sene boyunca nezâret etmek üzere, senelik bin üç yüz kuruşa iltizâma verilmiştir.²⁹

Vakfa, senelik dört yüz akçe mukataa vererek işlenecek bir tarladan bahsedilmekle birlikte, nerede olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.³⁰

Hadîkatü'l-cevâmî'de, "nukûd-u mevkûfesi çoktur" denilerek, vakıf gelirlerinin çokluğu beyân edilmektedir.³¹

Bunların dışında bir de, pâdişah tarafından, Aziz Mahmûd Hüdâyî dergâhının seccâdenişîn, imam, serzâkirân ve türbedârına dört adet atıyye-i muharremiyye denilen, Muharrem ayına mahsus hediye gönderilmekteydi

²¹ a.g.y., s. 26, 38.

²² a.g.y., s. 31. Başka bir yazışmada; Rumeli'nde, Yanbolu kazasına bağlı Garipçevîrân köyünün, her sene ödenmekte olan istirdâd cizyesi Hazine-i Âmire'den talep edilmektedir. (a.g.y., s. 23)

²³ a.g.y., s. 32.

²⁴ a.g.y., s. 35.

²⁵ a.g.y., s. 36.

²⁶ a.g.y., s. 37.

²⁷ a.g.y., s. 39.

²⁸ a.g.y., s. 50.

²⁹ a.g.y., s. 26.

³⁰ a.g.y., s. 56.

³¹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, a.g.e., s. 607.

7) Masraflar:

Vakıf hizmetlerinin devâmı ve imâret faaliyetinin kesintiye uğramaması için, yapılan çeşitli masraflar gelen gelirlerle sağlanmaktadır. Masraf kalemleri şunlardır:

Hizmetlilere ödenen paralar:

Vazife	Ücret	Ödeme şekli	Hangi vakıftan ödendiği
Nezâret	3 akçe	Günlük	Selâmi Ali Efendi
Vaiz	5 akçe	Günlük	Selâmi Ali Efendi
Hatip	6 akçe	Günlük	Selâmi Ali Efendi
Mütevelli	1 akçe	Günlük	Selâmi Ali Efendi
Kitâbet	10 akçe	Günlük	İstanbul Yahüdiyân cizesinden
Kitâbet	20 akçe	günlük	Ahırlı Tuzlası gelirinden
Kitâbet	200 kuruş	senelik	Halil Paşa
Dâilik	150 kuruş	senelik	Halil Paşa
Türbe Mustahfızı	2 akçe	günlük	Hüdâyî Tekkesi
Sertabbah	2 akçe	günlük	Hüdâyî Tekkesi
Tabbah	2 akçe	günlük	Hüdâyî Tekkesi
Cüzhân	2 akçe	günlük	Hacı Mehmed Efendi
Cüzhân	1 akçe	günlük	Hüdâyî Tekkesi
Cüzhân	1 akçe	günlük	Abdülğani Dede
Cüzhân (beş kişi)	1 akçe	günlük	Abdülğani Dede
Cüzhân	2 akçe	günlük	Hacı Mehmed Bey
Cüzhân	2 akçe	günlük	Hacı Mehmed Bey
Cüzhân	2 akçe	günlük	Hacı Mehmed Bey
Hatimhân	2 akçe	günlük	Mihri Hâtun
İhlâs-ı şerif	1 akçe	günlük	Fâtıma Hâtun
İhlâs-ı şerif	2 akçe	günlük	Hacı Ali Bey
Muvahhid	2 akçe	günlük	Mahmud Ağa
Muvahhid	2 akçe	günlük	Ahmed Dede
Muvahhid	2 akçe	günlük	Âbide Hâtun
Muvahhid	2 akçe	günlük	İsmail Efendi
Hoca kadın	3 kuruş	aylık	Kethüdâ Ahmed Efendi
Kayyime bacı	2 kuruş	aylık	Kethüdâ Ahmed Efendi
Hucûrât-ı bâciyân (beş kişi)	5 kuruş	aylık	Kethüdâ Ahmed Efendi
Cibâyet	600 para	senelik	
İmâmet	360 para	senelik	
Vekilharç	50 akçe	aylık	
Vekilharç	15 akçe	aylık	
Mütevelliye hanım	300 akçe	aylık	
Kapıcı	70 akçe	aylık	
Muhâsebe	50 akçe	aylık	

Defterde bunlardan başka, bazı ödemeler bulunmaktadır ki, bu ödemelerin ne zamandan ne zamana ödendiğine dâir bir açıklama bulunmamaktadır. Bu ödemelerin vakıf ve şubeleri durumundaki mülhakât, yani Hüdâyî Tekkesi Vakfı'na bağlı vakıfların çeşitli giderleri için gerek-

tikçe ödenen meblağlar olduğu anlaşılmaktadır. Devamlı olarak çalışanlar dışında, ihtiyaç duyulduğunda çalıştırılanlara; hüddâmiye (hizmet edenler), kâimmekâmiye, duâ için, su yolcusu, sebil ücreti, bevvăb ücreti, dellâliye, ihbâriye, dervişân ve attar için yapılan ödemelerdir

Bunun dışında, bağlı vakıflara bir açıklama yapılmadan verilen hesaplar mevcuttur.

Mutfak masrafları; imârette pişen yemekler için gereken malzemeler ve alınan ekmek ödemelerinden oluşmaktadır.

Nân veya nân-ı Aziz bahası adı altında ekmek ödemeleri, odun alımı, tabak ve bardak, buhurdan, zeytinyağı, fodula alımı harcamaları görülmektedir. Kullanılan diğer malzemelere ödenen ücret belirtilmemiş, ancak miktar olarak gösterilmiştir. Belirtilen miktarlar, yapılan yemek ve tatlılara göre ayrı ayrı verilmekle birlikte, kullanılan miktarı aylık veya haftalık olarak tâkip etmek daha kolay olacaktır. Buna göre; çorba için haftalık 23 kıyye Mısır pirinci, 4 kıyye zeytin yağı, 5 kıyye sâde yağ, pilâv ve zerde için 73 kıyye Mısır pirinci, 15 kıyye pirinç, günlük 180 dirhem iç yağı, senelik 550 kıyye zeytin yağı kullanılmaktadır. Ayrıca, ramazan ayı için; 80 kıyye şeker, 100 kıyye yağ, 30 kıyye nişasta, 13 kıyye güllâç, 3 kıyye fındık, 3 kıyye kuş üzümü, 1 kıyye bâdem, 15 kıyye fındık, 15 adet tavuk, 100 kıyye un, 10 dirhem tarçın, 2 kıyye biber, 15 kıyye şehriye, 60 kıyye zeytinyağı, 50 kıyye pilâv ve zerde için pirinç, 30 kıyye çorba için pirinç, 8 kıyye iç yağı. Bir de aşüre için bildirilen miktar vardır; 17 kıyye şeker, 10 kıyye buğday, 2 kıyye fıstık, 2 kıyye kuş üzümü, 5 kıyye fındık, 1 kıyye bâdem, 20 kıyye nohut ve 2 kıyye bürölceden ibârettir.

Netice

İmâretler, genellikle sultanlar ve büyük devlet adamları tarafından kurulmuştur. İmâretler sayesinde, pâdişahın şânı memleketin her köşesinde duyularak siyâsi gücü kuvvetlenmekte, din ve devletin adı yücelmektedir.

Ancak bu yerlerin sultan veya vezirler tarafından inşa ettirilmesi ve bir takım masrafları bu kişilerin “*husûs hazneleri*” ve “*kendi mallarından*” karşılandığı halde, bu tesisler devlet eliyle kurulmuş olup devlet geliriyle işleyen, fakat idâri ve mâli bakımdan özerk ve özel bir statüye tâbi bulunan kamu hizmeti müesseseleri olma özelliğini taşımaktadır.

Bu tesislerin işleyişini devam ettirmek için lüzumlu olan gelir kaynaklarından önemli bir kısmı, yeni fetihlerle elde edilmiş devlete ait toprakların vergi gelirlerinin, sultan tarafından, devamlı olarak bir tesise hasır ve tahsis edilmesiyle oluşmuştur. Veya böyle bir tahsise tahvil edilmek va'd ve şartıyla bir şahsa temlik suretiyle sağlanmışır.

Hüdâyi Tekkesi Vakfı ve İmâreti, gerek Anadolu'ya gidenlerin uğrak yeri olması, gerek hanım sultan tarafından yaptırılmış olması, gerek pâdişah tarafından temlik edilen yerlerin geliri ve zaman zaman yine pâdişah tarafından gönderilen hediyelerle korunup kollanması itibâriyle önem arz etmektedir.

İncelemede görüldüğü gibi, vakıf ve imâretin idâmesi için temlik edilen (bağışlanan) yerler iltizama verilerek, bağışlanan bu toprakların geliri kolayca toplanmaktadır. Böylece hayır ve hizmetlerin kolaylıkla devamlılığı sağlanmaktadır.

Büyük şehirlerde, sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde bu kurumlar aracılık etmişlerdir. İnsanlara şefkatle yaklaşıp fakirlerin ihtiyaçlarını gidererek, dîni ve insânî sorumlulukların etkili ve düzenli işleyişini sağlayan kurumlar olmuşlardır.

Açlıkla karşı karşıya kalmış çâresiz kişilerin toplum düzeni ve toplum ahlâkı üzerinde tehlike oluşturmaları, bu insanları sahiplenen imâretler sâyesinde önlenmektedir.

Özellikle büyük şehirlerde, günümüzde olduğu gibi, insanların yalnız kendileri için yaşayıp tüketen acâip varlıklara dönüşmesi, hayır hasenât anlayışıyla önlenebilmiştir.

Piştirilen yemeklerin sağlıklı, temiz ve leziz olmasına gösterilen itinanın yanı sıra, yemek yapımında kullanılan malzemelerden anlaşıldığına göre dengeli ve sihhî gıdalarla beslenilmeye de önem verilmiştir.

Hüdâyî hazretleri imâreti, külliyesiyle birlikte, kurulduğu günden itibâren talebelerin, der-vişân, çalışan hizmetliler, semt fakirleri ve yolcuların sağlıklı beslenmesini sağlamıştır. Böylece, bir anlamda bu gibi insanların zayıf düşerek, vücut dirençlerini kaybedip çeşitli hastalıklara yalananmalarının önüne geçilmiş ve salgın hastalıkların ortaya çıkma riski en aza indirilmiştir.

Hüdâyî hazretleri vakıf ve imâretinde; depoları, çeşmeleri, şadırvanı, su terâzisi, su yolları ile mükemmel bir su tevzî ve tesisâtı göze çarpmaktadır. Bugün, hâlâ işlerin taşıma suyla yapıldığı yerleşim yerlerimiz mevcut iken, yaklaşık yüz atmış yıl evvel şadırvanı, kapısındaki çeşmeleri ve imârethânesindeki musluklarından akan suyu kullanan bir tesis bulunmaktadır.

Mutfakta kullanılan eşyaların sayılarak teslim edilmesinden ve ayrıntıların yazılmasından demirbaş eşyaya gösterilen özen anlaşılmaktadır.

İmârethâneler, ilk zamanlar yeni yerleşim yerlerinin kurulmasında, kurulacak şehir veya semtin kentsel tasarım ve kültürel alt yapısını oluşturan birimlerdir. Yerleşim alanının kuruluşu üzerinden çok yıllar geçtikten ve artık bir Osmanlı şehri olma özelliğini kazandıktan sonra ise; gerek fiziki alt yapının ve çevre düzeninin korunması, sosyal ve ahlâkı yapının bozulmasının önlenmesi hususunda görevleri devam etmiş, herhangi bir çöküntü ve sapmaya meydan vermemek için çabalamışlardır.

Böylelikle, Osmanlı şehirleri (savaş ve isyanlar dışında) her zaman mâmur, her zaman huzûr ve sükûn içinde, her zaman yeşil ve temiz, her zaman sevgi, saygı ve hoşgörünün hâkim olduğu bir toplum olmuştur. Tâ ki dış tesirler toplumsal ahlâkımıza sirâyet edene kadar.

İmâretler sadece talebe, fukara ve yolcuların faydalandığı mekânlar olmakla kalmayıp, aynı zamanda onlarca kişiye istihdam sağlayarak, işsizliği önlemeye yardımcı olmuştur. İncelediğimiz defterde de, gerek vakıf, gerek imârethâne de çalışan hizmetliler listesi bize, istihdam açığının kapatılmasında önemli bir görev üstlenildiğini göstermektedir.

Kısacası; imâretler bir kısım belediye hizmetleri karşılamakta, sosyal yardımlaşma, dînî ve kültürel faaliyetleri organize etmekle birlikte yolculukları kolaylaştırarak ticârî ilişkileri de olumlu yönde etkilemektedir.

Hüdâyî hazretleri imâreti, yeri ve konumu itibâriyle, Anadolu'ya hattâ Asya'ya yapılacak yolculuklarda, başlangıç koridoru üzerinde yer alması, aslâ uğranılmadan geçilemeyen bir yerde konuşlanmış olması, yolcuların karınlarını doyurduğu gibi ruhlarına da dinginlik kazandırarak yollarına devam etmelerine yardımcı olmuştur.

Fakirlerinin, öğrencilerinin ve gelip geçen yolcularının karnı doyan, sağlığı korunan, su ihtiyacı karşılanan, iş imkânına kavuşan, çevresi düzenli ve temiz bir yerleşim yerinde, bunlarla yetinilmeyip dînî, sosyal ve kültürel aktivitelerle ruh sağlığı da korunan insanlar huzursuzluk çıkarmaya, başkalarının rahat ve sükûnetini bozmaya, diğer insanların haklarına tecâvüze yeltenmeye, kısacası gayr-i ahlâkı davranmaya kendilerinde hak görürler mi acaba?

Kaynakça

- Mecmua-i Fevâid*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, K.224.
- İslâm Ansiklopedisi*, M.E.Basımevi, İstanbul, 1977.
- Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1966.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- Sipahi Çataltepe, *İslâm-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, Türkiye Millî Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Ziyâ Kazıcı, *İslâm ve Sosyal Açından Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985.
- A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risaleleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişi" *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, Yayına Hazırlayan Hüseyin Özdeğer, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 2000.
- Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul, 2001.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Had'katü'l-Cevâm*, İşâret Yayınları, İstanbul, 2001.

ÜSKÜDAR KIZ SANAYİ MEKTEBİ (1890 – 1928)

Cemil Öztürk*

Giriş

Türkiye’de kızların ilköğretimden sonra öğrenime devam edebilmeleri, ancak Tanzimat Devri’nde mümkün olabilmıştır. Tanzimat’tan önce diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi Türkiye’de de kız çocuklar, ancak “tesettüre girme” yani örtünme yaşı olarak kabul edilen 10 – 11 yaşlarına kadar, örgün eğitim kurumlarına gidebiliyorlardı. Bu yaşa gelen kız çocuklar, herhangi bir diploma alsın ya da almasın öğrenim yaşantısına son vermek mecburiyetindeydi. Bu anlayış, Avrupaî fikirlerin etkisiyle Tanzimat’ın ilk yarısında ilk ciddi darbeyi yedi. Zira, 1859 yılında, İstanbul’da Sultanahmet’te Cevri Kalfa Mektebi’nde ilk *inas* [kız] *rüşdiyesi* açıldı. Tanzimat devri boyunca İstanbul’da ve vilâyetlerde başka kız rüşdiyeleri tesis edildi. Devrin sonuna doğru, 1875/1876’da, kız rüşdiyesi sayısı İstanbul’da 9’a, vilâyetlerde 4’e ulaştı. Fakat, söz konusu yıllar boyunca, kızların sıbyan mektebinden sonra öğrenime devam etmelerini engelleyen sosyo – kültürel yapının da etkisiyle büyük özverilerle açılan bu okullar, pek fazla rağbet görmedi. Nitekim, söz konusu tarihte İstanbul’daki kız rüşdiyelerine yalnız 240 öğrenci devam ediyordu. Bu arada, daha sonra biri Üsküdar Kız Sanayi Mektebi’ne dönüştürülecek olan Üsküdar’daki iki kız rüşdiyesine devam eden toplam öğrenci sayısı 43’tü. Aynı tarihte, başkentteki 20 erkek rüşdiyesinde 1.875 öğrenci öğrenim görüyordu. Buna göre, kız rüşdiyelerinde okul başına 26,6 öğrenci düşerken, erkek rüşdiyelerinde bu sayı, 93,75’e çıkıyordu.¹ Mahmud Cevad’a göre, rüşdiye düzeyinde kızların okullaşma oranının çok düşük olmasında Maarif Nezareti’nin bir ihmali söz konusu olamazdı. “Çünkü ahali rağbet göstermedikçe hükümet zorla kimsenin kızını mektebe götüremez idi.”² Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e devlet adamları ve aydınlar, kızların eğitiminin önemi konusunda Osmanlı toplumunu bilinçlen-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi.

¹ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, (Yay.: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebhattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver), Ankara 2002, s. 136-137. Karş. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye* [: Devlet Salnâmesi], sene: 1294, b. 391-394. Kız rüşdiyelerine olan rağbetin azlığına örnek bir olay, 1880’de “Avrupaî” ölçülerde donanımına sahip olarak açılan bir kız okuluna yalnız üç öğrencinin kaydedilmesi, bu durum karşısında devletin halkı kızlarını okula teşvik etmeye mecbur kalmasıydı (*Vakit*, 11 Nisan 1296; M. Cevad, *a.g.e.*, s. 169).

² M. Cevad, *a.g.e.*, s. 168.

dirmeye çalışacaklardı. Bunu yaparken İslâm dininin kızların eğitimini engellemediğini, aksine bunu “farz” kıldığını özellikle vurguluyorlardı.³

Bugünkü Türk eğitim sisteminde ilköğretimin ikinci kademesine denk bir eğitim ve öğretim veren kız rüşdiyelerinin programında, aynı zamanda dikiş – nakış, ütü ve yemek pişirme gibi⁴ ev hayatına yönelik derslere de yer veriliyordu. Bununla beraber, bu okulların nihai amacı, Müslüman Osmanlı kızlarını bir üst öğretim kademesine veya iş yaşamına hazırlamak değil, ev hayatı için gerekli görülen bilgi ve becerilerle donanmış,⁵ Osmanlı ülkesini gerilik ve çöküşten kurtaracak nesilleri yetiştirecek birer ev kadını/anne haline getirmektir.⁶

Kız rüşdiyeleri, programlarında meslekî ve teknik eğitime özgü bazı dersler yer almış olmakla birlikte birer meslekî/teknik eğitim kurumu değildi. Bundan dolayı, 1860'lara kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kız meslekî ve teknik eğitimi yolunda atılan en önemli adım, İstanbul'da bir Ebe Mektebi açma (1840) yolundaki başarısız girişimden ibaret kalmıştı.

1865 yılında, bu sırada Tuna Valisi olan Midhat Paşa, Rusçuk'ta bir Kız İslahhânesi açarak, Türkiye'de kız meslekî ve teknik eğitiminin doğuşuna öncülük etmişti. Erkek ıslahhâneleri gibi, kız ıslahhânesinin asıl açılış amacı, vilâyet dahilindeki yetim, öksüz ve/veya fakir ailelere mensup korunmaya muhtaç çocuklara barınma ve beslenme olanağı sunmak ve gelecekte kimseye muhtaç olmaksızın yaşayabilmelerini sağlayacak birer mesleğe sahip olmalarını mümkün kılacak bir meslekî eğitim vermektir. Ne var ki, bu okul maddî olanaksızlıklar yüzünden eğitim ve öğretime başlayamadan kapanmış ve ancak 1872'de faaliyete geçebilmişti.⁷

İlk adım Rusçuk'ta atılmış olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda kız meslekî ve teknik eğitiminin gelişimi yolundaki belli başlı gelişmeler İstanbul'da kaydedilecekti. İstanbul'da açılan ilk kız meslekî ve teknik eğitim kurumu, 1869'da Yedikule'de hizmete giren Kız Sanayi Mektebi idi. Bu okulda öğrencilere, temel eğitimin yanı sıra meslekî eğitim de veriliyordu. Okulun kuruluş amaçlarından biri, öğrencilerin Yedikule'deki fabrikalarda çalışmalarına zemin hazırlamak, ordu için sargı ve iç çamaşırı dikmektir. Bu okul, daha sonra sevk ve idaresinde karşılaşılan güçlükler dolayısıyla, 1883 yılında Sultanahmet civarındaki Güngörmez mahallesine taşındı. Bu arada, yavaş da olsa okuldaki öğrenci sayısında bir miktar artış kaydedildi. Nitekim, 1869'da 50 olan öğrenci sayısı, 1883'e gelindiğinde 80'i geçmişti.⁸

³ Ayla Oktay – Cemil Öztürk, “Türkiye’de Kızların Eğitimi”, *Eğitimde Nitelik Geliştirme / Eğitimde Arayışlar I. Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul 1991, s. 42-43.

⁴ M. Cevad, *a.g.e.*, s. 233 vd.

⁵ 1859'da açılan ilk kız rüşdiyesi hakkında Maarif Nezareti tarafından Sadaret'e arz edilen bir tezkerede okulun açılış amacı, kızlara daha iyi bir eğitim sunmak ve onlara “taife-i nisâyâ mahsus sanayii talim” ettirmek olarak belirtilmişti (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], *İrade, Dahiliye* [I.DH.], nr. 27616).

⁶ Sultan II. Abdülhamid'e göre, kız eğitiminin amacı, kadınları erkeklerin hayatında bir “süs” olmaktan kurtarıp bir “hayat arkadaşı” haline getirmektir. Bir toplumun ileri gitmesi, bir kuşun uçması gibiydi. Nasıl tek kanatlı bir kuş uçamazsa, kadınları erkeklerinden geri/cahil kalmış bir toplum da gelişemezdi (Sultan Abdülhamid, *Siyasî Hatıratım*, İstanbul 1984, s. 201 vd.).

⁷ Türkiye’de sanayi mekteplerinin kuruluşundan önceki meslekî ve teknik eğitim hareketleri hakkında genel bilgi için bak. Cemil Öztürk, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: İslahhâneler”, *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 427-442.

⁸ Yasemin Tümer, *Tanzimat’tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839 – 1908)*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1999, s. 95.

Osmanlı Hükümeti, yetim ve/veya öksüz yada fakir çocukların okulda kalmalarını sağlamak için, başlangıçta gündüzlü olarak açılan Kız Sanayi Mektebi'ne bir de yatılı kısım ilâve etti. Bu yeniden yapılanmadan sonra, okula olan talep daha da arttı. Nihayet, öğrenci sayısı Kız Sanayi Mektebi Nizamnamesi'nde öngörülen üst sınır olan 125'e ulaştınca, yeni bir kız sanayi mektebinin açılmasına ihtiyaç duyuldu ve yapılan hazırlıklardan sonra, 1884 yılında Süleymaniye'de gündüzlü yeni bir kız sanayi mektebi tesis edildi.⁹

İstanbul'da kız meslekî ve teknik eğitiminin gelişmesi yolundaki üçüncü adım, 1890'da Üsküdar'da yeni bir kız sanayi mektebinin açılmasıydı. Bu arada, vilâyetlerde de kız sanayi mektepleri açılması yolunda girişimlerde bulunulmuş ve bunlardan bazıları faaliyete geçmişti. Kız ıslahhânesi adı altında faaliyet gösteren okullar da esasen kız sanayi mektepleri ile benzer bir işleve sahipti. Fakat, Cumhuriyete değin bu alanda faaliyet gösteren belli başlı kurumlar, İstanbul'daki üç kız sanayi mektebiydi. Bu arada, 1908'den sonra, II. Meşrutiyet devrinde kızların eğitiminde meydana gelen gelişmeye ve özellikle de kadınların bu devre kadar hiç olmadığı kadar sosyal, kültürel ve ekonomik hayat içinde yer almasına paralel olarak, özel kız sanayi mektepleri de açıldı. Fakat, bunlar hem nicel hem de nitel yönden hiçbir zaman resmî kız sanayi mektepleriyle boy ölçüşecek bir gelişme kaydedemedi.

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin Kuruluşu ve Gelişimi

İstanbul'un Avrupa yakasında bulunan biri gündüzlü [*nehar*] diğeri yatılı [*leyl*] iki kız sanayi mektebi, 1880'li yıllarda kız meslekî eğitiminde kayda değer gelişmeler kaydetmelerine rağmen, Üsküdar'da böyle bir okulun bulunmayışı burada yaşayan kızların meslekî eğitimden mahrum kalmalarına yol açıyordu. Bundan dolayı Maarif Nezareti, 1890 yılında Üsküdar'da bir kız sanayi mektebi tesis etmek üzere harekete geçti. Fakat, bunu yaparken, zaten açık veren devlet bütçesine yeni bir okul açmanın getireceği ek malî yükü asgariye indirmek için, Üsküdar'da uzun yıllardan beri faaliyet gösteren iki kız rüşdiyesinden birini gündüzlü kız sanayi mektebine dönüştürmeye karar verdi. Böylece, gerekli malî kaynağı sağlamak üzere lâğvedilen kız rüşdiyesine tahsis edilen ödenek yeni okula aktarıldı. Bu meblağ okulun bir yıllık giderlerini karşılamayacağı için, bu sırada âtil halde bulunan Ticaret Mektebi'ne ayrılan ödenek de bu okula tahsis edildi. Nihayet Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, Sultan II. Abdülhamid'in 8 Ekim 1890 tarihli iradesi ile açıldı.¹⁰

⁹ Y. Tümer, *a.g.e.*, s. 95-96.

¹⁰ BOA, *İ.DH.*, nr. 93728. Ayrıca bak. Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 80 e.

Bugüne kadar gerek resmî belgelerde, gerekse konuyla ilgili literatürde Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılış tarihi konusunda çok farklı tarihler verilmiştir. Örneğin, bu okulun devamı niteliğinde olan Mithatpaşa Kız Meslek Lisesi'nin giriş kapısının üstündeki tabelada okulun 1878'de kurulduğu yazmakta (*şahs' gözlem / C. Ö.*), aynı bilgi İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü Cumhuriyetin 75. Yılı Kutlama Komitesi'nin gözetiminde İstanbul Eğitim Belgeseli Hazırlama Komitesi tarafından hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı'na yayınlanan *Cumhuriyetin 75. Yılında İstanbul Belgeseli* (İstanbul 1998) adlı kitapta da tekrar edilmektedir (s. 109). Herhalde bu bilgi Osman Ergin'den (*Türk Maarif Tarihi*, I-II, İstanbul 1977, s. 690) alınmış olmalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın resmî internet sitesinde yer alan Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan sayfada ise 1879 tarihi verilmektedir (<http://ktogm.meb.gov.tr/Dosyalar/Tarihce1.html>). Maarif Vekâleti'nce tarafından yayınlanan *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923 – 1943* (Ankara 1944) adlı eserde ise okulun 1888'de açıldığı kaydedilmektedir (s. 86). Özetle, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan resmî dokümanlarda okulun açılış tarihi konusunda bir mutabakat yoktur.

H. 1311 *Devlet Salnâmesi*'ne göre Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 1892/1893 yıllarında Doğan-cılar Meydanı'nda idi.¹¹ Bu öğretim yılı sonunda okulda "ilk defa" başarılı öğrenciler için ödül dağıtım töreni yapılmıştı.¹² Bu sırada yatılı ve gündüzlü kız sanayi mekteplerinde yönetim ve eğitim yönünden gerekli görülen bazı düzenlemeler gerçekleştirilmişti.¹³ Bu bağlamda, aşağıda Çizelge 1'de verilen program yürürlüğe girmişti.

1887 yılında kız sanayi mektepleri Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı. Dolayısıyla, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi de bunlarla birlikte uzun süre söz konusu nezarete bağlı olarak faaliyet gösterdi.¹⁴ 1911 yılında İstanbul Vâililiği İl Özel İdaresine devredildi.¹⁵ Okul, 1913 – 1914 öğretim yılı başında¹⁶ vâililiğin gayretleri sonunda kalite yönünden Avrupa ülkelerindeki muadilleriyle aynı seviyeye ulaşan¹⁷ Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile birleştirdi.¹⁸ Fakat, bir yıl sonra, yeniden açılması gerekli görülen Üsküdar Kız Sanayi Mektebi tekrar faaliyete başladı. Bu defa, teşkilât bakımından Dersaadet Kız Sanayi Mektebi model alındı. Yeni yapılanmaya göre okul, ilk [*iptida*] ve orta [*tal*] öğretim düzeylerinde dokuz sınıflı olacaktı. Her iki okul da Konfeksiyon ve Beyaz İşler şubelerine sahipti. 1916'da İl Özel İdaresi tarafından Üsküdar Kız Sanayi Mektebi için Almanya'dan getirilen müdür, 1918'de Mondros Mütarekesi'nden sonra, ülkede Almanlara yönelik siyasi tutum değişince, ülkesine döndü. Bir süre sonra, mevcut binanın yetersiz gelmesi üzerine, ilk kısım müstakil bir okul haline getirilerek, başka bir yere taşındı. Böylece Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, yalnız orta kısımdan ibaret kaldı.¹⁹

1920'de İstanbul Vâililiği Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi, ilköğretim için toplanan verginin orta dereceli bir kuruma sarf edilmesini doğru bulmayarak, okulu kapatmaya karar verdi. Fakat, o tarihe kadar, ülkede meslekî ve teknik eğitime kırk yıl hizmet etmiş olan okulun kapatılmasına razı olmayan müdür Fatma Zekiye Hanım ile öğretmenler, Maarif Nezareti nezdinde girişimlerde bulunarak, eğitim ve öğretimin sürmesini sağlayacak bir çıkış yolu aradı. Nihayet, Maarif Nezareti okulun Üsküdar İnas Sultanisi adıyla, kendisine bağlı olarak açık kalmasını sağladı. Okul sultaniye dönüştürülmüş olmakla beraber, diğer sultanilerden farklı olarak, meslekî eğitimi ve üretim faaliyetlerini sürdürecekti. Osman Ergin'in kaydettiğine göre, bu şekilde

Konuyla ilgili literatürde de Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılış tarihi ile ilgili olarak farklı tarihler verilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi F R. Unat (*a.g.e.*, s. 80 e) okulun açılış tarihini 1890, O. Ergin (*a.g.e.*, I-II, s. 690), Reşat Özalp (*Rakamlarla Türkiye'de Meslek ve Teknik Öğretim*, Ankara 1956, s. 140), Cevat Alkan, Hıfzı Doğan ve İlhan Sezgin (*Meslek ve Teknik Eğitimin Esasları*, İstanbul 1998, s. 38) 1878 ve Kemal Turan (*Meslek ve Teknik Eğitimin Gelişmesi ve Mehmet Rüştü Uzel*, İstanbul 1992, s. 37) 1885 olarak vermektedir. Görüldüğü gibi, okulun açılış tarihi hakkında ileri sürülen iki ağırlıklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri bizim tezimiz olan 1890 yılı, diğeri ise önce O. Ergin tarafından ileri sürülen ve diğerlerince tekrar edilen 1878 yılıdır. Kanımızca O. Ergin, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'ne dönüştürülen kız rüşdiyesinin açılış tarihini okulun da açılış tarihi olarak kabul etmiştir. Oysa doğru tarih, bu dönüşümün gerçekleştiği 1890 yılı olmalıdır.

¹¹ *Devlet Salnâmesi*, sene: 1311, s. 410.

¹² M. Cevad, *a.g.e.*, s. 295.

¹³ M. Cevad, *a.g.e.*, s. 258.

¹⁴ F R. Unat, *a.g.e.*, s. 80 e.

¹⁵ O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 690; Faik Reşit Unat, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 26 Zilkade 1331.

¹⁷ O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 690.

¹⁸ *Takvim-i Vekâyi*, 26 Zilkade 1331.

¹⁹ O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 690.

okulun adının değişmesi, tamamıyla bütçeyle ilgili sorunlardan kaynaklanmıştı. Yoksa, gerçekte okul programında herhangi bir değişiklik olmamıştı.²⁰

Okul, bu statüsünü 1927 yılına kadar sürdürdü. 1926 – 1927 öğretim yılında, 6. ve 7. sınıflarda ortaokul programları uygulanarak okulun bir ortaokula dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Sanat Mektebi'ne ait 8 ve 9. sınıflar, iki yıl içinde tasfiye edilecek ve böylece, Üsküdar Orta Mektebi oluşturulacaktı. Ne var ki, yeniden yapılanma sürecinin ikinci yılında, bu tasfiye hareketinden vazgeçildi. 6. sınıftan başlanarak yeniden sanat sınıfları ihdas edildi.

Cumhuriyet yönetiminin meslekî ve teknik eğitimi geliştirmeye yönelik politikası, etkisini okulda da gösterdi. 1927 yılında Üsküdar Midhat Paşa Kız Enstitüsü adını alan okul,²¹ Fransa ve Belçika'dan getirilen uzmanların da etkisiyle genişletildi. Sınıf sayısı beşe çıkarıldı. Bu sırada, aynı çatı ve yönetim altında biri Üsküdar Kız Orta Okulu, diğeri kız enstitüsü olmak üzere iki okul bir arada faaliyet gösteriyordu. Orta kısım, üç yıl mezun verdikten sonra 1929 – 1930 öğretim yılı sonunda kapatıldı. Bundan böyle Üsküdar Kız Enstitüsü bağımsız olarak eğitim ve öğretime devam etti.²²

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı devrinden kalan binasında faaliyet gösteriyordu.²³ Bu, Ahmet Çelebi Mahallesi Doğancılar Caddesi Açık Türbe Sokak 72 numarada bulunan üç katlı yarı kargir bir köşktü.²⁴ Fakat, bu bina okulun mekan gereksinimlerine cevap vermekten uzaktı. Bundan dolayı, 1928 yılından itibaren yapılan istimlâklarla genişleyen okul arsası üzerine²⁵ ek binalar inşa edildi. Böylece okul 1940'lu yılların başlarına gelindiğinde muntazam dersliklere, ev idaresi kısımlarına, kütüphane, jimnastik salonları ve banyolar ile mükemmel bir sahneye sahip oldu.²⁶ Okul, daha sonra tümüyle uzun cephesi Kaptan Paşa Çıkmazı'na dar/giriş cephesi Doğancılar Caddesi'ne bakan yeni kârgir binaya taşındı. 17 Ağustos 1999 Gölçük Depremi'ne kadar geçirdiği isim ve yapı değişiklikleriyle birlikte burada faaliyet gösterdi.²⁷

Üsküdar Mithatpaşa Kız Enstitüsü, bu adı aldığı anda, Çapa'daki Selçuk Hatun Kız Enstitüsü ile birlikte, İstanbul'daki iki kız meslekî ve teknik öğretim kurumundan biriydi.²⁸ Bu okullar, ilkökula dayalı beş yıllık orta öğretim kurumlarıydı. 1943 – 1944 öğretim yılında ilk üç yıl Kız Orta Sanat Okulu, son iki yılı Kız Enstitüsü olmak üzere iki devreye ayrıldı. 1959 – 1960 öğretim yılından itibaren ise ortaokullara dayalı okullar haline getirildi. 1963 – 1964 öğretim

²⁰ O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 690-691.

²¹ Maarif Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi*, s. 86; F. R. Unat, *a.g.e.*, s. 79. Reşat Özalp *Rakamlarla Türkiye'de Meslek ve Teknik Öğretim* (Ankara 1956) adlı eserinde okulun 1928 – 1929 öğretim yılından itibaren kız enstitüsüne dönüştürüldüğünü kaydetmektedir (s. 141).

²² O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 691.

²³ Maarif Vekâleti, *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi*, s. 93.

²⁴ Bu köşk daha sonra Üsküdar Akşam Kız Sanat Okulu ve anaokulu olarak da kullanıldı. 1997'de yeni sahibi Asım Gürbüz tarafından bazı ilâvelerle restore edildi. Şu anda konut olarak kullanılmaktadır (Asım Gürbüz ve yaşlı mahalle sakinleriyle yapılan *şahs görüşmeler / C. Ö.*).

²⁵ Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, s. 938.

²⁶ O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 691.

²⁷ *Şahs görüşmeler / C. Ö.*

²⁸ R. Özalp, aynı yer.

yılından itibaren de öğretim süreleri 2 yıldan 3 yıla çıkarıldı. Nihayet, 1973 – 1974 öğretim yılında, III. Beş Yıllık Kalkınma Plânı hedefleri ve IX. Millî Eğitim Şûrası kararları doğrultusunda Kız Meslek Lisesi olarak adlandırıldı.²⁹ Bu bağlamda, Mithatpaşa Kız Enstitüsü de Mithatpaşa Kız Meslek Lisesi adını aldı. Daha sonra, okulun bünyesinde Mithatpaşa Anadolu Kız Teknik Lisesi ile Anadolu Kız Meslek Lisesi de hizmete açıldı.

Teşkilât ve İdarî Yapı

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin teşkilât ve idarî yapısı, diğer konularda olduğu gibi, bu okulun açılışından altı yıl önce, 1884'te yürürlüğe giren Kız Sanayi Mektebinin Teşkiline Dair Nizamnâme'de³⁰ [KSMTDN] yer alan hükümlere göre şekillenmişti. Bu nizamnâmeye göre mevcut kız sanayi mektepleri Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bağlı olarak faaliyet gösterecekti.³¹ Fakat, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılışından önce, 1887 yılında kız sanayi mektepleri Maarif Nezâreti'ne bağlanmıştı.³²

KSMTDN'ye göre, kız sanayi mekteplerinin “dahili” ve “harici” olmak üzere iki şubesi bulunacaktı.³³ “Dahili” kısmı, yatılı öğrencilere aitti.³⁴ Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 1890'da “şimdilik” kaydıyla yalnızca “neharî” yani gündüzlü olarak açılmıştı.³⁵ Fakat, muhtemelen olanakların elvermeyişi ve fazla bir talep olmayışı dolayısıyla okul yalnızca gündüzlü olarak faaliyetine devam etmişti.

“İdare-i Umumiye”, erkeklere mahsus Sanayi Mektebi Müdürlüğü tarafından yürütülecekti. “Dahili ve hususî” yönetim ise Ticaret ve Ziraat Nezâreti'nce –1887 yılından itibaren Maarif Nezâreti'nce- atanacak müdürün yetki ve sorumluluğu altında olacaktı. Müdür dahil okuldaki personelin görevleri, Nezâret tarafından yayınlanan özel kararname(ler) ile belirlenecekti.³⁶ 1316 *Maarif Salnâmesi*'ne göre, 1897/1898 yıllarında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nde müdür Süleyman Efendi, müdire Fatma Müzeyyen Hanım idi. Okulun personel kadrosunda öğretmen ve yardımcılarından başka bir de “mubassır” vardı.³⁷ Mubassırın görevi, okulda öğrencinin durumu ile yakından ilgilenmek, dirlik ve düzenliği sağlamaktı.³⁸

²⁹ Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitim Sistemindeki Gelişmeler* (1923 – 1988), Ankara 1988, s. 96, 120.

³⁰ “Kız Sanayi Mektebinin Teşkiline Dair Nizamnâme” [: KSMTDN], BOA, *Nizâmât Defterleri*, nr. 1, s. 64; *Düstur*, 1. Tertip, Cilt: 4'ün zeyli, s. 119-124; Reşat Özalp (Der.), *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat (1857 – 1923)*, İstanbul 1982, s. 321-325.

³¹ KSMTDN, madde: 1.

³² Y. Tümer, *a.g.t.*, s. 97.

³³ KSMTDN, madde: 2.

³⁴ KSMTDN, madde: 6, 14-15.

³⁵ BOA, İ.DH., nr. 93728; BEO, *Giden Maarif*, 369/9-7, evrak no: 139.

³⁶ KSMTDN, madde: 2-4.

³⁷ *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye* [: Maarif Salnâmesi], sene: 1316, s. 676.

³⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1984, s. 789.

Öğretim Kadrosu

KSMTDN’de kız sanayi mekteplerinde görev yapacak öğretmenlerin görevlerinin, bağlı olduğu nezaret tarafından yayınlanacak kararname(ler) ile saptanacağı belirtilmişti.³⁹ Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 1890’da kurulduğu zaman çok büyük bir olasılıkla halefi olduğu kız rüşdiyesinin öğretim kadrosunu da devralmıştı. Çünkü, kuruluşunda okul için Maarif Nezâreti tarafından talep edilen kadrolar, 1 müdür, 2 öğretmen ve 2 hizmetli kadrosundan ibaretti.⁴⁰ Oysa, hem rüşdiye programındaki genel kültür derslerini, hem de meslekî dersleri vermek için bu sayıda öğretmen yeterli değildi.⁴¹ Nitekim, 1316 *Maarif Salnâmesi*’ne göre, 1897/1898 yıllarında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi’nde toplam 14 öğretmen bulunuyordu. Bunların 10’u bayandı. Bayan öğretmenlerin 5’i, aralarında “muallime-i evveli”den “muallime-i hamse”ye doğru yükselen beş kademede sınıflanmışlardı. Öğretmen kadrosu ile ilgili diğer bilgilerden tahmin edileceği gibi, bu öğretmenler genel kültür derslerine giriyorlardı. Zira öteki 5 bayan öğretmenlerden 3’ü nakış öğretmeni, 1’i piyano ve 1’i de resim öğretmeni idi; erkek öğretmenler ise, Rik’a, Arabî ve Fârisî, Sülûs, Ulûm-ı Diniye derslerini veriyordu. Bundan başka okulda, 2 de “muavine” yani yardımcı bulunuyordu.⁴²

Öğrenciler

1884 tarihli KSMTDN’ye göre, sanayi mekteplerine yeni kaydedilecek öğrenciler, 8 yaşından aşağı 10 yaşından yukarı olmayacaktı. Dahilî şubesi, yalnız yetimlere mahsustu. Bu gibi öğrencilerin, yetim ve kimsesiz olduklarını mahalle muhtar ve imamları tarafından verilen bir ilmühaberle belgelemeleri gerekiyordu. Bu belgelenin söz konusu mahalde ikâmet eden üç itibarlı kişi tarafından da onaylanması icap ediyordu. Nizamname, haricî şubesine kabul edilecek öğrenciler için bu türde herhangi bir önkoşul getirmemişti.⁴³ 1897 – 1900 yıllarına ait üç *Maarif Salnâmesi*’ne göre, İstanbul’daki üç kız sanayi mektebinden yalnız Sultanahmet’teki kız sanayi mektebi hem dahilî [leyli], hem de haricî [neharî] şubelere sahipti. Süleymaniye’deki ile Üsküdar Kız Sanayi Mektebi neharî yani gündüzlü idi.⁴⁴

Yukarıda da belirtildiği gibi, dahilî şubesi öğrencileri yatılıydı ve tüm barınma, beslenme, giyim ve kuşam gereksinimleri okul tarafından karşılanıyordu. Ayrıca haricî şubesine devam

³⁹ KSMTDN, madde: 4.

⁴⁰ BOA, *İ.DH.*, nr. 93728.

⁴¹ 1892 yılında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi Müdiresi Maarif Nezaretine okulda bulunan öğretmenlerin programı yürütmek için yeterli olmadığını bildirmişti. Bunun üzerine Nezaret, okula iki yeni öğretmen atamıştı (BOA, *MF.MKB.*, 44/118, 4 Ş 1309).

⁴² *Maarif Salnâmesi*, sene: 1316, s. 676. Gerek bu tarihe gerekse başka yıllara ait Osmanlı devlet salnâmelerinde müdür ve müdirenden başka “muallime-i evvel, muallime-i saniye ve muallime” olmak üzere 3 öğretmen söz edilmektedir (Bak. *Devlet Salnâmesi*, sene: 1309, s. 376; sene: 1310, s. 392; sene: 1311, s. 410; sene: 1312, s. 426-427; sene: 1313, s. 454-455; sene: 1314, s. 463-463; sene: 1315, s. 291; sene: 1316, s. 323; sene: 1320, s. 397; sene: 1321, s. 426). 1937 – 1938 öğretim yılında Üsküdar Kız Enstitüsü’nde 6’sı erkek, 19’u kadın olmak üzere toplam 25 öğretmen görev yapıyordu (Başvekâlet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif 1937 – 1938 İstatistiği*, İstanbul 1939, s. 280).

⁴³ KSMTDN, madde: 5-6.

⁴⁴ *Maarif Salnâmesi*, sene: 1316, s. 674-676; a.g.s., sene: 1317, s. 753-755; a.g.s., sene: 1318, s. 818-821.

eden yani gündüzlü öğrencilerden fakir olanların da giyim eşyasını okul temin ediyordu. Dahilî veya haricî, şubesi ne olursa olsun bütün öğrencilerin kitap ve kırtasiye gereksinimlerini de okul sağlıyordu.⁴⁵

Buna karşılık, velî veya akrabası bulunan öğrencilerin öğrenim süresini tamamlamadan okuldan ayrılmak istemeleri halinde, okul tarafından kendilerine yapılan masrafların bedelini geri ödemeleri gerekiyordu. Bu meblâğ, okulda kalınan her yıl başına dahilî şubesi öğrencileri için 12 lira, haricî şubesi öğrencileri için ise 6 lira idi.⁴⁶

Bu arada 1884 tarihli KSMTDN, okulda öğrenim görmekte olan öğrencilere buldukları sınıflara göre değişen miktarlarda gündelik verilmesini öngörüyordu. Bu gündelik, 1. sınıf için 20, 2. sınıf için 40, 3. sınıf için 60, 4. sınıf öğrencileri için 80, 5. sınıf öğrencileri için 100 para idi. Her ayın sonunda bu paraların yarısı öğrencilere ödenecek, yarısı ise mezun olduklarında kendilerine verilmek üzere Emniyet Sandığı'na yatırılacaktı.⁴⁷ Bu esasen, Ahî geleneğinde ve ıslahhânelerde var olan bir uygulamaydı.

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nde 1894/1895'te 119 öğrenci vardı ve öğretim yılı sonunda 4 öğrenci sınavları başararak mezun olmuştu. Bu arada, 46 öğrenci herhangi bir nedenle okuldan ayrılmıştı.⁴⁸ 1897/1898'de 152, 1899/1900'de ise 150 öğrenci bulunuyordu.⁴⁹

Eğitim ve Öğretim

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açıldığı yıllarda öğretim süreleri 7 yıl olan kız sanayi mekteplerinin programlarındaki dersler, *Resim ve Hendese* dersi hariç, 6 yıllık kız rüşdiyelerindekiyle aynı idi. Öğretim süresi bir yıl fazla olmakla birlikte, kız sanayi mekteplerinde öğrenim görmekte olan öğrenciler, her sınıfta kız rüşdiyeleri öğrencilerine göre haftada 6 saat daha fazla ders alıyordu (bak. Çizelge 1). Bu fark önemli ölçüde meslekî eğitim derslerinin haftalık ders saatinin kız sanayi mekteplerinde daha fazla olmasından kaynaklanıyordu.⁵⁰

⁴⁵ KSMTDN, madde: 14-16.

⁴⁶ KSMTDN, madde: 10.

⁴⁷ KSMTDN, madde: 11.

⁴⁸ T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Cilt: 6, Haz.: Mehmet Ö. Alkan, Ankara 2000, s. 51.

⁴⁹ *Maarif Salnâmesi*, sene: 1316, s. 674-676; a.g.s., sene: 1318, s. 818-821.

⁵⁰ Bak. M. Cevad, a.g.e., s. 233, 239.

Çizelge 1: 1892 Yılı Kız Sanayi Mektepleri Programı

Dersler	Yıllar						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Elifbâ ve Şifahî Malûmat	18	-	-	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerîm ma-Tecvid	6	4	4	4	2	1	1
Ulûm-ı Diniye	-	2	2	2	1	1	1
Kıraat ve İmlâ	8	6	6	6	2	1	1
Kitabet	-	-	-	-	-	1	1
Kavâid	-	-	2	3	2	-	-
Arabî	-	-	-	-	-	1	2
Farişî	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	2	1	1	1	1	1
Dûrus-ı Eşya ve Malûmat-ı Nâfia	2	2	1	1	1	1	1
İdare-i Beytiyye	-	-	-	-	2	2	2
Ahlâk	-	-	-	-	1	1	1
Hıfzısıhha	-	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	1	1	1	1
Coğrafya	-	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	-	2	2	1
Resim ve Hendese	-	-	-	-	1	1	1
El Hünelerleri	6	12	12	12	12	12	12
Toplam	24	30	30	30	30	30	30

Kaynak: Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, (Yay.: Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver), Ankara 2002, s. 259. [Elifbâ ve Şifahî Malûmat dersinden başarılı olmak, 1. yılın diğer derslerine başlamak için önkoşuldu. Ondan sonra 24 saatlik 1. yıl programı uygulanabiliyordu (a.g.e., s. 233, 239).

Yukarıda da belirtildiği gibi, kız sanayi mektepleri programlarında yer alıp kız rüşdiyelerinde verilmeyen tek ders *Resim ve Hendese* idi. Bu derste öğrencilere, temel geometri bilgileri vermenin yanı sıra, meslekî eğitimde temel derslerden biri olan teknik resim de öğretiliyordu.⁵¹

İdare-i Beytiyye yani Ev İdaresi dersi, mesken, ev eşyaları, mesken ve ev eşyalarının temizlik, bakım ve korunması, meskeni aydınlatma ve ısıtma; elbise, elbisenin korunması ve temizlenmesi, dikiş ve dikişe dair eşya; gıda ve gıda maddelerinin korunması; ev eczanesi; eve ait sağlık bilgisi; ev hanımı için gerekli nezaket ve görgü kuralları, ev defteri tutma vs. konularını kapsıyordu.⁵²

Kız sanayi mekteplerinde 1. yılda haftada 6, diğer sınıflarda haftada 12 verilen *El Hünelerleri* dersi adı altında Nakış, Biçki – Dikiş, Halı Dokuma, Bez Dokuma, Halı Nesci, Aşçılık ve Tatlıcılık dersleri veriliyordu. Halı Dokuma ile Aşçılık ve Tatlıcılık dersleri yalnız Avrupa yakasındaki Leyli Kız Sanayi Mektebi'nde bulunuyordu.⁵³ 8. yıla gelindiğinde öğrencilerden bu derslerde Çizelge 2'de belirtilen becerilere sahip olmaları bekleniyordu.

⁵¹ Bak. M. Cevad, a.g.e., s. 266-267.

⁵² Bak. M. Cevad, a.g.e., s. 248-250.

⁵³ Bak. M. Cevad, a.g.e., s. 266-271.

Çizelge 2: Kız Sanayi Mektebi El Hünەرleri Dersi**6. ve 7. Yıl Öğretim Hedeflerinin Konulara Göre Dağılımı**

Dersin Adı/Konusu	Öğretim Hedefleri
Nakış	Oyadan çiçek imali; odaların süslenmesi için sunî çiçek imali; okul tarafından gerekli görülecek her şeyin nakşedilmesi.
Bez Dokuma	Usulüne uygun olarak bez dokuma.
Biçki ve Dikiş	Modelinden biçmek; ölçü almak; Frenk gömleği, ceket, eteklik, pelerin, manto, süslü hırka vs. biçmek, prova etmek ve dikmek.
Diğer Bilgi ve Beceriler	Makine ile çorap ve fanila örmek; ev eşyasının düzenlenmesi ve korunması ile çocuk bakımı hakkındaki bilgi ve becerilere sahip olmak.

Kaynak: M. Cevad, *a.g.e.*, s. 268-271.

1892 yılında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi programına –Çizelge 1’den farklı olarak- bir Piyano dersi konmuştu. Maarif Nezareti okul müdiresinin teklifi üzerine bu uygulama için gerekli öğretmen ve ödeneği temin etmişti.⁵⁴

1884 tarihli KSMTDN, kız sanayi mekteplerinde eğitim ve öğretimin her yıl 15 Mayıs’ta sona ermesini, Haziran içinde genel sınavların ve başarılı öğrenciler için ödül törenlerinin yapılmasını öngörüyordu. Sınavlar, Nezaret tarafından seçilip gönderilecek gözetmenlerin nezaretinde kız sanayi mektepleri öğretmenlerince yapılacaktı. Genel sınavlarda ilk iki dereceye giren öğrencilere, kendilerini ödüllendirmek üzere, uygun birer hediye verilecekti.⁵⁵ Üsküdar Neharî Kız Sanayi Mektebi’nde ilk ödül dağıtım töreni 1892 yılında yapılmıştı.⁵⁶

Diğer kız sanayi mektepleri gibi Üsküdar Kız Sanayi Mektebi’nin de bir döner sermayesi vardı. Okulun atölyelerinde üretilen eşyalar okul vitrininde halka sergileniyor, satışlardan elde edilen gelirin bir kısmı okula kalırken, diğer kısmı da yukarıda da değinildiği gibi öğrencilere veriliyordu. Ayrıca, sipariş üzerine imalât da yapılıyordu. Halk, okulda üretilen eşyaya büyük bir rağbet gösteriyordu.⁵⁷

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat’tan sonra kızların eğitimini hem nicel hem de nitel yönden geliştirme yolunda büyük çaba göstermişti. Bu çaba, kız meslekî ve teknik eğitimi alanında da olumlu sonuçlar vermişti. Önce kız ıslahhâneleri, daha sonra da kız sanayi mektepleri kızlara belli bir genel kültür vermenin yanında meslekî bilgi ve beceri de kazandırma misyonunu üstlenmişlerdi.

⁵⁴ BOA, *MF.MKB.*, 44/118, 4 § 1309.

⁵⁵ KSMTDN, madde: 12-13.

⁵⁶ M. Cevad, *a.g.e.*, s. 295.

⁵⁷ O. Ergin, *a.g.e.*, I-II, 690.

Ancak, II. Meşrutiyet'e kadar bu okullar, kadınların sanayide istihdamları –Reji İdaresi'nin tütün işleme tesislerindeki gibi uygulamalar hariç- yok denecek kadar az olduğu için, ülkenin kalkınması üzerinde ciddi bir etkide bulunamamışlardı. Gerçekte, aynı devre kadar, kız okullarının temel misyonu, hiçbir zaman ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli ara elemanları yetiştirmek olmamıştı. Devletin ve halkın gözünde bu okulların görevi, çağın bilgi ve becerileriyle donanmış nitelikli anneler yetiştirmektir. Ayrıca, Cumhuriyet'e gelene değin kız sanayi mektepleri, böyle bir talep gelmiş olsa dahi bunu karşılayabilecek kapasiteye sahip değillerdi. Çünkü, İmparatorluğun sonunda ayakta yalnız iki kız sanayi mektebi bulunuyordu ve bunların öğrenci kapasitesi de sınırlıydı.

Bununla beraber, kız sanayi mektepleri 2001 – 2002 öğretim yılı itibariyle sayıları 708'e ulaşan kız teknik öğretim kurumlarının temellerini oluşturmuştur. Bu okulların en köklülerinden biri de Mithatpaşa Kız Meslek Lisesi ve onun bünyesinde açılan Mithatpaşa Anadolu Kız Teknik Lisesi ve Anadolu Kız Meslek Lisesi'dir. Zira, bu okulların temeli, 1890'da mütevazı bir eğitim kurumu olarak faaliyete başlayan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'dir.

ÜSKÜDAR'DA BİR ASKERİ OKUL KULELİ ASKERİ LİSESİ

Hasan Fehmi Öz*

İstanbul'un eski yapılarından biri olan Kuleli, klasik Osmanlı kışla mimarisi üslubunda, süslemeleri ampir tarzında, Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarında Çengelköy ile Vaniköy arasında bulunan bir yapıdır.

Bugün kışlanın bulunduğu yerde XVI.yüzyılda İstanbul'da bulunan Fransız zoolog Pierre Gylli, VI.yüzyıl tarihli bir Bizans sarayının bulunduğu ve daha sonra manastıra dönüştürüldüğünü ileri sürmektedir¹. Fatih zamanında manastırın bulunduğu bölgeye halk arasında *Papas Korusu* denilirdi. Papas Korusu'nda bir de kule yer almaktaydı. Kulenin çevresini oluşturan bahçeye *Kule Bahçesi* deniliyordu. İstanbul'un fethinden sonra kısa bir süreliğine da olsa yeniçeri kışlası olarak kullanılmıştır. II.Bayezid ve I.Selim (Yavuz Sultan Selim) zamanında bu koruluğun uygun yerlerinde sebze ve çiçek yetiştirilmeye başlanmış ve buraya *bostancılar* için *bostancıbaşı* odaları denilen binalar yapılmıştır. Kanuni sultan Süleyman döneminde Kule Bahçesi'ne birkaç katlı, çok süslü bir kasır inşa edilmiştir². III.Ahmet zamanında Kule Bahçesi ve çevresi, Osmanlı hükümdarlarının hassası idi. Bu dönemde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın damadı olan Kaymak Mustafa Paşa, bu araziye *Kuleli Bahçe Mescidi* adı verilen bir mescit ve çeşme yaptırmıştır.

II. Mahmud zamanında, orduda yapılan ıslahatlar sonucunda yeniçeri ocağı kaldırılarak (1826) yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında çağın gereklerine uygun düzenli birlikler oluşturulmuştu. Ancak bu yeni ordunun barınabilmesi için geniş bir kışlaya ihtiyaç vardı.1828 tarihinde Kuleli Bahçesi ve yanındaki Nikola ve Atanaş isimli iki rumdan satın alınan arazi üzerine süvari ordusuna mahsus, ahşap ve tek katlı bir kışla yapıldı. Bina, 1831-1833 yılları arasında süvari kışlası olarak, 1837-1842 tarihleri arasında yaşanan kolera salgını sırasında da karantina binası olarak kullanılmıştır. Sultan Abdülmecid zamanında kışla tamirat için boşaltıldı ve kışlaya su getirilmiştir (1843). Ancak kısa bir süre sonra kışla yanmıştır. 1845-1847 yılları arasında bina bu defa yarı ahşap, yarı kârgir ve iki katlı olarak inşaa edildi. Yeni

* M.Ü., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Öğrencisi.

¹ Cenap Çürük, "Kuleli", *DIA*, XXVI, Ankara 2002, s.355.

² Tülin Çoruhlu, "Kuleli Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1994, s.118.

yapılan bu kışlanın ön cephesine iki kule konmuş³, yanına bu dönemde bir hastane ile tek kubbeli bir hamam yaptırılmıştır⁴. Ayrıca kışlaya süvari askerleri için bir eğitim binası, subaylar için de bir has oda ilave edilmiştir⁵.

Kışla ve hastane Kırım savaşı sırasında müttefiklerce cephede yaralanan askerler için hastane olarak kullanıldı. Kırım savaşı sırasında İngilizler, kışlanın kuzeyini mezarlık yaparak ölen askerlerini buraya gömdüler. Osmanlı Devleti, İngilizlerin kışlayı boşaltacağı günlerde, yani 8 Muharrem 1273 (1855) tarihinde binayı tamir etmeye başladı. Bu tamiratta Kuleli Kışlası'ndaki koğuşlar, ahırlar, su yolları vesair mahaller onarılmıştır⁶. Yılın sonlarına doğru, binayı kullanan İngilizler'in sebep olduğu bir yangında kışla ve kumanda merkezi olan *İcadiye Kasrı* yanmıştır. Bu yangın sonucunda kışlanın yarıya yakın kısmı yandığı gibi denize bakan cephesi de büyük zarar görmüştür. Yangının hemen ardından yanan kısımlar tekrar inşaa edildi (5 Zilhicce 1273)⁷. Kışla, Sultan Abdülaziz zamanında tamamen kârgir ve iki katlı olarak yeniden inşaa edilerek bugünkü görünümüne kavuştu (1862). Kışla, 1872 yılından sonra askeri okul olarak kullanılmaya başlandı. Askeri okulun öğrencilerinin artması üzerine kışlaya ilave olarak 26 Safer 1310 tarihinde (1898) yeni binalar inşa edilmiştir⁸.

1845 yılında Mekteb-i Harbiye Nazırı olan Emin Paşa'nın, *Mekteb-i Harbiye* öğrencilerinin bilgilerini yeterli görmemesi ve bu sebeple *Mekteb-i Harbiye*'ye öğrenci yetiştirecek bir okulun kurulmasını istemesi üzerine, kendisinin başkanı olduğu *Meclis-i Muvakkat*'ta alınan bir kararla okulun açılmasına karar verilmiştir⁹. Bu kararla, Kuleli askeri lisesinin esasını oluşturan *Mekteb-i Fünun-u İdadiye* 15 Ekim 1845 tarihinde Maçka Kışlasında açılmıştır. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Maçka Kışlasının müttefiklere devredilmesinden sonra *Mekteb-i Fünun-u İdadiye*, Üsküdar Yeni Mahalle'de bir binaya taşınmıştır. Bu okul savaş sonrası tekrar Maçka Kışlası'nda eğitimine devam etmiştir. 12 Ekim 1864 tarihinde askeri alanda eğitim veren *Kara Mühendis Mektebi*, *Deniz Mühendis Mektebi*, *Tıbbiye Mektebi* ve yanı sıra on iki ordu merkezinde de bulunan *Mekteb-i Fünun-u İdadiye* okulları, Galatasaray Kışlasında *Umum Mekteb-i İdadi-i Şahane* adında birleştirildi. *İdadi-i Şahane*, 1289 tarihinde (1872) Maçka Kışlasında eğitimine başlamıştır. Aynı yıl bu okul, Kuleli Kışlasına taşınarak *Kuleli Askeri İdadisi kurulmuştur*. 1876-1878 yılları arasında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında savaş başlayınca *Kuleli Askeri İdadisi* binası askeri hastane olarak kullanılmaya başlandı. Bu dönemde okul, Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'ne taşındı. Savaş bitiminde okul tekrar Kuleli'ye (1879) dönmüştür. Kuleli Askeri İdadisi binaları, Balkan savaşları sırasında da askeri hastane olarak kullanılmıştır. Bu dönemde ise okul Beylerbeyi sarayı yanında bulunan bugün Deniz Astsubay Okulunun binalarına ve bir kısmı da bugün Kandilli Kız Lisesi olan Adile Sultan Kasrına nakledildi. Balkan savaşlarından sonra yine Kuleliye dönülmüştür (1913). Kuleli, Mütareke döneminde bir süre İngiliz birlikleri için

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükelâ Mazbataları* (MV), nr:645; Sırrı Üçer, "Kuleli Askeri Lisesi Tarihçesi", Ordu Özel Sayısı, *Türk Kültürü*, Sayı:70, (Ağustos 1968), s.766.

⁴ Mehmet Yenen, "Kuleli Askeri Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansk.*, V, İstanbul 1994, s.117.

⁵ Çürük, a.g.m, s.355.

⁶ B.O.A, *Sadaret Mektub' Nezâret-Devâir* (A-MKT.NZD), nr:193/63.

⁷ B.O.A, A-MKT.NZD, nr:230/72.

⁸ B.O.A., *Yıldız Perakende Başkitabet* (Y-PRK-BŞK), nr: 27/98.

⁹ Kenan Sayacı, "Kuleli Askeri Lisesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansk.*, C.V , İstanbul 1994, s.115-116.

depo ve transit merkezi, daha sonraları İngilizlerin isteği üzerine Ermeni Eytam Mektebi ve Ermeni Göçmen Misafirhanesi olarak kullanıldı. Bu dönemde öğrenciler, Kağıthane’de Sünnet köprüsü yakınındaki harap binalara ve çadırlara yerleştirildi. İstanbul’da velileri bulunan öğrenciler ise evlerine gönderildi. Askeri İdadi dersleri, Maçka’daki Silahhane yakınlarındaki jandarma karakolunda, Ekim 1919 tarihinde tekrar başladı. Ancak, burası da İngilizler tarafından işgal edildi. Bunun üzerine askeri idadi öğrencileri, 16 Nisan 1920 tarihine kadar Beylerbeyi’ndeki Jandarma Mektebinde, Askeri Rüştîye Mektebi de Çengelköy’deki eski hastanede öğretimlerine devam etmiştir. Kuleli binaları, Lozan Barış Anlaşması sonucu 6 Ekim 1923 yılında işgal devletleri tarafından boşaltılmıştır. 1922-1923 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu gereğince Kuleli lisesi adıyla milli eğitim bakanlığı emrine verilmiştir. Ancak bir yıl sonra okul, Milli Müdaafa Vekaleti’nin emrine verilerek *Kuleli Askeri Lisesi* adını almıştır¹⁰. Kuleli Askeri Lisesi, II. Dünya Savaşı yıllarında Mayıs 1941’de Konya’ya taşınmıştır. Okul binası ise 1000 yataklı bir askeri hastaneye dönüştürülmüştür. Savaş sonunda 18 Ağustos 1947’de Kuleli Askeri Lisesi yeniden İstanbul’daki eski binasına taşınmıştır.

İdadi-i Şahane ile Üsküdar arasındaki ilk münasebet Kırım Savaşı’ndan dolayı (1853-1856) okulun Üsküdar Yeni Mahalledeki eski bir binaya taşınmasıyla başlamıştır. İdadi-i Şahane’nin 1872 yılında Kuleli Kışlasına taşınmasıyla Üsküdar’ın bir eğitim kurumu haline geldi. En başta Kuleli Askeri İdadisi, Selimiye’de bulunan Üsküdar Kumandanlığıyla sıkı bir diyalog içerisindeydi. Üsküdar kumandanlığınca Kuleli Askeri İdadisi’nin muhafazası için okulda her zaman bir bölük asker bulundurulurdu. Bu askerlerin her üç ayda bir görev yerleri değiştirilirdi¹¹. Üsküdar Kumandanlığı’nın Askeri İdadi üzerinde oldukça etkili olduğunu görmekteyiz. Okula alınacak öğrencilerin bir kısmı, 1893 yılında (20 Şevval 1320) Üsküdar Kumandanlığında görevli olan II.Fırka Kumandanı Ferik Mehmet tarafından hazırlanan resmi bir yazı ile Askeri İdadiye bildirilmiştir¹²(Bknz.Ek-I). Bunun yanında askeri öğrenciler tatillerini geçirmek üzere memleketlerine giderken dahi Üsküdar Kumandanlığınca takip edilmiştir. 1899 yılında (23 Şaban 1317) askeri okulların tatilinde öğrencilerin sağ salim Anadolu şimendiferine bindikleri konusunda Üsküdar kumandanlığınca yine Ferik Mehmet tarafından Kuleli Askeri İdadisi sorumlularına haber verilmiştir¹³.

Dersaadet ve Bilad-ı Selase’de 1884 yılında kolera hastalığı yayılmıştı. Kolera, Kuleli Askeri İdadisi’nde kasım ayı içerisinde üç hademede görülünce hastalığın yayılmasını önlemek için gerekli tedbirler alınmıştı. Ancak, hastalığın tamamen ortadan kaldırılması için karantina mahallinde fenni önlemler alınmalıydı. Bunun için Kuleli Askeri İdadisi, Şehremânetinin bu konuda daha dikkatli olmasını istiyordu. Bilad-ı Selase’de henüz muntazam lağımların olmadığını ve bu tip lağımlar için de zaman ve gerekli miktarın bulunmadığını öne sürerek belediyeden bütün helalara, lağımlara, su birikintilerine ve diğer mahallere her gün tuz veya taze söndürülmüş kireç dökülmesini istemiştir. Bir taraftan da Bilad-ı Selasede yeni lağımların inşaatına başlanmasını da istemiştir¹⁴. Belediye, bunun üzerine kolera hastalığıyla mücadele etmek için gerekli olan mahallere kireç dökmüştür.

¹⁰ Üçer, a.g.m, s.772-773.

¹¹ B.O.A., *Yıldız Perakende Asker* (Y-PRK.ASK), nr: 71/88.

¹² B.O.A., *Yıldız Mütenevvi Maruzat* (Y-MTV), nr: 94/35.

¹³ B.O.A., Y-PRK.ASK., nr: 157/23.

¹⁴ B.O.A., *Sadaret Mektub’-Mühimme* (A-MKT.MHM), nr: 596/22, Lef:1-2.

Kuleli Askeri İdadisi öğrencileri, beş aydan oluşan ders dönemlerinde 153 gün eğitim görmekteydiler. Bütün öğrenciler eylül ayının ilk haftasında eğitime başlamaktaydı. Ders yılı ise Temmuz ayının ilk haftasında sona ermekteydi. Öğrencilerin ders yılı içerisinde toplam 64 gün yani her dönem için 32 gün izinleri bulunmaktaydı¹⁵. Öğrenciler izin günlerini geçirmek için genelde en yakın merkez olan Üsküdar'a gelmekteydiler. Üsküdar'da en çok tiyatro ve sinemaya uğruyorlardı. Üsküdar'da bulunan Mirahür İntibâh Tiyatrosu, Üsküdar Şems Tiyatrosu ve Ramazan ayında kurulan çadır tiyatrolarına gitmekteydiler. Bunun yanında öğrencilerin sinemaya daha çok ilgi duyduklarını tespit etmekteyiz. Çünkü okulda suç kabul edilenler arasında bir madde bunu açıkça ortaya koymaktadır: “*Gece mektepten fırlarlar sinemaya gitmek*”¹⁶. Öğrenciler, Üsküdar da İhsaniye Sineması ve İcadiye sineması, Park Sineması ve Kuzguncuk sinemasına da giderek vakit geçirmekteydiler¹⁷. Bunun yanında öğrencilerin bir kısmında bira-hane, kumar gibi alışkanlıklarda bulunmaktaydı. Bu tip eğlence yerlerine giden Müslüman öğrenci az sayıda idi. Nitekim, Kuleli Askeri İdadisi'nde Müslüman öğrencilerin yanında gayrimüslim öğrenciler de bulunmaktaydı. Gayrimüslim öğrencilerin bir kısmı da meyhaneye ve kumarhanelerde vakit geçirmekteydiler. En çok Çengelköy'de Bedros isimli bir Ruma ait olan gazino ve kahvehaneye gidilmekteydi¹⁸. Ancak, ne var ki böyle yerlerde çoğu zaman çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmekteydi. Okulun ikinci sınıf öğrencilerinden olan Nureddin Efendi, 30 Ekim 1906 gecesi Tavukpazarı'ndaki Taşhan meyhanesine eğlenmeye gitti. Bir süre sonra meyhanedeki tulumbacılarla tartışmaya başladı. Bu sırada tartışmayı sona erdirmek için polisler duruma müdahale ettiler. Nureddin Efendi, polislerin müdahale etmesine kızarak polis memurlarına saldırdı. Bunun üzerine polis memurları Nureddin Efendi'yi alarak Nuru Osmaniye Polis Karakoluna götürdüler. Karakolda Askeri Nizamiye tahkik memurları tarafından Nureddin Efendi hakkında bir rapor hazırlanarak Harbiye Nezareti'ne gönderildi. Harbiye Nezareti de bu rapor üzerine Nureddin Efendi'ye ceza vermiştir¹⁹. Yine Kuleli'deki öğrenciler arasında çıkan bir tartışma kavgaya dönüştü. Kavga sırasında öğrencilerden beşi yaralanarak hastaneye kaldırıldı. Daha sonra kavga eden öğrenciler için tutanak hazırlandı ve cezalar verildi²⁰.

Kuleli Askeri İdadisi'ne bağlı Kandilli Adile Sultan Köşkü'nde öğrenim gören Bingazili öğrencilerin, taşkınlıklarından dolayı 1913 yılında bir sıkıntı yaşanmıştı. Bingazili öğrenciler, yoldan gelip geçen ahaliye sürekli ellerine ne geçerse atıp rahatsızlıklar veriyorlardı. Dahiliye Nezareti, bu taşkınlığın sonucunda öğrencilerin yaşlarına ve kabiliyetlerine göre askeri okulla ilişkilerinin kesilip atılmaları hususunda görüşlerini belirten bir yazıyı, Harbiye Nezareti'ne göndermiştir. Bunun üzerine dönemin İstanbul Muhafız Miralay Cemal Paşa, konuyu incelemek üzere özel bir memur görevlendirir. Soruşturma sonucunda hazırlanan tutanakta öğrencilerin yapmış olduğu bu taşkınlığın sürekli değil de bir defa olduğu tespit edildi. Harbiye Nezareti, bu gelişme sonucunda öğrencilerin okuldan kayıtlarının silinip atılmaları yerine ceza

¹⁵ Kuleli Askeri Lisesi Arşivi, Defter No:16 naklen; Mehmet Yavuz Erler, *İstiklal Savaşı Yıllarında Kuleli'de Eğitim* (Basılmamış Doçentlik Takdim Tezi), s.24.

¹⁶ Kuleli Askeri Lisesi Arşivi, Defter No:28 naklen; Erler, *a.g.e.*, 27.

¹⁷ B.O.A., Dahiliye Nezareti, *Umum Vilâyat (DH.UMVM)* nr:116/73.; B.O.A., DH.UMUM 117/45.

¹⁸ Erler, *a.g.e.*, s.29.

¹⁹ B.O.A., *Zabtiye*, nr: 357/131.

²⁰ B.O.A., *Yıldız Perakende Zabtiye (Y-PRK-ZB)*, nr: 5/25.

olarak karakol tarafından inzibata alınmasına karar verdi. Böylece öğrenciler de okuldan atılmaktan kurtuldu²¹.

Kuleli Askeri İdadisi öğrencileri, izin günlerinde bazen Kız Kulesi'nin çevresinde dolaşarak, bazen sinema ve tiyatrolarda eğlenerek bazen, Üsküdar çayırılarında güreş tutarak bazen de kahvehanelerde çaylarını yudumlayarak günlerini büyük bir keyifle geçirmişlerdir. Üsküdar'ın toplum ve resmi hayatında önemli bir yeri olan Kuleli Askeri Lisesi günümüzde de harp okuluna öğrenci yetiştiren bir eğitim kurumu olarak faaliyetine devam etmektedir.

Kaynakça

1) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A-MKT.NZD, nr:193/63.

A-MKT.NZD, nr:230/72.

A-MKT.MHM., nr:596/22.

Y-PRK.ASK., nr: 71/88.

Y-PRK.ASK., nr: 157/23.

Y-PRK.Z.B., nr: 5/25.

Y-PRK.BŞK.,nr: 27/98.

Y-MTV, nr: 94/35.

DH.UMVM. nr:116/73.

DH.UMUM 117/45.

DH-ID., nr: 26-2/38.

MV, nr:645;

ZB, nr: 357/131.

Kuleli Askeri Lisesi Arşivi, Defter No:16.

Kuleli Askeri Lisesi Arşivi, Defter No:28.

2) Araştırma ve İncelemeler

Çoruhlu, Tülin, “Kuleli Bahçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansk.*, C.V, İstanbul 1994.

Çürük, Cenap, “Kuleli”, *DIA*, C.XXVI, Ankara 2002.

Erler, Mehmet Yavuz, *İstiklal Savaşı Yıllarında Kuleli’de Eğitim* (Basılmamış Doçentlik Takdim Tezi).

Sayacı, Kenan, “Kuleli Askeri Lisesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansk.*, C.V, İstanbul 1994

Üçer, Sırrı, “Kuleli Askeri Lisesi Tarihiçesi”, *Ordu Özel Sayısı, Türk Kültürü*, Sayı:70, Yıl:VI, Ağustos 1968.

Yenen, Mehmet, “Kuleli Askeri Lisesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansk.*, C.V, İstanbul 1994.

²¹ B.O.A., *Dahiliye Nezareti İdare Kısmı (DH-ID)*, nr: 26-2/38, Lef:1-2-3.

ATATÜRK DÖNEMİNDE ÜSKÜDAR HALKEVİNİN FAALİYETLERİ

Orhan Özacun*

1932 yılının 19 Şubatında açılan ve Cağaloğlundaki eski Türk Ocağı Merkez binasında faaliyet gösteren ve 3 yıl sonra C.H.P Genel Sekreterliğinin emri ile lağvedilen İstanbul Halkevinin yerine 22 Şubat 1935 günü 7 Halkevi açılmıştır. Bunlar Eminönü, Şehremini, Kadıköy, Şişli, Beşiktaş, Üsküdar ve Beyoğlu Halkevleridir. Beyoğlu Halkevi diğerlerinden bir gün sonra 23 Şubat 1935 günü açılmıştır. Bakırköy, Fatih ve Eyüp Halkevleri ise 20 Şubat 1938 Tarihinde açılmışlardır.

Parti kurallarına ve Halkevleri öğreneğine göre açılış öncesi binalar ve Halkevi reisleri tespit edilmiş genelgelerdeki paragraflara uygun bir biçimde bandolu, mızıkalı törenli açılışlar yapılmıştır.

Yeni açılan Halkevleri, şubelerini oluşturmakta büyük güçlük çekmişlerdir. İçlerinde bu konuda sıkıntı çekmeyen yalnızca Eminönü Halkevi olmuştur. Çünkü lağvedilen İstanbul Halkevinin koca binasını ve içindeki kütüphaneyi, eşyaları ve üyeleri sahiplenmiştir.

İstanbul Halkevleri, altı aylık dönem faaliyetlerini raporlar halinde Parti Genel Sekreterliğine ve bilgi için İstanbul İl Başkanlığına göndermişlerdir. Ancak 1935 yılında bu Halkevlerinin büyük bir kısmı henüz şubelerinin bir çoğunu kuramamış olduklarından sadece bu yıla mahsus olmak üzere 1936 yılının ocak ayında 1 yıllık faaliyet raporlarını düzenleyebilmişlerdir.

Açılan yedi Halkevinin her biri İstanbul'un bir ilçesinin sınırları içinde kaldığından, bu Halkevlerinin reisliği için, bağlı oldukları parti ilçe örgütünce aday gösterilmiş ve parti il yönetim kurulunca onaylanan aday görevine başlamıştır.

1935 yılından başlayarak Atatürk'ün ölüm yılı olan 1938 yılına kadar Üsküdar Halkevi Başkanlığı'nı Şefik Bağman yürütmüştür.

A- Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi:

1935 yılında

Başkan ve H.Y.K. Üyesi

: Münir Arkan

Üye

: Reşat Kaynar – Haydarpaşa. Lisesi. Tarih Öğretmeni

Üye

: İhsan Hulagu'dan oluşan 3 kişilik bir kurulla yönetilmiştir.

Şubenin (15 erkek, 5 kadın) 20 üyesi vardır. Komite üyelerinden bir kaçının memuriyet yerinin değişmesi ve İstanbul'dan ayrılması dolayısıyla komite işleri bir müddet temsilcilikle yürütülmüş daha büyük çalışmalara geçilememiştir. Şube yalnız konferanslar vermek suretiyle Üs-

* Av. Dr.

küdar halkını aydınlatmağa çalışmıştır. Bütün ulusal günlerde de: Cumhuriyet, Dil bayramı, İstanbul'un kurtuluş günü, Tutum haftası, Sivas-Erzurum tahvilleri, hava kurumu ve zehirli gazlar münasebetiyle konferanslar ve söylevler verilmiştir. Bu şube bu yıl sekiz toplantı yapmıştır.¹

1936 yılında şubede aynı yönetim kurulu görevine devam etmiştir. 1936 yılında şubede 1 Avukat, 13 Öğretmen, 13 Diğer meslek mensupları olmak üzere 27 üye bulunmaktadır. Üyelerin sadece 1 tanesi kadındır. Şube 1935 yılında 12 komite 2 şube toplantısı yapmıştır. Geçen yılda olduğu gibi, Cumhuriyet, Dil, Kurtuluş Bayramlarında konferanslar vermiş ve Üsküdar halkını aydınlatmıştır. Son aylarda köylere geziler düzenleyerek eski şarkı, oyun ve kıyafetlere ait derlemelere girişmiştir. Bu vesileden yararlanarak dil mevzularıyla meşgul olmuş ve ayrıca köylüyü değişik ve çok sayıda söylevlerle aydınlatmıştır.²

1937 yılında da şube aynı yöneticilerle yönetilmiştir. bu yıl şubenin üye sayısı 1 Avukat, 13 Öğretmen, 16 Serbest meslek sahibi olmak üzere 30 dur. Üyelerin 5'i kadındır şube yıl içinde 22 komite 4 şube toplantısı yapmıştır.³

Bu şube yönetim kurulu, ödevleri arasında gördüğü her konu üzerinde çalışmıştır. Uluşal devrim günlerinin yıl dönümlerinde gece toplantıları sırasında Halkın kültürünü arttıracak konferanslar verdirmiştir.

Üsküdar Halkevi salonunda ve radyoda verilen konferanslar ve söylevler:

Konferans verenlerin adı:

Konferansların mevzusu:

Fahrettin Kerim Gökay	Yeşilay Başkanı	İçki Aleyhine
Bayan Safiye	Yeşilay Üyesi	İçki Aleyhine
Sadettin Nüzhet Ergun	Halkevi Üyesi	Abdülhak Hamit için
Reşat Kaynar	D.T.E. Şubesinde	23 Nisan töreninde
Vahdet Pekel	Spor Şubesi Baş.	19 Mayıs spor bayramında
İhsan Şensoy	H.D. ve K. Şub.	19 Mayıs spor bayramında
İhsan Tüzün	Spor	19 Mayıs spor bayramında
Reşat Kaynar	D.T.E. Şubesinde	(Radyoda) çocuk terbiyesi
Reşat Kaynar	D.T.E. Şubesinde	(Radyoda) çocuk terbiyesi ⁴

Bu şubede çalışan üyeler, pek önemli sayılacak işlere girişememişlerse de evvelki dönemlerde olduğu gibi Halkın aydınlatılması için her ay muntazaman yapılan müsamere ve saire gibi toplantılardan yararlanarak Halkevi salonunda söylevlere ve sohbetlere devam etmişler, milli günlerde Türk devrimini gözler önüne serecek, bu devrimin feyizlerini en canlı ve olumlu kanıtlarıyla ortaya koyacak değerli konuşmalar yapmışlardır. Köycülük Şubesi ile birlikte, köylere yapılan gezilerde bu şube üyeleri köylüyü ilgilendiren konularda konuşmalar yapmışlardır. Önceki dönemlerde, bu şubeye mensup üyeler Halkevi namına İstanbul radyosunda da eğitisel konular üzerinde konferanslar vermişlerdir.

1938 yılın da şube yönetimi;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Cemal Yener - Öğretmen
Üye : Kemal Şipal - Lise öğrencisi

¹ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1935.

² A.g.e., 1936.

³ A.g.e., 1937-1.

⁴ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937.

Üye : Yümni Oktar - Üniversite öğrencisi
Üye : İhsan Tezer - Üniversite öğrencisi
Üye : Saip Urul - Öğretmen yardımcısından oluşmuştur.⁵

Dil, Tarih ve edebiyat şubesi normal faaliyetine devam etmekle birlikte geçen yıla nazaran üye sayısı artarak (114)'e ulaşmıştır. Üyelerin 16'sı Öğretmen, 1'i Memur, 94'ü diğer mesleklerle mensuptur. Üyelerden sadece 5'i kadındır.

Dönem içinde düzenlenen ve ilân olunan programa dahil muhtelif konular üzerinde (16) konferans verilmiştir. Konferanslara katılan dinleyici sayısı (3095) tir.

Şube, 1938 yılının ikinci altı ayında Halkevi salonunda muhtelif mevzular üzerine beş konferans vermiştir. Bu konferanslara katılan dinleyicilerin sayısı (1080) olarak tespit edilmiştir. Bundan başka Gençlik sorunları üzerinde incelemeler yapacak derginin esasları hazırlanmıştır. Alınan uyarılar dahilinde memleket hikâyelerini yazdırmağa ve toplamağa çalışmıştır.⁶

B- Güzel Sanatlar Şubesi:

1935 yılında;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Vasfi Demirel

Üye : Rıza Akbora

Üye : Sami'den oluşmaktadır.⁷

Şube (40'ı erkek, 7'si kadın) olmak üzere 47 üyesi vardır. Mesleklerine göre üyelerin 10'u Öğretmen 14'ü Öğrenci, 7'si Memur, 2'si Sanatkar, 14'ü İşçidir. Komite üyeleri yıl içinde 9 toplantı yapmış ve toplantılarda 34 kişi bulunmuştur.

Şubenin, konusu içinde yer alan resim ve heykeltıraşlık alanında çalışacak üyesi bulunmadığından çalışmalarını daha çok müzik çalışmalarında toplamıştır. Klasik musiki kolu Rıza Akbora'nın şefliğinde 9 arkadaşının katılımıyla 1.4.1935 tarihinde, Caz kolu, İrfan'ın şefliğinde 6 arkadaşının katılımıyla 10.11.1935 günü kurulmuştur. 15.11.1938 günü Halkevi salonunda balo verilmiştir. 29.10.1935 günü cumhuriyet bayramında Üsküdar içinde bando, gösterilere katılmıştır. 14 ve 15 aralık gecelerinde bando, Halkevinde konser vermiştir. Klasik musiki üzerine beş konser verilmiştir. Şube, ayrıca balolar düzenleyerek halkın bu gibi sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Teşkil ettiği caz heyeti ilçe dahilinde düğünlerde de çalmıştır.

15.8.1935 – 30.8.1935 tarihleri arasında Müze ve Sergi kolu ile birlikte Halkevi salonunda bir resim sergisi açılmış 2780 kişi sergiyi ziyaret etmiştir.

1936 yılında şube üye sayısı 152'ye ulaşmıştır. Bunların 14'ü Öğretmen, 9'u tüccar, 25'i işçi, 1'i Sanatkar, 103'ü diğer meslek mensubudur. Üyelerin 18'i kadındır. 1936 yılında 18 komite 3 şube toplantısı yapılmıştır.⁸

⁵ A.g.e., 1938-1.

⁶ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1938 - 2.

⁷ A.g.e., 1935.

⁸ A.g.e., 1936.

Şube yönetimi;	
Başkan ve H.Y.K. Üyesi	: Lütfü Toprak
Üye	: Meliha Demirel
Üye	: İzzet Bumin
Üye	: Reşat Akkum
Üye	: Hilmi Gürdal'dan oluşmaktadır.

Bu şube, faaliyetlerini bilhassa müzik üzerinde yoğunlaştırmıştır. Klasik musikiye önem vermekle beraber bir bando meydana getirmeğe çalışmış, bir öğretmenin devamlı çalışmasıyla bir çok gençler bu dalda oldukça ilerlemiş, Milli günlerde muhitin neşesini ve heyecanını artıracak bir teşekkül haline gelmiştir.

1937 sonu itibariyle şube üye sayısı geçen yıla nazaran 11 artarak 163 olmuştur. Üyelerin 20'si kadındır. Mesleklerine göre üyelerin 1'i Doktor, 15'i Öğretmen, 3'ü Tüccar, 12'si İşçi, 3'ü Sanatkar, 129'u serbest meslek mensubudur. Şube yıl içinde 38 komite 9 şube toplantısı yapmıştır.⁹

Şube, genç elemanlardan oluşturduğu bandoyu tam kadro haline koymağa ve saz noksanlarını tamamlamağa çalışmıştır. Bu iş için görevlendirilen öğretmen haftada üç defa olmak üzere derslerine devam etmiştir. Ayrıca klasik müzik derslerini yöneten bir öğretmen tutulmuştur. Mandolin, keman, piyano, gitar, üzerinde bilgi kazanmak isteyen gençlere faydalı olmağa çalışılmıştır. Klasik müzik çalışmalarında koro ve solfej faaliyetlerine de önem verilmiştir.

1937 yılında şube yönetiminden ayrılan üyeler İzzet Bemin ve Reşat Akkun'un yerlerine Nedim Asan alınarak anı kadro ile göreve devam etmiştir.¹⁰

Bando dersleri yine ön planda tutulmuştur. Gün geçtikçe sayısı artan ve melekeli kuvvetlenen gençler, büyük bir şevkle haftada üç gün muntazaman derslerine ve çalışmalarına devam etmiş ve bu grup Üsküdar muhitinin önemli bir ihtiyacını karşılamıştır. Milli günlerde, köy gezilerinde parti örgütüyle, hayır kurumlarının müsamere, tören gibi bütün topluluklarında Halkevi bandosu ödevini yapmıştır.

1938 yılında şube yönetimi geçen yılki kadroda bulunan Nedim Asan'ın ayrılması üzere yerine Reşat Ünlü – memur alınmak suretiyle aynı kadro ile görevine devam etmiştir.¹¹

Bu şubede kayıtlı üyelerin sayısı yıl sonu itibariyle 211'e ulaşmıştır. Şube bu yıl içinde 42 defa toplanmıştır.

Şubenin, üzerinde ısrarla çalıştığı Bando, Klâsik müzik ve caz faaliyetleri olumlu sonuçlar vermiştir. Üyelerden oluşan bir grup tarafından Halkevi salonunda 12 konser verilmiştir.

Belli bir program dahilinde çalıştırılan bando ve caz üyeleri halkevi salonunda ve Üsküdar Çevresinde varlıklarını duyuracak bir olgunluk kazanmıştır. Bu şube tarafından verilen dört konserde 820 kişi bulunmuştur. Bu kola mensup üyeler temsil şubesinin diğer şubelerin faaliyetlerine de iştirak ederek katkıda bulunmuşlardır.¹²

⁹ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937.

¹⁰ A.g.e., 1937-2.

¹¹ A.g.e., 1938-1.

¹² A.g.e., 1938-2.

C- Temsil Şubesi:

1935 yılında

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Cevat Göktengiz

Üye : Nedim Ogan

Üye : Ziya Sezen

Üye : Lütfü Toprak'dan oluşmaktadır.

Şubenin (57'si erkek, 13'ü kadın) 70 üyesi vardır. Şube komitesi yıl içinde 33 toplantı yapmıştır. Bu toplantılara gelen üye sayısı 138 dir.¹³

Ayrıca 17 şube toplantısı yapmış ve 528 üyenin katılımı sağlanmıştır. Bu şube her ay başında ikişer defa olmak üzere Üsküdar halkına müsamereler vermiştir. 1935 yılı içinde sekiz temsil sunmuş: Kurt Mustafa, vasiyet, Himmetin oğlu, Sevda politikası, İstiklâl, Karyo, Hissei şayia "yerli mallar" eserlerini temsil etmiştir.

1936 yılında şubenin üye sayısı 123 dür. Üyelerin 12'si Öğretmen, 4'ü Tüccar, 10'u işçi, 1'i Sanatkar ve 96'sı diğer mesleklere mensuptur. Bu üyelerin 11 tanesi kadındır.

1936 yılında şube yönetimi

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Ziya Sezen

Üye : Seniye Tuncer

Üye : Nedim Ogan

Üye : Rıza Akbora

Üye : Sadi Altuneroğlu'ndan oluşmaktadır. Şube 1936 yılında 20 defa toplanmıştır.¹⁴

Bu sahada çalışan gençler her ay başında muntazaman ikişer gece halkı aydınlatacak mahiyette piyesler temsil etmişlerdir.

1937 yılında şube;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Lütfü toprak

Üye : Nuri Batı

Üye : Nedim Ogan

Üye : Fevzi Şaşmaz

Üye : Murat Gülanber'den oluşan bir kurulla yönetilmiştir.¹⁵

1937 sonu itibariyle şubede üye olarak 12 Öğretmen, 4 Tüccar, 10 İşçi, 1 Sanatkar 112 serbest meslek mensubu olarak toplam 139 üye bulunmaktadır. Üyelerin 12'si kadındır. Şube bu yıl içinde 33 komite ve 8 şube toplantısı yapmıştır.

Ayda iki gece temsiller hazırlayan bu kol gençleri, tarafından sahneye konulan milli ve sosyal konulu temsiller halk üzerinde esaslı bir telkin vasıtası olmuştur. Müsamere gecelerinde radyo yayınlarından da faydalanılmış, projeksiyonla resimler gösterilmiştir.

¹³ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1935.

¹⁴ A.g.e., 1936.

¹⁵ A.g.e., 1937-1.

Her ay iki ve bazen üç temsil vermek suretiyle Üsküdar Halkı ile Üsküdar gençliğini sık sık bir araya getiren bu şube kendine düşen eğitsel görevi yerine getirmiş, bu şubede toplanan yetenekli ve başarılı gençler, Halkevinin sahnesini iyi bir şekilde yönetmiş ve günden güne olgunlaşmışlardır. Bu altı aylık dönem içinde şube tarafından “Belkis”, “Yurdum için”, “Yaşayan ölü”, “Eski adetler”, “Kahraman”, “Zafer için”, “Tırtıllar”, “Uyanış”, “Hüllecı” piyesleri temsil edilmiş ve halkın rağbeti kazanılmıştır. Bunlar arasında bilhassa “Yurdum için” ve “Zafer” piyesleri büyük ilgi uyandırmıştır.¹⁶

1938 yılında şube, geçen yıl görev yapan aynı yönetimle yönetilmiştir.

Bu kolun üye sayısı (157)'dir. Şube 1938 yılında 36 toplantı yapmıştır. “Baba”, “Tırtıllar”, “İsimsiz facia”, “Dekbazlık” piyeslerini (8) defa temsil etmiştir. Bu piyesler (2500) kişi tarafından seyredilmiştir.¹⁷

Yıl sonunda, Temsil şubesinde üye sayısı 166'ya ulaşmıştır. Bu şube, evvelki dönemlerde olduğu gibi aylık çalışma programını uygulamıştır. Atatürk'ün ölümü dolayısıyla çalışmalarına ara veren bu kol, son dönem içinde ancak 6 temsil verebilmiştir. Bu temsillere (18) üye oyuncu olarak katılmıştır.¹⁸

D- Spor Şubesi:

1935 yılında şube;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Muzaffer Gönenc

Üye : Zeki

Üye : Ziver Gül

Üye : Zeynel

Üye : Siret'ten oluşan bir kadro ile yönetilmiştir. ¹⁹

Şubenin yıl sonu itibariyle (128'i erkek, 2'si kadın) 130 üyesi vardır. Üyelerin 3'ü Öğretmen, 104'ü Öğrenci, 9'u Memur, 5'i İşçidir. Spor şubesi kendi alanına girebilen her türlü spor faaliyetine atılmış futbol, yüzme, voleybol, bisiklet yarışları yapmış ve bu suretle gençliğin sportif gereksinmelerini tatmine çalışmıştır. Komite 25 toplantı yapmıştır. Toplantılara 57 kişi gelmiştir. Ayrıca yapılan 28 şube toplantısında 210 kişi bulunmuştur. Sporun gelişmesi yolunda bu şubeye dahil üyelere futbol, yüzme, bisiklet dersleri verilmiş ve antrenmanlar yaptırılmıştır.

1935 yılında şube 28.7.1935 günü Taşdelen'e bisikletli bir gezi yapmıştır. 16.7.1935 ten itibaren Çifte Kayalar'da yüzme antrenmanlarına başlanmış 23.7.1935 tarihinde bir pinpon takımı satın alınarak oynanmaya başlamış, 11.8.1935 günü futbol takımı, Çamlıca takımıyla bir maç yapmış, 27.8.1935'te Şişli Halkevi ile bir futbol maçı yapılmıştır.

1936 yılında şube bir yıl önceki kadro ile yönetilmiştir. Yıl sonu itibariyle şubede 4 Avukat, 4 Doktor, 5 Öğretmen, 25 Tüccar, 120 İşçi, 6 Sanatkar, 306 diğer meslek mensubu olmak üzere 470 üye bulunmaktadır. Üyelerin 5 kadındır. ²⁰

¹⁶ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937-2.

¹⁷ A.g.e., 1938-1.

¹⁸ A.g.e., 1938-2.

¹⁹ A.g.e., 1935.

²⁰ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1936.

1936 yılında şubede 24 komite ve 5 şube toplantısı yapılmıştır. Deniz sporları, voleybol, yürüyüş, bisiklet, at yarışları, atıcılık, binicilik, çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Son zamanlarda üyelerin daha geniş çapta, katılımını sağlamak hususunda Halkevinin bir kolu vaziyetine gelen Anadolu İdman Kulübü ile iş birliği yapılmış burada mevcut olan değişik araçlardan en geniş surette faydalanılarak her türlü spor faaliyetlerine girilmiştir. Anadolu spor kulübünde güreş, boks, eskrim, voleybol, basketbol, futbol, kürek) dersleri muntazaman verilmiş ve gençlerin spor ihtiyaçları büyük ölçüde tatmin edilmiştir.

1937 yılında şube;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Vahdet Pekel

Üye : Muzaffer Kaşıkçı

Üye : Şükrü

Üye : Salih Balkan

Üye : Esat'tan oluşan bir kurulla yönetilmiştir.

1937 sonu itibariyle şubedeki üye sayısı geçen yıla nazaran 4 artışla 474 olmuştur. Şubedeki kadın sayısı yine 5 tir. Mesleklerine göre üyelerin 4'ü Avukat, 4'ü Doktor, 5'i Öğretmen, 25'i Tüccar, 120'si İşçi, 6'sı Sanatkar, 310'u serbest meslek sahibidir. Şube 1937 yılında 30 komite ve 8 şube toplantısı yapmıştır.²¹

Geçen yıl yapılan faaliyetler aynen devam ettirilmiş ve ayrıca Selimiye'deki askeri birliklerle temasa geçilerek üyelerden mühim bir kısmının atıcılık ve binicilik talimlerine katılmaları sağlanmıştır. Güneş takımı Ankara'ya kadar giderek müsabakalar yapmış, parlak sonuçlar almıştır. İstanbul'da kulüplerle de yaptığı güreş ve futbol karşılaşmalarında önemli başarılar göstermiştir.

Bu şubeye mensup üyeler çalışma yeri olarak tahsis olunan Şemsi Paşadaki Parti binası ve sahasında Anadolu idman kulübü ile birlikte muhtelif spor faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

19 Mayıs 1937 günü gençlik ve spor Bayramında Şemsipaşa'daki stadyumda saat 15:00'de Üsküdar Halkevi sporcuları Anadolu ve Beylerbeyi spor şubeleri resmi üniformaları ile ilkokul 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin iştirakiyle Halkevi bandosunun iştirakiyle istiklal marşı söylenmiş, göndere bayrak çekilmiş sporcu bir genç tarafından 19 mayıs bayramı ile ilgili bir söylev verilmiş katılanlar birbirlerini kutlamış, Halkevi tarafından bastırılan vecizeler gençlere ve halka dağıtılmış, Voleybol, Güreş, Atletizm ve Futbol karşılaşmaları yapılmış, törenden sonra Üsküdar'ın ana caddesinde yürüyüş yapılarak törene son verilmiştir. Gece Halkevi salonunda günün anlam ve önemini anlatan bir konuşma yapılmış, caz konseri verilmiş 3 perdelik piyes oynanmıştır. Kurtuluş, Pera, Güneş takımlarıyla yapılan karşılaşmalarda iyi sonuçlar elde edilmiştir. Okullar arasında yapılan müsabakalarda üstün dereceler kazanılmıştır.

Anadolu Kulübü deniz araçlarından yararlanılarak teşvik müsabakaları ve yüzme çalışmaları yapılmıştır. Güreş ve deniz sporlarından başka atıcılık ve binicilik sporlarına da önem verilmiştir. Selimiye Kışlasındaki tümen komutanlığı ile temas edilerek Spor Şubesi üyelerinden mühim bir kısmının kışladaki atıcılık ve binicilik kurslarına devamı sağlanmıştır. Kültür Müdürlüğü ilk öğretim müfettişlerinden Muvaffak Uyanık'ın yürüyüş sporu ko-

²¹ A.g.e., 1937-1.

nusunda Halkevi salonunda verdiği konferans gençlik üzerinde derin bir ilgi uyandırmıştır. Kayışdağı, Alemdağ cihetlerine birkaç defa yürüyüş yapılmıştır. Futbol takımı Beykoz, Barut Gücü ve Beylerbeyi takımları ile maçlar yapmıştır.²²

1938 yılında şube bir önceki yönetim kurulu ile yönetilmiş ancak ayrılan üye Esat'ın yerine Mazhar alınarak göreve devam edilmiştir.²³

Bu yıl üyelerin sayısı (477) dir. Şube yıl içinde (43) defa toplanmıştır. Şube, Anadolu idman kulübü ile birlikte çeşitli spor hareketlerine eskiden olduğu gibi devam etmiştir. Futbol, güreş, atletizm, eskrim, boks, denizcilik ve binicilik sahasındaki ilerleme artmıştır. Bu müddet içinde şube İstanbul'da ve İzmit'te yapılan deniz yarışlarına iştirak etmiş Beyoğlu ve Beykoz klüpleriyle futbol maçlar yaparak üstün puanlar almıştır. Halkevi sporcuları Fenerbahçe'de yapılan atletizm müsabakalarında (400) ve (1500) metrelerde birinci gelmiştir.

Bu kola mensup üyeler çevre içinde bulunan Anadolu İdman kulübü ile Şemsi Paşadaki bina ve sahada çalışmalarına devam etmişlerdir. Çalışma konuları; güreş, eskrim, boks, denizcilik, binicilik ve futbol dur.²⁴

E- Sosyal Yardım Şubesi:

1935 yılında

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Nedim Uras

Üye : Süheyla Soydanboy

Üye : Tefvik Çulpan'dan oluşan bir komite tarafından yönetilmiştir.²⁵

Kurulan şubenin (13'ü erkek, 18'i kadın olmak üzere) 31 üyesi vardır. Üyelerin 25'i Öğretmen, 1'i Memur, 5'i işçidir. 1935 yılında Şube 32 defa toplantı yapmıştır. Şube İlçe içinde çalışan yardım kurullarıyla ilişki kurmuş kendi başına, doğrudan doğruya yardımlara girişmemiştir. Yalnız pek fakir kimseler için elde ettiği 1075 kuruştan ibaret yardım parasıyla fakir okul sporcularına kitap, ayakkabı, kasket ve çorap almış, kömür dağıtmaya başlamıştır. Bu alanda daha faydalı olmak için 40 kez toplantı yapmış ve bu toplantılarda 95 kişi hazır bulunmuştur.

1936 yılında da şube bir yıl önceki yöneticilerle yönetilmiştir. Şubenin 1936 yılında 26'sı Öğretmen, 1'i Tüccar, 1'i İşçi, 10'u diğer mesleklere mensup olarak 37 üyesi bulunmaktadır. Üyelerin 20'si kadındır. Şube 1936 yılında 14 defa toplanmıştır.²⁶

Bu şubede çalışan üyeler çalışmalarını yoksul çocukların kitap ihtiyaçlarını ve muhtaç halkın yakacağını sağlamaya hasretmişlerdir. İlk ve orta okullara devam eden 15 çocuğun kitapları sağlanmış ve 75 aileye yeterli miktarda kömür dağıtılmıştır, bundan başka ilk okulların yoksul çocuklarını beslemeğe çalışan kurumlarla iş birliği yapılarak bu maksadı gerçekleştirmeye önem verilmiştir. Üsküdar orta okulunun fakir öğrencilerinin bakımı için Sosyal yardım namına hazırlanmış makbuzlarla tahsilat yapılmıştır.

²² Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937-2.

²³ A.g.e., 1938-1.

²⁴ A.g.e., 1938-2.

²⁵ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1935.

²⁶ A.g.e., 1936.

1937 yılında şube;
Başkan ve H.Y.K. Üyesi :Reşat Köksal - Hakim
Üye : Mihri
Üye : Ziya Tonguç - Emekli mühendis
Üye : Ali Haydar Bursal - Öğretmen
Üye : Kemal Algan- Emekli Subaydan oluşan 5 kişilik bir komite ile yönetilmiştir. 1937 yıl sonu itibariyle şubenin üye sayısı 39 olup, kadınların sayısı geçen yılda olduğu gibi yine 20 dir. Şube, 1937 yılında 26 komite ve 4 şube toplantısı yapmıştır.²⁷

Şube, ilk ve orta okulların yoksul öğrencilerinden 16 çocuğa kitap, defter, yardımı yapmış, bir orta okul öğrencisinin yemek ve diğer ihtiyaçlarını sağlamış, zayıf ve yoksul iki çocuğu ücretlerini ödeyerek tatil kamplarına göndermiştir.

Ders yılı başında yoksullukları dolayısıyla kitap alamayan ilk, orta ve lise öğrencisinden on beş kadar çocuğun kitaplarını temin etmiştir. Şube tarafından Yaz tatilinde Kültür müdürlüğünce açılan öğrenci kamplarına bedeli verilerek iki çocuğun katılmaları sağlanmıştır. Sıhhi durumları itibarıyla bakılmağa muhtaç olan bu çocukların, yapılan bu yardımla sağlığı kurtarılmıştır. Halkevi temsil şubesi üyelerinden ve bu şubenin en faal gençlerinden birine, uzunca süren hastalık döneminde yardım edilmiş, Haydar Paşadaki İntaniye hastanesine yatırılmıştır. Hayatı kurtarılmayan bu çocuğun cenaze masrafları Halkevince görülmüştür. Son aylar içinde anaları ölen ve kimileri kalmayan Üsküdar 14 cü okul öğrencisinden iki çocuğun sefaletlerine son vermek ve okumalarını sağlamak için ücreti ehven olan köy yatılı okullarından birine yerleştirilmeleri kararlaştırılarak Şilenin Teke bucağındaki yatılı Okula gönderilmişlerdir. Yapılan köy gezilerinde bu şubece sağlık işleri de görülmüş, bu geziye katılan ebe, doktor ve eczacı üyeler yardımıyla halka ilâçlar dağıtılmış ve sıhhi öğütler verilmiştir. Bu şube namına yapılan yardımları karşılamak üzere iki balo verilmiş ve temin olunan hasılat tamamen bu amaçlar için sarf edilmiştir.²⁸

1938 yılında şube;
Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Hayri Sirel - Memur
Üye : Tefik Çulpan - Öğretmen
Üye : Fehmi Patpat - Tüccar'dan oluşan bir kurulla yönetilmiştir.²⁹

Bu kola dahil olan üyelerin sayısı (40) tır. Yıl, içinde şube (30) toplantı yapmıştır. Şube çevredeki Çocuk Esirgeme Kurumu, Fıkaraya Yardım Cemiyeti, Kızılay kurumlarıyla iş birliği yapmış yoksullara ve hastalara yardımlar sağlamış ve topladığı paralarla muhtelif yardımlarda bulunmuştur. Bu dönem içinde (35) kişiye (100,5) lira kadar para yardımı yapmış ve (37) kişiyi de muayene ve tedavi ettirmiştir. Hataylı aileler namına gelen yardım paralarını ait olanlara vermeğe aracı olmuştur.

Son dönemde yeni üye yazılmamıştır. Şube komitesi 5 kişiden oluşmaktadır. 14 toplantı yapmıştır. Şube komitesi çevrede bulunan çocuk esirgeme, Kızılay, Fıkaraya Yardım Der-

²⁷ A.g.e., 1937-1.

²⁸ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937-2.

²⁹ A.g.e., 1938-1.

nekleri, Okul Koruma Kurumları ve Birliği ile sıkı temaslarda bulunarak bunların hayır işlerindeki faaliyetlerini kolaylaştırmağa ve bu suretle halkın ve okul öğrencilerinin yardım işlerine katılmağa önem vermiştir. Doğrudan doğruya temin ettiği yardımlar sembolik olmuştur. Köycülük şubesinin yaptığı köy gezilerine katılarak şubesine mensup doktor, ve ebelerle köylü halkın sağlık durumunu inceletmiş, hastalarını muayene ettirerek ilaç ve yiyecek yardımları yapmıştır.³⁰

F- Halk Dershaneleri ve Kursları:

1935 yılında;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Rasim Bilir

Üye : Bekir Esener

Üye : Nuri Sesören'den oluşan bir komite ile yönetilmiştir.³¹

Kurulan şubenin (8'i erkek, 1'i kadın) 9 üyesi vardır. Üyelerin 5'i Öğretmen 4'ü Memurdur. Bu şube komitesi de ödevleri içinde bulunan işlerle uğraşmıştır. Geçen yaz tatilinde halkevi salonunda açtığı: Fransızca, İngilizce, Matematik kurslarından 467 öğrencinin yararlanmasını sağlamıştır. Görevlendirdiği öğretmenlerle yüzlerce yurttaşı parasız okutmuş ve bu suretle yabancı dillere karşı duyulan ilgiyi karşılamaya çalışmıştır. Komite 26 defa toplanmış ve toplantılara 68 kişi gelmiştir. Üç şube toplantısı yapılmış bunlara da 49 kişi katılmıştır.

1936 yılında geçen yıldaki yönetim kurulu üyelerinden Nuri Sesören'in ayrılması üzerine şube yönetimine 3 yeni üye Celal, İzzet Ülver ve Galip Bağman alınarak komitedeki üye sayısı 5'e çıkarılmıştır. 1936 yılında üye sayısı 1 Doktor, 13 Öğretmen, 6 Tüccar, 12 İşçi, 52 diğer mesleklere mensup olmak üzere toplam 84'tür. Bu rakamın 5'i kadındır. Şube 1936 yılında 21 defa toplanmıştır.³²

Geçen yılda olduğu gibi bu yıl da orta ve lise öğrencilerinin yabancı dil gereksinimi düşünülmüş, İngilizce ve Fransızca dershaneleri açılmak suretiyle yüzlerce çocuğun faydalanması sağlanmıştır.

1937 yılında şube yöneticileri;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Rasim Bilir

Üye : Bekir Esener

Üye : İhsan Şensoy

Üye : Makbule Ünver

Üye : Turhan'dan ibarettir. 1937 yılı sonu itibariyle şubede 1 Doktor, 13 Öğretmen, 6 Tüccar, 12 İşçi, 58 serbest meslek mensubu olmak üzere 90 üye bulunmaktadır. Bu üyelerin 5'i kadındır. Şube 1937 yılında 38 komite 6 şube toplantısı yapmıştır.³³

Okulların bu dönem içinde açık bulunması nedeniyle derslere ara veren şube, tatil döneminde gençliğe lisan dersleri ve bütünleme sınavlarına hazırlık kursları açmış ve ayrıca Üsküdar ceza evinde bulunan 87 Yurttaşa okuma, yazma, yurt ve sağlık bilgileri vermiştir.

³⁰ A.g.e., 1938-2.

³¹ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1935.

³² A.g.e., 1936.

³³ A.g.e., 1937-1.

Yılın ikinci yarısında bu şube, konusu dahilinde bulunan kurs faaliyetleriyle ilgilenmiş, Üsküdar ceza evindeki yurttaşları okutmak üzere açtığı kursu tamamlamıştır. Bundan başka Murat Reis Semt ocağında açılan yabancı dil dersanelerine maddi yardımlarda bulunmuştur. Halkevi salonunda açılan zehirli gaz kurslarının faaliyetleriyle alakadar olmuş ve gereken yardımları yapmıştır.³⁴

1938 yılında şube, bir önceki yılın yönetim kadrosu ile yönetilmiştir.

Bu kolun üye sayısı (92) dir. Üyelerin 5'i kadındır. Beş kişiden ibaret olan yönetim kurulu (26) defa toplanmıştır. Şube, geçen devre içinde Üsküdar ceza evinde açılan Millet dershanesini idare etmiş (80) kişiyi yetiştirmiştir. Yaz tatili inde de devam etmek üzere Fransızca ve İngilizce kurslarının açılmasına çalışmışsa da isteklilerin azlığı yüzünden bu işe devam edememiştir.³⁵

G- Kitapsaray ve Yayın Şubesi:

1935 yılında şube yönetimi;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Şevki Esenman

Üye : Sabahat

Üye : Mustafa Yıldırım'er'den oluşan bir kadro ile yönetilmiştir.

Kurulan şubenin (5'i erkek, 6'sı kadın) olmak üzere 11 üyesi vardır. Üyelerin 10'u Öğretmen, 1'i Öğrencidir. Bu şubeye yazılan üye sayısı 10'u geçmediğinden bir müddet temsilcilikle yönetilmiş ve son zamanlarda oluşturulan komite ile tam bir şube haline gelmiştir. Komite'nin 16 toplantısında 42 kişi bulunmuş ve ayrıca yapılan iki şube toplantısına 20 kişi katılmıştır. Şube mevcut kitap, gazete ve dergileri yurttaşların, okumasına sunmuş ve her gün açık bulundurulan evde okuma odası olarak ayrılan oda ancak 12 kişi aldığından kitap okumak için gelenler bazen başka odalarda bekletilmişlerdir. Edebiyat türünden 18, Tarih 66, Coğrafya 14, Felsefe 42 Pozitif bilimler 64, Dil 18, Sosyal ilimler (Ekonomik, eğitim v.s.) 88, Sanat 49, diğer konular 6, Gazete ve dergi 208 olmak üzere yıl içinde 628 kitap, gazete ve dergi okunmuştur. Mesleklerine göre okuyucuların sayısı 384 Öğrenci, 8 Memur, 41 Öğretmen, 12 Subay, 21 İşçi, 28 Serbest meslek mensubu olmak üzere 494 kişidir.³⁶

1936 yılında yönetim kurulundan Mustafa'nın ayrılması üzerine yerine Fethi Duzer alınarak eski yönetim görevine devam etmiştir. 1936 yılında şubenin üye sayısı 1 Avukat, 1 Doktor, 16 Öğretmen, 1 Tüccar, 16 Diğer mesleklere mensup olmak üzere toplam 35 dir. Üyelerin 9'u kadındır. Şube 1936 yılında 25 defa toplanmıştır.³⁷

Günden güne sayısı artan kitaplar muhit gençlerinin yararına sunulmuştur, kitaplar arasından piyeslerden çok faydalanılmıştır.

1937 yılında şube;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : İffet Halim Oruz - Öğretmen

Üye : Rıdvan - Öğretmen

Üye : Sabiha Orkunt'tan oluşan üç kişilik bir komite ile yönetilmiştir.

1937 yıl sonu itibariyle şubenin üye sayısı 38 dir. Üyelerinin 9'u bayandır.³⁸

³⁴ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937-2.

³⁵ A.g.e., 1938.

³⁶ A.g.e., 1935.

³⁷ A.g.e., 1936.

³⁸ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937-1.

Şube komitesi bilhassa orta ve lise öğrencilerinin muhtaç olduğu kitapları çoğaltarak bütünlüme kalanların yetişmelerini sağlamaya önem vermiştir. İlçe içinde yer alan köylerdeki halkın okuma ihtiyacını ve zevkini tatmin için de buralara çeşitli dergi ve kitaplar göndermiştir.

Genel sekreterlikçe gönderilen eserlerden başka, İstanbul üniversitesinden sağlanan ve Halkevince satın alınan kitaplarla dolan kitapsaray günden güne her nevi okuma isteklerini tatmin edecek bir boyut kazanmıştır. Kitapsaray her gün açık tutulmuştur. Orta ve Lise öğrencilerinden kitap satın alamayanların derslerine yetişmeleri için okuma odası geceleri geç vakte kadar açık tutulmuştur.

1937 yılı sonu itibariyle 907 kitap mevcuttur. Kitapsarayda 1 yıl içinde Edebiyatla ilgili 200, Tarih ile ilgili 89, Coğrafya ile ilgili 30, Felsefe ile ilgili 37, Müsbet ve Tabii ilimler ile ilgili 54, Dil ile ilgili 54, Sosyal ilimlerle ilgili 218, güzel sanatlarla ilgili 36 ve diğer konularda 77 Kitap ve 356 Dergi ve Gazete olmak üzere toplam 1151 adet kitap ve gazete okunmuştur. Okuyucuların 180'i öğrenci 43'ü Memur, 28'i Öğretmen, 10'u Subay, 3'ü Çiftçi 44'ü İşçi, 33'ü serbest mesleklere mensuptur.³⁹

1938 yılında bu kolun üye sayısı (45) dir. Üyelerin 10'u kadındır. Üç kişilik komite;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Şevki Esenman - Baş öğretmen

Üye : Hamdi Serim - Öğretmen

Üye : Sabahat Sayın - Öğretmen'den oluşmaktadır. Şube 1938 yılında 28 defa toplanmıştır. Kitap sayısı (1024) de ulaşmıştır. Bu dönem içinde (1465) okuyucu tespit edilmiştir.⁴⁰

Kitapsaray, haftanın bütün günlerinde açık bulundurulmuş, ayrıca orta ve lise öğrencilerinin ders hazırlamalarına imkân vermek üzere ders yılı içinde geceleri de açık bulundurulmaya devam olunmuştur.

Merkezden başka Çengelköyünde de bir okuma odası açılmıştır. Bu çevredeki okuma ihtiyacını karşılamak için kitap sarayda bulunan fazla eserlerden bir kısmı buraya gönderilmiştir.

1938 yılında Kitapsarayın kitap sayısı (1088)'e ulaşmıştır. Kitapsaray, Cuma günü dışında haftanın bütün günleri açıktır. Gençlerin ve kitap alamayan orta ve lise öğrencilerinin faydalanmasını sağlamak için Kitapsaray geceleri geç vakitlere kadar açık bulundurulmuş. Okul kitapları ihtiyacını gidermek amacıyla kitaplardan birer takım satın alınmıştır.⁴¹

H- Köycülük Şubesi:

1935 yılında şube;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Hamdi Özdeş

Üye : Saime Uzeri

Üye : Celal Alnigeniş'ten oluşan 3 kişilik bir komite ile yönetilmiştir.⁴²

³⁹ A.g.e., 1937-2.

⁴⁰ A.g.e., 1938-1.

⁴¹ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1938-1.

⁴² A.g.e., 1935.

Kurulan şubenin (22'si erkek, 9'u kadın) 31 üyesi vardır. Şube, Köylünün ihtiyaçlarını ve sosyal durumunu yerinde incelemek için altı defa otobüslü ve yaya geziler yapmış ilçe dahilindeki köylerde dolaşmıştır. Kolun köylüler ile olan bu ilişkisi çok iyi karşılanmıştır. Yapılan bu gezilerde şubenin doktor ve eczacı üyeleri hasta köylüleri muayene etmiş ilaçlar dağıtmış, okur yazar köylüye kadın, erkek ve çocuklara yüzlerce kitap ve dergiler hediye etmiştir. Köycülük komitesi yıl içinde 14 toplantı yapmış ve toplantıda 42 kişi bulunmuştur. Ayrıca yaptığı dört şube toplantısına 60 kişi iştirak etmiştir.

1936 yılında şube aynı komite ile yönetilmiştir. Bu yıl sonu itibariyle şubede 1 Doktor, 29 Öğretmen, 1 Tüccar, 1 Çiftçi, 19 diğer mesleklere mensup olmak üzere 53 üye bulunmaktadı. Üyelerin 16'sı bayandır.⁴³

İki defa köy gezisi yapılmıştır, şube bu gezilerde de köylünün aydınlatılmasına önem verilmiştir. Şube 1936 yılında 26 defa toplanmıştır.

1937 yılında Celal Alnigeniş'ten boşalan üyeliğe Enver Eracar seçilerek aynı kadro ile yönetime devam edilmiştir. Üye sayısında geçen yıla nazaran bir değişiklik olmamıştır. 1937 yılında şube 29 komite, 4 şube toplantısı yapmıştır.⁴⁴

İlçeye bağlı köylerle daima teması muhafaza eden köycülük komitesi bu tatil devresinde köylü için çok faydalı olacak gezi programları hazırlamıştır.

Daha önce öngörülen köy gezileri yapılmıştır. İlçeye bağlı Alemdar ve Dudullu köylerine gidilerek köy halkı ile çok samimi temaslara ve konuşmalar yapılmıştır. Bu gezilerin ilkine kaymakamlık, Parti başkanı ve Yönetim kurulu üyeleri de katılmıştır. Cumhuriyet bayramı köylülerle birlikte kutlanmıştır. Öteki gezide Halkevinin hemen bütün kolları birer ödev almıştır. Temsil kolunun açık havada verdiği temsil bütün köy erkek, kadın ve çocuklarına iyi bir gün yaşattır. Bando, Cumhuriyet alanlarında Halkın heyecanını arttırmıştır. Kitapsaray kolu bir çok kitap ve mecmualar dağıttığı gibi sosyal yardım kolu da köyde yoksul ve hasta kadın ve çocukların sağlık durumlarıyla ilgilenecek ilaç dağıtmıştır.⁴⁵

1938 yılında bu şubenin (65) üyesi vardır. Üyelerin 15'i kadındır. Yönetim kurulu geçen yıldaki üç kişiden ibarettir. Ancak ayrılan üye Enver Eracar'ın yerine Hakkı Olcay seçilmiştir. Kış mevsimi dolayısıyla köy gezileri yapılamamış ise de şehre gelen köylülerin işlerini ve müşküllerini hal hususunda gereken ilgi ve yardım yapılmıştır. Şube yönetim kurulu 1938 yılında 27 defa toplanmıştır. Bu dönemde yalnız bir köy gezisi yapılabilmştir. 85 kişinin katılımıyla yapılan bu gezide köylü ile yararlı temaslarda bulunulmuş, üyeler aracılığıyla sağlık ve başka konular üzerinde konuşmalar yapılmış, hastaların muayeneleri yapılmış ve ilaçları sağlanmıştır.⁴⁶

I- Müze ve Sergi Şubesi:

1935 yılında;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Osman Gürsel

Üye : Kemal Kıranel

Üye : Melahat'dan oluşan üç kişilik bir komite ile yönetilmiştir.

⁴³ A.g.e., 1936.

⁴⁴ A.g.e., 1937-1.

⁴⁵ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1937-2.

⁴⁶ A.g.e., 1938.

Kurulan şubenin (8'i erkek, 17'si kadın olmak üzere) 25 üyesi vardır. Üyelerin 1'i Avukat, 3'ü Doktor, 24'ü Öğretmen, 1'i İşçi'dir. Şube 1935 yılında 8 komite 3 şube toplantısı yapmıştır. Bu şubenin komitesi bu yıl içinde 8 toplantı yapmış ve toplantılarda 24 kişi bulunmuştur. Yapılan üç şube toplantısına da 36 kişi katılmıştır. Bu kolun başardığı işlerden birisi Halkevi salonunda bir resim sergisi açmak olmuştur.⁴⁷

Şube, kendi şubesine ve diğer şubelere yazılmış gençlerin resimlerini sergilemiş, ziyarete gelen 2800 e yakın yurttaşın güzel sanatlara karşı ilgisini çekmiştir. Resim sergisinde üyelerden ressam Cevad'ın tabloları çok beğenilmiştir. Komite üyeleri ayrıca bir çaba ile ilçe içindeki tarihi eserlerin tarihçelerini, koleksiyonlarını hazırlamak suretiyle yakın çevrenin tanınmasına ve tanıtılmasına da hizmet etmiştir.

1936 yılında şube bir önceki yöneticiler tarafından yönetilmiştir. 1936 yılında üye sayısı 32 dir. Üyelerin 1'i Avukat, 29'u Öğretmen, 2'si diğer mesleklere mensuptur. Üyelerin 22'si bayandır. Şube 1936 yılında 18 defa toplanmıştır.⁴⁸

Şube komitesi, çevre incelemelerine devam etmiş Üsküdar'ın tarihi anıtlarını tespitte çalışmış ve bunların fotoğraflarını hazırladığı albümlerle zenginleştirmiştir.

1937 yılında şube;

Başkan ve H.Y.K. Üyesi : Avni Gürsel

Üye : Melahat

Üye : Kemal Kiramer'den oluşmaktadır. Komite üyelerinin hepsi öğretmendir. 1937 yılında şubedeki üye sayısında geçen yıla nazaran her hangi bir değişiklik olmamıştır. Şube 1937 yılında 22 komite 3 şube toplantısı yapmıştır.⁴⁹

Şube komitesi çevre incelemeleri sonucunda oluşturduğu tarihsel anıtların fotoğraflarını, muhitte yetişen genç ressamın eserlerini sergilemek üzere öğretmenler birliğinden devir alınan binada bir sergi ve müze meydana getirmeğe başlamıştır.

1937 yılının ikinci altı ayında Halkevi binasının darlığı yüzünden bu şube için çalışma sahası ayrılamamıştır. Üsküdar Öğretmenler birliğinden devralınan bina bu amaca tahsis olunmuşsa da ihtiyacı karşılayacak durumda olmadığından düşünülen işler gerçekleştirilememiştir. Şube yönetimi evvelce başladığı albümlerin tamamlanmasına ve zenginleştirilmesine önem vermiştir.⁵⁰

1938 Yılında yersizlik ve parasızlık yüzünden bu şube çalışmamıştır.⁵¹

⁴⁷ A.g.e., 1935.

⁴⁸ Üsküdar Halkevi Çalışma Raporu, 1936.

⁴⁹ A.g.e., 1937-1.

⁵⁰ A.g.e., 1937-2.

⁵¹ A.g.e., 1938-1.

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ*

Hülya Alper**

A. Giriş

1. İlahiyat Fakültelerinin Toplum İçindeki Yeri ve Önemi

Din eğitim ve öğretiminin en yüksek seviyede yapıldığı kurumlar olarak İlahiyat fakültelerinin toplum içinde tartışılmaz bir yeri ve değeri vardır. Özellikle içinde yaşadığımız zaman diliminde bilginin başlıbaşına bir güç kaynağı olduğu, detaylarda dahi uzmanlaşmaya doğru gidildiği düşünüldüğünde, insanlığın, olumlu veya olumsuz her zaman ilgi alanına giren dinin ve onunla irtibatlı problemlerin uzmanları tarafından anlatıldığı, akademik ve ilmî bir çerçevede ele alındığı fakülteler olarak ilâhiyatların ne derece önemli olduğu daha iyi anlaşılmış olur.

Toplumu dini konularda aydınlatma misyonunu üstlenen İlahiyat Fakülteleri bu görevlerini yurt içi ve yurt dışında örgün ve yaygın eğitimde din hizmetlerini veren elemanları; ilköğretim okulları ve liselere din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri, imam-hatip liselerine ise meslek dersleri öğretmenleri; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatında görev alacak elemanları (müftü, imam-hatip, müezzin, vâizi, Kur'an kursu öğretmeni gibi) yetiştirmekle gerçekleştirmektedir. Ayrıca ilâhiyat bilimleri alanında eğitim ve öğretim yaparak lisans üstü seviyede yüksek lisans, doktora ve bilimsel araştırmalar yaptırma, dinî konularda eserler yayınlamak da bu kurumların misyonuna bağlı olarak ortaya çıkan faaliyetlerdir¹.

Bu fakültelerden biri, hatta, kadrosu ve faaliyetleri bakımından birincisi konumunda olan ise tabii ki Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'dir. Her yıl ÖSYM sınavlarında binlerce imam-hatip ve lise mezunu gencin üniversite tercih listelerinin başında yer almış olan bu Fakülte, puan itibarıyla aynı adı taşıyan fakültele nazaran her zaman en üst konumda bulunmuştur².

Fakülteye böyle imtiyaz veren hususların hepsini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, bu kurumun seçkin öğretim kadrosunun, mezunlarının her kademedeki başarısının, bunların yanında Türkiye'nin en büyük ve tarihî şehri İstanbul'da bulunmasının ve bu şehrin en kadim mekânlarından biri olan Üsküdar'da yer almasının etkisini görmezden gelmek mümkün değildir.

* Fakülte hakkında detaylı bilgiler için bk. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Rehberi* (basılmamış)

** Dr., M.Ü.İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

¹ Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 72.

² İlahiyat Fakültelerinin yıllara göre taban puanları hakkında detaylı bilgi için bk. ilahiyat.forumu.com

Yüksek İslâm Enstitüsü olarak kurulduğu dönemden itibaren bu kurumda pek çok ünlü ismin hocalık yapmış olduğunu tespit etmekteyiz. Bu ünlü zevat arasında Ömer Nasûhî Bilmen, Nihad Sami Banarlı, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Sadettin Evrin, Dr. Şerif Ahmet Hazım el-Avn, Zekâi Konrapa, Ahmet Davudoğlu, Ali Üsküdarlı gibi mümtaz şahsiyetler bulunmaktadır.

1959 yılından bu güne kadar Fakülte, araştırmacı ve ilim adamı kimliğiyle toplumun değişik kademelerinde görev yapan binlerce eleman yetiştirmiştir. Bunun en son onur verici örnekleri olarak Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi iken, Diyanet İşleri Başkanlığı'na atanan Prof. Dr. Ali Bardakoğlu ile İstanbul Müftüsü olan Prof. Dr. Mustafa Çağrı hocalarımız zikredilebilir.

2. İlahiyat Mezunlarının Sosyal Hayattaki Yeri

Her toplumda din adamları, diğer insanlardan farklı bir statüye sahip olmaktadır. Her ne kadar İslâm toplumlarında, din adamlarına nasların mutlak ve yanılmaz yorumcusu anlamında kayıtsız bir otorite verilmemişse de yine de onların özel bir konumda görüldükleri bir gerçektir. Bu günün Türkiye'sinde de durum böyledir. Halk "ilâhiyatçı" olarak tanımladığı kişilere, diğer insanlarından ayrı bir konum veya onlara farklı bir statü vermektedir. Üstelik bu farklı bakış açısı, sadece kendini dindar olarak tanımlayan ve ritüelleri yerine getiren kişilerde değil, hayatını devam ettirirken dinî hiç bir şekilde dikkate almayan kesimlerde dahi hâkim olmaktadır.

Din adamlarını toplum içinde üst bir statüde gören anlayışlar yanında, onların imajını zedelemeye çalışan yaklaşımlar da mevcuttur. Meselâ "hocanın dediğini yap, onun gittiği yoldan gitme" atasözü bu gün olumsuz anlamda kullanılır olmuştur. Başlangıçta bu söz "hocanın takvânın gereği ne ise onu yapacağı, ancak kendisine cemaat bir şey sorduğunda onlara fetvâya uygun olanı söyleyeceği" anlamında iken, bu gün anlam kayması yaşayarak aksi düşünülür hale gelmiştir. Özellikle geleneksel bir din anlayışına sahip olan halk kesimi, dinî emirler karşısında, alışageldikleri uygulamaların dışına çıkılmasını kabul edememekte, bu sebeple de din adamlarının dinî duyarlılığını sorgulamaya kalmaktadır. Diğer taraftan medya kanalıyla zaman zaman sunulan "olumsuz din adamı imajı" da, insanların bu alanın uzmanlarına duyduğu geleneksel güven duygusu üzerinde menfî tesirler yapmaktadır.

Bunun sonucu olarak ilâhiyatçıların edindikleri bilgileri halka aktarımını kolaylaştıracak bir güven ortamının oluşmasında problemler yaşanmakta ve din adamları bireysel çabalarıyla yanlış anlayışları aşmak zorunda kalmaktadır.

Bu genel girişten sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin tarihçesinden ve bu günkü idarî ve akademik yapısından, ders programlarından kısaca bahsetmek istiyorum.

B. İlahiyat Fakültesinin Tarihçesi³

Üsküdar İlçesi'nin en önemli kurumlarından biri olan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk hâlini oluşturan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, TBMM'nin 10 Haziran 1959'da kabul ettiği kanuna istinâden, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir yüksekokul olarak 19 Kasım 1959 tarihinde açılmıştır. O dönemde İmam-Hatip mezunlarının gidebileceği hiçbir yüksek öğretim kurumu olmadığı düşünülürse, bu okulun dönemin imam-hatip mezun-

³ Bu konuda detaylı bilgi için. Bk. Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, İstanbul 1999 s. 234 vd..

ları için ne derece heyecan verici olduğu anlaşılır. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılması ile özellikle İstanbul İmam-Hatip Okulu'ndan mezun olan öğrenciler, öğrenim hayatlarını yüksek okulda da devam ettirme imkânına kavuşmuşlardır. Nitekim, İstanbul İmam-Hatip Okulu'nun ilk mezun verdiği sene Enstitü açılmamış olduğu için, bu öğrenciler askerlik görevlerini ifa etmeye gitmişlerdir. Bu sebeple Enstitü'nin ilk talebeleri olma şansını, genellikle ikinci dönem imam-hatip mezunları elde etmiştir.

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Türkiye'de açılan ilk Yüksek İslâm Enstitüsü'dür. O zamanlar İstanbul İmam-Hatip Okulu'nun Fatih Çarşamba'daki binasında kendilerine tahsis edilmiş iki dershanede eğitime başlayan Enstitü, bu gün Türkiye'nin en önemli fakültelerinden biri haline gelmiştir. Açılış töreninde konuşan dönemin Maarif Vekili Tevfik İleri'nin öngörüsünü geçen zaman doğru çıkarmıştır. "Bu müessese, milletimize İslâmiyeti bütün hâliyetiyle telkin edecek münevver din adamları yetiştirecektir⁴." Aynı törende konuşma yapan enstitünün bir (1) numaralı öğrencisi M. Saim Yeprem'in cümleleri öğrencisi oldukları müessesenin misyonunu nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. "Yüksek İslâm Enstitüsü'nün ilk öğrencileri olarak şunu da ifade etmek isteriz ki, bizlere tevccüh edecek memleket vazifelerini tam lâıkiyle ifa edebilmek her şeyden evvel iyi vasıfta yetişmemize bağlı olacaktır. Memlekette bu vasıfta gençler çoğaldıkça milletimizin mânevî hayatına yapacağımız müsbet ve verimli tesirler de artacak ve gelişecektir⁵."

Bu duygu ve düşüncelerle İstanbul İmam-Hatip Okulu binasında eğitime başlayan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, Kabataş Fındıklı'daki Namık Kemal İlkokulu'nun üst katında yıllarca tedrisata devam etmiş, sonunda 23 Ekim 1966 tarihinde, şu anda bulunduğu (Dekanlık ve Yunus Emre Binaları) Üsküdar Bağlarbaşı'ndaki Kampüsüne nakledilmiştir.

Bu kurum, 1982 yılına kadar eğitim ve öğretime Yüksek İslâm Enstitüsü statüsünde devam etmiş, 20 Temmuz 1982 tarihinde çıkarılan 41 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile Marmara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi haline dönüştürülmüştür. Enstitü'nün bir numaralı öğrencisi olan M. Saim YEPREM'in Enstitü'nün son müdürü olarak, kendi kurumunu kapatıp İlahiyat Fakültesi'ni tedvir etmekle görevlendirilmiş olması ilginç bir denk düşümdür.

İlahiyat fakülteleri 15 Haziran 1989 tarih ve 358 sayılı kanunla öğretmen ve eğitim uzmanı yetiştiren yüksek öğretim kurumlarından kabul edilmiştir. Ayrıca Yüksek Öğretim Kurulu'nun 29 Aralık 1988'de aldığı bir kararla, İlahiyat fakültelerine bağlı olarak iki yıllık İlahiyat Meslek Yüksek okulları kurulmuştur. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de iki yıllık Meslek Yüksek Okulu açılmıştır. Ancak Türkiye'deki beş İlahiyat Fakültesi bünyesinde kurulan İlahiyat Meslek Yüksek okullarına 1998-1999 eğitim-öğretim yılından itibaren öğrenci alınmamış, bunların yerine Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi'ne bağlı olarak bir önlisans programı açılmıştır. Bu arada 1998-1999 öğretim yılında, ilâhiyat fakültelerinde süren ikinci öğretim uygulamasına da son verilmiştir.

C. M.Ü. İlahiyat Fakültesinde Mevcut Durum

1998-1999 öğretim yılından itibaren, üniversitelerinde eğitim fakülteleri bulunan İlahiyat fakültelerinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Programı ile İlahiyat Lisans Programı olmak üzere iki ayrı program uygulanmaya başlanmıştır. Aynı uygulamaya

⁴ İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Şubat 1982, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Vakfı Yayınları, İstanbul 1982. s. 13.

⁵ a.g.e., s. 19

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nün Müdürleri

Gündüz AKBIYIK (Vekil)	15.11.1959 — 13.05.1960
Kemal Edip KÜRKÇÜOĞLU (Tedvirle görevli)	13.05.1960 — 29.04.1961
Prof.Dr. Celal SARAÇ	29.04.1961 — 30.04.1962
Ahmet DAVUDOĞLU	30.04.1962 — 18.05.1965
Doç.Dr. Nihad M. ÇETİN	18.05.1965 — 31.04.1967
Doç.Dr. Bekir KÜTÜKOĞLU	31.04.1967 — 30.04.1969
Doç.Dr. Salih TUĞ	18.09.1969 — 01.10.1970
M. Zeki CANAN	25.12.1970 — 06.11.1972
Ömer ÇAM	06.11.1972 — 01.02.1974
Nuri ÜNLÜ	01.02.1974 — 14.03.1978
Dr. Ali ÖZEK	19.06.1978 — 15.01.1982
M. Saim YEPREM	15.01.1982 — 20.07.1982

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi döneminde dekanlık yapanlar

Prof.Dr. Salih TUĞ	20.07.1982 — 1994
Prof.Dr. İbrahim Kafi DÖNMEZ	1994 — 1997
Prof.Dr. Mustafa FAYDA	1997 — 2000
Prof.Dr. M. Saim YEPREM	2000 — 16.11.2000
Prof.Dr. Zekeriya BEYAZ	1.12.2000 — 1.12.2003
Prof.Dr. Mustafa FAYDA	1.12.2003 (Hâlen görevde)

M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde de başlanmıştır. Fakülte'nin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Programına kaydolun öğrenciler, ilköğretim okullarında din kültürü ve ahlâk bilgisi öğretmeni olacak şekilde yetiştirilmektedir. İlahiyat Lisans Programından mezun olanlar ise Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtında çeşitli kademelerde görevlendirilme ve tezsiz yüksek lisans yapma şartıyla lise ve dengi okullar ile İmam-Hatip liselerinde öğretmenlik yapma imkânını elde etmektedir.

Bu gün Fakültemiz dev bir akademik kadroya sahiptir. Fakültemiz'de 53 profesör, 18 doçent, 14 yardımcı doçent, 10 öğretim görevlisi, 16'sı doktorasını tamamlamış olmak üzere 28 araştırma görevlisi ve bir uzman olmak üzere toplam 124 akademik personel bulunmaktadır.

Böyle bir öğretim kadrosu ile yakın geçmişte şu andaki öğrenci mevcudunun birkaç katı sayıda öğrenci yetiştirmekte iken, bu gün Türkiye'deki tüm ilâhiyatlar gibi Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde de öğrenci sayısı giderek azalmaktadır. Zira İlahiyat Fakültelerinin kontenjanlarının ülke genelinde kısıtlanmasına bağlı olarak, Fakültemize tahsis edilen öğrenci kontenjanı da düşürülmüş, meselâ geçen yıl Fakülte'nin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği bölümüne 33, İlahiyat Lisans Programına ise 34 öğrenci alınabilmiştir. Halbuki aynı fakülteye 1999 yılı öncesinde genelde 200'lü rakamalarda kontenjan verilmekte idi.

Şu anda İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümünde 428, öğrenci alımları durdurulan II. Öğretim programında 31, İlahiyat Lisans programında ise 367 kayıtlı öğrenci bulunmaktadır.

D. İlahiyat Fakültesi'nin Eğitim-Öğretim Programları

a. İlahiyat Lisans Bölümü:

Bu bölümün programı “Kur’ân’ı referans alan, kültürel mirası değerlendirebilen, yaşanan hayatı yorumlayabilen ve problemlere çözüm üretebilen hayat boyu öğrenme ve kendini geliştirme alışkanlığına sahip ilâhiyatçılar yetiştirme” hedefine yönelik olarak hazırlanmıştır. Dersler mesleğe yönelik bir içerik taşımakla beraber, sosyo-ekonomik ve kültürel şartların gerektirdiği temel nitelikleri de kazandırmayı amaçlamaktadır.

Programda temel bilgilenmeyi kazandıracak olan derslerin “zorunlu dersler” olarak okutulması uygun görülmüştür. Dersin uygulanması sırasında ise öğrencilere tavsiye edilen kaynaklar, yapılan sunumalar, ders ödevleri, seminerler ve lisans bitirme tezleri gibi etkinliklerle öğretim zenginleştirilmektedir.

Seçmeli dersler, çeşitli disiplinler arası koordinasyon ve bütünlüğü sağlayıcı bir anlayışla, öğrencide dersler arası bilgi akışını ve bütünlüğünü gerçekleştirebilecek bir zihniyet oluşturma düşüncesiyle hazırlanmıştır. Bu nedenle programda “seçmeli ders” sayısı mümkün olduğu ölçüde artırılmıştır.

b. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü

Bu program ilköğretim okullarındaki din kültürü ve ahlak bilgisi dersini verecek öğretmenleri yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Programda öğrencilerin yeterli ilâhiyat bilgisinin yanında gerekli pedagojik formasyonu kazanmasına da önem verilmiştir.

Öğretmen adayları dört yıllık eğitimleri boyunca aşağıdaki şekilde gruplandırılan çeşitli dersleri almaktadırlar: **1. Alan Dersleri:** İlahiyatla ilgili dersler olup, öğretmen adaylarına temel ilâhiyat bilgilerini kazandırma amacına yöneliktir. **2. Kültür Dersleri:** Bu derslerle öğretmen adaylarının sağlıklı bir kültürel alt yapı kazanmaları amaçlanmıştır. Bu şekilde din ve kültür ilişkisinin daha rahat kurulabileceği öngörülmüştür. **3. Öğretmenlik Formasyon Dersleri:** (Bu dersler gerçek okul ortamı ve öğretmenlik mesleğine ilişkin bilgi ve beceriler ön plana alınarak hazırlanmıştır. Formasyon dersleri, programa dengeli bir biçimde, bütünlük ilkesi çerçevesinde ve aşamalı olarak dağıtılmıştır. Bu şekilde öğretmen adayları hem kendi konu alanındaki dersleri öğrenecek hem de formasyon dersleri ile öğretmenlik mesleğine hazırlanmış olacaklardır.) **4. Yan Alan Dersleri:** Yan alan dersleriyle öğretmen adaylarının kendi öğretim alanları yanında ek bir alanda da yetişmeleri hedeflenmiştir. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen adayları programda yer alan “**Türkçe**” ve “**Sosyal Bilgiler**” yan alanlarından birini seçebilmektedirler.

Bütün bu dersler, etkili iletişimin önemi vurgulayıp, dilin yazılı ve sözlü kullanımı pekiştirip, öncelikle öğretmen adaylarına “**öğretmeyi öğretmek**” amacını taşımaktadır.

c. Lisanüstü Eğitim

2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu, lisansüstü eğitim görevini her üniversitede Sosyal, Sağlık ve Fen Bilimleri Enstitülerine vermiştir.

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak kurulmuş olan Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 20 Temmuz 1982'den bu yana Üniversitemizde mevcut bilim ve sanat dallarında yüksek lisans ve doktora eğitimi ile sanat dallarında sanatta yeterlik çalışması ve bunların gerektirdiği eğitim, bilimsel araştırma ve uygulama faaliyetlerini yürütmektedir.

İlâhiyat Fakültesi mezunlarına yönelik Lisansüstü Programlar “İlâhiyat Anabilim Dalı” altında toplanan muhtelif bilim dallarından oluşmaktadır. İlâhiyat Anabilim Dalı’nda Tefsir, Hadis, İslâm Felsefesi, Kelâm, İslâm Tarihi, İslâm Tarihi ve Sanatları, Din Eğitimi, Din Sosyolojisi, İslâm Hukuku, İslâm Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve Belağati, Felsefe ve Din Bilimleri adı altında açılan programlarda hocalarımız yüksek lisans ve doktora talebelerini yetiştirmektedir.

E. M.Ü. Destekleyen Bir Kurum Olarak İlâhiyat Fakültesi Vakfı

Fakülteye her konuda mali destek sağlamak ve bütçenin sınırlı imkânlarının yetmediği faaliyetleri yürütmek gayesi ile tesis edilmiş bulunan M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı (IFAV) kuruluşumuzun en önemli sosyal birimidir.

Vakfın hizmet ve faaliyetlerini beş temel alana ayırmak mümkündür:

1. Fakülteye Yönelik Hizmetler: Fakülte dekanlığının resmen karşılamadığı eğitim-öğretim ihtiyaçlarının giderilmesi.

2. Öğrencilere Burs Temini: Öğretim yılı boyunca, imkânların elverdiği sayıda öğrenciye, yine imkanların elverdiği miktarlarda burs yardımı yapılmaktadır.

3. Uygulama Camii Hizmetleri: Fakülte Vakfının en büyük hizmeti, öğrencilerin mezuniyetten sonra yöneleceği en önemli alan olan din hizmetleri konusunda onları vazifeye hazırlamak için her türlü uygulamayı yapmalarına imkân verecek bu tesisin gereken ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Cami altındaki Vakıf hizmet birimleri, Kitap Satış Merkezi, Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi ve Konferans Salonları ile cami gerçek bir külliye niteliği taşımaktadır.

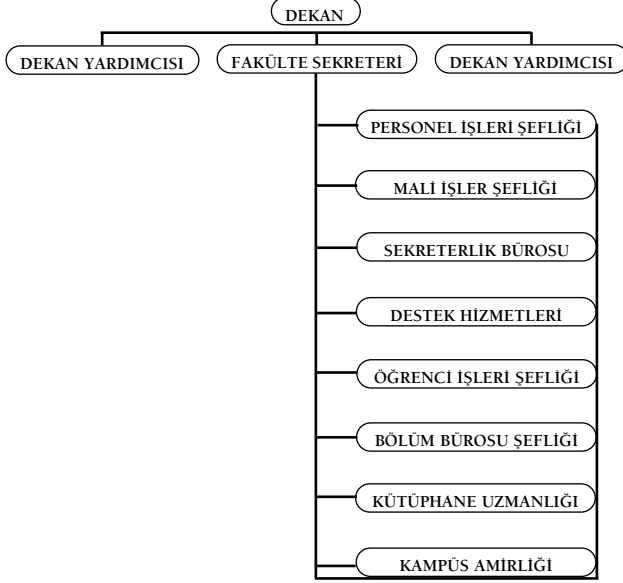
4. Ramazan ve Kurban Hizmetleri: Vakfın her yıl Kurban Bayramında halka kurban kesme hizmeti vermek ve hibe edilen kurban ve adakların kesimini sağlamak için modern bir kesimhâne, ayrıca kurban etlerinin muhafazası için bir şok odası ve derin dondurucu (deep freze) tesisi yaptırılmıştır. Otuz ton kapasiteli bu tesiste muhafaza edilen et ve erzak ile Ramazan’da öğrencilere iftar yemeği çıkarılması sağlanmaktadır.

5. Yayıncılık Hizmetleri: Fakülte elemanlarının ve fakülte dışındaki ilim adamlarının eserlerini basıp dağıtan, aynı zamanda her türlü dinî ve ilmî neşriyatın satışını yapan “Matbaacılık ve Yayıncılık İşletmesi” vakfımızın çok önemli bir faaliyet alanıdır. Cami alt katında bulunan Vakıf “Kitap Satış Merkezi”inde başta öğrenciler olmak üzere her kesimden okuyucuların her türlü kitap ihtiyacına tenzilatlı fiyatlarla cevap verecek modern bir hizmet sunulmaktadır. Bu meyanda bugüne kadar, çoğu, fakültemiz öğretim elemanlarına ait olmak üzere 200’e yakın eserin basımı gerçekleştirilmiştir. Vakfımız, bir taraftan bu hizmetleri yürütme gayreti gösterirken diğer taraftan da büyük bir abide eserin hazırlık çalışmalarını yapmaktadır. Fakülte bahçesinde Üniversitemizde kamulaştırılan arsalar üzerinde yapılmakta olan bu dev eser, hem ülkemiz geneline, hem de yurt dışından gelecek taleplere hitap edebilecek kapasitede bir “Kültür Merkezi”dir. Fakültemiz kütüphanesi, sanat atölyeleri, seminer ve spor salonları ile konferans salonunu ihtivâ edecek bu merkez, Rektörlüğümüz öncülüğünde Vakfımızın maddî desteği ile yapılmaktadır.

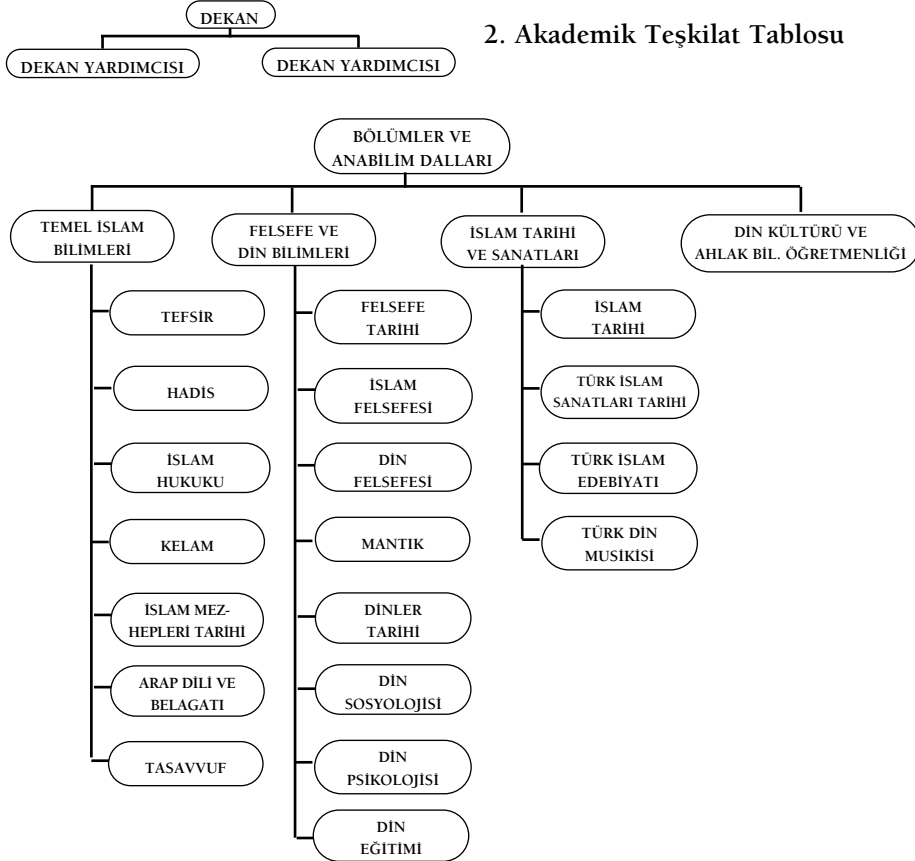

Ekler:

1. İdari Teşkilat Tablosu

2. Akademik Teşkilat Tablosu

3. İlahiyat Lisansın Bölüm ve Anabilim Dalları

a. Temel İslam Bilimleri Bölümü

- Tefsir Anabilim Dalı
- Tefsir Usulü ve Tarihi Bilim Dalı
- Tefsir Bilim Dalı
- Kıraat Bilim Dalı
- Hadis Anabilim Dalı
- Hadis Usulü ve Tarihi Bilim Dalı
- Hadis Bilim Dalı
- İslam Hukuku Anabilim Dalı
- İslam Hukuku Usulü ve Tarihi Bilim Dalı
- İslam Hukuku Bilim Dalı
- Kelâm Anabilim Dalı
- Sistemantik Kelâm Bilim Dalı
- Kelâm Tarihi Bilim Dalı
- İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
- Klasik İslam Mezhepleri Bilim Dalı
- Çağdaş İslam Akımları Bilim Dalı
- Tasavvuf Anabilim Dalı
- Sistemantik Tasavvuf Bilim Dalı
- Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı
- Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

b. Felsefe Ve Din Bilimleri Bölümü

- A. Felsefe Tarihi Anabilim Dalı
 - İlkçağ Felsefesi Tarihi Bilim Dalı
 - Yeniçağ Felsefesi Tarihi Bilim Dalı
- B. İslam Felsefesi Anabilim Dalı
 - İslam Felsefesi Tarihi Bilim Dalı
 - Türk Düşünce Tarihi Bilim Dalı
 - İslam Ahlakı Bilim Dalı
- C. Din Felsefesi Anabilim Dalı
- D. Mantık Anabilim Dalı
- E. Dinler Tarihi Anabilim Dalı
 - Dinler Tarihi Bilim Dalı
 - Mukayeseli Dinler Tarihi Bilim Dalı
 - Din Fenomenolojisi Bilim Dalı
- F. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

G. Din Psikolojisi Anabilim Dalı

H. Din Eğitimi Anabilim Dalı

Din Eğitimi Tarihi Bilim Dalı

Din Eğitimi Bilim Dalı

c. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

A. İslam Tarihi Anabilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

İslam Kurumları Tarihi Bilim Dalı

Türk-İslam Tarihi Bilim Dalı

B. Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı

Türk-İslam Mimarisi Bilim Dalı

Türk Süsleme ve Hat Sanatları Bilim Dalı

C. Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı

D. Türk Din Musikisi Anabilim Dalı

4. Dersler

a. İlâhiyat Lisans Bölümü Dersleri

aa. Mecburi

Almanca-Fransızca-İngilizce

Arapça

Arapça-Gramer

Arapça-Metin

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Bilgisayar

Din Eğitimi

Din Felsefesi

Din Psikolojisi

Din Sosyolojisi

Dini Hitabet

Dinler Tarihi

Güzel Sanat Dalları

Hadis

Hadis Tarihi

Hadis Usulü

İlk Çağ Felsefesi Tarihi

İslam Ahlak Felsefesi

İslam Felsefesi Tarihi

İslam Hukuk Usulü

İslam Hukuku
İslam Medeniyeti Tarihi
İslam Mezhepleri Tarihi
İslam Tarihi
Kelam Okulları
Kelam Tarihi
Kur'an Okuma ve Tecvid
Kur'an Tercümesi Teknikleri
Kur'an'ın Ana Konuları
Mantık
Psikolojiye Giriş
Sistematik Kelam
Sosyolojiye Giriş
Tasavvuf Tarihi ve Felsefesi
Tefsir
Tefsir Tarihi
Tefsir Usulü
Türk Dili
Türk-İslam Edebiyatı
Türk-İslam Sanatları Tarihi
Yeniçağ Felsefesi

bb. Seçmeli

Ahlak Felsefesi
Arap Dili Belagatı
Astronomi ve Uzay Bilimleri
Çağdaş Eğitim Akımları
Çağdaş İslam Akımları
Çağdaş İslam Düşünürleri
Çevre ve Din
Din Felsefesinin Problemleri
Dini ve Edebi Metinler
Dinlerarası Diyalog
Farsça
Günümüz Felsefi Akımları
Günümüz Kelam Problemleri
Günümüz Tasavvuf Akımları
Güzel Kur'an Okuma

Hadis Tenkidi
Hadis ve Sünnette Çağdaş Yorumlar
Halkla İlişkiler
İslam Eğitim Tarihi
İslam Hukuku Metinleri
İslam Kurumları Tarihi
İslam Sanatları ve Estetiği
İslam'da Bilim Tarihi
İslam-İnsan Hakları ve Demokrasi
Klasik Kelam Metinleri
Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk
Kur'an Semantiği
Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar
Mukayeseli Halk İnançları
Mukayeseli İslam Hukuku
Mukayeseli İslam ve Batı Düşüncesi
Osmanlı Türkçesi
Paleografi-Epigrafi
Seçme Hadis Metinleri
Sosyal Bilimler Metodolojisi
Tarih Felsefesi
Tarih Usul ve Tenkidi
Tasavvuf Ekolleri
Tefsir Metinleri
Türk Cumhuriyetleri Tarihi
Türk Din Musikisi
Türk Düşünce Tarihi
Türk Kelamcıları
Yabancı Dilde Dini Metinler

b. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğrenenliği Bölümü Dersleri

aa. Mecburi

Ahlak Felsefesi
Almanca-Fransızca-İngilizce
Arapça
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Bilgisayar ve İnternet
Çocuk ve Ergen Psikolojisi

Din Eğitimi
Din Felsefesi
Din Psikolojisi
Din Sosyolojisi
Dinler Tarihi
Felsefe Tarihi
Gelişme Öğrenme
Güzel Konuşma
Hadis
Hz. Muhammed'in Hayatı
İslam Dini Esasları (İbadet)
İslam Dini Esasları (İman-Ahlak)
İslam Felsefesi
İslam Hukuku
İslam Sanatları ve Estetiği
İslam Tarihi
Kelam
Kur'an Okuma
Kur'an'ın Ana Konuları
Mezhepler Tarihi
Okul Deneyimi
Osmanlı Türkçesi
Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme
Öğretimde Plan ve Değerlendirme
Öğretmenlik Mesleğine Giriş
Öğretmenlik Uygulaması
Özel Öğretim Yöntemleri
Rehberlik
Sınıf Yönetimi
Sosyal Bilimler Metodolojisi
Tasavvuf
Tefsir
Türk Dili
Türk Din Musikisi
Türk Tarihi ve Kültürü

bb. Seçmeli

- Astronomi ve Uzay Bilimleri
- Bilgi Toplumu ve Din
- Çağdaş Eğitim Akımları
- Çağdaş İslam Akımları
- Çevre ve Din
- Çocuk Edebiyatı
- Dil ve Kültür
- Din Öğ. Ayet ve Hadislerle Çalışma Y.
- Dinlerarası Diyalog
- Fıkıh Okulları
- Günümüz Fıkıh Problemleri
- Günümüz Kelam Problemleri
- Günümüz Türk İslam Devletleri
- Hadis Kaynakları ve Tenkidi
- Hadis ve Sünnette Çağdaş Yorumlar
- Halkla İlişkiler
- İslam Eğitim Tarihi
- İslam'da Bilim Tarihi
- Kelam Okulları
- Kur'an'a Çağdaş Yaklaşımlar
- Mantık
- Osmanlı Tarihi
- Siyasi Coğrafya
- Sosyal Bilimler Alanı ve Öğretimi
- Sosyal Bilimlere Giriş
- Sosyal Değişme ve Din
- Sosyal Psikoloji
- Türk Düşünce Tarihi
- Türk Edebiyatı
- Türk Lehçeleri
- Türk-İslam Edebiyatı
- Türkçe Öğretimi
- Türkiye Türkçesi
- Uygarlık Tarihi
- Yazılı ve Sözlü Anlatım
- Vatandaşlık Bilgisi

Fakültenin Üsküdar'daki Konumu

Fakülte'nin Farklı Cephelerden Resimleri

İlâhiyat Fakültesi Tatbikat Camii

ÜSKÜDAR'DAKİ ÖZEL OKULLAR VE SOSYO-PEDAGOJİK AÇIDAN TAHLİLİ

Osman Sezgin*

Her insan karşılaştığı olay ve varlıktan hem etkilenir, hem de etkiler. Bunun sonucu olarak da, doğrudan veya dolaylı, eğitilmiş olur.

İlk çağlarda eğitim, günümüzdeki kadar planlı ve programlı değildi. Bugünkü kadar hızlı bir değişimin olmadığı o devirlerde planlı ve programlı olmanın gereği fazla hissedilemeyebilirdi. Ancak günümüzde geleceği isabetli tahmin edebilen, vizyon ve misyonu olan bir eğitimin zarureti herkes tarafından kabul edilen bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısı ile eğitim; planlı, programlı ve bilhassa geleceğe yönelik olarak yapılan, sadece insana has bir faaliyettir.

İnsana has olduğunu özellikle belirtmemizin sebebi, bugünkü eğitime ait problemlerin çoğunun temelini oluşturan ve tıptan psikiyatriye, iktisattan siyasete kadar etkisini gösteren klasik koşullanmanın, hayvanlar üzerinde denendikten sonra, insan ile hayvan arasında fark gözetmeden, olduğu gibi insana uygulanma gaffetini vurgulamak içindir.¹

Hayvanlarda davranışları değiştirmek için yapılan faaliyete, galat-ı meşhur olarak ifade etmek gerekirse, eğitim veya terbiye denilse de doğrusu günümüz Türkçesinde “**yetiştirim**”², Osmanlı Türkçesi ile “**tedrib**” ve İngilizcesi ile “**dresaj**” (dressage)³ dir. Çünkü eğitim faaliyetinin içerisinde **terakki** söz konusudur. Hayvanların terakkisi söz konusu olmadığına göre buradan hareketle de fikrimizin doğruluğu anlaşılabilir.

Yukarıda bir başka açıdan ifade etmeye çalıştığımız gibi, eğitim önceleri günlük ihtiyaçları gidermeye yönelik ve birebir ilişkilerle yapılmaktaydı. Anne-kız, baba-oğul, dede-torun, usta-çırak ilişkisinde olduğu üzere...

Zamanla:

- nüfusun hızla artması,
- sosyal hayatın spesifikleşmesi,
- bilimin hızlı gelişimi,

* M.Ü.A.E.F. Öğretim Üyesi.

¹ Recep Doksat, *Psikopatolojiye Giriş*, Adana, 1975, s., 19.

² Ferit Devellioglu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993, s., 1054.

³ Victoria B. Neufeldt (Editor in Chief), *Webster's New World Dictionary*, New York, 1988, s., 415.

- bilimin ihtisaslaşması,
- sosyal hayatın çok hızlı değişmesi

gibi sebeplerden ötürü, toplu eğitim ihtiyacı doğmuş ve bu da beraberinde okullaşmayı ortaya çıkarmıştır.

Okul tarihî süreç içerisinde çeşitli değişikliklere uğrayarak, günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve bugün de sosyal, siyasi, iktisadi, psikolojik ve pedagojik bir kurum olma özelliğini devam ettirmektedir.

Söz konusu değişim bugün başka yönlerle birlikte iktisadi açıdan da vuku bulmuştur. Mesela, okulların iktisadi yönü zamanla vakıf veya dini kurumlar tarafından finanse edilirken günümüzde devlet tarafından masrafları karşılanmak suretiyle temel örgün eğitim ücretsiz olmuş, son yıllarda ise artık okullar özelleşmeye başlamış ve özel okullaşmada bir hayli de yol almış bulunmaktadır.

Günümüzde iktisadi, demografik, sosyolojik ve pedagojik sebeplerden dolayı çeşitli devletler okullaşmanın özelleşmesini istemiş hatta teşvik etmişlerdir. Mesela gelişmiş ülkelerden A.B.D. ve İngiltere buna örnek olarak verilebilir.

Ülkemizde de devlet çeşitli mülahazalarla okulların özelleşmesine izin vermektedir. Gerçekten de eğitimle ilgisi olmayan hiçbir şahıs, kurum ve kuruluş olamayacağına göre, eğitim faaliyeti sadece devlete bırakılmayacak kadar zor ve masraflı bir iştir. Bundan dolayı bir milletin kalkınabilmesi için, devleti ve milleti ile, topyekun eğitim faaliyetine katılmak ve katkıda bulunmak gerekir ki işte okulların özelleşmesinin zarureti burada devreye girmektedir.

Bir devlet düşününüz ki, ticaret yapıp para kazanan vatandaşları, kazandıkları paranın bir bölümünü eğitim alanına harcamakta veya kısa vadede zarar edip fakat uzun vadede kârı yüzde bin beş yüz olan eğitim alanına yatırım yapmakta olsun.⁴ Bu, söz konusu ülkenin vatandaşlarının hem ne kadar bilinçli olduğunun, ne kadar iyi vatandaş olduğunun ve hem de ne kadar iyi eğitildiğinin bir göstergesi sayılmaz mı? Öte yandan devlet millet bütünleşmesinin de ifadesi olmaz mı?⁵ Türk tarihindeki vakıfların finanse ettiği medreseler bu konuda misal olarak verilebilir.

Özel okullaşmada geline seviyeyi iyi değerlendirebilmek için, Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden ve "çağdaş uygarlık seviyesine" erişmeyi kendine hedef olarak seçen T.C. Devleti ile gelişmiş bazı devletleri, ülkemizin bulunduğu noktayı tespit açısından, mukayese etmek uygun olur kanaatindeyiz.

Mesela A.B.D de özel okullaşma oranının toplam öğrenci sayısına göre toplam % 11.5 (yüzde on bir buçuk), toplam okul sayısına göre ise % 23 (yüzde yirmi üç) olduğu, A.B.D. Milli Eğitim İstatistik'leri merkezinin aşağıdaki tablosundan anlaşılmaktadır.

İngiltere'de ise özel okullaşma oranının % 16 (yüzde on altı) civarında olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye'de ise özel okullaşma oranı genel ortalamasının % 2.08 olduğunu, M.E.B. A.P.K. daresinin hazırladığı istatistiklerden tespit etmek mümkün.

Enrollment (2003-04)	6,256,000 (11.5% of all US Students)
# of Schools (1999-00)	27,223 (23% of all US Schools)
Source: National Center for Education Statistics	

⁴ Bkz., Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, İst., 1987, sh., 70-96

⁵ Bkz., Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İst., 1987, sh., 102-107

TÜRKİYE'DE ÖĞRETİM ŞEKLİNE GÖRE OKUL SAYISI (2002-2003 Öğretim Yılı Resmi - Özel Toplam)

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, ülkemizdeki öğretim şekline göre okul sayısı; okulöncesinde on bir bin üç yüz on dört (11.314), ilköğretimde otuz beş bin yüz altmış sekiz (35.168), ortaöğretimde ise altı bin yüz otuz dört (6.134) olmak üzere, toplam elli iki bin altı yüz on altı (52.616) dir.

EĞİTİM KADEMESİ	TOPLAM		ŞEHİR			KÖY	
	TOPLAM	NORMAL	İKİLİ	NORMAL	İKİLİ	NORMAL	İKİLİ
OKUL ÖNCESİ	11.314	10.243	1.071	4.169	757	6.074	314
İLKÖĞRETİM	35.168	26.636	8.532	5.500	4.410	21.136	4.122
ORTAÖĞRETİM	6.134	5.675	459	4.951	428	724	31
GENEL	2.559	2.203	356	1.820	340	383	16
ORTAÖĞRETİM							
MESLEKİ ve TEKNİK	3.575	3.472	103	3.131	88	341	15
ORTAÖĞRETİM							
TOPLAM	52.616	42.554	10.062	14.620	5.595	27.934	4.467

Her öğretim şekline göre okulların yüzdesini görebilmek için, aşağıdaki tablo ile birlikte yukarıdaki tabloyu mukayese ederek, yüzdeleri daha detaylı tespit edip değerlendirebiliriz. Yalnız M.E.Bakanlığı'nın dışında, diğer bakanlıkların da kendi branşlarında okullarının bulunduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Mesela sağlık meslek liseleri gibi...

Türkiye'de Toplam Özel Türk Okulları (2002-2003 Öğretim Yılı)

Özel Türk okullarının dört yüz on dördünün (414) okulöncesi eğitimde, beş yüz yetmiş yedisinin (577) ilköğretimde, üç yüz kırk birinin de (341) ortaöğretimde faaliyet yaptığı yukarıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

Oran olarak ifade edecek olursak, ülkemizde özel okullaşmanın okulöncesi eğitimde yüzde 3.81, ilköğretimde yüzde 1.64, ortaöğretimde ise yüzde 5.55 olduğu, tespit edilebilir. Bu oranların A.B.D. ve İngiltere'ye oranla ne kadar düşük olduğu, açıkça görülmektedir.

EĞİTİM KADEMESİ	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			ÖĞRETMEN SAYISI
		TOPLAM	ERKEK	KIZ	
OKULÖNCESİ EĞİTİMİ	414	9.747	5.205	4.542	606
İLKÖĞRETİM	577	153.437	83.669	69.768	14.489
ORTAÖĞRETİM	341	54.463	30.097	24.366	6.007
LİSE	118	18.936	10.190	8.746	2.211
ANADOLU LİSESİ	154	28.017	15.109	12.908	3.056
FEN LİSESİ	52	6.215	3.889	2.326	652
AKŞAM LİSESİ	7	368	296	72	31
MESLEKİ ve TEKNİK L.	10	927	613	314	57
GENEL TOPLAM	1.332	217.647	118.971	98.676	21.102

Özel okullaşmanın **İstanbul** açısından değerlendirilmesi yapıldığında ise durum farklı bir boyut kazanmaktadır. Şöyle ki; Türkiye genelinde 432 olan okul öncesi özel ana okullarının yüz on dokuzu (119) yani 27.54'ü, 35168 adet olan ilköğretim okullarının 157'si yani %0.44.6'sı ve 6134 adet olan ortaöğretim 152'si yani % 2.47'si İstanbul'da bulunmaktadır.

Bu oranlar dikkat edildiğinde Türkiye genelinin çok üstündedir. Ayrıca İstanbul'da kırk (40) tane azınlık ve on bir (11) tanede yabancı okul bulunmaktadır.⁶

Özel okul açısından İstanbul'u takip eden diğer iller ise yüz elli dokuz okulla Ankara ve yüz otuz sekiz okulla İzmir gelmektedir.

İstanbul'un ilçeleri içerisinde Üsküdar, on dokuz (19) özel ilköğretim ve yirmi bir (21) özel ortaöğretim okulu ile, birinci sırayı almaktadır. Oran itibariyle ifade etmek gerekirse, yetmiş (70) resmi ilköğretim okuluna karşılık on dokuz (19) özel ilköğretim okulunun yüzdesi, yirmi yedi nokta on dördtür (% 27.14) . Orta öğretimde ise, yirmi dört (24) resmi ortaöğretim okuluna karşılık on dokuz (19) özel ortaöğretim okulu ile yüzde yetmiş dokuz nokta on altı (% 79.16) oranına ulaşarak, sıra dışı ve erişilmesi güç bir zirveyi işgal etmektedir. Bunlara ila-ve olarak, yedi (7) tane de müstakil özel ana okulu vardır. Resmi özel anaokulu yoktur.

Özel ilköğretim okullarından Yermonyana Ermeni İ.Ö.O., Kalfayan Ermeni İ.Ö.O. Cemeran İ.Ö.O. olmak üzere üç (3) tanesi azınlıklara aittir. ⁷ Bir (1) tane de Surp Haç Erm. adında liseleri mevcuttur

ÜSKÜDAR İLÇESİ ÖZEL İLKÖĞRETİM OKULLARI BİLGİLERİ⁸

ÜSKÜDAR İLÇESİ ÖZEL ORTAÖĞRETİM OKULLARI BİLGİLERİ

ÜSKÜDAR İLÇESİ ÖZEL OKULLAR BİLGİLERİ

SIRA NO	OKUL ADI	ŞUBE SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI
1	Asfa Halil Necati İ.Ö.O.	25	472	56
2	Doğan İ.Ö.O.	12	220	28
3	Üsküdar Sev İ.Ö.O.	32	861	92
4	Bilfen İ.Ö.O.	102	1843	183
5	Derya Öncü İ.Ö.O.	21	440	34
6	Üsküdar İ.Ö.O.	9	184	20
7	Belde İ.Ö.O.	18	328	36
8	Bilfen İ.Ö.O.	28	161	22
9	Çamlıca Park İ.Ö.O.	8	19	9
10	Batı İ.Ö.O.	12	146	16
11	Kalfayan Azınlık İ.Ö.O.	9	95	20
12	Coşkun İ.Ö.O.	49	1122	95
13	Çamlıca Kalem İ.Ö.O.	16	242	39
14	Erdil İ.Ö.O.	11	171	27
15	Biltek İ.Ö.O.	18	148	23
16	İstanbul Çamlıca Park İ.Ö.O.	10	113	15
17	Yeşeren Umutlar İ.Ö.O.	10	17	6
18	Yermonyana Erm. İ.Ö.O.	9	--	--
19	Surp Haç Erm. İ.Ö.O.	9	--	--

⁶ <http://ookgm.meb.gov.tr>

⁷ Burada ifade edilen azınlık kavramı Lozan antlaşmasında ifade edildiği gibi dini anlamda kullanılmıştır. AB nin ifadelendirdiği gibi etnik anlamda değildir.

⁸ Bu bilgiler; Üsküdar İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 16.09.2003 tarih ve 010/37386 sayılı yazıları gereğince Meis online istatistik bilgileri doğrultusunda, 18.18.2003 tarihinde hazırlanmış olup, 18.12.2003 tarihinde İlçe M.E. Md.'den alınmıştır.

OKUL ADI	ŞUBE SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI		ÖĞRETMEN SAYISI		MEZUN ÖĞRENCİ SAYISI	
		ERK	KIZ	ERK.	KIZ	ERK.	KIZ
Asfa Ahmet Mithat Anadolu Lisesi	11	159	21	19	3	52	0
İstek Özel Belde Lisesi	13	131	124	8	24	35	37
Surp Haç Azınlık (Ermeni Lisesi)	3	44	35	4	9	10	17
Doğan Özel Anadolu Lisesi	10	68	55	7	12	11	19
Özel Üsküdar Bağlarbaşı Lisesi	10	88	55	15	3	28	5
Özel Bilfen And.Otelcilik ve Tur.Mes.L.	4	62	20	2	4	11	8
Üsküdar Yabancı Lise (Amerikan)	27	272	269	18	52	60	89
İstek Özel Belde Güzel Sanatlar Lis.	4	19	40	4	-	6	11
Batı Özel Türk Fen Lisesi	4	18	14	1	4	-	-
Özel Batı Lisesi (Y.D.A.)	11	64	37	4	11	16	5
Özel Gaye Lisesi	8	159	58	21	6	34	20
Derya Öncü Lisesi	6	28	36	7	3	-	-
Bilfen Lisesi	15	184	146	4	10	6	12
Üsküdar Özel Türk Fen Lisesi	14	146	129	12	21	27	21
Özel Bilfen (Klasik)	13	138	114	9	24	19	18
Sevgi Çiçeği Anafen Lisesi	3	57	27	10	5	11	8
Arda Asalet Özel Anadolu Lisesi	11	2	1191	-	25	-	69
İstanbul Özel Türk Fen Lisesi	5	70	32	8	3	13	-
Erdil Anadolu Lisesi	5	33	20	3	4	-	-
TOPLAM	177	1742	1423	156	223	339	339
GENEL TOPLAM		3165		379		678	

Eğitim Kademesi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı	Derslik Sayısı	Şube Sayısı
		Kız	Erkek	Toplam			
Okul Öncesi Toplamı	7	215	212	427	19	17	31
İlköğretim	19	3141	3448	6589	724	405	147
Genel Ortaöğretim	17	1403	1680	3083	373	228	173
Mes. Tek. Ortaöğretim	2	20	62	82	6	18	4
Ortaöğretim Toplamı	19	1423	1742	3165	379	246	177
Genel Toplam	64	4779	5402	10181	1122	668	355

Eğitim Kademesi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı	Derslik Sayısı	Şube Sayısı
		Kız	Erkek	Toplam			
Okul Öncesi Toplamı	7	1237	1294	2531	105	17	136
İlköğretim	89	34803	37565	72368	2959	1555	1754
Genel Ortaöğretim	32	9893	9302	19195	1408	648	581
Mes. Tek. Ortaöğretim	11	4306	6150	10456	644	276	273
Ortaöğretim Toplamı	43	14199	15452	29651	2052	924	854
Genel Toplam	139	50239	54311	104550	5116	2496	2744

ÜSKÜDAR İLÇESİ RESMİ VE ÖZEL OKULLAR ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde, Üsküdar ilçesinin gerek İstanbul, gerek Türkiye ve gerekse A.B.D. ve İngiltere ile mukayese edildiğinde, çok yüksek oranda özel okul konusunda ileri olduğu gözlemlenebilir. Bunun sebepleri üzerinde iyi durulması gerekir diye düşünülebilir.

Üsküdar'daki özel okullaşma oranını istatistikî veriler ışığında mukayese ederek değerlendirdikten sonra, yine tümdengelim yöntemiyle, bahis mevzuu konunun neden ve niçinlerini tespit etmeye çalışalım.

Gelişmişlik ve GSMH açısından bizden çok ileride olan ülkelerin özel okul açısından da ileride olmaları, herhalde devletin eğitime bütçeden ayırdığı payın yetersizliği olmasa gerek. Söz konusu ülkelerde -A.B.D. gibi- şayet bütçe yetersizliğinden dolayı özel okullar açılmış olsa idi, çocuğunu özel okula göndermek isteyen velilere yedi bin beş yüz (7500) dolar yardımda bulunmazlardı diye düşünülebilir.⁹ O halde bu ülkelerde özel okulların talep edilmesinin sebeplerine bir göz atmakta fayda olabilir.

Evvla hemen ifade edelim ki, A.B.D'de liseye giden öğrencilerin yaklaşık yüzde elli (% 50) si üniversiteye gidenlerin ise yüzde yirmi yedi (% 27) si mezun olmadan okuldan ayrılıyor, yani okulu terk ediyorlar. Okula gidenlerin ise, çok azının okuma yazma ile meşgul oldukları ilgili istatistik verilerinden tespit edilebilir.

A.B.D. milli eğitim istatistikleri merkezinin verdiği bilgiye göre, özel okulların tercih edilmesinin sebepleri olarak:

- devlet okullarında sınıfların kalabalık (overcrowding) olması,
- disiplinsizlik (Lack of discipline),
- okulda aldıkları bilginin çok teorik olması ve
- eğitim kalitesinin beklentilerin bir hayli gerisinde kalması olarak ifade edilmektedir.

Türkiye'de ise, özel okulların devlet tarafından teşvik edilmesinin ve halk tarafından bir hayli fazla ilgi görmesinin sebepleri incelendiği zaman, A.B.D. deki sebeplere ilave olarak, devletimizin, cumhuriyetimizin ilk yılları istisna edilirse, artan nüfusa oranla eğitime ayırdığı payın yetersizliği ifade edilebilir. Bunu telafi edebilmek için eğitim alanında özel teşebbüs devreye konulmaya çalışılmış ve .zaman zamanda özel teşvikler verilmiştir. Günümüzde ise, “**eğitime yüzde yüz katkı**” adı altında, bu alanda yapılan harcamaların tamamı vergiden muaf edilmiştir.

Üsküdar'a gelince, eğitime etki eden coğrafi , sosyo-antropolojik , sosyal ve iktisadi etkenlerin rol oynadığını tespit etmek mümkün olabilir.

Eğitime etki eden unsurlardan coğrafi faktör açısından Üsküdar fevkalade özelliklere sahiptir. Evvela ulaşım açısından en iyi imkanlara sahip olduğu gözlemlenebilir. Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan birinci ve ikinci boğaz köprülerinin ve bağlantılarının olması ifade edilebilir. Her konuda olduğu gibi eğitim alanında da ulaşım en önemli unsurlardan birisidir. Öte yandan boğazda yer alması ve boğazın akıntısından etkilenmesi yönüyle hava kirliliğine maruz kalmaması da bahsedilmeye değer diğer bir özellik olabilir. Sahilinin olması, Büyük ve Küçük Çamlıca gibi gezinti (tenezzüh) yerlerinin bulunması da göz ardı edilemeyecek özelliklerinden olsa gerektir.

Coğrafi mekanın insan eliyle düzenlenmiş şekli olarak tarif edilen sosyo-antropolojik bakımından fevkalade iyi bir noktadadır. Nitekim bacalı sanayi v.b gibi havayı kirletecek fabrikaların olmaması, havasının temiz olmasında önemli bir etkidir denebilir. Tarihi açıdan ise bir hayli zengin olduğu gözlemlenebilir. Mesela, Fatih Sultan Mehmet'in elinin kesilmesine

⁹ A.B.D. National Center for Education Statistics

karar verilen mahkeme binası¹⁰, Mimar Sinan'ın bir eseri olan Şemsi Paşa camii ve diğer camiler, Kuzguncukta bulunan ve Türk milletinin insanlık sevgisinin ve müsamahakarlığının bir ifadesi olan kilise ve havra –azınlık okulları gibi– , Kız Kulesi, Aziz Mahmut Hüdai Camii ve Türbesi v.b. sayamayacağımız kadar çok tarihi ve kültürel miraslar ...

Özel okullaşmadaki gelişmişliği sosyal açıdan, Üsküdar halkının kültür seviyesinin yüksekliğine ve vatandaşlık bilincinin geliştiğine işaret sayılabilir. Zira eğitime destek vererek devlet ve millet kalkınmasına katkıda bulunmak, ancak vatandaşlığa adanmışlıkla doğru orantılı olabilir. Çünkü okula yapılan yatırım, yapılan yatırımla doğru orantılı bir kar getirisi sağlamaz. Kaldı ki özel bir okulu hakıyla işletince kar etmesi, çok zayıf bir ihtimaldir. Yine sosyolojik açıdan eğitimle, kültürle meşgul olmak entelektüel bir seviye olsa gerek.

Üsküdar halkının gerek binasıyla, gerek sermayesi ve gerekse eğitimin önemini kavramanın bir sonucu olarak bu alanda hizmet verenlere verdiği manevi desteği ile her türlü takdirin üzerinde hizmet ettiğini burada zikretmek bir vefa borcu olsa gerek...

Siyasal açıdan ise, mülki idarenin eğitime yapılan yatırımı bir devlet politikası olarak desteklemesinin yanı sıra, mahalli idare olarak Üsküdar Belediyesi'nin de bu alandaki anlayış ve yardımları takdirle anılacak durumdadır.

Sonuç olarak özel okullaşma iktisadi açıdan üst seviye grubuna mahsus olmayıp, eğitimde zaruretlerin sonucu olarak kaliteyi artırma anlayışının ve devlete destek olma konusunda iyi bir vatandaşlık bilincinin (şuurunun) oluşması ile ortaya çıkmış sosyal, siyasal, iktisadi, psikolojik, ve pedagojik bir olgudur.

Üsküdar bu alanda üzerine düşeni yaparak tarihi misyonunu yerine getirmiş, bugünkü verilerle göre de zirveyi yakalamıştır denebilir.

¹⁰ Bahis mevzuu binayı Üsküdar Belediyesi satın alarak müze yapmaya karar vermiştir. Restorasyonu için ihale safhasına gelinmiştir. Üsküdar Bld. sine ve Başkan Yılmaz Bayat'a hassas davranışlarından ötürü teşekkür ederiz.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE YAHUDİLERİN ÜSKÜDAR'DAKİ EĞİTİM FAALİYETLERİ

Ali Arslan*

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudilerin eğitimleri Hahamhanelerin kontrolünde yapıyordu. Her sinagogun yanında yer alan okullar Melder veya Talmud Tora (Tora'nın Tetkiki) olarak adlandırılmakta idi. 6-12 yaş arasındaki çocukların devam ettiği bu okullarda eğitim dinî nitelikli olup esas itibarıyla Tevrat öğretilmekteydi. İbrani harfleri ile duaların öğretildiği İstanbul'daki okullarda Yahudi İspanyolcası tercümeleri yapılmakta ve dersleri veren hahamların bildiği kadar aritmetik dersleri de görülmekteydi. Varlıklı ailelerin çocukları Yeşiva diye adlandırılan daha ileri seviyede dinî eğitim veren kurumlara devam ederlerdi. Yeşivalar da genellikle sinagoglara bağlı kurumlardı.

Osmanlı Devleti'nin Avrupaî tarzda yeni düzenlemeler yaptığı son döneminde Yahudilerin eğitim anlayışında bazı değişiklikler meydana gelmişti. Yahudilerin, Hahamhanelerin açtıkları okullar yanında yerli ve yabancı Yahudilerin açtıkları özel okullarda eğitim görmeye başlamışlardı. 1854'te Viyana'dan Rostschild'lerin desteği ile Hasköy-Piripaşa'da açılan Eskuola (Okul), Hahamhane kontrolü dışında yabancı Yahudilerin açtığı ilk okul olarak faaliyet başlamıştı. Ancak, İstanbul'daki Yahudilerin eğitimi Alliance Israelite Universelle'nin 1875 yılında açmaya başladığı eğitim kurumu ile Avrupaî yönde önemli bir ivme kazanabilmişti¹. Yahudilerin yeni okullar açmalarında, Hasköy'de olduğu gibi, Protestan misyonerlerinin Yahudilik aleyhine yaptıkları propagandaların yoğunlaşmasının da önemli rolü vardı². Ayrıca, Yahudilerin Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrası açtığı resmî okullarda da eğitim görme imkânları vardı. Fakat Yahudiler ilk ve orta eğitim için devlet okullarını tercih etmemişlerdi. Bu çerçevede Üsküdar'daki Yahudi okulları, esas itibarıyla İstanbul Hahambaşılığı'na bağlı Yahudi okulları ile Yahudiler tarafından açılan özel okullardan meydana geliyordu.

* Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Silvyo Ovadya, "Yahudi Okulları", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1994, s. 402-403.

² Naim Güleriyüz, "Moşe Levi", *İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1994, s. 211.

1- Yahudiler İçin Üsküdar'ın Önemi

İstanbul'un Asya yakasındaki ilk Yahudi yerleşim merkezi Kuzguncuk idi. Buraya geliş tarihleri bilinmemekle birlikte XVII. yüzyılda burasının bir Yahudi köyü olarak anıldığı bilinmektedir. Daha sonraları diğer gayrimüslimler de burayı tercih etmişlerdi. Kuzguncuk'ta 1914 yılında İcadiye tepesindekiler dahil 1.600 Ermeni, 400 Yahudi, 250 Rum 70 Müslüman ve 4 yabancı hanesi mevcuttu³.

XIX. yüzyıl başında Yahudi zenginleri Kuzguncuk sahilini tercih etmekteydiler. İç tarafa doğru da Yahudiler yoğun olarak yaşamaktaydılar. "Ölü sayısının yaşayandan fazla olduğunu" andıran yamaçtaki Yahudi mezarlığı gerçekten çok kalabalıktı. Çünkü bu mezarlık sadece Kuzguncuk'taki Yahudilere ait değildi. Yahudiler, Kuzguncuk'u "Kudüs toprağına bitişik kabul ettiklerinden" burayı çok saygın bir mekân kabul etmekte ve başka yerlerde ölen Yahudileri buraya getirip gömmekteydiler⁴. Yahudilerin bu temayülünü XVIII. yüzyıl sonunda G.V. Inciciyan şu şekilde ifade etmektedir;

"Gömülmek için buranın toprağı
Kutsal sayılır Yahudilerce,
Burada kuruludur tahtı
Kudüs'teki din yardımcısının"⁵

2- İstanbul Hahambaşılığı'na Bağlı Kuzguncuk Kız ve Erkek Yahudi Okulları

1886 yılında Kuzguncuk'ta Musevi Milletine ait kız ve erkek Yahudi okulları faaliyet gösteriyordu⁶.

Hahamhaneye bağlı olan okulların masrafları esas itibariyle cemaat bütçesinden karşılanıyordu⁷. Buna rağmen Üsküdar'daki Yahudi okulları mâli bakımdan zorluklarla karşı karşıya kalıyorlardı. Bunu aşmak için piyango tertip etme yoluna gidiyorlardı. Meselâ 1886'de, Musevî Milleti, Kuzguncuk Musevî milletine ait kız ve erkek mektepleri okulların idare edilmesi için 100.000 kuruşluk bir piyango tertip edilmesi hakkında müracaatta bulunmuştu. Bu konuya eğilen Maarif Nezareti'nin tezkeresi üzerine piyango düzenleme işi Şûra-yı Devlet'te görüşülmüş ve hazırlanan Mazbata Meclis-i Vükelâ'ya havale edilmişti. Meclis-i Vükelâ, bu piyango tertipinin "Kuzguncuk Musevî Mekteplerinin temin-i idareleri maksadına müstenid" bulunmasına ve piyango miktarının az olmasını dikkate alarak piyango tertipinin düzenlenmesine izin vermişti. Ayrıca, Meclis-i Vükelâ gereğinin yapılması için Ticaret Müdüriyeti ve Hahamhaneye mezuniyet verilmesini Mezahib Nezareti'ne tebliğini kararlaştırdığı gibi, Maarif Vekâleti'ne de malûmat verilmesini tensip etmişti⁸.

³ Nuri Akın, "Kuzguncuk", *İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1994, s. 145.

⁴ Sarkis Sarraf Hovhannesyanyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Çeviren Elmon Hançer, İstanbul 1997, s. 64.

⁵ G.V. Inciciyan, *Boğaziçi Sayfıyeleri*, İstanbul 2000, s. 152.

⁶ 29 Nisan 1302 /12 Safer 1304 (11 Mayıs 1886) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA, MV, 14/1

⁷ Hahamhaneye'nin mali kaynakları için bakınız; Ali Arslan, "Yahudilerin Gabele Vergisi", I. Ü. Edebiyat Fakültesi, *Esnaf ve Ticaret Sempozyumu (2003) Bildirileri*, II, İstanbul 2003.

⁸ 29 Nisan 1302 /12 Safer 1304 (11 Mayıs 1886) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA, MV, 14/1

Bir yıl sonra, Kuzguncuk kız ve erkek okulları yeniden hükümete müracaatta bulunmuştu. Daha önce vergisi 100 lira olmak üzere 1.000 lira olarak düzenlenen piyango'nun hedeflenen maksadı karşılamadığı belirtilerek, yeni bir piyango'nun tertip edilmesi için izin istenmişti. Bu defa saf hasılatın 1.000 olarak düzenlenecek piyango talebi Maarif Nezareti'nden Meclis-i Vükelâ'ya bildirilmişti. Bu konuyu 2 Ağustos 1303 (14 Ağustos 1887) tarihinde görüşen Meclis-i Vükelâ, buna olumlu cevap vermemiş ve hasılat-ı safiyesi 1.000 lira olacak piyango'nun öncelikle ne kadar bilet olarak çıkarılacağına tahkik edilmesi gerektiğine karar vermişti. Bu problemin çözümü için Maarif Nezaretine cevap yazılması kararlaştırılmıştı⁹.

Bunun üzerine Maarif Nezareti, Kuzguncuk Kız ve Erkek Okulları İdare Cemiyeti Reisi'nin verdiği evrakı da leffen Meclis-i Vükelâ'ya göndermişti. Bu evrakı da inceleyen Meclis-i Vükelâ piyango'nun düzenlenmesini "muafık-ı hal ve maslahat olmayacağına karar vermişti. Meclis-i Vükelâ, ihtiyaç duyulan 1.000 liranın toplanması için ya iane bileti çıkarılması veyahut da iki mislini geçmemek üzere piyango düzenlenmesi için ruhsat verilmesinin uygun olacağına kanaat getirmişti. Bunun için keyfiyetin tahkik edilerek bildirilmesi için Maarif Nezareti'ne cevap yazılmasına karar verilmişti¹⁰.

Meclis-i Vükelâ'nın bu teklifini Yahudi Cemaatiyle görüşen Maarif Vekaleti, ihtiyaç duyulan 1.000 altın liranın toplanması için 2.000 lirayı geçmemek üzere bir piyango düzenleme teklifinin Yahudi cemaatince muafık bulunduğunu Meclis-i Vükelâ'ya bildirmişti. Meclis-i Vükelâ da, bu piyango'nun tertiplenmesine Mekâtib-i Gayri Müslime Müfettişliği tarafından nezaret edilmesi, düzenlenecek biletlerin emsallerinde olduğu gibi Ticaret Müdüriyeti tarafından mührlenmesine karar vermişti¹¹.

Maddi sıkıntıdan kurtulamayan Kuzguncuk'taki mektepler için bir yıl sonra yeniden bir piyango düzenlenmesi için harekete geçilmişti. Bu okullara harcanmak üzere bu defa dört bin bilet tertip edilerek 2.000 liralık bir piyango'nun düzenlenmesi için izin istenmişti. Hahambaşı Kaimmakamı tarafından tasdik edilen bu istidaname, Kuzguncuk Yahudi Okulları İdare Cemiyeti Reisi İbrahim Levi ve cemiyetin azasından Aluf(?)'ın imzasıyla takdim edilmişti. Meclis-i Vükelâ, 23 Teşrin-i Sani 1304 (5 Aralık 1888) tarihinde bu talebi görüşerek, piyango'nun Ticaret Nezareti'nin gözetimi altında olmak ve 2.000 lirayı geçmemek üzere ikinci defa bir piyango tertibine izin vermişti¹². Kısacası, Kuzguncuk'taki okullar maddi sıkıntılarını aşmak için piyango tertip ederken, Osmanlı Hükümeti'nin de bu konuda problem çıkarmayarak Yahudilerin eğitim faaliyetlerine destek verdiği görülmektedir.

3- Haham Okulu'nun Üsküdar Kuzguncuk'a Taşınması

Daha önce Edirne'de bulunan Haham Okulu İstanbul/Haliç civarında bulunan Hasköy'e taşınarak¹³ 1895 yılında faaliyete başlamıştı¹⁴. İstanbul'a dönen Hayim Naum da bu okulda

⁹ 2 Ağustos 1303/24 ZA 1304 (14 Ağustos 1887) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA, MV, 23/12.

¹⁰ 27 Eylül 1303/21 Muharrem 1305 (9 Ekim 1887) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA, MV, 24/78.

¹¹ 13 Kanun-ı Evvel 1303 (25 Aralık 1887) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA, MV, 27/26.

¹² 23 Teşrin-i sani 1304 (5 Aralık 1888) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası; BOA, MV, 38/10.

¹³ Hayim Naum'un 30 Nisan 1902 tarihinde Bay Bigrat'ta yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, Çev. İrfan Yalçın, İst. 1998, s. 94)

¹⁴ Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler* (Editör: Pınar Stathis), İstanbul 1999, s. 80.

1998 yılında öğretmenlik yapmaya başlamıştı. Böylece İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Yahudilerinin Batılılaşmasında yeni bir döneme girilmişti¹⁵. Yalnız bu okul için izin alınması 1902 yılında Hayim Naum'un çalışmaları sayesinde mümkün olmuştu¹⁶.

XIX. yüzyıl ortalarında Kont Kamondo'nun himayesinde faaliyet gösteren ilk Avrupaî Yahudi okulunda Fransızca öğretilmesine gelenekçi Yahudiler tarafından büyük tepki gösterilmiş ve hatta Kont herem yani aforoz cezasına çarptırılmış, ancak Sultan Abdulaziz'in yardımı ile bu cezadan kurtulmuştu¹⁷. Bu Gelenekçi-Avrupacı tartışması Haham Okulu'nun açılması ile İstanbul Yahudileri arasında yeni bir boyut kazanmıştı. Bu defa Haham Okulu'nda Türkçe derslerinin verilmesi gelenekçi Yahudiler tarafından tepki ile karşılanmıştı¹⁸. Bunlara ilâve olarak, hahambaşı ve yandaşları Haham Okulu'nun günden güne gelişmesinin önüne geçmek için entrikalar yapmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Hayim Naum ve Alyans teşkilatına mensup arkadaşları Haham Okulu'nun Boğazın Asya kıyısına taşınması için hazırlıklara girişmişlerdi. Ancak, Hahambaşı yeni taşınılacak yerin Osmanlı şehzadelerinden birine ait olan ormana yakınlığını ileri sürerek Maarif Nezareti'nden taşınmadan önce izin alınmasını önermişti. Okulların bir yerden diğer yere taşınması için izin alınma zorunluğu vardı. Fakat, Hayim Naum, "taşınma nedeninin açıklanması işi çıkmaza sokmaktan başka bir işe yaramayacağı" kanaatindeydi. Sonunda Hahambaşı'nın isteği doğrultusunda taşınma için yapılacak başvuru yönetmeliğe uygun olarak hazırlanmıştı. Bu evrak Hahambaşılık Kapu Kahyası tarafından Maarif Nezareti'ne götürülmüştü. Ancak Hayim Naum, Bay Danon'u da yanına alarak işlerin bir an önce bitmesi için dostlarından ricada bulunmak üzere Maarif Nezareti'ne gitmişti¹⁹.

Nihayet Haham Okulu Kuzguncuk'taki tepenin tam üzerine taşınmıştı. Hayim Naum Haham Okulu'nda 1906 yılında dersler vermeye devam ediyordu. Bu okul yoldan uzaktaydı. O dönemki İstanbul'daki Köprü'den Kuzguncuk'a giden gemi de çok azdı²⁰. Böylece Haham Okulu o dönemki İstanbul'da yaşanan tartışmalardan uzak bir şekilde eğitim çalışmaları yapmaya başlamıştı. Alyans teşkilatının doğrudan kontrolünde olmayan Haham Okulu'nda esas itibarıyla Alyans'ın istediği istikamette yeni hahamlar yetişmeye başlamıştı.

4- Alyans Mektepleri

Alliance Israelite Universelle (AIU); Yahudileri özgürleştirmek, eğitmek ve kalkındırmak için 1860 yılında Paris'te kurulmuştu. AIU'nun başkanı Adolphe Cre'mieux'nün 1863 yılında İstanbul'u ziyareti sırasında Alyansın İstanbul Komitesi Abraham de Kamondo başkanlığında kurulmuştu, yardımcılığına Jacques de Castro, sekreterliğe Emmanuel Veneziani, saymanlığa Daniel Fernandez ve üyeliklere de J.R. Servi, Hermann Klarfeld ve Adolph Barbier getirilmişti. AIU

¹⁵ Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, s. 66.

¹⁶ Hayim Naum'un 30 Nisan 1902 tarihinde Bay Bigrat'ta yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, s. 94.

¹⁷ Moshe Sevilla-Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1991, s. 94.

¹⁸ Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, s. 80.

¹⁹ Hayim Naum'un 17 Temmuz 1904 tarihinde yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*), s. 103-104.

²⁰ Hayim Naum'un 22 Şubat 1906 tarihinde yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*, s. 107).

okul açmak için yardıma hazır olsa bile esas itibarıyla mahalli cemaatin mali desteğini sağlama-
dan okullara idareci göndermiyordu. Kuzguncuk Erkek Alyans Okulu İstanbul Hahambaşılı-
ğı'ndan mali yardım alırken, Kuzguncuk ve Dağhamamı kız okulları yardım alamıyordu²¹.

Alyans ideallerinden etkilendikleri belli olan, diğer bölgelere göre nispeten zengin Yahudi-
lerin oturduğu Kuzguncuk cemaati, mevcut Talmud Torâ'yı reform ederek Fransızca, Türkçe
ve Tevrat'ın okutulacağı yeni bir okul açmak için hazırladıkları planlarını daha 1867 yılında
kamuoyuna duyurmuşlardı. Ancak, bunda başarı elde edilememişti. Fakat, 1873 tarihinde Ba-
ron Maurice de Hirsch'in Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin eğitimine harcanmak üzere AIU'e
bir milyon Frank bağışlaması Alyans okullarının önünü açmıştı²².

Alyans, 1874-1908 arasında İstanbul'da 6'sı erkekler ve 5'i kızlar için olmak üzere 11 okul kur-
muştu. 1912 yılında bu Alyans okullarında yarısı parasız olmak üzere 4000'den fazla öğrenci oku-
yordu²³. 1911 yılında 65.000 Yahudi'nin yaşadığı İstanbul'da Alyans okullarına giden öğrencile-
rin sayısı 4634 olup, bu rakam okul çağındaki Yahudi çocuklarının % 35'ini oluşturuyordu²⁴.

Başlangıçta, Alyans Okulları dört yıllık ilk okul seviyesinde idi. İki yıllık anaokulu da açılabil-
di. Bu okullar daha sonraları 6-15 yaşları arasındaki çocuklar için yedi-sekiz sınıflı hale getiril-
mişlerdi. Ders programı; din bilgisi, Tevrat kaynaklı tarih, İbranice, Fransızca, aritmetik, coğraf-
ya, tarih, fen bilimleri, Fransız hattatlığı, "faydalı bir dil". Ayrıca, kızlara eliş de öğretiliyordu²⁵.

Üsküdar'da açılan Alyans okulları şunlardı:

Dağhamamı Alyans İsrailiyet Erkek Okulu: İstanbul'daki ilk Alyans okulu olup²⁶ Ocak
1875'de kurulmuştu. 1879'da 75, 1885'de 106 ve 1891'de 120 öğrencisi vardı. Buradaki Ya-
hudilerin şehrin diğer kısımlarına taşınmasından dolayı bu okul 1893 yılında kapanmıştı.

Dağhamamı Alyans İsrailiyet Kız Okulu: Ağustos 1880'de kuruldu. 1885'de 64 ve
1891'de 126 öğrencisi vardı. Burada Yahudilerin şehrin diğer kısımlarına taşınmaları üzerine
bu okul Yahudilerin daha yoğun olduğu Kuzguncuk'a 1895 yılında taşınmıştı²⁷.

Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Erkek Okulu: Bu okulu Alyans İsrailiyet'in İstanbul'daki ça-
lışmalarına düzen getiren Moşe Levi açtırmıştı²⁸. Temmuz 1875'de kurulmuştu. 1885'de
157, 1891'de 131, 1898'de 254 ve 1908'de 178 öğrencisi vardı²⁹.

Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Kız Okulu: 1895 öncesinde açılmış olan kız okulu maddi sı-
kıntıdan dolayı eğitimine devam edemeyerek kapatılmıştı. Ancak, 1895 yılında masraflarına
karşılık bulunması üzerine tekrar açılmasına karar verilmişti. Bunun için İstanbul Alyans İsr-

²¹ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 38, 76-77, 91.

²² Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 86, 88.

²³ Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, s. 85.

²⁴ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması* s. 145.

²⁵ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s 112.

²⁶ Naim Güler, "Alliance Israelite Okulları", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1993, s.206. Bu konuda bir
itilaf vardır. Mesela Silvyo Ovadya ("Yahudi Okulları", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII, s. 402-403). İstanbul'daki
ilk Alyans okulunun Hasköy'de açıldığını belirtmektedir

²⁷ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 143, 144, 283.

²⁸ Naim Güler, "Moşe Levi", *İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1994, s. 211.

²⁹ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s. 144, 283.

iliyet Reisi İzak, Maarif Nezareti'ne müracaat ederek Kuzguncuk Kız Mektebi'nin icar ettikleri yeni hanede eğitime başlaması için ruhsat verilmesini istemişti. Maarif Nezareti 4 Zilhicce 1312(29 Mayıs 1895) tarihli yazısı ile durumu Sadaret bildirmişti. Bu müracaatı bir karara bağlamak için konu Şura-yı Devlete havale edilmişti. Bu arada Şehrameneti ile Zabtiye Nezareti tarafından da bu konuda soruşturma ve inceleme yapılarak okulun yeniden açılmasında bir mahzur olmadığı bildirilmişti. Şura-yı Devlet de bu okulun açılmasında bir sakınca görmemişti. Ancak, okulun nakledileceği binanın mezhep binası olarak kabul edilerek imtiyazlı bir hale dönüştürülmemesi ve bu binanın "adiyeden" sayılması gerektiğini belirtmişti³⁰. Şura-yı Devlet'in bu kararı Sadrazam tarafından da uygun görülerek, Kuzguncuk Kız Mektebi'nin açılacağı binanın adı bir bina olarak kabul edilmesi ve hiçbir zaman bir mezhep kurumu haline dönüştürülmemesi şartı ile ruhsat verilmesinin uygun olacağı Padişaha bildirilmişti³¹. II. Abdülhamid'de bu teklifi aynen uygun görerek okulun açılmasını onaylamıştı³².

Bu okulun 1898'de 213 ve 1908'de 201 öğrencisi vardı³³.

Mali Kaynak İçin Balolar Düzenlenmesi

Paris'teki Alyans teşkilatı tarafından açılmasına rağmen bu okullarda maddi zorluklarını aşmak için mahalli kaynaklardan da takviye aranmaktadır.

1907 yılında Kuzguncuk Yahudi Okulu'nun varidatı masraflarını karşılamadığından bütçesi 12000 kuruş açık vermişti. Bundan dolayı okul müdürü 12 Ağustos 1323 (25 Ağustos 1907) Pazar günü Tarabya Sümer Palas Otelinde bir balo düzenlemek için Maarif Nezareti'nden ruhsat istemişti. Bu müracaatı inceleyen İane-i Mekatib Komisyonu okulun resmi ruhsat ile kurulduğunu tesbit ettikten sonra okulun bütçesini incelemiş ve okulun para ihtiyacı olduğu hakkındaki müracaatı yerinde bulmuştu. Emsallerinde olduğu gibi balo esnasında Maarif Nezareti adına Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişlik Dairesi'nden bir memurun, bu toplantı için Niyazi Efendi'nin, bulunması ve balo sonunda hesab-ı kati evrağının komisyona teslim edilmesini şart koşmuştu. Ayrıca, Komisyon sadece 12.000 kuruşluk bilet basılması ve bu balonun yapılmasında bir mahzurun olup olmadığının Zabtiye Nezareti ve Şehrameneti'nden sorulmasının gerekli olduğunu belirtmişti³⁴. Bu arada bu balonun yapılacağı yerde bir değişiklik olmuş ve balonun Fenerbahçe'deki Balvid Otelinde yapılması kararlaştırılmıştı. Maarif Nezareti 2 Temmuz 1323 (15 Temmuz 1907) tarihli bir yazı ile bu balo hakkında bir inceleme yapılmasını Zabtiye Nezareti'nden talep etmişti. Tahkikat Üsküdar Mutasarrıflığı tarafından tamamlanarak balonun yapılmasında bir mahzurun olmadığı Zabtiye Nezareti'ne bildirilmişti³⁵.

²⁸ Naim Güteryüz , "Moşe Levi", *Istanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1994, s. 211.

²⁹ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s 144, 283.

³⁰ Şura-yı Devlet'in 3 Muharrem 1313/14 Haziran 1311(26 Haziran 1895) tarihli mazbatası; BOA, *İrade-i Maarif*, 1313. M.17, no: 1, lef 1.

³¹ Sadrazamın 25 Haziran 1311 (7 Temmuz 1895) tarihli tezkeresi; BOA, *İrade-i Maarif*, 1313. M.17, no: 1, lef 2.

³² Padişahın 17 Muharrem 1313/28 Haziran 1311 (10 Temmuz 1895) tarihli iradesi; BOA, *İrade-i Maarif*, 1313. M.17, no: 1, lef 2.

³³ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, s 144.

³⁴ Maarif Nazırının Zabtiye Nazırına 24 Nisan 1323 (7 Mayıs 1907) tarihinde yazdığı tezkere; BOA, ZB, 29/55.

³⁵ Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi Bey'in 8 Temmuz 1323 (21 Temmuz 1907) tarihinde Zabtiye Nezareti'ne yazdığı tezkere; BOA, ZB, 81/80.

1909 yılında da bu okulun maddi sıkıntı içinde olduğunu görüyoruz. Kuzguncuk Alyans Okul Müdürü Basos, tedrisata çok önem verilmesi dolayısıyla okulun masraflarının çok fazla olduğu, buna karşılık öğrencilerin ekserisinin fakir olması dolayısıyla gelirlerin gideri karşılamadığını belirterek bir balo tertip etmek için müracaatta bulunmuştu. Bu balo 16 Ağustos 1325 (29 Ağustos 1909) tarihinde Fenerbahçe'de bulunan Balvid Otelinde yapılması tasarlanmıştı³⁶. Okul yönetimi tarafından verilen pusuladan, bu okulun 19.500 kuruşluk açığını kapatmak için her biri yarım ve çeyrek lira kıymetinde olmak üzere belirtilen meblağ miktarı kadar biletin düzenlenerek basılması tasarlanmıştı. Bu konuyu inceleyen Maarif İane-i Mekatib Komisyonu, ihtiyacı olan okullar yararına oyunlar düzenlenmesi için izin verilmesi yetkisinin emsallerinde olduğu gibi Maarif Nazırı'na ait olduğunu belirtmişti. Ancak, balonun icrası için ruhsatname verilmesi ile biletlerin mühürlenmesi işinin sonradan yerine getirilmesi ve balonun yapıldığı sırada Maarif Nezareti namına Mekatib-i Hususiye İdaresi memurlarından Fehmi Bey'in hazır bulunmasını uygun görülmüştü. Ayrıca, Maarif İane-i Mekatib Komisyonu bütün bu işlemlerin yapılması için bir mahzurun olup olmadığını tespiti için alelusul Şehremaneti ve Zabtiye Nezareti'nden inceleme yapılmasının şart olduğunu belirtmişti³⁷. Bunun üzerine Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti, Şehremaneti ile Zabtiye Nezareti'nden Kuzguncuk Alyans Okulu'nun tertip edeceği balo hakkında tahkikat yapılmasını istemişti³⁸. Bu görüşü yerinde bulan Maarif Nezareti bu hususta bir tahkikat yapılmasını Zabtiye Nezareti'nden istemişti³⁹.

Gerekli incelemelerini yapan Zabtiye Nezareti 20 Temmuz 1325 (2 Ağustos 1909) tarihli tezkere ile Kuzguncuk Alyans Okulu'nun açığını kapatmak için bu balonun yapılmasında Zabtiyece bir mahzur olmadığını Maarif Nezareti'ne bildirmişti⁴⁰. 29 Temmuz 1325 (11 Ağustos 1909) tarihinde de Şehremaneti bu balonun tertip edilmesinde belediyece de bir mahzur olmadığını Maarif Nezareti'ne bildirmişti⁴¹.

Maarif Nezareti'nin uygun görmesi, Şehremaneti ve Zabtiye Nezareti'nin mahzur olmadığını bildirmeleri üzerine bütün işlemler tamamlanmıştı. Biletlerin de daha önceden komisyon-ı mahsus mührüyle mühürlenmişti. Böylece Kuzguncuk Alyans Okulu'nun açığını kapatmak için bu balonun yapılmasına ruhsat verilmiş ve ilgili evraklar hıfz edilmek üzere Evrak Odasına gönderilmişti⁴².

Maddi sıkıntı içinde olan sadece erkek okulları değildi. Kuzguncuk Musevi Kız Mektebi de 1908 yılında bütçelerindeki açığı kapatmak üzere 4 Ağustos 1324 (17 Ağustos 1908) Pazar günü Fenerbahçe'deki Balvid Otelinde bir balo tertip etmeyi kararlaştırmıştı. Bu müracaatı yerinde bulan Maarif Nezareti 5 Temmuz 1324 (18 Temmuz 1908) tarihi bir yazı ile Zabtiye Neza-

³⁶ Kuzguncuk Alyans İsrailiyet Okulu Müdürü Basos'un Maarif Nezareti'ne gönderdiği 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarihli arzuhali, BOA, *MF. Hus*, 2/63 Lef, 1, v. a.

³⁷ Maarif İane-i Mekatib Komisyonu'nun 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909) tarihli tezkeresi; BOA, *MF. Hus*, 2/63 Lef, 1, v. b.

³⁸ Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti, 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909) tarihli tezkeresi; BOA, *MF. Hus*, 2/63 Lef, 2.

³⁹ Maarif Nezareti'nin Zabtiye Nezareti'ne yazdığı 16 Temmuz 1325 (29 Temmuz 1909) tarihli tezkeresi; BOA, *ZB*, 340/112, lef 1.

⁴⁰ Zabtiye Nezareti'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği 20 Temmuz 1325 (2 Ağustos 1909) tarihli tezkeresi; BOA, *MF. Hus*, 2/63 Lef, 3; BOA, *ZB*, 340/112, lef 2.

⁴¹ Şehremaneti'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği 29 Temmuz 1325 (11 Ağustos 1909) tarihli tezkeresi; BOA, *MF. Hus*, 2/63 Lef, 4

⁴² Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti'nin 1 Ağustos 1325 (14 Ağustos 1909) tarihli kaydı; BOA, *MF. Hus*, 2/63 Lef, 4.

retinden bu hususta bir inceleme yapmasını istemişti. Üsküdar Mutasarrıflığı tarafından yapılan tahkikatla balonun yapılmasında bir mahzurun olmadığı anlaşılmıştı. Bu olumlu netice Zabtiye Nezareti'nce Maarif Nezareti'ne bildirilmişti⁴³.

Alyans teşkilatından maddi yardım alması rağmen bu okulların açıklarını kapatmak üzere balo gibi değişik yollarla paralar temin etmeye çalıştıkları görülmektedir. Böylece bu okullar hem bütçe açıklarını kapatmakta, hem de Batılılaşma istikametinde bir faaliyeti icra etmekte idiler.

Osmanlı Hükümetince Türkçe Öğretmeni Tayini

Alyans'ın Yahudilerin yaşadıkları her ülkenin dilini öğrenme politikası yanında, 1880'li yıllardan itibaren Rusya ve Doğu Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçü⁴⁴ dolayısıyla Türkçe bilmeyen Yahudilerin sayısında büyük bir artış meydana gelmişti. Hahamhane bu problemi çözmek için Türkçe'nin öğrenilmesi için faaliyete geçmişti. Bu arada Osmanlı Hükümeti de, resmi lisan olması dolayısıyla bütün Osmanlı anasını arasında Türkçe'yi yaymayı hedeflemiş ve bütün özel okullara Türkçe öğretmenleri tayin etmeye başlamıştı. Kuzguncuk Alyans Okulu da Türkçe derslerine daha fazla önem vermişti. Özel okullardaki Türkçe derslerinin muallimleri bir muavenet-i mahsusa olmak üzere Maarif Nezareti tarafından tayin edilirken, Kuzguncuk Alyans Okulu'na da Mekteb-i Hukuk Müdür Muavinliği'nde bulunan Sadık Bey resmen muallim sıfatıyla tayin edilmişti. Ancak, bu zat tayin tarihinden itibaren 21 Şubat 1324 (6 Mart 1909) tarihine kadar geçen sürede bu okulu yedi-sekiz defa ziyaret etmekle iktifa etmiş, fakat Maarif Nezareti tarafından bu ders için ayrılan maaşı her ay almak hususunda hiçbir aksatma yapmamıştı. Sadık Bey'in bu memuriyetini yerine getirmede çok lâkayd davranması üzerine, Kuzguncuk Alyans Okulu tarafından Maarif Nezareti'ne bir-iki defa şikayet edilmesine rağmen, Nezaretçe pek o kadar haiz-i ehemmiyet bir mesele olarak görülmemişti. Bunun üzerine okul yönetimi, bu problemi çözmek ve "evlad-ı vatanın istifadeden mahrum kalmamaları maksadıyla" hariçten bir muallim tedarik etmek zorunda kalmıştı. "Varıdatı erbab-ı insaniyetin ianesinden ibaret olan mektep muhassasatından" cüzi bir miktar ayrılarak Darülmuallimin ve Mercan İdadisi lisan-ı Farişi ve Osmanî muallimlerinden Necati Efendi'nin hususi surette Türkçe dersleri vermesi temin edilmişti. Kuzguncuk Alyans Okulu Müdürü, resmen muallim tayin edilen Sadık Bey'in vazifesinin semtine bile uğramadığı halde her ay Maarif'den maaş alarak Maarif Hazinesi'ni zarara uğrattığı ve bunun Meşrutiyetle kabil-i telif olmadığını belirterek, onun yerine Türkçe derslerini yürütmekte olan Necati Bey'in maaşıyla beraber resmen atanarak bu problemin çözülmesini talep etmişti⁴⁵.

Bu durum karşısında inceleme başlatan Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti, derslerine devam etmeyen Sadık Bey'den bir savunma almıştı. Bu sayede Sadık Bey'in bazı mazeretine binaen bir müddet derslerine devam edemediği anlaşılmıştı. Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti, Maarif Nezareti yetkililerince uygun görülmesi halinde, Sadık Bey'in görevine devam etmesi için Kuzguncuk Alyans Okulu'na tebligat yazılması kanaatine varmıştı⁴⁶. Bu arada Sadık Bey de, ders-

⁴³ Zabtiye Nezareti'nin Maarif Nezareti'ne gönderdiği 14 Temmuz 1324 (27 Temmuz 1908) tarihli tezkeresi; BOA, ZB, 340/37

⁴⁴ Ali Arslan, "Rusya Ve Doğu Avrupa'dan Yahudi Göçü Karşısında Osmanlı Yönetiminin Tavrı", XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002 Ankara).

⁴⁵ Kuzguncuk Alyans Okulu Müdürü'nün Maarif Nezareti'ne 21 Şubat 1324 (6 Mart 1909) tarihiyle yazdığı arzuhal; BOA, MF. Hus, 2/20. Lef 1.

⁴⁶ Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti'nin 8 Mart 1325 (21 Mart 1909) tarihli yazısı; BOA, MF. Hus, 2/20. Lef 1

lerine devam edememesine sebep olarak sabahtan akşama kadar Hukuk sabah ve akşam şubelerinin işleriyle meşgul olmasından kaynaklandığını yazılı olarak da bildirmişti. Ayrıca Sadık Bey, Hukuk Mektebi'ndeki işlerinin azaldığını bundan sonra Kuzguncuk Alyans Okulu'ndaki derslerine devam edeceğini "hakikaten vaad ve temin" etmişti⁴⁷. Bunun üzerine Maarif Nezareti, Sadık Beyin Türkçe derslerini vermeye devam etmesine karar vermiş ve Kuzguncuk Alyans Okulu idaresine bir tezkere ile bildirmişti⁴⁸.

5- Yaygın Eğitim Çalışmaları

Konferanslar

Kuzguncuk'ta Sinagog halk için konferanslar düzenleniyordu. Mesela, Hayim Naum 30 Nisan 1898 Cumartesi günü bir konferans vermişti. Bu konferanslarda, genellikle Musevilik üzerine konuşmalar yapılıyordu. İstanbul'un her tarafında yapılan bu konferanslar sayesinde okumuş Yahudiler de, XIX. yüzyılın sonunda, "Yahudi sorunlarına kafa yormanın gerekliliğini kavramış duruma" gelmişlerdi. Bundan dolayı da Yahudi hayır dernekleri sinagoglarda konferanslar düzenlemeye başlamışlardı. Hayim Naum'un ifadesi ile bu konferanslarda "iğne atsan yere düşmüyor"du⁴⁹.

Öğrencilerin Okul Dışı Faaliyetleri

Kuzguncuk'taki Yahudi çocukları Musevi ve Frenk Mezarlığı civarındaki Harmanyeri adlı mahalde eskiden beri Cumartesi ve Pazar günleri Ermenilerle beraber toplu olarak oynarlardı. Mayıs 1899'da Yahudi ve Ermeni çocuklar arasında bir gerginlik ortaya çıkmıştı. Birbirlerini taşlamalarından dolayı bir uygunsuzluğun ortaya çıkmasından korkan Zabtıye Nezareti, bu konuda gerekli tedbirleri alması, çocukların velilerine mensup oldukları mahalle muhtarları vasıtasıyla tebligat ve tenbihatın yapılması için Üsküdar Mutasarrıflığı'na tavsiyede bulunmuştu⁵⁰.

Musevi çocukları için hafta sonlarında Çamlıca gibi yerlere geziler tertip edilirdi. Meselâ 13 Mayıs 1317(26 Mayıs 1901) tarihinde Musevi cemaatinden kız ve erkek çocukları ile beraber elli-altmış kişilik bir grup tenezzüh için Küçük Çamlıca'ya gidip akşam üzeri geri dönmüşlerdi⁵¹.

6- Olağanüstü Durumlarda Yahudi Okulları

İstanbul'un İşgal Tehlikesi Karşısında

1912 yılında Balkan Savaşı sırasında Bulgarların İstanbul'a doğru yürümleri üzerine, Fransız Büyükelçiliğinden bir Fransız gemisinin Hasköy-Balat arasında demirlemesini isteyen Hahambaşı Naum, Fransız Elçiliği'nden tehlikeli bir durum olduğunun haber verilmesi halinde İstanbul'daki Yahudi okullarının geçici olarak kapatılması kararını vermeyi tasarlamıştı⁵².

⁴⁷ Kuzguncuk Alyans Mektebi Lisan-ı Osmanî Muallimi Sadık Bey'in 17 Mart 1325 (30 Mart 1909) tarihli tahriri; BOA, MF. Hus, 2/20. Lef 2.

⁴⁸ Mekatib-i Hususiye Müdüriyeti'nin 19 Mart 1325 (1 Nisan 1909) tarihli yazısı BOA, MF. Hus, 2/20. Lef 1.

⁴⁹ Hayim Naum'un 3 Mayıs 1898 tarihinde Bay Leven'e yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*), s. 69.

⁵⁰ Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi'nin 16 Mayıs 1315 (28 Mayıs 1899) tarihli tezkeresi; BOA, Y.PRK. ZB, 22/74.

⁵¹ 13 Mayıs 1317 (26 Mayıs 1901) tarihli tezkeresi; BOA, Y.PRK. ZB, 27/37.

⁵² Hayim Naum'un 14 Kasım 1912 tarihinde yazdığı mektubu (Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları*), s.185.

İstanbul'un İtilaf Devletlerince İşgal Dönemi

İtilaf Devletleri'nin 1918 sonunda İstanbul'u işgali üzerine İngiltere'nin desteğindeki Siyonistler, Alyans ve Alyans mensubu Hahambaşı Naum'a karşı harekete geçmişlerdi. Siyonist Yahudilerin İstanbul'daki esas gücü elinde tutan İngiliz desteği ile Alyans okullarının kapatılmasından korkan İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği yeni şartlara uyum sağlanmasını ve Alyans okullarında İbranceye daha geniş yer verilmesini Alyans'tan istemişti⁵³.

Sonuç

Osmanlı döneminde, Yahudiler Üsküdar'ı Kudüs toprağına bitişik kabul ettiklerinden buraya ayrı bir önem vermişler ve Kuzguncuk'u kendileri için önemli bir yerleşim merkezi haline getirmişlerdi.

Avrupalılaşıma dönemi başlayana kadar, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudilerin eğitimleri Hahamhanelerin kontrolünde olan sinagogların yanında yer alan Meldar veya Talmud Tora diye adlandırılan okullarda yapılmakta idi. Bu klasik Yahudi okullarının masrafları esas itibariyle Hahamhanenin bütçesinden karşılanıyordu. 1860 yılında Paris'te kurulan Alliance Israélite Universelle'in Yahudileri Yahudi kalmak şartıyla özgürleştirmek, eğitmek ve kaldırmak için hareket geçmesi, Osmanlı Yahudilerinin eğitiminde yeni bir dönem başlatmıştı. Alyans'ın İstanbul Komitesi 1863 yılında fiilen kurulmasına karşılık, faaliyetlerine esas olarak 1873 tarihinde Baron Maurice de Hirsch'in Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin eğitimine harcanmak üzere AIU'e bir milyon Frank bağışlaması üzerine geçmişti. Paris'teki Alyans teşkilatı açtığı okullara müdür ve öğretmenler tayin etmesine, belli ölçülerde maddi destekte bulunmasına rağmen, maddi zorluklarını aşmak için mahalli kaynaklardan da takviye aranmakta idi. Bundan dolayı Alyans Yahudi okullarının genellikle varidatı masraflarını karşılamadığından balo düzenleyerek bu konuda çareler üretmeye çalışıyorlardı. Bu baloları düzenlemek için yapılan müracaatlara Osmanlı Hükümetleri hiçbir zorluk çıkarmayarak bu okulların yaşamasında önemli pay sahibi olmuşlardı.

1874-1908 arasında, Alyans İstanbul'da 11 okul kurmuş olup bunların dördü Üsküdar'da idi. Bir model olarak ortaya çıkan Alyans okulları aynı zamanda eski Yahudi okul sisteminin de modernleşmesini sağlamıştı. Üsküdar'da faaliyet gösteren ve Osmanlı son dönemindeki hahamları yetiştiren Haham Okulu da Hahamhaneye bağlı görünse bile esasında Alyans teşkilatının anlayışı istikametinde eğitim-öğretim yapıyordu.

Her ülkedeki Yahudilerin yaşadıkları ülkelerin dillerini öğrenme anlayışı çerçevesinde Türkçe'nin okutulmasına Alyans okullarında çok önem verilmişti. Daha sonra Osmanlı yönetimi de resmi lisan olması dolayısıyla gayrimüslimlerin de Türkçe'yi öğrenmeleri için özel okullarda Türkçe derslerini mecburi hale getirerek, Türkçe öğretmenlerini bizzat Maarif Nezareti'nce atamıştı. Bu uygulama pek çok okul için sözde bir uygulama olarak kalırken özellikle Alyans okulları bunu çok ciddiye almış ve görevini yapmayanları bizzat Maarif Nezareti'ne şikayet etmişlerdi.

Yaygın eğitimin önemini kavrayan Yahudiler Kuzguncuk'taki sinagoglarda halk için konferanslar düzenleyerek onların yetiştirmelerine katkıda bulunmuşlardı. Ayrıca, Musevî çocukları için hafta sonlarında Çamlıca gibi yerlere geziler tertip edilerek cemaat olarak kaynaşmaları ve boş zamanlarını değerlendirilmeleri temin edilmişti.

Kendi aralarında Gelenekçi-Alyansçı-Siyonist fikri tartışmalarının yaşandığı İstanbul ve Üsküdar Yahudilerinin eğitim yolu ile gelişme ve kalkınmada çok büyük başarılar elde etmişlerdi.

⁵³ Benbassa, *Mektuplar*, s. 40.

ÜSKÜDAR'DA SOSYAL HAYAT VE ÇEVRE

ÜSKÜDAR'IN KURULUŞ VE GELİŞMESİNDE DOĞAL ETKENLER

Ali Selçuk Biricik*

Giriş

Yeryüzünün her tarafı yerleşmeye uygun değildir. Buralar bir bakıma, insanlardan arınmış ıssız yerlerdir. Bu ıssızlık insan hayatını olumsuz yönde etkileyen faktörlerle ilgilidir. Buna mukabil bazı yerlerde köy, kasaba ve kentlerin kurulmuş olduğunu ve yoğun nüfuslu olanlar haline geldiklerini de görmekteyiz. Hiç şüphesiz bu durum söz konusu yerlerin insanların yaşamasına elverişli şartlara sahip olduğunu gösterir.

Üsküdar'la bütünleşen ve böylece Dünya'nın en büyük şehirlerinden birisi olan İstanbul, Avrupa ile Asya arasında doğal bir su yolu olan Boğaz'ın Marmara Denizi'ne açılan güneybatı kesiminde yer almaktadır. Bu büyük şehrin bir parçası olan Üsküdar Anadolu yakasındadır.

Üsküdar'ın kuruluş ve gelişmesine tarihî seyri içinde bir göz atılırsa bunda en büyük etkenin Doğal unsurlar olduğu ortaya çıkar. Çünkü söz konusu yörenin doğal zenginliği, insanların kendine çeken bir cazibe noktası haline getirmiştir. Bu sebeptendir ki biz Üsküdar'ın kuruluş ve gelişmesinde birinci derecede rol oynayan doğal faktörler üzerinde durmak istiyoruz.

Yapı ve Rölyefin Etkileri

Yerleşmeye uygunluğu bakımından arazinin yapı ve rölyefi, iklimi, toprak ve bitki örtüsü, hidrografik özellikleri ve diğer doğal zenginlikleri ön planda yer alır.

Her şeyden önce insanın ayak basabileceği, gezip dolaşabileceği, evlerini ve diğer beşerî tesislerini inşa edebileceği bir mekanın, bir arazinin varlığı söz konusudur. Nitekim Dünya'nın en yeni ve en son konduğu olan insan ne atmosferde ve ne de Hidrosfer ortamında yaşayabilir. Ancak insan Atmosfer ve Hidrosfer'le sarılı Litosfer'in kara sathı üzerinde görülmektedir. Burası topografya sathı ya da yeryüzüdür.

Çatalca-Kocaeli Yarımadası'nın bir bölümünde yer alan İstanbul arazisi de Paleozoik'ten bu yana Paleocoğrafik şartlarda vuku bulan değişmelerle ilgilidir. Bu değişme Tetis Denizi'nin evrimi ile bağlantılıdır.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, öğretim üyesi.

İstanbul ve civarı Tersier'in ikinci yarısı sonlarında yani Üst Miosen'de Sartmatlar Denizi'nin bir iç körfezi iken, Pliosen'de deniz çekilmiş; kara sathı belirgin hale gelmiş; bu da flüvyal âmillere aşındırılıp deniz seviyesine kadar tesviye edilmek suretiyle düzleşmiş; özellikle kuartzitlerden oluşan tepeler zirveler halinde kalmış; epirojenik hareketlerle yükselerek bir plato karakterini almıştır. Büyük ve Küçükçamlıca tepeleri de söz konusu platonun yüksek yerlerini oluşturmuştur. Gençleşmiş bir penneplen karakterindeki bu plato akarsularla yarılmış; düz sathlar nispeten parçalı hale gelmiş; ancak yerleşmeyi olumsuz yönde etkileyecek bir şekle dönüşmemiştir.

Öte yandan Çatalca-Kocaeli kara kütlelerini meydana getiren çeşitli litolojik birimler ve bunlar üzerinde oluşan toprak orada oturanların hayatında önemli yer işgal etmektedir.

Bugün dahi her biri birer sanat harikası olan, Üsküdar ve İstanbul'un diğer yerlerindeki tarihî eserlerde kullanılan yapı taşları yakın çevreden getirilmiştir.

Bakırköy-Haznedar civarında Üst Miosen'in Sarmasien Denizi ortasında oluşmuş mactraların kalkerler, Küçükçekmece Gölü kuzeyindeki Eosen kalkerleri, İstanbul'un yaklaşık 100 km. güneybatısındaki Kapıdağı Yarımadası'ndaki Paleozoik'te oluşmuş granitler, Marmara Adası'nın kuzeyinden getirilen mermerler ve ayrıca Üsküdar'ın 50-55 km. güneydoğusunda Hereke civarından çıkarılmış pudingler önemli yapı taşlarıdır.

Ordovisien-Silürrien'de oluşan Çamlıca Tepesi'nin kuartzitleri Karacaahmet'te mezar taşı olarak kullanılmıştır. Mermerlerin daha yaygın bir şekilde kullanımı daha sonra olmuştur.

Çamlıca Tepesi'nin çevresindeki alt-orta Devoniyen ile karasal karbonifer şistleri üzerinde oluşan topraklarda Bağlarbaşı'nda olduğu gibi bağcılık yapılmıştır.

Üsküdar'da şist ve grelerin bulunduğu bazı kesimlerde oluşan heyelânlı zeminler inşaat sahası olarak pek tercih edilmemiştir.

Üsküdar arazisi, zemin tabiatı İstanbul'un Ataköy, Bakırköy, Avcılar semtlerine göre depreme daha mukavim yerlerdir.

1509 yılında II. Beyazıt zamanında vuku bulan şiddetli depremde Üsküdar fazla hasar görmemiştir. Ancak İstanbul genelinde yıkılan kâğır binalar yerine ahşap binaların yapılması fermanı çıkmıştır. Bu binalarda kullanılan ahşap malzeme de civardaki ormanlardan getirilmiştir.

Çamlıca Tepesi civarında şistlerle kuartzitlerin birbiriyle ilişkisi buralarda bazı su kaynaklarının oluşmasına sebep olmuştur. Bunlar da Üsküdar'ın su ihtiyacına bir ölçüde cevap vermiştir.

İstanbul Boğazı'nın İhtiva Ettiği Potansiyelin Etkileri

Üsküdar açıklarında yapılan ve elde edilen sedimantolojik ve Paleontolojik bulgulara göre Marmara Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan *İstanbul Boğazı*, Holosen'de gelişerek bugünkü ortamsal durumuna kavuşmuştur. Bu dahi günümüzden yaklaşık 7400 yıl öncesine dayanmaktadır. İnsanların bu yöreye gelip yerleşmeleri de söz konusu tarihten sonrasına aittir.

Güneybatı kesiminde Üsküdar'ın bulunduğu *İstanbul Boğazı*, Dünya'da eşine rastlanılmayan bir *Doğa Harikası*'dır. O'nu cazibeli hale getiren, insanları kendine hayran bırakan temel unsurlar doğal özelliklerinde gizlidir.

Henüz hiçbir beşerî tesisin olmadığı, her haliyle doğal özelliklerin hakim olduğu *Boğazı Seyre Dalmak* ne kadar güzel! Bu temaşa, yılın muhtelif mevsimlerinde, günün farklı saat-

lerinde Boğaz'a hâkim yüksek tepe ve sırtlardan, Boğaz boyunca sahilin muhtelif yerlerinden gerçekleştirildiğinde tefekküre dalarak Boğaz'ın güzelliklerini farklı yönleriyle görebilmek bir ayrıcalıktır; bir başka güzelliştir.

Çamlıca Tepesi (262m.)'nden Güneş'in batışını seyretmek de insana ayrı bir haz vermektedir.

Boğazı sınırlayan yamaçların çeşitli ağaç, çalı, ot ve rengârenk çiçeklerle bezenmiş olması, Boğaz çukurluğunu dolduran su yüzeyine güneş ışınlarının gelmesiyle kırılma ve yansımadan kaynaklanan renk manzumesi gözleri kamaştıran ayrı bir güzelliştir.

Marmara Denizi girişinde Üsküdar açıklarından Karadeniz'e, Karadeniz girişinde Rume- li Feneri açıklarından Marmara Denizi'ne doğru yapılacak 62 km.lik bir tekne gezisinde Boğaz'ın sinesinde gizlediği zenginlikleri daha yakından görme fırsatı ortaya çıkar. Boğaz'a sularını boşaltan akarsu vadilerinin girintileri, burunları, daralan ve genişleyen yerleri ve böylece ortaya çıkan *menderesli seyri*, silik ve falezli kıyıları , nispeten sığ yerleri görülebilmektedir. Ayrıca görüldüğü gibi berrak sularında Karadeniz'den Marmara Denizi'ne, Mar- mara Denizi'nden Karadeniz'e hopyaya zıplaya, süzüle süzüle keyifli bir yolculuk yapan iri yapılı Yunus balıkları ile daha küçük cüsseli, sürüler halinde diğer balıkları görmek, onlar- dan yararlanma arzusunu da beraberinde getirmektedir.

Hiç kuşkusuz, ihtiva ettiği yüksek değerlerdeki A, B₁, B₂ ve C vitamini, proteince zengin oluşu, yağ oranı ve bağ dokusunun az oluşu, düşük kalorili ve yumuşak etiyle balık insanla- rın beslenmesinde ayrı ve önemli bir yere sahiptir.

Yukarda kısmen açıklandığı üzere; İstanbul Boğazı, coğrafi peyzajı gösterdiği morfometrik özellikleri dip rölyefi ve akıntı sistemleriyle beşer hayatı için gerçekleştirilecek olan bazı im- kânlar sunmaktadır.

Boğaz, Poyraz ve Lodos'un çok şiddetli estiği zamanlar hariç, büyük tonajlı gemilerin de ge- çişine elverişli bir durum arz etmektedir.

Buharlı gemilerin yapımından önce de bazı istisnai haller dışında rüzgârın ve üst akıntılarının etkisiyle yelkenli gemilerin seyr-ü seferleri de kolay olmuştur.

Yapılması plânlanan köprülerin yer seçiminde boğazın daralan yerleri tercih edilmiş ve böy- lece yapım maliyeti nispeten düşmüştür.

Sualtı dip rölyefinde eşiklerin bulunduğu sığ yerler sualtı yolları ve tüp geçitlerinin inşasını kolaylaştıracak sırtlar halinde teşekkül etmiştir.

Kıyıya yakın yerlerde yüzeye yakın sualtı tepelerinin varlığı Kız Kulesi gibi, bazı yapılara ze- min teşkil etmektedir.

Falezlerden açıklara doğru kıyıda oluşmuş sığ yerlerin zamanla doldurulması düşünülecek, buralar bugün gördüğümüz gibi liman tesisleri, yollar park ve bahçelere tahsis edilmiş olacaktır.

Suyunun fizik ve kimyasal özellikleri yanında dip rölyefinin sunduğu bazı avantajlar zen- gin bir faunanın barınmasına da yardımcı olmuştur.

Oluşturulacak meskûn alanların (Üsküdar vd.) kanalizasyon suları boğazın dip rölyefi ve akıntı sistemi dikkate alınarak denize deşarız gerçekleştirilmiş olacaktır.

İnsanlara çok yönlü imkân hazırlayan İstanbul Boğazı 31 km. uzunluktadır. En dar yeri Rumeli ve Anadolu Hisarı kuzeyinde olup 0,8 km. , en geniş yeri ise Büyükdere güneyin- de 3,5 km. dir. Boğaz boyunca derinlikte farklı değerler söz konusudur. Ortalama 65 m.

derinliği olan boğazda maksimum derinlik 100m. civarındadır. Buralar boğazın en çukur yerlerine rastlamaktadır. Boğazın güney girişinde derinliğin 30 m. ye düştüğü bir eşik sahası görülür. Kıyılarda derinlik daha da azdır.

Diğer önemli bir husus da Boğaz'daki akıntı sisteminin dikkat çekici olmasıdır. Boğazda Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru sürekli ve düzenli bir üst akıntı, Marmara Denizi'nden Karadeniz'e doğru da bir dip akıntısı vardır. Ancak alt veya dip akıntısının İlkbahar'da (özellikle Nisan ayında) Karadeniz'e kadar ulaşamadığı bilinmektedir.

Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru sürekli bir akıntının gerçekleşmesi; Karadeniz'de su seviyesinin Marmara Denizi su seviyesine göre 25-50 cm. daha yüksekte oluşu, Karadeniz'in yüzey sularının yoğunluğunun (‰ 017) Marmara Denizi yüzey sularının yoğunluğundan (‰ 28) da az oluşu ve Poyraz'ın sürekli ve etkili bir şekilde Boğazda kanalizasyon olarak güneybatıya doğru esmesinin rolü vardır.

Klimatik Şartların Etkileri

Montesquieu'nun ifadesiyle "İklim imparatorluğu bütün imparatorlukların birincisidir." Buna göre iklimin insanlar üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerinin ne denli büyük olduğu ortaya çıkmaktadır.

İçinde Üsküdar'ında bulunduğu İstanbul'un, Boğaz'ın Karadeniz'e açılan ağzı ve çevresinde kurulmayıp Marmara Denizi'ne açılan kesiminde yer almış olması tesadüfi değildir. Bunda iklimin etkili olduğunu söylemek yerinde olur. Boğaz'ın Marmara Denizi'ne bakan kesimim çok şiddetli fırtına ve kasırgalardan korunmuş ve daha çok güneşlenen bir yer olma özelliği göstermiştir.

Çatalca-Kocaeli Yarımadası'nın İstanbul Yöresine hakim olan iklimatik şartlarda Holosen başlangıcından bu yana fevkalâde önemli değişiklikler olmamıştır.

Aktüel veriler de dikkate alındığında yıl içerisinde iklimde görülen değişimler (sıcaklıkta, basınç ve rüzgarda, nem ve yağıştaki salınımlar) uzun süreli olarak birbirini takip eden yıllarda benzeri özellikler taşıdığından istikrarlı bir seyir takip etmiştir. Bu yeknesaklık zaman içerisinde, beşer hayatı üzerinde olumlu gelişmelere zemin hazırlamış olacaktır. Nitekim, İstanbul Boğazı'nın güneybatısında yoğunlaşan iskân bunun belirgin bir örneğidir. Üsküdar'da bu kesimde yer almaktadır.

Söz konusu yörede, her ne kadar zaman zaman bunalıcı sıcaklar, çok şiddetli sağanak halinde yağmur ve dolu yağışları, sürekli ve yoğun kar yağışları, şiddetli esen soğuk rüzgarlar ve fırtınalar, ayrıca yoğun sisler vukua gelse de bunların yıl içerisinde muayyen mevsimlerde çok sınırlı bir zaman dilimi içinde görülmeleri yadırganacak, rahatsız edecek ve hayatı bütünüyle olumsuz etkileyecek durumda değildir. Hiç kuşkusuz iklimatik şartlara bağlı olarak vukua gelen küçük bazı olumsuzluklar da yaşanılmaktadır;

- Lodos'un etkisiyle sıcaklığın ve nem oranının azamî düzeye eriştiği yaz mevsiminin Temmuz ve Ağustos ayları ile Haziran'ın ikinci yarısı ve Eylül'ün ilk yarısında bazı gün ve saatlerde Üsküdar civarında bunalıcı sıcaklar oluşur. Bu da astımlı hastalar için rahatsız edici olmaktadır.

- Atmosfer'den birim zamanda düşen ve daha çok geçiş mevsimlerinde sağanak halinde vuku bulan yağmur ve dolu yağışları miktar olarak normal değerlerin çok üstüne eriştiğinde doğal zeminde ve beşerî tesislerde tahribata sebep olmaktadır. Su baskınları ile ortaya çıkan kayıplar bu bakımdan önem arz eder.

- Kış mevsiminde kar yağışlarının sürekli ve yoğun bir şekilde devam etmesi, kar örtüsünün yerde kalmasına bağlı olarak meskûn alanda cadde ve sokakların kapanmasıyla ulaşımda aksamalar olacaktır.

- Kış ve geçiş mevsimlerinin bazı ay ve günlerinde ve günün muhtelif saatlerinde meydana gelen yoğun sis süreklilik gösterdiği sürece görüş mesafesi ve açısını daralttığından göz gözü görmez olur. Bu da deniz ve kara ulaşımını olumsuz yönde etkilemiş olur.

- İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişinde zaman zaman vukua gelen şiddetli fırtına ve oluşan dev dalgalar çok sayıda gemilerin batmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan kar yağışının yoğun ve sürekli oluşu, hızı saatte 90-120 km.yi bulan soğuk ve şiddetli esen *Poyraz*'ın *Yıldız*'la birleşmesiyle sıcaklığın 0 °C 'nin altına düşmesi ve kar yağışının tipi şekline dönüşmesiyle hayatın olumsuz yönde etkileneceği söylenebilir. Bu durum özellikle kış mevsiminde başta Boğaz'ın Karadeniz girişinde daha şiddetli olmak üzere Marmara Denizi girişinde (Üsküdar ve civarı) de görülür.

İklimin insan ve eserleri üzerindeki bu olumsuz etkileri, insanların doğanın kurallarına gereğince uymadıkları, gerekli ve yeterli tedbirleri zamanında almadıkları takdirde söz konusu olmaktadır.

İstanbul Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açılan güney-güneybatı kesimlerinde yerleşme ve nüfustaki yoğunluğun Boğaz'ın Karadeniz'e açılan girişindeki yerlerinden çok daha fazla olması rölyeften ziyade iklimatik şartlara bağlı bulunmaktadır. Bu disimetri bugün söz konusu Boğaz'ın kuzeydoğu ucu ile güneybatı ucu arasında oldukça belirgindir.

Kaynakça

- Çeçen, K. – 1991: *İstanbul'un Vakıf Sularından Üsküdar Suları*. Turgut Ofset , İstanbul.
- Dursun, A. H. – 2002: *İstanbul'da Yaşama Sanatı*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Eyice, S. – 1976: *Bizans Devrinde Boğaziçi*. İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. no: 2236, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Konyalı, İ. H. – 1976, 1977: *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*. Cilt I-II . Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- Meriç, E. – 1990: *İstanbul Boğazı Güneyi ve Haliç'in Geç Kuvaterner (Holosen) Dip Tortulları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını. Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul.
- Selçuk Biricik, A. – 1998-1999: *İstanbul Şehri ve Su*. T.C. Marmara Üniversitesi Marmara Coğr. Derg. Sayı: 2, sayfa: 11-32, İstanbul.
- Şahin, C. – 1990: *İstanbul Boğazı Eşiği Kuzey Kısmında Jeomorfolojik Birimlerin Ayırt Edilmesi ve Haritalanması*. İst. Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yalçınlar, İ. – 1967: *Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller*. İst. Üniv. Coğr. Enst. Derg. Cilt: 8, sayı:16, s. : 53-66, İstanbul.
- Yüngül, N. – 1955: *Üsküdar Üçüncü Ahmet Çeşmesi*. T.C. İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Yayını, İstanbul.

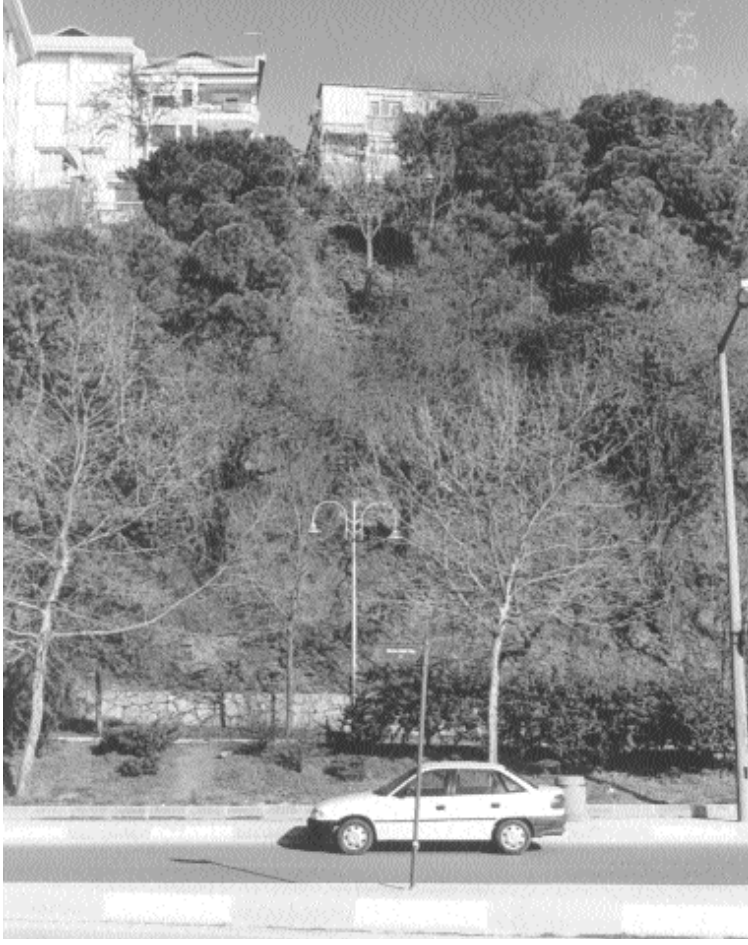

Selimiye Kışlası ve Falezleri

Harem-Üsküdar sahil şeridi boyunca yer alan falezler

Harem-Üsküdar
sahil şeridi
boyunca uzanan
falezlerden
doğal bir
görünüm
(Salacak falezi)

Salacak falezi ve Pembe Köşk

Salacak balıkçı barnağı

Salacak mevkiinden Kızkulesine bakış

Büyük Selimiye Camii

Büyük Selimiye Camii dış cephesinden başka bir görünüm

Beylerbeyi sırtlarında heyelânlı zeminler

Beylerbeyi sırtlarında heyelânlı zeminlerden başka bir görünüm

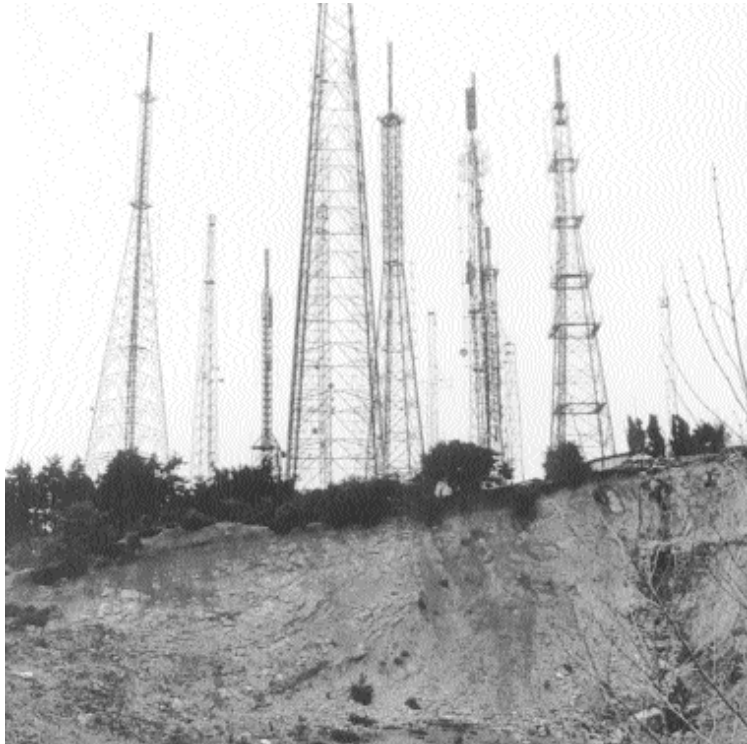
Altunizade'den Büyük Çamlıca tepesine bakış

Büyük Çamlıca Tepesi'nde zirve düzlükleri

Büyük Çamlıca
Tepesi zirve
kesimlerinde
hafriyatlarla
yüzeylenen
kuartzitler ve
alterazon

Büyük Çamlıca
Tepesi'nin
zirvesinde
kuartzitler
üzerinde inşa
edilmiş
radyo-link
istasyonları

Beylerbeyi Sarayı'ndan bir görünüm

Beylerbeyi Sarayı bahçe duvarları

Üsküdar
Duvardibi
seminde bir su
terazisi
(yapımında
kullanılan taş
ve işçiliği
dikkat
çekicidir)

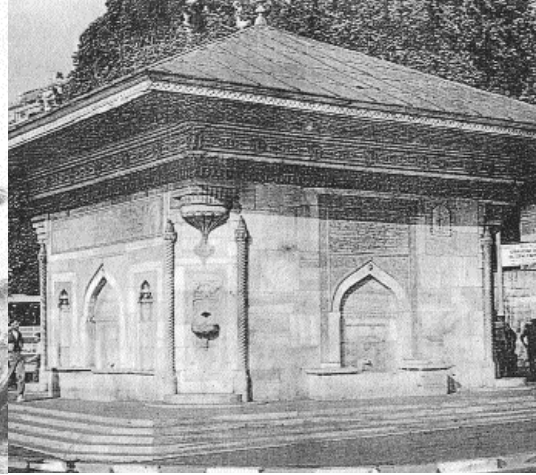
Bağlarbaşı'nda gayrimüslim mezarlığı

Karacaahmet Mezarlığı ihata duvarının bir bölümünün yapımında kullanılan kuartzitler

Sultan III. Ahmet Çeşmesi

Üsküdar Meydanında
Sultan III. Ahmet Çeşmesi ve civarının gravürü

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE VE SEYYAHLARA GÖRE ÜSKÜDAR'DA SOSYO-EKONOMİK YAPI ÖZELLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Naci Şahin - Uzm. Meral Şahin*

“Ey Üsküdar! Senin beyaz evlerin binlerce mezarın önünde bulunuyor. Ama onların üzerinde daima yeşil kalan selvi ağaçları var. O büyük ve hüzünlü selvilerki kendi yapraklarının bezemeleri arasına sonsuz bir matemini izini bırakmışlar. Tıpkı karşılık görmemiş, bir aşk gibi....”

Byron

Ülkemizde yakın yüzyıllarda önemi anlaşılan mahalli tarih araştırmaları genel tarihe katkıları açısından değerlendirildiğinde ayrıca önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi toplumsal yapının en önemli unsurlarından birisi sosyo-ekonomik yapı özellikleridir. Toplumsal yapının nitelikleri ve bunlara ilişkin verileri ortaya koyabilmek şehir tarihlerinin alt yapılarının sağlam bilimsel zemin etüdlerinin inşa edilerek diğer unsurların bunların üzerine oturtulması bakımından dikkate değerdir.

Başta arşiv vesikaları gibi ana kaynaklara dayanarak, dönem içerisinde bu yöreye gelmiş görüş ve değerlendirmelerini ortaya koymuş yerli ve yabancı gezginlerin görüşleri olmak üzere ve gerekse birinci ve ikinci elden eserleri kullanmak suretiyle ortaya koymaya çalıştığımız bu incelemenin Üsküdar'ın sosyo-ekonomik özelliklerinin aydınlatılmasında önemli olacağı inancındayız.

Asya yakasında Üsküdar'dan başlayarak, İzmit körfezi boyunca anadolu'ya giren karayolunda engel teşkil etmeyen bir güzergâh sağlıyordu¹. Üsküdar, biraz daha doğudaki Kadıköy gibi, İstanbul'un asya yakasında yer alan gerçek bir köprü başıdır. Oysa İstanbul'un sadece bir banliyösüdür, İstanbul'daki yerleşim, denizle birbirinden ayrılan ve kanar mahallelerle devam eden üç büyük bölüme ayrılır; Güneyindeki Haliç'in yer aldığı surların içinde kalan asıl İstanbul(Bizans, sonrada Osmanlı kenti), kuzey kıyısında, Pera-Beyoğlu mahallesininin yayıldığı Cenevizlilerden sonra da avrupalıların kenti Galata, son olarak İstanbul'u boğazının ve marmara denizinin asya yakasında yer alan ve giderek anadoluya doğru yayılan ke-

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Robert Mantran, *Histoire d'Istanbul - İstanbul Tarihi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 16.

nar mahalleleri oluşturan Üsküdar. Bu doğal bölümlene Bizans döneminde ortaya çıktı ve Osmanlı döneminde de sürdü. Sadrazamların çıkardığı bir çok ferman² şu sözlerle başlar, İstanbul Galata ve Üsküdar kadılarına buyrulmuşturki;

İstanbul Üsküdar ile Haydarpaşa arasındaki Salacak burnundan ya da İstanbul boğazına ve Haliç'e egemen güzel manzaralı Cihangir'den bakıldığında çok daha geniş bir panoramayı kapsayan olağanüstü çekici bir kenttir³. Merkezi Paşalimanı ile Salacak arasında yer alan Üsküdar'ın kuruluşu tarihi kaynaklara göre çok eskilere M.Ö. 5. yüzyıla kadar götürülmektedir. Bütün tarihi süreç boyunca son derece önemli bir konumda bulunmuştur. Osmanlı sultanı Orhan Gazi tarafından 1384 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Sultan Murat-I döneminde bölgeye yapılan iskanların ve sürgünlerin artmasıyla bir süre sonra şehir türk karakterine bürünmüş görünmektedir. Bütünüyle egemenliğin İstanbul'un fethinden sonra artarak devam ettiğini görüyoruz.

29 Mayıs 1453'de İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra Üsküdar hızla gelişme göstermiş, Üsküdar'a kesin ve kalıcı iskan başlamıştır. Bu arada 91 cami veya mescit, 51 tekke, 12 hamam, 11 kervansaray, 2 imaret, 7 medrese, 260 çeşme, 5 büyük iskele, 2 darüşşifa, 2 menzilhane, kütüphane darülhadis, sebil ve posta teşkilatı ile bir çok padişah, sultan, paşa ve devlet adamlarının sarayları, yalı ve köşkleri ile süslenmiştir. Bütün Osmanlı Tarihi Dönemi'nde Anadolu, Mısır, İran, Hicaz, Irak, Kafkasya, Suriye üzerine yapılan seferlerde Üsküdar, Osmanlı padişahları ve devlet adamlarının konaklama ve dinlenme yeri olarak görev yapmıştır. Sefere çıkan Osmanlı padişahları, şimdiki Doğançılar 'da kurulan Otağ Çadırında kalmışlardır. Fatih Devri'nde, Üsküdar adeta yeniden kurulmuştur denilebilir.

Tarihten gelen süreç içerisinde Üsküdar evlerinin kendi iç dünyasına kapalı bir yapılanma içerisinde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. İstanbul şer'iyye sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Üsküdar'ın belli bir kesitini aydınlatacak bilgilere sahip olmuş bulunuyoruz. Mahalli tarih açısından son derece önemli bilgiler ihtiva eden şer'iye sicilleri üzerindeki araştırmalar son yıllarda artarak devam etmektedir. Yerel tarihin belli bir dönemini aydınlatan sicillerden yola çıkarak genel tarihe önemli ölçüde katkıda bulunulmuş olacaktır⁴.

Defterlerdeki belgelerin tasnif edilerek değerlendirilmesinden sonra satılan evlerin özellikleri sıralandığında ev ile birlikte beraberinde avlu ve sokak kapısı kavramları da geçmektedir. Bu yapılanma içerisinde klasik Türk evi tipinin yapılanma biçimini ve bunun sosyal hayata yansımaları görmek mümkün olabilmektedir.

Bu türden bir yapılanma karşılıklı olarak komşuluk ilişkilerini geliştirdiği gibi Türk-İslam yapısından gelen kaynaklanmayla mahremiyeti de içerisinde barındırmış bulunmaktadır. Avlu adeta Türk evinin dışarıya açılışında önemli bir engel teşkil ettiği gibi haneyi yabancı gözlerden korumuş bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak İstanbul'a gelmiş ve Üsküdar'a da uğrayarak gözlemlerini anlatmış bulunan gezginlerin ifadelerinden kolayca anlamak mümkün görünmektedir.

² Mantran burada padişahların çıkarttığı fermanların sadrazamları tarafından çıkartıldığını söyleyerek bir yanlışlığı içerisine düşmüştür.

³ Mantran, *a.g.e.*, s. 18.

⁴ Biz bu araştırmamız kapsamında şu şer'iyye sicillerini kullandık.; İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi Üsküdar Mahkemesi, *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*=Ü Ş S- 4453-3,4,5,9,12,18,27; Ü Ş S-4455-9,10,11,12,13,14,15,17,19,22; Ü Ş S-4456-22,27,31,32,33,34,35,36; Ü Ş S-4527,4,5,6; Ü Ş S-4528,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14;

Kendi içerisine kapalı bir yapılanmayı beraberinde getiren bu tür komşuluk bağlarının oluştuğu çevrenin en büyük sakıncası şuyduki, toplu halde çıkan yangınlar sonrasında meskenlerin önemli bir kısmı hasar görmekte ve yanmaktaydı.

Sokakların dar oluşu veya bazan çıkmaz sokak şeklinde düzenlenmesi yeterli itfaiye teşkilatı olmayan İstanbul için her an büyük felaketleri beraberinde getirecek kadar önemli olmaktaydı.

Üsküdar ailesinde klasik osmanlı ailesinde görülen yapılanma biçimine rastlanmaktadır. Ve bu yapılanma sonrasında ortaya çıkarak mahkemeye intikal eden hukuksal olaylardan ve bunların mahkemeye intikal eden davalarından anlaşıldığına göre sadece müslim aileler değil aynı zamanda gayr-i müslim ailelerde hukuksal sorunların çözümünde Osmanlı aile hukukunu ve şer'î mahkemeyi tercih etmektedirler. Esasında bu durum sadece İstanbul mahkemeleriyle ilgili sınırlı olmayıp bütünüyle anadoludaki diğer şehirlerde de çok yaygın olarak karşılaşılan hukuki bir süreçtir. Üsküdar'ın zaten Osmanlı idari teşkilatında önem atfedilen bir merkez hüviyetinde olması onun bu durumunu oldukça önemli kılmaktaydı.

Sicillerden anlaşıldığına göre diğer Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi İstanbul ve Üsküdar'da da gayr-i müslimler ayrı mahalleler halinde yaşamaktaydılar. Osmanlı merkezi yönetimi zaten böylesine bir birlikteliğe yani gerek müslim ve gerekse gayr-i müslimlerin bir arada yaşamalarına imkan tanımamaktaydı. Bu amaçla ortaya çıkacak muhtemel birliktelikleri önlemek için gerekli bütün tedbirlerinde aynı zamanda alındığı görülmektedir. Üsküdar Osmanlı Türk şehrinde bu toplum mensupları Üsküdar'ın en etkili ve güzel yerlerinde ikâmet ettikleri gibi bu konumlarını Osmanlı devleti çöküntü sürecine girene kadar korumuş bulunmaktaydılar. Gayri-müslimlerin mal varlıklarının müslimlerin varlıklarından daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

İstanbul'a gezi düzenleyen pek çok gezgin İstanbul'la ilgili gözlemlerini kaleme alırken Üsküdar'la ilgili düşüncelerinde ifade etmişlerdir.

Bunlardan birisi XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelerek gözlemlerini aktaran Hollandalı gezgin Cornelis de Bruyn "Voyage au Levant" isimli eserinde İstanbul'un genel bir panoramasını çizmiş bulunmaktadır. Sadece Üsküdar'ı betimlememiş bunun yanısıra Sarayburnu ve Galata'yı da bunun içerisine almış bulunmaktadır. Bruyn'un verdiği bilgiler, sadece bu tür betimleme eserler olmayıp İstanbul'u bir bütün olarak ele almış bulunmaktadır⁵.

Ünlü gezginlerden Melling, çizdiği İstanbul haritaları ve kentin panoramik görünümünü çizmekle ünlenmiştir. Melling'in "Galata Kulesinden İstanbul Görünümü" adlı yapıtında servi ağaçlarının hareketlendirdiği yoğun bir yerleşim dokusunu Tophane limanındaki yelkenli tekneleri, Kızkulesi'ni ve Üsküdar kıyılarını betimlemiştir. Melling eserlerinde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Üsküdar'ın tarihi dokusuyla ilgili önemli bilgiler vermiştir⁶.

Dönemin Üsküdar'ının konumuyla ilgili yorum ve gözlemlerde bulunanlardan birisi de Wolfgang Müller Wiener'dir. "Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul" isimli eserinde "...Gemiler türlerine, büyüklüklerine ve yüklerine göre belli yerlere demirleyebiliyorlardı. Uzak mesafelerden gelen gemiler Galata önündeki kıyı kesiminde demirlerlerdi. Ayrıca Haliç'te tersanenin önündeki bölge dışında da demirleme imkanı vardı. Ancak 1836'da Azapkapı ile Un-

⁵ Cornelis de Bruyn, *Reisen Van Cornelis de Bruyn*, Henrik van Krooneveld 1698, s. 112 vd.

⁶ Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Costantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, s. 76-77.

kapanı arasında kurulan ilk köprü'nün yapıyla bu durum değişti. İç liman alanının yükünü azaltmak için İstanbul'da kısa süre kalan gemiler Kızkulesi'nin yanında ya da Üsküdar önünde Harem iskelesinde demirliyordu..." demektedir⁷.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde 1835 tarihinde İstanbul'a gelen Miss Pardoe üslubu ve ifade tarzının güzelliği ile dikkati çekmektedir. "...Kalabalık tepelerinin üstündeki tahtına kurulmuş olan ayaklarının dibinde kıyıları saraylarla bezeli boğazın gümüşü suları akan "şehirlerin melikesi" önümdeydi işte!..." sözleriyle Üsküdar'la ilgili gözlemlerini anlatır. Miss Pardoe ifadelerinin ilerleyen cümlelerinde daha da bir duygusal yaklaşım içerisine girer. "...Yavaş yavaş ilerlerken soylu limanın bütün ihtişamı birden bire gözlerimizin önüne seriliverdi. Parlıtlı kapısıyla ve yüksek servilerin arasından seçilen binalarıyla Sultan Mahmut'un altın yıldızlı sarayını kısa sürede geçtik. Uzakta bütün güzelliğiyle sulara bakan Üsküdar arkamızda kalmıştı. Boğazın dalgaları Üsküdar'ın sivri minarelerinin zarif hatlarını yansıtıyor ve mezarlık korularının karanlık gölgeleriyle sanki yer yer kefene bürünüyordu. Yıkılmaya yüz tutmuş duvarları ve savaşların anılarıyla Galata arkamızdaydı. Kâh orada ve kâh burada zarif minareler göğü delerken ait oldukları camilerin geniş kubbeleri ve eteklerine dizilmiş evlerin çatuları dik yokuşta birbirlerinin devamı gibi görünüyordu. Her dakika gemimizin yanından uzun sivri burunları ve yıldızlı süslemeleriyle zarif kayıklar geçiyor. İşte şunun yolcusu sarıklı ve sakallı bir Türk teknenin dibindeki halıya oturmuş elinde çubuğu kürklü kaftamına sıkıca sarılmış⁸.

Miss Pardoe İstanbul'un Üsküdar yakasındaki merasimlerden birisini etraflı olarak anlattığı eserinde Üsküdar'da gördüğü merasim törenini anlatır. Sultan II. Mahmut'un yapılan portreleri takdim edilecektir. Bu amaçla yapılan törenler Üsküdar'da Saray Muhafızları Alayı'na diğeri ise Taksim'deki Topçu kışlasına takdim edilecektir. II. Mahmut Üsküdar Selimiye kışlasında ve Taksim Topçu kışlasında yaptığı ek ilavelerle bu yapıları günün şartlarına göre yeniden modernleştirmiş ve batı dan gelen gelişmelere uygun hale getirmiştir⁹.

Miss Pardoe bu törenlerden birisinde şahit olduğu olayı anlatırken, bu olay dönemin sosyal yapısını anlatıp göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir.

Sultan Mahmut'un Saray Muhafızları Alayı'nda kendi portresinin gösterildiği bir tören sırasında bazı askerler portre yapılmasının islam dini esaslarına göre kesin olarak yasaklandığını bunun dine karşı olmak için yapıldığından dolayı padişaha karşı çekincelerini ortaya koymaktan geri kalmamışlar ve "gittikçe gavurlaşıyoruz"diyerek tepkilerini dile getirmişlerdir.

Doğru'nun gizemli dünyasına kendi hayal dünyası ile farklı bir bakış açısı getirerek bu konudaki gözlemlerini kaleme ilan bir diğer gezgin ise Gerard de Neval'dir. Neval yaptığı gezi gözlemlerini kaleme almıştır. Doğuya geldiğini bildiğimiz diğer gezginlerden farklı bir yöntem ve metod izleyen Neval sıradışı bir gezgindir. Daha küçük yaşlardan itibaren aile baskısından kurtularak kendi başına kendi hayal dünyası içerisinde gezmek isteyen bu farklı bakış açısı ile İstanbul'a gelmiş ve doğunun bu eşsiz gizemli şehrini görme imkanı bulmuştur. Bazan sürekli bir kaçıp kurtulma çogu zamanda kendi edebi dünyasının duyurduğu bir ihtiyaç ile gezginci bir hayat geçirmiştir. Bu yorulmak bilmez yolcu Belçika, Hollanda, İsviçre, Avusturya, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerinden başka, Türkiye'yi, Mısır'ı ve Suriye'yi de görmüş bulunmaktadır.

⁷ Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 95.

⁸ Julia Pardoe, *Miss Pardoe'nin Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı*, Boyner Yayınları, İstanbul 1999, s. 86 vd.

⁹ Pardoe, *a.g.e.*, s. 50.

Üsküdar'la ilgili gözlemlerini "Voyage en Orient" ismiyle orjinal olan ve Türkçeye Doğuya Seyahat adıyla çevrilen eserde, anlatan Neval belkide Üsküdar'la ilgili pek çok ayrıntıya yer veren ender gözlemci ve gezginlerden birisi hüviyetinde bulunmaktadır.

"...Ulu bir yalancı çınarın altında dinlenirken, boğazına kadar düğmeli uzun bir redingot giymiş, başına mavi ipek püsküllü bir fes geçirmiş, göğsüne seçilemeyecek kadar küçük bir nişan takmış olgun yaşta bir Türk gelip yanımızdaki sıraya oturdu. Yanındaki kendisinin küçültülmüş bir modeli gibi giyinmiş çocuk bizi ciddi bir ağırbaşlılıkla selamladı. Türk çocukları buluş çağından itibaren ağırbaşlı olmayı öğrenmeye başladılar. Bundan sonra da annelerinin himayesinden çıkarlar. Oğlunun bu zarif hareketini methettiğimizi gören Türk'lerde bize selam verdi. Arkasından çeşmenin başında duran kahveciyi çağırdı. Biraz sonra tütün ve içecek şeylerin geldiğini görerek şaşırдық. Henüz tanımadığımız bu insan bize bunları kabul etmemizi rica etti. Biz tereddüd içerisinde iken Kahveci; Kabul edin, size bu inceliği gösteren kişi büyük bir insandır. O Üsküdar'ın paşasıdır. Bir paşa'nın hiç bir şeyi reddedilmez..." sözleriyle karşılaştığı nezaketi ifade eder.

Neval ayrıntılara girmeyide ihmal etmez. "...İkram edilen şeylerden bana hiç bir şey verilmediğini görünce şaşırırım. Dostumun yaptığı uyarmaya kahveci cevap verdi. Bir kafire asla hizmet edilmez. Bu onur kırıcı bir sözdür. Kafir diye haykırdım. Kafir sensin köpekoğlu!

Oysa hiç düşünmemiştimki, bu adam şüphesiz sünni bir müslüman idi. Giyinişine bakarak beni Ali'nin şî mezhebinden zannetmişti. Hakaretini bu kılığa karşı yapıyordu.

Karşılıklı olarak sert sözler söyledik. Ben kahvecinin hiç bir sözünü karşılıksız bırakmadım. Zira doğuda nezaketsiz bir adama son sözü asla bırakmamak lazımdır. Yoksa sizin ürkek olduğunuzu anlarsa sizi dövmeye bile kalkışabilir. Halbuki karşılıklı olarak en ağır sövmeler dahi orada bulunanların zihninde kavga edenlerden birisinin ve ötekisinin galebe çaldığına kanaat getirmeleri ile sonuçlanır..." Aslında Neval burada abartıya kaçmış görünmektedir. Zira gezginlerin çoğu anadolu insanının nezaket ve diğer ince davranış özelliklerini yabancılarla yani misafirlerle karşı gösterdiği hoşgörülü tutumundan övgüyle söz etmişlerdir. Bundan sonra Neval devamla;

"...Üsküdar paşası olayı hayretle seyretmişti. Tamamen bir yanlış anlama neticesi çıkan bu kavgaya arkadaşlarım çok güldüler. Kahveciye benim İran'lı değil, bir Fransız olduğumu anlattılar. Bu hadiseye alt tabakaya mensup halk arasında hâlâ mevcut olan taassubu belirtmek için temas ettim. Avrupalılara karşı hürmetkâr olabilen bu insanlar kendi dinlerinin çeşitli mezheplerinin mensuplarına karşı çok sert hareket ediyorlar. Aslında, Hıristiyanlarda da aynı şey vardır. Bir Roma katoliği, bir Türk'e, bir Yunanlı'dan daha fazla yakınlık gösterir. Üsküdar paşasıda geçen olaya güldü. Sonradan ressamla sohbetle koyuldu. Dönüşte aynı zamanda yola çıktık. Kayıklarımız, sultanın asya yakasındaki yazlık sarayının önünden geçerken paşa bize bu sarayı görmemizi temin etti.

Dünyanın en güzel ve zârif ikâmetgâhlarından birisi olan bu sarayı avrupa kıyısı üzerindeki saray ile karıştırmamak lâzımdır. Sarayın set set sıralanmış bahçeleri, sağ tarafta Üsküdar'ın görüldüğü tepenin zirvesine kadar uzanıyor. Saray onsekizinci asır üslûbu ile yapılmış İçerisine girmeden önce bize muvakkaten verilen terlikleri giydik. Sonra halen boş bulunan sultan dairelerini gezmeye başladık.

Alt katta deniz üzerindeki slonlar, kıymetli ağaçlardan yapılmış kazık temeller üzerine oturtulmuş. Burada çürümeye karşı çok mukavemetli sarısabır kazıklar bulunduğunu anlattılar. Zemin kattaki geniş odaları gezdikten sonra özel dairelerin bulunduğu bölüme geç-

tik. Orta yerde etrafındaki yirmi kadar odanın hepsinin üzerine açıldığı büyük bir salon var...” Neval etkilendiği sarayın ayrıntılarında girer;

“...Her oda tamamen aynı şekilde döşenmiş. Hepsinde bir divan, bir kaç sandalye, mum ağacından bir konsol, şöminenin üzerindeki mermer yerleştirilmiş bir satat var. Eğer bu mobilyalara birde karyola eklenseydi. İnsan kendisini Paris’li bir genç kızın odasında zannedebilirdi. Fakat doğudaki karyola vazifesini yalnız divanlar görür.

Bu odaların, her biri ayrı bir kadına tahsis edilmiş. Odalardaki yeknesaklık ve simetri beni şaşırttı. Orada öğrendiği, sultanın kadınları arasında mutlak bir eşitlik vardır. Sonradan ressam dostum anlattı. Şevketli padişah her zaman beyoğlu’ndaki bir şekerlemeciden aldıracağı şekerlemelerin tamamen aynı olmasını titizlikle istermiş. Bir bonbonda bir kokulu şekerde veya bir bademşekerinde bir tek eksiklik yahutta bunların sarıldığı kıvrıkcık kağıtların birisinde tek bir kusur bu güzel varlıkların arasında önemli karışıklıklar çıkmasına sebep olurmuş, Bu güzel saraylı yaratıklarda bütün müslümanlar gibi çok hassas bir eşitlik duygusuna sahipler.

Büyük salonda bize İtalyan operaları okuyan rakkaslı saati çaldırdılar. Üzerinde bulunan öten bülbüler, kabaran tavuskuşları, bu küçük esere ayrı bir ilginçlik kazandırmış.

İkinci kat, kadın şarkıcı veya hizmetkar olarak vazife gören “odalıklara” tahsis edilmiş. En üst kata halayıklar yerleşmiş. Harem, iyi bakımlı bir pansiyon havasında ve düzeninde Haremde iktidar, en kıdemli kadında. Yalnız, o da sık sık gidip danışmak mecburiyetinde olduğu gibi eski saraydaki valide sultanın emrinde.

Osmanlı sarayının içinden görüp kapabildiklerim bunlar. Burada her şey biz ahlaki bozulmuş Avrupalıların hayallerinde yarattıklarından umumiyetle çok daha başka ve basit. Türklerin birden fazla kadın almaları nüfus artışı temin etmekten başka hiç bir şeye bağlı değil. Çok güzel ve güçlü Kafkas ırkı, izah edilmesi güç fizyolojik vasıfları sayesinde nüfus eksikliğini hayli azaltmış. Geçen asrın savaşları, Türk nüfusunu zayıf düşürmüştü. Ortaçağdaki Frenk ırklarının başına geldiği gibi bu insanların çok cesur oluşları onların savaşlarda kırılıp geçmesine sebep olmuştur.

Zaman zaman top sesleri ve şehrin ışıklandırılması ile halka duyurulan prens veya prenseslerin doğumları hatırlanacak olursa, Türk imparatorluğu’nun nüfusunu artırma konusunda sultanın kendisine düşeni yaptığı anlaşılır.

Daha sonra bize, sarayın kilerleri, selamlık bölümleri ve konser salonu gösterildi. Sarayda her şey o tarzda düzenlenmişti ki, kadınlar kendilerini hiç bir erkeğin göremeyeceği yerlerden, sultanın davetlileri için hazırlattığı eğlencelere katılabiliyorlar. Hatta her tarafta harem hanımlarının kendi aralarında sohbet etmeleri veya zevkli bir zaman geçirmeleri için salonlara bakan kafesli bir nevi localar görüldü.

Sarayın özel camiini ve sırf mermerden yapılmış hamamlarında hayranlıkla seyrettik. En sonunda, sarayın ön cephesinde bulunan, her yanı câmekanla kapatılmış, içerisinde nadi de çiçek ve bitkilerin yetiştirildiği bir seranın içinden bahçeye çıktık. Karadeniz fırtınalarına maruz bir şehir olan İstanbul’da bizim kuzey ülkelerinde olduğu gibi, tropik iklim bitkilerinin yetiştirildikleri yerler sık sık görülüyor.

Sarayın bahçelerini baştan başa dolaşmış ve hayli yorulmuştuk. Bu sırada bize çeşitli reçellerden zeytin, peynir ve sarayın bahçesinde yetiştirilmiş meyvelerden oluşan bir kahvaltı ikram edildi. Bu hafif yemeği, küçük bir eve benzeyen bir pavyonun içerisinde yedik. Fakat paşa bize katılmadı. Çünkü ramazan mehtabı henüz çıkmamıştı. Paşa’nın bizlere gös-

terdiği ilgi ve nezakete hayran kalmıştık. İlk karşılaşmamızda sesinin tonundan kendisinin çok önemli bir şahsiyet olduğunu anlayamamış olmamıza da üzüldük.

Hararetili teşekkürlerimize, büyük bir tevazu içerisinde artık sultanın sarayında yemek yediğinizi rahatça söyleyebilirsiniz, diye karşılık verdi.

Önce karşılaştığımız, böylesine zarif ve nazik bir misafirperverliğin bize verdiği zevk ve şerefi mübalağa etmemeye büyük bir özen göstermeye çalıştığımı belirtmek isterim. Paşa'nın davranışlarına bakarak bugün artık muayyen bir kültür seviyesine ulaşmış aydın Türklerin dini konularda, özellikle müslüman olmayanlara karşı olan düşünce ve hareketlerinde o eski sert ve müsamahasız taassuplarını bıraktıklarına hükmetmek lazımdır¹⁰.

Asya yakasındaki sarayın her tarafını ve bahçelerini hayranlıklar içerisinde gezip gördükten sonra, bizi Boğaziçi'nde yukarıya doğru bir mil kadar yol almak zorunda bırakacak olan "Asya'nın tatlı suları" na gitmekten vazgeçtik. Üsküdar'a yakın bulunduğumuz için "hu çeken" dervişlerin tekkesine gitmeyi tercih ettik.

Üsküdar, avrupa tarafında yer alan ve sakinleri çeşitli ırklardan olan İstanbul'dan daha fazla dini bütün müslümanların şehri... Asyalı Üsküdar, eski örf ve adetleri hâlâ koruyor. Tanzimat elbisesi olan redingot, orada hemen hemen bilinmiyor. Yeşil veya beyaz sarık henüz ayak diretme devam ediyor. Bir kelime ile burası, İstanbul'un bir nevi "Saint-Germain"i evleri, çeşmeleri ve camileri daha bir eski üsluptan. İstanbul tarafında görülen sağlık tedbirlerini, temizleme çalışmalarını, yol yapımlarını ve yaya kaldırımlarını, atların çektiği arabalarda yapılan kadınlı erkekli gezintiler gibi yenilikleri, Üsküdarlılar genellikle bir tehlike olarak görmekte. Üsküdar, birde yaşlı müslümanların sığınağı. Bunlar Avrupa Türkiyesi'nin yakın bir gelecekte hıristiyanların kurbanı olmakta gecikmeyeceğine inanmışlar. Kendilerine, anadolu toprağı üzerenide her türlü çekişmeden uzak bir mezar sağlamak istiyorlar. Onların kesin kanaatine göre Boğaziçi, iki dini ayıran sınır olacaktır.

Üsküdar'ın bir kaç camiinden ve selvili mezarlıklarından başka dikkati çeken bir şeyi yok. Aslında köşklere, çeşmeleri ve yüksek minareleri olmasa, diğer Türk şehirlerinden ayırt edilmeyecek. "Hu çeken" dervişlerin tekkesi büyük camiden biraz ileride tekkenin mimarisinin üslubu evelce gördüğümüz "zikreden" dervişlerin Beyoğlu'ndaki tekkesinden daha eski.

Bize Üsküdar'a kadar refakat etmiş olan paşa, dervişleri, deli din adamları saydığından, bizi oraya gitmekten caydırmaya çalıştı. Fakat, bizim gibi seyyahların garip meraklarına saygı duymaktan da geri kalmadı.

Tekkeden dönüşümüzde kendisini ziyaret etmemizden memnun olacağını söyleyerek bizden ayrıldı.

Dervişler, hiç bir dini kuruluştaki rastlanmasına imkan olmayacak derecede bir müsamaha sahibidirler. Dini bütün müslümanlar bunları küçümserler. Buna mukabil halkın büyük çoğunluğu onları sever ve destekler. Dervişlerin insanlara methiyeler düzmelerini, neşelerini ve rahat hareket etmelerini beğenir. Onları imam ve mollaların sert taassubuna tercih eder. Koyu müslümanlar, bunları vahdet-i vücud olarak görürler. İnançlarında dinin temel ilkelerine aykırılıklar olduğuna inanırlar.

¹⁰ Gerard de Neval, *Voyage en Orient-Doğuya Seyahat (Ramazan Geceleri)*, (Çev: Muharrem Taşçıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 82-86.

...Ayinleri seyrettikten sonra deniz kenarına geri dönmek için dervişler tekkesinden aşağıya doğru inmeye başladık. Bu sırada yeni doğmakta olan mehtap, solumuzdaki Karaca Ahmet mezarlığının ulu selvilerini ve Yukarı Üsküdar'ın (Gümüş Şehir) kendisine has renkleri ve yaldızlı süslemeleri içerisinde parıldayan evlerini biraz daha belirgin hale getiriyordu.

Sağ tarafımızda ise gündüz gezmiş olduğumuz sultanın pırl pırl parlayan yazlık sarayı çok çeşitli ağaçlar ve çiçekler içindeki bahçesinin ortasından yükseliyordu. Bu sırada Çarşı meydanına geçtik. Yirmi dakika kadar sonrada kayıklar bizi avrupa yakasındaki Tophane'ye bıraktılar.

Tophane'de kıyıya çıktığımızda yeniden karşı yakaya baktım. Porsuk ve Selvi ağaçları ile kaplı Karaca Ahmet mezarlığının ve onun gerisindeki mavimsi dağların ufka yansıyan silüetlerini görünce, Byron'un şu sözlerini hatırladım... "Ey Üsküdar! Senin beyaz evlerin binlerce mezarın önünde bulunuyor. Ama onların üzerinde daima yeşil kalan selvi ağaçları var. O büyük ve hüznü selvilerki kendi yapraklarının bezemeleri arasına sonsuz bir matemini izini bırakmışlar. Tıpkı karşılık görmemiş, bir aşk gibi..¹¹.

Üsküdar'ı koruyan büyük mazgalı hisarlardan bahsedilmektedirki, bunlar, Anadolu hisarıdır¹².

Üsküdar'daki sosyal hayatın boyutlarını anlatan Neval, sosyalitenin ne tür ve derecede uygulanabilirliği konusunda şunları anlatmaktadır. "Çoğu yaldızlı boyalarla süslenmiş, önüne öküz koşulmuş her çeşit araba, Üsküdar'ın çeşitli semtlerinin hanımlarını bu tatlı sulara taşıyordu. Çeşmenin başında, kuşların cıvıldaşmalarını andıran yumuşak heceli Türk dili ile konuşan, gülüşen, birbirine takılan, yarenlik eden kadınlardan ve çocuklardan başkası görülüyordu.. Kadınlar yüzlerini peçe altına saklamışlarsada biz Frenklerin bakışlarından pek fazla kaçmaya çalışmıyorlar. Eşlerine pek sadakati olmayan erkekleri tahrik etmemek için kalın peçeler takılmasını isteyen polis emirleri, kadınların bu gibi ufak tefek kaçamaklara müsamaha ile bakmasına mani olamıyor..." diyerek içinden geldiği gibi yalın bir üslup ve biçimle Üsküdar gözlemlerini noktalar.

Üsküdar'la ilgili bilgi veren gezginlerden biriside Nicolas de Nicolay'dır. 1551 tarihinde Fransa kralı II. Henri'nin elçisi Comte d'Aramont'u ikinci defa İstanbul'a getiren elçilik heyetinin içerisinde bulunduğu gemide Osmanlı toplum yapısı hakkında kapsamlı bilgiler ve resimleriyle ifadelere yer veren Nicolas de Nicolay'da vardı. Nicolas de Nicolay Fransa'ya döndükten bir müddet sonra gözlemlerini kaleme aldığı bu eserini basmıştı¹³. Yazar Üsküdar, Galata, Kadıköy, hakkında edindiği bilgileri kaleme almıştır. Yazmakla kalmamış bunları resimlemiştir.

Üsküdar'ın sosyal yapısının öne çıkan ve belgelere yansıyan bazı örnekleri dönemle ilgili sosyal yapılanma konusunda bizi bilgilendirmektedir.

Üsküdar kazası naibine hükümki diye başlayan bir surette kanuna aykırı şekilde halktan para toplayan kadının bu zulmünün bir an önce önlenmesi talep edilmektedir. Adalet işlerini yerine getirmekle görevli kaduların halktan zorla para toplamaya çalışmaları ilginçtir¹⁴. "... nâhiye-i mezbûrede nâm nâib bilâ dâvet devre çıkub karye be karye gezüb fukâranun ehl-ü iyâliyle sâkin oldukları evleri üzerine konub müftü meccânen yem ve yemek ve koyun ve ku-

¹¹ Neval, a.g.e., s. 86-94.

¹² Neval, a.g.e., s. 236.

¹³ Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers Livres des Navigations et Peregrinations Orientales de Nicolas de Nicolay. Avec les figures au naturel tant d'hommes que de femmes selon la diversite des nations et de leur port, main-tien et habits*, Lyons 1567.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Istanbul Ahkâm Defterleri*=BOA 1/137/606

zu ve bal ve yağ vesâir zâhire taleb idüb kanundan ziyâde akçe taleb idüb ... ol bâbda hükm-i hümayunum icrâ olunmak...” deyimiyle kadı'nın yaptığı zulümlere bir son verilmesi istenmektedir¹⁵.

Bir başka hüküm suretinde ise Üsküdar kazası'nda yeni bekar odaları ve hanlar inşa edilmemesine dikkat edilmesi istenmektedir. Bekar odalarında kalanların halkı rahatsız ettiklerinden bahisle bu tür yerlerin kontrol altında tutulması ve yenilerinin inşasına izin verilmemesi önemle hatırlatılmaktadır¹⁶.

Üsküdar'da müslimler yanında gayri-müslimlerin yaşadıklarını da biliyoruz. Anadolu yakasındaki Üsküdar, bulunduğu konum itibarıyla Osmanlı devleti döneminde yeni inşa edilmiş bir yerleşim birimi hüviyetinde değildir. Ancak stratejik öneminden kaynaklanması dolayısıyla daha Selçuklular döneminden itibaren önem verilen bir bölge olmuştur. Süleymanşah'ın bu bölgedeki faaliyetleri ve boğazı kontrol altında tutmak amacıyla bu bölgeye kadar uzanması oldukça dikkat çekicidir. Kaldığı, İstanbul'un fethedilmesinden sonra bölge yoğun şekilde hem müslüman ve hem de gayr-i müslim nüfus ile iskân edilmiş bulunmaktadır. Hatta belkide İstanbul'un iskân edilmesinden çok daha önce İstanbul çevrelerine değişik kesimden gerek müslim ve gerekse gayr-i müslim unsurlar yerleştirilmiş bulunmaktaydı.

I. Bayezid döneminde Osmanlı topraklarına katılan Üsküdar'da sosyal hayat ve ekonomik yaşam koşulları çok daha gelişme gösterdi.¹⁷

Üsküdar'da sosyal amaçlı su merkezlerinin kurulduğu gözlenmektedir. Üsküdar'da yakın dönemde bu amaçla yapılmış dokuz çeşme sayıldığını ve bu tür sosyal amaçlı yapıların dini yapının da etkisiyle ortaya konulduğu ve su merkezlerinin yakınlığı ya da uzaklığı ile şehrin kanalizasyon sisteminde bu tür hayır kurumlarının yapılmasında etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir¹⁸.

Üsküdar kadılık sıralamasında önemli bir konuma sahip bulunmaktaydı. İstanbul, Mekte, Edirne, Bursa, Kahire, Medine, Şam, Kudüs, Halep, Selanik, Galata, Eyüp, Üsküdar, İzmir kadılıkları... Üsküdar aynı zamanda Üsküdar, İstanbul Eyüp ve Galata ile dört mevleviyet kadılığı oluşturmaktaydı.

Sosyal yaşantı itibarıyla Üsküdar'da değişik milletlerden toplulukların yaşandığı görülmektedir.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi ise Üsküdar'la ilgili olarak şunları anlatmaktadır;

“...Hicri 245. yılda Abbasi oğullarından Harun Reşid, 150.000 askerle Üsküdar'a gelip çadırını kurarak İstanbul'u kuşatmaya başladı. Sonunda Koca Mustafa Paşa denilen yere bir kale ve bir müslüman mahallesi kurulmasına izin verilmesi şartıyla barış imzalandı. Alınan izin üzerine kısa zamanda kale inşaatı tamamlandı. İçerisine bin kadar muhafız bırakılarak Bağdat'a dönüldü. Ömer bin Abdülaziz devrinden beri Galata'da sakin bir hayat sürdüren müslümanlarla Koca Mustafa Paşa semtindeki kalede bulunan müslümanlar günlerini geçirmekte iken gaflete düşürülüp İstanbul ve civarından bulunan bütün müslümanlar kılıçtan geçirildi. Bu acı haber kısa zamanda Bağdat'a ulaştırıldı.

¹⁵ BOA 1/137/606.

¹⁶ BOA 1/177/796

¹⁷ Mantran, *a.g.e.*, s. 66

¹⁸ Mantran, *a.g.e.*, s. 211.

Bu defa Harun Reşid, 200.000 kişilik bir ordu ile İstanbul'a gelip hem Galata semtini hemde İstanbul'u kuşatma altına aldı. Yağfur adındaki kralı yakalayıp Ayasofya'nın çan kulesine astırarak idam ettirdi. Halkın çoğunu kılıçtan geçirerek İstanbul'u baştan başa yağma ettirdi. Daha önceleri yaptırdığı Koca Mustafa Paşa semtindeki kaleye 10.000 silahşör yerleştirip, Seyyid Battal Gazi'yi de Üsküdar'a bırakarak tekrar Bağdat'a döndü. Seyyid Battal Gazi hazretlerinin mübarek künyeleri Hüseyin oğlu Cafer'dir. Kadıköy ve Üsküdar'a ilk önce bina yapanlar Seyyid Battal Gazi ve askerleridir. Çelebiye göre Üsküdar adını "Eski Dar"dan almaktadır. Eski ev demektir. Zamanla Üsküdar'a dönüşmüş olduğu sanılır.

Yedi yıl boyunca Üsküdar'da kalan Seyyid Battal Gazi daha sonra emrindeki askerleri yanına alarak Şam taraflarına savaşa gitti. Üsküdar'da kendi haline bırakılmış oldu.

Battal Gazi Kadıköy'ünden Üsküdar-Çamlıca tepesine kadar büyük hendek kazdırıp, Toygar Tepesi, Yassı Tepe ve diğer önemli görülen yerlere on iki yerde karakol binaları yaptırdı. Hendek boyunca kırk bin asker yerleştirip şehrin korunmasında görevlendirdi. Kral Kanator Kız Kulesi'ni yaptırdı, içine kızını ve hazinesini yerleştirdi. Seyyid battal Gazi'ye karşı kızını ve hazinesini güvence altına aldı.

Olanları duyan Seyyid Battal Gazi çok acale Üsküdar'a ulaşıp deniz içerisindeki kulede sakladığı hazinesini ve kızını aldıktan sonra rastgele karşı çıkanları kılıçtan geçirdikten sonra tekrar memleketine döndü. Aradan bir müddet geçtikten sonra kâfirler yine Üsküdar ve havalisinin imârına başladılar. Kısa zamanda eski mâkur haline getirdiler. Bundan sonra İstanbul'un fethine kadar mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürdüler. Daha sonra İstanbul fetih edilip, gerçek sahiplerinin eline geçtikten sonra şehrin her tarafında olduğu gibi Üsküdar'da cami mescid ve diğer hayrat eserleri ile bir baştan öbür başa donatılıp güzelleştirildi.

Sultan camilerinden Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah sultana ait Mihrimah Sultan camii, III. Murat'ın annesinin hayrı olarak Valide camii, Gülnur Valide camii, IV. Murat camii, I. Sultan Selim camii, IV. Sultan Mehmet camii ve diğer camiler ve medreseler, mescidler, imaretler mektepler hanlar ve hamamlar saymakla bitmez.

Üsküdar'da halen kırk yedi çeşme ve sebil vardır. Bir o kadarda tekke faaliyettedir. Üsküdar'ın her tarafı gezi ve eğlence yeridir. Bilhassa Fenerbahçe Haydarpaşa ve Çamlıca zevkine doyum olmayan gezi ve eğlence yerleridir. Üsküdar ve yöresinde bir çok ziyaret yerinde bulunmaktadır. Bunlardan Şüca' Baba, Seyyid Battal Gazi'nin arkadaşlarından. Bağ çapalarken yılan zehirleyip vefatına sebep olmuş, aynı yerde defnolunmuştur. Bağlar içerisinde bir ziyaret yeridir. Asumani Dede meczuplardan imiş. Her zaman göklere bakıp acayip, garayip şeyler söyleyip, söylediklerinden anlaşılanları haber olarak meydana çıkarmış. Bununla ilgili bir hikaye de anlatılır¹⁹.

Şeyh Aziz Mahmut Hüdâyi hazretleri aslen anadolu velilerinden olup Sivrihisarlı'dır. Alimler zümresine dahil olup kadılık mesleğinde dolaşırken, bir gece rüyasında cehennemini görüp korkmuş ve sabahleyin Şeyh Muhyiddin Üftâde hazretlerinden inâbe alarak tövbe bekar olmuştur. Bir müddet mürşidine hizmetten sonra kendisinden hilafet alarak, post-nişin olarak Üsküdar'a gelmiş ve bilinen dergâhında irşâd hizmetlerine başlamıştır. Evliya Çe-

¹⁹ Bilindiği üzere Yavuz Sultan selim Şah İsmail üzerine sefere çıkmaya karar vermişti. Bu sırada Asumani Dede; -Yürü Selim, İsmaili gavri'ne ver!, diye feryat etti. Gerçektende Selim han Şah İsmail'i Çaldıran sahrasında bozarak, askerlerini kılıçtan geçirdikten sonra Sultan Gavri üzerine de giderek onunda gavrine erip, Mısır'ı fethetti. Böylece Asumani Dede hazretlerinin inci tanesi sözleri doğru çıktı. Türbesi Karaca Ahmed Tekkesi yanındadır.

lebiye göre Üsküdar'da 70 mahalle müslüman, 11 mahalle Rum ve Ermeni ve 1 mahalle ise Yahudi nüfusunu barındırmaktadır. Evliya Çelebi Üsküdar'ın beyaz pidesinin, 'kirde' denilen ince yufkasının, çöreğinin, tandır kebabının, kaymağının, hora üzümünün ve karanfili üzüm şerbetinin çok meşhur olduğunu belirtmiştir.

İstanbul'un fethedilmesinden sonra en şiddetli kış mevsimi 1620 tarihinde yaşanmıştır. Onaltı gün durmadan yağan kar damlara kadar yükselmiş, yolları kapatmış, şiddetli soğuktan sarayburnu ile Üsküdar arası donmuştur.

Şair Sürûri'ni ebcet hesabıyla düştüğü

"Yol oldu Üsküdar'a 1030'da Akdeniz dondu." tarihi İstanbul'un bu şiddetli kış ayını anımsatmaktadır. 1669, 1755, 1823, 1862, 1878 yıllarında İstanbul ve Üsküdar tarihinin en şiddetli soğuk kışlarını geçirmiştir. Üsküdar'da sultan III. Ahmet zamanında Ayazma denilen yerde yaptırılan büyük bir binada yüzden fazla işçinin istihdam edildiği büyük bir binada boyalı basma, mendil, yemeni, yatak çarşafı v.b. türden giysi eşyaları üretilmekteydi. XVI. yüzyılda Sultan II. Selim'in hasekisi Nurbanu Sultan tarafından Üsküdar'da yaptırılan mumhane'de saray mutfağı olan "Matbâh-ı Amire" için kesilen koyunların yağları mumu yapmak için kullanılır ve Yedikule'de bulunan salhane'den alınan iç yağlarından faydalanılırdı. Sultan II. Selim'in Üsküdar'da inşa ettirdiği Selimiye kışlası ve camisi yanında çatma kumaş dokuma tezgahları bulunmaktaydı. Burada sayıları yaklaşık 500'lere varan tezgahlar bulunmaktaydı.

Üsküdar'da sosyal anlamda zabıta vak'aları eksik olmamıştır. Osmanlı devletinin yeterli güvenlik önlemleri almadığı bir ortamda benzer türden yol kesme olaylarına çok sık olarak rastlanılmaktadır. 1742 tarihli bir belgede, Üsküdar'da sâkin Ümmihâni isimli kadının kocasının işlerini takip amacıyla Üsküdar dışına çıktığı ve Üsküdar'a geri dönmesine engel olunduğu görülmektedir²⁰.

Başka bir belgede Üsküdar nâibine hüküm olarak gönderilmiştir. El-hâcc Ebübekir isimli şahsın mahkemeye başvurarak ölen bir kimseden alacağı olduğu ancak kanuni mirasçılarının bu alacağı vermediklerinden bahisle alacağı hakkının kendisine verilmesini talep etmektedir. El-hâcc Ebubekir Üsküdar'a bağlı Karamürsel nahiyesinde sâkin Mustafa isimli şahsın babası olan Süleyman bin İsa zimmetinde bir altın saat ve 170 guruş alacağı olduğunu bildirmekte ancak adı geçen şahsın öldüğünden bahisle bu alacağını ölen şahsın kanuni mirasçılarından talep ettiğini ancak onların bunu vermeye yanaşmadıklarından bahisle yerel mahkemeye başvurarak alacağının tahsilini talep etmektedir²¹.

Günümüzde yaşanan orman katliamına ilişkin ayrıntılı olaylarla karşılaşabiliyoruz. Üsküdar'a bağlı Şile'de koruluk alanların talan edildiği, buralarını korumakla görevli olan kimselerin tehdit

²⁰ Üsküdar Kadısına ve Naibine Hükümki; Nuh nâm kimesne arz-ı hâl idüp, bunun taht-ı niahunda olan Ümmihâni nâm hâtuna âhardan bir vechile dahl olunmak icâb itmez iken nâhiye-i mezbûre tbi Yakacık nâm karye sâkinlerinden Alime ve Fâtıma ve Gevher nâm hatunlar, şerîfe olmalarıyla birbirleriyle yekdil ü yek cihet..... bundan akdem murafa-i şer'î şerif olduklarında mezbureyi buna hüküm birle, cânib-i ilâm-ı şer'îye verilmişken.... Bkz., BOA-1/7/27; BOA- 1/12/55; BOA-1/31/143.;

²¹ mezbûr mustafa mücerred virmemek için vâlidisi Aişe nâm hâtun ile yekdil ve tezvırale sâlik ve mugâyirihüccet-i şer'îye virmekde te'allül üzre olmağla müteveffây-ı mezbûrun zimmetinde sâbit ve hüküm ve hüccet olman ol miktar guruş hakkı ma'rifet-i şer'le mezkûrdan tahsil ve bi'l'kusur kendüye aliverilmek bâbinda senki mevlâna-yı mûmâ-ileyhsin sana hitaben emr-i şerifim verilmek recâsına nâib-i mûmâileyh bi'l-iltimas arz itmeğın şer'le görülmek üzere yazılmıştır. Bkz., BOA 1/41/186

edildiği, korudaki ağaçlık kısmın kesildiği ve benzer türden olayların arttığına ilişkin Üsküdar'a bağlı Şile nahiyesi naibine bu tür olayların önlenmesi için hüküm gönderildiğini görüyoruz²².

Toplum içerisinde halk aleyhine gammazlık yapanlara²³, rastlanıldığı gibi, çok çeşitli gönül ilişkilerine de rastlanılmaktadır. 1885-1890 yılları arasında Üsküdar'da Bülbül dere-sinde ikamet eden "Benli Pakize" adındaki yüksek zümreye mensup bir kız Arabacı Mustafa adıyla anılan bir kişi ile gönül ilişkisi kurmuştur. Başka bir olayda da yine Üsküdar'da Çinili semtinde bir paşa kızı Hafız Hanım, mahalledeki yangını söndürmeye gelen bir tulum-bacı ile gönül ilişkisi kurmuş bu türden olaylar kendi içerisine kapalı bir toplum yapısı arzeden Üsküdar'da geniş yankı uyandırmıştır.

Üsküdar'a bağlı Tuzla'da ölen kimselerin mirasının paylaşılmasını, üzerine çıkan anlaşmazlığın mahkemede çözülmesinin istenmesine²⁴, Üsküdar taraflarında bir kadının zorla miras davası görerek halktan para toplaması ile ilgili davalarda rastlanılmaktadır. Kadının uzun yıllardan beri bu işi yaptığı ve "...Üsküdar naibine hükümki; Üsküdar muzâfatından Taşköprü nahiyesinde sâkin iken bundan akdem, babaları bin yüz elli senesinde fevt oldukça veresesinden sağır ve sağire ve gâib ve gâibesi olmayub cümlesi hazır ve kibâr iken hâlâ nâhiye-i mezbûrede naibin olan nâib hilâf-ı şer'i şerif cebren ve kahren terekeyi tahrîr ve mugâyir-i kanûn elli gurûş alub ziyade gadr olunduğun bildürüb alıverilmek bâbında hükm-i hümayunum...²⁵ gönderilerek bu tür hususlara ait işlerdeki kanunsuzluğun bir an önce def edilmesi istenmektedir.

Üsküdar'da bulunan İskender Dede türbesi zaviyedarlığında bulunan kişilerin zaviyedarlık görevlerinin ihlal edildiği bildirilmektedir. Arnavut Şeyh Mustafa Efendi isimli bir şahsın, haksız yere zaviyedarlık görevini üstlenmeye kalkıştığı bunun ise toplumda husuzsuzluklara yol açtığı belirtilmektedir. Özellikle Cuma gecelerinde türbe çevresindeki mescitte Halvetiyye tarikâtının ayinini icra ettiği belirtilerek buna engel olunması istenmektedir²⁶.

İftiracılık ve gammazlık yaygın bir sosyal olay olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷

Üstüdar kazasından olan Gekbuze nahiyesi naibine gönderilen bir hüküm suretinde bir kısım kadınların bir kadını bir araya gelerek dövdükleri hatta bununla yetinmeyerek, anlatıldığına göre "Emine bint-i Muslihiddin nâm hâtun meclis-i şer'e varüb yine karye-i mezbûre sâkinelerinden Aîşe ve kızı Fâtuma nâm hatûnlar mezbûre Emine'nin kızı Alime hâtunu bi- gayr-i hakk urup depme ve yumruk ile darp itmeleriyle.." kadını fena şekilde yaraladıkları anlaşılmaktadır²⁸.

Çevre sorunları ile ilgili belgelerde rastlanılmaktadır. Bununla ilgili bir belge metninden Üsküdar'a bağlı Kartal'da mevcut bir hayvan ağılının " karye-i mezbûrede sâkin ashâb-ı ağrazdan Hacı Ömer ve kişiöğlü Ahmet ve Kandiyeliöğlü Ali nâm kimesneler birbirleriyle yekdil ve mücerred icrâ-yı garâz için senün binâ eyledüğün ağılun bize zararı vardır.." diye bu ağıla karşı çıktıkları ve kaldırılması için gerekli makamlara müracaatta buldukları anlaşılmaktadır²⁹.

Hemen her dönemde yapılageldiği şekilde vakıfların kullanım alanına tahsis edilmiş arazilerinin yerli yersiz şekilde işgal edilmiş olduğunu görüyoruz³⁰.

²² bkz. BOA 1/45/204.

²³ BOA 1/53/242; 1/69/311.

²⁴ BOA 1/81/373.

²⁵ BOA 1/89/402; BOA 1/89/403.

²⁶ BOA 1/104/462.

²⁷ BOA 1/128/570.

²⁸ BOA 1/206/924.

²⁹ BOA 1/208/939.

³⁰ BOA 1/232/1037.

Evli bir kıza evlilik iftirası atıldığı ve bu amaçla kadı'ya gidildiği ile ilgili bir belgede³¹ kızın babası üzerlerine atılan bu iftiradan dolayı doğan zararın karşı tarafça karşılanmasını talep etmektedir.

Gayr-i müslimlerin tasarruflarında bulunan bazı emlak'ın zorla gaspedildiği ile ilgili bir belgede Üsküdar kazası naibi İbrahim'e gönderilen bir belgeden, "Gekbuze nahiyesine tâbi Tuzla karyesinde çiftliği olan sipah hûlefasından Tophaneli-zâde Mustafa Efendi dimekle ma'rûf kimesne karye-i mezbûrede vâki' Akmanastır'ın rahiblerini beyne'l-işâ otuz defa kimesneler ile balta ve tokmak ile kapuların kırıp nükûd ve eşyaların yağma ve râhiblerin darb-ı şedid ile mecrûh ve şekâvet..." suretiyle gaspedilip alındığı bildirilmektedir³².

İsmail adında bir köleninde sahibinin eşyasını çaldığı ile bir belge örneğine rastlıyoruz. Kölenin bulunduğu yerden hemen tutuklanarak dersaate gönderilmesi istenmektedir³³.

Öldürme olayları³⁴ adam yaralama³⁵ gibi zabita vak'aları hiçbir zaman eksik olmamış, benzer bir olayda, "...kasaba-i mezbûre sükkânından Kalyoncıoğlu dimekle mâ'ruf Hüseyin nâm şâki kendi halinde olmayıp şekâvet pîşeleri ve süfehây-ı sâlik olduğu menziline cem' idüb ecnebiyye avretler ile leyl ü nehâr şurb-ı hamr ev çalgu ve çengi ile zina ve fuhuş yapan..."³⁶ diye devam ederek Üsküdar'da yapılan bu gayr-i meşru faaliyetlerin ortadan kaldırılmasını talep etmektedir.

Üsküdar'la ilgili pek çok özlü cümle kaleme alınmıştır. Bütün bu cümlelerde Üsküdar'ın sahip olduğu güzellikler ve bütünlükler yer alır.³⁷ Üsküdar'la ilgili şair Yahya Kemal'in'de

³¹ BOA 1/284/1269.

³² BOA 1/

³³ BOA 1/117/395.

³⁴ BOA 2/129/437.

³⁵ BOA 2/131/443.

³⁶ BOA 2/135/462.

³⁷ Üsküdar'dan Harem'e yürümek ellerin bomboş, ne ders notları, ne bir kitap, ne iş çantası. belki iyi bir kare resim yakalamak için fotoğraf makinesi omsuzunda, birde ilhamlara tercüman olabilecek yaka cebinde bir tükenmez kalem. Kızıl bir güneş akşamın karşısına dikildiğinde, adımladığında denizi karanlığın ayak izleri. Bir martıyı çağırdığında beyaz yelkenli, terk ettiğinde denizi balıklar, yandığında suyun yüzü alev alev, sardığında ince belli bir kıza tuzlu deniz rüzgarı yürümek Üsküdar iskelesinden Hareme doğru. Akşam yanaştıkça kalabalıklaşır sahil. Kol kola sevgililer, olta atan delikanlılar, derslerin stresinden sıkılmış üniversiteliler, evlerinde kaybettikleri huzuru arayan ihtiyarlar. Elinize Üsküdar iskelesinden okumak yada bakmak için bir gazete aldığınızda, düşün harem sahil yoluna. Gözünüze ilk çarpan karnınızda açsa tekne-de balık satan balıkçılardır. Edalı bir kız gibi salınan sandalın üzerinde balık ziyafeti çekmenin ayrı bir tadı vardır. Balık yiyin yada yemeyin hemen ileride Osmanlılardan kalma Kuşkonmaz camii çıkar karşınıza. Bu camiye neden Kuşkonmaz dendiğini camiin önünde oturursanız anlarsınız. Camiin minaresinde yada kubbesinde diğer camilerin üzerinde gördüğümüz güvercinleri, martıları, serçeleri görmemiz oldukça zordur. Bunun sebebi Camiin denize açık olması, rüzgar sert estiği için kuşların tutunamaması yada rahatsız olmaları söz konusu. Camiinin hemen önünden denize olta atmış avareleri görürsünüz. Maksat balık tutmak değil belki biraz zaman öldürmektir, belki biraz denizle dertleşmek, söyleşmek. İlerde denize bakan banklara oturmuş insanların bir yığın hikayeleri gözlerinden okunur. Denizi dinleyen adamlar, boğazın kızıl tonundan siyaha yaklaşmasını seyreden kumru sevgililer ve Kızkulesi'ne karşı oturup da türkü tutturan yeni sevdalılar. Üsküdar'ın denizle öpüşürken kaçırıldığı bir kara parçasının üzerine konmuş bir kule olsa gerek Kızkulesi. Kızkulesi'nin de bir hikayesi vardır. Zamanın hükümdarı kızının yılan tarafından sokularak öldürüleceğini rüyasında görür. Bu kaderdir belki, belki talih ama hükümdar buna karşı çıkmak ister. Kızını yılanın şerrinden kurtarmak için denizin orta yerine Kızkulesi'ni yaptırır. (Devamı Sonraki Sayfada)

duygularını ifade eden dörtlükleri vardır³⁸. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra diğer Anadolu şehirleri gibi Üsküdar'da acı günler geçirmiş ancak milli mücadele hareketine önemli katkılar sağlamıştır. Üsküdar'ın, Sultantepe Semt'inde bulunan "Özbekler Tekkesi", Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Kurtuluş Savaşına katılmak isteyen başta İsmet Paşa olmak üzere pek çok vatansever kahramanı ile silahların saklanması ve Anadolu'ya nakline büyük bir şerefle ev sahipliği yapmıştır.

Sonuç

Ülkemizde yakın yüzyıllarda önemi anlaşılan mahalli tarih araştırmaları genel tarihe katkıları açısından değerlendirildiğinde ayrıca önem arz etmektedir.

Bilindiği gibi toplumsal yapının en önemli unsurlarından birisi sosyo-ekonomik yapı özellikleridir. Toplumsal yapının nitelikleri ve bunlara ilişkin verileri ortaya koyabilmek şehir ta-

(37 nolu Dipnot'un Devamı)

Kızını kuleye yerleştirir ve kuleye kimsenin gidip gelmeyeceğine dair ferman yayımlar. Aşk bir başkadır dinlemez fermanı, gözü karadır aşkın, esirgemez gözünü budaktan; bunu sevince anlar insan, hissedince yüreğinde sevginin sıcaklığını. Hükümdarın kızına aşık olan bir delikanlı üzüm bağına giderek bir sepet üzüm toplar, yılanın sepetin içine girdiğini fark etmez. Sepetini sandala koyarak düşer dalgalarla dertleşe dertleşe Kızkulesi'nin yoluna. Hükümdarın fermanına rağmen aşkı için ölümü göze alır, önemli olan sevdiğini mutlu etmek onun gönlünü almak, bir nevi fermana ferman okumak ister. Ölüm pusudadır sevgiliyi sevgiliye öldürtmek için en hain planını ortaya koyar. Aşık delikanlı üzümleri sevdiğine sunarken yılan yılanlığını yapar ve kendisine verilen görevi sonuçlandırır. Kız ölümün derinliğinde denize gömülen güneş gibi sönüp gider. Martılar ayaklanır denizin yüzünde kıyamet kopar, tez ulaşır hükümdara kara haber. Hükümdar anlar ki alınıza yazılandan kurtuluş yok her ne olursa olsun yakalar ölüm bizi bir yerde; istesek de istemesek de, beklesek de beklemesek de. Lütfen fotoğraf makinenizi ayarlayıp kız kulesinin arkasından kaybolmaya hazırlanan güneşi yakalayın. Kaçırmanın Ayasofya'nın, Süleymaniye'nin siyahtan önceki son rengini, Boğazdan geçen gemileri dondurun bir karenin içinde, yarına taşıyın o anın sevgisini, aşkını, hüznünü, yarım kalan umudunu, gök mavisinin kıvrıla çalan derinliğini, dalgaların size özel gösterisini... Neredesiniz takılıp kalmayın Kızkulesine, güneşe, ve fotoğrafın karesine. İlerleyin balıkçıların koylarına doğru. Dilinize düşen mısrayı çabuk yazın kaçırırsanız terk ederseniz bu sahili. Yaka cebinizdeki tükenmez kalemle çıkarıp cebinizde bulduğunuz kırışık kağıda yazın. Döktün içinizdeki duyguların suya, ilhamlarınızı çağırın mısralarımıza ve başı boş bırakın mısraları İstanbul'un ara sokaklarına. Kızkulesin'de yakaladığınız mısrayı saklayın bir sevdanın hatırı için. Yarın geçerken bu sahil boyu birileri, denizin kulağına fısıldadığınız o mısraları, olta atıp yakalayacaktır. Balıkçı koyunu geçip şu anda Haremde olmanız gerekiyor. Çünkü vakit ayrılık vakti. Şehirler arası yolculuğa çıkanlarda bir telaş bir heyecan. Anlamı boş bir kalabalık Saatinize bakın vakit nerelerde, siz nerelersiniz; Sandaldaki balık ziyafetinde, Kuşkonmaz caminin minaresinde, balık tutanların oltasında, Kızkulesi'nin güneşe veda edişinde, balıkçı koyunda? Eve geç kalıyorsunuz. Bu günkü kazancınız suların derinliğine bıraktığınız iki mısra yada Kızkulesinde yakaladığınız bir güzel kar Üsküdar'da.....

³⁸ Üsküdar, bir ulu rüyayı görenler şehri!
 Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri,
 Hepsi der: "Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?"
 Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!
 Elli üç gün ne mehabetli temâşa idi o!
 Sanki halkın uyanık göndüğü rüyâ idi o!
 Şimdi beşyüz sene geçmiş o büyük hâtıradan;
 Elli üç günde o hengâme görülmüş buradan;
 Canlanır levhası hâlâ beşer ettikçe hayâl;

rihlerinin alt yapılarının sağlam bilimsel zemin etüdlerinin inşa edilerek diğer unsurların bunların üzerine oturtulması bakımından dikkate değerdir.

Başta arşiv vesikaları gibi ana kaynaklara dayanarak, dönem içerisinde bu yöreye gelmiş görüş ve değerlendirmelerini ortaya koymuş yerli ve yabancı gezginlerin görüşleri olmak üzere ve gerekse birinci ve ikinci elden eserleri kullanmak suretiyle ortaya koymaya çalıştığımız bu inceleminin Üsküdar'ın sosyo-ekonomik özelliklerinin aydınlatılmasında önemli olacağı inancındayız.

Kaynakça

A- Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Istanbul Ahkâm Defterleri*=BOA /606;

BOA 1/137/606; BOA 1/177/796; BOA-1/7/27; BOA- 1/12/55; BOA-1/31/143.; BOA 1/41/186; BOA 1/45/204; BOA 1/53/242; BOA 1/81/373; BOA 1/89/402; BOA 1/89/403; BOA 1/104/462; BOA 1/128/570; BOA 1/206/924; BOA 1/208/939; BOA 1/232/1037; BOA 1/284/1269; BOA 1/117/395; BOA 2/129/437; BOA 2/131/443; BOA 2/135/462;

Istanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi Üsküdar Mahkemesi, *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*=Ü Ş S- 4453-3,4,5,9,12,18,27; Ü Ş S-4455-9,10,11,12,13,14,15,17,19,22; Ü Ş S-4456-22,27,31,32,33,34,35,36; Ü Ş S-4527,4,5,6; Ü Ş S-4528,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14;

B- Diğer Kaynaklar

Aksel, Malik, "Eski İstanbul'da Eski Panoramacılar ve Fotoğrafçılar", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 14, S. 273, ss. 6328-6331.

(38 nolu Dipnot'un Devamı)

O zaman ortada, her saniye, gerçek bir hâl,
Gürlemiş Topkapı'dan bir yeni şiddetle daha,
Şanlı nâmiyle "Büyük Top" denilen ejderha.
Sarfedilmiş nice kol kuvveti gündüz ve gece,
Karadan sevkedilen yüz gemi geçmiş Halic'e;
Son günün cengi olurken ne şafakmış o şafak,
Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,
Görmüş İstanbul'a yüzbin meleğin uçtuğunu,
Saklamış durmuş, asırlarca, hayalinde bunu.
Ötmekte fecre karşı horozlar birer birer,
Geçtikçe her dakika belirlemektedir seher.
Bilmem kaçınıcı fecri vatan toprağında biz,
Görmekle şimdi bir yaşatan vecd içindeyiz.
Etrafı okşuyor, mayısın taze rüzgarı;
Karşımda köhne Üsküdar'ın dost ışıkları...
Kimlersiniz? Ya bağı yanık kimselersiniz!
Yahud'da her sabah uyanık kimselersiniz!
Dünya yüzünde, bir efer olsun, tanışmadan,
Öz çehrenizle sizleri görmekteyim bu an.
Sizlersiniz bu âni ışıklarla Türk eden!
Eksilmesin şu mutlu şafaklar bu ülkeden
Gönlüm, dilim, kanım ve mizâcım sizden'im,
Dünya ve ahirette vatandaşlarım benim.

- Ali Seydi-Ali Reşat, *Tarih-i Umûmi (Resimli ve Haritalı)*, c. I, İstanbul 1330.
- Ali Seydi-Ali Reşat, *Tarih-i Umûmi (Resimli ve Haritalı)*, c. II, İstanbul 1327.
- Altuner, Ferdi, "Röportaj-Üsküdar'a Giderken", *Musiki Mecmuası*, Yıl: 15, S. 184, 6/1963.
- Anderson, M.S., *The Eastern Question-1774-1923*, London 1966.
- Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819.
- Bayrı, M. Halit, *İstanbul Folkloru*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.
- Belen, Hakem, *Fatih ve İstanbul'un Fethi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.
- Beypatlı, Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1964.
- Çelik, Z. *The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Londra 1982.
- Erbilek, İsmail Nami, "İstanbul Türküleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. VI, S. 143, 6/1961, ss. 2425-2427.
- Erdoğan, Muzaffer, "İstanbul'da Çadircılık", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. V, S. 97, 8-1957, ss. 1542.
- Erdoğan, Muzaffer, "İstanbul'da Mühürçülük", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. V, S. 104, 3/1958, ss. 1650-1652.
- Erdoğan, Muzaffer, "İstanbul'da Taşçılık", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. IV, S. 85, 8/1956, ss. 1349-1350.
- Eremya Çelebi, *Histoire d'Istanbul au XVIIe siecle*, Türkçesi: Hrand Andreasyan, İstanbul 1952.
- Gerard de Neval, *Voyage en Orient-Doğuya Seyahat (Ramazan Geceleri)*, (Çev: Muharrem Taşçıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Julia Pardoe, *Miss Pardoe'nin Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı*, Boyner Yayınları, İstanbul 1999.
- Karpat, Kemal, *Ottoman Population (1830-1914)-Demographic and Social Characteristics*, Madison 1985.
- Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Meyhaneleri ve Meyhane Köçekleri*, Tan Basımevi, İstanbul 1947.
- Kömürcüyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.
- Mantran, Robert Mantran, *Histoire d'Istanbul- İstanbul Tarihi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Michales, Ruth, *Lieder Der Welt: Türkei(Lieder Aus Der Türkei)*, Christian Wegner Verlag Hamburg 1960.
- Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
- Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers Livres des Navigations et Peregrinations Orientales de Nicolas de Nicolay. Avec les figures au naturel tant d'hommes que de femmes selon la diversite des nations et de leur port, maintien et habits*, Lyons 1567.
- Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ÜSKÜDAR ESNAFI VE MESELELERİ

Nahide Şimşir*

Giriş

XVII. ve XVIII. Yüzyıl araştırmaları, XVI. yüzyıl tipik kaynaklarından mahrum olmakla birlikte, bu yüzyılda teşekkül eden bazı defter serilerini kullanma fırsatına sahiptir. Sözü ettiğimiz defterler **Şikâyet** ve **Ahkâm Defterleri**'dir. Şikâyet Defterleri 1649, Ahkâm Defterleri de 1742 tarihinden itibaren tutulmaya başlanmıştır. Her iki defter tipinde temel gaye halkın şikâyet ve problemlerini çözümleyerek, adaleti sağlamaktır.

XVI. yüzyılda devletin iç ve dış meseleleriyle ilgili bütün kayıtlar Mühimme defterlerine yapılmıştır. 1649 yılından itibaren ise Mühimme defterlerine bir dilekçe ile başvuru konusu olmayan, genelde devletin siyasi, askerî ve idarî meselelerine ait hükümler kaydedilmiştir. Şikâyet Defterlerine de şahsî anlaşmazlıklar, mülkî ve idarî yöneticilerden şikâyetler, şikâyete konu olan meseleler ve çözüm yolları, eşkiya soygunları, mahkeme kararına itiraz, alacak verecek davaları, köylünün toprak anlaşmazlıkları, esnaf şikâyetleri, timarlı sipahilerinin vergi toplayamama şikâyetleri v.b. pek çok anlaşmazlığa yer verilmiştir¹.

XVIII. Yüzyılda bu tür şikâyetlerin artışının yol açtığı bir gelişme de, Osmanlı ülkesinin on altı kısma² ayrılarak Ahkâm Defterlerinin tertip edilmiş olmasıdır. Bilhassa, XVIII.yüzyıl sosyal ve ekonomik tarihi yazılırken, Osmanlı insanının zihin dünyasını, kederlerini, sevinçlerini, birbirleriyle olan karşılıklı ilişkilerini, refah düzeylerini, devlete ve yöneticiye bakış açılarını, çeşitli meslek grupları ve karşılaştıkları meseleleri ve çözüm yollarına dair önemli bilgilere ulaşabildiğimiz kaynakları arasında Ahkâm Defterleri önemli bir yere sahiptir³.

* Yrd. Doç.Dr. BAÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ Öztürk, Said, "Sosyo-ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkam Defterleri", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 611-613; Majer, Hans G., *Das Osmanische "Registerbuch Der Beschwerden" (Şikâyet Defteri) Vom Jahre 1675*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. Mixt.683, I, Wien, 1984, s.19.

² 1742 yılında tertip edilmeye başlayan Ahkâm Defterleri: Anadolu, Sivas, Trabzon, Diyarbakir, Şam-ı Şerif, Adana, Karaman, Halep, Erzurum, Maraş, Cezayir, Rakka, Rumeli, İstanbul, Bosna, Mora, Özü ve Silistre, 'ye aittir. Sertoğlu, Mithat, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Ankara, 1955, s.24. Bu defter serileri ile ilgili bilgi ve değerlendirme için bkz. Öztürk, Said, *a.g.m.*, s.616-622.

³ Şimşir, Nahide, "Ahkâm Defterlerinin Tarihî Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defterleri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.IX, İzmir, 1994, s.358-363; Öztürk, Said, *a.g.m.*, s.612-616.

Tebliğimizde, XVIII. Yüzyıl Üsküdar esnafı ve esnafın karşılaşmış oldukları meseleler, İstanbul Ahkâm Defterlerinden istifade edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. İstanbul Ahkâm Defterleri'nin 1742 – 1793 yıllarına tarihlenen on iki aded defter Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu başkanlığında ilmi bir heyet tarafından hazırlanarak, külliyat halinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce yayınlanmıştır⁴.

Tebliğimizin ikinci bölümünde de 1742 – 1793 yılları arasına tarihlenen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Anadolu Ahkâm ve Şikâyet Defterlerindeki İzmir Kazası'na ait esnaf ile ilgili olan hükümler seçilerek, konularına göre tasnif edilmiştir. Böylece XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar ve İzmir kazaları esnafının yaşamış olduğu meseleler kıyaslanarak, değerlendirilmeye çalışılmıştır.

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar Esnafı

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar'da İstanbul Ahkâm Defterleri'ne yansıyan elli iki esnaf çeşidi bulunmaktaydı. Ancak ismen esnafın Üsküdar'da bulunduğu belirtilip, detay bulunmadığından, biz Üsküdar esnafı ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunan ve Üsküdar kazasına doğrudan doğruya yazılan hükümleri seçerek, değerlendirdik. Bu tür hükümlere ise yirmi bir çeşit esnaf konu olmuştur. Bu rakamların şüphesiz hepsi izafidir. Asıl amacımız Üsküdar esnafı tarihini yazmak değil, Ahkâm defterlerinde bulunan hükümler ışığında, Üsküdar esnafının belli başlı problemlerini değerlendirmekten ibarettir. Nitekim bu defterlerden hareket edilerek, İstanbul'da yüz altmış yedi esnaf ve esnaf birliği bulunduğu üzerinde durulmaktadır⁵.

Tablo 1

<u>Esnaf Adı</u>	<u>Esnaf Adı</u>
<u>Abacı Esnafı</u>	<u>Enfiyeci Esnafı</u>
<u>Alçıcı Esnafı</u>	<u>Fesçi Esnafı</u>
<u>Aşçı Esnafı</u>	<u>Helvacı Esnafı</u>
<u>Bakkal Esnafı</u>	<u>Kayıkcı Esnafı</u>
<u>Barutçu Esnafı</u>	<u>Keçeci Esnafı</u>
<u>Basmacı Esnafı</u>	<u>Keresteci Esnafı</u>
<u>Bıçakçı Esnafı</u>	<u>Kireççi Esnafı</u>
<u>Boyacı Esnafı</u>	<u>Mumcu Esnafı</u>
<u>Debbağ Esnafı</u>	<u>Sütçü Esnafı</u>
<u>Tülbentçi Esnafı</u>	<u>Yastıkçı Esnafı</u>
<u>Dikici Esnafı</u>	<u>Yoğurtçu Esnafı</u>

Alfabetik olarak hazırlanan bu tabloda XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar'da bulunan; Abacı, Alçıcı, Aşçı, bakkal, barutçu, basmacı, bıçakçı, boyacı, debbağ, tülbentçi, dikici, enfiye-

⁴ Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara ve Eyüp Sabri Kal'a , *İstanbul Esnaf Tarihi*, I. Cilt (1742 –1763) , İstanbul, 1997 ve II. Cilt (1764-1793), İstanbul, 1998.

⁵ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.II, s.11-12.

ci, fesçi, helvacı, kayıkçı, keçeci, keresteci, kireççi, mumcu, sütçü, yastıkçı ve yoğurtçu esnafıyla ilgili hükümlerden istifade edilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar kazası esnafının şikâyet konularını genel olarak altı başlık hainde özetlemiş bulunuyoruz. Bunlar; dışarıdan ehil olmayan kişilerin esnafın işine karışmaları, esnafın bir birlerinin işlerine karışmaları, esnaf nizamına uyulmaması, hammadde temini problemi, dükkân açma ile ilgili meseleler ve diğer başlığı altında incelenmiştir.

Esnaf Nizâmıyla İlgili Meseleler

Üsküdar'da esnaf nizâmı ve bu nizâmın işleyişiyle ilgili bilgilerle birlikte, günlük uygulamalar hakkında da fikir sahibi olabiliyoruz. 1757 yılı Aralık ayı başlarına tarihlenen Alçıci esnafıyla ilgili bir hükümde, Üsküdar dışında 1, Hasköy dışında 2, Eyüp dışında 2, Kartal kasabası dışında 1 alçıci dükkânı bulunduğu, bu dükkânların Gemlik'ten alçı taşı temin edip, 8-10 paraya satarken, 30 paraya çıkmasının halkın mağduriyetine sebep olduğundan şikayette bulunmaları üzerine, sözü edilen her bir yerleşim biriminde birer alçıci dükkânı daha açılarak, alçı taşı getirilmesinin serbest bırakılmasına karar verilmiştir⁶.

1775 Haziran sonlarına tarihlenen hükümde de, bıçakçı esnafının ihlamur tomruğu alım, satım ve taksim nizamına uyulması istenmiştir⁷.

Kayıkçı esnafıyla ilgili olarak 1744 yılı başlarına ait hükümde askerî kayıkçı kethüdası işlerine rençber kayıkçı kethüdasının nizama aykırı müdahalelerden yakınılmış⁸, 1752 Mart başına tarihlenen hükümde ise İstanbul'dan Üsküdar'a yolcu ve at taşıyan kayıkçı esnafının yolcu ve at taşıma, yangın için nöbet bekleme nizamlarının yenilenmesi⁹ istenmiştir.

Kayıkçılarla ilgili bir başka hüküm hem Üsküdar'da mevcut olan iskeleleri hem de işleyiş nizamı ile ilgili olarak bizi bilgilendirmektedir. Üsküdar'da bulunan Büyük Iskele, Balaban, Tophaneyeri, Mumhâne, Kuzguncuk, Kavak, Salacak ve Ayazma'daki Yeni Iskele'de işleyen kayıklardan başka kayıkanelere kayık çekilmemesi, kayıkçılardan biri ölmedikçe yeni kayıkçı yazılmaması, Büyük Iskele başında bulunan palamar dedikleri taşta tecavüz edilmemesi, kimseyi zorla kayıklarına bindirmemeleri, nizama uymayanların ihraç edilip, bir daha iskeleye sokulmaması üzerinde durulmuştur¹⁰.

1763 yılı Eylül başlarına tarihlenen hükümde İstanbul ve Üsküdar'da barutçu ve vezneci esnafının dükkân sayısı, tüfek için kurşun, saçma, fişek, fındık ve çubuk imalâtı nizamları üzerinde durulmuştur¹¹. Bu nizamın işleyişiyle ilgili benzer bir hükümde 1793 yılı Ocak başlarına tarihlenmektedir¹².

⁶ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.161.

⁷ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.II, s.206-207..

⁸ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.29-30.

⁹ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.71.

¹⁰ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.299.

¹¹ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.358-359.

¹² Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.384-385.

Hammadde Temini İle İlgili Meseleler

Her esnafın nizâmı gereği belirli bir hammadde temin bölgesi bulunmaktaydı. Buna uyulmaması esnafın mağdur olmasına sebep olmuştur. Üsküdar'da debbağ ve keçeci esnafı mal temini ile ilgili problemler yaşamışlardır.

Bunlardan ilki, 1755 yılı Aralık başlarına tarihlenen Üsküdar naibine hitaben yazılan hükümde söz konusu edilmektedir. Üsküdar'da Mihrimah Sultan vakfının kiracıları olan 8 debbağ Büyük İskele'den Zincirlikuyu sınırına kadar kesilen hayvanların derileri Mihrimah Sultan Vakfında bulunan debbağ esnafına, Balaban İskelesinden Atpazarına kadar olan yerlerde kesilen hayvanların derileri Safiye Sultan Vakfı'nda bulunan debbağ esnafına ait iken, Safiye Sultan Vakfı'nda bulunan debbağ esnafı Büyük İskele Zincirlikuyu arasından deri alarak nizama aykırı hareket etmelerinden şikâyetle bulunmuş¹³, söz konusu keyfiyet adeta nasırlaşmış bir hâl aldığından, 1775 yılı Şubat başlarında da benzer bir yakınma mevcuttur¹⁴.

Bu husus ile ilgili diğer bir hüküm de 1755 Nisan ayı ortalarına ait olup, bize keçeci ve debbağ esnafı arasındaki ilişkiyi de göstermektedir. Keçeciler, İstanbul, Üsküdar, Galata ve Haslar kazalarında eskiden beri kesilen koyun ve keçi derilerini debbağ esnafı alıp, yünlerini keçecilere satarken, bir müddetten beri böyle yapmayı, depolayıp, Yahudilere ve Bitpazarındaki döşekçilere sattıklarından şikâyetle bulunmuşlardır¹⁵. Bu keyfiyetin devamı üzerine, 1758 Şubat başlarında tekrar şikâyete sebep olmuştur¹⁶.

1755 yılı Ekim başlarına tarihlenen Mumcu esnafıyla ilgili hükümde de İstanbul'daki Mumcu esnafının hammadde temini nizâmı ile ilgili bilgi bulmak mümkündür. Yedikule dışında Mumcu esnafının temsilcileri ve Üsküdar'da Atpazarı yakınlarındaki Mumhane'de mumcu olanlar, Hassa kasabbaşısı olan Halil'in Muvazene Defterinde kayıtlı olduğu üzere Mirî Salhane'de kesilen koyunların iç yağlarını her ayın başında beş gün boyunca akşam ve sabah Dergâh-ı Muallâm Yeniçeri Ocağı meydanı için Ocak mumcularına, her ayın 6. gününden 20. günü tamamına kadar sabah ve akşam hasıl olan iç yağı Yedikule dışındaki kârhane sahibi olan mumcu ustalarına, geriye kalan 10 günün sabahlarında hasıl olan iç yağı Üsküdar'da Atpazarında kârhane olan mumcu dükkânlarına, akşamları hasıl olan iç yağı da Yedikule dışındakilere verirken, bazılarının hisseleriyle yetinmeyip, fazla almalarından şikâyet etmişlerdir¹⁷.

Hammadde temini ile ilgili son hüküm, sütçü ve yoğurtçu esnafıyla ilgilidir. İstanbul, Üsküdar ve Eyüp'te bulunan sütçü ve yoğurtçu esnafı eskiden beri koyun sütünü civardaki köylerde olan mandıralardan vaktinde getirilip, peynir ve yoğurt yapılmak üzere yoğurtçubaşıya verilirken, birkaç seneden beri koltukçular ve atlılar ortaya çıkıp, mandıralardan sütü alıp, beygirlerin üzerinde büyük güğümler içinde yarısı su katılmış sütleri sokaklarda halka satıp, halkı mağdur ettiğinden şikâyet etmeleri üzerine, 1758 Ocak ortalarında çıkarılan hükümle İstanbul'da sokaklarda sadece kova ve güğüm ile süt satılması, bunun dışındakilerin önlenmesi istenmiştir¹⁸.

¹³ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.122.

¹⁴ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.II, s.174-175.

¹⁵ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.109.

¹⁶ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.171.

¹⁷ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.119.

¹⁸ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.168.

1762 yılı Haziran ortalarına tarihlenen , Üsküdar kazasına bağlı Yoros nahiyesi naibine yazılan hükümde, Çengelköy’de 2, Umûryeri’nde 7, İstinye Burnu’nda 1, Çubuklubağçe’de 6, Sultaniye’de 2, Beykoz’da 2 toplam 20 kireç fırını bulunduğu ve bu fırınların yakılması için fırınların çevresinde bulunan çalı ve köklerin kullanıldığı, ancak civar köylülerinin çalı köklerini kömürcülere satarak, fırınların muattal kalmasına sebep olduklarından şikâyet-te bulunmuşlardır¹⁹.

Ehil Olmayan Kişilerin Müdahaleleri

XVIII.yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar’da bulunan esnafın şikâyette bulunduğu ilk dikkat çekici sorun, dışarıdan esnafın işlerine **hamdest** yani işin ehli olmayan ve belli bir eğitim sürecinden geçmeyen bazı kişilerin, mesleklerine müdahalede bulunmalarıdır.

1758 yılının Şubat sonlarına tarihlenen hükümde abacı ve bezzaz esnafı, ustalık, kalfalık, çıraklık ve dükkân açma nizamlarına muhalefet edilerek, dükkân açanların mesleklerine karışmalarının önlenmesini istemişlerdir²⁰.

Üsküdar’da bulunan 3 boyacı dükkânının da içinde bulunduğu, İstanbul’daki 42 boyacı esnafı da mesleklerine dışarıdan, ehil olmayan kişilerin müdahalelerinden şikâyette bulunmuşlardır²¹.

1759 yılı Haziran ortalarına tarihlenen hükümde hem üretim hem satış hem de söz konusu malın tüketimi ile ilgili bilgi bulunmaktadır. “Birkaç seneden beri Osmanlı ülkesinde enfiyenin dimağ için yararı olduğuna binaen tüketildiği, ancak hamdest kişilerin işe karışmasıyla halkın sağlığına zarar verilmesi üzerinde durulduktan sonra” Üsküdar’da Ayazma Sarayı arazisinde açılan enfiyeci kârhanesinde ehil kişilerin enfiye imal etmesi, İzmir, Bursa, Edirne, Selânik, Mora ve Yanya vs.’de enfiyeci dükkânı açılmaması, bu sanatı yapmaya izinleri bulunanların imâl edip, diledikleri yerde satmaları üzerinde durulmuştur²².

Esnafın Birbirlerinin İşlerine Müdahaleleri

Üsküdar kazası esnafının en fazla şikâyette bulunduğu hususlardan biri de, esnafın birbirlerinin işlerine karışarak mesleklerine, sanatlarına ve kazançlarına zarar vermesidir.

1755 yılının Ocak ayı ortalarında işkembeci esnafı, aşçı esnafının kendilerine mahsus olan sirkeli, sarımsaklı şirden çorbası yapıp yeniçeri ocağına bağlı zağarlara ve hassa bostancı ocağından olan seksonlara satmasına, aşçı esnafının müdahalesinden²³; dikici esnafı eskiden beri papuç, çizme v.s. dikip, satmak dikici esnafına mahsus iken, terzi ve bakkal taifesinin işlerine karışıp, dükkân ve evlerinde papuç ve çizme işleyip, satarak sanatlarına ve kazançlarına engel olduklarından²⁴ ve helvacı esnafı da kendilerine mahsus olan baklava yapıp, satmak işine çörekçi esnafının müdahalesinden²⁵ şikâyetçi olmuşlardır.

¹⁹ Tabakoğlu, Ahmet, Kal’a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.302.

²⁰ Tabakoğlu, Ahmet, Kal’a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.227.

²¹ Tabakoğlu, Ahmet, Kal’a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.108-109..

²² Tabakoğlu, Ahmet, Kal’a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.237.

²³ Tabakoğlu, Ahmet, Kal’a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.86-87.

²⁴ Tabakoğlu, Ahmet, Kal’a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.34.

²⁵ Tabakoğlu, Ahmet, Kal’a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.241-242.

Dükkân Açma

Dükkân açılması, esnaf nizâmına uygun olarak yapılırdı. Keyfi uygulamalar ise şikâyet konusu olmuştur.

1758 Ocak başına tarihlenen hükümde Üsküdar'a bağlı Şile'de bakkal açma nizamına muhalefet edilerek, kadınlar hamamı yakınlarında bakkal dükkânı açılmasından şikâyet edilmiştir²⁶.

1745 yılı Ağustos başlarına tarihlenen hüküm de, Üsküdar'da Atık Valide Sultan Vakfı'na bağlı Atpazarı içinde olan debbağhane ve dükkânların sahipleri ölüp, yerlerine evlâtları geçtiği halde vakıf defterlerine bu durumun kaydedilmemesi vakfın zarara uğramasına sebep olduğundan şikâyet edilmiştir²⁷.

1757 yılı Mayıs başlarına tarihlenen hükümde ise, Üsküdar ve İstanbul'daki Keresteci esnafı ve çalışma nizamı hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Keresteci dükkânları iskelelerde olup, mahalle arası ve çarşılarda keresteci dükkânı açmak kanuna aykırı iken, bazı kişilerin bu gibi yerlerde dükkân açarak mesleklerine zarar verdiğinden şikâyet etmişlerdir. İstanbul'da Bağçekapısı'nda 3, Odunkapısı'nda 2, Ayazmakapısı'nda 102, Cebe âli kapısı'nda 1, Fenerkapısı'nda 2, Balatkapısı'nda 10, Ayvansaraykapısı'nda 1, Eyüp'te 3, Edirnekapısı'nda 2, Topkapısı'nda 2, Şehremini çarşısı'nda 2, Davutpaşa'da 1, Mi'mar çarşısı'nda 1, Yedikule'nin dışında 1, Narlıkapı'da 1, Samatya Kapısı'nda 8, Davutpaşa kapısında 8, Yenikapı'da 2, Kumkapı'da 7, Çatladıkapı'da 3, Ahırkapı'da 1, Haseki'de 3, Galata'da 11, Kasımpaşa'da 6, Tophane'de 9, Fındıklı'da 4, Beşiktaş'ta 2, Ortaköy'de 2, Üsküdar'da 8 toplam 208 dükkân bulunup, kâfi geldiğinden başkası açılmaması istenmiştir²⁸.

Diğer

Bu bölümde ortak bir başlık altında toplayamadığımız hükümlere yer verdik.

1759 yılı Mayıs sonlarına tarihlenen hüküm esnaf ile kolluk kuvvetleri ilişkisini göstermektedir. Sırtlarında çarşı, sokak ve camilerde fes, peştamal satan on beş kadar fesçi, kendilerinin dükkân tutmaya sermayeleri olmadığından, bu şekilde satış yaptıklarını söyleyip, bazı kolluk kuvvetlerinin satışlarına engel olduğundan ve kendilerine para vermedikçe satış yaptırmayacaklarından şikâyet etmişlerdir²⁹.

1760 yılı Mayıs sonlarına tarihlenen hükümde, Üsküdar'da bulunan tülbentçi ve basmacı esnafının yemeni ve çitleri dülbentlerinin cinslerine ve işlemelerine göre a'lâ, evsat ve ednasının tamga vergisini verip, satışına izin verilmesi istenmiştir³⁰.

XVIII.Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Esnafı

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Ahkâm ve Şikâyet defterlerine İzmir kazasında bulunan esnaf kollarıyla ilgili Üsküdar kazası'nda olduğu gibi şikâyetler yansımıştır. Biz burada Şikâyet ve Anadolu Ahkâm defterlerinden seçmiş olduğumuz hükümleri değerlendirmeye çalışacağız.

²⁶ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.166.

²⁸ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.155-156.

²⁹ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.235-236.

³⁰ Tabakoğlu, Ahmet, Kal'a, Ahmed v.d., *a.g.e.*, C.I, s.263-264.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Şikâyet ve Anadolu Ahkâm defterlerinde bulunan hükümlere konu olan otuz beş esnaf kolu bulunmaktadır. Elbetteki XVIII. Yüzyılda İzmir’de bulunan esnaf teşkilâtı bununla sınırlı olmayıp, çalışmanın amacı da bunu tespit etmek değildir. Biz XVIII. Yüzyıl Üsküdar ve İzmir kazalarındaki esnafın problemlerinden yola çıkarak, bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Tablo 2

Esnaı Adı	Esnaı Adı	Esnaı Adı
Abacı	Fesçi	Kuyumcu
Attar	Fırıncı	Kürkçü
Bakırcı	Gazzaz	Leblebici
Balıkçı	Halatbükücü	Manav
Boyacı	Hallaç	Mısırcı
Camcı	İpek boyacısı	Muytab
Cerrah	Kahveci	Pazarıcı
Cüllâh	Kalafat	Peştemalci
Çuka	Kalaycı	Sabuncu
Dökmeci	Kasap	Şekerci
Ekmekçi	Kazancı	Terzi
Elvan	Boyacı	Kuşakçı

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında herhangi bir şikâyete konu olup, Ahkâm ve Şikâyet Defterlerine yansıyan, İzmir kazasındaki esnafın isimleri ; abacı, attar, bakırcı, balıkçı, boyacı, camcı, cerrah, cüllâh, çuka, dökmeci, ekmekçi, elvan boyacı, fesçi, fırıncı, gazzaz, halat bükücü, hallaç, ipek boyacısı, kahveci, kalafat, kalaycı, kasap, kazancı, kuşakçı, kuyumcu, kürkçü, leblebici, manav, mısırcı, muytab, pazarıcı, peştemalci, sabuncu, şekerci ve terziden ibarettir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, İzmir kazasında bulunan esnafın belli başlı meseleleri şöyledir:

Ehil Olmayan Kişilerin Müdahaleleri

Üsküdar kazasında olduğu gibi, İzmir kazasında da esnafın en önemli meselelerinden biri esnaf nizamı gereği usta-çırak sürecinden geçmeden dışarıdan, mesleklerine yapılan müdahalelerdir. İzmir kazasında XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında, cerrah taifesi nizamlarına aykırı olarak, dışarıdan hamdest kişilerin mesleklerine müdahale ederek, “nice kimselerin evlâtlarını sünnet edip, yaraladıklarından³¹, boyacı³², gazzaz³³ hallaç³⁴, cüllâh³⁵, abacı³⁶, kürkçü³⁷, şe-

³¹ BOA. *Şikâyet Defteri*, nu: 139, 136/578, 1733 Şubat başları.

³² BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:34, 138/394, 1759 Aralık sonları.

³³ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu: 20, 234/735, 1753, Mart sonları.

³⁴ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:78, 1781 Ağustos ortaları.

³⁵ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:24,351/1239, 1779, Eylül başları.

³⁶ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:56, 110/591, 1774, Ekim başları.

³⁷ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:41 315/984, 1763 Eylül başları.

kerçi³⁸, ekmekçi³⁹, kazgancı⁴⁰, halat bükücü⁴¹, kalafat⁴², muhtab⁴³, fesci⁴⁴, manav⁴⁵, attar⁴⁶ ve hammal⁴⁷ esnafı da dışarıdan “hamdest” kişilerin mesleklerine karışıp, sanatlarına ve kazançlarına zarar verdiklerinden şikâyetle bulunmuşlardır.

Esnaf Nizâmıyla İlgili Meseleler

XVIII.yüzyılın ikinci yarısında İzmir esnafının içinde bulunmuş olduğu, ikinci büyük mesele de esnafın mevcut nizâmına uymamalarıydı. İpek boyacı esnafı boyama⁴⁸, çuka esnafı satış⁴⁹, terzi esnafı kethüdalık ve ustabaşılık⁵⁰, kuyumcu, dökmeçi ve kalaycı esnafının bir çarşı içinde dükkân açma⁵¹, sabuncu esnafının imalât, mal alım ve satım⁵², kasap esnafının kasap başılık⁵³, pazarcı esnafının Pazar başılık⁵⁴, mısırcı esnafının kethüdalık⁵⁵, camcı esnafının kethüdalık⁵⁶ ve balıkçı esnafının balık eminliği⁵⁷ nizamlarına uyulmamasından şikâyetle bulunmuşlardır.

Hammadde Temini ile İlgili Meseleler

XVIII. yüzyılda İzmir kazasında bulunan esnafın karşılaştığı diğer bir mesele de hammadde teminidir. Esnaf nizâmı gereğince her esnafın hammadde temin ettiği bir saha mevcuttur. Bir şekilde hammadde temin edilememesi söz konusu esnafın sanatına ve kazancına zarar vermekteydi. İzmir sabuncu esnafı zeytinyağını Seferihisar’dan temin ederken, Sığacık limanından zeytinyağlarının müstemen gemilerine satılması sabuncu dükkânlarının muattal kalmasına⁵⁸ sebep olduğundan şikâyetle bulunmuşlardır.

Esnafın Birbirlerinin İşlerine Müdahaleleri

Üsküdar kazasında olduğu gibi İzmir kazasında görülen bir başka problem de, esnafın birbirlerinin işlerine karışmalarıdır. İzmir’de abacı esnafı terzi esnafının⁵⁹ ve muhtab esna-

³⁸ BOA. *Şikâyet Defteri*, nu:163, 142/513,1739, Ağustos başları.

³⁹ BOA. *Şikâyet Defteri*, nu:164, 121/360,1740, Mayıs sonları.

⁴⁰ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:41, 161/580, 1784 Temmuz ortaları.

⁴¹ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:27,196/615, 1756, Kasım sonları.

⁴² BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:51,92/275. 1767 Ocak başları.

⁴³ BOA. *Şikâyet Defteri*, nu: 154, 121/431, 1736 Ağustos başları..

⁴⁴ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:90,222/705, 1786 Ocak sonları.

⁴⁵ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:36, 40/117, 1760 Ağustos ortaları.

⁴⁶ BOA. *Şikâyet Defteri*, nu:183,26/2, 1771 Şubat ortaları.

⁴⁷ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:2, 235/1069, 1743 nisan ortaları..

⁴⁸ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:34,221/645, 1760, Mart başları.

⁴⁹ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu: 41, 384/1193, 1763,Kasım sonları.

⁵⁰ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:39,353/1055,1762, Ekim başları.

⁵¹ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:3,113/507, 1743, Temmuz sonları.

⁵² BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:A.A.10, 37/1, 1736, Haziran ortaları.

⁵³ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:88, 368/1214 1785 Haziran ortaları ve nu:89,230/702 1786 Mart başları.

⁵⁴ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu: 10, 148/5, 1746, Haziran ortaları. Ve nu:88,41/131, 1784 Ocak sonları.

⁵⁵ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu: 1, 267/1133, 1743 Aralık sonları.

⁵⁶ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:20, 361/1203, 1743 Ağustos sonları.

⁵⁷ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu: 43, 103/339, 1764 Mart başları.

⁵⁸ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:51,40/110, 1766, Aralık başları.

⁵⁹ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:50, 279/855, 1767, Haziran başları.

fi kaliçeci ve mısırcı esnafının⁶⁰ işlerine karışarak sanatlarına ve kazançlarına zarar verdiklerinden yakınmışlardır.

Dükkân Açma

İbrahim Paşa Vakfı içinde yer alan üç bakırcı dükkânının yerinin değiştirilmesinin esnafın mağduriyetine sebep olacağı⁶¹ ve İzmir'de yüz seksen birden fazla kahve açılmasının kahveci esnafının mağduriyetine sebep olacağından bahisle, yeni dükkânlar açılmasından şikâyet etmişlerdir⁶².

Diğer

Üsküdar kazasında rastlamadığımız ancak, İzmir kazasında esnafın arasındaki en dikkat çekiç problemler; alacak - verecek davaları ve ortaklığın sona erdirilmesi ile ilgili şikâyetlerdir.

Peştemalci, kuşakçı ve fesci esnafı eski kethüdaları Said b. Süleyman'dan alacakları olduğundan⁶³, Peştemalci Yanaki'nin Dimitri veled-i Nikola'nın kendisinden haksız yere alacak talebinde bulunmasından⁶⁴, fesci Abdurrahman ile Ali arasında alacak davası⁶⁵ ve celeb taifesinden Veyis ile kasap taifesinden Müftioğlu Mehmed arasında 5.000 kuruşluk alacak davası⁶⁶, Gazzaz taifesinden İlyâ veled-i İlyâ ve Saratî? arasındaki ortaklığa son verilmesi⁶⁷ dava konusu olmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında iki kazayı esnafın karşılaşmış oldukları problemlerden hareket ederek karşılaştığımızda, Üsküdar kazası esnafının en fazla şikâyetinde bulunduğu hususlar; esnaflık nizamına uyulmaması, ham madde teminini ile ilgili sorunlar yaşamaları, hamdest kişilerin sanatlarına karışmaları, esnafın birbirlerinin mesleklerine müdahalelerde bulunulması, dükkân açma nizamına uyulmaması, kolluk kuvvetlerinden şikâyetler olarak sıralanmaktadır.

İzmir esnafının karşılaştığı meselelerde, ilk sırayı dışardan esnafın işlerine müdahaleler almaktadır. Karşılaşılan diğer problemler sırasıyla esnaf nizamına uyulmaması, hammadde temini, esnafın birbirinin işine karışmaları, nizamla uyulmaksızın dükkân açılması ve esnafın özellikle kendi arasındaki alacak - verecek davaları ile ortaklığa son verilmesi meseleleridir.

Her iki kazada kolluk kuvvetleri ve alacak - verecek davalarını çıkardığımızda, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında esnafın yaşadığı en büyük problemin esnaf nizamının uygulanamamasıdır. İncelediğimiz hükümlerden her bir esnaf biriminin kendi içinden yahud da dışardan nizamla uyulmaması söz konusu olduğunda, itirazların yükselmesi, bize göre, esnaf teşkilâtının sağlam yapısından ve iç denetimlerini sağlayabilme yeteneklerinden kaynaklanmaktadır.

⁶⁰ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:56,71/360, 1774 Ağustos başları.

⁶¹ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:41,201/640, 1763, Haziran sonları.

⁶² BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:90, 222/705, 1786 Ocak sonları..

⁶³ BOA. *Şikâyet Defteri*, nu:148, 502/1717, 1726 Eylül başları.

⁶⁴ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:1, 156/681, 1743 Ocak başları.

⁶⁵ BOA. *Şikâyet Defteri*, nu:146, 224/768, 1735 Nisan başları.

⁶⁶ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:69, 100/430, 1779 Mart başları.

⁶⁷ BOA. *Anadolu Ahkâm*, nu:99,67/272, 1790 Ağustos başları.

ÜSKÜDAR'DA ŞEKERCİ VE ŞEKERLEMECİLER

Ahmet Uçar

Şeker kamışı ve şeker, Bengal kökenlidir. “Şeker” adını, Sanskritçe dilinden “Sakkha-Şra” kelimesinden almaktadır. Kaynaklara göre şeker kamışı ekimi, Bengal’de başlamış ve MÖ. VII. yy’da Çin’e de oradan gitmişti. Batılılar, şeker kamışı ve şekerden uzun yıllar habersiz kalmışlardı. Meşhur tarihçi Herodote ve diğer batılı hekimler yaşadıkları dönemde şeker ve şeker kamışından habersizdiler. Hindistan’da MÖ. 300’lerde şeker haline getirilebilen şeker kamışı; Avrupa’da MS. 4. yy’da Hindistan’a giden Batılı seyyahların anlattıkları kadar “Hindistan’da bulunan arısız bal veren kamış” olarak biliniyordu¹.

Şeker kamışı, Hindistan’dan batıya doğru ilk kez İran’a, I. Nuşirevan döneminde (531-599) getirilmişti. İran yönetimi, Güney el-Cezire’nin ve Hindistan’ın sıcak ikliminde şeker kamışı yetiştirmeye başlamıştı. Batılı kaynaklarda şeker ilk kez, 627’de İran (Pers) Hükümdarı Hüsrev II’nin hükümet merkezi Destegird’in ele geçirilmesi sonrası tutulan hazineleri ile ilgili defterlerdeki kalıtlarda rastlanmıştır. Başlangıçta daha çok tıpta hekimler tarafından kullanılan şeker, İran’ın Müslüman Arapların fethinden sonra onlar tarafından önce Ön Asya’ya, oradan da Suriye, Mısır ve Fas yoluyla Avrupa’ya, orada ilk Müslüman devletlerin kurulduğu Sicilya ve İspanya’ya götürülmüştür².

Ancak şekerin Avrupa’ya yayılması haçlı seferlerinden sonra olmuştu. Önceleri Bizans’ta balla karıştırılarak ilaç olarak verilen “şeker”, Haçlı seferleri sonrası “Cassonade” adıyla Avrupa’da da bilinmeye başlamıştı. Mısır’da beyazlatılarak “kand” adı verilen kesme şekerin Avrupa’ya geçmesi, Avrupa’da şeker ilgiyi bir kat daha arttırmıştı. Şekerin Hintçe adı Yunanca ve Latince’ye de geçmişti. Batıda daha çok hasta reçetelerinin değişmez “ilaç”larından biri olan şeker, Avrupa’dan da coğrafi keşiflerle Güney Afrika ve Amerika’ya yayılmıştı. Bömürgeleştirilen bu coğrafyalarda bulunan uçsuz bucaksız topraklarda maliyetleri “karrın tokluğuna” denk köleler kullanılarak hızla şeker kamışı ziraati başlatılmıştı³. 1520’de şeker kamışı ilk kez Brezilya’ya götürülmüştü. Fakat hâlâ Avrupa bile “şeker”i tam olarak bilmemekteydi. Tarihçi Fernard Braudel’e göre İslam dünyasından Sicilya’ya ve Valensi-

¹ J. Ruska, “Şeker”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. XI, s. 399-400; Kadret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Ankara, Şubat 2001, Dost Kitabevi Yay., s. 325-326.

² J. Ruska, *a.g.m.*

³ Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 325.

ya'ya, oradan da Brezilya'ya götürülen şekerin bu dönemdeki en önemli merkezlerinden biri de Kıbrıs'tı. Onun tespitlerine göre 1479'da Kıbrıs'ı işgal eden meşhur Venedikli Cornero ailesinin, adayı ele geçirmedeki temel amacı şekerdi. 1579'da Lala Mustafa Paşa Kıbrıs'ı fethettiğinde Kıbrıs'ın son kraliçesi Cornero ailesinden Catharina Cornero idi. Cornero ailesinin şekerliliği çok iyi bilmesi sebebiyle bir dönem "Kıbrıs şeker", Şam ve Kahire şekerinden sonra dünyada üçüncü sıraya yükselmişti⁴. Fakat Avrupa'da şeker daha henüz yaygınlaşmamıştı. 1572'de Ortelius, "eskiden ilaç olan şey, şimdi yemek oldu" diyerek şekerin Avrupa'daki yeni fonksiyonuna ve önem kazanmasına dikkat çekerken 17834lerde Lord Sheffield, "Hâlâ Avrupa'nın yarısında şekerin bilinmediğini" söylüyordu⁵.

Osmanlı'da Şeker ve Şekercilik

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyıla kadar kendi şeker ihtiyacını Şam, Kıbrıs ve Mısır'dan, bir başka deyişle kendi sınırları içindeki bölgelerden sağlıyordu. Şam şekerleriyle ilgili bir araştırmaya ulaşmamız mümkün olmadı. Ancak, Kıbrıs'ta şekerlilik ve şekerhanelerle ilgili ciddi bir araştırmaya göre Osmanlı, Venedikli Cornero ailesinin adadaki şekerlilik faaliyetlerini sürdürmüş, 1571-1607 arası Baf ve Tuzla'daki şekerhaneleri düzenli bir şekilde işletmişti. Ancak daha sonra ithal şekerler gündeme geldiği için Kıbrıs'taki şekerlilik de eski önemini kaybetmiştir. Fakat kesintilerle de olsa Kıbrıs'ta şeker üretimini, 19. yüzyılın ilk yarısında bile hâlâ 1835'de muhtesiplere ait vergi defterlerinden Kıbrıs'tan ihraç edilen emtia olarak görüyoruz⁶. XVII. yy'a kadar Osmanlı'nın önemli bir şeker merkezi de Mısır'dı. Ancak, XVII. yy'dan itibaren Osmanlı, Avrupa'dan şeker ithal eden ülke haline gelmiştir. Bunda, Osmanlı ülkesindeki şeker üretiminin düzensiz ve eski yöntemlerle sürdürülmeye çalışılması, Mısır'dan gelen şekerin ihtiyaca cevap veremesi gibi nedenlerin yanında Fransa'daki şeker üretiminin seri, ucuz ve kaliteli olarak piyasaya sunulması da büyük etken olmuştu. Fransa, kapitülasyonların kendisine sağladığı ayrıcalıkları da kullanarak Brezilya'dan ham madde alarak aldığı şeker kamışını kendi fabrikalarında birinci sınıf rafine şeker haline getirerek İstanbul ve İzmir limanları yoluyla tüm Osmanlı ülkesine dağıtıyordu. Şeker, sadece İstanbul, İzmir, Selanik gibi önemli liman şehirlerinde değil, Anadolu pazarlarında da kendine yer bulacak, Osmanlı toplumunda "kahveyi şekerle içme" itiyadının başlaması, şeker tüketimini de biraz daha hızlandıracaktı.

Bu dönemde üç tip şeker ithal ediliyordu: Toz, kelle ve rafine şeker. Osmanlı ülkesinde taşra, toz ve kelle şeker tüketirken İstanbul, İzmir gibi merkezlerde daha çok rafine şeker tüketilmekteydi. İthal edilen şeker, deniz yoluyla İstanbul, İzmir vb. limanlara getirilir, buradan da tüm ülkeye dağıtırdı. Şeker Avrupa'dan fiçılar; Mısır'dan sandıklar içinde gelmekteydi. Osmanlı'nın şeker piyasasına önceleri Fransa ve Mısır hakimdi. 19. yy başlarında Hollandalılar da pazardan önemli bir pay almaya başladılar. Ancak 1830'da Osmanlı ile ticaret anlaşması yapan ABD ve 1838'de İngiltere, rafine şekerleri ile Osmanlı piyasasını kontrol etmeye başlamış, İngiliz sömürge yönetimi Mısır'ın şekerlerini Osmanlı'ya satarak hem işgalini Osmanlı'ya teyit, hem de Osmanlı'yı bu konuda kendine bağımlı hale getirmeğe çalışmıştı.

⁴ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri (1571-1607). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1998, S. 12, s. 71-82.

⁵ Emiroğlu, *a.g.m.* s. 325.

⁶ Erdoğan, *a.g.m.*

Osmanlı'nın şeker aldığı ülkeler arasında sadece bunlar yoktu. 19. yy. sonlarında, Macaristan, Almanya, Avusturya ve Rusya da Osmanlı'nın şeker ithal ettiği ülkelere girecekti. 1877-1881 arası Osmanlı'nın şeker ithalatının dörtte üç Macaristan'dan sağlanacaktı. 1889'da ise 3586 ton şeker ithali ile ilk sırada Avusturya yer alıyordu. Rusya'dan yapılan ithalatta da önemli bir artış görülüyordu. Osmanlı Devleti, 1882-1885 yıllarında ilk kez Almanya ve Avusturya'dan şeker kamışı yerine şeker pancarından üretilen şeker alımı başlamıştı⁷.

Osmanlı Toplumsal Hayatında Şeker

Şeker, sultan sarayından bey otağına, zengin konağından memur sofrasına, Osmanlı toplumsal hayatında önemli bir yere sahipti. Şeker sadece besin ve tüketim aracı olarak değil, ticaret, eğlence ve sanat metaı olarak da önemli bir yere sahipti.

Ayrıca türküden ağıta folklorumuzda şiirden deyimle edebiyatımızda önemli bir yere sahipti. Sevgilisine “şekerli misin yar yar, kaymaklı mısın” diye türkü söyleyen ozanın telinde de, sevdiklerine “şekerim” diyen insanımızın dilinde de şeker, belki de asıl tadından daha fazla tatlanır.

Osmanlı sultanlarının çoğu kendilerinin cülûs (tahta oturma) yıldönümlerinde kız, oğul ve yakınlarının düğünlerinde ya da oğullarının sünnet merasimlerinde, “şeker, şekerleme ve şekerden yapılan tatlılar” hep önemli bir yere sahip olmuşlardı. İştah açıcı duruşları ile bir yandan misafirlerin tamak zevkini tatmin ederlerken, şenliklerde şekerden yapılmış sanat şaheserleri de gönül gözünü doyurmakta idi.

Tursun Bey'in “Tarih-i Ebu'l-Feth”inde anlatıldığına göre Fatih Sultan Mehmet'in 1457'de oğulları Bayezid ve Mustafa için Edirne'de yapılan sünnet şenliğinde “temâşâ için üstadların garip sanatlarla harcettikleri şeker işlerinden camiler, kaleler ve köşkler” muhteşem geçit merasiminin en dikkate değer ayrıntılarından biri olmuştu. III. Murat da oğlu Mehmet'in 1582'deki sünnet töreninde, -Raşit Tarihi'nde anlatıldığına göre- “şekerden yapılmış bahçelerle, şekerden tasvirlerle, şekerlemelerle ve dolu sürâhilerden akar şeker şerbetleri ile” davetlilerin gönülünü hoşnut etmişti.” “Avcı” lakabıyla tanınan IV. Mehmet, 9-29 Haziran 1675'te kızı Hatice Sultan'ın iki hafta süren düğününde misafirlere şekerden yapılmış çeşitli tatlılar ve şekerlemeler ikram edilmiş, resmi merasimde şekerden nahıllar hayranlıkla izlenmişti⁸.

Abdülaziz Bey'in “Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri” adlı eserinde Osmanlı Sultanlarının Ramazan-ı Şerif'te Rikâb-ı Hümayun adı verilen bayram tebriklerinin kabul günlerinde üç gün sarayın kilercibaşı ağa ya da onun maiyeti tarafından padişah adına son derece süslü, gümüş tepsilerde, kıymetli tabaklara konulmuş, “rahat-ı hulkum” adı verilen sakızlı şeker, badem ezmesi ve miskli akide şekeri ikram edilirdi. Misafirler isterse tabaktan bir tane şeker alır, yedikten sonra da bir başka tabak içinde duran ıslak tülbent ile ağzını silerdi. Akide şekeri “bağlılık” ve “sadakat” anlamına gelirdi⁹.

Ramazan-ı şerifte sadece padişah değil, devlet adamlarının da “şeker”e ilgisi vardı. Özellikle Ramazan Bayramı namazı sonrası cami çıkışı, kimsesiz çocuklara “şeker parası” adıyla para

⁷ Serap Yılmaz, “İzmir'de Şekerleme Sanayii (XIX-XX Yüzyıllar). *Türkler*. (Ed. Hasan Celal Güzel vd.). Ankara, 2002, Yeni Türkiye Yayınları, C. XIV, s. 328-335.

⁸ Özdemir Nutku, “Eski Şenlikler”, *İstanbul Armağanı*, 3 *Gündelik Hayatın Renkleri*, Haz. Mustafa Armağan), İstanbul, 1997, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay. s. 92-138.

⁹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (Yay. Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 262-263.

verirlerdi¹⁰. Konaklarda, evlerde, mevlid-i şerif merasimlerinde, ev halkı ve misafirler için yeterli miktarda kâğıt külahlara doldurulmuş elvan şekerleri hazırlanır ve şerbetler hazırlanarak gelen misafirlere sunulurdu¹¹. Özellikle ilmiye sınıfından misafirlere, sadece Ramazan'da değil, her zaman zengin konaklarında büyük itibar gösterilirdi. Ulemâdan kimseler konaklara misafir olurlarsa, önce oturduğu odaya gül suyu serpilir, sonra tepsi ile getirilen şeker ikram edilir, ardından da kahve verilirdi. Konakta sohbet sürerken bir konak hizmetlisinin billûr tabaklar içinde taze ve bayat peynir şekeri ikram eder, tabaklar misafirlerin yanına bırakılarak sohbet süresince bu şekerler misafirlerce "çerez" olarak atıştırılırdı¹². Şeker, sadece konaktaki alimlere değil, sıbyan mektebindeki hocalara da "şeker" ikram edilirdi. Ramazan bayramlarında, mektep talebesi çocukların hocalarına el öpüp dua almaya giderken hediye olarak genel de şeker ya da şekerleme götürülürdü¹³.

Şeker sadece çocuk-hoca münesebetlerinde değil, çocuk-sokak kaynaşmasında da önemli bir yere sahipti. Rumeli yakasında Bayezid, Fatih, Aksaray ve Bahçekapı; Anadolu yakasında Üsküdar ve Kadıköy başta olmak üzere İstanbul'un meşhur semtlerindeki şeker ve şekerlemeci dükkânları yanında, sokak aralarında yıl boyu süren özellikle Ramazan ayında yoğunlaşan sokak şekercileri de çocukların hasretle bekledikleri insanlardı. Sokak satıcısının sepet biçiminde tabloları üzerinde, içine küçük çingirak konulmuş kırmızı boyalı çingirdak şekerler, çocukları nağızların tadlandırırdu. Ayrıca Çalabora da denilen şerbetçiler, kuş lokumcuları ve sepet biçiminde tablo taşıyan şekerciler, sokağın en ilginç ve ilgi toplayan figürleriydi. Onların sesi, simitçi, sucu vb. sokak satıcılarının sesleriyle birbirine karışırdı¹⁴.

Satıcılar, çocukların karşısına sadece sokaklarda değil mesirelerde de çıkarlardı. Mesire yerlerinde de kâğıt helvası satan Arnavutlar, ufak değnek parçası üzerinde horoz şekeri satan şekerciler, kendi yaptıkları susam helvasını satan siyahi kadın susamcılar, koz helva satıcıları, şerbetçiler sürekli bağırarak dolaşıp satışlar yaparlardı¹⁵.

Şeker ve şekerlemelerin sadece sultan düğünlerinde değil, İstanbul halkından herkesin düğününde büyük bir yeri vardı. Eğer Ramazanda henüz nişan ya da söz kesme dönemi devam ediyorsa, damat adayları gelin adayının evine iyi cins meyveler, koli koli elvan şekeri ve şekerlemeler gönderirdi¹⁶. Düğünden sonra zıfaf öncesi, geline rehberlik eden yenge hanım, gelin ve daada meyveler, şerbetler ve tatlılar yanında bir tabak elvan şekeri de ikram ederdi¹⁷. Düğünlerin ve konak ziyafetlerinin dışında, hacıların dönüşünde, onu tebrik için eve gelen misafirlere şeker ya da baldan yapılmış şerbetlerle, tavla zarı büyüklüğünde dört köşe yapılmış ve fırında kurutulmuş hazırlanmış hacı lokumları ikram edilirdi¹⁸.

¹⁰ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 252.

¹¹ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 247.

¹² Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 267.

¹³ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁴ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 268-259.

¹⁵ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 294.

¹⁶ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁷ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁸ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 271.

Şeker genelde toz, kelle ve rafine olmak üzere üç sınıf olarak Osmanlı ülkesine geliyordu. Özellikle İstanbullu şekerciler ve şekerlemeciler bu şekerlere maharetli elleri ve hayranlık uyandıran ustalıkları ile müdahale edip Avrupa'nın her yerinde meşhur olan şekerlemeler ve çeşit çeşik şekerler üretmişlerdi. Abdülaziz Bey'e göre geçen asrın başında İstanbullu şekercilerin dükkânları, rahat lokum (rahat-ı hulkum), bademli sucuk şeker, fıstıklı hanım şiltesi, güllü akide, miskli akide, badem ezmesi, halka şeker, bayat peynir şeker, miskal kamışı şeklinde kırmızı şeker, musaffa (saf) nöbet şekerleri, ağdalı taze şeker, nane, tarçın, kaküle şekerleri; elma, armut, kayısı, hurma ve portakal kabuğundan şekerlemeler, büyük Hindistan cevizinden şekerleme vb. vb. çok çeşitli bir zenginliğe sahipti. Bunun dışında özel kişiler, zamanlar ve durumlar için hazırlanmış şeker ve şekerlemeler de vardı. Çocuklar için bergamod şeker, gayet ufak bardaklara konmuş kırmızı şeker, Ramazan için dairevi yapılmış gülle, kırmızı şerbetlik şeker, portakallı ve limonlu şerbetlik şeker, kış için salep şeker, lohusalar için baklava şeklinde kesilmiş karanfilli kırmızı şeker, lohusalar ve hastalar için şekerli has gevrekler, misafirlere ikram için satılan acıbadem kurabiyesi, elvan renk şeker sepetleri ve kutuları vitrinleri süslüyordu¹⁹.

İstanbul'da Şekercilik

İstanbul'da şekerciler yanında, şekerle ilgili ticaret yapan bir çok esnaf türü bulunmaktaydı. Lokumcular, kurabiyeciler, revaniciler, şıracılar, akideciler, attarlar, sokak satıcıları hep şekerle ilgili mesleklerdi. Zaman zaman bunlar arasında sattıkları ürünler yüzünden tartışmalar da yaşanmaktaydı. Osmanlı'da şekerle ilgili ilk hatt-ı hümayunlar daha çok bunlar arasındaki ilişkileri düzenliyordu. III. Selim dönemine ait bir hatt-ı hümayuna göre İstanbullu şekerciler, "Şıracılara ve kendilerine aynı fiyatla şeker verilip kendilerinin de dükkânlarında şerbet satmalarına izin verilmesini" istemişlerdi. Bâb-ı Âli tarafından yapılan incelemeye göre şekerci, bir diğer adıyla akideci ve şerbetçi esnafı arasında büyük bir ticari rekabet vardı. Çünkü şekerciler, şıracıların ürettikleri reçel ve şerbetleri Ramazan'da daha çok satabileceklerini düşünerek satın alıp kendi dükkânlarında satmaya başlamışlardı. Ancak bunun ticari ahlâka ve rekabet kuralına uygun olmadığı kararına varan Osmanlı yönetimi İstanbul kadısının verdiği bir fetva ile paralarını alış fiyatlarından geri ödeterek şekercilerin elindeki tüm reçel ve şerbetleri geri alarak bunların satışının sadece şerbetçilerce yapılacağı kararını almıştı. Ayrıca malına para karşılığı el konan şekercilere yanlı davranılması için bu devirde bulunmak üzere kâtip ve çavuşların görevlendirilmesi de kararlaştırılmıştı. Bu önlemlere rağmen şikâyetlerini sürdüren şekercilerin de Bozcaada'ya sürgüne gönderilmeleri kararlaştırılmıştı²⁰.

Bir süre sonra, padişaha bu kez şerbetçiler başvuracaktı. "Ramazan-ı şerifin yaklaşması nedeniyle ürettikleri şurup ve reçellerin padişahın daha önceki emrine rağmen şekercilerin de satmaya çalıştıklarından şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine akideci (şekerci) ve şerbetçi esnafının kethüdaları, bir başka deyişle hükümet nezdindeki temsilcileri olan şekercinin "esnaf nizamını ihlal" suçundan dolayı görevden alınmasına, yerine bir vekil atanmasına, bunun işleri yürütmesine karar verilmişti. Ancak, şerbetçiler, "Biz ayrı esnafız, kethudamız dahi başka olsun isteriz" diyerek kendilerine ayrı bir temsilci seçmek istediklerini belirtmişlerdi. Sadrazam da ne yapacağını şaşırmış, şerbetçilere mi yoksa şekercilere mi hak ver-

¹⁹ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 151.

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun*, no: 13941.

mesi gerektiğini bilememişti. Durumu sultana arz etmiş, padişah da, “Kaymakam paşa, ben bu husus için ne kadar taciz oldum. İki tarafın dahi ellerinde olan ruhsatlar geri alınıp bütün kayıtlar incelensin. Pederim vaktinde nasıl bir düzenleme yapılmışsa, nasıl davranılmışsa öyle yapıla. Bu konu bir daha bana getirilmeye” emrini vererek bu konunun sürekli gündeme gelmesinden duyduğu rahatsızlığı belirtmişti²¹.

Bu vesikadan da anlaşılacağı üzere İstanbul’da herkes istediğini satamıyordu. Bir başka deyişle üretim ve satış tekeli sözkonusuydu. Nitekim, 10 Kasım 1726 tarihli bir belgeye göre İstanbul’daki kurabiyeci, lokumcu ve revanici esnafı kendi aralarında “satış tekeli” oluşturmak için anlaşmışlardı. Anlaşmaya Şehzadebaşı, Laleli ve Aksaray civarından 10 esnaf katılmıştı²². Üretim ve satışta tekell olmakla birlikte fiyatları narh uygulayarak devlet belirliyordu. XVI. yy.’dan sonra şekerin “kıyyesi” yaklaşık 100 paraya satılmıştı. Üç asır boyunca şekerin bu fiyatı değişmemişti. Ancak paranın değer kaybı, daha sonraki asırlarda şekerini etkileyecekti. 1830’da şekerçi esnafı, şeker, reçel ve şerbeti normal fiyatından fazla fiyatla satın aldıkları kethuda ve usta masrafinin artması, meyve fiyatlarının pahalılığı nedeniyle bu sene Ramazan’da kantarı 185 kuruştan aldıkları kesme şekerinin, masraflarla kendilerine 195 kuruşa mal olduğunu belirterek şeker şerbetinin vukıyyesini 11.5 para zamlı dört kuruşa satacaklarını ilan etmişlerdi²³. İstanbul Belediye Nizamnamelerine göre 1826’da İstanbul İhtisap Ağası, Galata ve Üsküdar’da mutemet adam görevlendirilerek şekerçi dükkânlarından haftada beş ve helvacılardan dört akçe rüsum alınması kararlaştırılmıştı. Diğer esnafardan alınan haftalık rüsum dikkate alındığında şeker ve helvanın tüketilen lüks gıdalar arasında sayıldığı kabul edilebilir²⁴. 1862 Ramazanında İstanbul’da Belediyenin belirlediği şeker fiyatları da şöyledir: Bir kıyye şekerli revani, kuş lokumu, ispanya revanisi 8; çeşitli reçeller 9; üç bademli şam kurabiyesi, cevizli koz helvası, keften helvası 10; şekerli kurabiye, şekerli baklava, şekerli tahin, şekerli susam helvası 12, şerbetlik şeker, elvan şeker 13, nebat şeker 14, düz badem ve sucuk şeker 16, acıbadem kurabiyesi 18 kuruş²⁵.

18 yy. ortalarında İstanbul’da satılan şekerlerin büyük bir bölümü daha önce de belirttiğimiz gibi Fransa’dan ithal ediliyordu. Fransa’dan satın alınan bu şekerler, Attarlar kethudası denetimindeki Bahçekapı valide Sultan Camii -Bugünkü Yenicami- yanındaki Mısır Çarşısı’nda şerbetçi ve akideci (şekerçi) esnafına satılıyordu. Bir başka deyişle şeker ithalatının tekeli Attarlar kethudasının elindeydi. Bu da tartışmalara neden oluyordu. İstanbul ahkâm defterlerinde bulunan 10 Ağustos 1764 tarihli bir hükme göre, şerbetçi ve akideciler (şekerciler) kethudası yönetime başvurarak, Attarlar Kethudası Hacı Osman’ın her kantar şeker dörder-beşer kuruş zam ettiğini ve istedikleri miktarda şeker alamadıklarını ileri sürerek Galata’da kendileri ayrı bir şeker pazarı kurmak istediklerini arz etmişlerdi. Divan-ı Hümayun, satışın Mısır Çarşısı’nda devam etmesini, ancak “attarların haddi tecavüz etmemeleri, şerbetçi ve şekerçilerin hile ve gadre uğramamaları” için Mısır Çarşısı’na ithal gelince alışverişi güvenli bir şerbetçi ya da şekerçinin takip etmesi zorunluluğu getirmişti²⁶. Fakat bu önlemler, şerbetçi ve şekerçileri

²¹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, no: 14103.

²² Ahmet Kala, *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları, I.*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., s. 202-203.

²³ Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul, 1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., C. I, s. 425.

²⁴ Ergin, *a.g.e.*, C. I, s. 429-430.

²⁵ Ergin, *a.g.e.*, C. I, s. 439.

²⁶ İstanbul Ahkâm Defterleri, *İstanbul Esnaf Tarihimiz (1764-1793)*, (Haz. Ahmet Kala vd.). İstanbul, 1998, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., C. II, s. 29-30.

“Galata’da şeker borsası kurma düşüncesinden vazgeçirmemişti. Ekim 1764 başlarında bazı yerli zimmi (gayrimüslim) tüccarların Fransız elçisinin de yardımı ile Galata’da bir dükkânda pazarlamak üzere şeker stoku yaptıkları tespit edilerek mallarına el konulmuştu²⁷. 24 Kasım 1764’de Galata’da nizamla uymayarak şeker satan, kendisine engel olmak isteyen esnafa karşı şehir eşkiyaları, bir başka deyişle kabadayları ile işbirliği yapan zimmi Todos’un dükkânı da kapatılmaktan kurtulamamıştı²⁸. Şubat 1765 başlarında ise şikâyet sırası attarlarda idi. Attarlar kethudası; şeker şerbetçileri ve akidecilerin “zamlı şeker” satarak halka ıstırap verdiklerinden bahisle kendi tekellerinin nizamname gereğince korunmasını talep etmişti. Osmanlı yönetimi de bu şikâyeti haklı bularak nizamname gereği şerbetçi ve akidecilerin “reçel, şerbet, akide vb.” dışında işlenmemiş Frenk şekerini satmalarını yasaklamıştı²⁹.

Nisan 1784’de attarlarla, şekerci (akideci) ve şerbetçilerin Frenk şekerini alım satım tartışmaları bir kez daha gündeme gelecekti. İstanbul Mustafa Efendi, üç ayrı esnaf kethudasını da dinleyerek aralarını bulmaya çalışmıştı. Önce Sultan Ahmet zamanından beri İstanbul’a gelen şekerlerin Bahçekapısı’nda Valide Sultan Camii (Yenicami) yanındaki, “Yeni dükkânlarda” (bugünkü Mısır Çarşısı’nda) satılmakta olduğunun hatt-ı hümayunla sabit olduğu hatırlatılmıştı. Toplantıya, şeker şerbetçilerini temsilen Hacı Abdullah, Hacı Mehmet ve Mustafa Efendi, akidecileri (şekercileri) temsilen Abdurrahman ve Ali Efendilerle Salamon, Abraham ve Simyan adlı Yahudi tüccarları katılmışlardı. Attar tayifesini ise Hacı Osman, Hacı Mehmet, Hacı İbrahim, Bölükbaşı Mustafa ve Seyyid Hacı Mehmet temsil ediyorlardı. Şerbetçiler, “ellerinde olan hatt-ı hümayunun göstererek, eskiden beri sandık ve kutu ile gelen Frenk şekerini bizler pazardan şerbetçe satın alırken, attarlar bize mani olup emrine aykırı olarak zorla bizden şeker satın alın diyorlar” şikâyetinde bulunmuşlardı. Attarlar ise, Mısır’dan gelen şekerini yıllardır kendilerinin sattığını aynı şekilde Fransa’dan gelen şekerini de kendilerinin satmak istediklerini söylemişlerdi. Sultan I. Abdülhamit, hatt-ı hümayunda bu problem karşısında şu çözüm yolunu bulmuştu: “Taşradan gelen Mısır şekerini ya da Frenk şekerini diye ayrılmayıp, yeni dükkânlarda satılsın. Başka yerlerde satılmasın. Daha önce -Sultan Mahmut ve Sultan Osman zamanında- nasıl alınıp satılırsa öyle satılsın. Gelen şekerin altı da üç buçuğa attarlara, aytı da iki buçuğu şerbetçi ve akideci taifesine satılsın.” Sultan daha önce şeker borsası tekeli elinde tutan attarları kırmamak için de onların Mısır çarşısının kirası olarak Valide Sultan Camii Vakfına verdikleri yıllık 9.000 akça kira bedelini de kaldırmıştı. ayrıca her üç sınıf esnafa da Fransız tüccarlardan borca şeker alırlarsa Başmuhasebe’ye haber verilmek ve isim ve borçları kaydettirilmek şartıyla kefil olunacağı müjdesi verilmişti³⁰. “Yeni dükkânlarda” adı verilen Mısır Çarşısı’ndaki şeker pazarıyla ilgili bu tartışmalar daha sonra da devam edecektir³¹.

19. asır sonlarında Hekimoğlu Ali Paşa’da şekercilik yapan Çankırlı Mehmet Efendi’ye göre 1870’lerde çıraklığa başladığı yıllarda, İstanbul’da çoğu Çankırlı 70 civarında şekerci bulunmaktaydı. onun verdiği bilgiye göre “Destur olmadan kimse o devirde dükkân açamazdı. Destur almak için Baharda Kâğıthane’ye gidilirdi. Orada ziyafet verilir, peştemal kuşanılırdı. Bu peştemâl ipekten olur ve Bursa’da dokunmuş olmasına dikkat edilirdi. Şeker-

²⁷ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C. II., s. 58-60.

²⁸ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C. II., s. 65.

²⁹ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C. II., s. 72-73.

³⁰ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C. II., s. 44-46.

³¹ *İstanbul Ahkâm Defterleri*, C. II., s. 46-47.

ciler kendi aralarına bir çok esnafı çağırdıkları halde dabakları çağırmaazlardı. Peştemal kul- lanma merasimi şöyle yapılırdı:

Yemekler yendikten sonra kalkılır ve ustaların altına seccadeler serilirdi. Bin hoca dua eder. Hocanın yanına kethuda ile şekercilerin yiğitbaşısı otururdu. Yiğitbaşının vazifesi daveti ve da- vetlileri idare etmekte. Yiğitbaşı kalfalara sağdıçlık ederdi. Şekercilerin Asmaaltı'nda odaları bu- lunurdu ve her şekerçi buraya aidat verirdi. Bu beher yıl için bir sarı altındı...”

Çankırılı Mehmed'e göre bu dönemin en ünlü şekercilerinden biri Şekerçi Hacı Bekir mü- essesesiydi. Hacı Bekir'in oğlu Hacı Ahmet ve torunu Hacı Muhittin dükkânı işletirlerdi. Hacı Bekir'in damadı Osman Efendi İstanbul'un en meşhur şekerçi ustasıydı. Sarayın şeker ve şe- kerlemeleri genelde Bahçekapı'dan ve Hacı Bekirlerden alınırdu. O dönemde Bahçekapı şeker ve şekerlemecilerin merkeziydi³². Gerçekten de Hacı Bekir şekerleri Bahçekapı, Kadıköy ve Be- yoğlu'ndaki faaliyetleri ile hem halkın hem sarayın ve hem ülke dışından gelen misafirlerin bü- yük ilgisine nail olmuşlardı. Bu başarılı faaliyetlerin ardından da hem uluslararası fuarlarda ödülleri almışlar, hem de Osmanlı Sarayı'nda “şekerçibaşılık” ünvanı almışlardı. II. Abdülhamit, “Dördüncü rütbeden Osmanî” nişanı da vermişti³³.

Üsküdar'da Şekercilik

Bahçekapı, Kadıköy ve Beyoğlu yanında 19.yy'ın ilk yarısında Üsküdar da İstanbul'un önem- li şekerçilik merkezlerinden biriydi. Çünkü Üsküdar'ın bir süre bağlı kaldığı Kastamonu ve onun sınırları içinde bulunan Çankırı, İstanbul şekerçiliğine damgasını vurmuşlardı. Bu neden- le Üsküdar'da helvacı ve şekerçilerin aktif bir faaliyet içinde olmaları gayet doğaldı. 1826'da İst- anbul İhtisap Ağalığı, Üsküdarlı şekerçilerden haftalık beşer kuruş rüsum almak üzere mute- met bir adam görevlendirmişti³⁴. 19. yy artalarına gelindiğinde Üsküdarlı şekerçiler tüm İst- anbul şekerçilerini temsil edecek. 2 Şubat 1851 tarihli belgeye göre Sadaret, Zaptiye Müşirliği'ne “çok memnun kalınan Üsküdarlı Şekerçi İbrahim Efendi'nin şekerçileri temsilen Babialî'de ba- buşçuluk” görevine atanmıştı³⁵. O, şekerçi esnafı ile ilgili devlet nezdindeki yazışmaları takip ederken, Dersaadet Şekerçiler Kethudalığı'na da bir başka Üsküdarlı Şekerçi Mahmut Efendi ve- kâlet edecekti. Ancak, ikisinin arası pet iyi değildi. Muhtemelen Şekerçi Mahmut, Şekerçi İbra- him'in devlet nezdindeki yeni konumunu, kendisine alternatif olarak gördüğünden, İbrahim Efendi'nin esnaflığına mani olmak istemişti. Şekerçi İbrahim Efendi, 27 Mart 1851'de Babialî'ye takdim ettiği bir arzuhalde, “Üsküdar'da daha önce yanmış olan şekerçi dükkânının tamire baş- ladığını, henüz tamirata bitirmeden Dersaadet şekerçiler Kethudası Vekili Üsküdar'lı Mahmut ta- rafından şekerçi esnafından bir başkasına kiralandığını söyleyerek daha önce devletten kirala- dığı dükkânın kendisine geri verilmesini istemişti. İbrahim Efendi, “geçimini şekerçilik yaparak sağladığını, çaresiz kaldığını, kethuda vekilini bir türlü ikna edemediğini” belirterek yardım istemişti. Babialî hemen bu duruma müdahale ederek “kanunî olduğu müddetçe Osmanlı ülke- sinde hiç kimsenin mal ve emlakine, çalışma ve geçimini temine çalışmasına karışılmayacağı”

³² Hikmet Turhan Dağlı, “İstanbul'da Şekerçilik”, *Halk Bilgisi Haberleri*, (İstanbul), 1936, S. 55, s. 112.

³³ Nail Tan, “Türkiye'de Şekerçiliğin Gelişmesinde Hacı Bekir Müessesesinin Rölü”, *Geleneksel Türk Tatlıları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1984, Kültür Bakanlığı Yay., s. 21-44.

³⁴ Ergin, a.g.e., C. I., s. 338-339.

³⁵ BOA, A.MKT.NZD., nr: 26/34.

belirtilerek; dükkânın Şekerci İbrahim'e iadesini kararlaştırmıştı³⁶. Şekerci İbrahim'in aktif girişimleri Babıali'yi memnun etmiş olmalı ki, Üsküdarlı Hacı İbrahim Ağa bir süre sonra Şekerciler Kethudası olmuştu. Çankırlı Şekerci Mehmet Ağa, onun hakkında şunları söyleyecekti: "İstanbul'da şekerciler kâhyası Şekerci İbrahim Efendi idi ki, bu zat Enderun'dan çıkmıştı"³⁷.

Şüphesiz İbrahim Ağa'nın Şekerciler Kethudası olması, Üsküdarlı şekercileri olumlu etkilemiş, içlerinden birinin yöneticiliği onlara mutluluk vermişti. Ancak bu yöneticilik çok fazla uzun sürmemişti. Nitekim 29 Aralık 1858'de Hacı İbrahim Ağa, "esnaf işlerine vakıf olmadığı" iddiası ile görevden alınarak yerine bir başka esnafın vekâlet etmesi kararlaştırıldı. Fakat, iyi bir maaşla emekli edilmesi, hatta kethuda iken aldığı 250 kuruş aylık maaştan daha fazla maaş verilmesi isteği ona bu yanlış tanımlamanın dışında saygı gösterildiği görülmektedir³⁸. 19. yy. ortalarında Üsküdar'da şekerciler yanında, helvacılar da bulunmaktaydı. 1859'larda Üsküdar'da Kastamonulu helvacıların adının öne çıktığını görüyoruz. Bunlardan biri Kastamonu Devrekânî ilçesi Karaköy'den Helvacı Ali Osman ve oğlu Ahmet Usta'dır³⁹. 1861'e geldiğinde Üsküdar'da o kadar çok şekerci dükkânı bulunmaktaydı ki, esnaf, dükkân açmanın bir başka deyişle "gedik sahibi olmanın" yasaklanmasını istemiş, Osmanlı Devleti de 1861'de Üsküdar'da yeni şeker ve şekerlemeci dükkânı açılmasını yasaklamıştı⁴⁰. Üsküdar'da bu yıllarda belki şekerleme ve şekerci dükkânı açılmamıştı ama 1877'de İstanbul'un tek bisküvi fabrikası Çıknavoryan Mahdumları tarafından burada kurulmuştu. "Son derece ilkel bir şekilde çalışmakta iken sahibi 1914'de yeni bir fabrika kurmuş, son sistem olarak da donatımına başlamış ise de savaş nedeniyle tesis tamamlanamamıştır"⁴¹.

II. Abdülhamit döneminde daha çok Bahçekapı, Beyoğlu, Aksaray ve Kadıköy şekercilerinin adı öne çıkar. Buna rağmen, Üsküdar'da şekerciliği devam ettiren "meşhur şekerciler" de yok değildir. Bunlardan biri Şekerci Tahir Efendi'dir. Ancak o, şekercilikten çok, yaptığı siyasi faaliyetlerle tanınmaktadır. 31 Mart olayına karıştığı için 1909 Nisanında önce Akka'ya "kalebent" olarak sürgüne gönderilmiş, daha sonra cezası affedilerek sürgün yeri "Trablusşam" olarak değiştirilmiş ve tutuklanarak bu şehire gönderilmişti⁴².

Üsküdar şekercilik tarihini ilgilendiren bir başka belge ise İstanbul Polis Müdürlüğü'nün işgal günlerinde 17 Nisan 1920'de İstanbul Hükümeti'ne sunduğu Üsküdar Kuva-yı Milliyesi ile ilgili bir rapordur. Rapora göre tutuklu iken firar eden Şekerci Kâzım ve arkadaşları Eskişehir Kuva-yı Milliye Komutanı Hilmi Bey'le işbirliği yaparak Üsküdar'da işgale karşı direniş hareketi başlatmışlardır⁴³.

Cumhuriyet yıllarına geldiğinde tüm İstanbul gibi Üsküdar'da da şeker ve şekerlemecilerin sayısı azalmış, ikiye düşmüştür.

³⁶ BOA., A.MKT. DV. nr: 149/17.

³⁷ Dağlı, a.g.m.

³⁸ BOA., A.MKT. NZD., nr: 273/23.

³⁹ BOA., A.MKT.DV., nr: 149/17.

⁴⁰ Ergin, a.g.e., C.II. s. 640.

⁴¹ Yılmaz, a.g.m.

⁴² BOA., DH.MUI, nr: 8-3/17; ZB., nr: 495/86.

⁴³ BOA., DH.EUM.AYŞ., nr:38/43.

Üsküdar ve İstanbul'un diğer yerlerindeki şekerçiler, sayıları az olsa da 1950'lere kadar İstanbul şekerçiliğine altın yıllar yaşatmaya devam etmişlerdir. Kendisi de bir şekerçi ailesinden gelen Ekrem Şayan'a göre, Hacı Bekir müesseseleri dışında Cumhuriyet dönemi İstanbul'unun en meşhur şekerçileri şunlardı: "Direklerarası'nda Temiz Şekerçi, Beyoğlu'nda Ahmet Fikri, Üsküdar'da Hasan Alptekin, Saraçhanebaşı'nda İsmail Şayan ve İmren Şekerçisi, Mısır Çarşısı'nda Helvacı Salih Bakırküre"⁴⁴.

Üsküdarlı Hasan Alptekin, gerçekten de şekerçiliği ile Üsküdar tarihine damgasını vurmuştu. Üsküdar'ın sayısız gururlarından biri olan Prof. Dr. Fuat Andıç, 2000 yılında kaleme aldığı "Üsküdar'dan Çıktım Yola-Hatıralar" adlı eserinde Şekerçi Hasan Alptekin'in ne yazık ki, şimdi yerinde farklı ticarethaneler bulunan Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerindeki şekerçi dükkânını şöyle anlatır: "Biraz daha yürüdüm. Şekerçi Hasan Efendi'nin sağ taraftaki pastahanesi ve hemen karşısında soldaki şekerçi dükkânı ne olmuştu acaba? O şekerçi dükkânı ki, bayram arifesinde kapısında kuyruğa girilir, külah içinde mevlüt şekerleri oradan alınır, lohusa şerbeti yapılan kan kırmızısı şekerin en iyisi orada bulunur, cam kavanozlarda sıralanmış, içi Hindistan cevizli arslanlı şekeri ağızda tereyağı gibi eriyen muz şekerini harçlığı bol olan çocuklar oradan alırlardı. Hasan Efendi'nin pastahanesi de öyle alelade bir pastahane değildi. İçeride oturlan yerinde beyaz mermerden masaların etrafına dizilmiş deri kaplı iskemleler, camekânında çeşitli pastalar, tavuk göğsü, muhallebiler, kazandıpleri, baklavalalar, burmalar, revaniler ve yaz günlerinde cama yapıştırılan kaymaklı ve meyvalı dondurmalar listesi, geçenleri sanki içeriye davet ederdi. Şekerçi Hasan Efendi'nin ne şekerçi dükkânı, ne pastahanesi yerinde. Birinde beyaz eşya satılıyor, diğeri ise kaset, radyo, televizyon satan bir dükkân"⁴⁵.

Üsküdar'ın bir başka medar-ı iftiharını, değerli hocamız Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre, "Üsküdar, Ah Üsküdar" diyerek içindeki o günlere hasreti, o günlerin bütün güzellikleriyle bize anlattığı kitabında, Şekerçi Hasan Alptekin'i ve dükkânını şöyle anlatır:

"Halk arasında Şekerçi Güzeli diye anılan Hasan (Alptekin) Bey, kendi imalatı enva-ı çeşit akide şekeri, lätilokum, badem ezmesi, karamelâ, tahin helvası, lâhuk, reçel ve meyva şekerlemesiyle haklı bir ün kazanmıştı. Ayrıca hindistan cevizli şekeri ile armut biçiminde ve kokusunda ki şekeri de pek meşhurdu. Rahmetli babaannem Hasan Bey'in hindistan cevizli şekerini ya da bergamotlu akide şekerini başucundan hiç eksik etmezdi. Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde, Yeni Cami'nin kapısının hemen karşısında ve Atlas Sokağı'nın köşesinde bulunan bu şekerçi dükkânının arkası imalathanesiydi. Rahmetli annem Pakize Hanım'la sokağa çıktığımda bu imalathanenin Atlas Sokağı'na açılan kapısından beyaz mermer tezgâh üzerinde akide şekeri hamurunun nasıl küçük küçük kesildiğini ve lokumların nasıl yapıldığını, çifte kavrulmuş özel kazanında nasıl tav verildiğini, tahin helvalarının nasıl imal edildiğini merakla seyreder, oradan ayrılmak istemezdim. Şekerçi Hasan Bey'in milletlerarası sergilerde kazanmış olduğu ve dükkânının duvarlarını süsleyen diploma ve madalyaları da ilgimizi çekerdi. Şekerçi dükkânının karşı sırasında ise gene Hasan Bey'e ait Alptekin Pastahanesi vardı. Şekerçi Hasan Bey'in Doğancılar semtinde, itfaiyenin yanında üç katlı zarif bir konağı ve vâsi bir de gül bahçesi vardı. Bugün artık ne Alptekin Şekerçisi ve ne de Alptekin Pastahanesi kaldı. Şekerçi Hasan Bey'in o nâdide güllerinin yerinde ise zevksiz beton binalar bitmiş durumda! Ailenin elinden miras meselesi yünden çıkmış olan o güzelim konak da artık esaslı bir tamir hasretini çekmekte."

⁴⁴ Ekrem Şayan, "Şekerçilik", *Turing*, (İstanbul), 1988, S. 73/356, s. 37-43.

⁴⁵ Fuat Andıç, *Üsküdar'dan Çıkım Yola, Hatıralar*, İstanbul, 2001, Eren Yay., s. 13-14.

Ahmet Yüksel Özemre Beyefendi, Üsküdar'ın ikinci şekercisi Zekeriya Bey'i ve dükkânını şöyle anlatır: "Üsküdar'ın ikinci şekercisi olan Zekeriya Bey, Oduncu Hüseyin Efendi'nin damadı idi. Dükkânı, Hale Sineması'na yakındı. Çok yüksek tavanlı bir dükkândı. Tavana yakın kısmı çepeçevre yere doğru hafif eğik, büyük aynalarla kaplıydı. Öyle ki, bu dükkâna girdiğimde başımı kaldırarak kendimi bu aynalarda seyretmek bana tuhaf gelirdi. Ayağımın biri hafifçe aksayan Zekeriya Bey de meslektaşısı Hasan Bey gibi badem bıyıklı idi. Hatırşinas, güleç yüzlü, zarif, çelebi bir Üsküdar beyefendisi idi. Akide şekerleri ve lâtif lokumları (ve özellikle de güllüsü) Hasan Bey'inki kadar nefisti. Dükkânında kendi imalatı olduğu kadar çeşitli renk ve kokudan kolonyalar da satardı. Bunların görünüşleri ve kokuları bu şekerci dükkânına bambaşka bir cazibe bahşederdi"⁴⁶.

Üsküdar'ın şekercilik ve şekerlemecilik kültürü ile ilgili folklor denemelerine de ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Eğer bir folklor uzmanımız da bunu yaparsa, Üsküdar'ın mendil içinde sevgilisine "lokum" götürülen ve söz kesmeye "lokum yeme" adını veren Üsküdarlıların gönül telleri bir bez daha tatlı namelerle ses verecektir. Kim bilir, o zaman eskiden olduğu gibi gece bekçileri "şeker" destanı söyleyecektir⁴⁷.

Şekerin Mısır'dır kânı
Kim sevmez söyleyin onu
Saf eder tab'-ı insanı

Şekerin lezzeti hoştur
Sanma ki bol ona eştir
Misk ile perverdi olmuş
Akide cümleye baştır

Peynir şekeri bî-beha
Ağz miski katı a'lâ
Râhatü'l-hulkum dersin
Ehl-i derde oldu deva

Frengi(n) badem şekeri
Al ey dem-â-dem şekeri
Kim hazzetmez beğim ondan
Yemez mi adem şekeri

⁴⁶ Ahmet Yüksel Özemre, *Üsküdar Ah Üsküdar*, İstanbul, 2002, Kaknüs Yay., s.61-63.

⁴⁷ *Ramazannâme* (Hz. Amil Çelebi), İstanbul, Tarihsiz, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 193-194.

DÜNDEN BUGÜNE BAĞLARBAŞI, ALTUNİZADE VE KISIKLI'DAKİ KÜLTÜR MİRASIMIZ II

İsmail Hakkı Kurtuluş

Birinci Üsküdar Sempozyumunda, Üsküdar'ın adı ve yeri, tarihçesi hakkında çeşitli bilim insanlarının araştırmalarına dayanarak özet bilgi verilmişti. 1989 yılında yapılmış olan araştırmamıza dayanarak, o günden bugüne olan mimari dokunun değişimi hakkında karşılaştırmalı resimlerle bilgi vermek amaçlanmıştı. Ancak, çalışmanın tamamı, makale sınırlarını zorlamamak için verilememişti. Bu sempozyumda çalışmanın devamı verilmek istenmiştir. Dolayısıyla bu ikinci bildiri, birinci bildirin devamı niteliğinde olup, direkt olarak Bağlarbaşı, Altunizade ve Kısıklı' da ki mimari doku karşılaştırmalı olarak verilmeye devam edilecektir.

Ord. Prof. F. Kerim Gökay Caddesi üzerindeki

“Altunizade Eski Eser Evi” adıyla restore edilen köşk.

Zemin kat ile birlikte üç katlıdır. Batı cephesinden iki kollu harici on basamaklı merdivenle üstteki açık sahanlığa ulaşılıyor. Giriş, buradaki kapıyla birinci kata olmaktadır. Cephenin ortasında yer alan ve girişin bulunduğu bu bölüm, beş köşeli bir çıkma şeklindedir. Girişin üstündeki üç pencere, binanın diğer pencerelerine göre büyük tutulmuştur. Pencerelerde panjurlu kapakları vardır. Fazla dik olmayan eğimli bir çatıya sahip olan yapıda, çatı saçağı dışa taşkın değildir (R-1).

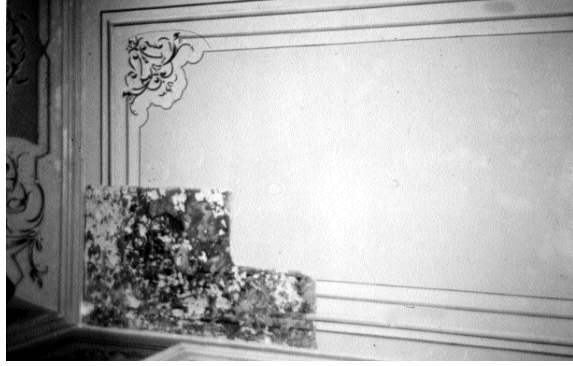
Yapının restorasyonu uzun sürmüştür. 1989 yılında da restorasyonu devam etmekteydi. İç kısımda tavan ve duvarlar çok dekoratif kalem işlerine sahiptir. 1989 da ki restorasyon sırasında az da olsa sağlam kalan kısımlar korunuyor, diğer yerler yeniden bezeniyordu (R-2,3,4). Süsleme-

Resim 1

lerde bitkisel ve geometrik motiflerin yanı sıra, natüralist üslupta manzara resimleri de bulunmaktadır.

Bina, bugün musiki cemiyeti tarafından sanatın hizmetinde kullanılmaktadır. Bakımlı ve iyi durumdadır. Muhtemelen bu yapıya ait olan yanındaki arazi içine modern bir konut sitesi inşa edilmiş, kendisine etrafında bırakılan bahçe bırakılmıştır (R-5).

Resim 2

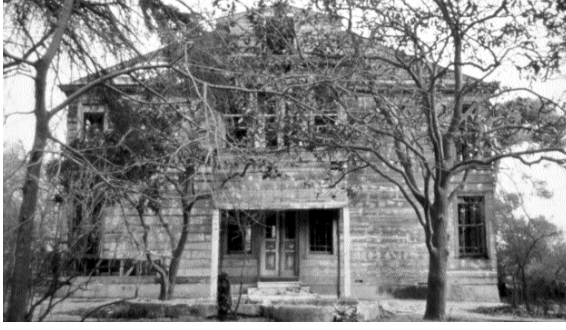
Resim 4

Resim 3

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

2. Ord. Prof. F. Kerim Gökay Caddesi üzerindeki “Altunizade Eski Eser Evi” adıyla restore edilen köşkün batısındaki konut.

Çok geniş bir bahçe içinde yer alan konutun girişi batı cephesindedir ve bahçeye bakmaktadır. Harici dört basamaklı merdivenle, iki kanatlı kapıya ulaşılır. Kapının iki yanında birer pencere vardır. Girişin önündeki sahanlığın üzeri bir çıkma yapmaktadır. Bu çıkma iki ahşap dikmeyle desteklenmektedir. Çıkmanın birinci katında dört pencere, ikinci katında ise çatı üçgeni arasında bir pencere vardır (R-6).

Caddeye bakan cephenin ortasında, iki altta, iki üstte olmak üzere dört küçük pencere yer alır. İki yanlarda ise üçer tane olmak üzere, her katta altı pencere bulunur. Alt kat pencereler demir parmaklıklıdır. Doğu batı istikametinde çift eğimli bir çatı yapıyı örtmektedir. Saçak hattı az bir taşma yaparak yapıyı dolanmaktadır. 1989 yılında yapı bakımsızdı ve kullanılmamaktaydı (R-7)

Bina bugün yoktur. Tam bulunduğu yer boş bir arazidir. Etrafındaki arazi ise binalarla dolmuştur (R-8).

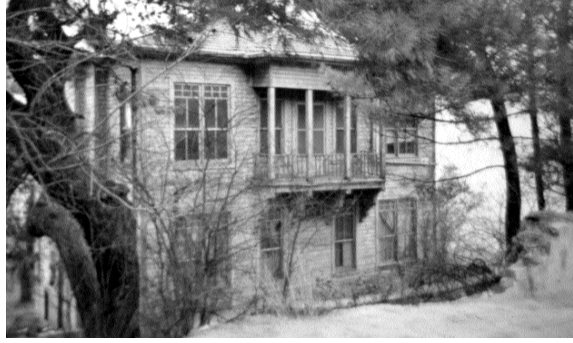
3. Küçük Çamlıca Caddesi 69 no' lu köşk (Ada 788 – Pafta 13)

Meyilli bir arazi üzerinde olan yapının, cadde tarafına bakan cephesi iki katlı, arka ve yan cepheler üç katlıdır. Kagir bir zemin kat üzerine ahşap katlar çıkmıştır. Girişler iki yan cepheden sağlanmaktadır. Biri haremlik, biri selamlık girişidir (R-9).

Caddeye bakan ön cephede, ortada ikinci katta bir çıkmayla balkon oluşturulmuştur. Balkon, ahşap, dekoratif konsollarla binaya, dört ahşap direk çatı

hattına desteklenmiştir. Yanlarda pençereler bitişik yapılmış, bol ışıklı, ferah ve doğaya açık bir iç mekan sağlanmıştır. Düz saçak hattı hafif dışa taşkındır. Yapı 1989 yılında bakımlı ve sağlam bir durumda olup, kullanılmaktadır (R-10).

Bugünde sağlam ve bakımlı bir durumdadır. Etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiş olan yapının restore edildiği anlaşılmaktadır (R-11).

Resim 10

4. Küçük Çamlıca Caddesi 60 – 62 no' lu konutlar

60 no' lu konut iki katlıdır ve üst katı ahşaptır. Caddeye bakan cephesinde alt katta iki penceresi vardır. Üstteki tek pencere ise orijinal değildir. Yan cephe ise, orta kısımdan itibaren hafif bir çıkma yaparak devam ediyor ve böylece iki kademeli bir cephe oluşuyor. Giriş bahçedeki bu yan cephede ve bir sundurma şeklindedir (R-12).

Resim 11

62 no' lu konut ise bir önceki yapıyla bitişik durumdadır. İki katlıdır. Girişi caddeye bakan cephede ve sola yakındır. Alt katta, girişin sağında demir parmaklıklı iki pencere, solunda küçük bir pencere yer alıyor. Üst katta ise dört pencere vardır. Pencereleler yukarı doğru sürgülenerek açılıyor. Silmeli, hafif dışa taşkın saçak hattına sahip (R-12).

Resim 12

Bu bitişik konutlar bugün de ayakta ve konut olarak kullanılmaktadır. Binalar 1989 da ki durumlarına göre daha yıpranmış ve bakımsız durumdadırlar (R-13).

Küçük Çamlıca Caddesi 70 no' lu konut

İki katlı, çıkmalı, ahşap olan konut ikamet amaçlı kullanılmaktadır. Yapının sol tarafı çıkma yapmaktadır. Çıkmalı kısmın sağ altında bir giriş yer almakta, üst kısmında bir pencere bulunmaktadır. Sağ tarafta, içerde kalan kısımda bir altta, bir üstte olmak üzere iki pencere bulunmaktadır. Silmeli saçak hattı dışa taşkındır (R-14).

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Yapı bugün yıkılmış ve yeni baştan inşa edilmektedir. Yeni inşaat bittiğinde herhalde cephesi ahşap kaplanacak, yaşamını yeni şekli ve karkas yapısıyla devam ettirecektir (R-15).

Küçük Çamlıca Caddesi 70 no' lu konutun arkasındaki ahşap köşk

Yapı 1989 da oldukça harap bir durumda idi. İçinde oturulmuyordu. Ön cephesi çıkmalı, büyük boyutlu bir köşktü. Geniş bir arazi içerisinde yer almaktaydı. Zemindeki bodrumdan itibaren iki katlı idi. Terk edilmiş olduğu için uzaktan görüntü alınabilmisti (R-16).

Köşk bugün yerinde değildir. Civarda oturanlar yandığını belirttiler. Ancak yine de yapının bazı izleri görülebilmektedir (R-17,18).

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Küçük Çamlıca Caddesi, Avcı Kazım Sokak 3 no' lu konut

Üç katlı, düz cepheli olan konutun her yönü ayrı bir cephe düzeni göstermektedir. Giriş, sokağa bakan cepheden, birinci kata ve ortadan olmaktadır. Girişe yedi basamaklı harici bir merdivenle ulaşılır. Girişin iki yanında demir parmaklıklı birer pencere vardır. Zemin kat kagir, üst katlar ahşaptır. Sol yan cephede üçü büyük boyutlu, biri küçük dört pencere vardır. Saçak hattı işlemeli ve dışa taşkındır. Kıрма çatı yapıyı iki yan cephe yönünde örtmektedir (R-19).

Sol cephe üç katlıdır. En üstteki tavan arası katıdır ve burada bir balkon yer alır. Bu cephede, zemin katta bir giriş daha vardır. Orta katta dekoratif süslemelerle çerçevelenmiş beş pencere yer almaktadır. Sadece bu cephe kurşun kaplıdır (R-20)

Yapı bugün yerinde yoktur. Ancak arsası boştur ve yapının harici merdivenleri ve bazı duvar izleri halen görülebilmektedir (R-21,22).

Büyük Çamlıca Caddesi ile Selami Tekke Sokak köşesindeki konut

İki katlı olan binanın alt katı kagir, üst katı ahşaptır. Selami tekke sokak cephesindeki ikinci katı, iki kademeli çıkma yapmaktadır. Girişi bahçeden ve zemin kattandır. Konut olarak kullanılmakta ve içinde oturanlar bulunmaktadır. Ancak yapı bakımsız bir durumdadır ve tamire muhtaçtır (R-23).

Bugün yapı yerinde yoktur. Konutun, eskiden içinde bulunduğu arazi, Kısıklı meydanına bakan bugünkü parktır (R-24).

Kısıklı Caddesi, Ramis Paşa Çıkması, 11 no' lu konut

İki katlı, düz cepheli bir ahşap konuttur. Geniş bir arazi içinde yer almaktadır. Giriş sokağa bakan cephenin orta kısmındandır. Girişin üzerinde, demir parmaklıklı küçük bir bal-

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

kon vardır. Girişin ve balkonun iki yanında birer pencere görülmektedir. Alt kat pencereleri demir parmaklıklılıdır (R-25). Bu cephenin tam arkasındaki cephede ise sonradan yapılmış bir eklenti vardır (R-26).

Yan cephelerde ise pencerelerin altta üç, üstte üç olmak üzere altı tane olduğu görülür. Her kattaki üç pencere birbirine eşit uzaklıkta tutulmamıştır. İki pencere birbirine yakın, teki ise daha açıktadır. Dört yöne eğimli olan dik çatının altındaki saçak hattı dışa taşkındır. Oldukça bakımlı ve konut olarak kullanılmaktadır. Sol cephesi önünde havuzu vardır (R-26).

Yapı bugün de sağlam bir şekilde ayakta. Ancak içi boşaltılmış ve kullanılmamaktadır. Bu şekilde boş tutulduğu takdirde birkaç sene içerisinde harap hale gelecek, restorasyon imkanı yok olacaktır. Maalesef bir sonraki adım genellikle yapıldığı üzere yıkılıp yada yakılıp, benzeri karkas bir bina yapılacak, dışı ahşap kaplanacaktır. Temennimiz o duruma gelmeden binanın kurtarılmasıdır (R-27).

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

Kısıklı Caddesi, Ramis Paşa Çıkma, 9 no' lu konut

İki katlı olan konutun alt katı kagir, üst katı ahşaptır. Sade bir plana sahip. Hareketsiz ve düz bir cephesi var. Sokağa bakan cephede üst kat, alt kata göre hafif dışa taşmış. Yine bu cephede yer alan alt kat ve üst kat pencereleri birbirine simetrik bir düzende olmayıp, hepsi demir parmaklıklıdır (R-28).

Bir önceki 11 no' lu konutun bahçesine bakan sağ yan cephesinde giriş yer almaktadır. Bu cephede içeri çekmeli kısım ile cephe hareketlendirilmiştir. Girişin üzerinde, ahşap direklerle desteklenmiş balkon bulunmaktadır. Yapı konut olarak kullanılmakta ancak bakımsız bir durumdadır (R-29).

Konut bugün yoktur. Konutun bulunduğu yerde, arazisine yapılmış olan sitenin bahçe duvarı görülmektedir. Yapının kapı numarasını gösteren 9 no' lu metal plaka, 11 no' lu konutun kapısının üzerinde ikinci bir numara olarak durmaktadır (R-30).

Kısıklı, Bulgurlu Caddesi, Hanım seti Sokak, 17 no' lu konut

Üç katlı, çıkmalı konuttur. Çıkma yapan orta ön kısım beş cephelidir ve başlı başına bir yapı gibidir. Binanın diğer kısmı, iki kanat halinde yanlarda, geri planda kalmıştır. Giriş, sağ ve sol yanlardandır. Zemin kat kagir, üst katlar ahşaptır. Pencerelerin bazılarında görülen panjurlu kapaklardan, önceden hepsinin bu şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Pencereler yukarı doğru sürgülenerek açılmaktadır. Çatı dik görünümlü değildir. Konut olarak kullanılan yapı bakımsız durumdadır (R-31).

Yapı bugün yerinde olmayıp, arsası boş durmaktadır (R-32).

Resim 34

Kısıklı, Alemdağ Caddesi, 26 no' lu konut

Cadde üzerinde yer alan yapının girişi, caddeye bakan cephenin ortasındadır. Giriş, cephe hattından içe çekilmiş durumdadır. Girişin sağında iki solunda iki olmak üzere dört pencere vardır ve demir parmaklıklarla korunmuşlardır.

Üst kat ise iki yanda, caddeye doğru çıkma yapmaktadır. Giriş üstünde içte kalan kısımda iki pencere, iki yan çıkmalarda, ikişer tane olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Sol yan cephede, arka kısma yakın bir noktada, aşağıdan yukarı doğru bir girinti olduğu görülmür. Yapının üstünü, dik bir kırma çatı örtmektedir. Saçak hattı cadde cephesinde dışa taşkın ve düzdür. Simetrik olan yapı boş ve bakıma muhtaç durumdadır (R-33).

Yapı yakın zamanlara kadar her hangi bir bakım görmeyerek, kaderine terk edilmiş olarak, her yıl biraz daha yıpranarak ayakta durdu. Ancak ocak 2004 de resim çekmek için gittiğimizde yerinde yoktu (R-34).

Kısıklı, Alemdağ Caddesi, 19 no' lu köşk

Zemin ve çatı katı dahil dört katlı, çıkmalı bir köşktür. Zemin kat kagir, üst katlar ahşaptır. Ön cephede, tam ortada yer alan çıkma, zeminde iki ahşap direklerle desteklenmiş, en üstte ise,

Resim 35

çatı katında balkonla nihayetlenmiştir. Çıkmanın zeminde sonraki iki katında cephede iki, yanlarda birer penceresi vardır. Yan cephelerde ise, yine aynı katlarda ikişer pencere vardır. Her cephesindeki bol pencerelerle, bulunduğu şehir dışı ortama olabildiğince açılmaya çalışılmış gibidir. Kırma çatı, dışa taşkın ve düz saçaklıdır. Yapı 1989 yılında konut olarak kullanılmakta ve bakımlı bir durumda idi (R-35).

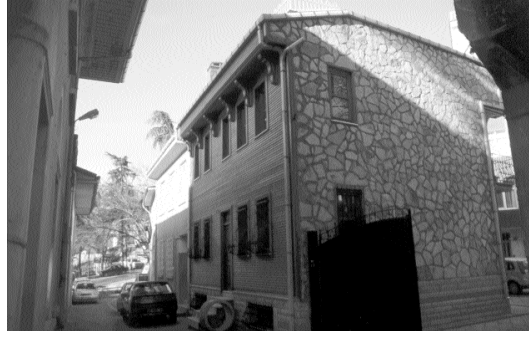
Resim 36

Resim 37

Resim 38

Resim 40

Köşk bugün yoktur. Eskiden bulunduğu yerdeki arsasında kalıntıları vardır. Kalıntıların izlerinden yanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kalan bacalarından biri ve duvar kalıntılarında yangın izleri görülmektedir (R-36).

Alemdağ Caddesi ile Kısıklı Cami Sokak köşesindeki 2 no' lu konut

İki katlı, çıkmalı konuttur. Harici üç basamaklı bir merdivenle çıkılan, cephenin ortasındaki kapıyla, alt kattan giriş sağlanır. Girişin sağ tarafında iki, sol tarafında bir olmak üzere üç adet demir parmaklıklı pencere vardır. İkinci kat, sokak yönünde çıkma yapmaktadır. İkinci katta, soldaki çıkmada, sokağa bakan cephede bir pencere bulunuyor. Sağdaki çıkmada ise, sokağa bakan cephede iki, caddeye bakan cephede bir pencere vardır. Konut, 1989 yılında sağlam ve bakımlı olup, konut olarak kullanılmaktaydı (R-37).

Resim 39

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

Yapı bugünde bakımlı ve sağlam durumdadır ve konut olarak kullanılmaya devam edilmektedir (R-38).

Kısıklı, Cami Sokak, 12 no' lu konut

Bitişik nizamda oluşturulmuş sokak konutlarındandır. Tek kalmıştır. Girişi sokak cephesinin orta kısmından, harici dört basamaklı merdivenle sağlanmıştır. Kapının sağında iki, solunda tek pencere yer alır. Soldaki pencere daha aşağıdadır. Üst kat pencereler sokak cephesinde beş, yan cephede bir tanedir. Düz olan sokak cephesinde pencerelerin dizilişi asimetrik bir düzen göstermektedir. Yapı bakımsız ve bakıma muhtaç durumdadır (R-39).

Bina bugün yenilenmiş durumdadır. Yenilenmiş halinde, cephedeki asimetrik durumdaki pencere dizilişi simetrik şekilde oluşturulmuş. Bu nedenle pencere boyutları küçültülerek, sayıları fazlaştırılmıştır. Sağlam ve iyi durumdadır (R-40).

Alemdağ Caddesi ile Tepeli Sokak köşesindeki 8 no' lu konut

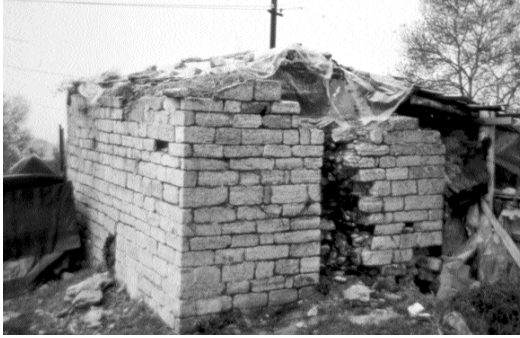
İki katlı, düz cepheli ahşap bir konuttur. Girişi, Alemdağ caddesine bakan cephenin tam ortasındadır. Kapıya üç basamaklı harici merdivenle çıkılır. Cephe düzeni simetrik. Girişin iki yanında demir parmaklıklı ikişer pencere vardır. Üst katta, birisi tam girişin üzerinde olmak üzere beş pencere vardır. Yan cephelerde ise, simetrik olarak iki altta, iki üstte olmak üzere dört pencere vardır. Yapının üstü dik olmayan çift eğimli çatı ile örtülmüştür. Saçak hattı hafif dışa taşkındır. Konut olarak kullanılmaktadır. Durumu çok kötü olmayıp, onarım çalışmasıyla yaşamını devam ettirebilir (R-41).

Resim 45

Resim 46

Resim 47

Resim 48

Yapı bugün yoktur. Biraz gerisinde herhalde bu yapının yerine yapıldığı ve karkas inşa edilerek restore edildiği ileri sürülen ahşap kaplamalı bambaşka bir bina bulunmaktadır. Hiçbir şekilde eski yapıyla alakası yoktur (R-42).

Kısıklı, Alemdağ Caddesi 13 no' lu konut

Tam cadde üzerinde, küçük boyutlu bir konuttur. İki katlı, düz cepheli olan konut harap durumda ve yıkılmak üzeredir. Caddeye bakan cephesinin alt katının sağ tarafından girişi vardır. Girişin solunda iki pencere, üst katta ise tüm cephe boyunca yan yana dört pencere bulunmaktadır (R-43).

Bugün yapının tam yerini tespit etmek, değişen kapı numaraları sebebiyle çok zor olmuştur. Yerinde, caddeden biraz daha geride, küçük boyutlu, karkas, üçgen alınlıklı bir yapı bulunmaktadır. Sonuçta eski yapı bugün artık yoktur (R-44).

Tophanelioğlu Caddesi, Fevzi Paşa Sokak, 59 no' lu konut

Yapının bir cephesi sokağa, üç cephesi bahçeye bakmaktadır. Giriş, bahçeye bakan arka cephede, altı basamaklı harici merdivenle sağlanmıştır. Kapının sağında bir, solunda iki pencere bulunmaktadır. Arka cephenin sağında, dikdörtgen formulu taş kaideleri olan dört ahşap sütun, ikinci katın çıkmalarını destekliyor.

Plan olarak, dikdörtgen planlı iki eş yapı bitişik yapılmış, en üstte tam ortada çatı katı oluşturularak bina tek bir bütünlük oluşturmuştur. Yapının bir yönü haremlik, bir yönü selamlık olmalıdır. Çatı katı ile birlikte üç katlıdır. En alt kat kagir ve bu kattaki pencereler demir şebe-

Resim 49

Resim 50

Resim 51

Resim 52

kelidir. Üst katlar ise ahşaptır. Pencerelemeler yukarı doğru sürgülenerek açılan tiptendir. 1989 yılında yapı bakımlı durumdaydı ve T.C.D.D. lojmanı olarak kullanılmaktaydı (R-45)

Yapı bugün de olduğu gibi ayaktadır ve bakımlı durumdadır. Geniş bahçesine konut sitesi yapılmıştır. Bu sitenin yüksek bahçe duvarı yapının iki yanından cadde boyunca devam etmektedir (R-46).

Kısıklı, Selami Tekke Sokaktaki Çeşme ve Temel Kalıntıları

Çeşme Kalıntısı: Tuğla ve moloz taş duvarlarının üzeri asimetrik boyutlu kesme taşlarla kaplanmıştır. Dikdörtgen planlı olan su haznesi, 1989 yılında yakınındaki bir evde oturanlar tarafından depo olarak kullanılmaktaydı. Haznenin yan tarafından içeri bir giriş açılmıştı. İçeri girildiğinde, üst örtünün tuğla malzemeyle yapılmış beşik tonoz olduğu görüldü. Duvarda uydurma bir pencere açılmış olduğu görüldü. Mekan işlevinin dışında kullanılmaktaydı (R-47).

Haznenin sokağa bakan ön cephesi üzerinde iki adet mermer malzemedan yapılmış musluk aynası görüldü. Bunlardan bir tanesi, Geç Osmanlı döneminin eklektik üslubunda değerlendirilebilecek süsleme özelliklerine sahipti. Stilize edilmiş palmetler, volüt şeklinde yapraklar, istiridye kabuğu şeklinde süslemeler görüldü. Buldukları yere beton sıva ile tutturulmuş olmaları, buraya sonradan yerleştirildiklerini düşündürmektedir. Belki de bu bir onarım ile ilgili olabilir (R-48). Diğerisi ise daha sade bir süslemeye sahiptir (R-49).

Çeşme kalıntısı bugün onarılmış ve yeni yapılmış olan Selami Ali Mescidinin bahçesindedir. Camiye gelen cemaatin abdest alması için çeşmelerinden su akar vaziyettedir. Üzeri, eskiden içindede tespit ettiğimiz beşik tonozu dışa aksettirir şekilde kapatılmıştır. Ancak 1989 da çeş-

Resim 53

Resim 54

Resim 55

menin cephesinde tespit edilen mermer çeşme aynaları kullanılmamıştır. Mescidin temelleriyle birlikte, mezbelelik durumunda gördüğümüz bu yer, çok uygun bir yapılaşmayla kurtarılmıştır (R-50).

Mescit Temel Kalıntısı: 1989 da ki çalışma sırasında, mescide ait temel izlerini görülmüş ve resimlenmişti. Yörede oturan yaşlılar eskiden burada mescit olduğunu söylüyorlardı (R-51).

Ibrahim Hakkı Konyalı burası hakkında şu bilgileri veriyor; “Selami Ali Mescidi ve tekkesi Kısıklı’ da Kısıklı camiinden Çamlıca’ ya çıkan yolun sonunda idi. Şimdi mescitten ve tekkeden eser kalmamıştır. Selami Ali Efendi bu mescidini ve tekkesini yaptırmıştır, vakfiyesini yazmadan (H.1104) M. 1692 yılında ölmüştür. Bu mescidin haziresinde gömülmüştür. Sonra Damat Mehmet Paşazade İzzet Ali Paşa mescide minber koydurmuş ve gelirler vakfetmiştir”¹. Ayrıca başka bir yerde isim vermeden “Büyük Çamlıca tepesinde birde tekke vardı. Gravürlerde ve eski resimlerde Çamlıca’ nın kesif ormanları arasında yapı kalabalıkları görülür” demektedir².

Yapı bugün ihya edilmiştir. Yapılan mescit planı ve görünümüyle, bölgenin eski dokusunu anımsatacak nitelikte inşa edilmiş, terk edilmiş durumdaki bu yer, yanındaki çeşme ile birlikte kurtarılmıştır (R-52).

Kısıklı Caddesinde, 120 no’ lu konutun yanında Ethem Efendi Köşkü olarak inşa edilen yapı

Kısıklı caddesinde 120 kapı no’ lu konutun sol yanında, oldukça büyük ölçülerde bir yapı inşa edilmektedir. 1989 yılındaki arazi taraması sırasında böyle bir bina yada kalıntısı yoktu. Burada tek katlı, kagir bir bina vardı (R-53). Ethem Efendi Köşkü olarak inşa edilen yapının neye dayanarak yapıldığı anlaşılamamıştır (R-54,55).

Birinci Üsküdar Sempozyumunda sunulan bildiriye, yapılan tespitler hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştı. Aynı gözlem ve duyguları tekrar etmeden belki bazı şeyler eklemek gerekirse; gözlemlediğimiz önemli durumlardan biri, bir tek Üsküdar’ a ait olmayan olumsuz bir

¹ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, C.I, İstanbul 1976, s. 258.

² Konyalı, *a.g.e.*, C. II, s. 455.

vaka olarak, yapıların kapı numaralarının sabit olmayışı ve bir çok yerde de kapı numaralarının olmayışı görülebilir. Ayrıca, yıkılıp yeniden eski görünümüyle karkas inşa edilen eski yapılar bazen eski yerlerinde değil, biraz daha farklı bir konumda yapılabiliyor. (Örneğin, Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay Caddesi üzerindeki 16 no' lu konut gibi). Yada yapı eski görünümüne hiç benzemeyecek şekilde yapılabiliyor. (Örneğin, Alemdağ Caddesi ile Tepeli Sokak köşesindeki 8 no' lu konut gibi). Veya eskiden olmayıp, bugün restorasyon adıyla yeniden inşa edilebiliyorlar (Örneğin, Kısıklı Caddesinde, 120 no' lu konutun yanındaki Ethem Efendi Köşkü gibi).

Eski eserlerin restorasyonu konusunda bir standardın oluşmadığı, farklı uygulamalardan anlaşılmaktadır. Elde kalan çok az kültürel mimari mirasımızın korunması adına, en azından bundan sonra daha titiz restorasyon uygulamaları yapılması en büyük dileğimizdir. Ancak bu olumsuz örnekler yanı sıra, olumlu restorasyon örnekleri de çoktur. Bu ikinci çalışmada rastladığımız olumlu en güzel örneklerden birisi, Kısıklı' da ki Selami Ali mescidi ve yanındaki çeşmenin durumudur. Mezbelelik durumundaki bu yer çok olumlu bir şekilde imar edilerek kurtarılmıştır. Keşke Küçük Çamlıca mescidi de aynı anlayışla inşa edilebilseydi.

Üsküdar seminerinin düzenli bir şekilde devam ettiriliyor olması, bilimsel çalışmaların ilçemizde yaşayan tüm insanlara ulaşması açısından çok faydalı olacağı, toplumsal bilincin oluşmasında öncü rol oynayacağı muhakkaktır.

ÜSKÜDAR'DA GENEL SEÇİMLERDE SEÇMEN DAVRANIŞI ÜZERİNE GENEL GÖZLEMLER

Davut Dursun*

Giriş:

İktidarı vatandaşlar adına kullanacak kadroların seçimler yoluyla belirlenmesi kadar seçmenlerin talep ve eğilimlerinde bazı değişmelerin meydana gelmesi de önemlidir. Seçmen tercih ve davranışları, zaman içerisinde çeşitli faktörlerin etkisi ile değişiklik göstermektedir. Seçmenlerin tercihlerinde meydana gelen değişmeler, kamu politikaların ve önceliklerin belirlenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan seçmen davranışları ile ilgili çalışmalar, demokratik süreçler ve sistemler için her zaman önemini korumuştur.

Türkiye'de halkın birden çok parti arasından bir tercih yapabilme imkanı bulduğu 1946 genel seçiminden bu yana yarım asrı aşan bir süre geçmiş ve bu arada toplam yirmi beş genel seçim yapılmıştır. Bu zaman içerisinde seçmen tercihlerinde ve genel olarak seçmen davranışlarında önemli değişmelerin meydana gelmiştir. Bilindiği gibi zaman değişkenine göre meydana gelen seçmen davranışlarındaki değişimde pek çok faktör etkili olmaktadır. Toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer alanlarında meydana gelen değişmeler ve gelişmeler siyasi yapıda belli değişikliklerin yaşanmasında etkili olmaktadır. Neticede bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel katlardaki değişmelerin siyasi tercihleri ve davranışları belli yönde değiştirdiği bilinmektedir¹.

Çok partili hayata geçildiğinden bu yana toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapısında ciddi değişmeler gerçekleşmiştir. Bu değişmelerin seçmenlerin tercihlerinde ve davranışlarında da önemli değişmeler meydana getirdiği gözlenmektedir. Seçmen tercihleri siyasi partiler arasında yer değiştirirken aynı zamanda toplumun siyasi ideoloji ve düşünce yapısında da tercih kaymaları ve davranış farklılaşmasına yol açmıştır. Belli dönemlerde sosyaldemokrat söylemleri öne çıkaran partiler öncelikle tercih edilirken bir başka dönemde veya seçimde liberal veya muhafazakar kimlikli partilerin tercih edildikleri görülmektedir.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi.

¹ Genel olarak siyasal davranışların değişmesi için bk. Davut Dursun, *Siyaset Bilimi*, İstanbul, Beta Yayınları, 2002, s.209-216; 236-248. Ayrıca bk. Taner Tatar, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1977, s.110-158; Ersin Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma/ Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1983.

Türk siyasetinde “merkez sağ” ve “merkez sol” şeklinde formüle edilen iki ana eksen egemen konumda olmakla beraber altmışlı yıllardan itibaren her iki kutbun da kendi içerisinde bölündüğü ve aşırıya doğru savrulan yeni siyasi kimlikler belirgin şekilde öne çıkmıştır².

Bu çalışmamızda 1983'ten bu yana Üsküdar'daki seçmenlerin siyasi tercih ve davranışlarında ne tür bir değişimin meydana geldiğini ortaya koymaya çalışıyoruz. 1983'ü başlangıç noktası olarak almamızın anlaşılabilir bir sebebi vardır. 1946'dan bu yana üç ayrı anayasa ve farklı seçim sistemleri uygulandığından siyasi bakımdan bir homojenlik söz konusu değildir. Ayrıca bu süre içerisinde siyasi partilerde de ciddi değişiklikler ve yeniden yapılanmalar yaşanmıştır. Türk siyasetinde bir bakıma yeni bir milat olarak ortaya çıkan 12 Eylül darbesi sonrasında yapılan ve bugün de uygulanmakta olan 1982 Anayasasının temel parametrelerine göre oluşturulan siyasi yapı ve kurumlar varlığını korumaktadır. 1983'ten bu yana gerek partilerde, gerekse anayasa düzeninde önemli değişiklikler olmuştur, ancak sistem radikal bir değişmeye uğramamıştır. Bu bakımdan 1983 sonrasında bir dönem olarak ele alınmasının doğru olacağı düşünülmektedir.

1983 yılından bu yana geçen 21 sene içerisinde seçmen eğilimlerinde ve davranışlarında meydana gelen önemli değişimlerin izlenmesini ve analizini zorlaştıran bir hususa dikkat çekmemiz gerekiyor. Bu zaman zarfında siyasi partilerde ortaya çıkan gelişmeler; bazı partilerin kapanması veya kapatılması, bazı partilerin siyasi hayattan çekilmeleri, diğer partilerle birleşerek varlıklarına son vermeleri, bazılarının bölünmeleri gibi gelişmeler hem partiler hem de ideolojiler temelinde değerlendirmelerini yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak bu sorunu aşmak için genel çerçevede aynı kesimde yer alan partileri birlikte değerlendirme yoluna gidilmesini zorunlu hale getirmiştir. Diğer yandan birbirinin devamı niteliğinde olan veya böyle bir görüntü verenleri de tek parti imiş gibi ele almak gerekmektedir.

Seçmen Sayısı ve Seçime Katılma Oranları:

1983 yılından bu yana 1983, 1987, 1991, 1995, 1999 ve 2002 olmak üzere toplam altı genel seçim yapılmıştır. Bu zaman içerisinde Üsküdar ilçesi sınırları dahilinde ikamet eden seçmenlerin kütüğe kayıtlı olan, oy kullanan ve geçerli oyların sayısında ve oranlardaki gelişme aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Buna göre 1983 ile 2002 arasında seçmen sayısında yaklaşık olarak yüzde doksan oranında bir artış söz konusudur. Yirmi yılda gözlenen bu artışın Türkiye ve İstanbul ili genelindeki artışın gerisinde kaldığı gözlenmektedir. Bu zaman içerisinde tüm Türkiye genelinde seçmen sayısındaki artış 19.767.710'dan 41.407.015'e çıkarken İstanbul ilinde ise 2.525.756'dan 7.159.151'e yükselmiştir. Buna göre Türkiye'de bu zaman içerisinde toplam seçmen sayısı yüzde yüzden biraz fazla artarken İstanbul ilinde yüzde 283 oranında bir artış olmuştur. Üsküdar'daki artışın hem Türkiye hem de İstanbul iline göre daha düşük seviyede gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Türkiye genelindeki artış ile Üsküdar'daki artış arasında çok büyük bir farklılık gözlenmezken İstanbul ili geneli ile büyük bir farklılık bulunmaktadır. Bu durumun İstanbul'un göç alan bir yerleşim yeri olması, buna karşılık Üsküdar'ın ise nispeten göç alma özelliğinin azalmasının yanında Ümrani-

² Türk siyasetindeki bölünmeler için bk. Tanju Tosun, *Merkez Sağ ve Merkez Solda Bölünmeler*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecindeki Türkiye (1945-1980)*, Türkçesi: Fethi Naci, İstanbul, Hil Yalın, 1994.

ye'nin ayrılmasıyla bazı mahallelerini kaybetmesi ile ilgili olduğu söylenebilir. 19 Haziran 1987 tarihinde Ümraniye'nin ilçe haline getirilerek Üsküdar'dan ayrılması ile bu tarihe kadar Üsküdar sınırları dahilinde bulunan dokuz mahallenin yeni ilçeye dahil olması Üsküdar'ın seçmen nüfusunu azaltmış bulunmaktadır. Eğer bu dokuz mahalle halen Üsküdar sınırları dahilinde bulunmuş olsaydı nüfusun daha fazla olacağı açıktır. Zaten aşağıdaki tabloda 1987 ile 1991 sayıları arasındaki farklılığın buradan kaynaklandığı görülmektedir.

Tablo:1. Üsküdar'da toplam kayıtlı seçmen ve oy kullanan seçmen toplamı.

Seçim yılları	1983	1987	1991	1995	1999	2002
Kayıtlı seçmen	200068	306126	277733	293693	321289	378617
Oy kullananlar	179856	280761	211881	242656	270695	294115
Geçerli oy	172001	273331	222066	234816	262076	284307

Kaynak: Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Üsküdar'daki seçmenlerin genel seçimlerdeki oy kullanma oranları arasında çok büyük farklılık olmamakla birlikte en yüksek oranda 1987 genel seçimlerinde sandık başına gittikleri anlaşılmaktadır. Buna karşılık 1991 seçimlerinde ise en düşük seviyede sandığa gitmişlerdir. Üsküdar seçmenlerinin sandığa gitme oranları ile Türkiye geneli ve İstanbul ili arasında ilginç ilişkiler bulunmaktadır. Buna göre Türkiye genelinde, İstanbul ilinde ve Üsküdar'daki seçime katılma oranları şu şekilde gerçekleşmiştir. Tablodan da açıkça anlaşılacağı gibi İstanbul ilinde seçime katılma oranı Türkiye genelinin biraz gerisinde gerçekleşirken Üsküdar'da İstanbul ilinin altında gerçekleşmiştir. Üsküdarlı seçmenler Türkiye ve İstanbul ili ortalamasının altında seçimlere ilgi göstermekte ve sandık başına gitmektedirler.

Tablo: 2. Türkiye, İstanbul ili ve Üsküdar'da seçime katılma oranları.

Seçim yılları	Türkiye Geneli	İstanbul İli	Üsküdar
1983 (%)	92.30	90.64	89,90
1987 (%)	93.28	89.68	91,71
1991 (%)	83.92	77.64	77,69
1995 (%)	85.20	82.37	82,62
1999 (%)	87.09	83.85	84.25
2002 (%)	79.10	75,69	77.68

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

SEÇİM DÖNEMLERİNE GÖRE SONUÇLAR

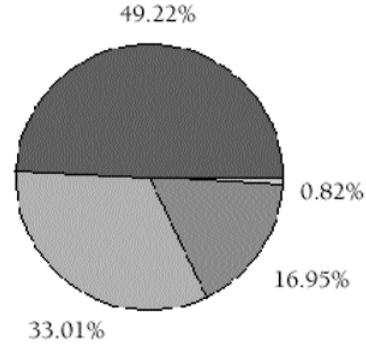
1983 Genel Seçimi

12 Eylül darbesi ile başlayan olağanüstü dönemi sona erdiren 1983 genel seçimine Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisinin (MDP) katılmalarına izin verilmiştir. Bu üç partinin Türkiye genelinde aldıkları oy oranları sıra ile yüzde 45.14, yüzde 30.45 ve yüzde 23.27 olarak gerçekleşmiştir. Ulusal ve bölgesel olmak üzere çifte barajlı seçim sisteminin uygulandığı 1983 seçimlerinde partilerin Üsküdar'da aldıkları oy oranları Türkiye geneliyle farklı oranlarda gerçekleşmiş olsa da sıralama değişmemiştir. Üsküdar'da ANAP yüzde 49.23; Halkçı Parti yüzde 33.01 ve MDP yüzde 16.25 oranında oy almışlardır. ANAP ile HP Üsküdar'da Türkiye ortalamasının üzerinde oy alırken MDP Türkiye ortalamasının gerisinde kalmıştır.

Tablo: 3. Üsküdar'da 1983 Seçimi sonucu.

S. Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy
1 ANAP	49.23	84.683
2 HP	33.01	56.781
3 MDP	16.95	29.161
4 BAG.	0.80	1.376

Kaynak: <http://www.konrad.org.tr/seçim/index/php>.

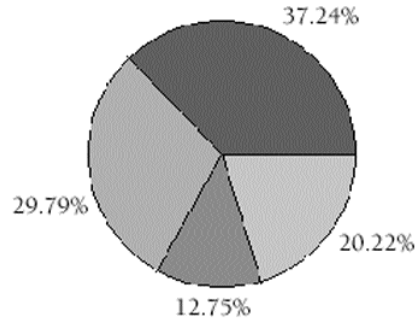
1987 Genel Seçimi:

1987 genel seçimlerine toplam yedi parti katılmış ve bunlardan ANAP, SHP ve DYP yüzde onluk ulusal ve bölgesel barajı aşarak Mecliste temsil edilme hakkı kazanmışlardır. Türkiye genelinde ANAP önceki secime göre yaklaşık yüzde onluk gerileme ile yüzde 36.31 oyla yine birinci parti olmuştur. HP ile SODEP'in 1985'te birleşmeleriyle oluşan Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) yüzde 24.74 oranında oy alırken önceki seçimlere girmesine izin verilmeyen DYP ise yüzde 19.14 oranında oy almıştır. Bu partilerin yanında sosyal demokrat kesimdeki diğer bir parti olan Demokratik Sol Parti (DSP) yüzde 8.53, Refah Partisi (RP) yüzde 7.16 ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) de yüzde 2.93 oranında oy almalarına rağmen yüzde onluk ulusal barajın altında kaldıklarından Meclise temsilci gönderememişlerdir. Seçime giren partilerin Üsküdar'da aldıkları oy miktarları Türkiye ortalamasıyla karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir. Sıralama değişmemekle birlikte ANAP ile SHP'nin ortalamasının üzerinde, DYP'nin ise altında Üsküdar'da oy aldıkları gözlenmektedir. Buna göre Üsküdar'da yüzde 37.24 ile ANAP birinci gelirken ikinci sırada yüzde 29.79 oranında oy alan SHP yer almıştır. Yüzde 12.75 oy alan DYP üçüncü sıraya yerleşmiştir.

Tablo: 4. Üsküdar'da 1987 Seçimi sonucu.

S. Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy
ANAP	37.24	101.790
SHP	29.79	81.426
DYP	12.75	34.843
DSP	9.24	25.268
RP	8.78	23.987
MÇP	1.57	4.304
IDP	0.49	1.338
BAG.	0.14	375

Kaynak: <http://www.konrad.org.tr/seçim/index/php>.

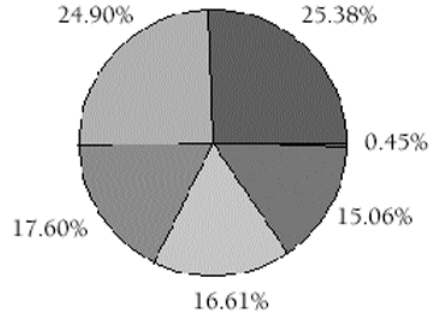
1991 Genel Seçimi:

1991 genel seçimlerine toplam altı siyasi parti katılmıştır. Bunlardan beşi ülke ve bölge barajını geçerek Mecliste temsil edilme hakkı elde etmişlerdir. Meclise girebilen partilerin ilk sırasına yüzde 27.03 oy oranıyla DYP yerleşirken önceki seçimlerde ilk sırada yer alan ANAP gerilemesini sürdürerek yüzde 24.01 oranındaki oy ile ikinci sıraya gerilemiştir. Üçüncü sırada öncekine göre oy kaybeden ve yüzde 20.75 oy alan SHP gelirken MÇP ve İslahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yaparak seçime girmiş olan Refah Partisi yüzde 16.88'lik oy oranıyla dördüncü parti olmuştur. Barajın üzerine çıkma başarısı gösteren Demokratik Sol Parti de yüzde 10.75'lik oy oranıyla Meclise girebilen sonuncu parti olmuştur.

Bu partilerin Üsküdar'da kazandıkları oy oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Buna göre 1991 seçimlerinde Üsküdar'da en çok oyu yüzde 25.39'luk oy oranıyla DYP elde etmiştir. İkinci sırada yüzde 24.90 oy oranıyla ANAP yer almıştır. Refah Partisi çatısı içerisinde gerçekleştirilen ittifakla seçime giren MÇP ve İslahatçı Demokrasi Partisi ittifakı yüzde 17.60 oy alarak üçüncü sıraya yerleşmiştir. SHP ise yüzde 16.61 oy alırken DSP yüzde 15.06 oranında oy kazanmıştır. Üsküdar'daki bu tablonun Türkiye geneliyle uyumlu olduğu gözlenmektedir. Türkiye ortalaması ile Üsküdar'da elde edilen oy miktarları kıyaslandığında bazı küçük farklılıklar olsa da genel eğilimde önemli bir değişiklik olmadığı söylenebilir.

Tablo: 5. Üsküdar'da 1991 Seçimi sonucu.

S. Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy
1 DYP	25.39	56.384
2 ANAP	24.90	55.298
3 RP	17.60	39.085
4 SHP	16.61	36.881
5 DSP	15.06	33.451
6 SP	0.36	804
7 BAĞ.	0.07	163

Kaynak: <http://www.konrad.org.tr/seçim/index/php>

1995 Genel Seçimi:

1995 genel seçimlerine toplam oniki siyasi parti katılmış ve bunlardan yüzde onluk ülke barajını aşabilen dört parti Mecliste temsil edilebilme hakkı kazanmıştır. Mecliste temsil edilme hakkı kazanan partilerin ilk sırasına yüzde 21.38'lik oy oranıyla RP yerleşmiştir. RP bir önceki seçimde dördüncü sırada yer alırken bu sefer ülkenin en büyük partisi haline gelmiştir. ANAP her seçimde sürdürdüğü oy kaybını bu seçimde de sürdürerek oyunu yüzde 19.65'e geriletmiş ve ikinci sırada yer almıştır. DYP ise oy kaybına uğrayarak yüzde 19.18 oranına gerilemiş ve üçüncü sıraya düşmüştür. Önceki seçime göre oylarını artıran DSP yüzde 14.64 oranında oy alırken CHP de barajı kıl payı geçerek yüzde 10.71 oranında oy almış ve Meclise girmeyi başarmıştır. Bunların yanında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) yüzde 8.18, HADEP yüzde 4.17 oranında oy almalarına karşın barajı geçemedikleri için Meclise girememişlerdir. Diğer partilerse yüzde bir oranında bile oy alamamışlardır.

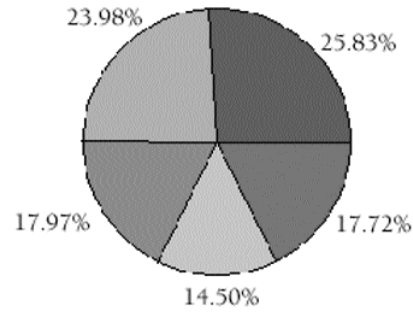
Bu partilerin Üsküdar'da aldıkları oy miktarları ise Türkiye ortalamasından çok farklı bir tablo göstermemiştir. Türkiye'de ilk sıraya yerleşen RP Üsküdar'da da yüzde 25.83 oy oranıyla

la en çok oyu alan parti olarak ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada yüzde 23.98'lik oy oranıyla ANAP yer alırken arkasından yüzde 17.97'lik oy oranıyla DSP üçüncü ve onun arkasından da yüzde 14.50 oranıyla DYP dördüncü sıradaki yerini almıştır. Mecliste temsil edilebilme hakkı kazandığı halde CHP Üsküdar'da barajı aşabilecek oy alamamış ve oyu yüzde 9.35 oranında kalmıştır. Buna karşılık Meclise giremeyen MHP ise yüzde 3.80, HADEP de yüzde 3.26 oranında oy almışlardır. Diğer partilerin aldıkları oy oranları yüzde birin de gerisinde kalmıştır.

Tablo: 6. Üsküdar'da 1995 Seçimi sonucu.

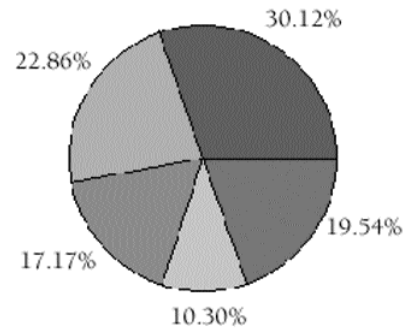
S. Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy
1 RP	25.83	60.642
2 ANAP	23.98	56.301
3 DSP	17.97	42.196
4 DYP	14.50	34.044
5 CHP	9.35	21.956
6 MHP	3.80	8.916
7 HADEP	3.26	7.656
8 YDH	0.47	1.100
9 MP	0.30	703
10 İP	0.20	459
11 YDP	0.19	435
12 YP	0.09	221
13 BAĞ.	0.08	187

Kaynak: <http://www.konrad.org.tr/seçim/index/php>.

Tablo: 7. Üsküdar'da 1999 Seçimi sonucu.

S. Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy
1 DSP	30.13	78.961
2 FP	22.86	59.899
3 ANAP	17.17	44.988
4 MHP	10.30	26.994
5 CHP	6.75	17.678
6 DYP	5.87	15.385
7 HADEP	2.66	6.964
8 ÖDP	1.47	3.842
9 BBP	1.17	3.054
10 LDP	0.34	895
11 DTP	0.24	626
12 DP	0.23	597
13 BP	0.15	401
14 İP	0.14	360
15 MP	0.11	286
16 EMEP	0.10	265
17 YDP	0.09	248
18 DBP	0.09	248
19 SİP	0.08	202
20 DEPAR	0.06	161
21 BAĞ.	0.01	22

Kaynak: <http://www.konrad.org.tr/seçim/index/php>.

1999 Genel Seçimi:

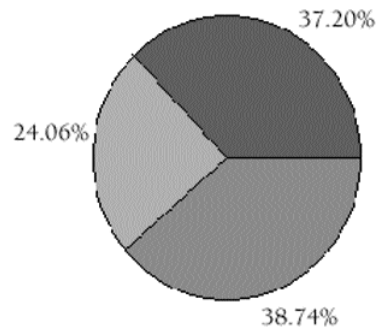
Türk siyasi hayatında seçime katılan parti sayısında rekorun kırıldığı 1999 genel seçimlerinde ülke barajını aşabilen beş parti olmuştur. Bunlardan ülke düzeyinde en çok oy alan parti yüzde 22.19 oy oranıyla DSP olmuştur. İkinci sırada yüzde 17.98 oy ile MHP gelirken 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan RP'nin yerine kurulan Fazilet Partisi (FP) yüzde 15.41 oy oranıyla onu izlemiştir. Yüzde 13.22 oy alan ANAP dördüncü sırada yer alırken yüzde 12.01 oy oranıyla DYP de sonuncu parti olmuştur. Üsküdar'da ise bu sıralama farklı olarak ortaya çıkmıştır. Meclise girebildiği halde DYP Üsküdar'da barajı geçememiştir. Sıralamada DSP Türkiye genelinde olduğu gibi Üsküdar'da da ilk sırada yer alırken ikinci sıraya yerleşen MHP, Üsküdar'da ancak dördüncü sırada yer almıştır. Buna karşılık ülke genelinde üçüncü sırada gözüken FP, Üsküdar'da ikinci sıraya yerleşmiştir. ANAP ise ülke genelinde dördüncü sırada yer alırken Üsküdar'da üçüncü sırada yerini almıştır. Üsküdar'da, ülke genelinde barajı geçemeyen partilerden CHP yüzde 6.75; HADEP yüzde 2.66; ÖDP yüzde 1.47 ve BBP de yüzde 1.17 oranında oy almışlardır. Diğer partilerse yüzde birden daha düşük oy almışlardır.

2002 Genel Seçimi:

2002 genel seçimleri Türk siyasi hayatı için tam bir dönüm noktası olmuştur. Seçime katılan parti sayısı bir önceki genel seçimin gerisinde kalsa da rekoru korumuştur. Ancak yüzde onluk ülke barajını geçerek Mecliste temsil hakkı elde eden parti sayısı sadece iki olarak gerçekleşmiştir. Daha da önemlisi 2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) kısa zaman içerisinde ülkenin en büyük ve birinci partisi haline gelmiş ve Mecliste çoğunluğu

Tablo: 8. Üsküdar'da 2002 Seçimi sonucu.

S. Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy
1 AKP	39.57	112503
2 CHP	24.73	70318
3 GP	6.49	18470
4 DEHAP	3.68	10466
5 MHP	4.82	13728
6 ANAP	5.08	14464
7 SP	3.37	9604
8 DYP	3.53	10061
9 YTP	2.13	6606
10 YP	1.75	4979
11 DSP	0.11	3231
12 BBP	0.92	2620
13 İP	0.67	1911
14 BTP	0.48	1386
15 LDP	0.53	1513
16 ÖDP	0.44	1270
17 TKP	0.27	789
18 MP	0.08	249
19 BAĞ.	0.04	139

ele geçirmiştir. Buna göre toplam oyların yüzde 34.43'ünü alan Ak Parti Meclise girebilen ilk parti olurken oyların yüzde 19.41'ini alan CHP ikinci parti olmuştur. CHP bir önceki genel seçimde Meclisin dışında kalmışken bu seçimde oylarını iki misli artırarak Meclise girmeyi başarmıştır. Bunun yanında DYP yüzde 9.54; MHP yüzde 8.35; Genç Parti yüzde 7.25; DEHAP yüzde 6.14; ANAP yüzde 5.11; Saadet Partisi (SP) yüzde 2.49 ve DSP de yüzde 1.22'lik oy oranlarıyla barajın altında kalarak Meclise girememişlerdir. Üsküdar'da elde edilen sonuçlar Türkiye geneliyle fazla bir farklılık göstermemektedir. Sadece oy oranlarında farklılık olsa bile barajı aşabilen parti sayısı Üsküdar'da da Ak Parti ile CHP olmuşlardır. Diğer partilerse Türkiye genelinde olduğu gibi barajın altında kalmışlardır. Barajın altında kalan partilerin Türkiye genelindeki başarısızlığı Üsküdar'da doğrulanmıştır. Meclise girebilen partilerin Üsküdar'daki oy oranlarının Türkiye genelinden daha yüksek gerçekleşmiş.

PARTİLER TEMELİNDEKİ DEĞİŞMELER

1983 genel seçimlerine katılabilen parti sayısı üçtü. Milli Güvenlik Konseyi sadece Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'ne seçime katılma izni vermişti. Kuruluşunu tamamladıkları halde kurucuları veto edilen Doğru Yol Partisi (DYP) ile Sosyaldemokrat Parti (SODEP)'nin seçime katılmalarına izin verilmemişti. Ancak 1983 seçimlerine katılan partilerden bugün sadece ANAP varlığını sürdürmektedir. Diğer ikisinden SODEP 1985 yılında HP ile birleşerek Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adını alırken MDP ise dağılmıştır.

Anavatan Partisi

1983'ten bu yana bütün seçimlere giren ve bugün de varlığını sürdürmekte olan Anavatan Partisi'nin Üsküdar'da genel seçimlerde aldığı oylar devamlı gerileme göstermiştir. 1983 seçimlerinde % 49.23 gibi oy kullanan seçmenlerin yarısının oyunu alırken bu oranın giderek gerilediği ve 2002 genel seçiminde % 4.91'e kadar düştüğü gözlenmektedir. Bu partinin Türkiye ve İstanbul ilindeki oy oranlarına bakıldığında bunun normal bir gelişme olduğu söylenebilir. Zira 1983'ten itibaren hem Türkiye hem de İstanbul ilinde genel seçimlerde Üsküdar'dakine benzeyen bir gerilemenin gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablodan bu sayıları ve gerileme eğilimini takip etmek mümkündür.

Tablo:9. ANAP'ın genel seçimlerdeki oy oranları.

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Türkiye	45.14	36.31	24.01	19.65	13.22	5.11
İstanbul ili	45.50	39.70	27.53	21.98	15.79	4.57
Üsküdar	49.23	37.24	24.90	23.98	17.17	4.91

Kaynak: DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Anavatan Partisi'nin Türkiye genelindeki oy oranı ile İstanbul ilinde ve Üsküdar'daki oy oranları arasında çok büyük bir farklılık olmadığı gözlenmektedir. Küçük oy farklarıyla değerlerin birbirine yakın olduğu ve Türkiye'deki genel eğilimin İstanbul ve Üsküdar'da da gerçekleştiği söylenebilir.

Doğruyol Partisi

Sağ kesimin ikinci önemli partisi olan Doğruyol Partisi'nin Üsküdar'da aldığı oylar, ANAP'takine benzer bir seyir izlemiştir.

1983 seçimlerine girmesine müsaade edilmeyen DYP, 1984 yılında yapılan mahalli seçimlerde Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçiminde % 4.5; il genel meclisi seçiminde % 4.9; Üsküdar Belediye Başkanlığı seçiminde de % 4.8 oranında oy almıştır. Bu oranlar dikkate alındığında DYP eğer 1983 genel seçimine girmiş olsaydı Üsküdar'da ortalama % 5-7 oranında bir oy alacağı düşünülebilir. Dikkat edilirse DYP'nin Türkiye genelinde almış olduğu oy oranı hem İstanbul ili hem de Üsküdar'da aldığından daha yüksek seyretmektedir. İstanbul ili ile Üsküdar'da alınan oy oranları arasında fazla bir farkın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum DYP'nin daha çok kırsal kesimin partisi olduğu şeklindeki genel kanaate uygun olduğu söylenebilir. Zira kentlilik arttıkça bu partinin oy oranlarında da bir düşme gözlenmektedir.

Tablo:10. Doğruyol Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Türkiye	--	19.14	27.03	19.18	12.01	9.54
İstanbul ili	--	11.85	18.82	15.39	5.44	3.62
Üsküdar	--	12.75	25.39	14.50	5.87	3.53

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar)* 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) sadece 1995, 1999 ve 2002 genel seçimlerine katılabilmştir. 1981'de Milli Güvenlik Konseyi tarafından ülkedeki tüm siyasi partiler kapatıldığından ve siyasi partilerin kurulmasına izin verildiğinde kapatılmış partilerin adlarıyla yeni parti kurulması imkansız olduğundan CHP kurulamamıştı. Ancak gerekli değişiklik yapıldıktan sonra bu partinin yeniden açılması 1994'te mümkün olmuştur. Bu tarihten önce ise, bu kesime hitap eden Halk Parti ile Sosyaldemokrat Parti faaliyet göstermiştir. Bu iki partinin 1985 yılında birleşmeleriyle Sosyaldemokrat Halkçı Parti doğmuştur. CHP kurulduktan sonra SHP bu partiye katılmış olduğundan tek parti olarak kalmıştır. Bu sebeple 1983 seçiminde HP, 1987 ve 1991 seçimlerinde de SHP'ne giden oyları CHP içerisinde değerlendirme yoluna gidilecektir. Elbette ki iki partinin birleşmesiyle tüm seçmenlerin yeni partiye akacağı iddia edilemez, ancak büyük oranda ana eğilimin ve devamlılığın korunacağı söylenebilir.

Bu durumda HP+SHP+CHP çizgisinin 1983'ten 1999'e kadar ciddi biri gerileme gösterdiği, 1999 genel seçimlerinde yüzde onluk ülke barajını aşmadığı için Meclise giremediği, 2002'deki son genel seçimde ise oylarını bir misline yakın artırarak yeniden yükselişe geçtiği ve Meclise girdiği görülmektedir. Bu parti için İstanbul ilinde alınan oylar hem Türkiye, hem de Üsküdar'da alınan oylardan daha yüksektir. Sağ partilerde Türkiye ortalaması yüksekken CHP için Türkiye ortalaması İstanbul ili ve Üsküdar'a göre daha düşüktür. Üsküdar ile İstanbul ili karşılaştırıldığında ise Üsküdar'daki oyların İstanbul ilinden daha düşük olduğu görülmektedir. Kentli seçmenlerin genelde sol veya sosyal demokrat partilere yönelmeleri bu eğilimi doğrulamaktadır. Üsküdar İstanbul'da diğer bazı semtlere göre geleneksel özellikleri koruyan bir ilçe olması dolayısıyla sonuç şaşırtıcı değildir.

Tablo:11. Cumhuriyet Halk Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Türkiye	30.46	24.74	20.75	10.71	8.71	19.41
İstanbul ili	33.99	29.84	18.85	11.64	9.56	24.06
Üsküdar	33.01	29.79	16.61	9.35	6.75	24.73

Kaynak: DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Refah / Fazilet / Saadet Partisi

Türk siyasetine yetmişli yıllarda dahil olan dini hassasiyetleri önemseyen, geleneksel yapıların ve değerlerin muhafaza edilmesinin sözcülüğünü üstlenen Milli Selamet Partisi çizgisi seksenli yıllarda Refah Partisi ile devam etmiştir. Bu partinin 1998 yılı başında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması üzerine kurulan Fazilet Partisi bu çizgiyi sürdürmüştür. Fazilet Partisi'nin de, kapatılan Refah Partisinin devamı olduğu gerekçesiyle kapatılması üzerine bu çizgi ikiye ayrılarak geleneği yeni kurulan Saadet Partisi sürdürürken bir grup farklı çizgiye kayarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuşlardır (2001). Böylece Milli Selamet Partisi çizgisinden iki ayrı partinin çıktığı söylenebilir de bu partilerin ideolojik tercihleri, oturdukları toplumsal kesimler ve savundukları temel siyasalar açısından değerlendirildiğinde RP, FP çizgisinin Saadet Partisinde sürdürüldüğü söylenebilir. Ak Parti ise her ne kadar bu çizgiden doğmuş bir parti gibi gözükse de gerek temel siyasaları, ideolojisi, oturduğu toplum kesimleri ve siyaset yapma üslubu dikkate alındığında bu çizgiden uzaklaştığı ve başlı başına kendine yeni bir siyasi kulvar açtığı görülmektedir. Bu bakımdan RP, FP ve SP aynı çizgide değerlendirmeyi tercih etmekteyiz.

RP 1983 genel seçimlerine katılamamıştır. 1987, 1991 ve 1995 seçimlerine katılan RP çizgisini 1999 seçimlerinde FP devam ettirmiştir. 2002 seçimlerinde ise bu çizginin SP tarafından devam ettirildiği gözlenmektedir. 1984 mahalli seçimlerine katılan RP'nin aldığı oylar 1983 seçimlerine girebilseydi hangi oranda oy alacağı hususunda bir görüntü elde etmemize imkan vermektedir. Buna göre RP 1984 mahalli seçimlerinde il genel meclisinde % 4.9; Büyükşehir Belediye Başkanlığında % 5.6; belediye başkanlığında % 5.0 ve belediye meclisi seçimlerinde de % 4.9 oranında oy almıştır. Buradan hareketle 1983 genel seçimlerinde yüzde 4 veya 5 civarında bir oy alabileceğini tahmin etmek mümkündür.

Bu tahminden hareketle RP'nin 1983, 1987, 1991 ve 1995 genel seçimlerinde oylarını hem Türkiye, hem İstanbul ili ve hem de Üsküdar'da artırdığını; buna karşılık 1999 ve 2002 seçimlerinde ise ciddi bir gerileme gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu partinin Türkiye, İstanbul ili ve Üsküdar'da aldığı oylara bakıldığında İstanbul ili genelinde daha düşük kaldığı, Üsküdar'da kazanılan oyların Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleştiği gözlenmektedir. Yani RP+FP+SP çizgisi için Üsküdar, hem Türkiye, hem de İstanbul ili geneline göre daha başarılı bir şehirdir. Eğer bu partiye oy verenleri sosyal ve siyasi bakımdan dindar, gelenekçi ve İslamcı şeklinde nitelendirmek mümkünse Üsküdar'ın bu niteliğinin belirgin olduğu söylenebilir.

Tablo: 12. Refah+Fazilet+Saadet Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Türkiye	--	7.16	16.88	21.38	15.41	2.49
İstanbul ili	--	8.86	16.73	23.93	21.29	3.79
Üsküdar	--	8.78	17.60	25.83	22.86	3.37

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi kesime hitap eden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) çizgisini 1983'ten 1985'e kadar Muhafazakâr Parti, arkasından 1993'e kadar da Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) sürdürmüş, eski partilerin adıyla parti kurma imkanının getirilmesinden sonra kurulan MHP ile MÇP birleşerek bütünleşmişlerdir. MÇP kendi adıyla 1987 genel seçimlerine katılmış ve barajın altında oy aldığı için Meclise temsilci gönderememiştir. 1991 genel seçiminde ise MÇP, İslahatçı Demokrasi Partisi ve RP ile seçim ittifakı yaparak RP çatısı altında seçime girmiştir. Ancak bu partinin RP çatısı altında alınan oyların ne kadarını kendisinin aldığını hesaplamak imkansızdır. Öncekine göre oylarını artırdığı ve 1987 ile 1995 seçimlerinde alınan oyların ortasında

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Türkiye	--	2.93	----	8.18	17.98	8.35
İstanbul ili	--	1.18	----	3.70	10.09	5.04
Üsküdar	--	1.57	----	3.80	10.30	4.82

bir oy miktarına oturduğu söylenebilir. Buna göre bu partinin 1999 seçimlerine kadar oylarını istikrarlı bir şekilde artırdığı, son seçimde ise yaklaşık yarı yarıya oy kaybederek Meclisin dışında kaldığı gözlenmektedir.

Tablo:13. Milliyetçi Hareket Partisinin genel seçimlerdeki oy oranları.

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DİE, *Milletve-*

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Türkiye	--	2.93	----	8.18	17.98	8.35
İstanbul ili	--	1.18	----	3.70	10.09	5.04
Üsküdar	--	1.57	----	3.80	10.30	4.82

kili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Tablodan da anlaşılacağı gibi MHP'nin Üsküdar'da genel seçimlerde aldığı oylar Türkiye genelinin oldukça gerisinde kalmaktadır. Yaklaşık olarak Üsküdar oylarının Türkiye ortalamasının yarısı civarında seyrettiği söylenebilir. İstanbul ili geneli ile Üsküdar arasında fazla bir fark bulunmamaktadır. MHP açısından hem İstanbul, hem de Üsküdar başarı vaat eden bir yer değildir. Bu bakımdan MHP ile kentlilik arasında ciddi bir ters orantının olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Kentlilik oranı arttıkça MHP'yi tercih edenlerin oranı gerilemektedir.

Demokratik Sol Parti

Demokratik Sol Parti (DSP) 1983 dışındaki tüm seçimlere katılmıştır. Bu partinin 1999 genel seçimlerine kadar oylarını ciddi şekilde artırdığı, 2002 seçimlerinde ise trajik denebilecek

bir oranda oy kaybettiği gözlenmektedir. 1999 genel seçimleri sonunda ülkenin en büyük partisi haline gelen DSP 2002 seçimlerinde Meclisin dışında kalmanın ötesinde ülkenin en küçük ve marjinal partilerinden biri haline gelmiştir. Seçimler öncesinde partide yaşanan bölünmenin de bunda önemli olduğu söylenebilir.

DSP'nin Türkiye, İstanbul ili ve Üsküdar'daki oylarına bakıldığında İstanbul ili genelinde en yüksek oyu aldığı, arkasından Üsküdar'ın geldiği ve Türkiye genelinde düşük gerçekleştiği gözlenmektedir. MHP Türkiye genelinde yüksek oy alırken DSP Türkiye genelinde en düşük seviyede kalmaktadır. DSP açısından Üsküdar'ın İstanbul iline göre daha az başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun kentleşme ile demokratik sol ideoloji taraftarlığı arasındaki ilişki ile ilgili olduğu söylenebilir. Üsküdar nispeten daha geleneksel, Anadolu özelliklerini koruyan bir kent olması nedeniyle demokratik sol ideoloji fazla taraftar bulamamaktadır.

Tablo:14. Demokratik Sol Partinin genel seçimlerdeki oy oranları.

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Türkiye	--	8.54	10.75	14.64	22.19	1.22
İstanbul ili	--	10,07	17.63	18.33	29.66	1.15
Üsküdar	--	9.24	15.06	17.97	30.13	1.13

Kaynak: DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar)* 24.12. 1997, Ankara, 1996; DİE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Adalet ve Kalkınma Partisi

2001 yılında kurulan ve 2002 genel seçimlerinde en fazla oy alarak ülkenin birinci partisi haline gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti)'nin daha önceki partilerden herhangi birisinin devamı şeklinde değerlendirilmesi anlamlı gözükmemektedir. Zira bu partinin, yukarıda belirtildiği gibi söylemleri, temel siyasi tercihleri, oturduğu toplum kesimleri, siyasal ideolojisi ve siyaset yapma üslubu dikkate alındığında partinin Türk siyasetinde yeni bir kimlik oluşturmaya çalıştığı ve farklı bir çizgiyi ifade ettiği söylenebilir. Ak Parti 2002 genel seçiminde Türkiye genelinde %34.43; İstanbul ilinde %37.20 ve Üsküdar'da da %39.54 oranında oy almıştır. Buna göre Ak Partinin Üsküdar'da hem İstanbul ili, hem de Türkiye ortalamasının üzerinde oy aldığı anlaşılmaktadır. Bu parti açısından Üsküdar en başarılı kentlerden biridir. Üsküdar'daki seçmen profili ile Ak Partililik arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Ak Partinin kendisi için tanımlamaya çalıştığı "muhafazakâr demokrat" kimlikle Üsküdarlı seçmenlerin bütünleştikleri gözlenmektedir.

MERKEZ SAĞ VE MERKEZ SOL OYLAR

Günümüzde fazla anlamlı olmamakla beraber Türk siyasetinde geleneksel bir kullanım alanı oluşturan ve siyasi eğilim ve davranışları çok genel çizgileriyle ifade etmeye imkan veren "merkez sağ" ve "merkez sol" ayırımına göre Üsküdar'daki genel seçimler değerlendirildiğinde Üsküdar seçmeninin genel itibarıyla "merkez sağ" partileri tercih eden bir seçmen profili çizdiği söylenebilir. 1983'te seçmenin yüzde 66.18'i (% 49.23 ANAP, %16.95 MDP) merkez sağ kulvarda yer alan partileri tercih ederken 1987 seçimlerinde yine merkez sağda yer alan ANAP, DYP, RP, MÇP ve diğer küçük partileri tercih edenlerin toplamı yüzde 60'in üzerine çıkmaktadır. 1991 seçiminde merkez sağ oylar biraz daha artarak yüz-

de yetmişlere yaklaşırken 1995'te küçük bir artış göstermiştir. 1999 seçiminde ise merkez sağ partilere giden oyların toplamında önemli denebilecek bir düşme ortay çıkmış ve oylar yüzde 56.29'a gerilemişken son genel seçimlerde bu oranın yeniden artışa geçtiği ve yüzde 65'lere yükseldiği anlaşılmaktadır. Buna göre bütün seçimlerde merkez sağ oyların ortalama yüzde 60 ile 70 arasında seyrettiği söylenebilir. Bu durumda Üsküdarlı seçmenlerin çoğunun sağ kimlikli partilere oy verdikleri, sol veya sosyal demokrat partilerin başarı şanslarının merkez sağ partilere göre daha az olduğu ifade edilmelidir.

Tablo:15. Merkez sağ partilerin

(ANAP, MDP, DYP, RP, FP, SP,MÇP, MHP, Ak Parti) **toplam oy oranları.**

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Üsküdar	66.18	60.92	67.89	68.11	57.37	64.81
İstanbul ili	65.34	59.59	63.08	65.00	53.63	65.00
Türkiye	68.41	65.55	67.92	68.39	60.08	68.19

Kaynak: DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Üsküdar'da merkez sol partilerin genel seçimlerde aldıkları oy miktarına gelince bu cenahta yer olan HP, SHP, CHP, DSP, Özgürlük ve Demokrasi Partisi, HADEP, DEHAP ve diğer küçük partilerin oy toplamlarının genel olarak yüzde otuz ile kırk arasında seyrettiği söylenebilir. Merkez sol partiler 1983'te % 33.01; 1987'de % 39.03; 1991'de % 21.67; 1995'te % 30.58; 1999'da % 41.01 ve 2002 seçiminde de % 30.65 toplam oy almışlardır. Merkez sol partilerin aldığı toplam oy miktarı 1987 seçiminde yüzde 39.03 ile en yüksek seviyeye ulaşırken 1991 seçiminde yüzde 21.67 ile en düşük seviyede gerçekleşmiştir.

Tablo:16. Merkez sol partilerin

(HP, SHP, CHP, DSP, ÖDP, HADEP, DEHAP) **toplam oy oranları.**

	1983 (%)	1987(%)	1991(%)	1995(%)	1999(%)	2002(%)
Üsküdar	33.01	39.03	31.67	30.58	41.01	30.65
İstanbul ili	33.99	39.91	36.48	33.61	44.44	33.69
Türkiye	30.46	33.27	31.50	29.52	36.45	27.92

Kaynak: DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları (Özet Tablolar) 24.12. 1997*, Ankara, 1996; DIE, *Milletvekili Genel Seçim Sonuçları 18.04.1999*, Cilt: IV, Ankara, 2000.

Üsküdar'da merkez sağ partilerle merkez sol partilerin aldıkları toplam oy miktarlarının genel olarak Türkiye ve İstanbul ili ortalamasıyla yakın değerlerde olduğu söylenebilir. Merkez sağ partilerin Üsküdar'daki oy toplamları hem İstanbul ili, hem de Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiştir. Buna karşılık merkez sol partilerin Üsküdar'da aldıkları toplam oy miktarı Türkiye genelinin üzerinde ve İstanbul ilinin gerisinde kalmaktadır.

MEZARLARDA AİDİYET VE KENTLİLEŞME SORUNLARI ÜSKÜDAR ÇAKALDAĞ MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

Ahmet Emre Bilgili*

Giriş

Kentlileşme; şehirde yaşayanların şehrin imkânlarından mümkün olduğunca çok yararlanma ve şehirle bütünleşme anlamında, önemli bir sorun alanını oluşturur. Kentte yaşayan bireylerin kentte kalış süreleri ile kentlileşmeleri arasında yüksek bir korelasyon bulunmaktadır. Bu; bir boyutuyla kentli hale gelme, içerisinde yaşanılan kenti benimseme anlamlarına gelmektedir.

Kentli hale gelme süreci ve boyutunun kapsamı, sanıldığından da geniş ve derin görünmektedir. Bunun kapsamı; sadece, yaşamın fiilen sürdüğü mekânlarla sınırlı olmayıp, bunun da ötesinde hayatın sona erdiği alanlar olan mezarlıklarda da devam ettiği gözlemlenmektedir. Mezarlıklarda yapılacak basit bir gözlem bile bu durumu anlamaya kafi gelebilir. Sosyal hayata değin farklılıkların bir çoğunu mezarlıklarda da görmek mümkündür. Tabi ki mezarlıklara taşınan sözkonusu farklılıklar kuvvetle muhtemeldir ki ölenler tarafından değil ölünün yaşayan yakınları tarafından taşınmaktadır. Diğer bir deyişle ölüden çok dirilerin istek ve arzularını yansıtmaktadır.

Sosyal ve bireysel yaşamın farklılıklarını, akrabalık, aile ve memleket aidiyetini ve ölen kişiye ilişkin duyguları, hayatta iken yapılamayanları mezarlıklarda rahatlıkla görmek mümkündür. Bunların en somut ifade edildikleri yerler kuşkusuz ki mezar taşlarıdır. İşte bu çalışma, mezar taşlarındaki yazılardan hareketle, kentlileşme ve aidiyet sorunlarını ele almaktadır.

1. Çalışmanın Yöntemi

Mezarlıklarda kentlileşme ve aidiyet sorunlarının varlığının tespitini müteakip İstanbul'un çeşitli mezarlıklarında farklı açılardan gözlemler yapılarak problem, bütün boyutlarıyla anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonunda; kentleşme süresi çok eski ve çok yeni olmayan özelliği ve merkezî yerlere olan mesafesi de dikkate alınarak Üsküdar Çakaldağ Mezarlığı¹ araştırma alanı olarak tespit edilmiştir.

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, öğretim üyesi.

¹ Çakaldağ Mezarlığı, Üsküdar sınırları içerisinde fakat Ümraniye sınırına çok yakın Çamlıca tepesinin eteklerinde bulunmakta ve 42.815 metre karelik bir alanda kuruludur. Büyükşehir Belediyesinde mezarlığın isminin 'Çamlıca Mezarlığı' şeklinde değiştirilmesi yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Fakat henüz kesinlik kazanmamıştır. İstisnai durumların dışında isim değişikliğini doğru bulmadığımızı, genel yaklaşım olarak orijinal isimlerin muhafazası yönünde bir uygulamanın daha doğru olacağı görüşünü taşımaktayız.

Bunu müteakip Çakaldağ Mezarlığı ayrıntılı bir gözleme tabi tutulmuş ve mezar taşlarının kentleşme ve aidiyet sorunlarını merkeze alan bir okumanın nasıl yapılacağı üzerinde çalışılmıştır. Bunun üzerine 'Mezar taşı okuma formu' geliştirilmiştir. Çalışmayı yapmak üzere üniversite öğrencilerinden 15 yardımcı seçilmiş ve bunlar kısa bir eğitimden geçirilerek çalışma bizzat araştırmacının gözetiminde 17 Ocak 2004 tarihinde Çakaldağ mezarlığında gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen ham veriler işlenerek çeşitli tablolara dönüştürülmüştür. Mezar taşlarındaki ilginç yazılar da derlenerek konu ile ilgisi olanlar metin içerisinde kullanılmış, konu dışı olanlar da başka araştırmacıların yararlanabileceği düşüncesiyle çalışmanın sonundaki 'ekler' kısmında verilmiştir.

Bununla birlikte elde edilen veriler doğrultusunda karşılaştırma yapmak amacıyla Üsküdar Karacaahmet ve Kartal Yakacık Mezarlıklarında ayrıntılı gözlem yapılmıştır. Karacaahmet Mezarlığı; eski ve şehir merkezi olmasından dolayı, Yakacık Mezarlığı ise büyük ölçüde göçle gelen yeni kurulmuş ve şehir merkezinden uzak olmasından dolayı tercih edilmiştir.

2. Bir Kent Sorunu Olarak Kentleşme ve Aidiyet

Kentleşme; tarımdaki modern girdilerin kırsal kesimdeki emek talebini azaltması sonucunda nüfusun tarım dışı alanlara, sanayi ve karmaşık iş örgütlerinin yer aldığı kente akını sonucu ortaya çıkmış bir olgudur (Kıray, 1982: 57). Kavram olarak kentleşme; itici, iletici ve çekici güçlerin etkisi altında oluşan ve değişen nüfus hareketleri olarak tanımlanır (Keleş 200: 47). Türkiye'deki kentleşme sürecinin en önemli unsurlarından birisi göçtür. Kentlerin büyümesi de büyük oranda bu göç olgusu ile ilgilidir. Dolayısı ile kentleşmenin en önemli nedeni; kentteki doğal nüfus artışı değil göçle gelen nüfustur. (Kartal, 1982: 128/ Ayata 1996: 16).

Türkiye'de bu anlamda kentleşme hızlı bir şekilde gerçekleşmiş, fakat kentler, göç edenleri kentle bütünleştirecek imkânları sunamamıştır. Yukarıda ifade edilen dinamiklerin etkisi ile kente gelenler burada birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Geldikleri yerlerden kopamama, kentin imkanlarından yararlanamama ve diğer sorunlar, onları kentle kırsal arasında bir çelişki yaşamalarına sebep olmuştur. Tüm bunların toplamı olarak kentleşme; göçle belirlenmiş bir fiziki mekân değişikliği sonucunda bir toplumsal değişme süreci ve kentle bir çok bakımdan uyum sorunu olarak ortaya çıkmıştır.

Kentlilik, kavram olarak, yaşam tarzını ve kalıplarını ifade eder. Kente gelenlerin farklı nedenlerin etkisi sonucu kentin imkanlarından yararlanamama hali, kentle bütünleşmenin önündeki en ciddi engel kabul edilmektedir. Bu da bireylerin kentli hale gelememeleri yani kentleşememeleri sonucunu doğurmaktadır. Kentte kalış süresi ile kentin imkanlarından yararlanma hali (sosyal, kültürel, eğitim, gelir, konut ve sosyal gruplarla ilişki vb.) yani kentleşme arasındaki korelasyon genellikle kabul edilen bir husustur. (Kartal 1978, Yasa 1966, Kongar 1972, Erder 1997).

Bu çerçevede hemşehrilik ve hemşehrilığın konumu da önem taşımaktadır. Bilindiği üzere hemşehrilik; aynı şehirden, aynı memleketten olan (Doğan, 1995: 483) insanları belirtmek için kullanılan bir kelimedir. Sosyolojik araştırmaların ortaya çıkardığı biçimle, hemşehri; genellikle aynı köyden, aynı ilçeden, aynı vilayetten, aynı bölgeden (Karpas, 1969:18) olan bireyleri tanımlamak için kullanılır ve kendi başına sınıf veya tabaka oluşturmaz. Aksine, farklı sınıflarda ve tabakalarda yer alabilirler. Hemşehrilik yapılanmasının etnik grup ve alt kültür ile de kısmen ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü alt kültürler, ulusal sınırlar içerisinde farklı birim ve sentezlerdir (Güvenç, 1984: 135). Tüm bunlarla birlikte hemşehri-

lik ilişkileri, göç edilen kentsel ortamda 'yeni' kurulan bir ilişki türüdür ve bu, göç edenler için yeni bir olgudur (Erder, 1996; 244).

Bütün bu faktörlerin de etkisiyle, kente yeni gelen nüfus, kentin imkânlarından yararlanamayınca yani kentli olamayınca doğal olarak kendini yaşadığı kente ait hissetme durumu da sekteye uğramaktadır. Bu durumda birey kendini, yaşadığı kentten çok geldiği yere ait görmektedir. Bu da bireyin kentleşmeye bağlı olarak aidiyet sorununu ifade etmektedir. Çeşitli faktörlerin etkisiyle hemşehriliğin metropollerde yeniden canlanma temayülü göstermesi de sözkonusu durumlarla ilişkilidir.

3. Mezartaşlarının Sosyo Kültürel Anlamı

Mezar taşları, kültürün nesiller boyu devam etmiş/eden belgeleridir. Onlar, orada yatanların toplumsal konumunu, yakın akrabalarının hakkındaki duygu ve düşünceleri ile birlikte dönemin sosyo kültürel özelliklerini yansıtır. Mezar taşları, bir yandan mimarileri, değişik hat örnekleri, geleneksel süsleme çeşitleri ile mimarlık ve sanat tarihini, diğer yandan tarihli olmaları nedeni ile hem etnografik hem de sanat tarihi unsurları için Terminus ante quem ve post quem olarak birer belge hüviyeti taşırlar (Karamağaralı, 1998: 34). Aynı zamanda mezar taşları şehirlerin tapu senedi kabul edilir (Karamağaralı, 1998: 34).

Mezar taşları bu özelliklerinin yanında yapıldıkları çevrenin ve devrin inançlarının, adetlerinin, sanat geleneklerinin, tabii, iktisadi ve içtimai şartlarının müşterek mahsulüdür (Doğan, 1998: 160). Mezar taşlarına yazı yazma geleneği de Türklerde oldukça eski tarihlere dayanır. Türklerin İslamiyeti kabulü ile birlikte daha estetik bir hüviyete bürünür.

Mezartaşları, şüphesiz ki günümüzün sosyal ve ekonomik görünümünü ifade etmektedir. Bu çerçevede İstanbul mezarlıklarında estetik, biçim ve yazı içeriği olarak mezartaşlarını tarih ve bugün ekseninde bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda, günümüz mezartaşlarının daha olumsuz öğeler taşıdığı görülmektedir.

4. Mezarlarda Kentlileşme ve Aidiyet Sorunları

Şehir hayatında karşılaşılan kentli hale gelememe ve aidiyet sorunlarının bireylerin ölümünden sonra mezarlıklara da yansımaları, diğer bir deyişle akrabaları tarafından oraya da taşınması her açıdan ilginçtir. Bunun en önemli göstergesi mezar taşlarının biçimi ve üzerindeki yazılardır. Sosyolojik ve psikolojik boyutları olan bu durumun çeşitli aidiyetler şeklinde tezahür etmesi, (Tablo 1) olgunun hem çeşitliliğini hem de yoğunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 1: Mezar Taşlarında Aidiyet Türleri²

Aidiyet Türleri	Sayı	Yüzde
Sadece Şehir Aidiyeti	365	20.50
Sadece Köy Aidiyeti	82	4.60
Şehir & Köy Aidiyeti	334	18.76
Aile Aidiyeti	660	37.07

² Mezar taşlarında belirtilen aidiyet türü tercihinde aynı anda bir çok aidiyet birlikte belirtildiğinden 'sadece' ibaresi konularak bu aidiyetler ayrıştırılmaya çalışılmıştır. Aile aidiyeti çıkarıldığında toplam rakam 1780' i bulmaktadır ki bu incelenen mezar taşına tekabül etmektedir.

Sadece Aile Aidiyeti	409	22.97
Aşiret Aidiyeti	13	0.73
Eşraf & Sülale Aidiyeti	63	3.54
Sadece Fatıha'ya davet	514	28.87

Bireylerin, kendilerini bir şeye veya bir yere ait hissetmeleri, görmeleri sosyo psikolojik süreçlerin sonunda gerçekleşen bir durumdur. Türk toplumunda geleneksel olarak aidiyet duygusu ve olgusu önemsenir. Yaşanılan yere, bulunulan sosyal çevreye, aile ve akrabalığa ait olma ve bunun gereklerini yapma gibi.

Mezar taşlarındaki aidiyet düşüncesi, kuşkusuz ki ölümler ve dirilere ait ortak görüşü sergilemektedir. Tablo 1 deki oranlar, aidiyete ne kadar önem verildiğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mezar taşlarında, aidiyetin (şehre, köye, aileye) bizatihi belirtilmesinin oranı %70'lerin üzerinde gerçekleşmiştir. Köyden çok şehir aidiyetinin öne çıkarılması veya birlikte belirtilmesi İstanbul gibi büyük bir yerde tanınmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2: Mezar Taşı Yazıları

Yazılar	Sayı	Yüzde
Sadece isim, tarih	27	1.51
Şiir	21	1.17
Fatıha/duaya davet	1.239	69.60
Sadece Fatıha'ya davet	514	28.87
Özlü söz	16	0.89
Diğer	17	0.95

Mezar taşlarında, aidiyetin dışındaki yazıların dağılımında (Tablo 2) Fatıhaya/duaya davet yüksek oranda yoğunluk kazanmaktadır. Mezar taşlarında orada yatanlar için fatıha/dua istemek dini bir gelenektir. Tablo 2 de de görüldüğü üzere mezar taşlarında sadece isim yazma oranı son derece düşük (%1.51) kalmıştır. Bunların yanında fatıha/dua talebiyle birlikte şiir ve özlü sözler (Çalışmanın sonunda ekler kısmında bunlardan bir seçme verilmiştir) bulunmaktadır.

Tablo 3: Mezar Taşı Yazılarındaki Farklı Aidiyetler

Yazılar
Deniz yollarından emekli
PTT mensubu
Emekli hakim
DDY Emeklisi
TRT İstanbul Televizyonu
Hacı
Hafız
Adres belirtme (Pülümür)
Milyoner
İstiklal gazisi

Tablolarda belirtilen genel aidiyetlerin dışında mezar taşlarında ifade edilen kişisel aidiyetler de sözkonusudur. Burada daha çok; meslek/prestijli meslekler, toplumsal ve dini statüyü ifade etme, sosyal karşılığı olan çeşitli rütbelere ve bir takım marjinal durumlar belirtilmiştir. (Tablo 3)

4.1. Mezar Taşlarında Şehir Aidiyeti

Mezar taşlarında yazılı bulunan ve daha çok şehir olarak yorumlanabilecek il ve İlçelerin dökümü alfabetik sıra ile verilmiştir (Tablo 4 ve 5). Bireyler, şehirle bir ilişkileri olmasa da İstanbul gibi metropolde tanınmışlık durumlarını dikkate alarak bağlı buldukları ili belirtmek durumunda kalmaktadırlar. Bunu yaparken de genellikle köylerinden vazgeçme gibi bir eğilim içerisine girmemektedirler. Bu durum alt ve üst kimlik aidiyeti gibi düşünülebilir.

Tablo 4: Mezar Taşlarında İl Aidiyeti

İl ismi	Sayı	Yüzde
Adana	1	0.29
Adapazarı	1	0.29
Adıyaman	1	0.29
Afyon	2	0.58
Ankara	1	0.29
Antakya	1	0.29
Ardahan	2	0.58
Artvin	4	1.17
Aydın	2	0.58
Bayburt	11	3.23
Bingöl	17	5.00
Bolu	8	2.35
Bursa	1	0.29
Çanakkale	4	1.17
Çankırı	3	0.88
Çorum	3	0.88
Diyarbakır	2	0.58
Elazığ	8	2.35
Erzincan	22	6.47
Erzurum	17	5.00
Eskişehir	1	0.29
Gaziantep	1	0.29
Giresun	12	3.52
Gümüşhane	12	3.52
Isparta	4	1.17
İzmir	1	0.29
Kahramanmaraş	2	0.58
Karaman	2	0.58
Kars	7	2.05
Kastamonu	12	3.52
Kayseri	6	1.76
Kırşehir	1	0.29
Konya	3	0.88
Malatya	9	2.64
Manisa	1	0.29
Nevşehir	1	0.29
Niğde	1	0.29

Ordu	11	3.23
Rize	74	21.76
Samsun	3	0.88
Siirt	1	0.29
Sinop	14	4.11
Sivas	23	6.76
Şavşat	1	0.29
Tokat	5	1.47
Trabzon	11	3.23
Tunceli	4	1.17
Van	2	0.58
Yozgat	2	0.58
Üsküp	3	0.88
İskeçe	3	0.88
İmranlı	3	0.88

Mezar taşlarında belirtilen 45 il yanında Üsküp, İskeçe, Girit ve İmranlı gibi yurt dışı merkezler bulunmaktadır. 340 mezar taşının dağılımına (Tablo 4) bakıldığında bazı il merkezleri öne çıkmaktadır. Bunların başında açık ara %21.76'lık oranla Rize gelmektedir. Bunu izleyen iller; Sivas, Erzincan, Erzurum ve Bingöl'dür. Sosyal hayattaki kent kökenine ilişkin çeşitliliğin mezarlıklardaki ile örtüşmesi, buna uygun bir dağılım göstermesi beklenen ve doğal bir sonuç olarak kabul edilmektedir.

Tablo 5: Mezar Taşlarında İlçe Aidiyeti

İlçe/belde ismi	Sayı	Yüzde
Akseki	1	0.27
Alucra	16	4.41
Anamur	1	0.27
Araç	3	0.82
Arapgir	1	0.27
Arhavi	2	0.55
Armutlu	3	0.82
Arpaçay	1	0.27
Aşkale	3	0.82
Aybastı	5	1.38
Ayvacık	1	0.27
Biga	1	0.27
Boyabat	21	5.80
Bozak	1	0.27
Bozkurt	1	0.27
Bozüyük	1	0.27
Çamlıca	1	0.27
Çamoluk	17	4.69
Çayeli	15	4.14
Çaykara	7	1,93
Çayıralan	1	0.27

Çemişkezek	6	1.65
Elbistan	1	0.27
Fatsa	2	0.55
Fındıklı	1	0.27
Gelibolu	1	0.27
Gerger	1	0.27
Göle	1	0.27
Gölova	2	0.55
Görece	10	2.76
Güneyce	2	0.55
Güneysu	5	1,38
Gürün	2	0.55
Hafik	1	0.27
Harput	1	0.27
Hemşin	2	0.55
Ilgaz	4	1.10
Ilıca	1	0.27
Ilıç	1	0.27
İkizdere	4	1.10
İmranlı	4	1.10
İncesu	2	0.55
İslahiye	1	0.27
İspir	3	0.82
Kalkandelen	2	0.55
Kalkandere	5	1,38
Karakoçan	2	0.55
Kelkit	3	0.82
Kemah	1	0.27
Kemaliye	4	1.10
Kiğı	17	4.69
Köyceğiz	1	0.27
Ladik	2	0.55
Lüleburgaz	1	0.27
Maçka	5	138
Malkara	1	0.27
Mengen	4	1.10
Mesudiye	5	1.38
Of	3	0.82
Oltu	1	0.27
Perşembe	1	0.27
Pülümür	37	10.22
Pötürge	10	2.76
Refahiye	13	13.0
Safranbolu	3	0.82
Sarıkamış	1	0.27
Silivri	2	0.55
Sivrihisar	1	0.27

Suşehri	9	2.48
Sürmene	14	3.86
Şarkışla	1	0.27
Şebinkarahisar	7	1.93
Şile	4	1.10
Şiran	1	0.27
Taşköprü	14	3.86
Terme	1	0.27
Tirebolu	8	2.20
Tosya	4	1.10
Tuzluca	1	0.27
Üsküdar	1	0.27
Yalvaç	4	1.10
Yusufeli	3	0.82
Zara	2	0.55
Zile	2	0.55

İlçe ve belde mezar taşlarında belirtilen 85 ilçe/beldeye ilişkin aidiyetlerde, mezar taşı sayısı (340) ilden (362) biraz fazla görünmektedir. Kuşkusuz ki bu son derece doğal bir durumdur. Burada ilk sırada çıkan Pülümür (%10.16) olup, onu Boyabat (%5.76), Çamoluk, Kiğı, Alucra, Çayeli, Sürmene ve Taşköprü izlemektedir. Bazı ilçeler gerek kendi tanınırlığından dolayı gerekse bağlı bulunduğu il'e yönelik aidiyet problemlerinden dolayı ilçe ismini yazmakla yetinmişler il ismine gerek duymamışlardır. Bunun örnekleri tablo 3 ve tablo 4'ün karşılaştırılmasından rahatlıkla anlaşılabilir. Örneğin; ilçe olarak Kiğı'nın oranı %4.70 iken bu ilçenin resmen bağlı olduğu Bingöl'ün oranı %5.00 tir. Bunun yanında Boyabat'ın oranı %5.76 iken bu ilçenin resmen bağlı bulunduğu Sinop'un oranı % 4.11 olmuştur. Tablolardan bu örnekleri artırmak mümkündür. Bu örneklerden anlaşılın; bağlı bulunulan il her zaman aidiyet olarak kabul edilmeyebilmektedir. Mezarlığın yer aldığı ilçe olan Üsküdar'ın sadece bir kişi tarafından belirtilmesi ilginç bulunmuştur.

4.2. Mezar Taşlarında Köy Aidiyeti

Mezar taşlarında ifade edilen en küçük yerleşim birimi olarak, köy aidiyeti de önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bireylerin bir müddet yaşadıkları ve geldikleri yeri bir anlamda kökenlerini unutmamaları ve öldükten sonra da buralarla birlikte anılmak istemeleri aidiyetin güçlü yanını ifade etmektedir.

Tablo 6: Mezar Taşlarında Köy Aidiyeti

Köy ismi	Sayı
Açıkgüney	2
Alacura	1
Aluç	1
Aluçka	1
Akarsu	1
Armutlu	3

Asarcık	2	Dalyan	1
Asut	1	Darsa	1
Avbak	2	Demirbük	1
Avlacık	1	Demirtaş	1
Ayancıklı	1	Deredam	1
Aybastı	2	Derepazarı	1
Ayvalı	1	Dest	1
Balıklı	1	Dipsizgöl	1
Balpayam	3	Doğucak	1
Bağarası	2	Dost	1
Bağlarpınar	1	Doymuş	1
Bardız	1	Dülgerli	1
Bayraklı	1	Ede	1
Berta	1	Eğın	1
Beyazıt	1	Eğnir	1
Boğaz	1	Ekecek	1
Boyalıkavak	1	Elgazlı	1
Boyluca	1	Engilekin	2
Bozat	1	Esenyaka	1
Bulgurlu	1	Geçit	1
Bürüm	1	Gökenek	1
Bürüngün	1	Gökçesu	1
B. Bürüngüz	1	Gölyayla	3
Büyükbalıkçı	1	Görelle	3
Büyükklıçlı	1	Gurukol	1
Büyükvazına	1	Gümüşakar	1
Cebe	1	Gündoğdu	4
Cebelasılı	1	Günyayla	3
Cihangir	1	Güvenli	1
Cuma	1	Güzelce	1
Çamoluk	2	Hafiközen	1
Çatalzeytin	1	Hacıköyü	1
Çavuş	1	Hamzalı	1
Çayeli	2	Hasangazi	6
Çayırılı	1	Hasançavuş	1
Çepni	1	Hocvanalı	1
Çıdırılı	1	Hurs	1
Çınarlı	3	İkizdere	1
Çiçek	1	İmamoğlu	2
Çiçekdağ	1	İmaretli	1
Çiçektepe	2	İmranlı	1
Çivil	2	İncesu	1
Çobanisa	1	Kalınkaş	1
Çörekçiler	1	Kalkandelen	1
Çubuklu	1	Kalkandere	2
Çüngüş	1	Kandil	1
Çukuryurt	1	Kanyon	1
Dadaylı	1	Kapaklı	1
Dağtabaklık	1	Karakoçan	1

Karapınar	1	Salördek	2
Karataş	2	Saraycık	1
Karaveli	1	Sarıbudak	3
Kargı	1	Sarıköy	1
Kasaplar	1	Seferli	2
Kavak	1	Selimiye	2
Kavala	1	Sevinç	1
Kayırlar	4	Sırbasan	1
Kayışlar	1	Sularbaşı	1
Kemerli	3	Sultankonak	1
Kemerliler	2	Susuzköy	1
Kaynarıcı	1	Sücüllü	1
Kıbledağı	1	Sügüllü	1
Kılıçlı	1	Şenkaya	1
Kılkuşu	1	Şihveren	2
Kızılkuşu	1	Şofik	1
Kireçhane	1	Taşçılar	1
Kocaçimen	3	Taşpınar	1
Koç	1	Terziler	1
Koçak	1	Teteva	1
Konak	1	Tivnikli	1
Kozanlı	1	Takaş	1
Kovanören	1	Toklular	1
Köklüce	1	Tonul	1
Körücek	1	Toplucak	1
Kurukal	10	Toklunak	1
Kurukol	8	Tuzluçayır	1
Kuşbakır	1	Ulucami	1
Kuşçimeni	1	Usluca	1
Kuşkondu	1	Uzundere	1
Kühteran	1	Uzunpazar	1
Kürtüllü	1	Üçkonak	1
Mataracı	1	Üçveren	1
Moryayla	3	Üvezli	2
Mut	1	Üzümlü	1
Mutırlar	1	Yakınsu	1
Müsellim	1	Yarpuz	1
Nohutlu	2	Yaylalar	1
Nurluca	1	Yayladere	1
Orhanlı	1	Yaylıdere	1
Ormansırtı	1	Y. Demirbük	1
Ovacık	1	Yanıpazar	1
Özlü	1	Yeşilcik	1
Pazarbaşı	2	Yoncacık	1
Pekmezli	7	Yusufeli	4
Pelitözü	2	Yürekli	1
Sadık	1	Zeyneli	7

Mezar taşlarında belirtilen köy isimlerinin doğruluğu yanlışlığıyla ilgili bir tetkike gidilmemiş ve nasıl yazılmışsa o şekilde kayıtlara geçilmiştir. 281 mezar taşında 199 köy isminin belirtilmiş olması kent hayatında da köy aidiyetinin önemsendiğini ve sürdürüldüğünü göstermektedir. Diğer bir deyişle bu durum, bireylerin kimlik ve aidiyet algılarında köy unsurunun önemini koruduğunu ifade etmektedir.

4.3. Çakaldağ'ın Karacaahmet ve Yakacık'la Mukayesesi

Karacaahmet Mezarlığı; Üsküdar'ın kendisi kadar eski bir mezarlığı olup şehir merkezinde bulunmaktadır. Burada, günümüz türkçesiyle yazılı bulunan (Osmanlı türkçesiyle yazılı mezar taşları da bulunduğu) mezar taşları üzerinde ayrıntılı bir gözlem yapılmıştır. Burada kent ve aidiyet bağlamında görülen durum şu şekildedir. Mezartaşlarında belirtilen şehir aidiyeti son derece az (tahminen %10) olduğu görülmektedir. Bunun yanında eşraf, aile ve meslek aidiyetinde yoğunlaşma (tahminen %60) göze çarpmaktadır.

Yakacık Mezarlığı ise büyük ölçüde göçle gelen yeni kurulmuş ve şehir merkezinden uzak bir bölgedir. Bölgede ikamet edenlerin henüz kentle sıkı bir teması olmamış, dolayısı ile aidiyetleri daha çok geldikleri yer yönündedir. Mezar taşlarında bu durumu çok yoğun bir şekilde görmek mümkündür. Köy/şehir aidiyeti çok yüksek oranda (tahminen %70-80) olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanında aile aidiyeti düşük oranda olduğu tahmin edilmektedir.

Bu iki mezarlık gözlem yolu ile elde edilen bilgilerle karşılaştırıldığında aidiyet ve kentleşme sorunları açık bir şekilde görülmektedir. Karacaahmet'in yer aldığı Üsküdar'ın merkezinde yaşayanların kente kalış süresi Yakacık'a göre uzun olduğu için aidiyet şehirden çok aile, eşraf ve mesleğe kaymaktadır. Bunun karşısında Yakacık'ta tam tersi bir durum görülmekte yani aidiyet geldikleri yere ilişkin tezahür etmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Ölmüş insanların mezar taşlarına o kişinin tanınmasına yönelik bir takım bilgiler yazılması büyük ölçüde ölümlerle ilgili olmayıp dirilerle ilgili olduğu düşünülmektedir. Yani ölen kişinin birinci derece yakınları tarafından ne yazılacağı belirlenmektedir. Şüphesiz ki bu yazıları ölen kişiden tamamen ayrı düşünmek de mümkün değildir. Sonuçta bu kararlar bir akrabalık ilişkisi ve etkileşimi çerçevesinde verilmekte ve uygulanmaktadır.

Bu uygulamanın altında yatan temel nedenler; *kimlik ibrazı, unutulmama ve dual/fatiha talebi*dir. Mezar taşları, fonksiyon itibarı ile yukarıda belirtilen temel nedenler çerçevesinde mezarlığı ziyarete gelen veya oradan geçenlerle iletişim kurmada bir araç konumundadır. Bu iletişimin temel öğeleri olarak ta; aile, eşraf, köy ve şehir aidiyetleri kullanılmaktadır. Burada, temel amaç; bu aidiyetler çerçevesinde oluşan hemşehrilik olgusunu harekete geçirebilmek ve bunu tanınma/dua talebinde işlevsel kılmaktır.

Burada şüphesiz ki ulusal kültür kalıpları altında oluşan ölüm ve mezarlık kültürüne ilişkin sosyal normlar da önem taşımaktadır. Bilindiği üzere sosyal normlar değer yargıları içerirler (Şerif&Şerif, 1996:241). İşte mevcut kültür ve değer yargıları etkileşimi sonucu oluşan mezarlık kültürüne ilişkin sosyal normlar çerçevesinde harekete geçirilmeye çalışılan hemşehrilik olgusu, özellikle büyük kentlerde son derece işlevsel bir konumda bulunmaktadır.

Mezar taşları vasıtasıyla ölü ile mezar ziyaretçileri arasında bir ilişki kurulmaktadır. Burada hemşehrilik, duygusal ortam yaratarak, bir bağ oluşturarak orada yatana dua/fatiha yönünde bir işlev görebilmektedir.

Araştırma yapılan bir ve gözleme tabi tutulan iki mezarlığa ait bilgilerin mukayesesi, problemin bir kentlileşme ve aidiyet sorunu olarak sunulmasının doğru bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. Kente gelenlerin kentlileşme süreçlerinin hızına bağlı olarak ve kentte kalış süresi ile de ilişkilendirerek mezartaşlarındaki değişimi çözümlenmek mümkün görünmektedir. Bu durumun farklılığını aynı aile içerisindeki jenerasyon farklılıklarında bile görmek mümkündür.³ Çakaldağ mezarlığının verilerinde şehir/köy ve aile aidiyetinin birbiriyle ayrı olarak tezahür etmesi yani şehir/köy aidiyeti olanlarda aile aidiyetinin zayıf çıkması, aile aidiyeti olanlarda da şehir/köy aidiyetinin düşük olması yukarıda ifade edilen analize uygun düşmektedir. Kentlileşme ile birlikte şehir ve köy aidiyetinden eşraf, aile ve meslek aidiyetine doğru bir yönelimin ortaya çıkması da, bu yaklaşımı destekleyen bir başka ögedir.

Netice olarak; nasıl ki kentte kalış süresi ile kente aidiyet arasında anlamlı bir korelasyon varsa, şehirde yaşayan bireylerin kentte kalış süresine ve kentlileşme sürecine bağlı olarak mezar taşlarında ifade edilen aidiyet türleri de değişime uğramaktadır. Bu durumun en somut göstergesi; Karacaahmet, Çakaldağ ve Yakacık mezarlıklarının mukayesesinde ortaya çıkan durumdur.

Kaynakça

- Ayata, S. Ayata A.G. (1996), *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Doğan, I. (1998), "Günümüz Türkiye'sinde Mezar Taşlarının Dili," *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*. Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Doğan, M.D. (1995), *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yayıncılık, İstanbul
- Erder, S. (1997), *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Güvenç, B. (1984), *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Karamağaralı, B. (1998) "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi," *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*. Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (1969), *The Gecekondu Rural Migration and Urbanization*, Campridge University Press, New York.
- Kartal, S.K. (1982), "Kentleşme Sürecinde Toplumsal Değişme Odağı Olarak Ankara," *Türköz Erder, Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Vakfı Yayınları, ss.123-163, Ankara.
- Keleş, R. (2000), *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları (5.baskı), Ankara.
- Kıray, M. (1982), *Toplumsal Değişme ve Kentleşme*, Türköz Erder, *Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Vakfı Yayınları, ss.57-66, Ankara.
- Şerif, M. Şerif, C. (1996), *Sosyal Psikolojiye Giriş*, I. cilt, (çev: M. Atakay, A. Yavuz), Sosyal Yayınları, İstanbul.

³ Karacaahmet Mezarlığında bir aile kabristanında babanın mezar taşında şehir aidiyeti olarak 'Kığı' ismi yer alırken aynı yerde bulunan oğlunun mezar taşında sadece isim bulunmaktadır.

Ekler

Ek 1 Seçilmiş Mezar Taşı Yazıları

1. Taş dikme başıma!
2. Yusuf, yavrum. Her gelişinde bir deste çiçek bırak
3. Ey yolcu etme merak bir gün olur siz de döneceksiniz bizlere/ Altından ağacın olsa zümrütten yaprak/ sen de bir gün olacaksın toprak.
4. Dün ben de senin gibiydim, gördüm Hüdayı / Yarın sen de benim gibi olacaksın oku Fatihayı
5. Toprak oldu bedenim altmış iki yaşında / Dört evlat bıraktım nur olan kucağımda / Yavrularım gülün, beni ayırdı ölüm / Onlar gülsün ki rahat olayım toprağımda.
6. Az ağrı, âsan ölüm, üç gün yatak, dördüncü gün toprak.
7. Meskenim bağlarbaşı / Sahraya hacet kalmadı / İçtim içtim ecel şerbetini / Lokmana hacet kalmadı.
8. Hayata doyamadan motorun kurbanı oldum.
9. Başkaları için yaşadı, kendisi için öldü.
10. Gençliğime ve evlatlarıma doyamadan gittim.
11. Ana başı tac imiş / Her derde ilaç imiş / Bir evlat pir olsa da / Anaya muhtaç imiş.
12. Geldi / Gördü / Göçtü.
13. Ona ölüm çok ıraktı / Bir anne bir dul bıraktı / İki öksüz kul bıraktı / Rahmet ile anıyoruz.
14. Ben de bir dem sefa sürdürdüm dünyada / Akibete bak, taş dikildi başıma.
15. Sizlerden ayrıldım 20 yaşında / Vatan bekliyordum nöbet başında / İsmimi okursan mezar başında / Üstüme kapanıp ağlama anam.
16. Bu genç yaşta mezardayım / Anadan babadan ayırıyım / Allah'ın emri bu / Ben burada çok bahtiyarım.
17. Gurbette iş kurbanı olan...
18. Tıpkı bir nehrin suları gibi bugün var olan yarın yok sanki.
19. Gonca bir gülken açmadan solan / dünyasına doymadan rahmetine kavuşan
20. Cefakâr, vefakâr annemize...
21. Bu dünyadan gider olduk / Gidenlere selam olsun / Ardımızdan dua edenlere selam olsun.
22. Bu dünyaya geldim yüzüm gülmedi / Kesildi artık acılarım cehraya hacet kalmadı / İçtim ecel şerbetini Lokmana hacet kalmadı / Yapıldı cennet sarayım mimara lüzum kalmadı.
23. Gülü içinde açıp solan Kadem Hoca.
24. Tıpkı bir nehrin suları gibi bugün var olan yarın yok sanki.
25. Gonca bir gülken açmadan solan / dünyasına doymadan rahmetine kavuşan
26. Cefakâr, vefakâr annemize...
27. Mütevazi, kibar, yakışıklı, selvi boylu, tatlı dilli, iyi huylu diye onu tanıyoruz.
28. Evimizin temeliydi, mutlu kılmak emeliydi, bırakıp gitmemeliydi, yokluğuna yanıyoruz / Kanadımız başımızdı, ekmeğimiz aşımızdı, hayat arkadaşımızdı, aramızda sanıyoruz / Ona ölüm çok ıraktı, bir anne bir dul bıraktı, iki öksüz kul bıraktı, Rahmet ile anıyoruz.
29. Ey erenler,
Düşmana diken ol bat / Dostuna gül ol da kok / Deme sakın benim az onların çok.

Bu mülkün sahibine kul olursan korku yok / Ruhuma bir fatiha okumadan gitmek yok.

Ek 2 Mezar Taşı Okuma Formu

Mezar Taşı Okuma Formu

No	<u>Şehir/Köy aidiyeti</u> a () yok b () şehir c () köy b () var:.....	<u>Aile/sülale/aşiret aidiyeti</u> a () yok b () var () aile () aşiret () sülale	<u>Yazının içeriği</u> a () sadece isim,tarih b () şiir c () özlü söz d () fatihaya/duaya davet e () vefa ve söz verme f () diğer
No	<u>Şehir/Köy aidiyeti</u> a () yok b () şehir c () köy b () var:.....	<u>Aile/sülale/aşiret aidiyeti</u> a () yok b () var () aile () aşiret () sülale	<u>Yazının içeriği</u> a () sadece isim,tarih b () şiir c () özlü söz d () fatihaya/duaya davet e () vefa ve söz verme f () diğer
No	<u>Şehir/Köy aidiyeti</u> a () yok b () şehir c () köy b () var:.....	<u>Aile/sülale/aşiret aidiyeti</u> a () yok b () var () aile () aşiret () sülale	<u>Yazının içeriği</u> a () sadece isim,tarih b () şiir c () özlü söz d () fatihaya/duaya davet e () vefa ve söz verme f () diğer
No	<u>Şehir/Köy aidiyeti</u> a () yok b () şehir c () köy b () var:.....	<u>Aile/sülale/aşiret aidiyeti</u> a () yok b () var () aile () aşiret () sülale	<u>Yazının içeriği</u> a () sadece isim,tarih b () şiir c () özlü söz d () fatihaya/duaya davet e () vefa ve söz verme f () diğer
No	<u>Şehir/Köy aidiyeti</u> a () yok b () şehir c () köy b () var:.....	<u>Aile/sülale/aşiret aidiyeti</u> a () yok b () var () aile () aşiret () sülale	<u>Yazının içeriği</u> a () sadece isim,tarih b () şiir c () özlü söz d () fatihaya/duaya davet e () vefa ve söz verme f () diğer
No	<u>Şehir/Köy aidiyeti</u> a () yok b () şehir c () köy b () var:.....	<u>Aile/sülale/aşiret aidiyeti</u> a () yok b () var () aile () aşiret () sülale	<u>Yazının içeriği</u> a () sadece isim,tarih b () şiir c () özlü söz d () fatihaya/duaya davet e () vefa ve söz verme f () diğer
No	<u>Şehir/Köy aidiyeti</u> a () yok b () şehir c () köy b () var:.....	<u>Aile/sülale/aşiret aidiyeti</u> a () yok b () var () aile () aşiret () sülale	<u>Yazının içeriği</u> a () sadece isim,tarih b () şiir c () özlü söz d () fatihaya/duaya davet e () vefa ve söz verme f () diğer

Çok ilginç mezar taşı yazıları:

ÜSKÜDAR'IN GELİŞME SÜRECİ İÇİNDE MAHALLE OLGUSUNUN İRDELENMESİ

Ebru Seçkin - Hüseyin Cengiz*

Özet

Üsküdar, M.Ö. V. yy.'dan itibaren varlığını devam ettiren, İstanbul Metropolitan Alanının en eski yerleşmelerinden biridir. Anadolu yakasının güneybatı ucunda yer almaktadır. İlk kurulduğu yer, günümüzde Üsküdar'ın merkezi olarak nitelenen bölgedir. Zamanla ilçe sınırları doğu ve kuzey yönünde genişlemiştir.

1970'de yapılan 1. Boğaz Köprüsü, Üsküdar sınırları içinden geçmektedir. Bu aks üzerinde zamanla önemli sanayi ve ticaret alanlarının yer seçmesiyle, konut alanları oluşmaya başlamış ve nüfus hızla doğuya ve kuzeye doğru yayılma göstermiştir. Altunizade, Çengelköy, Yavuztürk, Bulgurlu, Esatpaşa, Örnek ve Ünalın mahalleleri bu dönemden sonra yoğun konut alanı olarak gelişmiştir.

Mahalle ölçeğindeki iletişim ve gönüllü katılım ile yerel topluluğun örgütlenmesini sağlayarak, konut alanlarındaki yaşam kalitesini artırmak mümkün olabilmektedir. Bu amaçla, Üsküdar ilçesi kapsamında mahallelerin fiziksel ve sosyo-ekonomik yapıları irdelenmiştir. Üsküdar ilçesinde bulunan mahallelerin mevcut yapılarını belirleyerek sürdürülebilir planlama açısından yaşanabilir mahalle konseptinin belirlenmesinde etkili olan kriterler belirlenmeye çalışılmıştır. Yöntem olarak mahalleler nüfus, yoğunluk, alan büyüklüğü, oluşma dönemleri, oluşum biçimlerine göre değerlendirilmiş ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Farklı özellikler gösteren üç mahallede yaşayanlarla anket çalışması yapılmıştır. Anket çalışmasında, yaşayanlar açısından mahallenin ne anlam ifade ettiği ve planlama sürecine halkın katılımını sağlamakta uygun bir ölçek olan mahallede bulunması gereken özelliklerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuçta, planlama sürecine mahalle ölçeğinde halkın katılımını sağlamak, yaşayanlarla birlikte plan kararları üretmek, fizik mekanın düzenlenmesinin yanında halkı organize ederek topluluğun kalkınmasını sağlamak, yaşam kalitesini artırmak için önemli ve gerekli olan faktörler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Üsküdar, mahalle, planlama, katılım, yaşanabilirlik.

* Ar. Gör. Ebru Seçkin ve Prof. Dr. Hüseyin Cengiz, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

Giriş

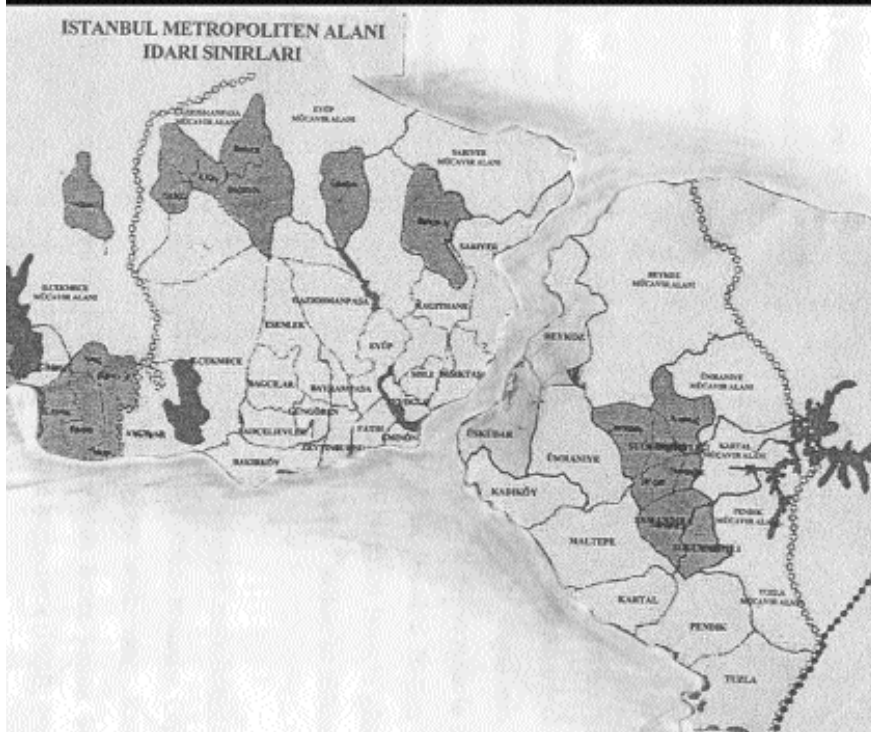
Planlama sürecine halkın katılımı, planı sahiplenen bireylerin varlığını ve toplumsal yaşamın devamlılığını sağlamak yönünde önemli olmaktadır. Bu noktada, kent içindeki en küçük yerleşim birimi olan mahalle gündeme gelmektedir. Mahalle kavram olarak, konut grubu için gerekli olan acil ihtiyaçların karşılandığı, ekonomik- sosyal tesisleri ve yaşama için gerekli hizmet alanlarını kapsayan kent içindeki en küçük yerleşme birimidir. Yüz yüze ve kişisel ilişkilerin egemen olduğu mahalle ünitesinde insanlar birbirini tanır, ortak sosyal etkinliklere katılır ve aralarında bilgi değişimi, dayanışma ve ortak kimlik bilinci oluşur. Günümüzde ise, mahallelerin ölçeğinin artması, teknik ve iletişim araçlarının gelişmesi gibi faktörlerin etkisiyle mahalle içinde dayanışma, aidiyet duygusu, ortak çıkarlar ve yüzyüze ilişkiler gibi topluluk kavramının içerdiği birtakım öğeler yok olmaya başlamıştır.

Çeşitli ülkelerde ise son yıllarda, planlama sürecine halkın katılımını sağlayarak, konut alanlarındaki yaşam kalitesini artırmak için mahalle planları yapılmaktadır. **Mahalle planlarının amacı**; yerel konuları tanımlayarak, eylem planı geliştirmek için mahalle esaslı çalışmalar yapmaktır. Böylelikle, konut alanlarındaki yaşam kalitesi artacak ve mahallenin karakterinin uzun dönem boyunca korunması sağlanacaktır. Birlik ve beraberlik içinde, ortak amaç için çalışan bireylerin varlığını artırarak sürdürülebilir planlama sürecine katılmalarını sağlamakta “mahalle ünitesi” uygun bir ölçek olmaktadır.

Kent planlaması sadece fizik mekanın yeniden düzenlenmesi veya biçimlendirilmesi değil aynı zamanda toplumsal ve ekonomik gelişme ve değişmeden kaynaklanan gereksinmelerin mekanla ilişkilerinin kurularak bu gereksinmelere cevap verebilecek şekilde fizik mekanın planlanmasıdır. Amerika gibi ülkelerde, üst ölçekli planlarda genel ilkeleri belirlenen mahallelerde arazi kullanım, nüfus, konut ve diğer fonksiyonlara ait bilgiler kullanıcıların isteklerine ve görüşlerine göre değerlendirilerek sağlıklı planlar yapılmaktadır. Bu planların yapılmasında iletişim ortamının olması, sorumlulukların paylaşılması, topluluğun ilgisini artıracak mekanizmaların gelişmesi önemli olmaktadır. Ülkemizde yerel ölçekte planlamaya katılımın söz konusu olmadığı düşünülürse mahallenin önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır.

Üsküdar Mahallelerinin Mevcut Durumu ve Sorunları

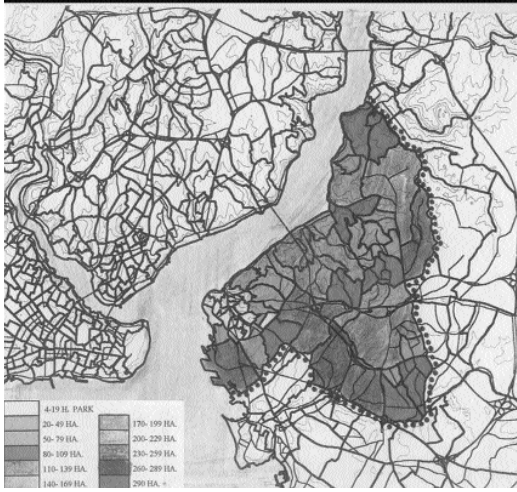
Istanbul Metropolitan alanının doğu yakasında, yer alan Üsküdar ilçesinin doğusunda Ümraniye ilçesi, güneyinde Kadıköy ilçesi, batı ve kuzeybatısında İstanbul Boğazı, kuzeyinde de Beykoz ilçesi bulunmaktadır. Bu sınırlar içinde 54 mahallesi bulunan Üsküdar, İstanbul'un 23 ilçesinden biridir. Toplam alanı 3695 ha.'lık alana sahip olan Üsküdar'ın 2000 yılındaki toplam nüfusu 495118 kişidir.

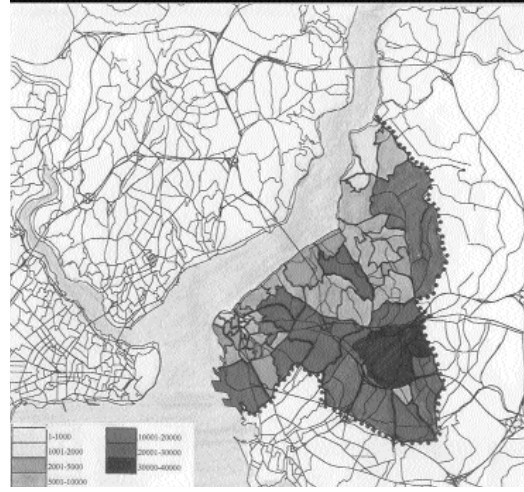
2.1. Mahallelerin Mevcut Durumu Hakkında Genel Bilgiler

Günümüzde Üsküdar'da bulunan 54 mahalle; farklı dönemlerde, değişen yaşam koşullarının etkisiyle oluşmuştur. Üsküdar yerleşmesinin odağını oluşturan tarihi merkezi ve çevresinde bulunan mahalleler ile 1950'lerden sonra oluşan mahalleler arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Yerleşmenin farklı fiziki ve sosyal özellikler göstermesindeki etkilerden en önemlisi sanayileşme ve kentleşme sürecidir.

Tarihi merkezde bulunan, Merkez İnkılâp Mahallesi 4 hektar ile en küçük mahalledir. En büyük alanı olan mahalle ise, 309 hektar ile Bahçelievler'dir. Mahallelerin nüfusları karşılaştırıldığında ise, Vanıköy'ün 599 kişi, Bulgurlu Mahallesi'nin ise 38037 olduğu görülmektedir. Hem alan hem de nüfus büyüklüğü açısından yerleşme geneli içinde en az değere sahip olan mahalleler, Üsküdar'ın ilk kurulduğu yer olan meydan ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu alanlardaki konutların, ticaret fonksiyonuna dönüşmeye başlamasıyla beraber mahalle nüfuslarında azalma görülmektedir. Tarihi kent merkezinde mevcut durum böyle iken, 1950'lerden sonra, ulaşım bağlantılarının artması ve sanayileşmenin etkisiyle kente olan göçler sonucunda oluşan mahalleler (Bulgurlu, Bahçelievler, Yavuztürk...), ilçe sınırları içinde en fazla alan ve nüfus değerlerine sahiptirler. Toplam alan büyüklüğü 20 ha'dan, nüfusu da 5000'den az olan mahalleler merkezde yoğunlaşmaktadır. Alan büyüklüğü 100 ha'dan ve nüfusu 15000'den fazla olan mahalleler ise yerleşmenin kuzey ve doğusunda yoğunlaşmaktadır.

Şekil 2.1: Mahallelerin alan büyüklükleri

Şekil 2.2: Mahallelerin nüfus büyüklükleri

Üsküdar'da Mahalle Tipolojisi

Mahalleleri alan büyüklükleri, nüfus değerleri, oluşma dönemleri, fiziksel özellikleri vb. bir takım özelliklerine göre aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz.

Merkez mahalleleri: Üsküdar'ın ilk oluştuğu yerde, organik dokuda dar yollardan oluşan mahallelerin, alan büyüklüğü 4- 29 ha. arasında değişmektedir. Önemli kamu binalarının, ticaret aktivitelerinin ağırlıkta olduğu Rumi Mehmet Paşa Mahallesi, Gülfem Hatun Mahallesi, barınma fonksiyonun hakim olduğu Ayazma, Salacak, İhsaniye örnek olarak verilebilir.

Bu grupta yer alan mahallelerin en önemli özellikleri;

Yapı ve insan yoğunluğunun fazla olması

Organik dokuda dar sokakların bulunması

Önemli hizmet alanlarının bulunması

Bazı mahallelerdeki konut alanlarının, konuttan ticarete dönüşmesi

Çeperde yer alan mahalleler: Sanayileşmenin etkisiyle, kente olan göçler sebebiyle gelişme alanlarında nüfus artışı olmuş ve yasadışı olarak organik dokuda alan büyüklüğü fazla olan mahalleler oluşmuştur. Bulgurlu, Yavuztürk, Bahçelievler, Ünalın, Örnek, Esatpaşa, Kirazlıtepe, Güzeltepe, Ferah mahalleleri bu etki altında oluşmuş mahallelerdir. Nüfusları 15000-28000 kişi arasında değişen, 130- 309 ha. arasında alan büyüklükleri olan mahallelerdir.

Bu mahallelerin önemli özellikleri:

Düzensiz ve yoğun yapılaşmanın olması

Yasadışı konutların olması

Mahalle içinde, hizmet ve donatı alanlarının yetersiz olması

Mahalle sakinlerinin çoğunluğunu, kente göç eden insanların oluşturması

Boğaziçi Mahalleleri: Boğaz kıyısında yer alan ve doğal eşiklerden dolayı nüfuslarında ve yerleşme alanlarında, büyümenin olmadığı mahallelerdir. Vaniköy, Abdullahağa, Kandilli, Beylerbeyi, Kuzguncuk mahalleleri örnek olarak vermek mümkündür.

Bu mahallelerin en önemli özelliği:

Organik dokuda olmaları

Nüfus yoğunluğunun az olması

Brüt ve net nüfus yoğunlukları arasında, mahalle içinde yer alan yeşil alanlar yüzünden farklılıklar olması

Doğal ve kültürel değerlere sahip olması

2.2. Anket Çalışması

Anket çalışmasının amacı; fiziksel özellikleri farklı olan alanlarda yaşayan mahalle sakinlerinin, farklı davranış kalıpları gösterip göstermediğini saptamak, halkın, planlamaya katılmasında ve mahallenin yaşayanlar tarafından algılanması- benimsenmesinde etkili olan faktörleri belirlemektir.

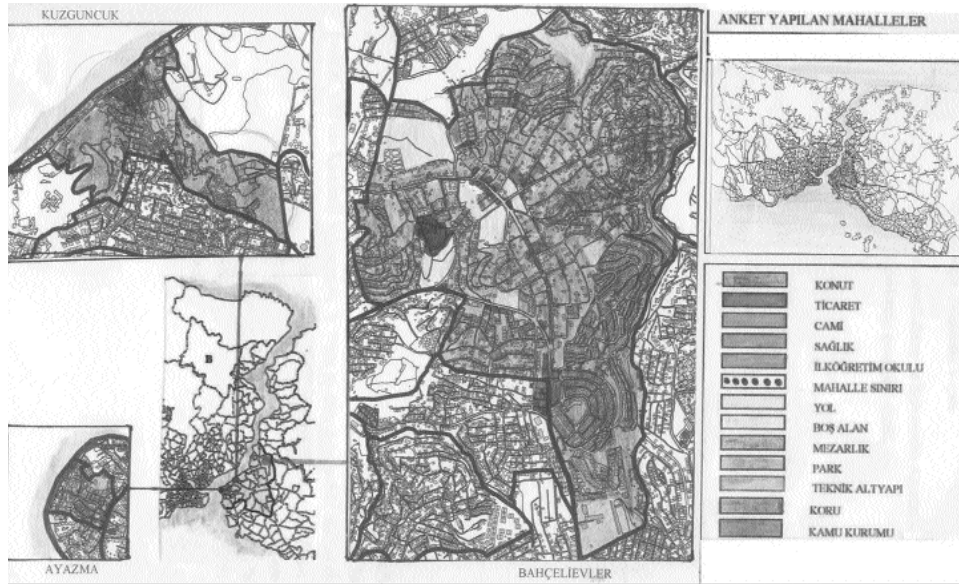
Yukarıdaki şekilde, ilçe sınırları içindeki mahalleleri sınıflandırdıktan sonra, özellikleri birbirinden farklılık gösteren üç mahallede (Ayazma, Kuzguncuk, Bahçelievler) yaşayanlarla hane halkı anketi yapılmıştır¹.

Anket yöntemi:

Birinci aşamada, Üsküdar ilçesi içinde mahalleler özelliklerine göre sınıflanmıştır. Bu sınıflama sonucunda farklı özellik gösteren mahallelerden örnekler seçilmiştir.

İkinci aşamada, seçilen mahalleler içinde farklı özelliklere göre katmanlama yapılmıştır. Belirlenen bölgelerde, rastlantısal örnekleme yöntemiyle anket çalışması yapılmıştır.

Üsküdar'ın eski mahallelerinden, barınma fonksiyonunun ağırlıkta olduğu Ayazma'nın; alanı 9 ha. ve nüfusu 1947 kişidir. Ayazma mahallesinde %2 örnekleme ile 10 hane ile anket yapılmıştır.

Şekil 2.3: Üsküdar ilçesi içinde anket yapılan mahalleler

¹ Hane halkı anketine ait veriler 2003 yılına aittir.

Kuzguncuk mahallesinin kuruluşu 16. yy'a uzanmaktadır. 60 ha. alan içinde 5010 kişi yaşamaktadır. Mahalle sınırları içinde iki farklı doku bulunmaktadır. İlki, mahallenin merkezinde yer alan eski doku, ikincisi, mahallenin doğusunda yer alan gecekondulardır. Kuzguncuk mahallesinde % 3 örnekleme ile 37 hane anketi (bu anketlerin 20 tanesi eski yerleşim alanında, 17 tanesi gecekonduların bulunduğu alanda) yapılmıştır

Bahçelievler, ilçenin kuzeyinde yer alan, 309 ha.'lık alan içerisinde 27 900 kişinin yaşadığı en büyük mahallelerden biridir. Mahalle içinde 10 000- 15 000 arasında kişinin yaşadığı site ve çevresinde düzensiz bir yapılaşma bulunmaktadır. % 1 örnekleme ile toplam 75 hane anketi (bu anketlerin 31 tanesi site içinde, 44 tanesi site dışında) yapılmıştır.

Sosyo- Ekonomik Yapı Özellikleri

Yüksek sosyo- ekonomik düzeydeki konut kullanıcılarının, yaşadıkları çevreden duydukları memnuniyetin, düşük düzeyde olanlardan daha fazla olduğu Hunter (1974), Kasarda ve Jenowitz (1974) gibi kişiler tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Yerel çevreden duyulan memnuniyet, farklı sosyo-ekonomik düzeydeki kişiler için değişik olabilmektedir. Yüksek düzeyde olan kesimler, yerleşmenin fiziksel özelliklerinden dolayı yaşamaktan memnun olurlarken, düşük düzeyde olanların fiziksel çevre kalitesinin düşük olmasına rağmen, yerleşme içindeki sosyal etkileşimin fazla olmasından dolayı bu tür alanlarda yaşamaktan memnun olma durumu fazla olabilmektedir (Erkut,1992).

Çalışmada öncelikli olarak, sosyo-ekonomik düzey ile ilgili sorular değerlendirilmiştir. Anket yapılan kişilerin sosyo-ekonomik düzeylerinin göstergesi olarak,

Eğitim durumları

Gelir dağılımları

Konut kira-satış değerleri

Doğum yerleri

Ev sahibi-kiracı olma durumları incelenmiştir.

Ayazma mahallesinde yaşayanların %60'ının İstanbul'dan, %25'inin Karadeniz bölgesindeki, %15'inin de diğer bölgelerdeki illerden oldukları görülmüştür. İstanbullu olanların fazla çıkmasında, eski bir mahalle olmasının etkisi vardır. Nitekim yaşayanların %43'ü 20 yıldan fazla bu mahallede yaşamaktadır. Kuzguncuk merkezde yaşayanların doğum yerlerine bakıldığında, %75'inin İstanbul, %25'inin de diğer illerden olduğu görülmüştür. Burada yaşayanların %36'sı 20 yıldan fazla süredir bu mahallede yaşamaktadır. Bahçelievler mahallesinde de İstanbul ve Karadenizliler'in oranı fazla çıkmıştır.

Hane büyüklükleri; Ayazma mahallesinde ortalama 3 kişi, Kuzguncuk merkezde 2 kişi, Kuzguncuk gecekondu bölgesinde 4 kişi, Bahçelievler site içinde 3 kişi, Bahçelievler site dışında 4 kişidir.

Ayazma mahallesinde, Bahçelievler mahallesinin tümünde, Kuzguncuk merkezde aylık toplam gelirleri 501 milyon ile 1 milyar arasında olanların oranı en fazladır. Kuzguncuk gecekondu bölgesinde, 251- 500 milyon aylık gelire sahip olma oranı en fazladır. Kuzguncuk mahallesinde görüldüğü gibi, benzer sosyo- ekonomik özellikler gösterenler birarada yaşamaktadırlar.

Ayazma mahallesinde en çok ilkokul ve lise mezunu, Kuzguncuk merkezde üniversite mezunu, Kuzguncuk gecekondu bölgesinde ilkokul mezunu, Bahçelievler site içinde lise ve üni-

versite mezunu, Bahçelievler site dışında ise ilkokul ve lise mezunu olanların oranının fazla olduğu görülmüştür. Kuzguncuk mahallesi sınırları içinde, gelir düzeyinde farklılık olan gruplar arasında, eğitim düzeyi açısından da farklılıklar bulunmaktadır.

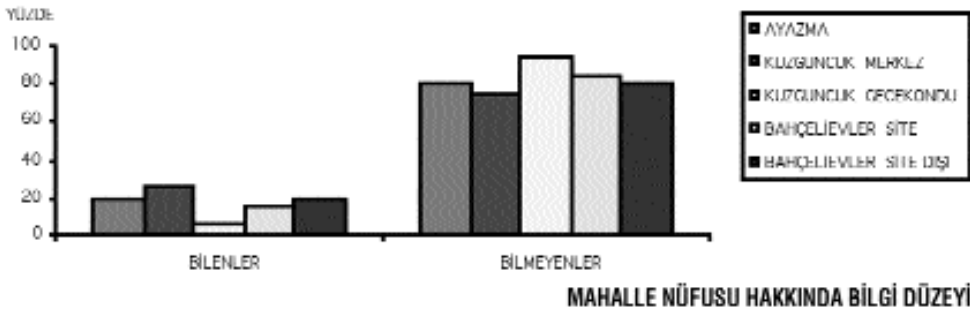
Mahallelere göre konut satış değerlerini karşılaştırdığımızda, Ayazma mahallesinde 61-80 milyar, Kuzguncuk merkezde 151-400 milyar, Kuzguncuk gecekondü bölgesinde 21-40 milyar, Bahçelievler site içinde 41-60 milyar, Bahçelievler site dışında 21- 40 milyar arasında değişmektedir. Mahallelere göre kira değerleri, Ayazma mahallesinde 251- 500 milyon, Kuzguncuk merkezde 151- 250 milyon, Kuzguncuk gecekondü bölgesinde 150 milyondan daha az, Bahçelievler site içinde 151- 250 milyon, Bahçelievler site dışında 150 milyondan daha azdır.

Mahalle sınırları içinde farklı konut türü olduğunu görmek mümkündür. Ayazma mahallesi içinde apartmanlar ve müstakil yapılar yoğunlaşırken, Kuzguncuk mahallesi içinde apartmanlar, gecekondular ve müstakil yapılar, Bahçelievler mahallesinde site, apartman, ev ve gecekondü yapıları bulunmaktadır.

Mahallenin Algılanması ve Benimsenmesi

Mahalle sınırları bilenlerin en fazla oranı, Ayazma ve Kuzguncuk Merkezde yaşayanlar (% 70), en az bilenlerin oranı ise Bahçelievler Site içinde yaşayanlar (%35) olduğu belirlenmiştir. Mahalle sınırlarının algılanmasında mahallenin fiziksel büyüklüğünün yanında mahallede yaşama süresinin de etkili olduğu düşünülerek, mahalle sınırları bilenlerin kaç yıldır aynı mahallede yaşadıkları belirlenmiştir.

Ayazma ve Kuzguncuk mahallesinde, mahalle sınırları bilenlerin % 43'ü 20 yıldan fazla süredir, Bahçelievler site içinde yaşayanların % 45'i 3-4 yıldır aynı mahallede yaşamaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, mahallede yaşama süresi arttıkça, mahalleyi algılama düzeyi de artmaktadır.

Şekil 2.4. Mahalle nüfusu hakkında bilgi düzeyi

Mahalle nüfusunu bilenlerin oranı, Kuzguncuk merkez ve Ayazma mahallelerinde en fazla olduğu görülmüştür. Mahalle nüfusunu bilmeyenlerin oranının, bilenlerden fazla çıkması, mahallenin yaşayanlar açısından tam olarak algılanmadığını göstermektedir.

Sosyo- ekonomik düzeyin yükselmesi, çevre ve yaşam koşullarına daha çok önem verme oranını artırmaktadır. Araştırma örneklemini içinde düşük sosyo- ekonomik düzeyi temsil eden

Kuzguncuk gecekondu bölgesinde yaşayanların mahalle seçiminde, ekonomik açıdan uygun konut bulunması ve işyeri/ okula yakınlık faktörlerinin etkili olduğu görülmüştür.

İnsanların yaşayacakları mahalleyi tercih etmelerinde önemli olan faktörler, işyerine/ okula yakınlık, miras, kooperatif gibi yollarla konut edinmesi, akraba, arkadaş veya hemşehrilerine yakın olmak istemesi, çevre ve yaşam koşullarının uygun olması, konut fiyatının ekonomik olması gelmektedir. Mahalle seçimlerini, kendi yaşam standartlarına uygunluğu açısından değerlendirerek yapmaktadırlar. Dolayısı ile bilinçli bir tercih yapılmaktadır. Bunun doğruluğunu test etmek amacıyla yaşamaktan dolayı memnun olup olmadıkları sorulmuştur

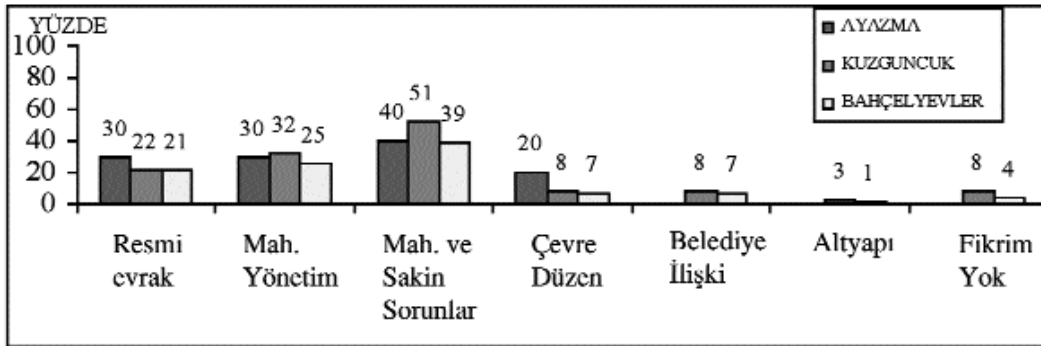
Memnun olanların oranı şu şekilde belirlenmiştir. Ayazma % 70, Kuzguncuk merkez %60, Kuzguncuk gecekondu % 76, Bahçelievler site içi % 81, Bahçelievler site dışı % 77'dir. Memnun olma oranının fazla çıkmasında, bireylerin mahalle seçimlerini bilinçli olarak yapmaları etkili olmuştur.

Sosyal Bağlantılar: Mahalle sakinleri arasındaki ilişkiler-tanışıklık durumu, en çok karşılaşılan mekanlar incelenmiştir.

Ayazma mahallesinde yaşayanların %40'ı 100'den fazla kişiyi tanımakta iken, Bahçelievler site içinde yaşayanların %29'u 11- 20 arasında kişiyi tanımaktadır. Site tarzı bir yaşam tarzının komşuluk ilişkilerini zayıflatmakta ve tanışıklığı azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca yaşayanların mahallede yaşama sürelerinin artması ve mahallenin büyüklüğünün azalması tanışıklığı artırmaktadır.

Görüldüğü gibi, yaşayanların mahalle içinde en çok karşılaştıkları mekanlar, sokak ve apartman girişleri olarak belirlenmiştir. Mahalle içinde, fiziksel düzenleme açısından ortak kullanım mekanlarının olmaması sebebiyle karşılaşma mekanları kısıtlı olmaktadır. Konut türü de mahalledeki tanışıklık durumunu etkilemektedir. Kuzguncuk mahallesinde müstakil binalar daha çok olduğu için, sokakta karşılaşma oranı fazla çıkmaktadır. Mahallelerin, küçük olması da sokak, market, cami gibi mekanlarda karşılaşma oranını artırmaktadır.

Muhtar İle Mahalle Sakini Arasındaki İlişki:

Şekil 2.5. Muhtarın görevleriyle ilgili düşünceler

Mahalle sakinlerine “sizce muhtarın görevleri nedir” şeklinde yöneltilen soruya yaşayanların verdiği cevaplar yedi kategoride değerlendirilmiştir. “Mahalle sakinlerinden ve mahalleden so-

rumlu olan kişi” olduğunu belirtenlerin oranının üç mahallede de en fazla olduğu belirlenmiştir. Fiziksel çevrenin düzenlenmesinde aktif olarak yer almak, mahalle ile ilgili konuları yetkililere iletmek, mahalle sakinlerinin sorunlarını dinlemek gibi yaşayanların beklentilerini yansıtan ifadeler de bulunmaktadır.

Muhtarın adını bilenlerin oranı, Ayazma %90, Kuzguncuk %70, Bahçelievler % 44 olduğu görülmüştür. Muhtarlığın yerini bilenlerin oranı ise; Ayazma % 100, Kuzguncuk %95 ve Bahçelievler % 46 olarak belirlenmiştir.

Muhtarlığın yerini ve muhtarın adını bilenlerin oranı, birbirine yakın değerlerde çıkmışlardır. Muhtarı tanıma ve yerini bilme oranı görüldüğü üzere, alan büyüklüğü küçük olan Ayazma ve Kuzguncuk mahallelerinde fazla çıkmıştır. Buradan da fiziksel düzenlemelerin, sosyal ilişkiler üzerinde etkili olduğunu belirtmek mümkündür. Yaşayanların, muhtarla kurduğu ilişkinin düzeyi, muhtarın tanınmasında etkili olmaktadır. Mahalle sakinleri, sadece ikametgah kağıdı almak, nüfus işlemlerini halletmek için, muhtara gitmektedir. Bu hizmeti yerine getiren muhtarın, yaşayanlarla olan iletişiminin kuvvetlenmesini beklemek çok doğru olmamaktadır. İlişkinin güçlenmesinde ortak amaç için çalışmak, sık sık biraraya gelmek gerekmektedir. Buradan hareketle, yaşayanların mahalle muhtarının önderliğinde yapılacak olan toplantılara katılma istekleri ve toplantı yapmanın gerekli olduğu hakkındaki düşünceleri belirlenmiştir.

Katılım

Yaşayanların mahalle ile ilgili konuların tartışılacağı toplantılara katılma istekleri belirlenmiştir. Ayazma mahallesinde yaşayanların %98'i katılım demiştir. Kuzguncuk mahallesinde katılım (% 43) ve gerekli ancak katılamam (% 46) diyenlerin oranı birbirine yakın çıkmıştır. Bireylerin büyük çoğunluğu çalıştıkları için katılamayacaklarını belirtmişlerdir.

Bahçelievler mahallesinde katılım diyen bireylerin oranı (% 45) olarak belirlenmiştir. Yaşamaktan memnun fakat birtakım olumsuzlukları gidermek amacıyla, istekli olan bireylerin bulunması, katılma isteklerinin artmasında etkili olmuştur. Katılamam diyen bireylerin oranı % 28'dir. Katılamayacaklarını belirten bireylerin oranının en fazla olduğu mahalle, Kuzguncuktur. Bu sonucun çıkmasında, mahalle sakinlerinin muhtardan memnun olmaması ve güvenmemesi etkili olmuştur. Muhtardan memnun olma durumunu karşılaştırmak gerekirse, memnun olma oranı, Ayazma mahallesinde %70, Kuzguncuk mahallesinde % 45, Bahçelievler mahallesinde % 45, fikrim yok diyenlerin oranı, Ayazma mahallesinde %5, Kuzguncuk mahallesinde % 8, Bahçelievler mahallesinde % 26 olarak belirlenmiştir. Görüldüğü gibi muhtardan memnun olma durumu, yaşayanların mahalle ile ilgili konularda yardımcı olmasına ve toplantılara katılma isteklerinde etkili olmaktadır. Muhtardan memnun olan bireylerin katılma istekleri artmaktadır.

Yaşayanlar açısından mahallelerin olumsuz özelliklerin neler olduğu belirlenmiştir. Bozuk ve çirkin yapılaşmanın olması sorununu, Bahçelievler site dışında ve Kuzguncuk gecekondu bölgesinde yaşayanlar, otoparkın olmama sorununu ise Bahçelievler mahallesi site içinde yaşayanlar belirtmişlerdir. Öncelikli önemli olan konu ve sorunların, sosyo- ekonomik yapıyla ve mahallenin fiziksel özellikleriyle ilgili olduğu görülmüştür.

Değerlendirme

İstanbul Metropolitan Alan sınırları içinde yer alan Üsküdar ilçesinin incelenmesi sonucu görülmüştür ki; ortak amaç doğrultusunda topluluğu organize etmek ve planlama sürecine katılımı sağlamak için mahalleler uygun koşullara sahip değildir. Mahalle planları, insanların yaşadıkları yeri sahiplenmesini, benimsemesini ve yaşam kalitesinin artması için çalışma isteğinin artmasını sağlamaktadır. Mahallelerin fiziksel ve sosyal yapısının incelenmesi sorunu ortaya çıkan sorunları aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür.

İletişim Sorunu: Muhtar-mahalle sakini ve mahalle sakinleri arasında iletişim kurulmasında aşağıdaki faktörlerin etkili olduğu saptanmıştır.

a. Mahallenin fiziksel yapısı

Sınırları çok büyük olan mahallelerde, yüz yüze ilişki kurulamamakta ve yaşayanlar sadece yakın çevrelerindeki (hatta sadece oturdukları binadaki) insanları tanımaktadırlar. Mahalle içinde ortak kullanım mekanlarının olmaması da, insanların biraraya gelme olasılığını azaltmaktadır.

b. Yaşayanların sosyo- ekonomik yapısı

Gelir düzeyi, eğitim düzeyi, doğum yerleri, mahalle içinde yaşama süresi, iş sahipliği gibi faktörler, sosyal bağlantıları etkilemektedir. Sosyo- ekonomik düzeyin eşit olduğu bireyler birbirleriyle daha kolay iletişim kurabilmektedirler.

İletişimin zayıf olduğu bir yaşama alanında, mahalle sorunlarını çözmek ve yaşam kalitesini artırmak için topluluğu organize etmek, muhtarın da mahalle sakinlerini bilgilendirmesi ve birtakım eylemleri halkla beraber faaliyete geçirmesi zorlaşmaktadır.

Mahallenin Algılanma- Benimsenme Sorunu: Mahalle sınırlarının çok büyük olmasından dolayı mahallenin bütünü algılanamamakta ve bireylerin yaşadıkları mekanı sahiplenme duygusu azaltılmaktadır. Koru, mezarlık gibi yeşil alanların mahalle içinde geniş alan kaplaması, trafiğin yoğun olduğu caddelerin mahalle içinden geçmesi, mahallenin bütünlüğünü yok ederek algılanmasını zorlaştırmaktadır.

Yetki Sorunu: Mahalle sakinlerinin, sorun ve beklentilerini dile getirebildikleri ilk basamak mahalle muhtarlarıdır. Ancak, mahalle muhtarı merkezi yönetimin görevlerini yerine getirmekle görevli bir memur konumunda olduğundan dolayı, mahallenin sorunlarına çözüm bulmakta yetersiz kalmakta ve yerel yönetime baskı yapabilecek yetkiye sahip olamamaktadır. Mahalle içinde gereksinim duyulan hizmetlerin merkezi ve yerel yönetimlerden istenmesi aksaklık yaratmakta ve mahalle halkının işbirliği ve desteği istenen ölçüde sağlanamamaktadır. Mahalle kurulmasında en çok ve en az hane sayısı ve nüfus miktarı yasalarda belirtilmemiş olduğu için 500 kişi yanında 30000 kişiyi yöneten mahalle muhtarlıklarına da rastlanmaktadır. Bu durum, eşit şekilde hizmet verilmesine olanak tanımamaktadır.

Yönetime ve Planlamaya Halkın Katılmasındaki Sorunlar: Mahalle planlarının yapılarak, planlama için veri toplama ve yaşayanların mekanı sahiplenmesini sağlayacak katılım ortamının yaratılması gereklidir. Bu noktadaki en önemli sorun, halkı organize edecek olan muhtarın çalışmalarını yürütebilmesi için gerekli alet ve uygun bir mekanın bulunmamasıdır. Yapılan tüm çalışmalardan tüm halkın bilgilendirilmesi için kuvvetli bir iletişim ortamının olması gerekmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi günümüzdeki mahallelerde bu özelliği

bulmak mümkün olmamaktadır. Mahalle muhtarının yerini ve adını bilmeyen bireylerin yaşadığı mahallede iletişimin ne kadar zayıf olduğu görülmektedir.

Üsküdar'da, sanayileşme, ulaşım bağlantılarının gelişmesi, hızlı nüfus artışı gibi faktörler sonucu yeni mahalleler oluşmuş, toplumsal yaşam ve fiziki mekan değişmiştir. Mahalle birimlerinin bugünkü durumunun, mahalle sakinlerinin yönetime sorun, istek ve düşüncelerini aktarmak ve planlama sürecine katılmak konusunda imkan vermediği görülmüştür. Katılım ortamının gerçekleşmesinde, yaşayanların birbirini tanıması (tanışıklık-iletişim), bütünlük içinde olması (dayanışma) ve mahallenin büyüklüğü (ölçek) önem taşımaktadır. Bu ilişkilerin kurulmasında da, mahallenin nüfus, yoğunluk, sosyal ve ekonomik yapısı önemli olmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Örnek mahallelerin incelenmesi sonucunda, mahallenin yaşayanlar tarafından algılanması-benimsenmesi, katılım ortamının gerçekleşmesi ve topluluk içindeki ilişkileri aşağıdaki faktörlerin etkilediği görülmüştür.

4.1. Algılama Ve Benimsemeye Etkili Olan Faktörler

Mahallenin Fiziki Yapısı

Mahallenin büyüklüğünün artması, algılanabilirliği azaltmaktadır. Uygun büyüklükte olan mahallelerin yaratılmasına gerek duyulmaktadır. Mahalle sınırları eşiklere göre belirlenmediğinden, bazı mahalle sınırları içinde yer alan büyük yeşil alanlar veya ana ulaşım aksları mahallenin bütünlüklü yapısını olumsuz etkilemekte ve parçalanmış mahallelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. *Bu sebepten dolayı doğal ve yapay eşiklere göre sınırlar belirlenmelidir.* Mahalleler içinde yaşayanların biraraya gelerek, ilişki kurabilecekleri mekanların yaratılmaması sonucunda birbirini tanımayan bireylerin sayısı artmaktadır. *Bu sebepten dolayı mahalle planlarında bu gibi mekanların bulunmasına önem verilmelidir.*

B. Kullanıcının Özelliği

Mahalle içinde yaşayanlar arasındaki sosyo-ekonomik özellikler arasında ne kadar çok benzerlik olur ise bireyler arasında iletişim daha kolay kurulabilmektedir. Doğal ve yapay eşiklerle sınırları belirlenen ve sosyo-ekonomik açıdan birbirine benzeyen bireylerin bir arada yaşadıkları mekanların oluşturulması ile yaşanan yerin sahiplenmesi, mahalleli bilincinin gelişmesi ve iletişim ortamının yaratılarak topluluğun kalkınması için ortak hedeflerin oluşturulması mümkün olabilecektir.

Topluluk İçindeki İlişkileri Etkileyen Faktörler

Mahalle çok büyük olmamalıdır. Yaşayanların birbiriyle yüz yüze ilişkide bulunabileceği bir büyüklükte olmalıdır. *Mahalleler arasındaki fiziksel, sosyo-ekonomik farklılıkların yanında sakinlerinin haberleşmelerini, görüş alışverişinde bulunmalarını ve karar üretmelerini- bir başka deyişle toplumsal ilişkilerin yoğunlaştırılabilmelerini- sağlamak için mahalle içinde biraya gelebildikleri ortak kullanım mekanları yaratılmalıdır.*

Planlamaya Bireylerin Katılımını Sağlamakta Önemli Olan Faktörler

Katılım ortamının yaratılmasında ve topluluğun organize olmasında mahalle yönetiminin rolü önemli olmaktadır. *Muhtar, mahalle ile ilgili konularda, halkın ihtiyaç ve beklentilerini aktarmak üzere yerel yönetimle sürekli ilişki içinde olmalı ve görüş bildirmelidir. Mahallenin kalkınması, korunması ve yaşanabilirlik koşullarının iyileştirilmesi ile ilgili konularda, halkında görüşlerini alarak, yetkililerle işbirliği yapmalıdır. Mahalle ölçeğinde yönetime katılım ve tabandan, yönetime bilgi akışını sağlamak açısından mahalle meclisleri oluşturulmalı ve mahalle muhtarının söz hakkına sahip olması gereklidir. Muhtar dışında, yaşayanların ve sivil toplum kuruluşlarının da katıldığı meclis toplantılarında alınan kararları, belediyeye aktararak görüş bildirmelidir.* Mahalle ile ilgili konulara karşı duyarlı, tartışan, toplumsal dayanışmaya önem veren, belediye- muhtarlık işbirliği sağlanmış bir mahallede, yaşam kalitesi yükselerek, daha yaşanabilir mekanlar elde edilebilecektir. Mekana ve plana sahip çıkan bireylerin sayısında artış olacaktır.

Mahalle içinde, muhtarın etkili ve verimli şekilde çalışmalarını yapabilmesi için uygun koşulların sağlanması gereklidir. Bu koşulları aşağıdaki şekilde belirtebiliriz.

Muhtarlık binasının mahallenin merkezinde yer alması

Mahalle içinde herkesin erişebileceği bir noktada toplantı mekanlarının oluşturulması

Muhtarın teknik alet ve bilgiye sahip olması

Mahalle ölçeğinde yapılacak olan planların etkili ve verimli şekilde yapılması için;

Kuvvetli iletişim ortamının olması

Sorumluluklarının paylaşılması

Toplulukların ilgisini artıracak mekanizmaların gelişmesi gereklidir.

Halkın eğitilmesi gereklidir.

Mahalle planlarının yapılması ile,

Belediyelerin, yatırım programı ile ilgili kararları yönlendirilecek

Mahalle sakinlerinin ilgisinin uzun süreli olması sağlanacak

Topluluğun kalkınması sağlanacak

Yaşam kalitesi artacak

Yaşadıkları mahallenin sorunlarıyla ilgilenen ve daha yaşanabilir olması için çözüm önerileri geliştiren ve kendini o topluluğun katılımcı bir parçası olarak gören bireylerin sayısı arttıkça, topluluğun kalkınması sağlanmış olacaktır. Sorunların mahalle düzeyinde ele alınması, mevcut olanakların mahalleler arasında eşitsiz dağılımının sorgulanması, bireylerin yaşadıkları yeri, diğer mahalleler ile kıyaslayarak, mahalle adına talepler geliştirmeleri ve bu taleplerini mahalle sakini olarak izlemeleri yerel yönetimlerin dikkatini çekerek daha sağlıklı yerleşmelerin üretilmesini sağlayacaktır.

Özellikle İstanbul'daki mahallelerin sorunları da göz önüne alınarak, katılım, dayanışma, gönüllülük, algılanabilirlikler ve benimseme gibi temel ölçütleri bulunan mahalle planlarının yapılması gerekli olmaktadır.

Kaynakça

- Alada A., (2001), "Şehir Yönetiminin Örgütlenmesinde İlk Basamak:Mahalle", İula-Emme Yayını, İstanbul
- Aksel, A.,(1993),"Üsküdar", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 6 ,346.
- İBŞB, (2002), Şehir Planlama Müdürlüğü Beykoz Göksu Mevkii ve Üsküdar Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgeleri Analitik Etüd ve Araştırma Çalışması Raporu, Planlama ve İmar Daire Başkanlığı
- Erkut, G., (1992), Yerleşim Yazıları, YTÜ, İstanbul.
- Seçkin, E., (2003), "Planlama Süreci İçinde Mahalle Olgusu ve Üsküdar Örneğinde İrdeleme", Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, İstanbul

ŞEHRE GÖÇ EDENLERİN ŞEHİRLE BÜTÜNLEŞMESİNDE YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ (ÜSKÜDAR BELEDİYESİ MESLEK EDİNDİRME KURSLARI ÖRNEĞİ)

Ali Rıza Abay*

Giriş

Köy ve şehir, köylü ve şehirli birbirine zıt ve birbirini tamamlayan iki kavramdır. Şehrin kaynağı köy, köyün yönü de şehre doğrudur. Köylü ile şehirli arasında, yolcu ile hancı, misafir ile ev sahibi arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki vardır. Köylü şehre geldiğinde sıfat değişti-rip bir ara sıfat olan göçmenlik sıfatını almaktadır. Artık köylü şehirde göçmendir. Köylü bu ara sıfatı aldığı geçiş döneminde köylülük ve şehirlilik arasında bocalamaktadır. Ne köyden ve köylülükten kopabilmektedir, ne de şehirde yaşadığı halde şehirli olabilmektedir. Bu durum şehirleşme ve şehirlileşme diye birbirinden ayrılması pek mümkün olmayan ama yine de niteliği itibarı ile birbirinden farklı olan iki problem ile karşılaşmaktayız.

Köylü şehirlinin tanrı misafiridir. Şehirde umduğunu elde edemediği zaman bulduğu ile yetinmeye razıdır. Ancak ev sahibi olan şehirli misafirini en iyi şekilde ağırlamalıdır. Şehirli bu görevini yerine getirebilmekte midir?

Eski sıfatı ile köylü yeni ve geçici sıfatı ile göçmen, hiç şüphesiz, şehirde yaşamayı ve şehirli olmayı şehirliden öğrenecektir.

Göçmenlerin köyden bazı alışkanlıklarını şehre taşıdıkları ve bunları şehirde de devam ettirmek istedikleri doğrudur. Ancak göçmenler şehre geldiklerinde, örneğin; gecekonda yapmayı ve kaçak inşaat yapmayı ve diğer bazı şehre uymayan olumsuzlukları bilmiyorlardı. Bunları direk yada endirek olarak şehirliden yada şehri yönetenlerden öğrenmişlerdir.

Köylülükten göçmenliğe, göçmenlikten şehirliliğe devam eden sürecin psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel birçok boyutunun olduğu muhakkaktır.

Türkiye’de her ne kadar halk arasında, Türkiye dışından gelenlere göçmen deniliyorsa da literatür açısından bir ayırım yapmak mümkün değildir. Ancak şehirlileşme açısından şehirden şehre göç ile köyden şehre göçün farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Zira bizim burada daha çok üzerinde yoğunlaşacağımız husus köyden şehre göç edenlerin şehirlileşmesi hususudur.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi.

Bu bildiri de köylülükten şehirliliğe geçiş sürecinde ev sahibi konumunda olan şehirlilerin görevlerini yerine getirip getirmediikleri tahlil edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, şehirlinin vekaletini almış olan yerel yönetimlerin, göçmenlerin şehirle bütünleşmesinde çok önemli bir işlevinin olduğu göz önünde bulundurularak, çalışma evreni olarak seçilmiş olan “Üsküdar Belediyesi meslek edindirme kursları” şehirlileşme açısından analiz edilmeye çalışılacaktır.

Köylülükten Göçmenliğe, Göçmenlikten Şehirliliğe Giden Süreç

“Bireylerin ya da toplumsal grupların yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmelerine göç denir (Ozankaya, 1975:49). Amiran Kurtkan Bilgiseven de (1980) göç’ü bir coğrafi hareketlilik olarak ifade ettikten sonra, bir ülkedeki fertlerin bazılarının yaşadıkları yeri değiştirmeleridir, diye tanımlamaktadır.

Gezgin’in Braunschmid’ten aktardığı bir tanımda ise göç; “Göç eden kişinin ya da bir grup insanın önceden belirlenmiş bir süre için veya bundan daha geniş bir süre için ikametgahını bir yerden başka bir yere nakletmesidir” şeklinde tanımlanmaktadır (Gezgin, 1994: 16).

Göçler; bireyler ve toplumsal gruplar halinde olduğu gibi, tarihi süreç içinde kavimler ve uluslar halinde de ülke değiştirmeler olmuştur ki bunlara da toptan göç adı verilmektedir (Hançerlioğlu, 1986: 158).

İnsanların doğdukları ve yaşadıkları yeri terk etmelerinin çeşitli sebepleri vardır. Genel olarak bu sebepler köyün itmesi ve şehrin çekmesi teorisi ile izah edilse de detaylandırıldığı göçün, ekonomik, siyasal, ailevi, dini ve savaş gibi sebeplerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Göç hangi çeşit ve sebebe bağlı olursa olsun sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik boyutları olan bir olgudur.

Göç ile şehirleşme arasında hemen hemen birebir, bir ilişki vardır denilebilir. Şehirleşme göçün bir sonucu iken, göçte şehirleşmenin bir sebebidir. Ayrıca endüstrileşme ve şehirleşme göçü hızlandırırken, hızlı ve aşırı göçte çarpık şehirleşmeye sebep olmaktadır.

Tarihçilere ve toplumbilimcilere göre, insanlık tarihi içinde şehirlerin MÖ 3000-5000 yılları arasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Günümüz şehirlerine model olacak şehirler ise sadece 250 yıllık bir geçmişe sahiptirler (Tatlıdil, 1994:385).

Başlangıçta yerleşik köylü halkın, ürettiklerinin fazlasını satmak ve ihtiyaçlarını satın almak, şehirdeki dini törenlere katılmak, eğlenmek ve düşman istilası ihtimalleri karşısında şehrin müstahkem kalelerine sığınmak vb. sebeplerle (Bilgiseven, 1988:25) köy şehrin kurulmasına katkıda bulunurken, sanayileşmenin de şehirde ve şehrin etrafında kümelenmesi ve ticaretin de şehirde mekan tutması vb. sebepler şehri cazibe odağı haline getirmiştir. Böylece adına göç dediğimiz nüfus hareketleri de hızlanmıştır.

Şehir bilimcilerinin, şehri tanımlarken değişik perspektiflerden bakarak tanımladıklarını görüyoruz.

Genellikle şehri tanımlamak için idari ve demografik özellikler ile sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler dikkate alınmaktadır.

İdari ve demografik açıdan; belli bir nüfus büyüklüğüne ulaşan yerleşme birimi olmaktadır (Sezal, 1992:22). Ancak nüfus büyüklüğünü esas alan şehir tanımları ülkeden ülkeye değiştiği gibi aynı ülkede zaman içinde de değişmektedir.

Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan ise; sosyal hayatın mesleklere, işbölümüne ve farklı kültür gruplarına göre organize edildiği, kurumlaşmaların yoğunluk kazandığı, karmaşık insan ilişkilerinin bütün bir günlük yaşayışı etkilediği yerleşme merkezi olarak tanımlanabilir (Keleş, 1976; Sezal, 1992).

Bir başka yaklaşıma göre de şehir; heterojen mesleki örgütlenmelerin ön plana çıktığı, sosyal yaptırımların azaldığı, fertlerin “biz” duygusuna sahip olduğu cemaat hayatından, “ben” duygusunun hakim olduğu cemiyet hayatına geçtiği ve bu tarz içinde sosyal ilişkilerin yer aldığı cemiyetler olarak görülmektedir (Tatar, 1997:73). Böylece şehre “birbirine benzemeyen yaşam biçimlerine sahip insanların aynı yerleşim alanında diğer yaşam biçimlerini kabullenecek yaşayabildiği mekanlardır” (Tatlıdil, 1994:385) diyebiliriz.

Weber’in ayrımını esas aldığımızda şehirleri; tüketici, üretici ve ticaret şehri diye üçe ayırdığımız gibi (Bilgiseven, 1986:15), Zanden’in ayrımını esas aldığımızda da şehirleri; sanayi öncesi şehirler, sanayi merkezi şehirler ve metropoliten şehirler diye üç aşamalı bir gelişimden söz edebiliriz (Sezal, 1992:42).

Gerek şehrin tarihi oluşum çizgisini ve bu oluşum çizgisine bağlı yaklaşımları ve gerekse şehirle ilgili yapılmış olan tanımları göz önünde bulundurduğumuzda şöyle bir sonuca varılabilir: Şehir; tarım dışı etkinliklerin var olduğu, karmaşık ilişkilerin yaşandığı, iş bölümünün alabildiğine çoğaldığı, sosyal yaptırımların azaldığı, gönüllü örgütlenmelerin ortaya çıktığı, “ben” duygusunun hakim olduğu ve belli bir nüfus kesafetine ve idari yapılanmaya sahip yerleşim mekânıdır.

Şehirleşme ise dar anlamda, şehir sayısının ve şehirlerde yaşayan nüfusun artmasıdır.

Ancak şehirleşme olayını sadece şehir sayısının ve şehirlerde yaşayan nüfusun artması ile izah etmek yeterli değildir.

Şehirleşme, geride bıraktığımız yüzyılın en önemli özelliklerinden birisi olmuştur. Gelişmiş olsun, gelişmekte olsun, kapitalist olsun, sosyalist olsun bütün ülkeler şehirleşme olayının ve sonuçlarının etkisiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Türkiye’nin şehirleşmesine gelince; Türkiye’nin şehirleşmesine etki eden faktörleri genel şehirleşme yaklaşımlarından soyutlamamız mümkün değildir. Ancak yine de Türkiye’ye özgü bazı farklılıkların olması doğaldır” (Abay,2003:165).

Sanayi öncesi tarım toplumlarında nüfusun büyük bölümü kırsal kesimde ve köylerde yaşarken, sanayi devriminden sonra büyük kitleler şehirlerde yerleşmeye ve yepyeni bir hayat tarzı geliştirmeye başlamışlardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi şehirleşmeyi besleyen ana faktör göç, özellikle de iç göçtür. Bilindiği gibi batıda önce sanayi merkezleri kurulmuş, daha sonra da sanayi ihtiyacı olan iş gücü ihtiyacı göçleri tetiklemiş ve böylece şehirleşme baş göstermiştir (Canatan,1998:97 ve Canatan,1998:25).

Türkiye’nin demografik yapısı ve bunun toplam ifadesi olan nüfusu bilindiği gibi 1923’te Cumhuriyet’in kurulmasından günümüze kadar geçen süre içinde bir hayli gelişmiş ve değişmiştir. Son 22 Ekim 2000 sayımına göre nüfusumuz 67.853.315 kişi olarak tespit edilmiştir. Bilindiği gibi 1923 yılında ülkemizin nüfusu 13.648.000 kişi kadardı. Böylece ülkemizin nüfusu başlangıcından günümüze yaklaşık %500 oranında büyümüş olmaktadır. Yani Cumhuriyet’in başlangıcında günümüz nüfusunun %20’si kadar nüfusa sahiptik. 769.604 km yüzölçümlü ülkemizde nüfus yoğunluğu yani km başına düşen nüfus son sayıma göre 88 kişidir. Cumhuriyet’in başlangıcında 1923’lü yıllarda km başına 18 kişi düşmekteydi (www.die.gov.tr/nufus2000 ve Genar, 2003).

Türkiye'ye şehirleşme açısından baktığımızda ise, 1950'li yıllardan itibaren başlamıştır diyebiliriz. 1927 nüfus sayımına göre 13.6 milyon olan Türkiye nüfusunun 2.2 milyonu (%16.4) şehirlerde yaşamakta iken, 1945'lere gelindiğinde 18.8 milyona çıkan Türkiye nüfusunun 3.4 milyonunun (%18.3) şehirlerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu süre içinde şehirleşmede bir gerileme gözlemlenmektedir. 1985 verilerine göre şehir nüfusu 25.8 milyona (%51.1) çıkarırken. 1990 verilerine göre de şehir nüfusu 31.8 milyona (%56.3) çıkmıştır. 1997 verilerine göre ise şehirleşme oranı %65.03 olmuştur (www.die.gov.tr/nufus97.html). Bu tirent günümüzde de devam etmektedir (Abay, 2003:166).

Türkiye hızlı şehirleşmekte olan bir ülkedir. Buna bağlı olarak da hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu süreci yaşarken birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda şehirleşmeyi sadece sanayileşme ve kalkınma kavramları ile ifade etmek yanlış olur. Zira Türkiye'de görülen şehirleşme batıda olduğu gibi sanayi ve hizmetlerdeki gelişmenin sonucu olan sağlıklı bir şehirleşme değil, köyün itiş sonucunda şehirde gerçekleşen sağlıklı bir yapılanmadır (Ozankaya, 1982:236). Türkiye'de şehirleşme politikalarına uzun yıllar modernleşme anlayışı damgasını vurmuş ve şehirleşme vasıtası ile modernleşebileceğimiz varsayılmıştır. Sanayileşmeden şehirleşme süreci çarpık şehirleşme ve gecekondu türü şehirleşmeyi davet etmiş ve şehirde daha önce pek fazla hesaba katılmayan bir çok problemleri de beraberinde getirmiştir. Ancak şehirleşme vasıtası ile modernleşme politikaları hiç tutmamıştır da denilemez. Zira şehre göç edenlerin şehirle bütünleşme ve uyumsuzluk problemlerine rağmen, şehre yerleşen göçmenlerin yine de maddi ve manevi kültürlerinde modernleşme anlamında bazı değişiklikler de olmuştur (Canatan, 1998:26-27).

"Netice itibariyle, köy şehirden önce kurulur. Zamanla şehirleşmeye müsait olan yerleşim alanları (köyler) şehir haline alır. Köy ve şehir farklılığı yada farklılaşmayı anlatan iki temel kavram haline gelir. İnsanlar bu iki çevre içersinde iki hayat biçimini oluştururlar; Köylülük ve Şehirlilik (Aslantürk, 1997:148). Köyün ve köylünün yönü şehre yönelik olduğu için, köylü şehirli olmak isterken şehirli de köylüyü şehirde bir problem olarak görmektedir. Böylece köylünün şehirlileşmesi problemi doğmaktadır." (Abay, 2003:165). Görüldüğü gibi şehirleşme ve şehirlileşme farklı iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şehirlileşme olgusuna gelince; Şehre gelip yerleşmekle şehirli olunmaz. Şehirlileşme süreci aynı zamanda bir kültür değiştirme sürecidir de. Kültür değiştirme sürecinde insan davranış ve ilişkilerinde, değer yargılarında, maddi ve manevi yaşam biçimlerinde de değişimler ortaya çıkar. İşte bu süreci şehirlileşme olarak tanımlamak mümkündür (Keleş, 1980:71). Kartal da (1992:23) şehirlileşmeyi; kırdan köyden ve kentte yoğunlaşma nedeniyle kırdan kente göçen nüfusun ekonomik ve sosyal çevrede kırsal niteliklerden koparak kentin özelliklerini kazanma süreci olarak belirtmektedir. Başka bir ifade ile de şehirlileşme; "kentsel yaşam deneyimi içinde elde edilen bir kültür birikimidir" (Tatlıdil, 1994:386).

Bu süreç eski ile yeninin, gelenek ile modern olanın, köy ile şehrin karşı karşıya olduğu, çatışma ile uzlaşmanın iç içe olduğu problemlerle bir süreçtir. Bu probleme çözümler üretilebilmek için bu sürecin nasıl işlediğine de bakmak gerekir (Abay, 2003:165).

Köyde bireyciliğin gelişmesini engelleyen "biz" şuuru hakim iken, şehirde ise "ben" şuuru-na sahip olan birey yalnızlığa ve güvensizliğe kapılmaktadır.

Köyde sosyal münasebetler daha samimi, yüz yüze ve uzun süreli bir nitelik gösterirken şehirde ise, kısa süreli, resmi ve standartlaşmış bir özellik gösterir (Fındıkoğlu, 1968:33).

Şehirlileşme sürecinin en önemli problemi şehre göç edenlerin uyumu problemidir. Bu süreç içerisinde köylü aşama aşama köylülükten kurtularak şehirli olmaya doğru yol almaktadır. Zira şehre gelen insanlar geldikleri gibi kalmamaktalar, ulaşım, iş, eğlence, eğitim, alış-veriş vb. değişik amaçlarla değişik mekanlarda şehirle bütünleşme ve şehirlileşme imkânlarına kavuşmaktadırlar (Tatar, 1997:81).

Bir Problem Olarak Şehirlileşme ve Şehirli Davranış Kalıpları

Dikkat edilecek olursa göç ve şehirleşme problemi üzerinde değil “şehirlileşme” problemi üzerinde duruyoruz. Bu şu demektir; öyle bir şehir düşünün ki, şehrin tüm alt yapı hizmetleri tamam olsun, haberleşme, ulaşım ve çevre vb. problemleri olmasın. Bu şehre daha önce hiç şehirde yaşamamış insanları getirip yerleştirdiğimizi ve çalışabilecekleri bir iş de gösterdiğimizi düşünelim, bu insanlar şehri ve şehre ait enstrümanları nasıl kullanacaklar? Kırsal alanda yaşayanların kırsala ait bazı davranış kalıpları olduğu gibi şehrin de kendine ait bazı davranış kalıpları vardır. Göçmenin alıştığı davranış kalıplarını terk etmesi zor olduğu gibi yeni davranış kalıplarını benimsemesi de oldukça zordur. Belli ki, burada hem teknik hem de sosyal anlamda bazı zorluklar yaşayacaklardır. İşte bu durumda artık bir şehirleşme probleminden daha çok şehirlileşme probleminden söz edebiliriz. Burada problem şehir denilen mekanda yeni sakinlerin nasıl yaşayacağı problemidir. Artık şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, şehirlileşme problemi birey bazında psikolojik boyutu da olan teknik, ekonomik, sosyal ve daha çok kültürel bir problemidir. Aslında şehirlileşme, şehirleşme sürecinin ortaya çıkardığı bir problemidir.

Bu problemin ana hatları ile sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel boyutları vardır.

Sosyo-ekonomik boyutu itibarıyla şehirlileşme, bireyin geçimini şehirde ve şehre özgü işlerde sağlıyor duruma gelmesi ile gerçekleşir (Şenyapılı, 1978:34). Bireyin yaptığı işler, kazanç çeşitleri, harcama alanları ve sahip olduğu varlık çeşitleri köylülük ve şehirliliğin ölçütü olarak düşünülmelidir.

Genellikle kırsal bölgelerde sahip olunan taşınır ve taşınmaz varlıklar; tarla, bağ-bahçe, ev, hayvan, tarım araç ve gereçleri ve motorlu araçlar vb.leri olurken; şehirlerde sahip olunan taşınır ve taşınmaz varlıklar ise, gecekondü, daire, arsa, motorlu taşıt, işyeri, tahvil veya hisse senedi vb.leridir.

Köylüler genellikle tarım ve tarıma dayalı olarak geçimlerini temin ederken şehirli de genellikle sanayi ve hizmet sektöründe maaş ve ücret karşılığı çalıştıkları gibi ticaretle de uğraşabilirler.

Sosyo-kültürel boyutu itibarıyla ise; köylüler arasında dil, ırk, din vb. farklılaşma yaşanmazken ortak duygu ve düşünce benzerlikleri ile homojen bir yapı söz konusudur. Şehirli de arasında ise meslek, sosyal tabaka, farklı değerler söz konusu olduğu için heterojen bir yapı mevcuttur. Şehirde dar bir mekânda yoğun bir nüfus yaşamasına rağmen, köyde daha geniş mekânlarda daha az bir nüfus yaşamaktadır. Köyde tabii çevre ile daha yakın bir temas söz konusu iken, şehirde tabii çevre ikinci planda kalmakta, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlar önem kazanmaktadır (Tatar, 1997:79).

Şehre yeni gelmiş ve henüz şehir ve şehirli ile bütünleşmemiş göçmeni biraz daha yakın takibe alacak olursak; yürüyüşünden onun köyden dün geldiğini anlayabilirsiniz. Şehirlinin düzenli, ölçülü ve seri adımlarının yerini ritimsiz, ölçsüz, sağa sola bakarak yürüyen, otobüse,

trene ve vapura yetişme hesabı yapmayan, saat ve zaman konusunda fazla hassasiyeti olmayan bir yürüme tarzı almıştır. Köylü tabiatın doğal akışı sürecinde davranışlarında daha özgür ve daha az sınırlanmış bir yaşama alanında hayatını devam ettirirken, şehre geldiğinde, caddeler, sokaklar, binalar, yollar, kaldırımlar, parklar, eğlence yerleri, dinlenme yerleri ve alışveriş merkezleri hepsi tasarlanmış ve sınırlanmış adeta sanal bir fanus içine hapsedilmiş olarak bir yaşama tarzı ile karşı karşıyadır. Oysa şehir insanı için bu durum normal hatta istenen ve önemsenen bir durum iken, göçmen için bu durum önemli bir problemdir (Dursun,1998:31). Göçmenin geride bıraktığı köy hayatında, daha çok doğa ile olan mücadelesi, şehirde insanlar arası rekabete dönüşmüştür. Köydeki cemaat ruhu ve samimi dostluklar, şehirde bireyciliğe ve güvensizliğe dayalı mukaveleci ilişkilere dönüşmüştür. Köyde geniş alanda sayıca az bir nüfus barındığı için köylü etkili bir sosyal kontrol altındadır, şehirde ise dar alanda büyük nüfus iskan edildiği için göçmen kalabalığa uyararak kendini unutturmakta ve sosyal kontrol kaybolduğu içinde suç işlemeye meyil etmektedir. Köy şehir, köylü şehirli veya göçmen şehirli çelişmesini daha da uzatabiliriz. Göçmenlerin şehirde yaşadığı ve yaşattığı bu problemin en can alıcı noktası da kendini şehirli kabul edenlerin göçmenleri iflah olmaz köylüler olarak görmeleri yada asla şehirlileşemezler ön yargısı ve yaklaşımlarıdır. Oysa köylülükten göçmenliğe, göçmenlikten yerliliğe yani şehirliliğe geçiş sosyolojik bir dönüşüm sürecini gerekli kılmaktadır. Bilhassa Türkiye gibi sanayileşmeden şehirlenen ülkelerin bu süreci daha sancılı geçireceği kabul edilmeli ve zamana yayarak uzlaşmacı bir yöntem ve anlayışla probleme çözümler aranmalıdır. Bu problemin çözümüne katkı sağlayacak kurumların başında da yerel yönetimler gelmektedir.

Yerel Yönetimlerin Göçmenlerin Şehirlileşme Sürecindeki Rolü

Yine dikkat edilecek olursa yerel yönetimler ile şehirlenme ilişkisi üzerinde değil, yerel yönetimlerle şehirlileşme ilişkisi üzerinde duruyoruz.

Bilindiği gibi Türk toplumu hızlı ve çarpık şehirlenmenin getirdiği bir kültür şoku yaşamaktadır. Kırsal alanlardan büyük şehirlere göçen milyonlarca kişi bu geçiş dönemini sağlıklı bir şekilde atlatabilmesi için bazı organizasyonlara ihtiyaç vardır. Geleneksel köy hayatından şehir hayatına geçişini sağlamak amacı ile göçmenlere yada şehirli adaylarına, değişik yöntemlerle şehir koşullarını anlatacak mekanizmalar oluşturulmalıdır. Şehirler büyüdükçe şehirde yaşayanların talepleri de artacaktır. Artan talepler de üretimi artıracaktır. Dolayısıyla üretim ve tüketimin artışı ile şehirlenme ve şehirlileşme arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Ancak ekonomik taleplerin yanında sosyal ihtiyaçlar da ihmal edilmemelidir (Gürdoğan, 1996:123). Özellikle büyük şehirler için daha yoğunluklu olarak gözlenen şehirlenme ve şehirlileşme süreçlerinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması için söz konusu şehrin yerel yönetim birimlerine de önemli görevler düşmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi şehre göç edenler, şehre ait değer ve normları başka bir ifade ile şehirde yaşamayı şehrin yerlilerinden öğreneceklerdir. Informal olarak şehrin bütün yerleri şehre göç edenlere mihmandarlık yapacaklardır, ancak esas olan formal bir yapı içinde şehre göç edenlere rehberlik etmektir. Bunu en iyi şekilde yapacak olanlar da halkın seçilerek ve kaletini almış olan yerel yönetimler yani belediyelerdir.

Hiç şüphesiz, bizim ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde belediyeçilik deyince yol, su, elektrik, kanalizasyon vb. hizmetler akla gelmektedir. Bu hizmetler daha çok şehirlenme ile il-

gili hizmetlerdir. Oysa hızlı ve çarpık şehirleşme sürecinde şehirlileşme ihmal edilecek olursa içinden çıkılmaz bir problemler yumağı oluşabilir. O bakımdan, birbirinden tümüyle ayrı düşünülemez bu iki paralel süreç birlikte ele alınmalıdır. Belediyelerin görev ve yetkileri incelendiğinde 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyeleri ile ilgili yasa, imar ve çevre ile ilgili yasalar belediyelerin görevlerini, bayındırlık görevleri, koruyucu görevler, sosyal görevler, düzenleyici görevler ve toplu taşıma görevleri olarak belirlemektedirler (Kaya, 2003:129-130). Görüldüğü gibi belediyelerin daha çok şehre yeni gelenlerin şehre adaptasyonunu öngören sosyal görevleri de vardır. Bu görevler diğer somut fiziki özellik taşıyan görevlerin yanında biraz ihmal edilmektedirler. Ancak buna rağmen son yıllarda belediyelerin sosyal, kültürel ve eğitimle ilgili etkinlikleri oldukça sevindiricidir.

Türkiye'de bir çok belediye, hemşehrilerinin kent kültürünü benimsemelerini sağlamak, kültür ve sanat alanındaki ihtiyaçlarını karşılamak, istihdam sorunlarına çözüm bulmak, yerel demokrasi kültürünü geliştirmek ve yerel halkın eğitim düzeylerini artırmak gibi amaçlara yönelik olarak çeşitli hizmetler yürütmektedirler.

Kırsal alandan gelerek şehir hayatına başlayan kişilerin şehir hayatına uyum sağlamada karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik olarak belediyelerinin yürüttüğü eğitim hizmetlerinin en önemlisi halk eğitimi hizmetleridir. Bilindiği gibi eğitimde birlik anlayışı içinde yaygın eğitim programları Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Halk Eğitimi Merkezleri ile Çıraklık Eğitim Merkezleri vasıtası ile yürütülmektedir. Ancak Milli Eğitim Bakanlığında izin almak sureti ile diğer bazı özel kişi, kuruluş ve vakıfların yanında belediyeler de yaygın eğitim anlayışı içinde meslek edindirme kursları açabilmektedirler. Bu kurslara katılanlar bir yandan yeteneklerini geliştirip şehirde geçerli olan meslekleri öğrenirken, diğer yandan da şehirlileşme ve şehirle bütünleşme sürecine girmektedirler (Şirin,2003:401). Belediyelerin açmış oldukları meslek edindirme kursları genellikle 8 aylık bir süreyi kapsamakta olup, on beş yaşını doldurmuş ve mecburi eğitim çağını geçmiş veya geçmemiş (okuma yazma kursları için) herkes katılabilmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından açılan kurslara %92 nispetinde bayanların rağbet ettiği anlaşılmaktadır. Nakış ve giyim kurslarına daha çok genç kızların katıldıkları, el sanatlarına ise genelde orta yaş üzeri ev hanımları, emekliler ve eğitim imkanı bulamamış ev hanımlarının ilgi gösterdiği görülmektedir. Teknik kurslara ise daha çok erkekler ilgi göstermektedirler. Klasik sanatlar ile de daha çok üniversite mezunları ilgilenmektedirler. Genellikle belediyeler bu kursları ya ücretsiz yapmaktadırlar yada çok cüzi bir ücret karşılığı yapmaktadırlar. Bu yüzden de maddi durumu müsait olmadığı için başka kurslara gidemeyenlerce yoğun bir şekilde tercih edilmektedir. Bu kursları bitirenler İsmek ve Halk Eğitim Merkezleri vb. yerlerde iş bulabilmektedirler. Özel sektörde iş bulabildikleri gibi kendi atölye ve iş yerlerini de kurabilmektedirler. Ayrıca komşularından yada değişik iş yerlerinden sipariş alarak evlerinde çalışmaktadırlar (İsmekhaber, 2003).

Belediyelerin açmış oldukları meslek edindirme kursları daha çok şehrin kenar mahallelerinde ve henüz kendini şehre ait görmediği için şehre intibak sıkıntısı çekenlerin yaşadıkları semtlerde açıldığından, şehre uyum noktasında büyük yararları olmaktadır. Ayrıca bu kurslar devam eden kişilere ve özellikle de kendini büyük şehirlerde yalnız hisseden bayanlara yeni çevre edinme imkanı vermektedir (Şirin, 2003:406). Bu eğitimlerin, zaman içinde şehre göç edenlerin şehirle bütünleşmesi açısından çok olumlu katkılarının olacağı unutulmamalıdır.

Üsküdar Belediyesince Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının, Şehirlileşme Açısından Anlamı

Yukarıda şehrin ve şehirli olmanın genel özelliklerinden ve belediyelerin etkinliklerinden söz ettik. Yapılan araştırmalara ve gözlemlere göre Üsküdar belediyesi hemşehrilerinin şehirlileşmesi ve göçmenlerin şehirle bütünleşmesi bakımından sosyal, kültürel ve eğitimsel etkinliklerde bulunmaktadır. Üsküdar Belediyesinin dönemlere ve yıllara göre gerçekleştirdiği bütün etkinlikleri sayıp dökmek konumuz dışında kaldığından, sadece meslek edindirme kurslarının üzerinde durulacaktır. Buna bağlı olarak da meslek edindirme kurslarına devam eden öğrenciler çalışma evreni olarak seçilerek, öğrencilerin edinmeye çalıştıkları mesleklerinin şehirle bütünleşmeye etkisi açısından görüşlerine başvurulacaktır.

Üsküdar Belediyesi Eğitim Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğünce düzenlenen Meslek Edindirme Kursları, Güzeltepe Kültür Merkezi, 75. Yıl Ünalın Kültür Merkezi, Çengelköy Ahmet Yüksel Özemre Kültür Merkezi, Burhaniye Münevver Ayaşlı Kültür Merkezi, İcadiye Meslek Edindirme Kurs Merkezi, Bulgurlu Meslek Edindirme Kurs Merkezi ve Ferah Meslek Edindirme Kurs Merkezi olmak üzere 7 merkezde devam etmektedir. 1994 yılından itibaren mayıs 2003 tarihine kadar; biçki-dikiş, makine nakışı, kumaş boyama, ahşap boyama, modelistlik, stilistlik, resim ve mefruşat branşlarında toplam 2822 öğrenci faydalanmış ve meslek sahibi olmuştur. 2003-2004 eğitim-öğretim yılında yeni açılan takı kursu ile birlikte halen kurslara toplam 700 öğrenci devam etmektedir (Bülten, 2003).

Yerel yönetimlerin kendilerini ev sahibi gibi görmeleri gerektiği varsayımından hareketle, şehre göç edenler açısından, belediyelerin gerçekleştirdiği her türlü sosyal ve kültürel etkinliğin bu arada meslek edindirme kurslarının da şehirle bütünleşme sürecine olumlu katkısının olduğu hipotez olarak kabul edilmiştir. Hipotezi test etmek amacıyla, Üsküdar Belediyesi Eğitim, Kültür ve Sosyal İşleri Müdürlüğünce düzenlenen 11 ayrı kursa devam eden ve tamamı da bayan olan 700 kursiyerden alınan 138 kişilik örneklem ile deneklerin bu konudaki görüşlerine başvurmak gereği duyulmuştur.

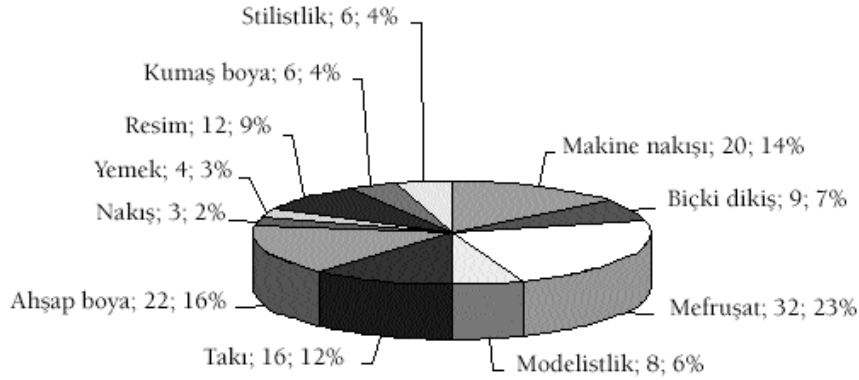
Bu çalışmanın amacı, günümüzde önemli bir problem olan şehre göç edenlerin şehirle bütünleşmesi konusunda yeni açılımlara sebep olmak ve problemin çözümüne yönelik katkı sağlamaktır.

Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

5.1.1. Örneklem grubunun mesleklere göre dağılımına baktığımızda 138 kişinin, %14'ü makine nakış kursuna, %7'i biçki dikiş kursuna, %23'ü 'i mefruşat kursuna, %6'sı modolistlik kursuna, %12'si takı kursuna, %16'ı ahşap boyama kursuna, %2'i nakış kursuna, %3'ü yemek kursuna, %9'u resim kursuna, %4'ü kumaş boyama kursuna, %4'ü de stilistik kursuna devam etmektedir.

Meslek Çeşitleri ve Devam Eden Kursiyerler

Kurslara devam eden öğrencilerin, tercih ettikleri mesleklere bakıldığında, bir yönü evin içini şehre uygun biçimde dizayn etmeyi amaçlayan meslekler olduğu, bir yönü ile de sanatsal içerikli meşguliyetler olduğu, diğer bir yönü ile de kursiyerlerin, kendilerine para kazandıracak mesleklere yöneldikleri söylenebilir. Ancak bu mesleklerin ortak yönünün ise şehirde geçerli olan meslekler olduğu ve şehirle bütünleşmeye katkısının olabileceği hususudur.

5.1.2. Örneklem grubunun yaş oranları göre dağılımına baktığımızda, kurslara katılanların %18'i 15-20 yaş arasında, %29'u 21-30 yaş arasında, %28'i 31-40 yaş arasında, %21'i 41-50 yaş arasında ve %4'ü de 51 ve daha yukarı yaşındadır.

Kursiyerlerin Yaş Durumu

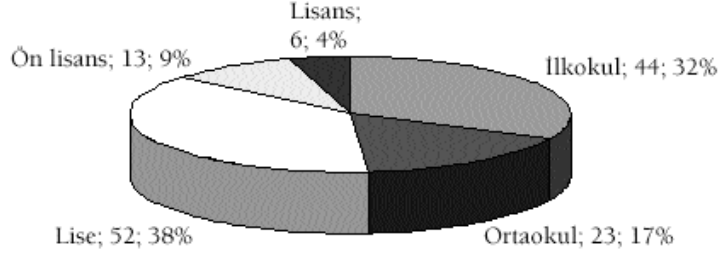

Kurslara devam eden öğrencilerin yaş dağılımına bakıldığında, 51 yaş ve yukarısını dışarıda bırakacak olursak, meslek edindirme kursları, nerede ise her yaştan birbirine yakın nispete öğrencilerde oluşmaktadır denilebilir. Bu durum, kursların, tamamen halka açık her yaştan insanın yararlandığı, tam bir halk eğitim merkezi olarak fonksiyon icra ettikleri biçiminde yorumlanabilir.

5.1.3. Örneklem grubuna eğitim durumu açısından bakıldığında ise, %32'si İlkokul, %17'si Ortaokul, %38'i Lise, %9'u Ön lisans ve %4'ü de Lisans mezunudur.

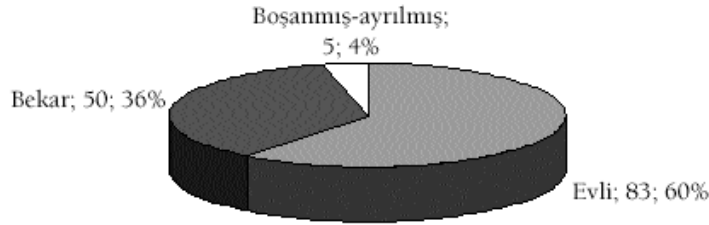
Kursiyerlerin Eğitim Durumu

Kursiyerlerin çoğunluğu lise mezunu ve ilk okul mezunu olup arkasından da ortaokul mezunları gelmektedir. Düşük oranda da olsa ön lisan ve lisans mezunları da kurslara devam etmektedir. Görüldüğü gibi kurslara her eğitim düzeyinden bayanlar katılmaktadır.

5.1.4. Örneklem grubuna medeni durumları açısından bakıldığında ise, kurslara devam edenlerin %36'sı bekar, %60'ı evli, %4'ü de boşanmış-ayrılmıştır.

Kursiyerlerin Medeni Durumu

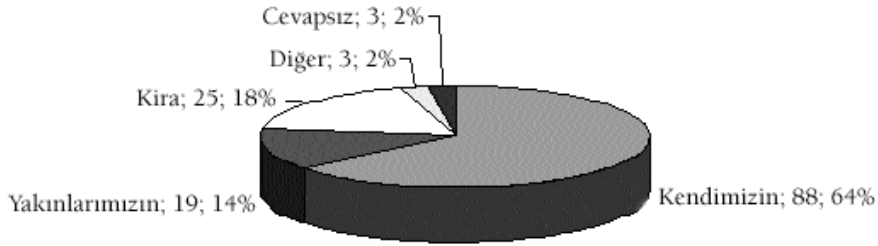
Kursiyerlerin büyük çoğunluğu evli hanımlardan oluşmaktadır. Bu durum, evli hanımların ev ve çocuklarından arta kalan zamanlarını değerlendirerek şehirde tutunmak çabası içinde oldukları biçiminde yorumlanabilir.

Ankete Katılanların Sosyo-ekonomik Durumları

5.2.1. Örneklem grubunun oturduğu evin kime ait olduğuna göre dağılımı ise, kursiyerlerin %64'ü kendi evlerinde, %14'ü yakınlarının evinde kira ödemedi oturumaktadırlar. Sadece %18'i kirada oturmakta, %2'si diğer cevabını verirken, %2'si de bu soruya cevap vermemiştir.

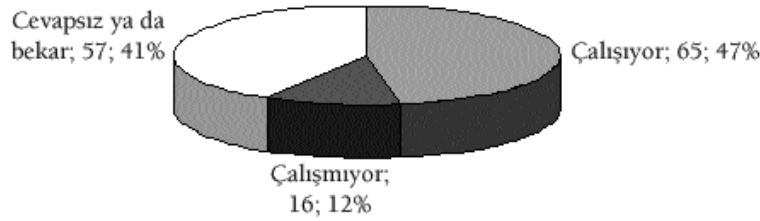
Oturdukları Evin Kime Ait Olduğu

Bu durum kursa devam edenlerin çoğunluğunun ev sahibi oldukları, dolayısıyla da şehirde kalıcı olduklarının da bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca bu kurslara devam ederek şehirlileşme konusunda yaşadıkları sıkıntıları aşmak niyetinde oldukları da söylenebilir.

5.2.2.. Örneklem grubundan, evli olanların eşlerinin işi olup olmadığına göre incelendiğinde, kurslara devam eden kursiyerlerin evli olanlarının eşlerinin %47'sinin bir işinin olduğu, %12'sinin de eşinin çalışmadığı anlaşılmaktadır.

Kursiyerin Eğitiminin Durumu

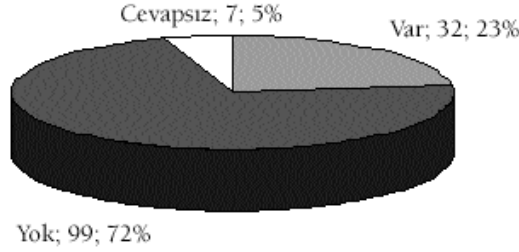

Eşinin herhangi bir işte çalışmadığını söyleyenlerin oranı Türkiye'de %11 olan işsizlik oranı ile neredeyse örtüşmektedir. Bu durum öncelikle kursiyerlerin Üsküdar'da, daha sonra da İstanbul'da tutunmaları ve şehirlileşmeleri açısından önemli bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

5.2.3. Örneklem grubunun, ailesinde işsizlik olup olmadığına göre dağılımı ise, kurslara devam edenlerin bekarlar da dahil toplamının ailelerinde %72 oranında işsizlik sorunu yoktur. %23'ünde ise işsizlik sorunu vardır. %5'i de bu soruyu cevapsız bırakmışlardır.

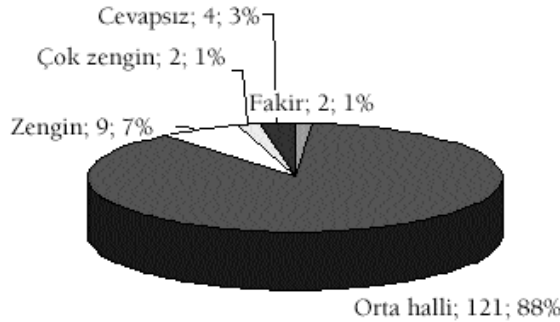
Ailenizde İşsizlik Var mı?

Kursiyerlerin ailelerinde büyük çoğunlukla işsizlik sorunu olmamasına rağmen kurslara devam ediyor olmaları şehirle bütünleşme açısından anlamlı ve olumlu bir sonuçtur. Ancak yukarıdaki tabloda, evli hanımların eşlerinin %12 oranında işsiz olmalarına karşın, kursiyerlerin ailelerinde %23 nispetinde işsizlik sorunu yaşamalarının anlamı, ailede bir ekonomik sıkıntı yaşanmamasına ve ailelerin kendilerinin çalışmasına ihtiyaç hissetmemelerine yada ailelerin çalışmasını istememelerine rağmen gençlerin çalışmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumu da genç kızların üretime katılmak istemeleri ve şehirle bütünleşmek istemeleri açısından olumlu bir gelişme olarak kaydetmek gerekir.

5.2.4. Örneklem grubunun zenginlik fakirlik anlayışı açısından dağılımına gelince, kurslara devam edenlerin %88'i kendilerini orta halli olarak görmektedirler. %7'si zengin, %1 çok zengin, %1'i fakir ve %3'ü de bu soruyu cevaplandırmamışlardır.

Zenginlik Fakirlik Açısından Kendilerini Nasıl Hissettikleri

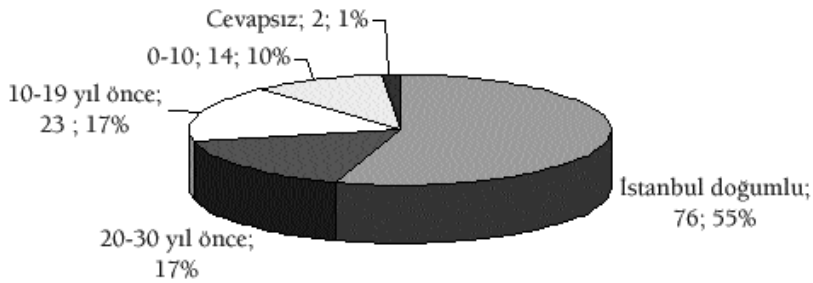
Kursiyerlerin büyük çoğunluğunun kendilerini orta halli görmelerinin üç anlamı olabilir; birincisi, bir kısmı fakirim diyemedikleri için orta halliyim demiş olabilirler, ikincisi de gerçekten orta hallidirler, üçüncüsü de gani gönüllü oldukları için orta halliyim demiş olabilirler. Bindiği gibi orta halliyim demek, bir anlamda da orta tabakadanım demektir. Orta tabaka ise bir toplumun orta direğidir. Şehirde bir kimsenin kendini orta tabakadan görmesi ise ben şehirliyim, şehre aidim en azında şehirli olmak istiyorum demek anlamına gelebilir.

Ankete katılanların İstanbul'a geliş süresi ve meslek edindirme kurslarına ilişkin görüşleri

5.3.1. Örneklem grubunun İstanbul'a gelişinin kaç yıl olduğuna göre tablodaki dağılıma baktığımızda, kurslara devam edenlerin %55'i İstanbul doğumlu olup, %17'si 20-30 yıl önce İstanbul'a gelmişler, %17'si 10-19 yıl önce İstanbul'a gelmişler, %10'u 0-10 yıl içinde İstanbul'a gelmişlerdir. Deneklerin %1'i de bu soruya cevap vermemişlerdir.

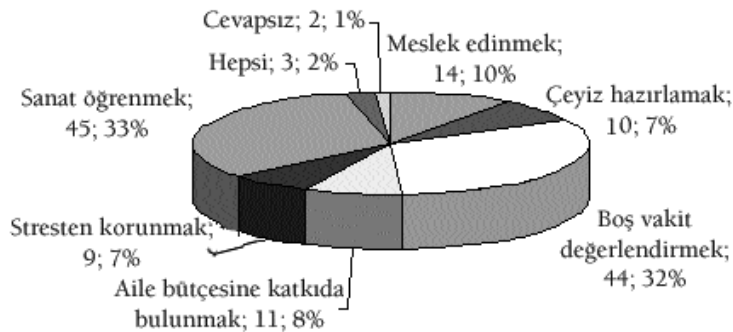
Kursiyerler İstanbul'a Geleli Kaç Yıl Oldu?

Kurslara devam edenlerin büyük çoğunluğu İstanbul doğumludur. İstanbul doğumluların büyük çoğunluğu ise 15-30 yaşlarındaki gençlerden oluşmaktadır. Bu durum gençlerin şehre ait değerleri öğrenme temayüllerinin yüksek olduğu biçiminde yorumlanabilir. Diğer kategorilere girenler de, meslek edindirme kurslarına eşit olarak katıldıklarından şehre gelenlerin tamamının şehirlileşme sürecinde oldukları şeklinde yorumlanabilir.

5.3.2. Örneklem grubunun meslek edindirme kurslarına katılma nedenlerine gelince, kurslara katılanların, katılma sebeplerine bakıldığında, %33'ü sanat öğrenmek, %32'si boş vakitlerini değerlendirmek, %10'u meslek edinmek, %8'i aile bütçesine katkı sağlamak, %7'si çeyiz hazırlamak, %7'si stres atmak maksadı ile kurslara devam ettiklerini söylemişlerdir. %2'si hepsi şikâyetlerken, %1'i de bu soruya cevap vermemişlerdir.

Kursa Katılma Nedeni

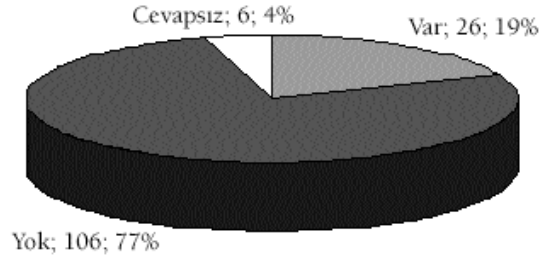

Ankete katılanların sanat sorusu ile meslek sorularını karıştırdıkları her ikisini de meslek olarak algıladıkları yapılan mülakatlar sonucu anlaşılmıştır. Bu durumda bu iki soruya verilen cevabı birleştirerek meslek olarak nitelendirdiğimizde, kurslara meslek öğrenmek için devam edenlerin oranı %43 nispetine ulaşmaktadır. Böylece kurslara devam edenlerin büyük bir kısmı meslek öğrenmek için kurslara devam etmektedirler. Daha çok şehirleşme ile ortaya çıkan ve şehirlilerce kullanılan boş vakit kavramını algılayarak, %32 nispetinde boş vakitlerini değerlendirmek için kurslara devam ediyor olmaları, şehir bilincinin gelişmesi açısından olumlu karşılanabilir. Kurslara devam edenlerin sadece %8'inin aile bütçesine katkı sağlamayı düşünüyor olmaları, kursa katılanlardan ailelerinin büyük bir ekonomik beklenti içinde olmadıkları biçiminde yorumlanabilir. Deneklerin sadece %7'sinin çeyiz hazırlamak için kurslara devam etmeleri de şehre ait hazır çeyiz alma alışkanlığına bağlanabilir. Yine şehre ve şehirlie ait bir kavram olan "stres" atmak maksadı ile kurslara devam edenlerin olması da deneklerin şehirden kaynaklanan sıkıntıları yaşadıkları, dolayısı ile de şehirleşme sürecinde oldukları şeklinde yorumlanabilir.

5.3.3. Örneklem grubunun, tanıdıklarından, öğrendiği meslekle ilgili iş bulan olup olmadığına baktığımızda, %19 nispetinde iş bulanların olduğu ifade edilmektedir.

**Bu Kursu Bitirenlerden,
Öğrendiği Meslekle İlgili Olarak
İş Bulan Tanıdığınız Var mı?**

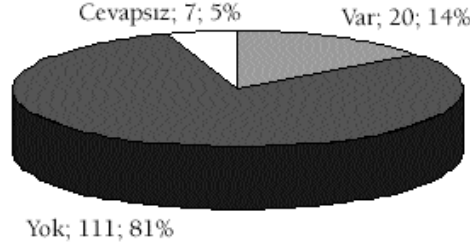

Bu durum, kurslardan mezun olanların %20 nispetinde iş buldukları şeklinde yorumlanabilir. Şehirde tutunmanın ve şehirle bütünleşmenin şartlarından birisi de şehirde bir işe sahip olmaktır. Meslek edindirme kursları bu açıdan da şehirleşmeye olumlu katkı sağlamaktadır.

5.3.4. Örneklem grubunun, tanıdıklarından, öğrendiği meslekle ilgili iş kuran olup olmadığına baktığımızda, %14 nispetinde kendi işini kuranların olduğu ifade edilmektedir.

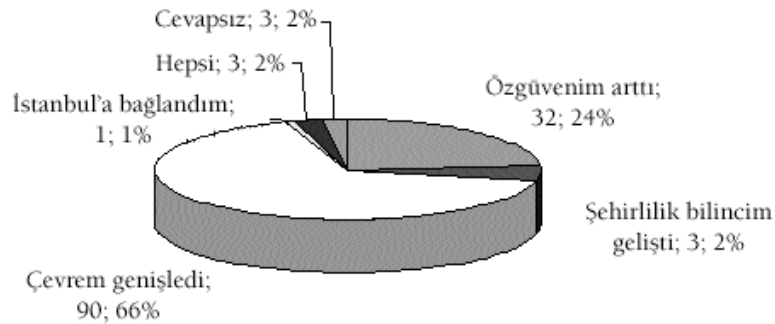
Bu Kursu Bitirenlerden, Öğrendiği Meslekle İlgili Olarak İş Kuran Tamdıklarınız Var mı?

Yine bu durum da , kurslardan mezun olanların %14 nispetinde kendi işini kurdukları şekilde yorumlanabilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi şehirde tutunmanın ve şehirle bütünleşmenin şartlarından birisi de şehirde bir işe sahip olmaktır. Meslek edindirme kursları bu açıdan da şehirlileşmeye olumlu katkı sağlamaktadır.

5.3.5. Örneklem grubunun,meslek edindirme kurslarının, meslek öğrenmenin dışında ne gibi faydalarının olduğuna ilişkin görüşleri ise beklendiği biçimde ortaya çıkmıştır. Kurslara devam edenlerin görünürdeki amaçlarının çoğunlukla bir meslek öğrenmek olduğu bilinmektedir. Kursiyerlere meslek öğrenmenin dışında kursların ne gibi faydasının olduğu sorulduğunda; kursiyerler %66 nispetinde çevrelerinin genişlediğini, %24 nispetinde özgüvenlerinin arttığını, %5 nispetinde şehir bilinçlerinin geliştiğini, %1'i İstanbul'a daha çok bağlandıklarını ifade ederlerken, %2'si de hepsinin birlikte gerçekleştiğini ifade etmektedirler. %2'si de bu soruyu cevapsız bırakmışlardır.

Bu Kursun Size Meslek Öğrenmenin Dışında Ne Gibi Faydaları Var?

Şehirleşmek yada şehirli olmak belli bir süreci gerekli kılar. Geleneksel Türk toplumunda, hanımların özellikle şehirlerde sosyal aktivitelere fazla katılmadıkları düşünüldüğünde, kursiyerlerin büyük çoğunluğu çevrelerinin genişlediğini ifade ettiklerine ve bir bölümü de özgüvenlerinin arttığını söylediklerine, geri kalan kısmı da şehir bilincinin geliştiğini ve kursların İstanbul'u daha çok sevmelerine sebep olduğunu söylediklerine göre meslek edindirme kurslarının şehirleşme sürecine önemli ölçüde olumlu katkı sağladığı rahatlıkla söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuçlar

- Şehirleşme, şehirleşmeden farklı bir kavram olup şehirleşme sürecinde ortaya çıkan bir problemdir.
- Şehre gelenler-misafirler, kendilerini şehirli olarak görenler tarafından iyi ağırlanmamaktadırlar. Şehirli, şehre göç edenleri kısmen dışladıkları ve şehirleşmelerinin gecikmesinde etkili oldukları gibi şehirle bütünleşmelerine de olumsuz etki yapmaktadırlar.
- Son yıllarda yerel yönetimler özellikle de bazı belediyeler sosyal, kültürel ve eğitimsel etkinliklere ağırlık vererek şehre gelenlerin şehirleşmelerine ve şehirle bütünleşmelerine olumlu katkı sağlamaktadırlar.
- Üsküdar Belediyesinde açılan meslek edindirme kurslarına sadece bayanlar devam etmektedir.
- Üsküdar'ın eski bir şehir olması, Üsküdar'da yaşayanların çoğunluğunun Üsküdar doğumlu olması yada Üsküdar'da uzun zamandır oturuyor olmaları ve artık Üsküdar'ın tabii sınırlarına dayanmış olmasından ötürü genişleme imkanının da olmaması şehirleşme sürecine olumlu katkı yapmaktadır.
- Üsküdar Belediyesinin sosyal ve kültürel etkinliklerinin bu arada meslek edindirme kurslarının şehirleşme sürecine olumlu katkısı olmaktadır.

Öneriler

- Şehirli göçmenleri eğitmeye muhtaç edilgen bir grup olarak görmemelidirler. Şehirli kendilerini merkeze konuşturup merkez çevre ikileminin körükleyicisi olmamalıdır.
- Şehirler homojen özellik taşımadığından tek bir şehirli kimliğinden ziyade, kentte birlikte yaşamaya amaçlayan ortak bir bilinç oluşturulmalıdır.
- Şehre göç edenlerin şehirle problemsiz bir biçimde bütünleşmelerini sağlamak için yerel yönetimler sosyal ve kültürel etkinliklerini artırmalıdır.
- Yerel Yönetimler göçmenlerin mahalli sorunlarla ilgilenmelerini, dolayısı ile de şehre sahip çıkmalarını sağlamak maksadı ile zaman zaman mahalle ölçeğinde yada daraltılmış biçimde toplantılar yapmalıdırlar.
- Üsküdar Belediyesi Meslek edindirme kurslarını sadece bayanların devam ettiği kurslardan çıkarıp, erkeklerin ve her yaşta Üsküdar'ının devam edebileceği şekilde çeşitlendirmelidir.

Kaynakça

- Abay, A. Rıza, "Göçmenlerin Şehir Algısı Ve Şehirleşmelerinin Gecikme Sebepleri (İstanbul Örneği), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S-147 (Kasım-Aralık), İstanbul, 2003.
- Aslantürk, Zeki, "Trabzon'da Şehirleşme Eğilimleri ve Kenar Mahalle-Gecekondu Sosyo-Kültürel Hayatı", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Genç Sosyologlar Derneği Yay., İstanbul, 1997.
- Bilgiseven, Amiran KURTKAN, *Sosyoloji*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.
- , *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1986.
- , *Köy Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Canatan, Kadir, "Geleneksel Şehirlerden Modern Kentlere Kent Kimlikleri", *İstanbul Dergisi*, S-1 (Ekim), İstanbul, 1998.
- , "Kentleşme Ve Kentileşme", *İstanbul Dergisi*, S-2(Kasım), İstanbul, 1998.
- Dursun, Davut, "Göçlerin Bunalıtığı Kimliksiz ve kaotik Şehirler", *İstanbul Dergisi*, S-2 (Kasım), İstanbul, 1998.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, *Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri*, Sesam Yay., İstanbul, 1967.
- Genar, *İstanbul ve Göç*, yayınlanmamış araştırma, İstanbul, 2003.
- Gezgin, Fikret, *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri*, İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1994.
- Gürdoğan, Nazif, "Türkiye'de Yerel Yönetimlere Genel Bir Bakış", *Şehir ve Yerel Yönetimler*, İlke Yayınları, İstanbul, 1996.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
- İsmekhaber*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları Yayın organı, İstanbul, 2003.
- Kaya, Erol, *Kentleşme ve Kentileşme*, İlke Yayınları, İstanbul, 2003.
- Keleş, Ruşen: *Kentbilim İlkeleri*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1976.
- Ozankaya, Özer, *Toplumbilim Terimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1975.
- , *Toplumbilime Giriş*, S. Yay., Ankara, 1982.
- Sezal, İhsan, *Şehirleşme*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.
- Şenyapılı, Tansı, *Bütünleşmemiş Kentli Nüfusun Sorunu*, ODTÜ Yay., Ankara, 1978.
- Şirin, Ahmet, "Yoksulluğa Karşı Mücadelede Bir Yetişkin Eğitimi Uygulaması: İmsek Örneği" *Yoksulluk*, Deniz Feneri Derneği Yayını, İstanbul, 2003.
- Tatar, Hüsnüye Canbay, "Şehirleşme ve Cemaatleşme", *Türk Sosyoloji Dergisi*, Genç Sosyologlar Derneği Yay., İstanbul, 1997. <http://www.die.gov.tr/nufus2000.html>(12.10.2003).<http://www.die.gov.tr/nufus97.html> (25.04.2003).
- Tatlıdil, Ercan, *Kentleşme ve Gecekondu*, Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1994.
- Üsküdar Belediyesi Eğitim Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Bülteni*, 2003.
- www.basarm.com.tr/yayin/malihukuk/tez/birincibolum4.htm (24.01.2004).

ÜSKÜDAR'DA YAŞAYAN BİR KÜLTÜR: DEĞİŞİM VE GELENEK EKSENİNDE KANAAT LOKANTASI

Ahmet Emre Bilgili* - Kemal Kahraman**

1. Genel Bir Çerçeve Olarak Kanaat Lokantası

Günümüzde, lokantacılık sektöründe Osmanlı-Türk mutfağı geleneğini sürdüren müesseselerin sayısı giderek azalıyor. Geçmişte, her semtte ve çarşıda mutlaka bir veya iki tane rastlanabilen bu tür lokantalar iktisadi nedenler ve değişimin etkileri ile talep azalması sonucu yok olma tehlikesi yaşıyor.

Gelenek anlamında bu tehlikenin varlığına karşılık, Kanaat Lokantası için aynı şey söz konusu değil. Bu lokanta, yerli ve yabancı müşterilerin ilgi odağı olmayı sürdürüyor. Burada yabancı derken, daha çok ülke dışından gelenleri kastediyoruz. İstanbul'la ilgili turizm kataloglarında mutlaka yer aldığından olsa gerek, Üsküdar yakasına geçen her turist, yemek vakti geldiğinde Kanaat'in yolunu tutuyor. Yani bu lokanta Üsküdar'ın en önemli turistik mekanları arasında yer alıyor. Üsküdar'ın dışından, İstanbul'un çeşitli semtlerinden buraya gelmekse, geleneğin bir parçası.

Aydın, yazar, sanatçı, akademisyen, ev hanımı, esnaf, iş adamı gibi toplumun çeşitli kesimlerinden devamlı bir müşteri portföyü var. Başka bir şubesi bulunmayan ve bunu düşünmeyen Kanaat Lokantası sahipleri, yakın zamanda, kapasitesini artırmak için lokantayı genişletme yoluna gitti. Böylesine alışkanlık yapmış bir ortamda, reklam yapma gereğini hiç duymuyorlar. Kanaat lokantası Üsküdar'da sosyal hayatın başta gelen öğelerinden biri. Yakın tarihten günümüze önemini koruyor. Üzerinde araştırma yapılmayı çoktan hak ediyor. Fakat şimdiye kadar zaman zaman medyanın odağı olmaktan öteye gitmemiş.

1.1. Çalışmanın Metodolojisi

Bu çalışma, farklı bilimsel araştırma tekniklerinin bir arada kullanımıyla gerçekleştirildi. Bu teknikleri şöyle sıralayabiliriz. Kanaat Lokantası, bir aile müessesesi olduğu için öncelikle aile üyelerinden kuruluşun bizzat yöneticiliğini yapan kişilerle müessesenin tarihi ve işleyişi hak-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Eğitim Fak.

** Dr., Üsküdar Belediyesi.

kında görüşmeler yapıldı. Bunlarla birlikte müessesede çalışan aşçıbaşı, garson ve *geleneksel müşterilerinden* bir örneklem alınarak kuruluşun işleyişi çerçevesinde görüşmeler yapıldı ve bunlar kasetlere kaydedildi. Tüm bunların yanında, farklı zamanlarda lokanta müşterilerine anket uygulandı.

Elde edilen verilerin analizine yardımcı olması amacıyla defalarca lokantaya gidilerek müessesenin işleyişi farklı açılardan *gözleme* tabii tutuldu. Daha sonra bu farklı tekniklerin kullanımı ile elde edilen nicel ve nitel veriler yazım programı dahilinde metne dönüştürüldü. Şu anda müesseseyi yöneten aile üyeleri ile yapılan görüşmeler metin içerisinde italik olarak ayrı bir şekilde verildi.

1.2. Müessesenin Öyküsü

Kanaat Lokantası bir aile kuruluşu olduğu için müessesenin öyküsü bir ölçüde ailenin öyküsü ile örtüşüyor. Bu nedenle ailenin öyküsünden başlamak yerinde olacaktır.

Rumelili bir aile olan Kargılı ailesinin büyükleri, 1800'lü yılların sonuna doğru Arnavutluk-Istanbul arası ticaretle meşgul oluyorlar. Bu meşguliyet; daha çok hayvan ticareti çerçevesinde. Bu şekilde İstanbul ile temas kurulmuş oluyor. Bununla birlikte aile orada muhallebicilik yapıyor. 1913-14 yıllarında yani Balkan harbi esnasında aile, İstanbul'a göç ediyor.

İlk yıllarda ailenin ileri gelenleri Sarıyer ve Beşiktaş'ta kendi meslekleri olan muhallebicilikle işe başlıyorlar. Aynı zamanda farklı küçük işletme denemeleri de yapıyorlar. Örneğin Kaba-taş Lisesinin kantinini işletiyorlar. Bunlarla birlikte evde kağıt helva, koz helva üretimi yapıyor ve küfelerle, arabalarla seyyar olarak satış yapıyorlar. Yaz aylarında ise İstanbul'un sayfiye yerlerinde dondurma satışı yapıyorlar. O dönemin ünlü sayfiye yeri olan Erenköy'de *Kıvırcık* lakabı ile dondurma alanında ün yapıyor, marka haline geliyor.

Kargılı ailesi devralmadan önce bu lokanta Ali Özçakmak lokantası olarak bugün YİMPAŞ'ın bulunduğu tarihi binanın önünde yer alıyor. Yanında ünlü Moskof fırını, zahireci ve kasap vardır. 1957 yılında, Menderes zamanında bütün İstanbul'da olduğu gibi Üsküdar'da da genişletme çalışması yapılırken, YİMPAŞ'ın bulunduğu tarihi binanın çevresi de açılmak isteniyor. Buradaki dükkanlarla birlikte Ali Özçakmak lokantası da yıkılarak bugünkü Kanaat lokantasının bulunduğu yere taşınıyor.

O zamanlar 80-90 sandalye kapasitesi vardır. Bugün olduğu gibi çeşitli türlerde *tencere yemekleri* yapılıyor. 2000 yılına kadar 220 kişilik kapasitesi ve 100 -120 çeşit ürünü ile hizmet veren lokanta 2001 yılında yapılan genişleme ile 750 kişilik kapasiteye ulaşmış bulunuyor.

1.3. Müessesenin Yaklaşımı, Geleneği ve Felsefesi

Kanaat Lokantası bir müessese olarak, geleneği oluşturan yaklaşımını ve felsefesini iki temel alandan beslenerek inşa ediyor: Aile yapısı, mesleği ve esnaflık kültürü. *Kargılı ailesi*, muhafazakâr bir aile yapısı ve geleneğine sahip. Müessesenin varlığı, işleyiş tarzı ve bulunduğu muhit bu yapı ile örtüşüyor.

Bu durumun çözümlenmesine, müessesenin ismi olan *kanaat*'ten başlamak daha doğru görünüyor. Kanaat kelimesinin anlamı; elinde bulunanla yetinip fazlasını arzu etmeme, kismetine razı olma, tamahkâr olmama hali olarak ifade ediliyor. (Doğan, 1981:515) Gerçekten de işletmedeki aile bireylerinde bu hâli, fazlasıyla gözlemek mümkün. Anadolu esnaflık gelene-

ğinde *kanaatin* hem isim olarak hem de anlam olarak ciddi bir yeri bulunmakta. Eski esnaflara bakıldığında Anadolu'nun her yerinde kanaat ismi ile başlayan lokantalara, bakkallara, nalburlara sık rastlamak mümkün. Bu anlayış bir dönemin genel toplum kültürü içerisinde esnaflık kültürünün bir parçasını ifade ediyor. Aynı zamanda bu durum, Üsküdar'ın dönemin sosyal yapısıyla, çarşısıyla da uygunluk arz ediyor.

Bu çerçevede ailenin ve müessesenin benimsediği 'esnaf lokantası' yaklaşımını analiz edebiliriz. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi; aile yapısı, esnaflık kültürü ve kanaatin anlamı çerçevesinde müessesenin benimsediği yaklaşım, dün de bugün de onu ayakta tutan temel direnç noktasını oluşturuyor. Kargılı ailesi bu çerçeveyi şu sözlerle açıklıyor:

'1960-70'li yıllarda her sınıftan insanın günde bir kez yemek yediği bir yerdi burası. Bizim aile olarak hoşlandığımız bir şey bu. Bir sınıfa bir kesime çalışmak istemiyoruz. Çok daha fazla para kazanabiliriz belki fakat buradan her kesimin yemek yiyebilmesini istiyoruz. Çünkü biz bundan mutluluk duyuyoruz. Zengin her gün gelebiliyor fakat hiç olmazsa fakir de arada bir gelebilsin istiyoruz. Bir kesime hitap etmek bizi tatmin etmiyor. Herkesin uğrayabildiği bir yer, çarşı lokantası olmak istiyoruz ve çarşıda kalmak istiyoruz. Bunun nedeni yalnızca ticari değil. O havada yetiştiğimiz için de bu havanın yaşamasını istiyoruz. Bu, bizim aile büyüklerimizden aldığımız bir şey. Aile geleneği, esnaflığın temeli, çarşı kültürü, çarşıya ait olmakla ilgili bir şey.'

Bu sözler içerisinde ailenin ve müessesenin yaklaşımı, felsefesi ve geleneği yer alıyor. Aynı zamanda kuruluşun ismi olan 'kanaat'ın varlığı yani kanaatkârlık ta gizli. Bu hal bir kanaatkarlık halidir.

1.4. Müessesenin İşleyişi

Kanaat Lokantası seksen bir yıllık bir müessese. Yaklaşık elli yıldır ise şimdiki mekânında hizmet veriyor. Bu, başlı başına önemli bir olay. Her açıdan kendi geleneğini inşa etmiş durumda. Bu durumu daha iyi kavrayabilmek için lokantanın işleyişine bakmak gerekiyor.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus şu: bir aile geleneği ile yönetilen müessesede gerek üretim gerek satın alma gerekse servisin başında mutlaka aileden biri bulunuyor. Bu, ailenin işleyişe yönelik iç kararı ve dolayısı ile bir kontrol mekanizması.

Kaliteli üretimin ilk adımı malzeme alımında başlıyor. Bunda da esnaflık geleneğine uyuluyor. Yıllardır aynı yerlerden malzeme alınıyor. Bu ise, alışveriş yapılan yerlerle, malzeme alımında ve kalitede kendiliğinden bir denetim sağlıyor.

Üretimin her aşaması denetimden çok güven unsuruna dayanıyor. Çünkü müessese içerisinde bütün çalışanlar bir aile anlayışı ve yaklaşımı içerisinde hareket ediyorlar. Zira, çalışanların ortalama çalışma süreleri hiçbir kuruluştaki görülemeyecek kadar yüksek. Dolayısı ile çalışanlar da müesseseyi yüksek oranda benimsemişler ve işverenlerle ilişkileri aile üyeleri arasındakinden farksız bir düzeye gelmiş bulunmaktadır.

Kalitenin bir başka adımı; çalışanların istihdam ve yetiştirilme tarzında gizlidir. Burada bütün çalışanlar *usta çırak* yaklaşımı içerisinde yetiştiriliyorlar. Herkes en alt basamaktan işe başlıyor. Yani bulaşık haneden. Aile üyeleri de buna dahil.

'Büyüklerimizden gördüğümüz üzere, sahiplerinin çocukları olan bizler de dahil, en alt basamaktan başlarız. Beni önce bulaşığa soktu babam, sonra komilik, garsonluk yaparak öğrendim işi.'

Müesseseye bulaşıkçı olarak giriliyor. Sonradan burada başarılı olduktan sonra kişinin yeteneği hangi alanda *en iyi* olabilecek ise ona yönlendiriliyor. Bunu müteakip her alanın ustasının yanında eğitim başlıyor. Bu süreçte yeteneği ile birlikte ahlâkı da sınanıyor. Asker dönüşü bir değerlendirme yapılıyor. Eğer ahlâkı ve yeteneği uygunluk arz ediyorsa devam kararı alınıyor. Müessesese sahipleri bu durumu kalitenin korunması ile ilgili görüyor ve bu açıdan önemsiyorlar.

'Yemek yapmak bir meleke işidir. Bu onun dürüstlüğünü ve ahlâkını da ortaya koyar. Ahlâk yünden zayıf bir insanın bir şeyi üretirken onu kaliteli, lezzetli yapabileceğine inanmıyoruz. Bize göre bu nitelikler yemeğe de sirayet ediyor. Bütün çalışanlarımızın ahlâken de bize uymasını önemli görüyoruz.'

Kanaat'e ödüllü bir aşçı da gelse işe alınma şansı yok. Çünkü, müessesese kendi ihtiyacını kendi kuralları içerisinde kendi tarzına göre yetiştiriyor. Aile üyeleri olan yönetici kadro da müessesenin en alt basamağından başlayarak geliyorlar ve yöneticiliği de aile büyüklerinden öğreniyorlar.

Bunların yanında çalışmada çokça vurgu yapılan aile geleneğinin, müessesenin işleyişi ile ilgili başlıca prensipleri şunlardır:

a) İyi malzeme nerede hangi fiyata olursa olsun temin edilip kullanılacaktır. O malzemenin yokluğunda kesinlikle onun ikinci kalite ikamesi kullanılmayacak, gerekirse o ürün üretilmeyecektir.

b) Fiyatlar halkın her kesiminin alım gücüne göre belirlenmelidir. Fahiş fiyatlar uygulayarak tek bir zümreye hizmet halka hizmet değildir.

c) Osmanlı Türk Mutfağının ürünlerini yaşatmak.

2. Çalışmanın Bulguları

Çeşitli araştırma tekniklerinin ortaklaşa kullanımı neticesinde elde edilen bulgular, tablolar halinde yorumlanarak sunulmuştur.

2.1. Kişisel Bilgiler

Çalışmada elde edilen veriler iki kategoride ele alınmaktadır. Öncelikle araştırmaya katılanlara ilişkin kişisel bilgiler, yani diğer bir deyişle Kanaat Lokantasının müşterilerinin profili hakkında bilgiler verilmektedir.

2.1.1. Müşterilerin Meslek Durumu

Kanaat Lokantasının müşteri profiline bakıldığında yarısından fazlasının üst gelir grubuna mensup olduğu görülmektedir. Diğer seçeneğinin açılımına bakıldığında da (avukat, rehber, mimar, ressam, müzisyen, sporcu ve sanatçı) üst gelir grubuna daha yakın bir kesim olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanında yüzde kırklar civarında bir orta sınıfın varlığı görülmektedir. Bu profil Kanaat'in *esnaf lokantası* kimliğine çok uygun düşmüyor kuşkusuz. Fakat bu durumun büyük ölçüde Türkiye'nin ekonomik durumunun bir göstergesi olduğu ortadadır. Yüzde kırklar civarındaki bir oranın bulunması bile müessesenin esnafa yani orta sınıfa yönelik çabasının bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1: Meslek Dağılımı

Meslekler	Sayı	Yüzde
Esnaf	10	10
Memur	19	19
Üst düzey yönetici	22	22
İşadamı	21	21
İşçi	4	4
Ev hanımı	4	4
Öğrenci	5	5
Diğer	15	15
Toplam	100	100

Bu çerçevede gelir düzeyi de çözümlenirse benzer bir durumun varlığı görülecektir. Kanaat müşterilerinin %63'ünün 1.5 ile 5 milyar arasında bir gelir düzeyine sahip olması müşteri potansiyeli hakkında bir fikir vermektedir. Yaklaşık %20 sinin ise üst gelir grubunu temsil etmesi, tencere yemeklerinin cazibesini ve alternatifsizliğini göstermektedir. Yemek fiyatlarının çok da pahalı olmamasına rağmen orta gelir düzeyine sahip olanların devam sıklığının az olması Türkiye'nin ekonomik durumu ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında öğrencinin bile bu müesseseden az da olsa yararlanabilmesi, kuruluşun bir ölçüde kimliğini koruduğuna ilişkin gösterge olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2: Gelir Düzeyi

Aylık gelir	Sayı	Yüzde
500-750	10	10
751-1.000	14	14
1.001-1.500	13	13
1.501-2.000	16	16
2.001-3.000	14	14
3.001-5.000	15	15
5.001 ve üzeri	18	18
Toplam	100	100

2.1.2. Eğitim Düzeyi

Kanaat müşterilerinin eğitim düzeyini gösteren tabloya (Tablo 3) bakıldığında bu açıdan yüksek bir kesimin varlığı görülmektedir. Müşterilerin %72 oranında üniversite düzeyinde eğitime sahip olmaları çok yüksek bir oranı ifade etmektedir. Bununla birlikte dörtte birinin de lisansüstü eğitim düzeyini tutturması çok az rastlanan bir profildir. Kanaatin müşteri profilini oluşturan bu yüksek eğitim düzeyini, ülkenin iktisadi durumu ile ilişkilendirmek mümkündür fakat sadece bununla açıklamak imkân dahilinde değildir. Bu düzeyi şu şekilde yorumlamak daha doğru görünmektedir. Eğitim düzeyi ile yemek kültürü arasında anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır. Osmanlı Türk mutfağının tercih edilmesi, bu anlamlı ilişkinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Eğitim Düzeyi

Eğitim	Sayı	Yüzde
İlköğretim	3	3
Lise	25	25
Üniversite	47	47
Lisansüstü	25	25
Toplam	100	100

2.1.3. Kanaat Müşterisi ve Üsküdar

Kanaat Lokantası, yaklaşık 70 yıl önce Üsküdar'da doğmuştur ve halen aynı semtte hizmet vermektedir. Bu açıdan müşteri profilinin Üsküdar'la ilgisi, ikamet ve çalışma yeri olarak ne kadarının burada bulunduğu bilgisi önem taşımaktadır. Tablo 4 de görüldüğü üzere müşteri profilinin dörtte üçünden fazlası Üsküdar dışından gelmektedir. Esnaf lokantası kimliğini taşıyan bir lokanta için bu bilgi son derece önemli ve anlamlıdır. Aynı zamanda çok az rastlanabilecek bir durumu ifade eder.

Tablo 4: Oturulan/Çalışılan Yer

Yer	Sayı	Yüzde
Üsküdar	23	23
Üsküdar dışı	77	77
Toplam	100	100

3. Araştırma İçeriğine İlişkin Bilgiler

Bu bölümde örnekleme giren Kanaat müşterilerinin bir bütün olarak müesseseyi çeşitli boyutlardan nasıl gördüklerine ilişkin görüş ve tutumları değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

3.1. Kanaat Lokantasının Çağrıştırdığı Anlamlar

Kanaat Lokantası, bir müessese olarak isminden, fonksiyonlarından ve bulunduğu muhit-ten anlam olarak nasıl etkilendiği konumuz açısından önem taşımaktadır. Bu bilgilerin yer aldığı tabloya (Tablo 5) bakıldığında iki hususun öne çıktığı görülmektedir. Birincisi; fonksiyonundan hareketle zengin, kaliteli Türk ve Osmanlı mutfağı, ikincisi ise buna bağlı olarak Üsküdar ismi. Müşterilerin %77 sinin Üsküdar dışında ikamet ettiği ve çalıştığı halde yarısının Kanaati Üsküdar'la ilişkilendirmesi anlamlı bir neticedir. Bu netice, hem Üsküdarlılar için hem de Üsküdar'ın yöneticileri için son derece önemli görülmektedir. Ayrıca müessese açısından da bulunduğu ilçenin tanıtılmasına çok önemli bir katkıyı ifade eder. Bu durum, Kanaat Lokantası ile Üsküdar isminin bir arada anıldığının bir göstergesi sayılır.

Tablo 5: Kanaat Lokantasının Çağrıştırdığı Anlamlar

Anlamlar	Sayı	Yüzde
Kanaatkârlık	12	12
Üsküdar	4	4

Zengin ve kaliteli yemek çeşitleri	15	15
Osmanlı Türk mutfağı	23	23
Osmanlı Türk mutfağı ve Üsküdar	46	46
Toplam	100	100

3.2. Kanaat Lokantasına Gelme Sıklığı

Kanaat müşterilerinin müesseseye hangi sıklıkta geldikleri, hem memnuniyeti gösterme açısından hem de ürünlerin çekiciliği açısından önemli bir göstergedir. Bu bilgilerin yer aldığı tabloya (Tablo 6) bakıldığında dağınık bir periyodun varlığı görülür. Bu durum, müessesenin geniş bir müşteri yelpazesine sahip olduğu ve çoğunluğun (%63) belirli periyotlarla devam etme alışkanlığı kazandığını ifade eder. Ve müessesenin her zaman için yeni müşterilerinin var olduğunu gösterir.

Tablo 6: Kanaat Lokantasına Gelme Sıklığı

<i>Devam periyodu</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
Hergün	6	6
İki üç günde bir	7	7
Haftada bir	17	17
Onbeş günde bir	14	14
Ayda bir	19	19
Nadiren	33	33
İlk defa	4	4
Toplam	100	100

3.3. Çeşit ve Kalite Açısından Yemekler

Kanaat Lokantasının müşteriler açısından en çok kabul gören, en az tartışılan ve en yüksek çekim alanı oluşturan tarafı; yemeklerin çeşidi ve kalitesidir. İstanbul'daki benzeri çok az lokantada bu kadar çeşit bulunmaktadır. Klasik müşteriler Kanaati, onun muadili olarak ancak

Tablo 7: Kalitesi Açısından Yemeklerden Memnuniyet Durumu

<i>Tutumlar</i>	<i>Sayı</i>	<i>Yüzde</i>
Çok memnunum	53	53
Memnunum	42	42
İdare ediyor	5	5
Az memnunum	-	-
Toplam	100	100

Topkapı Sarayındaki Konyalı Lokantası ve Beyoğlu'ndaki Hacı Abdullah Lokantası ile karşılaştırılır. Çeşitleri açısından memnuniyete ilişkin tutuma bakıldığında (Tablo 8) çok yüksek bir oranın (%95) varlığı görülür. Bu oran, yemek kültürü ve damak tadı gibi son derece has-

sas olunan bir konuda az rastlanan bir durumun ifadesidir. Bununla birlikte çeşit ve kalite açısından ifade edilen tutumlarda bir nüans görülmektedir. Yemek çeşitlerindeki yüksek memnuniyet oranı ile yemek kalitesindeki memnuniyet oranı aynı rakamla (%95) ifade edilirken kalite açısından memnuniyet derecesi düşmektedir. (Tablo 7 ve 8)

Tablo 8: Çeşitleri Açısından Yemeklerden Memnuniyet Durumu

<i>Tutumlar</i>	Sayı	Yüzde
Çok memnunum	68	68
Memnunum	27	27
İdare ediyor	5	5
Az memnunum	-	-
Toplam	100	100

3.4. Estetik, Kullanılan Malzemeler ve Hizmetler Açısından Tutum Dağılımı

Müşteri memnuniyeti, verilen hizmetlerin toplamından memnuniyeti ifade eder. Müşteriye olan hizmet de bunun bir parçasıdır. Buna yönelik tutum dağılımına bakıldığında (Tablo 9) diğerlerine göre bir düşüş görülmektedir. Diğer bir deyişle memnuniyeti en az ifade eden seçenek olan 'idare ediyor' da bir artış görülmektedir.

Tablo 9: Hizmetler Açısından Memnuniyet Durumu

<i>Tutumlar</i>	Sayı	Yüzde
Çok memnunum	37	37
Memnunum	48	48
İdare ediyor	15	15
Az memnunum	-	-
Toplam	100	100

Müşteri memnuniyetinde, estetik ve görsel memnuniyetin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Müşteri, Kanaat Lokantasından bu açıdan da memnun görünmemektedir. Bireyler doğal olarak yemeğin kalitesi ile estetik ve görsel güzelliği örtüşürmek istemektedirler. Tablo 10 da da görüldüğü gibi 'idare ediyor' tutumunu benimseyenlerin oranı oldukça yüksektir.

Tablo 10: Estetik ve Görsel Açısından Memnuniyet Durumu

<i>Tutumlar</i>	Sayı	Yüzde
Çok memnunum	20	53
Memnunum	45	42
İdare ediyor	30	5
Az memnunum	6	6
Toplam	100	100

Bunun yanında lokantada kullanılan masa, sandalye, çatal, kaşık, bıçak, tuzluk ve bardak türünden malzemelerin kalitesi açısından memnuniyet durumu da benzer bir tutumu göstermektedir. Yani müşteriler bu tür malzemelerin kalitesinden ve kullanımından memnun görünmemektedirler.

Tablo 11: Malzemelerin Kalitesi Açısından Yemeklerden Memnuniyet Durumu

<i>Tutumlar</i>	Sayı	Yüzde
Çok memnunum	17	17
Memnunum	46	46
İdare ediyor	32	32
Az memnunum	5	5
Toplam	100	100

Bu iki memnun olmama halini birlikte yorumlarsak şöyle bir sonuca ulaşırız. Müessese, müşteri memnuniyetini sağlayan faktörlerden en zor olanını (yemek çeşidi ve kalitesi) gerçekleştirmekte fakat bundan daha kolay olanını (kullanılan malzemeler, estetik ve görsel görünüş) gerçekleştirmekte zorlandığı veya önemsemediği görülmektedir. Burada şu da ifade edilebilir: müşterinin görmek istediği Kanaat ile müessese sahiplerinin gözündeki müşteri profilinde farklılıklar gözlenmektedir. Daha açık bir deyişle bugünkü müşteri profili Kanaat'i bir esnaf lokantası olarak görmüyor. Müessese sahipleri ise bu kimliği benimsemişler ve bunda ısrar etmekteiler.

3.5. Fiyat Açısından Tutum Dağılımı

Tablo 12 Fiyat Açısından Yemeklerden Memnuniyet Durumu

<i>Tutumlar</i>	Sayı	Yüzde
Çok memnunum	13	13
Memnunum	52	52
İdare ediyor	30	30
Az memnunum	5	5
Toplam	100	100

Müessese sahiplerinin en fazla zorlandığı konuların başında ürünlerini fiyatlandırmak gelmektedir. Çünkü onlar kaliteden ödün vermeyi asla düşünmüyor ve bunun yanında sık sık vurguladıkları esnaf lokantası kimliği ve belirli bir kesime hitap etmeme yaklaşımlarını muhafaza etmek için fiyatlandırma konusundaki hassasiyetlerini sürdürmeleri gerektiğine inanıyorlar. Fakat bununla birlikte yemeğin fiyatından memnun olmayan kesimi (%35) nasıl yorumlamamız gerekir. Türkiye'nin iktisadi durumu ile ilişkilendirmek doğru fakat tek açıklaması bu olmamalı.

3.6. Kanaat Lokantasının Geleceği ve Yapısal Değişimi

Bir lokantanın müşterileri sadece yemek yedikleri bir müessesenin geleceği ve yapılanmasına yönelik düşünceler taşıyorsa, bununla yüksek oranda ilgileniyorlarsa, bu; müşteriler ile mü-

essese arasında sağlıklı bir ilişkinin varlığı anlamına gelir. İşte Kanaat Lokantası ile müşterileri arasında tam anlamıyla bu tür bir ilişki mevcut.

Tablo 13 Müessesenin Geleceğine İlişkin Düşünceler

<i>Düşünceler</i>	Sayı	Yüzde
Fiyatlarını da artırarak daha lüks hale gelmeli	3	3
Mevcut haliyle devam etmeli	40	40
Mevcut fiyatını koruyarak modernleşmeli	57	57
Toplam	100	100

Kanaat'in yapısal değişimi ve geleceğine ilişkin düşüncelerin yer aldığı tablolara (Tablo 13 ve 14) bakıldığında bir *koruma* içgüdüsünün hakim olduğu görülmektedir. Mevcut halinin devamından yana da bir eğilim bulunmakta aynı zamanda modernleşmesi gerektiği de düşünülmekte. Müessesenin yapısal değişimine ise (Tablo 14) yine kalitesini koruma kaygısı ile karşı çıkmaktadır.

Tablo 14 Müessesenin Yapısal Değişimine İlişkin Düşünceler

<i>Düşünceler</i>	Sayı	Yüzde
Şubeler açarak büyümeli	28	28
Franchising sistemi ile büyümeli	6	6
Kalitesini koruyabilmek için mevcut haliyle kalmalı	66	66
Toplam	100	100

Ek 1 Kanaat Müşterisine Uygulanan Anket Formu

Sayın **Kanaat müşterisi**,

Öncelikle afiyet olsun diyoruz. Üsküdar'da kendi alanında yaşayan bir gelenek oluşturan bu müesseseyi farklı boyutları ile ele alan bilimsel bir çalışma yürütüyoruz. 11-13 Mart 2004 tarihlerinde gerçekleştirilecek olan **Üsküdar Sempozyumunda** sunulacak bu çalışmaya esas teşkil etmek üzere sizin görüşlerinize de ihtiyaç duyulmuştur. Katkınız için teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili & Dr. Kemal Kahraman

Meslek: a()Esnaf b()Memur c()Üst düzey yönetici d()İşadamı e()Başka:

Eğitim: a()Okuma-yazma yok b()İlköğretim c()Lise d()Üniversite e()Lisansüstü

Aylık Gelir (milyon TL): a()500-750 b()751-1.000 c()1.001-1.500
d()1.501-2.000 e()2.001-3.000 f()3.001-5.000 g()5.001 ve üzeri

Çalışma ve/veya ikamet yeriniz: a() Üsküdar b() Üsküdar dışı

1. Kanaat ismi size neyi çağrıştırıyor?

- a() Kanaatkârlığı b() Üsküdar'ı c() Zengin ve kaliteli yemek çeşitlerini
d() Osmanlı Türk mutfağını e() Osmanlı Türk mutfağı ile birlikte Üsküdar'ı

2. Kanaate gelme sıklığınız (yaklaşık olarak)

- a() Hergün b() İki-üç günde bir c() Haftada bir
d() 15 günde bir e() Ayda bir f() Nadiren

3. Kalitesi açısından yemeklerle ilgili düşünceniz aşağıdakilerden hangisine daha çok uyuyor?

- a() Çok memnunum b() Memnunum c() İdare ediyor d() Az memnunum

4. Çeşitleri açısından yemeklerle ilgili düşünceniz aşağıdakilerden hangisine daha çok uyuyor?

- a() Çok memnunum b() Memnunum c() İdare ediyor d() Az memnunum

5. Hizmetler açısından düşünceniz aşağıdakilerden hangisine daha çok uyuyor?

- a() Çok memnunum b() Memnunum c() İdare ediyor d() Az memnunum

6. Estetik ve görsel açıdan düşünceniz aşağıdakilerden hangisine daha çok uyuyor?

- a() Çok memnunum b() Memnunum c() İdare ediyor d() Az memnunum

7. Malzemelerin (tabak, çatal, kaşık, masa, sandalye, vs.) kalitesi açısından düşünceniz aşağıdakilerden hangisine daha çok uyuyor?

- a() Çok memnunum b() Memnunum c() İdare ediyor d() Az memnunum

8. Fiyat açısından müessese ilgili düşünceniz aşağıdakilerden hangisine daha çok uyuyor?

- a() Çok memnunum b() Memnunum c() İdare ediyor d() Az memnunum

9. Müessesenin nasıl devam etmesi gerektiği konusundaki düşünceniz aşağıdakilerden hangisine uygun düşüyor?

- a() Fiyatını da artırarak her açıdan daha lüks bir müessese haline gelmeli
b() Mevcut haliyle devam etmeli c() Mevcut fiyatını koruyarak modernleşmeli

10. Kanaat Lokantası ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisine katılırsınız?

- a() Şubeler açarak büyümeli b() Franchising sistemi ile büyümeli
c() Mevcut hali ile kalmalı, zira başka türlü kalitesini koruyamaz.

ÜSKÜDAR ŞEHİR MÜZESİ

Onur Halil*

Üsküdar Şehir Müzesi, Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi'nde, Eski Mahkeme Sokak'ta bulunan tonozlu tarihi taş binalarda projelendirilmiştir.

Bu tonozlu binalar taş-tuğla karışımı almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Özgün halinde zemin katta 5 ayrı beşik tonozlu bölümden oluşan binanın üst katında 1 adet de tekne tonozlu oda bulunmaktadır.

Planda -4- numara ile belirtilen bölüm zamanla yıkılmış yerine betonarme bir bina yapılmıştır. -5- numara ile gösterilen tonozlu bölüm ise tümüyle yok olmuştur. -1- numaralı tonozlu bölümün yol cephesi vitrin ve giriş yapmak için açılmış, betonarme bir ara kat eklemiş ve bu arada orijinal kapısı kapatılmıştır.

-2- numaralı tonozlu mahzene de bir ara kat eklenmiştir. -3- numaralı mahzen iç mekânı özgün hali ile muhafaza edilmiştir. Tonozlu bölümler arasından dik bir merdivenle mahkeme salonu olarak kullanıldığı düşünülen üst kata ulaşabilmektedir.

Söz konusu binalar grubu "Fatih Mahkemesi" veya "Üsküdar Mahkemesi" diye bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet dönemine yani 15. yüzyıla dayandığı söylenen bu binaların kuruluş dönemi tam olarak bilinmemektedir. Ancak mevcut binanın 15. yüzyıldan kalmadığı kesindir. Belki de aynı yerde Fatih döneminde bir bina vardı. Ancak bu eski binaya ilişkin herhangi bir iz rastlanamamıştır. Binada hiçbir kitabe veya yazılı belge de bulunamamıştır.

Ayrıca mevcut binanın mimari üslubu, taş tuğla dokusu ve tuğla boyutları, özellikle üst kat iç mekândaki sütunlar, silmeler, pencere süsleri binanın zaman içinde tümüyle değiştiğini veya yenilendiğini, özgün durumunu kaybettiğini göstermektedir. İstanbul'daki benzer örnekler de değerlendirildiğinde binanın 18. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Bu arada İstanbul Teknik Üniversitesi'ne yaptırmış olduğumuz malzeme analizleri de bu görüşü güçlendirmektedir. Binada kullanılan tuğlanın et kalınlığı, horasan ezlerin karışımı 18. yüzyılın özelliklerini taşımaktadır. Bu bulgulara rağmen bugüne kadar yeterli veri bulunamadığı için binanın tarihi ve dönemi ile ilgili tam ve doğru bir yorum yapılamamaktadır. Restorasyon aşamasında yapılacak ayrıntılı araştırma ve incelemelerde daha sağlıklı bir tespit yapılabilecektir. Saptanabilecek bu yeni bulgular müze girişinde düzenlenecek bir bölümde, binanın tarihçesi, projeleri ve maketleri ile birlikte müze ziyaretçilerine sunulacaktır.

Burada binadan müzeye geçelim.

* Yüksek Mimar.

Üsküdar Şehir Müzesi Projesi Üsküdar Belediyesi Başkanlığı'nın girişimi ile, Sn. Belediye Başkanı, Başkan Yardımcıları, Kütüphane ve Müze Müdürü n. Seyfettin Ünlü'nün katkıları ve Müze uzmanı Doç. Dr. Sümer Atasoy'un da danışmanlığı ile tarafımızca hazırlanmıştır.

Hazırlanan Projeler Kültür ve Tabiat Varlıklarını koruma Kurulu'nun da desteği ile onaylanmış, uygulamaya hazır hale gelmiştir. Önümüzdeki günlerde inşaat başlatılacaktır.

Üsküdar Şehir Müzesi'nin ayrıntılarına girmeden önce dünyada şehir müzelerinin kuruluş nedenlerini kısaca açıklamak istiyorum.

Şehir Müzeleri

Genel olarak şehirlerin temel özellikleri, nüfus yoğunluğu, ekonomik ve sosyal kargaşa, bunların politik ve kültürel etkileri, yabancılaşma, suç, zenginlik ve fakirlik ile her türlü kirlenmedir. İnsani boyutlarda değerlerini yitirmiş şehirleri yeniden canlandırma, saygın hale getirmek için kültür ortamları yaratılmalıdır.

Şehir müzeleri, şehrsel yaşam kalitesini yükseltmede olumlu bir rol oynarlar. İnsanların bir araya gelip tartışacağı, ortak amaçlar etrafında birleşeceği, ortak ürünler sergileyebileceği ortamlar yaratırlar. Yerel halk için geçerliliği olan konuların üzerinde durarak, sosyal ve dinsel özlemlere cevap verirler.

Bir şehir müzesi, kişileri, yerleri ve nesnelere ele almak durumundadır. Bunlar ele alındığında kenti sadece corğafi olarak değil, toplumsal, politik ve ekonomik bir bütün olarak tanımlar. Hayatta olanların tanıklık edeceği, yakın tarihi, toplumsal boyutlarıyla yaşayan ve gelecek kuşaklara aktaran bir müze anlayışının oluşması gerekmektedir.

Şehirde yaşayanları bugünkü kent yaşamına katmaya ve geleceğine yönelik güvencesini sağlamaya yardımcı olmalıdır.

Şehir müzesinin görevi, bugüne kadar dikkate alınmamış bilgileri bulmak, toplamak ve analiz etmektir. Şehirleşme sorunları, sıradan insanların günlük yaşamaları da anlatılmalıdır.

Hızlı ekonomik ve sosyal değişim döneminde insanlar kendi geçmişleri ile olan bağlarını kuramazlar ve kimlik bunalımı başlar.

Şehir müzeleri, kültürel ve etnik farklılıklara saygıyı, kültürel miras ve doğal çevreye ilişkin değerleri geliştirecek güçlü bir araçtır, şehir içinde yaşayan insanların öyküsünü anlatır.

Üsküdar Şehir Tarihi Müzesi 3 ana bölümden oluşacaktır;

- 1- Kalıcı Sergi Bölümü
- 2- Geçici Sergi Bölümü
- 3- Kütüphane ve Araştırma Merkezi

Kalıcı Sergi Bölümü: Zindan veya mahzen diye adlandırılan tonozlu bölümlerde düzenlenmiştir. Bu bölümlerdeki mevcut - sonradan eklenen betonarme ara katlar yıkılarak mekânın özgün hali ile tümüyle algılanması sağlanmıştır. Bu bölüm Üsküdar'ın toplumsal ve ekonomik tarihini, külürünü, mimarini eserlerini, yaşam tarzını bir bütün olarak ele alarak, ziyaretçileri

bilgilendirecek ve bilineçlendirecek, onların belleğini güçlenidireek bir düzende ele alınacaktır. Eğitim amaçlı olacak bu sergiler zaman zaman değıştirilebilecek, yenilebilecek, yeni katkılara açık olacaktır. Özellikle fotoğraf, kartpostal, harita, kitap, çizim ve maketlerle yapılacak sergilemede güncel teknik imkânlar da değerlendirilerek dijital ortamda arşivleme ve sunum imkânları kullanılacaktır. İzleyicinin istediğı bilgiye ulaşması bilgisayarlarla, video projeksiyonlarla sağlanacaktır. Üsküdar'ın yakın tarihi, hâlâ hayatta olan kişilerin ağzından dinlenerek yapılacak ses kayıtları gelecek kuşaklara aktarılacaktır.

Sonuç olarak bu sergi bölümleri bilgilendirme ve kültürel etkileşim ortamını yaratacak, yaşam kalitesini yükseltmek için eğitim görevini üstlenecektir.

Geçici Sergi Bölümü: Müzenin kuruluş konseptine ve amacına uygun tüm geçici sergiler için kullanılabilir. Çok amaçlı kullanım için ayrılan bubölüm sergiler dışında toplantı, seminer, sohbet, imza günleri, kitap söyleşileri vb. amaçlar için de kullanılabilir.

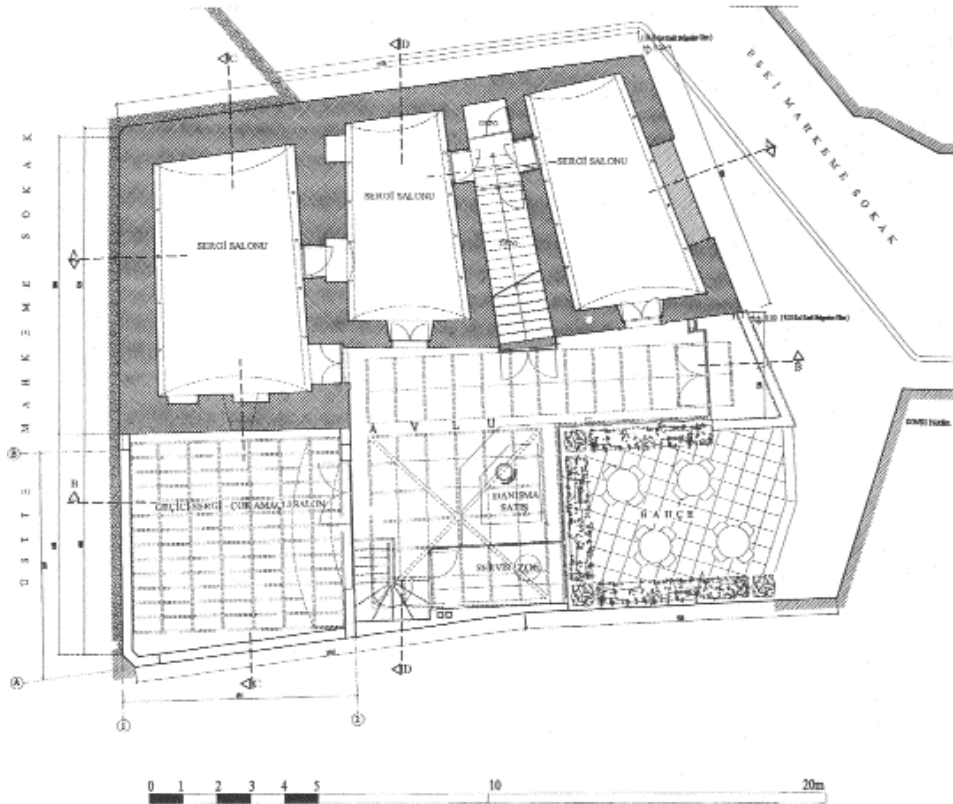
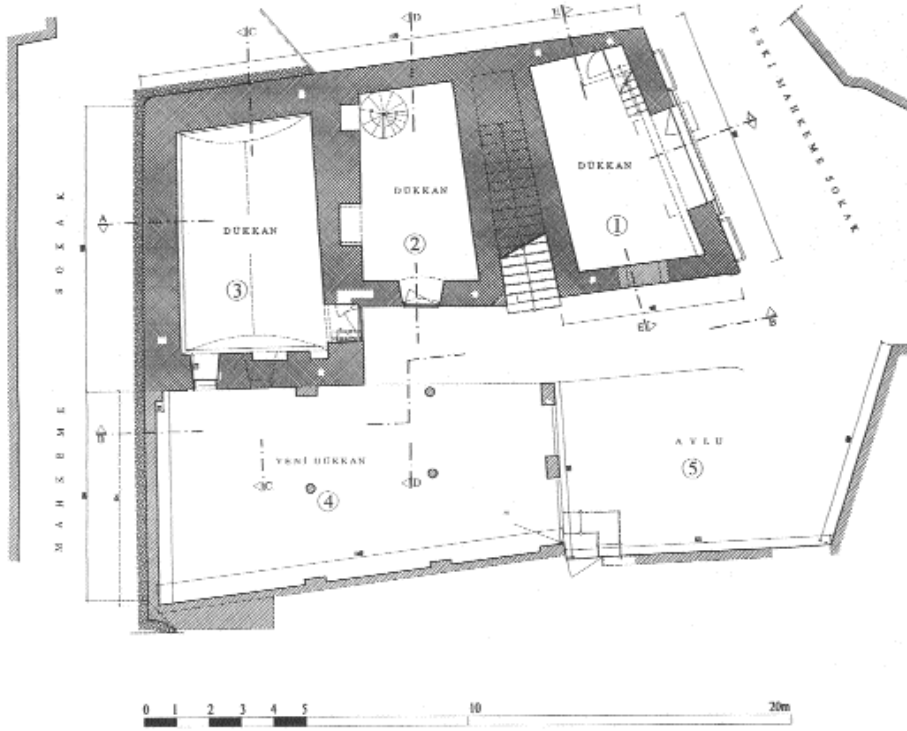
Böylece kurulacak müze, sadece gezilen, izlenen bir sergi yeri olmayacak, çeşitli faaliyetleri ile her yaş grubunun kullanacağı bir sürekli eğitim merkezi olacaktır. Bu bölümlerle bağlantılı düzenlenen bir kafeterya ve hediyelik satış yeri de bu sürekli kullanımı destekleyecektir.

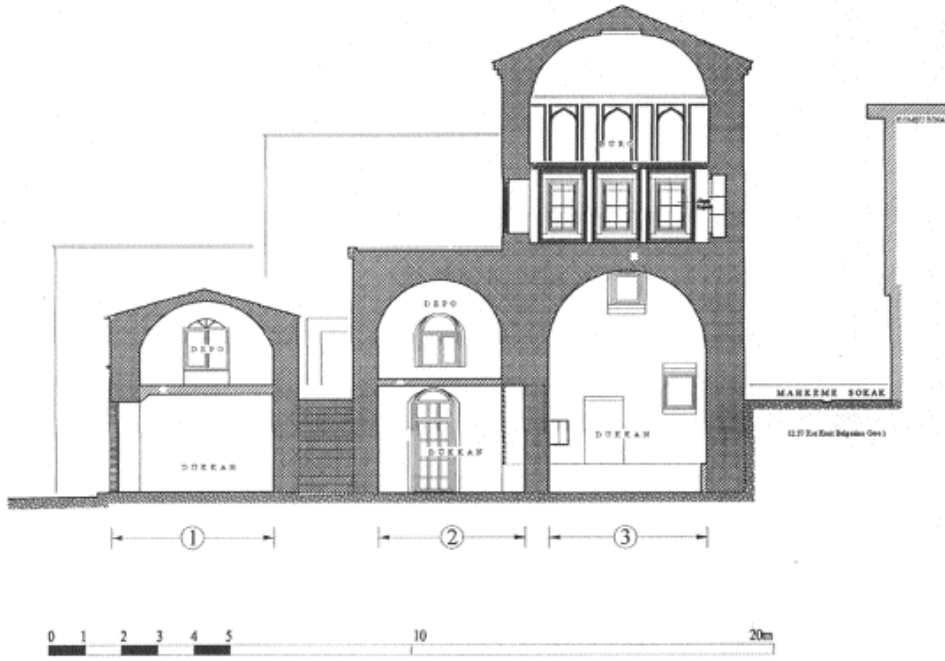
Araştırma Merkezi ve Kütüphane Bölümü: Üst katta bulunan bölümde düzenlenmiştir. Üsküdar ile ilgili her türlü kitap, bilgi, belge arşivi niteliğinde olacak bu bölüm özellikle Üsküdar araştırmacıları için ilk başvurulacak yer olacaktır.

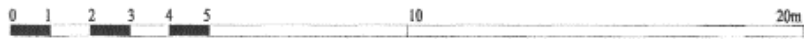
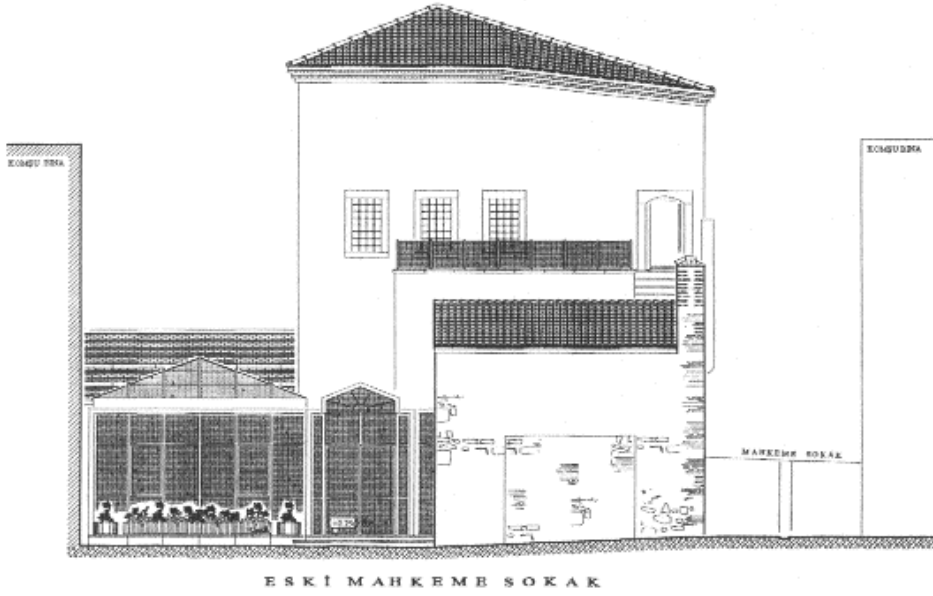
Tüm bu arşiv ve sergileme bölümlerinde gerekli ısı ve nem ortamını sağlayacak teknik projeler de hazırlanmıştır. Bununla birlikte yangın algılama ve söndürme sistemleri, kamere ve güvenlik sistemleri de projelendirilmiştir.

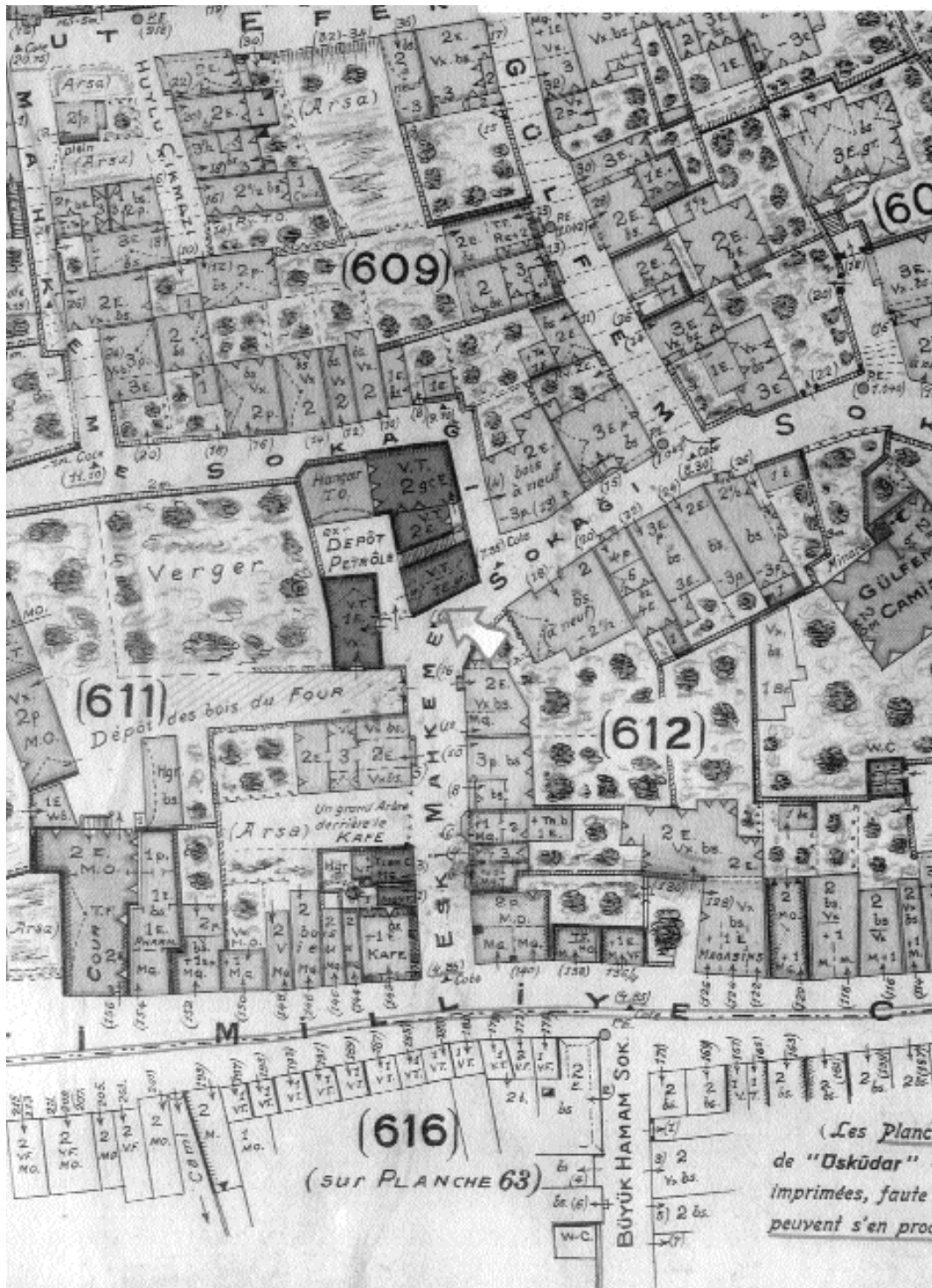
Üsküdar Belediye Başkanlığı'nın bu girişimi ile Üsküdar kendi tarihinin en eski ve özgün binalarından birini yeniden kazanmış olacaktır. Aynı şekilde hem Üsküdar'da hem de tüm İstanbul'da yaşayanlar yeni ve yaşayan bir Müze ve Eğitim Merkezi'ne kavuşmuş olacaktır.

ÜSKÜDAR'DA YERLEŞİK HALKIN FOLKLORİK DEĞERLERİ VE ÜSKÜDAR BELEDİYESİ FOLKLOR VE TURİZM DERNEĞİ GENÇLİK VE SPOR KULÜBÜ

Uğur Ural

Üsküdar'da Yerleşik Halkın Folklorik Değerleri

Anadolu'dan göç edip gelen insanlar Üsküdar'da yeni bir Anadolu kurdular. Gelirken Folklor'larını da beraber getirdiler. Üsküdar'da yerleşik halkın folklorik değerlerini ele aldığımız bu bildiri de, Folklor'un tanımını yaparak konuya girmenin daha doğru olacağını düşünmekteyim.

Folklor, genelde "Halk Oyunları" ile eş anlamlıymış gibi yanlış ifade edilmektedir. Oysa Folklor; Halkın geleneğe bağlı maddi manevi kültürünü kendine özgü metodlarla inceleyen, derleyen, sınıflandıran ve halk kültürü üzerinde değerlendirmeler yapan bir bilimdir. Geçmişten geleceğe uzanan dinamik ve değişken yapıya sahip olan, nesilden nesile sözlü veya görsel olarak aktarılan, kendiliğinden öğrenilen ve Anonim özellikler taşıyan kültürel değerlerdir. İnsanların duygu ve düşünceleridir. İçerisinde halkı ifade eden, halkın yer aldığı bilgi kümesidir. Her toplum kendi kültürüyle yaşamayı tercih eder. Bu kültürel yapı halkın kimliğidir. Farklı coğrafyada yaşayan insanların yaşam tarzlarının benzeşmesi ya da farklılığı aynı zamanda ulusal kimliğin oluşmasında da önemli rol oynar. Halkın yaşamında yer alan her kültür malzemesi folklor kapsamında yer almaz.

Günümüzde; bilim, teknoloji ve iletişimdeki gelişmeler halkın sosyal ve ekonomik yapısını da doğrudan etkilemektedir. Eğitim amaçlı veya ekonomik amaçlı başlayan göçler zaman içerisinde daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amacıyla toplumun büyük bir bölümünün kırsal alanlardan kentlere göç etmesini zorunlu kılmıştır. Göçlerin nedenini çok geniş olarak düşünebiliriz. Ancak burada irdelemek istediğimiz konu folklorik değerlerdir. Üsküdar'da yerleşik halkın büyük bir bölümü, Türkiye'nin çeşitli illerinden gelerek belli yerlerde kendi bölgelerinden gelen insanlarla yoğunlaşarak yaşamaktadırlar. Farklı yörelerden gelen insanlar doğal olarak önceden yaşadıkları yerlerdeki bir takım alışkanlıklarını beraberlerinde taşıyarak sürdürmeye çalışmaktadırlar. Aynı veya farklı yerleşim alanları, şehir yaşamında sosyal yönden zorunlu birliktelikler oluşturmaktadır. Geleneksel yaşamın, göreneklerin, örflerin, adetlerin genel anlamda Folklorik değerlerin yaşanması ve yaşatılması için gayret sarfedilmektedir. Farklı kültürler birbirleriyle uyum sağlayabilmek için, yeni kültürel değerler ve yeni kültürel dokular oluşturmaktadırlar.

Bizim konumuz her folklor mazemesinin incelenmesi değildir. Folklor'un Halk Oyunları yönünden incelenmesidir. Gelenek, görenek, örf ve adetlere göre törenlerin nasıl yapıldığı, hangi mekanların ne şekilde kullanıldığının tespit edilmesidir. Halk Oyunları ve Halk Müziği insanları biraraya getiren el ele, omuz omuza dayanışma ve kaynaştırma sağlayan, mimik ve ifade bütünlüğü veren kültürel ürünlerdir. Bütün insanların anlaşabildiği işaret ve hareket dilidir. Üzüntülerin, sıkıntıların giderilmesini ve paylaşılmasını sağlayan önemli kültür malzemesidir.

Üsküdar bünyesinde 52 mahalle mevcut. Aynı yörelerden göç edip gelen insan topluluklarının birlikte mahalleler oluşturarak yaşadıkları görülmektedir. Bu mahaller içerisinde farklı yörelerden gelen insanların da yine gruplar halinde mahalleler ve semtler oluşturdukları da görülmektedir. Bu mahalle ve semtlerdeki farklı yöresel kültürler birbirleriyle kaynaşmaktadırlar. Sonuçta uyum içerisinde yaşayabilen yeni kültür mozaikleri oluşmaktadır. Ayrıca bu mahalle ve semtlerde yaşayan insanlar yöresel kültürlerini, Folklorik değerlerini yaşama ve yaşatmak için çeşitli dernekler kurmaktadır. Derneklere il, ilçe, köy, mahalle ve yayla isimleri vererek hem dayanışma örnekleri göstermekte, hem de sıra özelemlerini gidermeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla Üsküdar'da 400 tanesi mahalli ve 5 tanesi Halk Oyunları olmak üzere değişik amaçlarla kurulan derneklerle birlikte toplam 800 dernek mevcuttur. Ticaret ve serbest meslek gruplarında olan insanlar iş yerlerine de yöre isimleri vermektedirler. Kendi yörelerindeki damak zevklerini yaşamak ve yaşatmak için gayret sarfetmekte ve onları diğer insanlarla paylaşmaya çalışmaktadırlar. Lahmacun salonları, Döner salonları, yörelere göre tatlılarla isimlendirilen salonlar açılmaktadır.

İnsan doğar, yaşar ve ölür. Doğduğu andan itibaren insan yaşamında her şey için bir tören yapılmaktadır. Doğum töreni, sünnet töreni, evlilik (nişan, kına ve düğün) töreni ve ölüm töreni. Bu törenler geleneksel yaşamın, örflerin adetlerin ve göreneklerin doğal sonucudur. Kırsal alanlarda; belirli mekanlarda, harmanlarda, doğal alanlarda yapılan törenler, şehirlere göç eden insanlar tarafından geldikleri yerlere benzer açık veya kapalı mekanlarda, salonlarda yaşatılmaya çalışılmaktadır. Zaman zaman sokaklarda, şehrin meydanlarında, apartman katlarında bu törenlerin yapıldığı görülmektedir. Mahalle meydanlarında yörelerin kendine has şenliklerinin de yaşatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bayram törenleri, Keşkek günü, Kadırğa şenlikleri, Sıla geceleri bunlardan en belirgin olanlarıdır. Yine yöre insanların oluşturduğu piknik günleri düzenlenmektedir. Şenlik ve eğlence amaçlı törenlerde, düğünlerde; yöre enstrümanlarıyla, yöresel Halk Oyunları, yöresel Türküler icra edilmektedir.

Zaman içerisinde gelişen komşuluk ilişkileri, farklı kültürlerden olan insanların birbirleriyle aynı duyguları, düşünceleri, birliktelikleri paylaşmalarını zorunlu kılmıştır. Halayların, Horonların, Barların, Kaşıklı Oyunların, Karşılama ve Zeybeklerin karakter özellikleriyle yaşayan insanlar şehir yaşamında, karma bir yaşama alışma zorunda kalmışlardır. Yeni kültürel dokular oluşturmuşlardır. Horon tepen bir insanla halay çeken insan beraber oyun oynamak zorunda kalmıştır. Üç ayak diye isimlendirilen ve her yörenin kendine has özelliklerini yansıtan oyunlar şehirde de her insanın yapabileceği figürleri ortaya çıkarmış, omuzlardan tutunarak oynanan yeni bir oyun figürü, yeni bir oyun oluşturmuştur. Misket türü tekli oynanan oyunlar oynanmaya başlanmıştır. Modern yaşamın bir parçası olarak görülen disko tarzı ferdi oyunlar, özellikle gençlerin bu yöne dikkatini çekmekte ve yine yeni bir oyun olarak bireysel anlamda insanların yaşamına girmektedir. Yörelerde oynanan her oyunun kendine has müziği ve ritimi vardır. Yeni oluşan bu oyunlar her türlü ritim ve müziğe uydurularak oynanır.

İletişimin çok önemli olduğu ve görsel olarak yurdun her bölümüne ulaşılabilen bir konumda iletişim araçlarının çok büyük önemi vardır. Özellikle ulusal ve bölgesel yayın yapan radyo ve televizyonların buldukları bölgelerde geleneksel yaşama göre program yaptıkları görülmektedir. Programlarını; Yörelerimiz-Törelerimiz, Eyvan, Eyvanına Vardım, Türkü Gecesi,

Türkü Türkü Türkiyem gibi içinde folklorik özellikler taşıyan isimler kullanarak izleyicilere ulaştırmaktadırlar. Üsküdar ilçe sınırları içerisinde bulunan radyo televizyonların da bu amaçla hizmet ettiği görülmektedir. Görsel yayınlar o kadar önemlidir ki, Dünya üzerindeki farklı kültürleri, ulusal televizyon yayınları aracılığı ile en ücra köşelerde yaşayan insanlara ulaştırmakta ve orada bulunan insanların kültürlerini de etkilemektedir.

Üsküdar'ın çeşitli semt ve mahallelerinde yerleşen halkın oluşturduğu nüfus yoğunluğu belediyeçilik hizmetlerinin de aynı ölçüde etkilemektedir. Mevcut halkın belediyeçilik hizmetlerinin dışında kalan kültürel değerlerinin yaşatılması ve muhafaza edilmesi ihtiyaç haline gelmiştir. Üsküdar Belediyesi bu konularda hassas davranarak sadece alt yapı, yol, kanalizasyon gibi hizmetlerle uğraşmamıştır. Aynı zamanda sosyal manada faaliyetlerin de gerekliliğinden yola çıkarak, belediye sınırları içerisinde yerleşik halkın kültür değerlerini yaşatmak amacıyla çok yönlü sosyal faaliyetlerin oluşumuna önder olmuştur. Aynı yörelerden gelerek aynı mahallelerde yoğunlaşarak yaşayan Üsküdar halkına yönelik; şenlikler, konserler, fuarlar, seminerler düzenlemektedir. Değişik semt ve mahallelerde kültür merkezleri, semt evleri kurarak buralarda kültürel ve sanatsal içeriği olan kurslar açarak önemli bir hizmeti yerine getirmektedir.

Üsküdar'la özdeşleşen '**Katip**'lik ve buna bağlı olarak Dünya'da ün yapan '**Katibim Türküsü**' Üsküdarın en önemli kültür varlıklarından biridir. Üsküdar Belediyesi bu kültür varlığını '**Uluslararası Katibim Kültür ve Sanat Şenliği**' adı altında yaşatmaktadır. Şenlik kapsamında; Kitap fuarı, sünnet şöleni, orta oyunu, temaşa gösterileri yapmaktadır. Kendi branşlarında ün yapmış sanatçıları, yöre sanatçıları yöresel yerleşim alanlarını dikkate alarak ve uluslararası Halk Oyunları ekiplerini de davet ederek halkla buluşturmaktadır. Belediye Halk Oyunları ekiplerini de oralara göndermektedir. Böylelikle önemli bir kültür elçiliği görevini de yerine getirmektedir. Üsküdar'da yerleşen halk her ne kadar yöresinden getirdiği alışkanlıkları yaşama ve yaşatmaya çalışsa da sonuçta Üsküdarlı kimliği ile yaşamaya başlamaktadır. Böylelikle belediye çatısı altında hizmet almaktadır. Bütün bu düşüncelerden yola çıkarak Üsküdar Belediyesi bünyesinde "**Üsküdar Belediyesi Folklor ve Turizm Derneği**"nin kurulmasına ön ayak olmuştur.

Üsküdar Belediyesi Folklor ve Turizm Derneği Gençlik ve Spor Kulübü

1990 yılında Uğur URAL'ın ve Üsküdar eski Belediye Başkanı Dr. Niyazi YURTSEVEN'in katkılarıyla belediye Halkla İlişkiler Müdürlüğü bünyesinde başlatılan Halk Oyunları ve Halk Müziği çalışmaları 1992 yılında Üsküdar Belediyesi Folklor ve Turizm Derneği (ÜFTUD) çatısı altında toplandı. 1995 yılında Orhan ALPSOY dernek başkanlığı görevine seçilmiştir ve halen bu görevi yürütmektedir. Belediye başkanlığı yapan ve yapacak olan kişilere de fahri başkanlık ünvanı verilmektedir. Belediye Başkanı Sayın Yılmaz BAYAT aynı zamanda ÜFTUD'un fahri başkanıdır.

Türkiye Halk Oyunları Federasyonu'nun kurulmasıyla halk oyunları alanında yeni bir döneme girilmiş oldu. Derneklerin kulüp haline dönüştürülmesi zorunlu hale geldi. Böylelikle 2003 Aralık ayında yapılan genel kurul toplantısında derneğin adı **ÜSKÜDAR BELEDİYESİ FOLKLOR VE TURİZM DERNEĞİ GENÇLİK VE SPOR KULÜBÜ** oldu. Kısa adı ise; ÜFTUD Gençlik ve Spor Kulübüdür.

Amaç; Üsküdar'daki yerleşik halkın folklorik değerlerini de göz önünde bulundurarak, derneğe gelen kişilerin sosyal ve kültürel yönden gelişimine, eğitim ve öğretimine katkıda bulunmaktır. Kişiyi özgüven kazandırmak ve bulunduğu çevreyle iyi ilişkiler içinde bulunmasını sağlamaktır. Ayrıca bu alandaki gelenek ve göreneklere yaşatmaktır. Milli kültürün yaşaması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktır.